

Yıl / Year: 10

Cilt / Volume: 10

Sayı/Issue: 18

G İ R E S U N Ü N İ V E R S İ T E S İ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
The Black Sea Journal of Social Sciences

KARA
DENİZ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ

ISSN: 1309-081X

İLKBAHAR / SPRING 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRESUN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YILDA İKİ KEZ YAYINLANAN
(HAZİRAN-ARALIK)
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS A PEER REVIEWED
INTERNATIONAL JOURNAL PUBLISHED BIENNUELY (JUNE – DECEMBER).

İLKBAHAR / SPRING 2018

YIL / YEAR: 10

CİLT : 10

SAYI : 18

EDİTÖR YAZISI

10. yılında Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisinden Merhaba,

Sürelî yayınlarda devamlılık ve istikrar, en önemli hususlardandır. Sürelî yayının akademik bir niteliği olması, bu hususların önemini daha da artırmaktadır. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi olarak 10. yıla 18. sayımızla merhaba demenin sevinci içerisinde, sosyal bilimlerin farklı alanlarından 20 çalışmayla karşınızdayız.

Kör hakemlik ilkesiyle tüm hakem değerlendirme raporlarının elektronik ortamda isimsiz olarak gönderilmesi sonucunda kabul gören sağlık bilimleri, şehir ve bölge planlama, iktisat, tarih, eğitim bilimleri, eğitim yönetimi, dil ve edebiyat, turizm, uluslararası ilişkiler gibi alanlardan yazılar, Tübitak Ulakbim Türkiye Dergileri Dizini Dergi Değerlendirme Kriterleri doğrultusunda alanlarına yönelik olarak tasnif edilmiş ve yayımlanmıştır.

İlk sayısına “Yılda iki kez düzenli olarak çıkmasını öngördüğümüz Dergimizde, en büyük emek; editör, yayın kurulu ve yazı işlerine ait olacaktır. İlk sayı için ve gelecek makalelerin sayısının giderek artacak olmasının etkisiyle kendisini gösterecek iş yoğunluğunu düşünerek, müteakip sayılar için de onlara şimdiden teşekkür ediyorum. Bu sayımıza makale vermek suretiyle Dergimize güç katan makale sahipleri ile bu makalelerin hakemlerine de aynı şekilde teşekkür ediyorum.” sunuşuyla başlayan Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 10 yıllık süreçte, yazıda belirtildiği üzere, bir ekip çalışmasıyla bugünlere gelmiştir.

Bu bağlamda başta yazı işleri müdürümüz olmak üzere, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisinin ilk sayısından bu sayıya kadar emeği geçen tüm editörlerimize, yayın kurulu üyelerimize ve yazı işlerine emek verenlere, dergimizi tercih eden, herhangi bir sıkıntı olduğunda dahi olgunlukla karşılayan yazarlarımıza, yoğun mesailer arasında dergimize gönderilen çalışmalarını titizlikle değerlendiren hakemlerimize sonsuz teşekkürler...

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi olarak, nice on yılları, her biri alanlarında çığır açan özgün çalışmalarla geçirmek umudu, kararlılığıyla...

Dursun ŞAHİN
Editör

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1309-081X

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Güven ÖZDEM
Giresun Üniversitesi

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Prof. Dr. Servet CEYLAN
Doç. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Arzu DENİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa CİN
Prof. Dr. Beyhan KESİK
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Prof. Dr. Nazım ELMAS
Prof. Dr. Servet CEYLAN
Doç. Dr. Güven ÖZDEM
Doç. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU
Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KARA DÜZGÜN
Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Nazım KURUCA
Dr. Öğr. Üyesi Oktay KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALVER

©Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
ULAKBİM, Sosyal Bilimler Atıf Dizini
(SOBİAD), Index Copernicus, Akademia
Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index),
Araştırma Bilimsel Yayın İndeksi ve Türk
Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimizde yayımlanan yazıların
her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Öğr. Gör. Fatma KARAOĞLU

İngilizce Editörleri / English Editors

Okt. Melike GÜNBEY
Okt. Eray KARA
Okt. Emel TOZLU KILIÇ
Okt. Zeynep YILDIZ ÇELEBİ

Sekreter / Secretary

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALVER
Arş. Gör. Dr. Derya CEYLAN

Web Editörü / Web Editor

Öğr. Gör. Hüseyin KARA
Öğr. Gör. Erkan GÜLER

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Recep GELEGEN

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güre Yerleşkesi 28200 / Giresun
Tel: (0454) 310 10 85
e-mail: sosdergi@gmail.com

Basım Tarihi / Date of Publication:
2018

Yayın Dili / Language of Publication:
Türkçe / Turkish

Baskı: Yeşilgiresun Matbaacılık-Gazetecilik Ltd. Şti.
Bekirpaşa Cad. No: 24 / Giresun
Tel.: 0454 216 71 45

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Abide DOĞAN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ali YAKICI

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ali DERAN

Niğde Üniversitesi

Prof. Dr. Akmatalı ALİMBEKOV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Arzu TERZİ TOZDUMAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Battal ODABAŞ

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Bayram KAYA

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Belir TECİMER

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Burhanettin KESKİN

Columbus State University, GA, USA

Prof. Dr. Burul SAGINBAYAYA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Cemal KURNAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Divina Frau-MEİGS

Sorbonne Üniversitesi, Fransa

Prof. Dr. Enver SARI

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. F. Ahsen TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Giedre KVIESKIENE

Lietuvos Edukologijos Universitėsi, Litvanya

Prof. Dr. Goran SVENSSON

Norway and Halmstad University, Sweden

Prof. Dr. Günay KARAĞAÇ

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Güven SAYILGAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Güven MURAT

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati AKYOL

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet YAZICI

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hiroki ODAKA

Aichi Gakuin University, Aichi, Japan

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİCİ

Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU

Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı ACUN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ

Karadeniz Teknik Üniversitesi

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Kürşat YILMAZ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Mario Joao SILVEIRINHA

Lizbon Üniversitesi, Portekiz

Prof. Dr. Madina TEKUEVA

Kabardino-Balkarian State University, Rusya

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Mevhibe COŞAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Miri Gal-EZER

Kinneret Üniversitesi, İsrail

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mukim SAĞIR

Erzincan Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa CİN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU

Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin MACİT

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞANAL

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Olcabay KARATAYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Qui GUO

Macquarie Üniversitesi, Avustralya

Prof. Dr. Refik TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan DOĞANAY

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Suat UNGAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü ÖZGÜR

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz CAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Binali TUNÇ

Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

Kilis Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncer BÜLBÜL

Trakya Üniversitesi

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi

The Black Sea Journal of Social Sciences

Cilt: 10, Sayı: 18 Hakem Listesi

List of Referee for the Volume Ten, Issue Eighteen

Prof. Dr. Ahmet KANNECİ

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bahadır AYDIN

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Betül YERDELEN KARAGÖZ

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Gülay EKİCİ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet DURKAYA

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa SEVER

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nazım ELMAS

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Servet CEYLAN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yurdagül ERDEM

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Zuhar ARDA

Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Alsou Kamaheva

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşenur BÜYÜKGÖZE KAVAS

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Ethem DUYGULU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. F. Deniz Korkmaz Elashry

Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Figen AKÇA

Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Filiz ERDEMİR GÖZE

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Handan UCUN ÖZEL

Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Hüseyin AKSU

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Hüseyin ÖZKAN

Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. İlknur GÜRSES

Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL

Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Murat DOĞDUBAY

Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Sebahat Yetim Karaca

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman POLAT

Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman YAMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Şenay AÇIKGÖZ

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Vesile OKTAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ATALAY

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Çağrı ÇÖVENER

ÖZÇELİK

Marmara Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Engin DERMAN

Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ercan ÇELEBİ

Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Erkan GÜNEŞ

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Figen IŞIK ESENAY

Ankara Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Gonca KEÇECİ

Fırat Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Harun ÇELİK

Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Kerem GÖKTEN

Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Murat SOLAK

Düzce Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Müge AKBAĞ

Marmara Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Necati ÇAVDAR

Gaziöşmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Nurdan ÇOLAK

GÜRKAN

Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ömer GÖRÇÜN

Kadir Has Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Özlem YAŞAR

UĞURLU

Gaziantep Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Recep TEK

Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Seydahmet ÇAY

Giresun Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Şenol SEZER

Ordu Üniversitesi

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi

The Black Sea Journal of Social Sciences

Cilt: 10, Sayı: 18 Hakem Listesi

List of Referee for the Volume Ten, Issue Eighteen

Dr. Öğretim Üyesi Ülkü KARA
DÜZGÜN
Giresun Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Ümmühan
BAYRAM
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Yeliz ULUSAN
PEKERŞEN
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Zülûf ÖZTUTGAN
Giresun Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Çoklu Temsil Temelli Cebir Öğretiminin Matematiğe Yönelik Tutuma Etkisi	1
The Effect of Multiple-Representations Based on Algebra Instruction Attitudes toward Mathematics	
Deniz KAYA-Cenk KEŞAN	
Ergenlerde Sağlığı Geliştirme Modeli ve Bilgi İşlem Kuram Temelli Ağız Diş Sağlığı Davranışı Geliştirme	23
Improving Oral and Dental Health Behavior Basing on Health Promotion Model and Theory of Information Processing in Adolescent	
Fadime ÜSTÜNER TOP-Ayşe Ferda OCAKÇI	
Avrupa Birliği Çevre Yönetim Sistemi	39
European Union Environmental Management System	
Hayriye ŞENGÜN-Seçil Gül MEYDAN YILDIZ	
Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Literatür Taraması	55
Sustainability Of Current Deficits: A Literature Rewiev	
Dilara AYL A-Yakup KÜÇÜKKALE	
Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri	81
Emerging of Ottomanism in Turkish Thought and Its Effects on Turkish Political Life	
Fuat UÇAR	
1877-1878'den 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus-Ermeni İşbirliği	109
The Russian-Armenian Cooperation in and around Kars from 1877-1878 to 1920	
Arzu BOY	
Öğretmenlerin Algıladığı Örgütsel Destek ile Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Örgütsel Güvenin Aracı Rolü	133
Relationship among the Perceived Organizational Support, Organizational Identification and the Turnover Intention of Teachers: Mediating Role of the Organizational Trust	
Tevfik UZUN	
Öğretmenlerin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	157
Investigation of Relationship between School Leaders 'Leadership Styles and Teachers' Positive Psychological Capital Levels	
Sinan YALÇIN-Durdağı AKAN-İsa YILDIRIM	
Tahmin-Gözlem-Açıklama ile Birleştirilmiş Örnek Olay Yönteminin Genel Kimya Deneylerinde Kullanılmasının Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Akademik Başarısına Etkisi	175
Impact on Academic Success of Science Teacher Candidates of Used In General Chemistry Experiments of Case Study Method Combined With Predict-Observe-Explain Method	
Selvihan SARI-Ümit ŞENGÜL	
Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Yeterliklerine İlişkin Öğrenci Görüşleri	195
Students' Opinions Related to the Teacher Competences on Classroom Management	
Ertuğ CAN-Başak ARSLAN	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Üniversite Öğrencilerinde Empatik Eğilim ve Etkileşim Kaygısı Arasındaki İlişki	221
Relationship Between Empathetic Disposition and Interaction Anxiety in University Students Levent YAYCI	
Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi	239
The Enemy Type In Heroitic and Love Turkish Folk Stories Mehmet ÖZDEMİR	
Mehmet Âkif Ersoy'un 'Cenk Şarkısı' ve 'Ordunun Duası' Şiirlerinde İstiklâl Marşı'nın İpuçları	267
Tips of Mehmet Akif Ersoy's Independence Anthem in 'Cenk Song' and 'Ordunun Duası' Poetry Fatih SAKALLI	
Türk Destanlarında Kahraman ve İktidar Olgusu	279
Hero and Power Phenomena in Turkish Epopees Ülkü KARA DÜZGÜN	
Tasavvufta “Keramet Gösterme ve Sırrın İfşa Olması”nın Siyasi ve Sosyal Sonuçları	289
The Political and The Social Results of “Miracles and Disclosing The Secrets” in Mysticism Sedat BAHADIR	
Uzungöl Yöresini Ziyaret Eden Yabancı Ekoturistlerin Memnuniyet Algısının Destinasyon Sadakati Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi	299
A Review on the Effect of Satisfaction Perception of the Foreign Ecotourists visiting Uzungöl region on the Destination Loyalty Eray TURPCU-Gökalp Nuri SELÇUK-Hakan AKYURT	
Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Turizmin Rolü	333
The Role Of Tourism On Turkey's Public Diplomacy Activities Towards Middle Asian Turkic Republics İrfan SANCAK	
Ankara'da Bulunan Seyahat Acentalarının Dokap (Doğu Karadeniz Projesi) İllerine Düzenlediği Turlar ve Web Sitelerinde Yer Alan Tur Programlarının İçerik Analizi	349
Tours Of Dokap Provinces By Ankara Travel Agencies And A Content Analysis Tour Information Provided Online Burcu Ayşenur AKBULUT-Olca SEZEN DOĞANCILI	
Yiyecek Deneyiminin Müşteri Memnuniyeti ve Davranışsal Niyetine Etkisi	377
The Effect of Food Experience on Customer Satisfaction and Behavioral Intention Reyhan ARSLAN AYAZLAR-Gamze GÜN	
Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler	399
Turkey and European Union Relations and the Developments in the Aftermath of July 15th Military Coup Attempt Cemal KAKIŞIM-Seven ERDOĞAN	

Çoklu Temsil Temelli Cebir Öğretiminin Matematiğe Yönelik Tutuma Etkisi*

Received/Geliş: 29.08.2017
Accepted/Kabul: 02.11.2017

Deniz KAYA**
Cenk KEŞAN***

Öz

Bu çalışmanın amacı bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretiminin yedinci sınıf öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarına etkisini incelemektir. Deneysel çalışma ön-test, son-test kontrol gruplu deneme modeline göre tasarlanmış ve 2014-2015 eğitim-öğretim yılında İzmir ilindeki bir devlet ortaokulunda öğrenim gören 30 deney ve 30 kontrol grubu olmak üzere toplam 60 yedinci sınıf öğrencisiyle yürütülmüştür. Deney grubu öğrencilerine cebir öğretiminde bilgisayar yazılımı destekli çoklu temsil temelli öğretim, kontrol grubu öğrencilerine ise geleneksel öğretim yöntemi uygulanmıştır. Nicel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada veri toplama aracı olarak matematiğe yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Bilgisayar yazılımı destekli etkinlikler GeoGebra programı ile hazırlanmıştır. Verilerin analizinde Shapiro-Wilks normallik testi, ilişkisiz örneklem t-Testi ve Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, bilgisayar yazılımı destekli çoklu temsil temelli cebir öğretiminin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutum ortalama puanlarıyla kontrol grubu öğrencilerinin puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cebir, çoklu temsil temelli öğretim, matematik, tutum

* Bu çalışma, 2013.KB.EĞT.009 nolu proje kapsamında Dokuz Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen ikinci yazar danışmanlığında, birinci yazar tarafından hazırlanan “Çoklu Temsil Temelli Öğretimin Öğrencilerin Cebirsel Muhakeme Becerilerine, Cebirsel Düşünme Düzeylerine ve Matematiğe Yönelik Tutumlarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, denizkaya38@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7804-1772

***Doç. Dr., 9 Eylül Üniversitesi, cenk.kesan@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2629-8119

The Effect of Multiple-Representations Based on Algebra Instruction Attitudes toward Mathematics

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of multi-representation based on algebra instruction supported by computer software on seventh grade students' attitudes toward mathematics. Experimental study was carried out with a total of 60 seventh grade students, 30 experimental and 30 control groups, which were designed according to pre-test, post-test control group trial model and in state secondary school in İzmir province in the 2014-2015 academic year. Computer software-aided multi-representation based on instruction in algebra instruction was applied to the experiment group students and the traditional instruction method was applied to the control group students. As a data collection tool, attitude scale for mathematics was used in the study in which the quantitative research method was adopted. Computer software supported activities prepared by GeoGebra program. In data analysis, Shapiro-Wilks normality test, unrelated samples t-Test and Mann-Whitney U test were used. As a result of the research, a significant difference was found between the mean scores of the attitudes towards mathematics of the experimental group in which the computer aided multi-representation-based on algebra instruction was applied and the control group students in favor of the experimental group.

Keywords: Algebra, attitude, mathematics, multiple representation based on instruction

Giriş

Yüzyıllar boyunca insanlığın ortak duygusu olmuş, zengin bir alan kültürüne sahip, gizli olduğu kadar tükenmez hazinesi ve kendine özgü doğası ile birçok alanı bıkmadan, usanmadan besleyen cebir, hayatımızın her alanında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Nitekim matematiğe süreklilik kazandıran cebire, anlam ile işlem bütünlüğü sarmalında sayılardan bilinmeyenlere, değişkenlerden fonksiyonlara kadar birçok farklı işlevlerde rastlamak mümkündür. “Al-Cabr” sözcüğünden adını almış olan cebir, kısacası aritmetiğin genelleştirilmiş şekli olarak tanımlanır (Amerom, 2003; Katz, 2007; Vance, 1998). Geleneksel anlamda genelleşmiş aritmetik olarak tanımlanan cebir; çoğunlukla aritmetiğin sembolik tarafı [sembolik ifadelerin manipülasyonu, cebirsel denklemlerin çözümü vb.] üzerine odaklanmıştır (Tabach ve Friedlander, 2003). Kieran’a (1992) göre cebir; genel sayı ilişkilerini gösteren polinom/denklem çözümleri gibi konuları sembolize eden matematik branşı olmanın ötesinde sembollerle hesap da yapabilen bir araçtır. Bu nedenle aritmetikte olduğu gibi sadece bir ya da birkaç sayıyı değil bütün sayıları, sayı kümelerini düşünmek gerekir. Bu özelliğinden dolayı aritmetiğe oranla daha soyut görünür (Palabıyık, 2010). Cebir, hem genel sayı ilişkilerini hem de özelliklerini gösteren matematiğin dili olarak bilirse de örüntülerin, kuralların ve sembollerin de dilidir (Akkan, 2009; O’Bannon, Reed ve Jones, 2002’den akt. Dede ve Peker, 2007). O halde cebire, dünyanın daha iyi algılanabilmesi için önemli bir araçtır denilebilir. Usiskin’e (1997) göre cebir; formüller, örüntüler, bilinmeyenler, yer tutucular ve ilişkiler olmak üzere beş bileşenden oluşur. Nicel ilişkilerin analizinde, problemlerin çözümünde, modelleme yapmada, temsiller için gerekli araçsal dili sağlamada ve genellemeleri belirtmede matematiksel çabaların temel omurgası olarak görev yapar. Bundan dolayı yarının işgücü temsilcileri olarak tüm öğrenciler, cebirin önemini ve yararını bilmeli ve her şeyden önemlisi anlamlı olarak kabul etmelidir (Romberg ve Spence, 1995). Williams’a (1997) göre, hayatın her alanında kendini hissettiren cebirin öğrenciler tarafından öğrenilmesi bir ihtiyaçtır.

Alanyazın incelendiğinde, öğrencilerin çoğunlukla cebir öğreniminde birtakım sıkıntı ve zorluklar yaşadıkları görülmektedir (Baki, 1998; Dede ve Argün, 2003; Ersoy ve Erbaş, 2005; Kieran, 1992; Stacey ve MacGregor, 1997). Bunun sebepleri arasında öğrencilerin cebirsel işlemlerle

baş başa kalmasının yanı sıra cebirin bilinmeyenler, eşitlikler ve denklemler şeklinde algılanması gösterilebilir. Ayrıca öğrencilerin cebir konusunda okulda sınırlı bir bakış açısı kazanması ve öğrencilere cebir hakkında “düşünmek” yerine eşitliklerde işlem yapma ile yazma öğretilmesi diğer sebepler arasındadır (Lesh, Post ve Behr, 1987). Bu yüzden öğrencilerin cebiri anlamlı öğrenmeleri; farklı ortamlara bilgiyi transfer edebilmeleri, kavramlar arası ilişkileri oluşturabilmeleri, cebirsel düşünebilme ve muhakeme edebilmeleri, öğrenme alanları arasında etkileşim kurabilmeleri, çeşitli durumlardaki değişimi analiz edebilmeleri ile edindikleri kazanımları çeşitli temsil biçimlerine dönüştürebilmeleriyle yakından ilgilidir. Tam bu noktada çoklu temsiller cebirin farklı yönlerini öğrencilere hissettirebilir, cebirin sadece işlemsel düzeyden oluşmadığını göstererek temsiller arası geçişlere imkân tanıyabilir. Özellikle cebir öğrenme/öğretme sürecinde öğretim materyalleri ile somut nesnelere kullanılması, teknoloji destekli öğrenme ortamlarının oluşturulması ile çoklu temsillerden yararlanılması öğrencilerin cebir kavramlarını anlama, birbiriyle ilişkilendirebilme ve yapılandırma süreçlerini olumlu yönde etkilemektedir (Çıkla-Akkuş, 2004).

Cebir konularının öğretilmesindeki farklılıklar öğrencide oluşacak zihinsel aktiviteleri doğrudan etkiler. Seçilen öğretim yöntemleri cebirsel düşünme ve muhakeme etme becerilerinin anlamlı olarak ve yaşam boyu gelişimine olanak sağlar. Cebir öğrenme alanının içerisinde yer alan cebirsel ifadeler, denklemler ile koordinat sistemi gibi alt öğrenme alanları işlenirken çoklu temsil yaklaşımından yararlanılması, anlamlı öğrenmeye önemli katkılar sağlayabilir. Nitekim matematiksel bir kavramı anlamlı kılabilme birçok görsel temsilin birada kullanımına bağlıdır. Öğretim sırasında öğrencilerin matematiksel fikirlerini sembol, grafik, tablo, günlük yaşam durumları ve somut modellerle ifade etmeleri daha nitelikli öğrenmeye olanak sağlamaktadır (MEB, 2006). McGowan ve Tall (2001) çoklu gösterimlerden yararlanan öğrencilerin tek bir gösterimle çalışan öğrencilere göre alternatif çözüm yöntemleri geliştirme ve uygulamada çok daha başarılı olduğunu ifade ederek bu durumu desteklemektedir. Farklı anlamlar yüklenmiş matematiksel kavramların öğretilmesinde başvurulabilecek yollardan biride teknolojidir. Günümüzde hayatımızın her alanında yer alan teknoloji sayesinde zenginleştirilmiş bir öğrenme ortamı oluşturularak soyut ve anlaşılması güç kavramların öğretilmesi kolaylaşabilmektedir. Çoklu

temselleri oluşturmada kolaylık ve etkinlik açısından oldukça önemli fırsatlara sahip olan teknoloji, öğrencilerin matematiksel düşünme süreçlerinin genişletilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (İpek ve Baran, 2011). Özellikle tablo, grafik, formüller gibi matematiksel temsiller arasında teknoloji kullanılarak bağlantı kurulması daha kolaydır (Kapat, 1998). Diğer yandan teknolojinin etkin kullanımı öğrencilere soyutsal ilkeleri çoklu gösterimler yoluyla somutlaştırma ve sonrasında daha üst bir seviyedeki soyutsallığa göre somut görünecek bir hale getirmelerinde ve problem çözme süreçlerine eşlik etmede güçlü bir araçtır (Erbaş, 2005).

Cebir öğrenme alanının ilköğretimdeki önemin artması ve teknolojinin matematik eğitimi üzerindeki etkinliği düşünüldüğünde teknoloji destekli bir öğretim uygulamasının cebir öğretimine ve matematik dersine yönelik tutuma katkı sağlayacağı kaçınılmazdır. Nitekim öğretimde teknolojinin etkinliği ve yararlarına alanyazında sıkça yer verilmektedir (Aktümen ve Kaçar, 2008; Buran, 2005; İçel, 2011; İzgiol, 2014; Musan, 2012; Nwabueze, 2006; Öner, 2009; Tuluk, 2007). Bunun yanı sıra alanyazında teknolojinin matematik eğitiminde kullanılmasının yararlarına yönelik çalışmalara da rastlanılmaktadır (Baki ve Güveli, 2008; Mistretta, 2005; NCTM, 2000). Bu nedenle bilgisayar destekli hazırlanan etkinlikler hem öğrenimi destekleyici, hem de öğrencilerin derse olan ilgilerini artırıcı işlevleri olabilir. Bu bağlamda çoklu temsil uygulaması içerisinde yer alacak bilgisayar teknolojisinin kullanımı yürütülen çalışmayı önemli kılmaktadır. Diğer yandan matematiğe yönelik tutum ise öğrencilerin bu derse yönelik davranışlarının nasıl olacağına yön veren onları motive etmede katkısı olan önemli bir etmendir. Ayrıca öğrencilerin matematiği sevmesi ya da hoşlanmama gibi kişisel duyguların belirleyicisi olarak düşünülebilir (Bayturan, 2004). Matematikteki başarı ile matematiğe yönelik tutum arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Öğrencilerin matematik öğrenimine/öğretimine yönelik tutum ve inançları matematik eğitiminde önemli bir rol oynamaktadır. Yani öğrencilerin matematiğe yönelik olan tutumları olumlu ise dersten başarılı, tersine tutumları olumsuz ise öğrenciler başarısız olmaktadır (Duru, 2002). Dolayısıyla öğrencilerin belirli bir konuya, derse veya herhangi bir etkinliğe yönelik tutumu başarı ile eşdeğerdir. Bu yüzden tutumu, matematik öğrenme ortamının önemli parçası olarak her işlem basamaklarında göz önünde bulundurmanız önemlidir.

Başarıyı etkileyen önemli faktörlerden birinin tutum değişkeni olduğu anlaşıldığında; matematiğe karşı tutum ile başarı arasındaki ilişkinin nasıl olduğu sorusuna cevap aranan birçok araştırma sonucu matematiğe yönelik tutum ile başarı arasında kuvvetli bir bağın olduğunu ortaya koymaktadır (Bayturan, 2004; Duru, 2002; Ma ve Kishor, 1997; Peker ve Mirasyedioğlu, 2003; Yenilmez, 2007).

Alanyazın incelendiğinde, Aktümen ve Kaçar (2008) tarafından bilgisayar cebiri sistemlerinden biri olan Maple programının matematiğe yönelik tutuma etkisi araştırılmıştır. İki grup şeklinde yürütülen çalışmada gruplarından biri yapılandırmacı yaklaşım prensiplerine göre, diğer grup yapılandırmacı yaklaşım prensiplerine ek olarak Maple programı yardımıyla belirli integral kavramını işlemiştir. 28 ders saati süren uygulamanın ardından matematik tutum ölçüğü son test olarak uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, Maple programını kullanan öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Musan (2012) tarafından dinamik matematik yazılımı destekli öğretimin 8. sınıf öğrencilerinin cebir öğrenme alanı içerisindeki denklem ve eşitsizlikler konusundaki anlama seviyelerine etkisi incelenmiştir. Dinamik matematik yazılımı GeoGebra desteği ile 4 hafta boyunca toplam 24 ders saati süren çalışmaya 18 öğrenci katılmıştır. Çalışma sonucunda, dinamik matematik yazılımı destekli öğretimin öğrencilerin kavramsal anlama seviyelerinde artışa neden olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda öğrenci görüşleri ve süreç analiz edildiğinde öğrencilerinin hepsinin bu öğrenme ortamı hakkında olumlu görüşlere sahip oldukları rapor edilmiştir.

Buran (2005) tarafından 100 öğrenci ile yürütülen bir diğer çalışmada, ikinci dereceden denklemler ve fonksiyonların gerçekçi problem durumları ile öğretilmesinde teknoloji destekli ve geleneksel öğretim yöntemlerinin etkililik düzeyleri karşılaştırılmıştır. Araştırmanın başında her iki grupta bulunan öğrencilerin matematik tutum ve başarı puanları arasında bir farkın olmadığı belirlenmiş olmasına rağmen çalışma sonucunda, öğrencilerin matematik başarı puanlarının kontrol grubu ile karşılaştırıldığında deney grubu lehine anlamlı olarak geliştiği tespit edilmiştir. İçel (2011) tarafından 20 öğrenci ile yürütülen “Bilgisayar Destekli Öğretimin Matematik Başarısına Etkisi: GeoGebra Örneği” isimli çalışma sonucunda ise GeoGebra’nın öğrencilerin öğrenme, başarıları ve

kalıcıkları üzerinde pozitif etkisinin olduğu belirtilmiştir. İzgiol (2014) tarafından yürütülen çalışmada, teknoloji destekli çoklu temsil temelli öğretimin öğrencilerin lineer cebir öğrenimine ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisini incelemek üzere deneysel araştırma modellerinden ön test-son test kontrol gruplu model kullanılmıştır. Deney grubunda teknoloji destekli çoklu temsil temelli öğretim toplam 35, kontrol grubunda ise geleneksel öğretim yöntemi ile lineer cebir öğretimi toplam 38 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, teknoloji destekli çoklu temsil temelli lineer cebir öğretimini alan deney grubu öğrencilerinin geleneksel yöntemlerle lineer cebir öğretimini alan kontrol grubu öğrencilerinin lineer cebir testi ortalamalarına göre anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir. Deney ve kontrol grubunun matematik tutum ölçeği puanları arasında ise anlamlı bir farka rastlanılmamıştır. Ancak görüşme formu uygulaması sonucunda; deney grubu öğrencilerine uygulanan öğretim yönteminin diğer matematik alan derslerinde ve öğretim kademelerinde kullanımına ilişkin görüşlerinin olumlu yönde olduğu görülmüştür.

Bir diğer çalışma, Tuluk (2007) tarafından fonksiyon kavramının öğretiminde bilgisayar cebiri sistemlerin etkisinin araştırıldığı otuz kişilik bir sınıfla yürütülmüştür. İki gruba ayrılan sınıfta ilki yapılandırmacı ile birlikte Bilgisayar Cebir Sistemi (BCS), ikincisi ise sadece yapılandırmacı olacak şekilde iki ayrı öğretim yöntemi uygulanmıştır. Grupların arasında matematik ön tutum ölçeğine göre bir fark bulunmamaktadır. Çalışma boyunca her iki gruba da araştırmacı tarafından geliştirilen çalışma yapıları kullanılmıştır. 16 ders saati süren çalışmadan sonra son test ile son tutum ölçeği uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre, yapılandırmacı yaklaşıma uygun ortamda BCS ile ders işleyen grubun hem problem çözme becerilerinin hem de matematiğe yönelik tutumunun sadece yapılandırmacı ortamda ancak BCS uygulamalarına katılmayarak ders işleyen öğrencilere göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, Nwabueze (2006) yapmış olduğu çalışma ile teknoloji destekli ve geleneksel olmak üzere iki öğretim stratejisinin etkinliğini karşılaştırmıştır. Bunun için lisans cebir derslerinin öğretiminde bir gruba teknoloji destekli cebir öğretimi uygulanırken, diğer gruba geleneksel öğretim yöntemi kullanılmıştır. Yürütülen çalışmaya matematik eğitimi alan 58 öğrenci katılmıştır. Her bir gruptaki öğrenci sayısı ise eşittir. Deney grubundaki

öğrencilerin dersleri laboratuvar ortamında teknoloji ile birlikte yürütülürken kontrol grubu öğrencilerin dersleri geleneksel öğretim yöntemiyle işlenmiş ve çalışma yedi hafta sürmüştür. Öğrencilerin cebire yönelik tutumlarını incelemek amacıyla tutum ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, teknoloji destekli öğretim yöntemin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin cebire yönelik tutumlarında son test puanları lehine anlamlı farkın olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, alanyazındaki birçok çalışma bulgusu cebir öğretimi ile öğrenimi konusunda her ne kadar öğrencilerin öğrenme gücünü yaşadığını ortaya koysa da çok sayıdaki araştırmacı cebir öğretimin yürütüldüğü ortamlarda çoklu temsiller ile bilgisayar destekli öğretim materyallerinin kullanımının önemli olduğunu vurgulamaktadır (Aktümen ve Kaçar, 2008; Baki ve Güveli, 2008; İçel, 2011; Kieran, 1992).

Yöntem

Bu çalışmada bilgisayar yazılımı ile desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretimin öğrencilerin matematiğe yönelik tutuma etkisi incelendiğinden ön test-son test kontrol gruplu deneme modeli kullanılmıştır. Ön test-son test kontrol gruplu modelde, yansız atama ile oluşturulmuş iki grup bulunur. Bu gruplardan biri deney diğeri kontrol grubu olarak kullanılır (Karasar, 2002). Araştırmada uygulanan deneysel yöntemde deney grubu üzerinde etkisi incelenen yöntem yani bağımsız değişken bilgisayar yazılımı ile desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretimidir. Bu yöntemin etkililiğini belirlemek amacıyla kontrol grubunda ise geleneksel öğretim yöntemleri kullanılmıştır. Her iki grupta da uygulanan yöntemlerin bağımlı değişkeni ise matematiğe yönelik tutumdur.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma evreni İzmir ili Buca ilçesinde ortaokul yedinci sınıfta okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma, 2014-2015 eğitim-öğretim yılı güz (birinci) yarıyılında İzmir ili Buca ilçesindeki bir devlet ortaokulunun yedinci sınıfına devam eden 60 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Deney ve kontrol grubu rastgele seçilmiştir. Deney grubunda 30 ve kontrol grubunda 32 öğrenci bulunmaktadır. Ancak kontrol grubunda yer alan 2 kaynaştırma öğrencisi uygulanan bireyselleştirilmiş

öğretim programından dolayı çalışma grubuna dâhil edilmemiştir. Bu öğrenciler dışındaki katılımcıların cinsiyet dağılımları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları

Cinsiyet	Deney Grubu	Kontrol Grubu	Toplam
Kız	15	11	26
Erkek	15	19	34
Toplam	30	30	60

Veri Toplama Aracı ve Çözümlemesi

Araştırmada, öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Nazlıççek ve Erkin (2002) tarafından geliştirilmiş 20 maddelik “İlköğretim Matematik Öğretmenleri İçin Kısaltılmış Matematik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek daha önce Erol (1989) tarafından geliştirilen ancak çok sayıda madde içerdiği için uygulanmasında zaman açısından sorunlar olduğu saptanan Matematik Tutum Ölçeği’nin kısaltılmış bir formunu oluşturmaktadır. Tüm maddelerin 5 cevap seçeneği bulunmaktadır. Bu seçenekler ise “asla”, “nadiren”, “bazen”, “sık sık” ve “her zaman” olmak üzere 1’den 5’e kadar derecelendirilmiştir. Bunun yanı sıra tekdüze bir cevaplama sırasını önlemek için maddelerin sekiz tanesi olumsuz, diğerleri de olumlu ifadelerden oluşturulmuştur. Dolayısıyla puanlama için olumsuz maddeler tersine çevrilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve 0.84 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçek başka araştırmacılar tarafından da kullanılmış ve ölçüm güvenilirliği hesaplanmıştır. Örneğin Cantürk-Günhan (2006) tutum ölçeğini 303 öğrenciye uygulamış; algılanan matematik başarı düzeyi boyutunun güvenilirliğini 0.60, matematiğin algılanan yararı boyutunun güvenilirliğini 0.84, matematik dersine olan ilgi boyutunun güvenilirliğini 0.79 ve ölçeğin tamamının güvenilirliğini 0.87 olarak hesaplamıştır.

Tablo 2. Kısaltılmış ölçeğin boyutları ve örnek maddeleri

Boyut	İlgili Maddeler	Örnek Maddeler
Matematikte algılanan başarı düzeyi	3,6,7,13,14,19	Matematik bilgisi gerektiren konularda başarılıyım.
Matematiğin algılanan yararları	10,11,15,16,18	Belli temel bilgilerin dışında matematik bilmek gereksizdir.
Matematik dersine olan ilgi	1,2,4,5,8,9,12,17,20	Matematik dersi yerine ilgilendiğim başka bir derse girmeyi tercih ederim.

Diğer yandan nicel verilerin analizinde SPSS 15.00 paket programı kullanılarak öğrencilerin matematiğe yönelik tutum ölçeğinden aldıkları ön test ve son test puanları arasındaki ilişki hesaplanmıştır. Öncelikle çalışma gruplarından elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediklerini incelemek amacıyla grup büyüklükleri 50'den küçük olduğu için Shapiro-Willks normallik testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ilişkisiz örneklem t-Testi ile Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

Denel İşlemler

Bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretimin uygulandığı deney grubu ile geleneksel öğretim yöntemlerinin uygulandığı kontrol grubunda konular aynı zamanda işlenmeye başlanmış ve aynı anda bitmiştir. Aşağıda önce deney grubuna ait deneysel uygulamaya sonra kontrol grubuna ait geleneksel uygulamaya yer verilmiştir.

Deneysel Uygulama

Araştırmanın uygulaması beş hafta sürmüştür. Uygulama sırasında ilk iki kazanım ile kalan her bir kazanım dört ders saati süresi boyunca gerçekleştirilmiştir. Toplamda yedi kazanım 24 ders saati süresince işlenmiştir. Uygulama süreci öncesinde yapılacak çalışma ve kullanılacak programlar hakkında öğrenciler bilgilendirilmiştir. Uygulama boyunca öğrenciler dersi öğrenim gördükleri sınıfta işlemiştir. Burada araştırmacı tarafından hazırlanan etkinlikler projeksiyonla tahtaya yansıtılmıştır. Öğrencilere araştırmacı tarafından kazanımlar ile ilgili sorular yöneltilmiş ve yapılandırmacı yaklaşımın bir gereği olarak öğrencilerin bilgiye kendilerinin ulaşması sağlanmıştır. Bilgisayar yazılımı ile desteklenmiş cebir öğrenme alanına ait çoklu temsil temelli öğretim etkinliklerin bazıları rastgele seçilen öğrencilere de uygulatılarak ders içi katılım ve ilgi düzeyi artırılmaya çalışılmıştır. Öğrencilere uygulama sırasında hem çalışma kâğıtları hem de bilgisayar yazılımı yardımıyla hazırlanmış etkinlikler sunulmuştur (Bkz. ders planı/etkinlikler). Öğrenciler uygulama sürecinde araştırmacı tarafından sürekli gözlemlenmiş ve her öğrencinin sürece katılması sağlanmıştır. Öğrencilere yapılan etkinliklerle ilgili sıkıntı yaşadıklarında yönlendirici sorularla yol gösterilmiş, süreç sonunda fikirleri alınarak yürütülen çalışmanın etkinliği artırılmaya çalışılmıştır.

Geleneksel Uygulama

Kontrol grubunda ise öğrencilere konu öğretmen tarafından düz anlatım yoluyla ile verilmiştir. Öğretmen öğrencilere işlemiş olduğu konularla ilgili notlar tutturmuş, ders sırasında sorular yöneltmiştir. Ayrıca öğrencilere çalışma kitabında yer alan etkinlikler yaptırılmış ve sorular çözdürülmüştür. Ders sonunda öğretmen konuyu özetleyerek bitirmiştir.

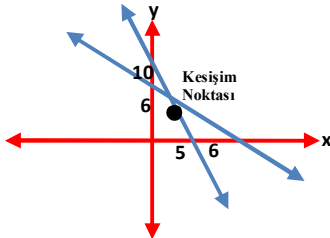
Çoklu Temsil Temelli Uygulama Örneği:

1. Sözel (Durum) Temsili: Gerçek yaşam durumuna uygun olması amacıyla verilen iki denklemin sözel temsili “Mehmet marketten bir paket makarna ve bir şişe süt aldığında 6 lira, iki paket makarna ve bir şişe süt aldığında ise 10 lira ödüyor. Buna göre bir paket makarna ve bir şişe sütün fiyatı kaç liradır?” şeklinde olabilir. Öğrenciler sonuca ulaşmak için değerler vererek deneme yanılma yolunu tercih edebilirler. Bu işlemler hem zihinsel hem de materyal kullanılarak gerçekleştirilebilir. Böylelikle öğrenciler bir cebirsel denklemi sözel bir problem şeklinde görme imkânı elde ederler.

2. Tablo Temsili: $x+y=6$ ve $2x+y=10$ denklemlerinde bilinmeyen x yerine değerler verilerek y bulunur ve bu değerlerden bir tablo oluşturulur. Tabloda x 'in değişik değerleri için y 'ler aynı olduğunda çözüm kümesi elde edilir.

$x+y=6$ denklemi için					$2x+y=10$ denklemi için						
x	1	2	3	4	5	x	1	2	3	4	5
y	5	4	3	2	1	y	8	6	4	2	0

3. Grafik Temsili: İki denklemin analitik düzlemde kesişim noktaları bulunur. Bunun için her bir denklem için ayrı ayrı olmak üzere x 'e sıfır verilerek y değeri ve y 'ye sıfır verilerek x değeri bulunur. Bulunan değerler koordinat düzlemine yerleştirilerek doğrular çizilir ve kesişim noktaları belirlenir. Bu şekilde çözüm kümesi bulunmuş olur.

4. Matris Temsili: Bu temsil biçiminde ise aynı sayıda değişkene sahip denklemlerin, değişken sayısı kadar farklı denklemi bulunuyorsa bunların katsayılarını değişken türlerine göre sıralayıp yazdıktan sonra eşitliklerini de karşı tarafa alt alta yazarak kurulan eşitlikte çözüm kümesini bulma işlemi yapılır. İleri düzeydeki sınıflar için kullanabilecek bir temsil biçimidir.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 1 \\ 2 & 1 \end{bmatrix}, X = \begin{bmatrix} x \\ y \end{bmatrix} \text{ ve } B = \begin{bmatrix} 6 \\ 10 \end{bmatrix}$$

$A.X = B$ buradan $X = A^{-1}.B$ yardımıyla x ve y değişkenleri bulunur.

5. Cebirsel (Formül) Temsil: Verilen iki denklemin kesişim noktalarını bulabileceğimiz diğer bir temsil biçimi de cebirsel temsildir. Bu temsil biçiminde denklemlerin kesişim noktaları hem yok etme hem de yerine koyma metodu ile bulunabilir.

a) Yok Etme Metodu: Birinci denklemi (-1) ile çarpıp iki denklemi alt alta topladığımızda y 'ler gider ve x değerini buluruz. Daha sonra bulduğumuz x değerini herhangi bir denklemde yerine yazarak y değerini bulmuş oluruz.

$$\left. \begin{array}{l} (-1)/ \quad x + y = 6 \\ \quad \quad \quad 2x + y = 10 \end{array} \right\} \left. \begin{array}{l} -x - y = -6 \\ \quad \quad \quad 2x + y = 10 \end{array} \right\} \Rightarrow x = 4 \text{ bulunur.}$$

Bulmuş olduğumuz x değerini ilk denklemde yerine yazarsak; $4 + y = 6 \Rightarrow y = 2$ olur. Bu durumda çözüm kümesi ise $C = \{(4,2)\}$ olur.

b) Yerine Koyma Metodu: Birinci denklemde y 'yi çekip ikinci denklemde yerine yazarsak x değerini bulmuş oluruz.

$x + y = 6 \Rightarrow y = 6 - x$ olur. Bulunan bu yeni denklemi ikinci denklemde y gördüğümüz yere yazarsak;

$2x + 6 - x = 10 \Rightarrow x + 6 = 10 \Rightarrow x = 4$ elde edilir. Bulunan bu değerden hareketle y değerini buluruz. $y = 6 - x \Rightarrow y = 6 - 4 \Rightarrow y = 2$ bulunur. Böylelikle çözüm kümesi de $C = \{(4,2)\}$ olur.

GeoGebra Yazılımı Destekli Deney Grubu Örnek Ders Planı:

Öğrenci kazanımları: Cebirsel ifadelerde toplama ve çıkarma işlemleri yapar. İki cebirsel ifadeyi çarpıp.

Kullanılan Eğitim Teknolojileri: PC, projeksiyon, GeoGebra yazılımı.

Araç-Gereçler: Bilgisayar yazılımı, çalışma yaprakları.

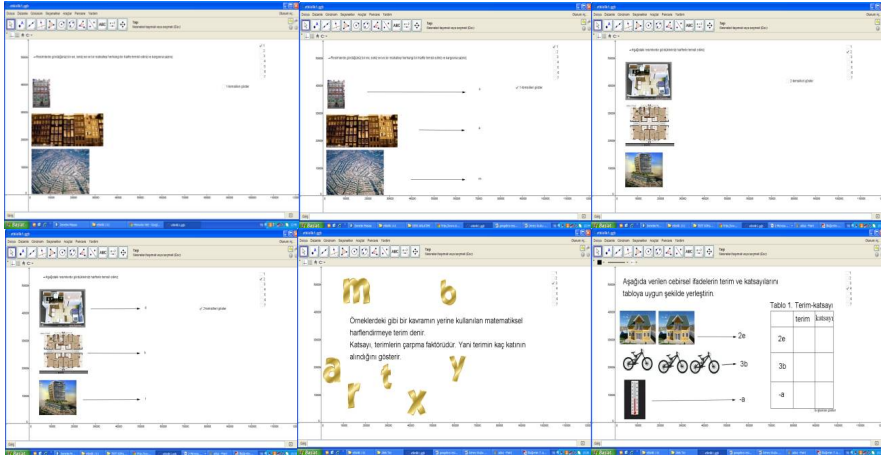
Dikkat Çekme: Neden sonuç hep aynı çıkıyor? Açıklayabilir misiniz?

Aklınızdan bir sayı tutun. Tuttuğunuz sayıya 3 ekleyip 2 ile çarpın. Daha sonra 4 ekleyip 2'ye bölün. Bulduğunuz sonucu tuttuğunuz sayıdan çıkarın. Kaç buldunuz?

Güdüleme: Önceki yıllarda öğrendiğiniz cebirsel ifade kavramının ne anlama geldiğini örnekler vererek açıklayabilir misiniz? Peki, sayılarla yaptığımız işlemleri cebirsel ifadeleri kullanarak yapabilir miyiz? Bugün dersimizde verilen bir cebirsel ifade ile toplama ve çıkarma işlemi yaptıktan sonra iki cebirsel ifadeyi nasıl çarpacağımızı öğreneceğiz.

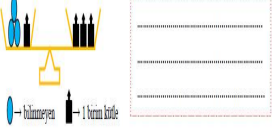

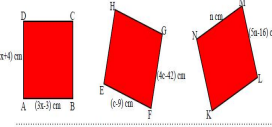

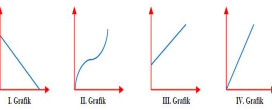
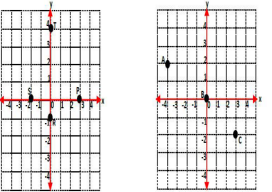
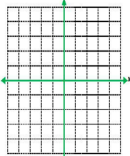
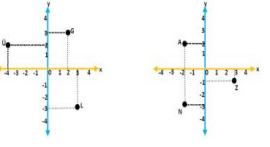
Kullanılan Gösterim Biçimleri: Sözel, şekilsel, günlük yaşam, cebirsel

Özet: GeoGebra yazılımı ile hazırlanan etkinlikler sırasıyla uygulanır. İlk olarak aşağıdaki şekiller sırasıyla beyaz perdeye yansıtılır. Öğrencilere şekillere dikkatle bakmaları ve butonlara sırasıyla basıldığında istenilenleri yapmaları sağlanır. Her bir butona basıldığında istenilenler gözükmektedir.

†Çalışmaya başlamadan önce GeoGebra yazılımının kullanımı konusunda öğrenciler bilgilendirilmiş ve deneme uygulamaları yapılmıştır. Çalışmada yer verilen GeoGebra yazılımının en büyük avantajı eğitimin her seviyesi için geometri, cebir, tablo, grafik, istatistik ve hesap yapmayı kullanımı kolay bir ara yüzde birleştirmesidir.

Deney Grubu Çoklu Temsil Temelli Etkinlik Çalışmalarına Örnekler:

<p>Aşağıda terazî ile temsil edilmiş eşitlikleri, modelin yanındaki boşluklara yazarak bilimsel olarak yorumlayınız.</p> 	<p>Aşağıda Tom ile Jerry arasındaki mesafe 32 metredir. Tom ve Jerry'nin sırtları şekilde gösterildiği gibi ise Tom, Jerry'yi kaç santim sora yakalar?</p> 	<p>153 ton inşaat kumunun tımlık taşıma kapasitesi aşağıda verilen üç kamyonla taşınacaktır. Kamyonlar eşit sayıda sefer yaptığında göre, her kamyon en az kaç sefer yapar?</p> 																																								
<p>1. Aşağıda yer alan ceren becermelerinde yukarıda aşağıya ile soldan sağa doğru şekillerle oluşan bilimsemleri toplayın ve yazınız. Buna göre, bilimsemleri bulunuz.</p> <table border="1" data-bbox="199 555 386 718"> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td>18</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td>7</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td>36</td> </tr> <tr> <td>35</td> <td>22</td> <td>14</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>				18				7				36	35	22	14		<p>Allı bobunun çiftliğinde bulunan 150 ördek sayısı her ay 10 artarken, 370 tavuğun sayısı 12.350 tavuk sayısı ise 8 azalmaktadır. Buna göre, kaç ay sonra bu çiftlikteki ördeklerin, tavukların ve kazların sayılarının birbirine eşit olacağını bulunuz.</p> 	<p>Aşağıda yüksek bir orman problemi yönelik düşünceler yer almaktadır. Buna göre, yüksek orman düşüncelerinde yer verildiği problemi çözünüz ve bulunuz.</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 10px auto;"> <p>Maddeleri diğer diğer çıkarım. Bazılarını diğer diğer çıkarım. Eğiliminde 25 alınırken, Maddelerin kay, kavramlarıdır, bilin bakılm.</p> </div> 																								
			18																																							
			7																																							
			36																																							
35	22	14																																								
<p>1. Aşağıda verilen kareler bölgeyi alanlarını ve çevre uzunluklarını hesaplayınız.</p> 	<p>Aşağıda şekilleri verilen su depoları aynı hızla su akıtma imkanlarına doldurulmaktadır. Hangi depo ya da depoların suyun yüksekliği ile geçen zaman arasında doğrusal bir ilişki vardır? Nedeni ile birlikte açıklayınız.</p> 	<p>Aşağıdaki örüntüyü inceleyiniz. Her bir adımda kullanılan kulp sayıları arasındaki ilişkiyi bir tablo da gösteriniz. Bu ilişkinin doğrusal olup olmadığını belirtiniz.</p> <table border="1" data-bbox="792 791 1062 882"> <thead> <tr> <th>I. Adım</th> <th>II. Adım</th> <th>III. Adım</th> <th>IV. Adım</th> <th>V. Adım</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	I. Adım	II. Adım	III. Adım	IV. Adım	V. Adım																																			
I. Adım	II. Adım	III. Adım	IV. Adım	V. Adım																																						
<p>Aşağıdaki örüntüyü inceleyiniz. Her bir adımda kullanılan gillen yitir sayıları arasındaki ilişkiyi bir tablo da gösteriniz. Bu ilişkinin doğrusal olup olmadığını belirtiniz.</p> <table border="1" data-bbox="199 1010 470 1119"> <thead> <tr> <th>I. Adım</th> <th>II. Adım</th> <th>III. Adım</th> <th>IV. Adım</th> <th>V. Adım</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	I. Adım	II. Adım	III. Adım	IV. Adım	V. Adım						<p>Aşağıda verilen grafiklerden hangisi ya da hangilerinin doğrusal bir ilişki grafiği olduğunu nedeni birlikte belirtiniz.</p> 	<p>Aşağıda yer alan şekiller her sunucu sütununda bulunan köşükleri göstermektedir. Bu köşüklerin yerlerini belirleyin ve renklerle boyayınız.</p> <table border="1" data-bbox="792 991 1062 1155"> <tbody> <tr> <td>A</td> <td></td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> <td>5</td> </tr> <tr> <td>B</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>C</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>D</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>E</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	A		2	3	4	5	B						C						D						E					
I. Adım	II. Adım	III. Adım	IV. Adım	V. Adım																																						
A		2	3	4	5																																					
B																																										
C																																										
D																																										
E																																										
<p>Aşağıda verilen birim karelerle aynımsız zemin üzerindeki noktaların koordinatlarını yazınız.</p> 	<p>$xy=3x$ denklemindeki x değişkenine farklı tam sayılar vererek y değişkeninin aldığı değerleri bulunuz. Bu değerleri sıralı ikililer halinde yazarak aşağıdaki tabloya koyunuz. Bildiğiniz tüm sıralı ikililere karşılık gelen noktaları kartezyen koordinat sisteminde işaretleyiniz.</p> <table border="1" data-bbox="495 1264 598 1374"> <thead> <tr> <th>x</th> <th>3x</th> <th>y</th> <th>(x,y)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table> 	x	3x	y	(x,y)																					<p>Aşağıda koordinat düzleminde verilen O, Ü, İ, İle N, A, Z noktalarının simetrisi ve ortamlarını tespit ediniz.</p> 																
x	3x	y	(x,y)																																							

†Deney grubu öğrencilerine yönelik geliştirilen etkinlikler planlanırken çoklu temsillerden mümkün olduğunca fazla yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda etkinlikler sadece bir temsil örneği yerine birden fazla temsil örneği içerebilmektedir.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmanın belirlenen alt problemlerine ilişkin çözümler sonucunda elde edilen bulgular ve bu bulgularla ilgili yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle ilköğretim yedinci sınıf cebir öğretiminde bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli öğretim uygulanan deney ve geleneksel öğretim yöntemi uygulanan kontrol grubundaki öğrencilerinin: Uygulama öncesi matematiğe yönelik tutum ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? Sorusuna yanıt aranmıştır. Kullanılacak analizlere karar verebilmek için öncelikle puanların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Deney ve kontrol grubundaki öğrenci sayısı 50'nin altında olduğu için Shapiro-Wilks testi kullanılmıştır. Tüm ölçümlere ilişkin elde edilen normallik testi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Ön test ölçümlerinin normallik analizi

Ölçüm	Grup	N	\bar{X}	ss	Shapiro-Wilks		
					İstatistik	sd	p
Tutum Ölçeği	Deney	30	82.93	8.41	.977	30	.754
	Kontrol	30	78.66	9.49	.973	30	.617

Tablo 3 incelendiğinde, p değerlerinin .05'in üstünde olduğu ve ön test için yapılan ölçümün de normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu durumdan dolayı deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin matematik tutum ölçeği ön test puanlarını karşılaştırmak için ilişkisiz örneklem t-Testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutum sonuçlarına ilişkin ilişkisiz örneklem t-testi sonuçları

Ölçüm	Grup	N	\bar{X}	ss	sd	t	p
Tutum Ölçeği	Deney	30	82.93	8.41	58	1.841	.071
	Kontrol	30	78.66	9.49			

Tablo 4 incelendiğinde, deney grubu öğrencilerin matematik tutum ölçeği aritmetik puan ortalamaları (82.93) ile kontrol grubu öğrencilerinin aritmetik puan ortalamalarının (78.66) birbirine yakın ayrıca p değeri .05'den büyük ($t=1.841$; $p=.071$) olduğu için ön test puanları arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Bu bağlamda uygulama sonrası

matematiğe yönelik tutum son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? Sorusuna yanıt aranmıştır. Kullanılacak analizlere karar verebilmek için öncelikle puanların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir.

Tablo 5. Son test ölçümlerinin normallik analizi

Ölçüm	Grup	N	\bar{x}	ss	Shapiro-Wilks		
					İstatistik	sd	p
Tutum Ölçeği	Deney	30	84.96	10.23	.818	30	.000
	Kontrol	30	76.10	11.39	.965	30	.411

Tablo 5 incelendiğinde, deney ve kontrol grubunun matematik tutum ölçeği son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere elde edilen ölçümler normal dağılım göstermediği için Mann-Whitney U testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutum sonuçlarına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları

Ölçüm	Grup	N	Sıra	Sıra	U	p
			Ortalaması	Toplamı		
Tutum Ölçeği	Deney	30	37.67	1130.00	235.00	.001
	Kontrol	30	23.33	700.00		

Tablo 6'daki sonuçlara göre beş hafta süren bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretimi alan deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutum ölçeğinden elde edilen ölçümlerin deney grubu öğrencileri lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($U=235.00$, $p<.05$). Tutum ölçeğine ait sıra ortalaması incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin tutum ölçeği sıra ortalaması (37.67) kontrol grubundan (23.33) daha yüksektir. Bu sonuçlara göre, bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli öğretimin öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını artırıcı özellikte olduğu söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretimin yedinci sınıf öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Çalışma bu amaca yönelik resmi bir ortaokulun yedinci sınıfında öğrenim gören öğrencilerle yürütülmüştür. Çalışmada bilgisayar yazılımıyla desteklenmiş çoklu temsil temelli cebir öğretimin matematiğe yönelik tutumu üzerindeki etkisi incelendiğinde son test puanının deney grubu öğrencileri lehine anlamlı bir etkisi gözlemlenmiş olmasına rağmen deney grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Elde edilen bu bulgu, Buran'ın (2005) teknoloji destekli oluşturmacı yaklaşımla cebir öğretimin yapıldığı sınıflardaki öğrencilerin matematik dersine karşı tutumları ile geleneksel yöntemlerle öğretim yapılan sınıflardaki öğrencilerin tutumları arasında anlamlı bir farka rastlanmadığı çalışma sonucu ile paralellik göstermektedir. Öner'in (2009) yedinci sınıf cebir öğretiminde teknoloji destekli öğretimin öğrencilerin matematiğe yönelik tutumunu araştırdığı deneysel çalışma ile İzgiol'un (2014) teknoloji destekli çoklu temsil temelli öğretim uyguladığı ön test-son test kontrol gruplu çalışmada da benzer araştırma bulgularına ulaşılmıştır. Öğrencilerin matematiğe yönelik tutumun değişmemesinin sebebi irdelendiğinde, bu durumun nedeni olarak öğrencilerin genel başarı durumu, matematik notları ve okulun genel akademik başarısı gösterilebilir. Öğrencilerin matematik ve genel ders notu ile matematiğe yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu bilinmektedir (Erkin, 1993; Ma ve Kishor, 1997; Peker ve Mirasyedioğlu, 2003). Nitekim akademik ile matematik başarısı yüksek olan öğrencilerin, düşük başarıya sahip öğrencilere oranla matematiğe karşı daha olumlu tutuma sahip oldukları bilinmektedir (Yenilmez, 2007). Diğer bir gerekçe okulun bulunduğu yerleşkede sosyo-ekonomik açıdan orta düzey gelire sahip ailelerin çoğunlukta olması olabilir. Çünkü matematik dersine yönelik tutum ile ailenin sosyo-ekonomik düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu çalışma sonuçları bulunmaktadır (Yılmaz, 2006). Ayrıca sınıf seviyesi olarak yedinci sınıf ile çalışılmış olması bir diğer gerekçe olarak gösterilebilir. Çünkü sınıf seviyesinin artması ile öğrencilerin matematik dersine karşı tutumları arasında azalma görülmektedir (Taşdemir, 2009). Diğer yandan Farooq ve Shah (2008) yapmış oldukları çalışma sonucunda; okul türünün hem öğrenci

başarısı hem de kişisel oluşum üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Özellikle özel okul öğrencilerinin devlet okulu öğrencilerine göre matematik başarısı ile tutum puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yüksek performanslı okullardaki öğrencilerin matematiğe yönelik tutum puanları düşük performanslı okullardaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna da rastlanılmaktadır (Opolot-Okurot, 2005). Bu söylemler dikkate alındığında, deney grubu öğrencilerin matematiğe yönelik tutumun değişmemesinin diğer bir nedeni olarak da okul türü gösterilebilir.

Yürütülen çalışma süresinin tutuma etkisi dikkate alındığında, bu sürenin öğrencilerin tutumlarında değişikliğe neden olabilecek makul bir süre olarak görülmektedir. Çünkü alanyazında öğrencilerin matematiğe yönelik olumlu veya olumsuz tutumun kısa bir süre içinde değişebildiğine yönelik çalışmalara rastlamak mümkündür (Hannula, 2002). Tutuma etki edebilecek diğer bir nokta ise cebir öğretimini farklı bir yaklaşımla ele alan çalışmanın etkisi olabilir. Farklı bir yaklaşım ile yedinci sınıf öğrencilerinin cebirsel düşünme becerilerine ve matematiğe karşı tutumlarına etkisini araştıran Palabıyık (2010) da öğrencilerin tutumunda değişme gözlememiştir. Ancak bu durum Ünlü'nün (2007) öğrencilerin matematikle uğraşırken keyif aldıklarını yeni bir konu öğrenmenin, bilinmeyen yeni kavramlarla karşılaşmanın kendilerini heyecanlandığı söylemleri ile çelişmektedir. Bunların dışında Koca'nın (2011) belirttiği gibi öğretmene karşı duyulan memnuniyet ve öğrencilerin öğrenme stilleri de matematiğe yönelik tutumu etkileyebilecek faktörler olarak gösterilebilir.

Alanyazında yürütülen araştırma sonucu ile paralellik göstermeyen çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin, fonksiyon kavramının öğretiminde BCS etkisini araştıran Tuluk (2007) yapılandırmacı ile birlikte Maple programı destekli öğretim yöntemi uygulanan öğrencilerin problem çözme becerileri ile matematiğe yönelik tutumların BCS uygulamalarına katılmayan öğrencilere göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Aktümen ve Kaçar (2003) bilgisayar destekli öğretimin öğrenci motivasyonunu artırdığını gözlemlemiş ve öğrencilerin bilgisayarı sadece oyun amaçlı olarak kullanmadığını iyi bir öğretim aracı olarak da kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra Nwabueze (2006) teknoloji destekli cebir öğretimin öğrencilerin hem başarılarında hem de tutumlarında pozitif yönde değişime neden olduğunu belirtmiştir. Elde

edilen bulgular, bir bilgisayar yazılımı olan GeoGebra programı destekli çoklu temsil temelli cebir öğretimi ile geleneksel öğretim yöntemleri bağlamında ele alındığında, öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarında deney grubu lehine artış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çoklu temsil temelli öğretim ile teknoloji desteğinden yararlanılarak işlenen matematik dersi sayesinde öğrencilerin matematiğe yönelik olumlu tutumları geleneksel anlayışlara hâkim öğrenme ortamlarına göre daha etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan geleneksel öğretim yöntemlerin kullanıldığı sınıfta öğrencilerin matematiğe yönelik tutum puan ortalamalarında bir azalma yaşanmışken deney grubu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutum puan ortalamalarında az da olsa bir artış meydana gelmiştir. Bu bağlamda, geleneksel öğretim yöntemlerin öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını olumsuz yönde etkileyebileceği ve yapısalcılık anlayışa sahip teknoloji destekli öğretim yönteminin öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına olumlu katkıları olabileceği söylenebilir. Tüm bunların yanı sıra yürütülen çalışmanın belirli sınırlıkları da bulunmaktadır. Araştırmanın sınırlılıklarından birisi çalışmanın sadece yedinci sınıf düzeyi ile sınırlı tutulmasıdır. Dolayısıyla bilgisayar yazılımı destekli çoklu temsil temelli cebir öğretimin diğer sınıf düzeylerinde denenmesi faydalı olabilir. Ayrıca çoklu temsil uygulamaları için çalışmada tercih edilen GeoGebra programı dışında farklı yazılımlar kullanılarak veya her bir kazanım için farklı programlar tercih edilerek çoklu temsiller ile teknolojinin etkinliği araştırılabilir.

Sonuç olarak, geleneksel öğretim yöntemlerine göre çoklu temsiller ile teknoloji birlikteliğinin matematiğe yönelik tutumda olumlu etkileri bulunmaktadır. Özellikle öğretim teknolojileri veya materyaller kullanılarak hazırlanan eğitim-öğretim ortamlarında derse yönelik tutumun yanı sıra çoklu temsil yaklaşımının geliştirilebildiği ve matematiksel temsiller arasında bağlantı kurulmasının daha kolay olduğu bilinmektedir (Blanton ve Kaput, 2003; Çıkla-Akkuş, 2004). Dolayısıyla çoklu temsillerin teknoloji ile desteklenmesi öğrencilerin kavramları ve temsiller arası ilişkileri daha iyi anlamalarına, etkili bir öğretimin gerçekleşmesine ve derse yönelik bakış açılarının değişmesine imkân sağlamaktadır (Özgün-Koca, 2004).

Kaynakça

- Akkan, Y. (2009). *İlköğretim öğrencilerinin aritmetikten cebire geçiş süreçlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Aktümen, M. ve Kaçar, A. (2008). Bilgisayar cebiri sistemlerinin matematiğe yönelik tutuma etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 13-26.
- Amerom, V. B. A. (2003). Focusing on informal strategies when linking arithmetic to early algebra. *Educational Studies in Mathematics*, 54(1), 63-75.
- Baki, A. ve Güveli, E. (2008). Evaluation of a web based mathematics teaching material on the subject of functions. *Computers & Education*, 51(2), 854-863.
- Baki, A. (1998). *Matematik öğretiminde işlemsel ve kavramsal bilginin dengelenmesi*. Atatürk Üniversitesi 40. Kuruluş Yıldönümü Matematik Sempozyumu. (20-22 Mayıs 1998). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bayturan, S. (2004). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin matematik başarılarının matematiğe yönelik tutum, psikososyal ve sosyodemografik özellikleri ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Blanton, M., & Kaput, J. J. (2003). Developing elementary teachers' algebra eyes and ears. *Teaching Children Mathematics*, 10(2), 70-77.
- Buran, E. (2005). *İkinci dereceden denklemler ve fonksiyonların gerçekçi problem durumları ile öğretilmesinde teknoloji destekli ve geleneksel yöntemlerin etkililiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Cantürk-Günhan, B. (2006). *İlköğretim II. kademe matematik dersinde probleme dayalı öğrenmenin uygulanabilirliği üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çıkla-Akkuş, O. (2004). *Çoklu temsil temelli öğretimin yedinci sınıf öğrencilerinin cebir performansına, matematiğe karşı tutumuna ve temsil tercihlerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dede, Y. ve Argün, Z. (2003). Cebir, öğrencilere niçin zor gelmektedir?. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 180-185.
- Dede, Y. ve Peker, M. (2007). Öğrencilerin cebire yönelik hata ve yanlış anlamaları: Matematik öğretmen adaylarının bunları tahmin becerileri ve çözüm önerileri. *İlköğretim Online Dergisi*, 6(1), 35-49.
- Duru, A. (2002). *Van ilindeki lise birinci sınıflarda cinsiyet farklılığının matematik başarıları üzerindeki etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Erbaş, K. A. (2005). Çoklu gösterimlerle problem çözme ve teknolojinin rolü. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(4), 88-92.
- Erktin, E. (1993). *The relationship between math anxiety attitude toward mathematics and classroom environment*. 14. International Conference of Stress and Anxiety Research Society (STAR). (5-7 April 1993). Egypt, Cairo.
- Erol, E. (1989). *Prevalance and correlates of math anxiety in Turkish high school students*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, Y. ve Erbaş, K. (2005). Kassel projesi cebir testinde bir grup Türk öğrencinin genel başarıları ve öğrenme güçlükleri. *İlköğretim Online*, 4(1), 18-39.

- Farooq, M. S., & Shah, S. Z. U. (2008). Students' attitude towards mathematics. *Pakistan Economic and Social Review*, 46(1), 75-83.
- Hannula, M. S. (2002). Attitude towards mathematics: Emotions, expectations and values. *Educational Studies in Mathematics*, 49(1), 25-46.
- İçel, R. (2011). *Bilgisayar destekli öğretimin matematik başarısına etkisi: GeoGebra örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İpek, A. S. ve Baran, D. (2011). *Pre-service elementary mathematics teachers' views about technology-generated representations*. 5th International Computer and Instructional Technologies Symposium. (22-24 September 2011). Elazığ: Fırat University.
- İzgiol, D. (2014). *Teknoloji destekli çoklu temsil temelli öğretimin öğrencilerin lineer cebir öğrenimine ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kaput, J. J. (1998). Representations, inscriptions, descriptions and learning: A kaleidoscope of windows. *Journal of Mathematical Behavior*, 17(2), 265-281.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler ve teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Katz, J. V. (2007). Stages in the history of algebra with implications for teaching. *Educational Studies in Mathematics*, 66(1), 185-201.
- Kieran, C. (1992). *The learning and teaching of school algebra*. In: Grouws DA (ed.). Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning. New York: Macmillan Publishing Company.
- Koca, S. (2011). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin matematik başarı, tutum ve kaygılarının öğrenme stillerine göre farklılığının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Lesh, R., Post, T., & Behr, M. (1987). Representations and translations among representations in mathematics learning and problem solving. In C. Janvier, (Ed.), *Problems of representations in the teaching and learning of mathematics* (pp. 33-40). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- McGowan, M. & Tall, D. (2001). Flexible thinking, consistency and stability of responses: A study of divergence. <http://homepages.warwick.ac.uk/staff/-David.Tall/> (17.07.2013).
- Ma, X., & Kishor, N. (1997). Assessing the relationship between attitude toward mathematics and achievement in mathematics: A meta-analysis. *Journal for Research in Mathematics Education*, 28(1), 26-47.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2006). *İlköğretim matematik dersi 6. sınıf öğretim programı*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Mistretta, R. M. (2005). Integrating technology into the mathematics classroom: The role of teacher preparation programs. *The Mathematics Educator*, 15(1), 18-24.
- Musan, S. M. (2012). *Dinamik matematik yazılımı destekli ortamda 8. sınıf öğrencilerinin denklem ve eşitsizlikleri anlama seviyelerinin Solo taksonomisine göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) (2000). *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: National Council of Teacher of Mathematics.
- Nwabueze, K. K. (2006). Technology class format versus traditional class format in undergraduate algebra. *Technology, Pedagogy and Education*, 15(1), 79-93.
- Nazlıççek, N. ve Erktin, E. (2002). İlköğretim matematik öğretmenleri için kısaltılmış matematik tutum ölçeği. http://www.fedu.metu.edu.tr/ufbmek5/b_kitabi/PDF/Matematik/Poster/t194.pdf (04.11.2013).

- Opolot-Okurot, C. (2005). Student attitudes toward mathematics in Uganda secondary schools. *African Journal of Research in Mathematics, Science and Technology Education*, 9(2), 167-174.
- Öner, A. T. (2009). *İlköğretim 7. sınıf cebir öğretiminde teknoloji destekli öğretimin öğrencilerin erişim düzeyine, tutumlarına ve kalıcılığına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özgün-Koca, S. A. (2004). Bilgisayar ortamındaki çoğul bağlantılı gösterimlerin öğrencilerin doğrusal ilişkileri öğrenmeleri üzerindeki etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 82-90.
- Palabıyık, U. (2010). *Örüntü temelli cebir öğretiminin öğrencilerin cebirsel düşünme becerileri ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Peker, M. ve Mirasyedioğlu, S. (2003). Lise 2. sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları ve başarıları arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 157-166.
- Romberg, T., & Spence, M. (1995). Some thoughts on algebra for the evolving work force. In C. Lacampagne, W. Blair, & J. Kaput (Ed.), *The algebra initiative colloquium*. Washington, DC: US Department of Education.
- Stacey, K., & MacGregor, M. (1997). Building foundations for algebra. *Mathematics in the Middle School*, 2(4), 253-260.
- Tabach, M., & Friedlander, A. (2003). *The role of context in learning beginning algebra*. Proceedings of the Third Conference of the European Society for Research in Mathematics Education. (28 February-3 March). Bellaria, Italia.
- Taşdemir, C. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin matematik dersine karşı tutumları: Bitlis ili örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89-96.
- Tuluk, G. (2007). *Fonksiyon kavramının öğretiminde bilgisayar cebiri sistemlerinin etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Usiskin, Z. (1997). *Doing algebra in Grades K-4*. In B. Moses (Ed.). Algebraic Thinking, Grades K-12. Reston, VA: NCTM.
- Ünlü, E. (2007). İlköğretim okullarındaki üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutum ve ilgilerinin belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 129-148.
- Vance, J. H. (1998). Number operations from an algebraic perspective. *Teaching Children Mathematics*, 4, 282-285.
- Williams, E. S. (1997). *Algebra: what students can learn. The nature and algebra in the K-14 curriculum*. Proceedings of a National Symposium. (27-28 May 1997). Washington.
- Yenilmez, K. (2007). İlköğretim öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 51-59.
- Yılmaz, M. (2006). İlköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin matematik dersine ilişkin tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 172, 240-249.

Ergenlerde Sağlığı Geliştirme Modeli ve Bilgi İşlem Kuram Temelli Ağız Diş Sağlığı Davranışı Geliştirme*

Received/Geliş: 02.08.2017
Accepted/Kabul: 03.02.2018

Fadime ÜSTÜNER TOP**
Ayşe Ferda OCAKÇI***

Öz

Bu alışma, ağız diş sağlığı davranışını geliştirmek için kuram ve model temelli hemşirelik etkinliklerinin oluşturulması amacıyla planlanmıştır. Kanıtı dayalı sağlık bakım standarttı uygulayarak bireylerin sağlık davranışları geliştirilebilir. Bireyin; sağlık davranışını ve bu davranışın etkenlerini tanımlamada konu ile ilgili geliştirilmiş kuram ve modellerden yararlanılır. Ağız diş sağlığı davranışı geliştirme programını hazırlama aşamasında Pender'in Sağlığı Geliştirme Modeli (SGM) ve Gagne'nin Bilgi İşlem Kuramı temel alınmıştır. Çalışmada; Gagne'nin Bilgi İşlem Kuramının benimsenmesi, öğrenenin bireysel özellikleri ve güdülenmeyi ön plana çıkarma noktasından kaynaklanır. Pender SGM'nin, çekirdek noktası öz yeterlilik algısıdır. Öz yeterlilik algısı, bireyin istenilen davranışları başarıyla yerine getirmede kendisine olan inancıdır. Pender; bireyin güdülenmesi ve sağlık davranışına ait sorumluluğu artırılır ise davranışın gelişeceğini vurgular. Sağlığı geliştirme davranışı için bu kuram ve model birbirini tamamlamaktadır. Bu modelde ağız diş sağlığı davranışını geliştirmeye yönelik 16 oturumluk etkinlik rehberi hazırlanmıştır. Birinci aşamada, ağız diş sağlığı davranışını geliştirmeye yönelik bireyin kendi sorumluluğunu algılamasını sağlamak amacıyla davranışını etkileyen faktörler belirlenmiştir. İkinci aşamada, davranış değişikliğini sağlayabilmek amacıyla etkileyen faktörler dikkate alınarak, etkinlikler bilgi işlem kuramı basamaklarına göre oluşturulmuştur. Çalışmada, SGM ve Bilgi İşlem Kuramına temellendirilmiş ağız diş sağlığı davranışı geliştirmeye yönelik hemşirelik modeli oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlığı geliştirme, ağız diş sağlığı davranışı, kuram ve model

*"Ergenlerde Sağlığı Geliştirme Modeli ve Bilgi İşlem Kuramına Temellendirilen Hemşirelik Girişiminin Ağız Diş Sağlığı Davranışına Etkisi" adlı doktora tez çalışmasından uyarlanmıştır.

**Dr.Öğr.Üyesi, Giresun Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, ocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği AD, Giresun, e-posta: fadime.ustuner@giresun.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7341-5704

***Prof. Dr., Koç Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, İstanbul, e-posta: aocakci@ku.edu.tr. orcid.org/1977-07-01

Improving Oral and Dental Health Behavior Basing on Health Promotion Model and Theory of Information Processing in Adolescent

Abstract

This study is planned to establish nursing activities which are based on theory and model in order to develop oral and dental health behavior. Theories and models related to the subject are used in individual's health behavior and identifying the factors of this behavior. In the preparation process of development program of oral and dental health, Pender's Health Promotion Model (HPM) and Gagne's Theory of Information Processing (TIP) are applied. In this study, adopting the Gagne's theory of information processing is result from the point of learner's individual qualifications and removing the motivation to the fore. The core point of Pender's HPM is self-efficacy perception. Self-efficacy perception is the individual's believing in himself while accomplishing the intended behavior successfully. Pender emphasizes that if motivation and responsibilities for the health behavior of the individual is increase, the behavior will develop. For the health promoting behavior, this theory and model complete each other. In this model, 16 sectioned activity book on promoting oral and dental health has been prepared. In the first stage, the factors that influence the behavior in order to provide recognizing individual's own responsibility to improve oral health behavior should be determined. In the second stage, activities are applied according to the theory of information processing steps by considering the affecting factors to provide change in behavior. In our study nursing model has been developed to improve oral and dental health behavior based on HPM and TIP.

Keywords: Health promotion, oral and dental health behavior, theories and models

Giriş

Ağız diş hastalıkları görülme sıklıkları, birey/toplum üzerine etkileri ve tedavi giderleri nedeniyle önemli toplum sağlığı sorunudur. Türkiye’de genel olarak bireyin bir sorunu olmaksızın sağlık merkezine başvurma alışkanlığı yoktur. Çocukların ya da erişkin yaştaki hastaların ancak yakınmaları olduğu zaman diş hekimine gitmeleri ağız diş sağlığı ve genel sağlık durumu için tehlike oluşturmaktadır. Ayrıca sağlık örgütlenmesi içinde yeterli koruyucu hizmetin tam olarak verilmediği göz önüne alındığında, ülkede yaşayanların ağız diş sağlığının iyi olmadığı bir gerçektir. Sağlığı geliştirme davranışları ile bulaşıcı olmayan bu kronik hastalıklar önenebilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) 21. yüzyıl hedeflerinden hedef 24’te, ağız ve diş sağlığına yönelik hizmetlerin, temel sağlık hizmetleriyle bütünleşmesinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Hedef 11’de sağlıklı yaşam davranışlarının kazandırılmasının önemi belirtilmiştir (WHO 2005).

Ağızda ve dişlerde yapısal ve işlevsel herhangi bir bozukluğun olmaması, ağız ve dişlerin görevlerini tam olarak yapabilmeleri ağız diş sağlığının göstergesidir. Ağız diş sağlığı bireylerin, fiziksel, sosyal ve tinsel sağlık konumu ile ilgilidir ve genel sağlığın ayrı bir boyutunu oluşturur. Yapılan çalışmalar ağız diş sağlığı ile ilgili sorunların en az diğer hastalıklar kadar bireyleri sosyal ve duygusal açıdan etkilediğini göstermiştir (De Almeida ve diğer., 2003; Kallestal ve diğer., 2006; Buglar, Katherine ve Natalie, 2010). Bu nedenle genel sağlığın edinilmesinde, kronik hastalıkların önlenmesinde ve şiddetinin azaltılmasında ağız sağlığını geliştirme çalışmaları önem kazanmaktadır.

Ağız diş hastalıklarının nedenleri, çürük yapıcı biçimde beslenme, yeterli fluor alınmaması, kötü ağız hijyeni gibi yaşam biçimi davranışından kaynaklanan önenebilir etkenlerdir (Kallestal ve diğer., 2006; Hallas ve Shelley, 2009). Gökalp ve arkadaşları çalışmalarında beş, on iki ve on beş yaş grubu çocuklarda diş fırçası olmayanların oranını %8.5- %21.2 olarak saptamışlardır. Ayrıca, fırçası olduğunu belirtenler arasında “kullanmayanlar” ya da düzensiz kullananların çokluğu, ağız diş sağlığı hijyen eğitimindeki yetersizliğin göstergesi olarak belirtilmiştir (Gökalp ve diğer., 2007). Doğan ve arkadaşları on iki yaş grubu çocuklarda diş çürüğü prevalansını %61.1 olarak saptamıştır (Doğan, 2007). Bu oran on iki yaş için Hindistan’da %22

olarak bulunurken, İtalya'da yapılan bir çalışmada %43.1, Almanya'da %39.3 ve Portekiz'de %52.9 olarak rapor edilmiştir (De Almeida ve diğer., 2003; Campus ve diğer., 2007). Diş fırçalama alışkanlığının ağız diş sağlığını etkilediği bilinmektedir.

Ergenlik sağlık davranışlarının oluşmasında önemli bir dönemdir. Tüm dünyada ergenlik konusunda birçok araştırmanın yapılması bu dönemin toplum yaşamında çok önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir (Kallestal ve diğer., 2006; Tabak ve Akköse, 2006). Bu dönemde, sağlığı öğretme ve sağlık davranışlarını kazandırma açısından doğru yöntemlerle, doğru yerde, doğru kişilerle ulaşıldığında, ülkemizin ergen ve toplum sağlığı düzeyinin gelişmesine katkı sağlanacaktır.

Sağlığı geliştirme etkinlikleriyle; topluma sağlıklı yaşam bilincinin kazandırılması ve sağlıksız davranışların sağlığı geliştirme davranışlarıyla yer değiştirmesi sağlanır. Sağlığı geliştirme programlarının amacı, bireyde olumlu sağlık davranışlarının alışkanlık haline dönüşmesini sağlamaktır. Ergenlik ve çocukluk döneminde kazanılan olumlu sağlık davranışları yetişkin dönemde yaşam biçimi haline dönüşmektedir. Çocukluk döneminde geliştirilen sağlık davranışları tüm toplumun sağlığını da olumlu etkimektedir. Çocuk sağlığı hemşireleri; tüme dayalı, aile merkezli, uygulamaya rehberlik eden sağlık hizmetlerinde; oral sağlık taraması, ağız diş sağlığını geliştirici ve koruyucu hizmetlerle erken dönemde önlem alınmasına çalışmaktadırlar. Kanıta dayalı sağlık bakım standarttı uygulayarak ağız diş sağlığı bakımını etkileme olanağı vardır (Hallas ve Shelley, 2009; Peterson-Sweeney ve Stevens, 2010). Bu aşamada bireyin; sağlık davranışını ve bu davranışın etkenlerini tanımlamada konu ile ilgili geliştirilmiş kuram ve modellerden yararlanılır. Kuram ve modeller, duruma daha anlamlı, anlaşılır, çözüm getirici bir yaklaşım sağlamakta ve aktiviteye rehberlik etmektedir. Ağız diş sağlığı davranışı geliştirme programını hazırlama aşamasında Pender'in Sağlığı Geliştirme Modeli (SGM) ve Gagne'nin Bilgi İşlem Kuramı temel alınmıştır (Chen, Gully ve Eden, 2004; Fawcett, 2005; Srof ve Velsor-Friedrich, 2006).

Bu derlemenin amacı, kuram ve model temelli hemşirelik etkinliği kapsamında ağız diş sağlığı davranışı modellemesi oluşturmaktır.

Pender Sağlığı Geliştirme Modeli

Nola Pender, hemşirelik ve davranış bilimlerinin bakış açılarını birleştirerek Sağlığı Geliştirme Modelini oluşturan hemşire kuramcıdır. Sağlığı Geliştirme Modeli, sağlığı geliştiren davranışları etkileyen bilişsel süreçlerin önemini sosyal öğrenme teorisinden temel alarak açıklamaktadır. Pender'in hipotezi; demografik ve biyolojik özellikler sağlığı geliştirme davranışlarını, bilişsel ve algısal değişken ile dolaylı olarak etkilemektedir. Pender SGM; sağlığı geliştirme davranışının gerçekleştirilmesinde etkenler arasındaki ilişkiyi ve davranış çıktısına ulaşmada izlenmesi gereken yolu gösterir. Modelin çekirdek kavramı öz-yeterlilik algısıdır (Pender, Murdaugh ve Parsons, 2006; McEwen and Wills, 2006; Ronis, Hong ve Lusk, 2006; Sakraida, 2006; Whitehead, 2007). Pender'e göre davranış değişikliğine neden olan etkenleri değerlendirebilmek ve değiştirebilir olanları etkileyerek olumlu sağlık davranışı geliştirilebilmektedir. Hemşirenin görevi bunları olumlu yöne dönüştürecek girişimler planlamaktır. Modelde, bireyin sağlık davranışına yönelik doğrudan ve dolaylı etki eden etmenler tanımlanmaktadır. Bunlar:

Bireysel özellikler ve deneyimler: Bireyin davranışları, deneyimlerden ve bireysel özelliklerden etkilenir.

Davranışa özgü algılar: Pender, davranışa özgü algılar içerisinde bireyin davranışa ilişkin algıladığı yararlar, engeller, öz yeterlilik, kişilerarası etkileşim ve durumsal etkiler olduğunu tanımlamıştır (Pender ve diğer., 2006). Bireyde davranış değişikliğinden söz edebilmek için sadece davranışa ilişkin bilginin yeterli olması değil, davranışa ilişkin öz yeterlilik algısının da yeterli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin, birey ağız dış sağlığına yönelik uygulamaları sağlığı için olumlu bir davranış olarak algılıyorsa, davranışa ilişkin öz yeterlilik algısı da olumlu etkilenecek ve birey ağız dış sağlığı davranışında başarılı olacaktır.

Hemşireler, sağlığı geliştirmeye yönelik etkinliklerle, bireylerin içsel kontrol algılarını artırarak sağlıksız davranışı terk etme ve olumlu sağlık davranışını başlatarak sürdürmede yardımcı olabilir. Croghan, Johnson ve Aveyard (2004) çalışmalarında, İngiltere'de okul hemşireleri (n:38) ile görüşmeler yapmışlar ve hemşirelerin çocukların sağlık sorumluluklarını kazanmada görevlerinin olduğunu belirlemişlerdir. Broup ve Holstein (2004) çalışmalarında, İsviçre'de okul sağlığı hemşireliği uygulamalarının, 11-13-15

yaş grubu (n:5205) çocukların sağlığı geliştirme uygulamalarına karar verme süreçlerini desteklediği ve öğrencilerin otonomilerini arttırdığı belirlenmiştir. Tabak ve Akköse'nin (2006) çalışmasında, sağlık denetim odağı konusunda yapılan eğitimin, ergenlerin içsel sağlık denetim odağı algılarını yükselttiği belirlenmiştir. Yapılan benzer çalışmalarda değiştirilen, geliştirilen davranışın korunması aşamasında içsel kontrolün önemli olduğu vurgulanmıştır (Elder, Ayala ve Haris, 1999; Steptoe ve Warne, 2001; Alıcı ve Sarıkaya, 2009; Peker ve Bermek, 2011). Buglar, Katherine ve Natalie (2010), 92 kişiyle (41 erkek, 51 kız) yaptığı çalışmada, öz yeterliliğin ağız diş sağlığı davranışını (diş fırçalama, diş ipi kullanma) önemli ölçüde etkilediği saptanmıştır. Alıcı ve Sarıkaya'nın (2009) çalışmasında, öğrencilerin davranışa ilişkin karara bağlılıklarını etkileyen faktörler arasında kendini tanıma, kendine güvenme ve irade gücü gibi kavramların önemli olduğu saptanmıştır. Bireyin kendi sorumluluğunu alması davranışı geliştirmesi için gereklidir.

Davranış çıktısı: Pender, SGM'nin bu alanında farklı acil gereksinimlerin doğması veya bireyin davranışa özgü önceden plan yapmış olup/olmamasının davranış çıktısını etkilediğini belirtmektedir (Pender ve diğer., 2006). Bireyin ağız diş sağlığı davranışı geliştirmeye yönelik plan (diş fırçalama zamanı, süresi, şekli, diğer yöntemleri ne zaman kullanacağı vb.) yapması istendik davranışın ortaya çıkmasını etkiler.

Çocukların ağız diş sağlığı davranışını geliştirmek için bireylerin bu etkinlikten yararlanma olasılığı olan tüm etkenleri bilmeli, uygun girişimlerde bulunulmalıdır (Şekil 1).

Gagne Bilgi İşlem Kuramı

Gagne tarafından geliştirilen Bilgi İşlem Kuramı, davranışçı yaklaşım ile bilişsel yaklaşım ilkelerinin sentezlenmesi ile oluşturulmuştur. Bu kurama göre, çevreden alınan uyarıcıların anlamlı hale getirilmesi, belleğe depolanması, gerekli olduğu zaman hatırlanması ve davranışa dönüştürülmesi süreci öğrenme olarak ifade edilmektedir. Süreçte gerçekleşen duyuşsal kayıt, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek aşamaları öğrenmeyi etkileyen temel yapılarıdır. Bilgi İşlem Kuramı, insan usunun çalışma esaslarına göre öğretim yapıldığında öğrenimin daha başarılı olacağı temeli üzerine kurulmuştur. Öğrenme süreçleri, öğretim etkinlikleri aşağıda görülmektedir (Rankin ve

Stallings, 2001; Gagne, 2002; Demirel 2010). Öğrenme Süreçleri Öğretim Etkinlikleri:

Dikkat: Tetikte olma	1. Dikkati çekme
Beklenti	2. Bireyi hedeften haberdar etme güdülenmeyi harekete geçirme
İşleyen belleğe geri getirme	3. Ön koşul öğrenmenin anımsatılmasını sağlama
Seçici algı	4. Uyarıcı araç-gereç sunma
Kodlama: Bilgiyi uzun süreli belleğe gönderme	5. Öğrenme rehberi sağlama
Tepkide bulunma	6. Verimliliği ortaya çıkarma
Tepkiyi güçlendirme	7. Dönüt sağlama
İpuçlarını kullanarak bilgiyi geri getirme	8. Anımsama ve geçişi güçlendirme

Çalışmada; Gagne'nin Bilgi İşlem Kuramının benimsenmesi, öğrenenin bireysel özellikleri ve güdülenmeyi ön plana çıkarma noktasından kaynaklanır. Gagne öğretim süreci içinde kazandırılacak hedef davranışları açık olarak belirtmiş ve öğretim süreci boyunca bireyi merkezde tutmuştur. Pender SGM'nin, çekirdek noktası öz yeterlilik algısıdır. Öz yeterlilik algısı, bireyin istenilen davranışları başarıyla yerine getirmede kendisine olan inancıdır. Öz yeterlilik algısı ne kadar güçlü ise birey amaca ulaşmak için o kadar çok çaba sarf eder. Pender; birey güdülenir ve sağlık davranışına ait sorumluluğu artırılır ise davranışın gelişeceğini vurgular. Sağlığı geliştirme davranışı için bu kuram ve model birbirini tamamlamaktadır (Şekil 2).

Bu çalışmada; Pender'in SGM'si ve Gagne'nin Bilgi İşlem Kuramına temellendirilmiş ağız dış sağlığı davranışını geliştirmeye yönelik hemşirelik modeli oluşturulmuştur (Şekil 3). Bu modelde ağız dış sağlığı davranışını geliştirmeye yönelik 16 oturumluk etkinlik rehberi hazırlanmıştır. Birinci aşamada, ağız dış sağlığı davranışını geliştirmeye yönelik bireyin kendi sorumluluğunu algılamasını sağlamak amacıyla davranışını etkileyen faktörler belirlenmiştir. İkinci aşamada, davranış değişikliğini sağlayabilmek amacıyla etkileyen faktörler dikkate alınarak, etkinlikler bilgi işlem kuramı basamaklarına göre oluşturulmuştur. Çalışmada; oyun, animasyon gösterisi, günün sözü, öykü, olgu sunumu, poster, ev etkinliği gibi aktiviteler

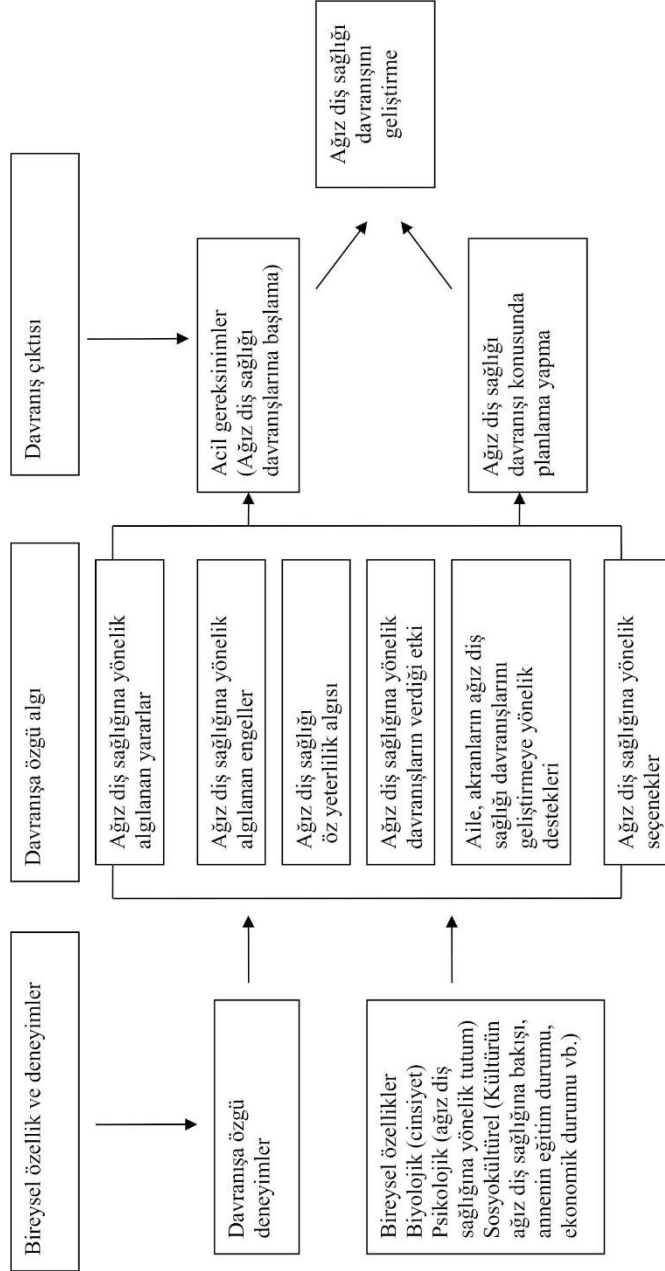
gerçekleştirilmiştir. Etkinlik rehberine ait bir oturum örneği Şekil 4’de görülmektedir. Bu oturumda, ağız ve dişlerin görevlerini öğrenme, uygulamalar için yüreklendirmeye yönelik girişimler bulunmaktadır. Çalışmada hareket noktasını, bireylerin ağız dış sağlığı davranışlarını öğrenmesi ve bu davranışları geliştirebilmeleri için içsel kontrol odaklarını artırmaya yönelik etkinlikler oluşturmuştur.

Peker ve Bermek (2011) çalışmalarında, içsel kontrol odağı yüksek olan bireylerin ağız dış sağlığı davranışlarını daha çok gerçekleştirdiğini saptamıştır. Kallestal, Dahlgren ve Stenlund (2006) çalışmalarında, bireylerin öz saygısının ağız dış sağlığı davranışı/diş fırçalamada önemli olduğunu belirlemiştir. Elder ve diğer. (1999) çalışmalarında koruyucu sağlık davranışı ile dışsal kontrol arasında negatif korelasyon olduğunu saptamıştır. Aynı zamanda, sağlığı geliştirici davranışları gerçekleştiren bireylerin içsel sağlık kontrol odağı alt ölçeğinden aldıkları puanların anlamlı düzeyde yüksek olduğunu belirlemiştir. Knecht, Syrjala ve Knuuttila (1999) tarafından yapılan çalışmada, içsel kontrol odağı yüksek olan bireylerin ağız sağlığına daha çok önem verdiğini belirlenmiştir.

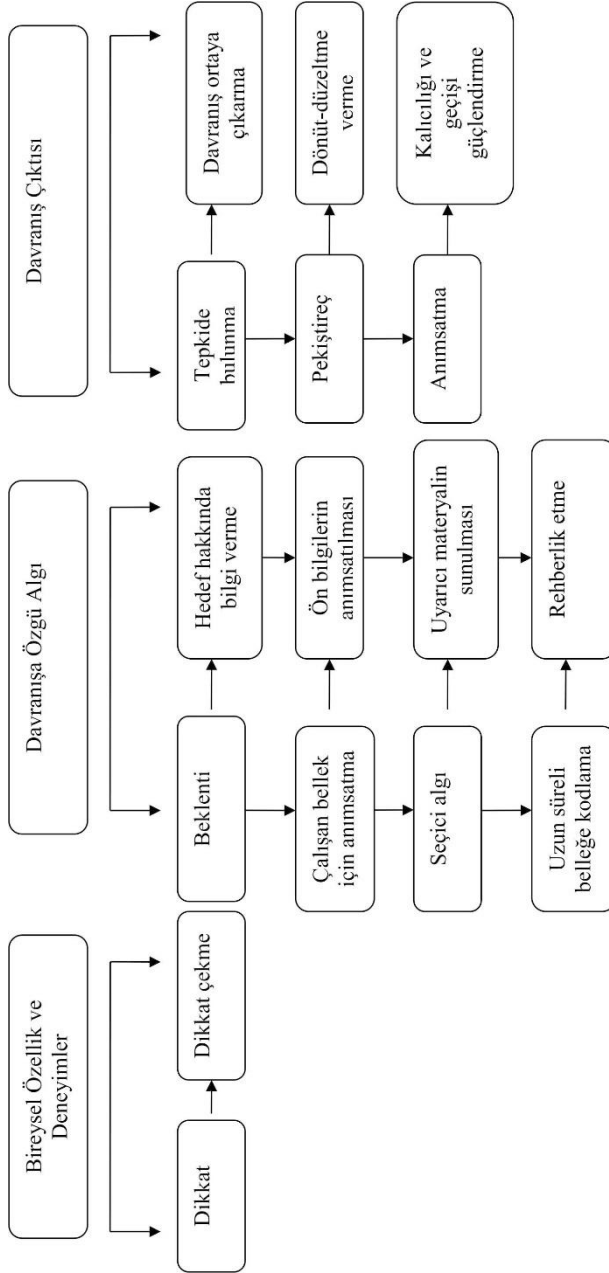
Sonuç

Sağlığı geliştirme çabaları, davranış değişikliğini sağlayacak, kanıta dayalı etkinlikler olmalıdır. Kuram ve model hemşirelik uygulamalarını sisteminize etmek için bir çerçeve oluşturur. Sağlığı Geliştirme Modeli ve Bilgi İşlem Kuramına temellendirilmiş hemşirelik uygulamaları, bireyin kendi sağlık durumları ile sağlık davranışları arasındaki ilişkinin farkına varmalarına yardımcı olur ve bireylerin olumsuz davranışlarını değiştirmeleri yönünde onları yüreklendirerek içsel kontrol odağı ve sağlığı geliştirme davranışının arttırılmasını destekler. Sağlık eğitimi ile olumlu sağlık davranışının gelişmesini desteklenebilir. Sağlığı Geliştirme Modeli, sağlık eğitimi uygulamalarında hemşirelerin davranış değişimi etkenlerini bilmesi ve uygun girişimlerde bulunmasında rehber olmaktadır. Bu aşamadan sonra davranış geliştirmek amaçlı sağlık eğitiminin nasıl yapılacağı düşünülmelidir. Sağlık eğitiminin etkinliği için eğitim kuramlarından yararlanılmalıdır. Bilgi İşlem Kuramı temel öğeler göz önünde bulundurularak eğitimin düzenlenmesinde rehber olarak, öğrenmenin başarısını artıracaktır.

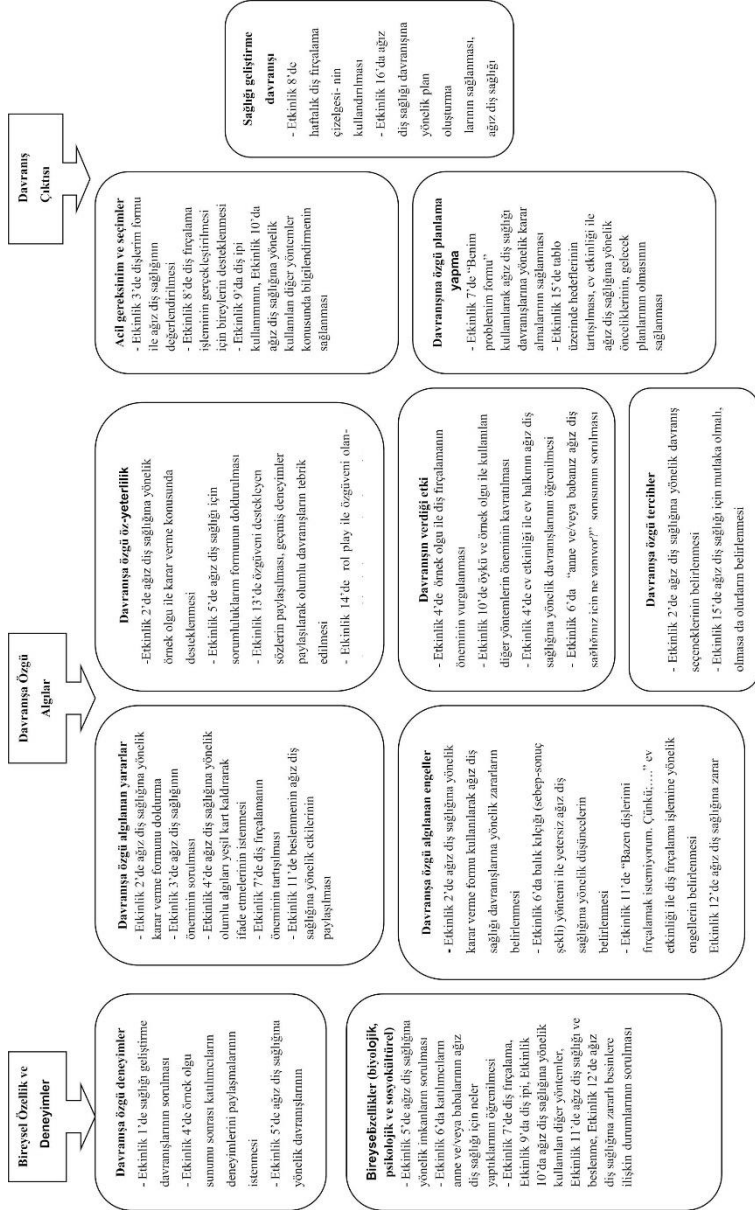
Birincil korumanın en ucuz, en güvenilir, en koruyucu yöntem olduğu gerçeğinden hareketle ağız diş sağlığını iyileştirme ve geliştirme çabaları çocukluk döneminde başlamalıdır. Çocuk hemşireleri, evrensel çocuk hakları, profesyonel hemşirelik, eğitici ve danışmanlık rolleri doğrultusunda, çocuklarla her an karşılaşma gücü ile sağlığı geliştirme davranışı kazandırmada önemli etkiye sahiptir.

Şekil 1. Ağız Dış Sağlığı Davranışını Pender'in Sağlığı Geliştirme Modeline Uyarlama

Şekil 2. Pender'in Sağlığı Geliştirme Modelinin Gagne'nin Bilgi İşlem Kuramına Uyarlama

Şekil 3. Ağız Diş Sağlık Davranışı Geliştirmede Hemşirelik Modeli

Etkinlik Başlığı: Ağız ve Dişlerin Görevleri Etkinliğin Süresi: 40 dakika	
Hedef:	
<ul style="list-style-type: none"> Katılımcıların ağız ve dişlerin görevleri konusunda bilgilendirilmesini sağlama Katılımcıların ağız-diş sağlığının önemini algılamalarına yardımcı olma 	
Kazanılması Beklenen Davranışlar	
Katılımcılar bu etkinlik sonunda;	
<ul style="list-style-type: none"> Ağız ve dişlerin görevleri hakkında bilgi sahibi olur Ağız-diş sağlığının önemini kavrar 	
Kullanılacak Gereçler	Yöntem
Slayt sunumu, projeksiyon, bilgisayar, örnek olgu, tahta, kalem	Beşin fırtınası, gösterme, tartışma, soru-cevap, anlatım, oyun, ev etkinliği
Etkinlik	
Dikkat sağlama: Ağız ve dişlerle ilgili sorunlar yaşadığında çözüm aranmazsa ilerleyen zamanda ciddi sorunlar yaşanır.	
Öğrencilere hedefleri bildirme: Bu etkinlikte ağız ve dişlerin görevlerini öğrenilerek, ağız ve diş sağlığına yönelik algılarınız değerlendirilir.	
Ön bilgileri hatırlatma: Katılımcılara “ağız-dişin görevleri nelerdir?” sorusu yöneltilir. İfadeler grupla paylaşılır.	
İçeriği sunma: Katılımcılardan gelen ağız ve dişlerin görevlerine ait görüşler tahtaya yazılır. Grup temel kavramlarla ilgili olarak hazırlanan slaytlar eşliğinde ağız ve dişlerin görevleri hakkında bilgilendirilir. Sonrasında öğrencilerle birlikte büyük bir karton üzerine ağız ve dişlerin görevleri yazılarak sınıfa asılır.	
Örnek olgu: ... sekiz yaşındayken dişim çok ağrıyordu, yanağımda şişmişti. Annem ve babam beni diş hekimine götürmek için çok uğraşmışlardı. Fakat ben gitmemek için elimden geleni yaptım. Babam akşam eve gelirken yanında diş doktoru getirdi. Doktor bey, beni ikna etti ve ertesi gün dişimi çekti. Dişimi çekerken çok ağrıyordum ve ben dişimi çektiler kurtulacağım o acıyı günlerce çektiğim için kendime çok kızmıştım. Ağızımdaki o dişimin eksik olması beni çok üzmişti ve yiyecekleri çiğnerken dişimin olmadığı o tarafta sorun yaşıyordum. Ondan sonra aynı sıkıntıyı tekrar yaşamamak için dişlerime iyi bakmam gerektiğine karar verdim. Dişlerimi hep düzenli fırçaladım ve yiyeceklerime dikkat ettim.....”	
Grup ağız-diş sağlığına özgü deneyimlerini konuşmaya yöneltilir. Bu aşamada; katılımcılara içinizde diş hekimini koltuğuna oturan var mı, diş çektiren var mı, dişlerinde dolgusu olan var mı gibi sorular yöneltilir.	
Grupla ağız-diş sağlığına özgü yaşamış oldukları sorunlara yönelik neler yaptıkları ve neler yaşadıklarını konuşulur.	
Öğrenmeye rehberlik etme: Ağız-diş sağlığına yönelik sorumluluklarımızı yerine getirirsek ağız-diş sağlığı sorunları yaşanmayacağı örneklerle ifade edilir.	
- Dişlerde eksiklik olursa neler yaşanır?	
- Dişlerde çürük olursa neler yaşanır?	
- Ağız ve dişlere ilişkin yaşanan sorunlardan dolayı yemek yiyemediğiniz zamanlar oldu mu/olabilir mi?	
- Ağız ve dişlere ilişkin yaşanan sorunlardan dolayı gülmeye çekindiğiniz ya da konuşmaya çekindiğiniz zamanlar yaşadınız mı/yaşanabilir mi? gibi sorularla katılımcılara yöneltilerek ağız ve dişlerin görevinin önemine yönelik farkındalık artırılır.	
Davranışı ortaya çıkarma: Katılımcılar ağız ve dişlerin görevlerini ifade eder.	
Dönüt-düzeltilme sağlama: Ağız ve dişlerin görevleri ile ilgili eksiklikler tamamlanır. Ağız-diş sağlığı ile ilgili yanlış algıları düzeltilir. Ağız ve dişlerin görevlerini ifade eden katılımcılar tebrik edilir. Ağız-diş sağlığına yönelik deneyimlerini paylaşan katılımcılara teşekkür edilir.	
Kalıcılığı ve transferi sağlama: Ağız ve dişlerin görevleri, ağız diş sağlığına yönelik algılar özetlenir. Bir sonraki oturumda paylaşım üzere ev etkinliği verilir. Ev etkinliği olarak; evlerindeki bireylerin ağız-diş sağlığı için kullandıkları yöntemleri ve kullanılma sıklıklarını belirlemeleri istenir.	

Şekil 4. Etkinlik Rehberinden Örnek

Kaynakça

- Alıcı, U.S., ve Sarıkaya Ö., (2009). Sağlık davranışlarının geliştirilmesinde yaşatarak öğrenme uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(3), 95-101.
- Broup, I.K., ve Holstein, B.E. (2004). Social classes variations in school children's self reported outcome of health dialogue with school nurse. *Scand Journal Caring Science*, (18), 343-350.
- Buglar, M.E., Katherine, M.W., ve Natalie, G.B. (2010). The role of self-efficacy in dental patients' brushing and flossing: Testing an Extended Health Belief Model. *Patient Education and Counselling*, 78, 269-272.
- Campus, G., Solinas, G., Cagetti, M.G., Senna, A., Minelli, L., Majori, S., Montagna, M.T., Reali, D., Castiglia, P., Strohmenger, L. (2007). National pathfinder survey of 12-year-old children's oral health in Italy. *Caries Res.*, 41(6): 512-7.
- Chen, G., Gully, S.M., ve Eden, D. (2004). General self-efficacy and self-esteem: toward theoretical and empirical distinction between correlated self-evaluations. *Journal of Organizational Behavior*, 25(2), 175-196.
- Croghan, E., Johnson, C., ve Aveyard, P. (2004). School nurses: policies, working practices, roles and values perceptions. *Journal of Advanced Nursing*, 47 (4), 377-385.
- De Almeida, C.M., Petersen, P.E., Andre, S.J., Toscano, A. (2003). Changing oral health status of 6-and 12-year-old school children in Portugal. *Community Dent Health*, 20(4):211-6.
- Demirel, Ö. (2010). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme. Pegem Akademi, 14 baskı, Ankara.
- Doğan, G.B. (2007). Temel ağız-diş sağlığı göstergeleri. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26 (2): 40-41.
- Elder, J.P., Ayala, G.X., ve Haris, S. (1999). Theories and intervention approaches to health behavior change in primary care. *American Journal on Preventive Medicine*, 14(7):278-84.
- Fawcett, J.(2005). Contemporary nursing knowledge: analysis and evolution of nursing models and theories. 2nd edn. F.A. Davis Company, Philadelphia, 691-700.
- Gagne, R.M. (2002). URL: <http://ide.ed.psu.edu/ide/9events.ht>.
- Gökalp, S., Doğan, G.B., Tekçicek, M., Berberoğlu, A., Ünlüer, Ş. (2007). Beş, on iki ve on beş yaş çocukların ağız diş sağlığı profili, Türkiye 2004. *Hacettepe Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 31(4):3-10.
- Hallas, D., ve Shelley, D. (2009). Role of pediatric nurse practitioners in oral health care. *Academic Pediatrics*, 9(6), 462-466.
- Kallestal, C., Dahlgren, L., ve Stenlund, H. (2006). Oral health behavior and self-esteem in Swedish adolescent over four years. *J Adolesc Health*, 38, 583-590.
- Knecht, M.C., Syrjala, A.M.H., ve Knuuttila, M.L.E. (1999). Locus of control beliefs predicting oral and diabetes health behavior and health status. *Acta Odontol Scand*, 57, 127-131.

- McEwen M, and Wills EM. (2006). *Theoretical Basis for Nursing*. Lippicott Williams, Wilkins: United States, Second Edition, 186, 413.
- Peker, K., ve Bermek, G. (2011). Oral health: locus of control, health behavior, self-rated oral health and socio-demographic factors in Istanbul adults. *Acta Odontol Scan.*, Jan; 69(1), 54-64.
- Pender, N.J., Murdaugh, C.L, ve Parsons, M.A. (2006). *Health Promotion in Nursing Practice*, 5th Edition, Pearson Education, New Jersey.
- Peterson-Sweeney, K., ve Stevens, J. (2010). Optimizing the health of infants and children: their oral counts!. *Journal of Pediatrics Nursing*, 2, 244-249.
- Rankin, S.H., ve Stallings, K.D. (2001). *Patient Education Principles&Practice*, 95-96.
- Ronis, D.L., Hong, O., ve Lusk, S.L. (2006). Comparison of the original and revised structure of the Health Promotion Model in predicting construction worker's use of hearing protection. *Research in Nursing&Health*, 29, 3-17.
- Sakraida, T.J. (2006). "Health Promotion Model" *Nursing Theorists and Their Work*, Ed:Tomey AM, Alligood MR, Mosby, 452-463.
- Srof, B.J, ve Velsor-Friedrich, B. (2006). Health promotion in adolescent: A review of Pender's Health Promotion model. *Nursing science Quarterly*, 19(4), 366-373.
- Stephoe, A., ve Warne, J. (2001). Locus of control health behavior revisited: A multivariate analysis of young adults from 18 countries. *British Journal of Psychology*, 92, 659-672.
- Tabak SR, Akköse K. (2006). Ergenlerin sağlık denetim odağı algılama düzeyleri ve sağlık davranışlarına etkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 5(2):118-130.
- Whitehead, D. (2007). Reviewing health promotion in nursing education. *Nurse Education Today*, 27, 225-237.
- WHO (2005). *Oral Health Programme* World Health Organization Geneva Switzerland, *Bulletin of The World Health Organization* September, 83(9).

Avrupa Birliği Çevre Yönetim Sistemi

Received/Geliş: 04.12.2017
Accepted/Kabul: 25.05.2018

Hayriye ŞENGÜN*
Seçil Gül MEYDAN YILDIZ**

Öz

1987 yılında Avrupa Birliği'ne tam üyelik için başvuran Türkiye, bütün alanlarda olduğu gibi çevre ile ilgili düzenlemelerde de Avrupa Birliği müktesebatına uyum için yoğun mevzuat çalışmaları sürdürmektedir. Bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin çevre yönetim sistemi, Çevre Eylem Programları ve diğer sürdürülebilir çevre politikaları açısından değerlendirilmektedir. Yöntem olarak literatür tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, araştırmanın kapsamını sınırlandırmak amacıyla AB'nin çevre konusundaki genel tutumu ve Çevre Eylem Programlarının ilkeleri incelenerek, Türkiye'nin uyum süreci, ulusal programlar doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çevre Eylem Programı, Avrupa Birliği Müktesebatı, Türkiye.

European Union Environmental Management System

Abstract

Turkey, which applied for full membership of the European Union in 1987, continues to work hard to adjust its legislation on the European Union acquis in the same way that it is in all areas. This work is evaluated in terms of the European Union's Environmental Action Programs and other sustainable environmental policies. In this study, which is used the literature survey method as a method, Turkey's adaptation process is evaluated in accordance with national programs by examining the general attitude of the EU on the environment and the principles of Environmental Action Programs in order to limit the scope of the research.

Keywords: European Union, Environmental Action Program, European Union Acquis, Turkey.

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1899-8329, e-posta: hayriyesengun@gmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-9869-4159, e-posta: secilmeydan@gmail.com.

Giriş

Gelişen teknoloji, hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme, çevresel ve fiziksel kaynakların aşırı kullanımına yol açmıştır. Bu durum, toprak, su ve hava gibi insan yaşamı için temel olan unsurların kirlenmesine ve giderek birçok yerde tamamen bozulmasına neden olmuştur. Teknoloji yıllardan beri insanlara sayısız yararlar sunarken, ne yazık ki, çevresel değerleri olumsuz yönde etkilemiştir. Çevrenin bir sorun olarak insanlığın gündemine girmesinin tarihi çok eski değildir. Ekonomik gelişme sürecinde sınırsız bir doğal kaynak olarak algılanan çevresel kaynaklar, bilinçsizce ve sorumsuzca kullanılmış ve kullanılmaktadır (Keleş, 2015; Meydan Yıldız ve Şengün, 2018). Bu kullanımın sonucunda, insan-çevre ilişkilerinde iki boyutlu bir tehlike ortaya çıkmıştır. İlk olarak ekonomik kalkınmanın temel kaynağı olan çevrenin, sınırsız bir kaynak olmadığına anlaşılması, ekonomik büyümenin de sınırlarının olması gereğini ortaya koymuştur (Akkoyunlu Ertan, 1998, s. 125). Diğer bir boyutu da, çevre sorunlarının yalnızca insanın dışındaki canlıları tehdit eden bir sorun olmakla kalmayıp insanın kendisini de tehdit eden bir konuma gelmesidir (Keleş, 1987, s. 16). Çevre sorunlarının basit bir kirlenme olmadığı, sorunun çevre ve kalkınma arasındaki etkileşimden kaynaklanan karmaşık bir sorun olduğu ve uluslararası düzeyde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliği; ancak 1960'larda önem kazanmıştır (Keleş, 2013; Algan, 1995). Dünyanın çevreyle ilgili gündemini, önceleri ekonomik gelişmelerin çevre üzerindeki baskısına ilişkin endişeler oluştururken, giderek ekolojik baskıların, ekonomik beklentiler üzerindeki etkileri de kaygı unsuru olmuştur (Akkoyunlu Ertan, 1998). Günümüzde, ekonomik gelişmenin, ekonomik sistemi besleyen çevre değerlerinin korunmasına bağlı olduğu artık tartışılmaz bir gerçek haline gelmiştir (Görmez, 1997; Yılmaz vd., 2005). 1970'li yıllara gelinceye kadar ekonomik büyümenin sınırsız ve sürekli kılınabileceğinden şüphe duyulmazken, bu yıllardan itibaren zehirli gazlar, katı ve kimyasal atıklar gibi üretimin yan etkileri olarak görülebilecek maddeler nedeniyle hava, su ve toprak kirliliğinin kabul edilebilir ölçüleri aşması sonucu, gelişmiş ülkelerde çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin engellenmesi yönünde bir kamuoyu bilinci oluşmaya başlamıştır (Keleş vd., 2005; Keleş, 2014, ss.15-16).

“Çevreci hareket” ya da “yeşil hareket” olarak tanımlanabilecek etkinlikler, özellikle ABD ve sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde bu dönemde

şekillenmeye başlamış ve bu ülkelerin kamuoyunda, ekonomik faaliyetlerin çevreye verdiği zararın azaltılmasını talep eden bir yaklaşım gelişmiştir. Kamuoyunda çevre bilincinin gelişmesine koşut olarak, hükümetlerin çevre sorunlarına karşı ortak politikalar geliştirmeleri düşüncesi, ilk olarak 1972 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde Stockholm’de gerçekleştirilen “Çevre ve İnsan” konulu konferansta gündeme gelmiştir (Keleş ve Mengi, 2017). *Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı* uluslararası düzeyde, çevre ve kalkınma arasındaki ilişkinin birbirlerini destekler nitelikte olduğunu vurgulayan önemli bir adım olmuştur (Meydan Yıldız, 2016). Avrupa Birliği’nde, ekonomik ve politik nedenlerle, kurucu sözleşmelerde doğrudan çevreyle ilgili hükümlere yer verilmemesine karşın, 1970’lerden sonra çevreden yana davranış değişikliklerine gidildiği görülmektedir. Çevre sorunlarının sınır tanımaması ve ortak politikaların zorunlu oluşu, bu davranış değişikliğinin açıklayıcı nedenidir. İlk kez, 1972 yılında devlet ve hükümet başkanlarınca, çevre politikası topluluk gündemine getirilmiş olup, günümüze kadar devam etmesi sağlanmıştır. Özellikle, Kyoto Protokolü, İklim Değişikliği ve Rio+ 20 çerçevesinde ele alınan “yeşil sanayi - yeşil istihdam” politikaları AB tarafından da benimsenmiştir (Keleş ve Mengi, 2017). AB, Çevre Eylem Programlarıyla, çevreye ilişkin küresel gelişmelerle bağlantılı politikalar belirlemiştir. 1973 ve 1977 yıllarında uygulamaya konulan ilk iki Çevre Eylem Programı, mevcut çevre sorunlarının çözümüne yönelik hedef ve ilkeleri öne çıkarırken, 1983 yılında yürürlüğe giren III. Çevre Eylem Programı, kaynakların korunmasını ve çevreyi bozulmadan korumayı hedefleyen politikalara yer vermiştir. 1987-1992 yılları arasında kapsayan IV. Çevre Eylem Programı, AB’nin çevre yönetim sisteminde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Çevrenin diğer politikalarla uyum içinde ve tümüyle korunması amaçlanmakta, çevre konularının ihtiyaç duyduğu, yüksek koruyucu standartların hazırlanması ve uygulamasında zorlayıcı önlemlerin alınması gündeme gelmektedir (Sürücü, 1995; Yılmaz vd., 2005). 1993’te yürürlüğe giren V. Çevre Eylem Programı’nda, sürdürülebilir kalkınma ve sorumluluğun paylaşılması genel kavramları çerçevesinde düzenlemeler yer almaktadır. VI. Çevre Eylem Programı, “Çevre 2000: Geleceğimiz Seçimimiz” olarak adlandırılmış ve öncelikli hedefler İklim Değişikliği, Doğa ve Biyolojik Çeşitlilik, Çevre ve Sağlık ile Doğal Kaynaklar ve Atıklar olarak belirlenmiştir. VII. Çevre Eylem Programı

“Gezegenin Sınırları İçinde, Daha İyi Yaşamak” vizyonuyla sürdürülebilir kalkınma politikası ortaya koymaktadır (Url-1). 1987 yılında Avrupa Birliği’ne tam üyelik için başvuran Türkiye, bütün alanlarda olduğu gibi çevre ile ilgili düzenlemelerde de Avrupa Birliği müktesebatına yoğun bir mevzuat uyumu çalışmaları sürdürmektedir. Bu çalışmada, Avrupa Birliği’nin Çevre Eylem Programları ve diğer sürdürülebilir çevre politikaları kavramsal açıdan değerlendirilmektedir. Metot olarak literatür tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, araştırmanın kapsamını sınırlandırmak amacıyla AB’nin çevre konusundaki genel tutumu ve Çevre Eylem Programlarının ilkeleri incelenerek Türkiye’nin uyum süreci ulusal programlar doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği ve Çevre

Avrupa Birliği’nin temeli 18 Nisan 1951 tarihinde imzalanan *Paris Anlaşması* ile atılmıştır. Bu Anlaşmayla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu (ECSC) oluşturan altı kurucu üye (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) bu deneyimi, tüm ekonomilerine yaygınlaştırmaya karar vererek, 25 Mart 1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu (CEE) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu kuran Roma Anlaşmasını imzalamışlardır (Dura ve Atik, 2003). Roma Anlaşması, ekonomik alanda ve atom enerjisi alanında etkinliği arttıran, daha sonraki yıllarda siyasal ve toplumsal alana yayılan bir süreci içermektedir. Ekonomik alandan toplumsal alana uzanan bu süreç, kaçınılmaz olarak çevre korunması konusunda da ortak bir yaklaşımın benimsenmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur (Bozkurt, 1992, s. 1). Ortak çevre yönetim sisteminin benimsenmesinde çıkış noktası, Avrupa Topluluklarında temel politika olarak kabul edilen serbest rekabet ilkesinin gerçekleştirilmesidir. Her üye devlette farklı çevre politikalarının uygulanması, çevre kirliliğini önlemek için yapılan yatırımları ve maliyetleri doğrudan etkilemektedir (Karluk, 2002). Bu durum, üye ülkeler arasında serbest rekabetin tam anlamıyla sağlanmasını da engellemektedir. Ortak yönetim sistemi oluşturulmasının ilk nedeni, bu olumsuzluğu aşmaya yöneliktir. İkinci neden, üye devletlerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi için, doğal yaşam koşullarının sağlıklı işleminin gerekli görülmüş olmasıdır. Üçüncü neden politik değerlendirmelere dayanmaktadır. Aynı ekonomik düzene tabi devletlerin farklı çevre politikalarının, bu devletlerin her birinde

farklı düzeylerde yaşam koşullarının oluşmasına neden olması, politik bakımdan istenmeyen bir durumdur. Dördüncü ve son neden, gelişme ile paralel olarak ortaya çıkan çevre kirliliğinin siyasal sınırları tanımayan nitelikte olmasıdır (Egeli, 1996, s. 25).

Avrupa Birliği'nin çevre yönetim sisteminin belirlenmesi ve uygulanmasındaki temel beş kurum bulunmaktadır. *Avrupa Parlamentosu*, üye devlet vatandaşlarının temsilcisi konumuna sahip olan kurum niteliğindedir. Üye devlet vatandaşları, Birliğin işleyişinde işbirliğine çağrılmaktadır. Aldığı kararlar "ilke kararı" olarak adlandırılmakta olup, anlaşmalarda aksine bir hüküm yoksa karar, kullanılan oyların salt çoğunluğu ile alınmaktadır. Bu kararların hukuki bağlayıcılığı yoktur. Bugünkü etkinliği Konsey ile eşit düzeyde karar süreçlerini etkileyebilecek konuma ulaşmıştır. Parlamento'nun Komisyonun üzerindeki denetim yetkisi, sözlü ve yazılı soru sorma, atanmasında rol oynama, gensoru yoluyla görevden alma, yıllık genel raporu ve bütçeyi görüşme gibi önemli araçlarla yerine getirilmektedir (Egeli, 1996, ss. 52-53). *Avrupa Komisyonu* uluslar üstü yönünün en belirgin olduğu kurum görünümde olup, ortak çıkarları belirlemek ve korumanın yanı sıra daha fazla bütünleşmeye itici güç oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Kurucu anlaşmaların gözcüsü ya da koruyucusu olarak tanımlanmaktadır. *Bakanlar Konseyi* hukuk düzeni içinde, üye devlet çıkarlarının doğrudan ifade bulduğu kurumdur. Üye devletlerin Birliğin karar verme sürecine katılımının çerçevesini sağlamaktadır (Egeli, 1996, ss. 52-54). Konsey başkanlığı altı ayda bir üye ülkenin taahhüt altına girebilecek bakanı temsil etmektedir. *Avrupa Konseyi* Avrupa Birliği'ne üye devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının düzenli toplantılarından meydana gelen zirve, kurucu anlaşmalarda belirtilmeyen bir organ olarak uygulamada 1974 Paris Zirvesi'nden beri varlığını sürdüren bir oluşumdur. Konsey, dönem başkanlığının yürütüldüğü ülkede toplanmaktadır. Bu oluşum, üst düzeyde bir siyasi müzakere ve pazarlık platformu niteliğindedir. Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde yargı işlevini yerine getiren organ ise *Adalet Divanıdır*. Adalet Divanı, 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi ile kurulan ilk Derece Mahkemesidir. Hukuki denetim, hukuki yorum ve ihtilaf çözme işlevleri vardır. Adalet Divanı'nın yetkisine giren dava türleri ise; ihlal davaları, iptal davaları, hareketsizlik davaları, tazminat davaları, Topluluk davaları, Topluluk çalışanlarının açtığı dava, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Merkez

Bankası statüleri ile ilgili davalar, para cezalarına itiraz davaları, ön karar davalarıdır.

Avrupa Birliği Çevre Mevzuatının Önemi

Birliğin çevre mevzuatının tüm üye ülkelerde fiili olarak uygulanması, Birlik için özel öneme sahiptir. Birlik mevzuatının üye ülke mevzuatıyla uyumlaştırılması en kısa sürede gerçekleşmesi gereken bir durumdur. Bunun için ulusal yetkililerle görüşme, denetim, kamuoyu oluşturma, gönüllü kuruluşlarla işbirliği gibi bir dizi önleme başvurulmaktadır. Çünkü Komisyon, çevreyle ilgili Birlik kararlarının tüm üye ülkelerde uygulanmasının öncelikli bir sorun olduğuna, bu uygulamaların çevre kalitesini iyileştireceğine, ulusal eylem ve politikaların uyumlaşmasını sağlayacağına ve birliğin rekabet gücünü artıracığına inanmaktadır (Durmuş, 1995: 35). Ortak eylemlerin ve politikaların yürürlüğe konulması yoluyla, Avrupa Birliği'ne, diğer görevlerinin yanı sıra, çevre kalitesinin yükseltilmesi ve yüksek düzeyde korunmasını sağlama görevi veren 2. madde; Birliğin yasama kapasitesini ve çevre politikasını yönetmede temel ilkelerin belirlendiği 174. madde temel dayanaklarıdır. Bunun yanı sıra AB anayasası niteliğinde olan *Lizbon Anlaşması*, çevre konusundaki uygulamaların tedbir aşamasında kalmayıp üye devletlerin çevre politikalarını yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde çevresel bozulmalara yol açabilecek her türlü faaliyeti finanse etmesi gerektiğini içermektedir (Duru, 2007, s. 4-5).

AB kurucu anlaşmalarda çevre sorunları genelde üye devletlerin yetki alanlarına bırakılmasına karşın, uygulamada ortak bir yaklaşımın benimsenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Avrupa bütünleşmesinin temel oluşum nedeni olarak kabul edilen serbest rekabetin ve serbest dolaşımın gerçekleşmesi, bu alanda topluluk girişimini gerekli kılmıştır. Çünkü her üye devletin farklı çevre politikalarını uygulaması ve farklı koruma ölçütlerini benimsenmesi, ürün maliyetlerinin de farklı olması sonucunu doğurabilmektedir. Ayrıca, bazı üye devletlerdeki kalite standartları, diğer üye devletlerde üretilen bazı ürünlerin bu ülke pazarına girmesine engel oluşturabilmektedir.

Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları

I. Çevre Eylem Programı (1973-1976); 22 Kasım 1973 tarihinde Konsey ve üye ülke temsilcileri tarafından kabul edilmiş olup üç eylem kategorisini temel almaktadır. Bunlar: 1) Kirlilik ve gürültü yapıcı unsurları

önlemek, 2) Yaşam koşullarını ve çevreyi iyileştirmek, 3) Çevreyle ilgili sorunların çözümü için uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaktır (TÇSV, 1989, s. 21). Gürültü ve kirliliği önlemede teknik ve teknolojileri belirleyecek “Avrupa Dokümantasyon Sisteminin” kurulması, doğal çevrenin korunması, çevreyle ilgili bölümlerle işbirliği yapması, çalışma ve yaşam koşullarının geliştirilmesi için de, Avrupa Vakfı’nın kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca, bu programda, kirlilik ve gürültü konusunda standartların hazırlanması ve çevre kirliliği konusunda standartların oluşturularak, belirli alanlara yönelik özel önlemlerin alınması öngörülmüştür. Çevreyi geliştirme eylemi bağlamında bir Avrupa Fonu’nun kurulması gündeme alınmıştır.

II. Çevre Eylem Programı (1977-1981); birinci eylem programının, program ve amaçlarını sürdürmeyi ve güncelleştirmeyi hedeflemekte olup, başlıca beş alanı kapsamaktadır. Bunlar: 1) Çevre politikasının amaçları ve kuralları, 2) Kirlilik ve gürültünün azaltılması, 3) Çevre ve doğal kaynakların zararsız ve akılcı kullanımı, 4) Çevrenin korunması için genel eylem, 5) Uluslararası düzeyde topluluk eylemidir.

Kirlilik ile ilgili olarak birinci eylem programına göre; belirlenen Konsey kararının sürdürüleceği, çevre ve doğal kaynakların kullanımında ekolojik sistemin gelişmesine katkıda bulunacak önlemler alınacağı belirtilmiştir (Url-2, TÇSV, 1989, s. 22). İkinci Eylem Programı’nın getirdiği en önemli yenilik, *Çevresel Etki Değerlendirmesinin* gündeme alınmış olmasıdır. Bunun amacı, ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmeleri engellemeden, çevresel değerleri bu alanda izlenen politikalara karşı korumaktır. Uluslararası düzeyde işbirliğinin amacı ise, uluslararası örgütler ve Birlik dışı ülkelerle çevre sorunlarına ilişkin ortak çözümler aramak olarak belirtilmiştir.

III. Çevre Eylem Programı (1982-1986); ilk iki programda yer alan ilkelere benzer ilkelerin yer aldığı bir program olup, giriş bölümünde, Birlik çevre yönetiminin asıl amacı, kirlilik ve gürültünün denetim altına alınması olarak belirtilmiştir. Buna ek olarak, Akdeniz’in korunmasına özel önem verilmesi kararlaştırılmıştır. 1972 yılında, Paris Zirvesi’nde oluşturulan ortak çevre yönetim sistemi, ilk kez bu programda ciddi olarak ele alınmış ve diğer topluluk politikalarıyla, özellikle ortak tarım politikası ve ortak ulaştırma politikasıyla uyumlaştırılmaya çalışılmıştır. III. Çevre Eylem Programı’nın uygulanmasından sonra çevre koruma anlayışında değişiklikler olmuş,

ekonomik ve sosyal gelişmenin, çevresel sorunların ortaya çıkmasını önleyecek şekilde yapılmasını gerektiren “koruyucu yaklaşım” benimsenmiştir (Durmuş, 1995, ss. 26-29).

IV. Çevre Eylem Programı (1987-1992); içerik ve plan açısından, ilk üçünden daha kapsamlı ve farklıdır. Avrupa Tek Senesinde yer alan konular bu eylem programında da yer almakta ve Tek Avrupa Senedinin ilkelerinin hayata geçirilmesi amacını taşımaktadır (Egeli, 1996, s. 51). Dördüncü eylem programında, mevcut duruma ve olası gelişmelere yer verilmiş ve politikalar belirlenirken, sorunun ulusal ve uluslararası boyutu dikkate alınmıştır. Bu eylem programı oldukça geniş kapsamlı olup öncelikli alanlar olarak belirleyebileceğimiz yedi ayrı bölümü bulunmaktadır. Bunlar; kirliliğin önlenmesi, kimyasal maddelerin kontrolü, sanayi kazalarının önlenmesi, kaynakların yönetiminin iyileştirilmesi, gürültüye karşı mücadele edilmesi ve nükleer radyasyonun zararlı etkilerine karşı insan ve çevre sağlığının korunması için etkili önlemler alınması ve işletmelerin bu konuda duyarlı olmalarının sağlanması gibi düzenlemelerdir. Bunlara ek olarak uluslararası işbirliği, uygun araçların geliştirilmesi ile çevrenin korunması yönünde etkili önlemler alınmasının zorunluluğu vurgulanmaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 1998). Uygun araştırma programlarıyla çevre politikasının bilimsel temellerinin oluşturulması, var olan direktiflerin etkin olarak uygulanması, çevre ve insan sağlığını korumaya yönelik uygun standartların geliştirilmesi, “*Kirleten Öder İlkesinin*” uygulanması için etkili ekonomik araçların geliştirilmesi, temiz teknolojilerin desteklenmesi, çevre eğitimine ağırlık verilmesi ve çevre boyutunun diğer Birlik politikalarına dahil edilmesi, bu program kapsamında gerçekleşmesi hedeflenen belli başlı konulardır. Programın gerçekleştirilmesi için gerekli mali araçların sağlanması da öncelik verilecek konular arasında yer almaktadır. Ancak kirleten öder ilkesinin uygulanmasında ölçütlerin ne olduğu, ödenecek bedelin ölçülmesinin nasıl belirleneceği, bunun ne kadar gerçekçi olduğu? soruları yanıtsız kalan sorulardır.

Çevre konusunda getirilen düzenlemelerde; çevrenin kalitesini korumak ve iyileştirmek, kişi sağlığının korunmasına katkıda bulunmak, doğal kaynakların etkin ve akılcı kullanımını gerçekleştirmek, “önleyici eylem” ilkesi, “çevreye verilecek zararın kaynağa düzeltilmesi” ilkesi, “kirleten öder” ilkesi AB’nin çevre konusundaki temel ilkeleridir. Bilimsel ve

teknik verilere, Birliğin değişik bölgelerindeki çevre koşullarına, eylemden ya da eylem yokluğundan doğabilecek yarar veya külfetleri Birliğin tamamının ekonomik ve sosyal gelişmesine ve bölgelerin dengeli kalkınmasına yönelik olarak göz önünde tutma zorunluluğu vurgulanmaktadır. Avrupa bütünleşmesinin kurumsal yapısı içine *subsidiarite ilkesi*, çevre politikası kapsamında, ilk defa ortaya atılmıştır. Buna göre çevre konusunda asıl yetki üye devletlerde kalmaya devam etmekte, Birlik ancak birlikte ya da toplu girişimin daha iyi sonuç vereceği alanlarda müdahale etme konusunda bir yetkiye sahip olmaktadır. Ancak; subsidiarite ilkesinin uygulanmasında hangi düzeyde girişimin daha etkili ve uygun olduğu konusunu belirleyecek ilkelerin belirsizliği ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla, Birlik devletlerin düzenlemelerinde tamamlayıcı rolde olup finansman ve uygulama yetkisi üye devletlerdedir.

V. *Çevre Eylem Programı* (1993-2001) sürdürülebilir kalkınma ve sorumluluğun paylaşılması ana eksenindeki düzenlemeleri içermektedir. Birlik hukukunun tamamının sürekli ve dengeli gelişme ilkelerine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu plan ile temel hedefler, amaçlar eylemler ve zamanlamaya ilişkin çerçeve, daha önceki eylem programlarından çok daha belirgin bir biçimde ortaya konmaktadır. Programın ana hedefi, ekonomik ve sosyal etkileşme ile çevrenin korunmasında duyarlılık gereği ve doğal kaynakların sınırlılığı gerçeği arasında doğru ve işlevsel bir denge kurulmasıdır. Bu bağlamda, gelişmenin kaynaklarının sınırlı olduğu görüşü benimsenerek çevreye zarar vermeyen ve kalkınmayı öngören *sürdürülebilir kalkınma* ilkesi V. Çevre Eylem Programı'nda ağırlıklı olarak vurgulanan konudur. Ayrıca V. Çevre Eylem Programı'nda, hava kirliliği ve asit yağmurları, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, doğal kaynakların korunması, su kaynaklarının ve atıklarının yönetimi, kıyılar ve kentsel alanlarla ilgili çalışmalar sonucu ortaya çıkan çevre sorunlarının çözümü gibi konular yer almaktadır. Çevre kirliliğiyle mücadelenin genel olarak toplumun davranış kalıplarında ve tüketici alışkanlıklarında önemli değişimlerin sağlanması ile olanaklı olabileceği belirtilmekte ve bölgesel-yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin, mali kuruluşların, özel sektördeki bütün ticari şirketlerin, kısaca tüm toplum kesimlerinin etkin katılımının gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Kıvılcım, 2014). Bu ise çevre kültürü

yaratılmasında önemli bir adım olup AB'nin *katılım ilkesinin* uygulanmasına yönelik tutumunu göstermektedir.

VI. Çevre Eylem Programı'nda (2002-2010), gelecek on yıl için temel hedefler ortaya konulmuştur. “Çevre 2000: Geleceğimiz, Seçimimiz” adı verilen programda dört ana konu öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Bunlar; iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, çevre ve sağlık, doğal kaynaklar ve atıklardır. İklim değişikliğine ilişkin yapılan düzenlemelerde; sera gazı emisyonlarının 2008-2012 yıllarında % 8 oranında, 2020'ye kadar da küresel emisyonlarının % 20 - % 40 oranında azaltılması öngörülmektedir. Doğa ve biyolojik çeşitlilik; farklı canlı türlerinin yaşamlarını tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması konusunda dengesizliklerin azaltılması için çaba harcanmasına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Çevre ve sağlık konusunda, insan sağlığını tehdit eden çevre unsurlarını değerlendirmeye yönelik düzenlemeleri kapsamaktadır. Bunlara örnek olarak böcek ilaçları ve su konusundaki direktifler verilebilir. Altıncı Eylem Programının ana hedefleri; var olan çevre mevzuatının uygulanmasının sağlanması, çevresel yaklaşımların bütün ilgili politika alanlarına entegre edilmesi, çözüm yollarının belirlenebilmesi açısından iş çevreleri ve tüketicilerle yakın işbirliği, vatandaşlar açısından çevre alanında bilgiye ulaşımın iyileştirilmesi ve artırılması şeklinde özetlenebilir.

VI. Çevre Eylem Programı kapsamında ortaya konulan hedefler 2020 yılına yönelik orta vadeli eylem ve önlem politikalarını içermektedir. 2012 yılından VI. Çevre Eylem Programının sona ermesi, 2013 yılında *VII. Çevre Eylem Programı* oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Küresel çevre sorunlarına yönelik çözüm yolları sunan ve Çevre Eylem Programının son dönemi olan VII. Çevre Eylem Programı 2013-2020 yıllarını kapsamaktadır (Url-3). Özellikle iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, ekosistemler, çevre sağlığı ve yaşam kalitesi, doğal kaynaklar ve atıklar konusundaki sorunların yeniden gözden geçirilmesi ve yeni hedefler oluşturulması konusundaki görüş birlikleri doğrultusunda 2013 yılında *VII. Çevre Eylem Programı* yapılmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2014). “Gezegeenin Sınırları İçinde, Daha İyi Yaşamak/Living Well, Within The Limits Of Our Planet” sloganıyla oluşturulan programın temel hedefleri; a) Doğal kaynakların korunması ve güçlendirilmesi, b) Verimli, yeşil, rekabetçi düşük karbon ekonomisine geçişinin sağlanması, c) Vatandaşların sağlık ve refahının çevre ile ilgili

risklere karşı korunması, ç) Çevre mevzuatının uygulanmasının geliştirilmesi, d) Çevre mevzuatına yönelik bilgi ve deneyimin artırılması, çevre yönetimi için bilgi ve kaynak ağının geliştirilmesi e) Çevre ve iklim politikaları için gerekli yatırımın sağlanması, çevresel dışsallıkların giderilmesi, çevresel entegrasyonun ve politik tutarlılığın geliştirilmesi f) Çevrenin diğer politika alanlarına entegrasyonun ve politikalarda tutarlılığın sağlanması, g) Kentsel yaşam alanlarının sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi, ğ) Birliğin uluslararası çevre sorunları ve iklim değişikliğiyle mücadele konularındaki çalışmaları temel alarak etkinliğinin güçlendirilmesi şeklinde özetlenmektedir (Url-2, Kıvılcım, 2014, ss. 3-5).

Çevre Eylem Programları, türü ne olursa olsun, doğal ortam, toprak, enerji, hammadde, ekonomik gelişme ile aşırı kullanma ve bozulma tehlikesi bulunan tüm doğal kaynaklar için geçerli bir süreci içermektedir (TÜSİAD, 1990, s. 25). Çevre Eylem Programlarıyla, Avrupa Birliği'nin üst düzey bir çevre koruma anlayışı benimsemiş olduğu, Birlik için uzun vadede olumlu sonuçlar ortaya koyacak, devletler için de bir yaşam tarzı haline gelip benimsenecek olan kirleten öder, katılımcılık ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin temel alındığı görülmektedir (Erdoğan ve Ejder, 1997; Durmuş, 1995).

Türkiye'nin AB Çevre Yönetim Sistemine Uyum Süreci ve Ulusal Programlar

Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde uyum çalışmalarının anlatıldığı Ulusal Programda, çevre konusunda yapılan uyum çalışmaları detaylı olarak ele alınmaktadır. Ulusal Programda Türkiye'deki çevre sorunlarının temelinde, enerji, sanayi, ulaşım ve turizm sektörlerinde hızlı bir büyüme ve bununla beraber, kırsal kesimden kentlere ve kıyılara büyük oranda göçün yaşanıyor olması gösterilmektedir. Çevreye ilişkin bağımsız politika oluşturma zorunluluğu, tüm bu gelişmelerin, çevre üzerindeki baskıyı artırması, buna koşut olarak, çevre koruma ve çevre kirliliği ile mücadelenin artması gerektiği belirtilmektedir.

“Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program”, 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Ulusal Program, Türkiye-AB ilişkilerinde gelinen son noktayı ortaya koyan bir belgedir. Avrupa Birliği tarafından Kasım 2000'de açıklanan Katılım

Ortaklığı Belgesi'ni temel alan ve 2008 yılında güncellenen Ulusal Program, üç esas üzerine dayandırılmaktadır. Bunlar: a) AB müktesebatının uygulanmasına yönelik idari, kurumsal ve hukuki kapasitenin geliştirilmesi, b) piyasa ekonomisinin engelsiz ve düzgün işleme için sağlam bir temel oluşturması, c) Birlik müktesebatına uyum sürecinin tamamlanmasıdır. Sonuçta, bu alanda, hukuki ve kurumsal yapılanma çalışmalarının hız kazanmasından söz edilmektedir.

Altı bölümden oluşan Ulusal Program, Türkiye'nin, Kopenhag Kriterleri ve birlik müktesebatını hangi sürede ve ne ölçüde yerine getireceği bakımından ayrıntılı bir şekilde durum değerlendirmesi ortaya koyan bir tür taahhütname niteliğindedir. Uyum için gerekli beşeri ve mali kaynaklar, Türkiye'nin uyum konusundaki öncelikleri ve bu önceliklerin yerine getirilmesi için düzenlenmiş bir takvim, hazırlanan Ulusal Program kapsamında yer almaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde (KOB) mevcut ekonomik kriterlerle ilgili Türkiye'nin yapması gerekenler kısmına bakıldığında, 'ülkenin popülist politikalarla idare edildiği, gelişen bilim ve teknolojinin nimetlerinden yeterince yararlanılmadığı, günü kurtarma düşüncesiyle ciddi ve planlı yatırımların yapılmadığı' tespiti ortaya çıkmaktadır (Url-2).

Sonuç

1987 yılında AB'ye tam üyelik için başvuran Türkiye her alanda olduğu gibi çevre alanında da yoğun bir mevzuat uyum çalışmasına başlamıştır ve bu süreç devam etmektedir. Ayrıca, AB'nin çevre standartlarını uygulama hedefleriyle bağdaşan yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmaktadır (Ertan ve Akkoyunlu Ertan, 2006). Türkiye'nin Birliğe tam üyeliği, şu an olası görünmüyorsa da, bu girişimin, Türkiye'nin çevre politikalarının AB politikalarıyla yakınlaşması için bir olanak sunduğu açıktır. AB çevre yönetim sistemine yakınlaşmış olunması önemli bir aşama olmakla birlikte, bu politikalar saptanırken dikkat edilmesi gereken eksiklikler gözlenmektedir. Toplumsal gereksinimler, kültürel yapı, eğitim ve demokrasi bu sürecin sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun gelişmesi yönünde koşut öğeler olmaktadır. Çevre politikalarının ekolojik sistemler ve nüfus dağılışı üzerindeki etkilerinin kısa veya uzun dönemdeki verimliliği, projenin geriye dönüşü olmayan sonuçlarının hesaba katılması ve toplumun bilinç düzeyinin

artırılmasına yönelik çalışmalar ve ortaya konulan hedeflerin uygulanabilirliği eksik kalmaktadır. Çevre koruma politikalarının eğitim süreçleriyle bütünleştirilmesi gerektiği AB uyum sürecinde uygulanması gerekli temel ilkelerdendir. Türkiye'nin henüz kalkınmakta olan bir ülke olması ve kaynaklarının sınırlılığı, Türkiye'nin çevre kirliliğinden gelecekte, gelişmiş ülkelere göre daha fazla zarar göreceği ve bunun maliyetini karşılamakta güçlük çekeceği unutulmaması gereken önemli bir unsurdur.

Çevre yönetim sisteminin başarılı olması ve yaşanılır temiz ve kalıcı bir çevre için, çevre anlayışının bütün karar mekanizmalarında ve yönetim birimlerinde ön plana alınması ve çevre bilincinin yaygınlaştırılması gereklidir. Bütüncül çevre politikalarının karşısında tutucu davranışlar, başarıyı olumsuz etkileyen bir yaklaşımdır. Çevre sorunları karşısında duyarlı, bilinçli ve çevre odaklı davranış değişikliği kazanmış bir kamuoyunun varlığı, sorunların çözümünde ve karar vericilerin etkilenmesinde temel unsurdur. Kapsamlı değişiklikler halk katılımını zorunlu kılmaktadır.

Avrupa Birliği açısından Türkiye'nin çevre sorunlarını algılayışı ve tam üyeliğe yaklaşımında sorunlar olduğu açıktır. Avrupa Birliği çevre koruma standartları açısından yüksek bir düzey benimsemiştir. Bu nedenle birliğin "üye devletlerin aldığı koruma tedbirlerinin standardı; birlik standartlarının üzerinde olabilir, altında olamaz" ilkesi temel alınmalıdır. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve üye devletlerin kabul ettiği Çevre Eylem Programları 1973 yılından itibaren birliğin çevre politikalarına yön vermektedir. Çevre Eylem Programlarının hukuki açıdan bağlayıcılığı olmasa da, AB'nin çevre koruma stratejilerini ortaya koyması açısından önemlidir (Kıvılcım, 2014, s. 3). Çevre Eylem Programlarında akıllı büyüme ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda 2050 yılına yönelik "sağlıklı ve geniş kapsamlı bir çevre" vizyonu öngörülmektedir. Çevre Eylem Programlarında belirtilen rekabetçilik, insan sağlığının korunması, ekolojik yaşamın korunması- iyileştirilmesi ve düşük karbonlu yeşil ekonomiye geçiş stratejileri ulusal kalkınmada temel ilke olarak benimsenmeli ve uygulama aşamaları tanımlanmalıdır.

Kaynakça

- Akkoyunlu Ertan, K. (1998). Çevre etiği. *Amme idaresi Dergisi*, 31 (1): 125-139.
- Algan, N. (1995). Çevre gerçeğinin küresel düzeyde ele alınışı. *Yeni Türkiye*, Yıl: 1, Sayı: 5 (s. 210-219). Ankara.
- Bozkurt, Ö. (1992). *Avrupa Topluluğu'nun bütünleşme süreci ve yapısı*. Ankara: ATAUM.
- Budak, S. (2000). *Avrupa Birliği ve Türk çevre politikası*. İstanbul: Büke Yayınları.
- Demirer Göksel N., Torunoğlu, E. (1999). *Çevresel/ Ekolojik, yıkıma siyasal bir yaklaşım ve kirlendi dünya*. N. Demirer Göksel ve diğerleri (der.), 2. Basım, Ankara: Öteki Yayınları.
- Durmuş, N. (1993). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de güncel çevre politikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: TODAİE.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1994). *Çevre yedinci beş yıllık kalkınma planı özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: DPT Yayınları.
- Dura, C., Atik, H. (2003). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Duru, B. (2007). *Avrupa Birliği çevre politikası*. E. Çağrı ve D. Senemoğlu (Ed.), *Avrupa Birliği Politikaları*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Egeli, G. (1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de çevre politikaları*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, İ. , Ejder, N. (1997). *Çevre Sorunları-Nedenler-Çözümler*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Ertan, B. ve Akkoyunlu Ertan, K. (2006). Avrupa Birliği çevre hukuku ve KKTC. *Journal of Cyprus Studies*, 12 (31): 93.
- Görmez, K. (1997). *Çevre sorunları ve Türkiye*. Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Raporu. (2014). *AB'de 7. Çevre Eylem Programı Başladı*. 12 Haziran 2017 tarihinde https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=703&id=708 adresinden erişildi.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye'nin çevre politikalarının karşılaştırmalı incelemesi*. Yayın No: 153 12 Haziran 2017 tarihinde <https://oldweb.ikv.org.tr/default.asp> adresinden erişildi.
- Karlık, S. R. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Keleş, R. ve Mengi, A. (2017). *Kent hukuku*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme politikası*. 14. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2014). *100 Soruda Türkiye'de kentleşme, konut ve gecekondular*. 1. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2013). *100 Soruda çevre: çevre sorunları ve çevre politikası*. 1. Baskı, İzmir: Yakın Kitabevi.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2005). *Çevre politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1987). *Kentleşme ve çevre politikaları, şehirleşme ve çevre konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.
- Kıvılcım, İ. (2014). İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı, 12 Haziran 2017 tarihinde http://ikv.org.tr/images/upload/data/files/abde_7nci_cvre_eylem_programi_basladi.pdf adresinden erişildi.
- Meydan Yıldız, S. G. ve Şengün, H. (2018). Dünya Ticaret Örgütü'nün Çevre Koruma Politikaları, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1): 233-349.

- Meydan Yıldız, S. G. (2016). *Çevre Bilinci ve Eko-Kent Planlaması: Gölbaşı Özel Çevre Koruma Bölgesi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sürücü, G. (1995). Çevre üzerine, *Yeni Türkiye*, Yıl: 1, Sayı: 5 (s. 168-171). Ankara.
- TÇSV. (2001). *Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de çevre mevzuatı*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı.
- TÇSV. (1989). *Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de çevre mevzuatı*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı.
- TÜSİAD. (1998). *Dış ticarete çevre koruma kaynaklı tarife dışı teknik engeller ve Türk sanayii için eylem planı*. Yayın No: TÜSİAD/ 98-233, Ağustos.
- Url-1: <http://www.ab.gov.tr/files/SEPB/cevrefaslidokumanlar/7theap.pdf>, (12.06.21017).
- Url-2: www.ab.gov.tr, (12.06.2017).
- Url-3: http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=31&id=227, (13.06.2017).
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y. ve Taşkın, E. (2005). Doğal kaynakların korunmasında çevre yönetiminin etkinliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13:15-30.

Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Literatür Taraması

Received/Geliş: 30.06.2017
Accepted/Kabul: 22.11.2017

Dilara AYLA*
Yakup KÜÇÜKKALE**

Öz

Cari işlemler hesabında oluşan açıkların boyutu kadar nitelik itibariyle sürdürülebilir olup olmadığı da oldukça önemli bir konudur. Sürdürülebilir bir cari açığın nitelikleri hakkında pek çok yaklaşım olmakla birlikte, bu yaklaşımlarda sürdürülebilirliğin tanımı ve niteliği hakkında bazı tartışmalara rastlanmaktadır. Bu tartışmalar, cari açığın sürdürülebilirliğini ölçmeye yönelik oldukça farklı yöntemlerin geliştirilmesine yol açsa da cari açık için genel-geçer bir sürdürülebilirlik tanımlaması yapılamamıştır. Buna rağmen, farklı koşullarda farklılık gösterebilse de bazı göstergelerin sürdürülebilirlik ölçümünde kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu göstergeler net bir yorum yapılmasına müsaade etmese de genel kapsamlı değerlendirmelere imkân sağlamıştır. Bu çalışmada, cari açıkların sürdürülebilirliği ile ilgili literatürün taranıp derlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Cari İşlemler Açığı, Makroekonomi

Sustainability Of Current Deficits: A Literature Review

Abstract

It is also very important issue whether the current account deficit is sustainable as much as how much it is. Along with many approaches to qualifications for a sustainable current account deficit, there are some debates about the definition and character of sustainability in these approaches. While these discussions lead to the development of quite different methods for measuring the sustainability of the current account deficit, there is no general definition of sustainability for the current account deficit. However, some indicators may be used to measure sustainability although they may vary in different circumstances. Although these indicators do not allow for a clear interpretation, they have made it possible to make comprehensive assessments. The main aim of this study is to scan and compile the related literature.

Keywords: Sustainability, Current Account Deficit, Macroeconomics

* Dr.Öğr.Üyesi Dilara AYLA,RTEÜ,Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
ORCID ID: 0000-0002-0206-250X, dilara.ayla@erdogan.edu.tr

**Prof.Dr.Yakup KÜÇÜKKALE, KTÜ, İİBF, İktisat, ORCID ID: 0000-0002-9724-3388,
ykucukkale@ktu.edu.tr

Giriş

Cari işlemler dengesi, ülkelerin ekonomik karar alma süreçleri için gösterge niteliği taşıdığından makroekonomik istikrar açısından önem arz eden bir ödemeler bilançosu kalemi olarak değerlendirilmektedir. Dış dengenin sağlanması noktasında önem arz eden bu hesap kaleminde oluşacak açıkların iç ekonomik dengeyi de bozabilecek olması, açığın makroekonomi açısından sahip olduğu rolü ortaya koymaktadır. Çünkü açığın finanse edilebilmesi noktasında yaşanacak zorluklar ülke ekonomilerini dar boğazlara sürükleyebilecektir. Dolayısıyla cari işlem açıklarının ekonomiler üzerinde yaratacağı etkilerin boyutu açığın ne kadar süre devam ettirebildiği ile de yakından ilgilidir. Bu çerçevede sürdürülebilir bir cari işlemler açığının varlığı, makroekonomik istikrarın temin edilebilmesi için gerekli görülmektedir. Ancak sürdürülebilirlik kavramının tespiti kolay olmamakla birlikte karmaşık yapısı nedeniyle bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır (Kim, Min, Hwang ve McDonald, 2009, s. 163).

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği en genel anlamda açık miktarının herhangi bir kriz yaratmadan alabileceği değerler ile açıklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, kriz yaratmayan cari işlemler açığı sürdürülebilir olarak kabul edilmektedir. Buradaki odak noktası, açığı oluşturan ödünç kaynaklarının ekonomide önemli problemlere yol açmadan finanse edilip edilemediği ile ilgilidir (Şubasat, 2010, s. 8). Dolayısıyla cari açığın sadece miktar olarak değerlendirilmesi sürdürülebilir olup olmadığı hakkında yapılabilecek yorumları hem kısıtlı hem de yanıltıcı hale getirebilmektedir.

Cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını tespit etmek için yaygın olarak kullanılan kriterlerin yatırım/tasarruf oranı, cari açık/GSYİH oranı, dış borç/GSYİH oranı, reel döviz kurunun değerlendirilmesi, ihracat/GSYİH oranı, sermaye girişlerinin büyüklüğü ve bileşimi, brüt içsel rezervler/borç stoku, iktisadi büyüme, finansal yapı, döviz rezervleri ve borç yükü olduğu görülmektedir. Analizlerde kullanılan bu kriterler hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte kullanılan kriter kısıtlarının paralel nitelikte olması konu hakkında yorum yapılabilmesine imkan sağlamıştır.

Sürdürülebilirliğin tanımlanması ve ölçülmesinde karşılaşılan sorunlar, cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini ölçmeyi amaçlayan çalışmaların sayısını ve türünü de oldukça artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, çok sayıda olan ve sürdürülebilirlik sorununu birbirlerinden çok farklı şekilde ele

alan ilgili literatürü özetlemek ve derli toplu bir kaynak oluşturabilmektir. Çalışmanın bundan sonraki ilk bölümünde sürdürülebilirliği farklı ekonomiler için test eden çalışmalar özetlenirken, ardından gelen bölümde farklı kriterleri dikkate alarak analiz yapılmaya çalışan literatür özetlenmektedir.

Cari Açığın Sürdürülebilirliği ile İlgili Çalışmalar

Literatürde cari işlemler hesabı açıklarının sürdürülebilir olup olmadığı ile ilgili olan ilk çalışmanın Husted (1992) tarafından yapıldığı görülmektedir. Yazar, ABD ekonomisini incelediği çalışmasında, ithalat ve ihracat serilerinin birbirleriyle eşbütünlüşme ilişkisi içerisinde olması şartı ile eşbütünlüşme katsayısının bire eşit olması durumunda cari işlemler açığının sürdürülebilir olacağını ifade etmiştir. Husted (1992)'dan sonra bu koşulu geliştiren Quintos (1995) ise, çalışması sonucunda eşbütünlüşme katsayısının bire eşit olması halinde cari açığın sürdürülebilirliğinin güçlü nitelikte olduğunu ancak söz konusu değer in sıfır ile bir arasında olması halinde zayıf formda bir sürdürülebilirliğin varlığını vurgulamıştır.

Wu, Fountas ve Chen (1996), 1973-1994 döneminde ABD ve Kanada'da cari işlemler açıklarının sürdürülebilir olup olmadığını birim kök testleri ve eşbütünlüşme analizi ile test etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, ilgili dönemde gerçekleşen reel cari açık/GSYİH oranlarının sürdürülemez nitelikte olduğu belirtilmiştir.

Akçay ve Özler (1998), Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliğini, 1987-1996 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmalarında, modeldeki optimal cari denge ile gerçek cari işlemler dengesi arasındaki farkın fazla olması, kriz döneminde gerçekleşen cari açıkların aşırı olduğunu tespitinde bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, analizde kullanılan göstergelerin ve baz alınan değerlerin sürdürülebilirliğe engel teşkil etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABD ekonomisinde cari açığın sürdürülebilirliğini 1967-1994 dönemi verileriyle inceleyen Fountas ve Wu (1999), araştırmalarını Engle-Granger eşbütünlüşme yöntemini kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada, ithalat ve ihracat serilerinin eşbütünlüşme ilişkisi içerisinde olmamaları nedeniyle uzun dönemde sürdürülebilirlik lehinde bulgulara ulaşılamamıştır. Yazarlar sürdürülebilirlik için yukarıda bahsedilen eşbütünlüşme ilişkisinin varlığının gerekli olduğunu vurgulamışlardır.

Wu (2000), 1977:1-1997:4 dönemi verilerini kullanarak 10 OECD ekonomisi için (G-7'ler; İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Avustralya, İtalya, Japonya, Kanada, İspanya ve Hollanda) cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini test etmiştir. Çalışmada, Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi gibi geleneksel tekniklerin yanı sıra panel birim kök testini kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik için cari işlemler dengesinin durağan olması gerektiğini vurgulayan yazar, ADF birim kök testine göre İspanya hariç bütün ülkelerde durağan olmayan cari işlemler dengesinin varlığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan G-7 ekonomileri ve İspanya hariç dokuz ekonomi için uyguladığı panel birim kök testi sonuçlarına göre ise her iki örnekte cari işlemler dengelerinin sürdürülebilir olduğunu tespit etmiştir.

Apergis, Katrakilidis ve Tabakis (2000), rejim kaydırma ve Gregory-Hansen eşbütünleşme yöntemini kullanarak Yunanistan'da cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini inceledikleri çalışma sonucunda, ilgili ülkede cari işlemler hesabı dengesinin sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu nedenle de ulusal paranın devalüasyonunun uygun bir politika olmadığını ifade etmişlerdir. Özellikle de uluslararası sermaye akımlarına karşı çok savunmasız ve yüksek kamu borcu oranları ile karakterize edilen bir ülkede yapılacak bir devalüasyonun, ülkenin finansal varlıkları ve yabancı rezervleri üzerinde negatif etkiler yaratacağını belirtmişlerdir.

Adedeji (2001), Nijerya ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1960-1997 dönemi verilerini kullanarak, eşbütünleşme, ADF, Phillips-Perron ve OLS testleri yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda, Nijerya ekonomisinin zamanlararası bütçe kısıtlamasını yerine getirdiği ve cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yapısal zayıflıkların ve makroekonomik istikrarsızlığın varlığı halinde yaşanan cari açıkların dış krize dönüşebileceği vurgulanmıştır.

149 ülke ekonomisi için 1970-1997 dönemi verileriyle sürdürülebilirlik analizi yapan Edwards (2001)'in probit modelini uyguladığı çalışmasında, cari işlemler açıklarının sürdürülebilir nitelikte olmadığı ve sürdürülemez nitelikteki yüksek cari açıkların ekonomik krizlerin nedenini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mann (2002) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise, ABD ekonomisinin 1999-2001 dönemi verileriyle panel eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmada cari işlemler açıklarının sürdürülebilir nitelikte olmayabi-

leceği sonucuna ulaşılmıştır. Yazar, sürdürülebilir cari işlemler açığının ekonominin yapısında bir değişiklik yaratıp yaratmaması ile ilişkilendirmiştir.

Arize (2002), cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini 50 ülke ve-rileriyle rejim kaydırma, Johansen eşbütünleşme birim kök yöntemi ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile incelediği çalışmasında araştırmaya konu çoğu ekonomi için cari dengenin sürdürülebilirliğine ilişkin bulgulara ulaşmamıştır. Buna ek olarak, tüm ülkeler (Meksika hariç) için eşbütünleşmenin varlığı tespit edilmiş ve bu sonuç makroekonomi politikalarının uzun vadede etkili olduğunu ve bu ülkelerin uluslararası bütçe kısıtlamalarını büyük oranda ihlal etmediğini göstermiştir.

Hudson ve Stennet (2003), Jamaika’da 1962-2002 dönemi için cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini eşbütünleşme yöntemi aracılığıyla incelemiş ve sürdürülebilirlik lehine bulgulara ulaşmamışlardır. Klasik zamanaşımı borç modelleri kullanılarak yapılan analizde, ülkenin net dış borçlarının boyut ve evrimi ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Jamaika’nın genel olarak cari hesabın ödeme gücü koşulunu ihlal etmediği ancak denge-sizliğin şiddetli olduğu dönemlerin devam etmesi halinde açığın sürdürülemez olacağı belirtilmiştir. Bu nedenle mali, yapısal ve makroekonomik poli-tika uygulamalarının büyüme odaklı olması gerekliliği vurgulanmıştır.

Chortareas, Kapetanios ve Uçtum (2004)’un, Kapetanios ve Shin (2002) eşik birim kök testiyle Latin Amerika ülkelerinin bazılarını inceledikleri sürdürülebilirlik çalışmasında cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olduğuna ilişkin veriler elde etmişlerdir. Doğrusal olmayan durumlara izin veren yeni bir metodoloji kullanılarak yapılan çalışmada, birçok Latin Ame-rika ülkesinde dış borçların sürdürülebilir olduğu ve bu nedenle cari işlemler hesabının sürdürülebilirliğinin zarar görmediği vurgulanmıştır.

Dülger ve Özdemir (2005) tarafından SURADF panel birim kök testi ile oransal birim kök testleri kullanılarak yapılan ve G-7 ülkelerinde 1974-2001 dönemi için cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğinin araştırıldığı bir diğer çalışmada ise, Fransa, İtalya ve Kanada’da sürdürülebilirlik lehine bulgular saptanırken; Almanya, İngiltere, ABD ve Japonya’da sürdürülebilirlik aleyhinde bulgulara rastlanmıştır. Ayrıca, devam eden açıkların yabancı sermayeyi çekmek için iç faiz oranlarının ve dış borç birikiminin artmasına neden olarak gelecek nesillere aşırı bir yük getiren artan faiz ödemelerini yaratacağı belirtilmiştir.

Babaoğlu (2005), Türkiye'deki cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1987-2004 dönemi verilerini kullanarak, dönemlerarası model "Aşırılık Kriteri"ni ekonometrik uygulama yardımıyla analiz etmiştir. Çalışmada, Türkiye'deki cari açığın çoğunlukla kısa vadeli borçlar ve portföy yatırımlarıyla finanse edilmesinin taşıdığı risk ve tüketim harcamalarından ziyade yatırıma yönlendirilen yabancı sermaye girişlerinin cari işlemler açığının sürdürülebilirliği için ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Yapılan Wald testi sonuçlarına göre, milli gelir serileri yardımıyla ulaşılan cari işlem açıklarının optimal değere yakın olduğu ancak bunun istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit, cari işlem açıklarının geçmiş dönemlerde özellikle kriz öncesinde sürdürülebilir olduğunu savunan görüşlerin reddedildiği anlamına gelmektedir.

Yücel ve Yanar (2005), Türkiye'de 1964-2003 döneminde, Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme yöntemini kullanarak cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini incelemiştir. Çalışma sonucunda, ilgili dönemde sürdürülebilir bir cari işlemler açığının olmadığını tespit etmişlerdir. Yücel ve Yanar'a göre, cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini belirleyen faktörler; tasarruf yatırım dengesi, ihracat/GSYİH rasyosu, sermaye hareketlerinin yapısı ve hacmi, finansal yapı ve hızlı büyüme oranı olarak sıralanmıştır. Ayrıca kısa dönemli borçlanma ve dış rezervler ile finanse edilen veya tüketim harcamalarından kaynaklanan cari işlem açıklarının daha tehlikeli olduğu vurgulanmıştır (Yücel ve Yanar, 2005, s. 483).

Naqvi ve Morimune (2005) tarafından eşbütünleşme analizi kullanılarak yapılan ve Pakistan'da 1972:01-2004:04 dönemi için cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğinin araştırıldığı bir diğer çalışmada ise sürdürülebilirlik lehinde bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgu ihracat ve ithalat değerlerinde eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesine ve dış ticaret dengesinin sürdürülebilir olmasından kaynaklanmaktadır.

Lau, Baharumshah ve Haw (2006) ise, Kore, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland'da cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini tek değişkenli birim kök testiyle analiz etmişlerdir. Analizde, 1976:1-2001:4 dönem verileri kullanılmış ve kriz öncesi dönemde cari işlem açıklarının sürdürülebilir düzeyde olduğu ancak kriz sonrası dönemde durumun tersine döndüğü belirtilmiştir.

Holmes (2006a), panel eşbütünleşme yöntemini kullandığı çalışmada cari açığının 11 OECD ülkesinden Avustralya, Belçika, Kanada, Japonya, İngiltere ve ABD için sürdürülebilir olduğu tespit edilirken, Fransa, Almanya, İtalya, Norveç ve İspanya için ise sürdürülebilir olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Cari açığın uzun dönemde sürdürülebilir olup olmadığının test edildiği çalışmada, ihracat ve ithalat ilişkisinin uzun dönem analizi yapılmış ve klasik panel veri yöntemlerinin aksine Pedroni tarafından savunulan panel veri teknikleri kullanılmıştır.

Yine Kalyoncu (2006), yaptığı benzer çalışmada panel eşbütünleşme yöntemini kullanmış ve 1960-2002 dönemi için 22 OECD ülkesinde sürdürülebilirlik lehine bulgulara ulaşmıştır. Zamanlararası borçlanma kısıtının kullanılarak, cari hesap serilerinin durağanlığının test edildiği analizde, ADF birim kök test sonuçlarına göre çoğu OECD ülkesinin cari hesabının birim kök olduğu görülmüştür. Panel veri testi sonuçları ise ortak birim-kök boş hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermiştir. Bu nedenle cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu kabul edilmiştir.

Benzer şekilde Holmes (2006b) tarafından yapılan bir başka çalışmada da, Latin Amerika ülkelerinde 1979-2001 dönemi verileriyle panel birim kök testi ve eşbütünleşme analizi gerçekleştirmiş ve analiz sonucunda cari işlemler açıklarının Kolombiya ve Brezilya hariç 14 ülkede sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Önel ve Utkulu (2006) ise, cari işlem açıkları için önem arz eden dış borçları ele aldıkları çalışmalarında, birim kök ve Gregory-Hansen eşbütünleşme tekniği aracılığı ile Türkiye için dış borç ödeme gücünün durumunu araştırmışlardır. Araştırmalarında, Türkiye’de gerek cari işlemler dengesi açıkları gerekse dış borç ödeme gücü açısından yapısal bir kırılmadan bağımsız bir şekilde, zayıf nitelikte de olsa bir sürdürülebilirliğin varlığı sonucuna ulaşmışlardır.

Oğuş ve Sohrabji (2006), çalışmalarında Türkiye’de cari işlemler dengesi açıklarının sürdürülebilirliğini, eşbütünleşme ve birim kök analizi ile test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlarda herhangi bir sürdürülebilirlik bulgusuna rastlanmamıştır.

Benzer şekilde Barışık ve Çetintaş (2006) da, ihracat ve ithalat serilerini kullanarak yapısal kırılmalı model yardımıyla yaptıkları analizde, Türki-

ye'nin 1987-2003 döneminde yaşadığı cari açıkların sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chu, Chang, Chang, Su ve Yuan (2007) ise, cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 48 Afrika ülkesinde 1980-2004 dönemi için panel veri modelleriyle incelemiş ve çalışma sonucunda ilgili 48 ülkenin 37'sinde cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada, bu ülkelerin 11'inde cari hesabının durağan olmadığı tespit edilmiş ve sürdürülebilirlik yorumu bu bulguya göre yapılmıştır. Sürdürülebilirlik için bu ülkelerin uluslararası borçlarını temerrüde düşürebilecek herhangi bir teşvike sahip olmamaları gerektiği önerilmektedir.

Ağaslan ve Akçorakoğlu (2007), Türkiye ekonomisinin 1987:01-2006:04 dönemi için eşbütünleşme testlerini kullanarak yaptıkları sürdürülebilirlik analizinde, ilgili dönemde cari işlemler açığının sürdürülebilir nitelikte olmadığını tespit etmişlerdir. Sürdürülebilirlik yorumu optimal ve gerçekleşen cari işlemler dengesinin karşılaştırılması yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini inceleyen bir başka çalışma Yamak ve Korkmaz (2007) tarafından yapılmış ve çalışmada Hakkio ve Rush (1991)'in geliştirerek Husted (1992)'in ekonometrik olarak test edilebilir düzeye indirgelediği dönemlerarası bir model ile birlikte Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş olan Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. 2001:04-2005:09 verilerinin kullanıldığı çalışmada, zayıf formda sürdürülebilirlik tespiti yapılmıştır. Zayıf formda sürdürülebilirlikten kastedilen ise, ithalatın sadece belirli bir kısmının ihracat tarafından karşılanabiliyor olmasıdır (Yamak ve Korkmaz, 2007, s. 28).

Terzi ve Sarıdoğan (2007), Türkiye ekonomisinde cari açıkların belirleyicilerini, Johansen eşbütünleşme yöntemi, ECM analizi ve Granger nedensellik testini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, cari işlemler açığının sürdürülebilirliğine de değinerek sürdürülebilirlik için faiz oranı, döviz kuru ve verimlilik odaklı uygun makroekonomik politikaların uygulanması gerektiğini vurgulamışlardır.

Perera ve Verma (2008) tarafından eşbütünleşme analizi kullanılarak yapılan ve Sri Lanka'da 1950-2006 dönemi için cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğinin araştırıldığı bir diğer çalışmada ise, cari işlemler açıklarının sürdürülebilir nitelikte olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada ihracat ve

ithalatı arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı belirlenmiş ve Sri Lanka'nın uluslararası bütçe kısıtlamasını ihlal ettiğini öne sürülmüştür.

Yörükoğlu ve Çufadar (2008)'a göre, Türkiye'deki cari açık probleminin temel nedenleri yapısal istikrarsızlıkların yanı sıra finansal ve reel piyasaların özellikleridir. Yabancı sermaye girişinde yaşanan artışların cari işlemler açığını olumlu yönde etkilediğini vurgulayan yazarlar, özellikle yeşil alan yatırımlarına yönelik olan yabancı sermaye girişlerinin cari işlemler açığının sürdürülebilirliği üzerinde olumlu katkıları olduğunu ifade etmişlerdir.

Oğuş ve Sohrabji (2008), Türkiye'nin 1992-2004 dönemindeki cari işlemler açığının optimal ve sürdürülebilir olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, cari işlemler açığının gelecekteki yurtiçi nakit akımının Granger anlamda nedeni olduğu tespit edilmekle birlikte Türkiye için optimal ve sürdürülebilir bir cari işlemler açığının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İsmail ve Baharumshah (2008)'ın VAR analizi ile birlikte Granger nedensellik testi ve eşbütünleşme yöntemini kullandıkları bir diğer çalışmada 1960-2004 döneminde, Malezya için 1990-1997 döneminde cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olduğu belirlenmiştir. 1998-2003 döneminde ise sürdürülebilirlik bulgusuna rastlanamamıştır.

Gülcan ve Önel (2008), 1992:1-2007:1 dönemi için Türkiye'de cari açıkların sürdürülebilirliğini yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme analizini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, ithalat ve ihracat serilerindeki yapısal kırılmaların dikkate alınması durumunda cari açığın sürdürülemez nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kim ve diğer. (2009), 1981-2003 dönemi için Asya ülkelerinde yüksek yatırım oranından kaynaklanan cari açıkların sürdürülebilirliğini, ESTAR yöntemi yardımıyla zamanlararası dış denge kısıtı yaklaşımı altında incelemiştir. Çalışma sonucunda, 1998 yılında yaşanan Asya ekonomik krizinin bu ülkelerin cari açıkları üzerinde önemli etkiler yarattığı ve ilgili ekonomilerde cari işlemler hesabı açıklarının sürdürülebilirlik niteliği taşıdığı belirtilmiştir.

Berke (2009), Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1989:01-2006:02 dönemi verilerini kullanarak, parçalı eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmiştir. Analizde, reel birleşik ithalat ve reel ihracat serilerinin uzun dönemde parçalı eşbütünleşik olduğu ve dolayısıyla cari

işlemler açıklarının uzun dönemde sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1992-2007 dönemine ait aylık veriler ile Türkiye için cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını Johansen eşbütünleşme analizini kullanarak inceleyen Peker (2009), çalışmasında düşük formda bir sürdürülebilirlik olgusuna vurgu yapmaktadır. Analizde, eşbütünleşme katsayısı birden küçük bir değer olarak hesaplanmış, ithalat ve ihracat serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ve döviz giderlerinin döviz gelirlerinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010)'nın yaptıkları çalışmada ise, yine ABD ekonomisindeki cari açıkların sürdürülebilirliğinin doğrusal olmayan birim kök testleri kullanılarak araştırılması durumunda daha sağlıklı bulgular elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, ABD'de cari işlemler açığının 1960-2008 dönemi için sürdürülebilir olduğu doğrusal olmayan birim kök testleri ile ortaya konulmuştur.

Takeuchi (2010), ABD ekonomisinde dış borçların sürdürülebilirliğini araştırmış ve yapmış olduğu çalışmada cari açıkların GSYİH'ye oranını temel gösterge olarak kullanmıştır. Analizinde 1961-2008 dönemine ait veriler ile Markov Zinciri (Markov-Switching) birim kök testi ve Monte Carlo yöntemini kullandığı araştırmada cari işlemler dengesi açıklarının ulusal para aşınmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Yazar, ABD'nin dış açıklarının ve bu nedenle oluşan cari işlem açıklarının yüksek olduğunu fakat cari açığın sürdürülebilirliğinin dolar değerinin düşürülmesi ile temin edilebileceğini belirtmiştir.

ABD ve İngiltere'de 1960-2008, Kanada'da 1961-2008 ve Fransa'da 1978-2008 döneminde cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleriyle inceleyen Chen (2010)'e göre, cari işlemler açığı sürdürülebilir değildir. Ampirik sonuçlar, dört ülkede gerçekleşen cari açık/GSYİH oranları için geleneksel birim kök testine dayanan duran olmayan süreçlerin varlığını göstermektedir.

Brissimis, Hondroyiannis, Papazoglou, Tsaveas ve Vasardani (2010), 1960-2007 döneminde Yunanistan için cari işlemler açığının belirleyicilerini ve sürdürülebilirliğini test etmiş ve analizde eşbütünleşme yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, cari işlemler açığının 1960-1998 döneminde sürdürülebilir; 1999-2007 döneminde ise sürdürülemez olduğunu

tespit etmişlerdir. Zamanlararası yaklaşımın kullanıldığı çalışmada, Yunanistan'daki cari açıkların güçlü yatırımların olmaması ve özel tasarrufların önemli ölçüde azalmasından kaynaklandığına dikkat çekilmektedir.

Campa ve Gavilan (2011), Avrupa para bölgesindeki ülkelerde cari işlemler hesabı dengesinin sürdürülebilirlik niteliğindeki azalışı Euro alanının oluşumuna bağlamışlardır. Dönemlerarası cari hesap modelinin test edildiği çalışmada yöntem olarak en küçük kareler yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak, bazı ülkelerin dış borçlarında yaşanan artışların sürdürülebilirlik ile ilgili endişeleri arttırdığı iddia edilmiştir.

Chen (2011a), OECD ülkelerinden olan Kanada, Japonya, İngiltere ve ABD'de 1970-2008, İtalya'da 1971-2008, Fransa'da 1975-2008 ve Almanya'da 1991-2008 dönemi için, cari işlemler dengesi açıklarının sürdürülebilirliğini, GLS ve Markow Switching yöntemleri aracılığıyla araştırmıştır. Çalışma sonucunda, ülkelerin tamamı için geçerli olan sürdürülebilir bir cari işlemler açığının varlığı tespit edilememiştir. Sonuçlara göre, Almanya ve Japonya'da uzun dönemde sürdürülebilir cari işlemler dengesinin varlığı sonucuna ulaşılırken; Kanada, İngiltere, ABD, İtalya ve Fransa'da ise sürdürülebilirlik lehine bulgulara ulaşılamamıştır. Yazar, cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini GSYİH büyüme oranının cari açık/GSYİH'ye oranından büyük olmasına bağlamıştır.

Cari işlemler dengesi açıklarının sürdürülebilir olup olmadığını, MS birim kök testi aracılığıyla inceleyen Chen (2011b) bir başka çalışmada, dönemlerarası bütçe kısıtındaki sapmaların cari açığın sürdürülebilirliği üzerinde negatif etkiler yarattığını tespit etmiştir. Yapılan analizde, Avustralya'da 1970-2009, Belçika, Finlandiya ve Portekiz'de 1975-2009, Çek Cumhuriyeti'nde 1991-2009, Macaristan'da 1993-2009, Yeni Zelanda'da 1971-2009 ve İspanya'da 1983-2009 dönemlerinde, sürdürülebilir cari işlemler dengesinin olmadığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, Almanya ve Japonya'da dönemlerarası bütçe kısıtının karşılanabildiği; fakat ABD, İngiltere, İtalya ve Kanada için dönemlerarası bütçe kısıtının karşılanamaması nedeniyle kritik bir durumun varlığından bahsedilmiştir.

Greenidge, Holder ve Moore (2011)'nin dönemlerarası bütçe kısıtı yaklaşımı altında Johansen eşbütünleşme analizini kullandıkları çalışmada da, Barbados ekonomisinde, 1960-2006 dönemi için, cari işlemler açığının sürdürülebilirliği incelenmiş ve çalışma sonucunda ilgili ekonomide sürdürü-

lebilir bir cari işlemler açığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ampirik bulgular, gerçek ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli dengenin varlığını desteklemiş ve dengeden sapmaların düzeltme yapan ithalatlarla kısa vadede düzeltildiğini göstermiştir. Bu nedenle toplam talebi sınırlayan politikaların ekonomiyi kısa vadede dış dengeye doğru yönelttiği ve ihracatı artırmak için uygulanan politikaların orta ve uzun vadeli planlamaya daha uygun olduğu vurgulanmıştır.

Ümit (2011), Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1992:01-2010:02 dönemi verilerini kullanarak, eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmiştir. Analizde, Türkiye’de ilgili dönem için cari işlemler açıklarının düşük düzeyde sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İhracat ve ithalat serilerinin kullanıldığı çalışmanın Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre seriler arasında bir tane eşbütünleşme vektörüne rastlanmıştır. Ancak eşbütünleşme denkleminde elde edilen ithalat katsayısının işaret açısından beklentilere uygun olmasına rağmen birden küçük bir değer bulunması sürdürülebilirliğin düşük düzeyde olduğu yorumunun yapılmasına neden olmuştur.

Holmes, Panagiotidis ve Sharma (2011), çalışmalarında 1950-2003 dönemine ait verilerle, GLS ve VEC yöntemlerini kullanarak, Hindistan’da ekonominin liberalleştiği 1991 döneminin öncesi ve sonrasında Hindistan’ın cari açığının sürdürülebilirliğini ve ihracat ile ithalat serileri arasındaki eşbütünleşmenin varlığını test etmişlerdir. Analizde, 1991 dönemi öncesinde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmazken, 1991 dönemi sonrası için eşbütünleşme tespit edilmiştir. Bu sonuç, Hindistan’da cari açıkların sürdürülebilir olduğunu göstermiştir.

Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını, 1992:01–2010:11 dönemine ait ithalat ve ihracat verileri ile sınır testi yaklaşımını kullanarak test eden Göçer ve Mercan (2011), çalışmalarında serilerin eşbütünleşik olması nedeniyle Türkiye için zayıf nitelikte bir sürdürülebilirlik tespit etmişlerdir.

Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını inceleyen bir başka çalışma Özer ve Coşkun (2011) tarafından yapılmış ve çalışmada 2002-2010 döneminin sürdürülebilirlik niteliği incelenmiştir. Yapılan analizde, eşbütünleşme yöntemi ve yapısal kırılmalı birim kök testi kul-

lanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik kriz sonrası dönemde sürdürülebilirliğin zayıf nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Polat (2011), Türkiye için 2000-2010 döneminde cari açığın sürdürülebilir olup olmadığını, ARDL sınır testi yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda, cari işlemler açığının düşük düzeyde sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğine vurgu yapan bir başka çalışmada Röhn (2012), cari işlemler açıklarının belirleyicilerini incelemiş ve 1985-2010 döneminde 29 gelişmekte olan ve 23 sanayileşmiş ülke üzerinde yaptığı analizde GSYİH içindeki payı %3 ile %5,5 aralığında olan cari işlem açıklarının sürdürülebilir olduğunu vurgulamıştır.

İnsel ve Kayıkçı (2012) ise, Türkiye için cari açığın sürdürülebilir olup olmadığını yapısal özellikler açısından incelemişlerdir. Çalışmada, ithalatın gelir esnekliği değeri 2,24 olarak hesaplanmış, ekonomik büyüme oranının yüksek oluşu cari açığın temel nedeni olarak belirtilmiş ve bu kapsamda cari açıkların sürdürülebilirliğinde şüpheler olduğu vurgulanmıştır.

Hindistan'da endojen yapısal kırılmaların varlığı altında ticari açıkların sürdürülebilir olup olmadığını inceleyen Nag ve Mukherjee (2012), analizlerinde endojen yapısal kırılma birim kök testini kullanmışlardır. Çalışmalarında, Hindistan'da borç stoku ile ithalat, ihracat ve faiz ödemeleri değişkenleri arasında uzun dönemde geçerli olan herhangi bir denge ilişkisinin olmadığını tespit etmişler ve sürdürülebilirlik olgusuna rastlamamışlardır.

Theofilakou ve Stournaras (2012), OECD üyesi olan ekonomilerde ihtiyarî maliye politikası tutumlarının denetim altına alınmasından sonra, mali ve ekonomik göstergelerin uyum sürecinin yüksek cari açıklardan nasıl etkilendiğini, çoklu üstel kesikli tercih modelini kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonucunda, değişen maliye politikası davranışlarının cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ceylan ve Çeviş (2012), Türkiye'de dönemlerarası cari hesap modelinin geçerliliğini, 1987:1 ve 2012:1, 1987:1-2001:4 ve 2002:1-2012:1 dönemi verilerini kullanarak, doğrusal olmayan zaman serisi yöntemi odaklı alternatif birim kök analizi ile test etmişlerdir. Çalışma sonucunda, dönemlerarası cari hesap modelinin 1987:1-2001:4 döneminde (enflasyon hedeflemesi rejimi öncesi dönem) geçerli olduğu tespit edilirken, 2002:1-2012:1 dönemi (enflasyon hedeflemesi rejimi sonrası dönem) için aynı sonuca ulaşılma-

mıştır. Buna göre, cari hesap modelinin geçerli olduğu dönem için sürdürülebilir cari işlemler dengesi söz konusu iken, modelin geçerli olmadığı enflasyon hedeflemesi sonrası dönem için cari işlemler dengesinin sürdürülemez olduğu belirtilmiştir.

Bajo-Rubio (2012), İspanya’da cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını, 1850-2000 dönemi için regresyon analizi ile incelemiştir. Çalışmada, 1940-1959 ve 1959-1974 gibi özel dönemler dışında gerçekleşen dış açıkların uzun vadede İspanya’nın ekonomik büyümesi üzerinde herhangi bir kısıtlama yaratmadığı ve bu nedenle cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Chang ve Chang (2012), cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, Avustralya, Kanada, Finlandiya, Almanya, Kore, Meksika, Norveç, İsviçre, İngiltere ve ABD için 1981-2010 dönemini kapsayan bir çalışma ile test etmiştir. Çalışmada panel veri yöntemlerini kullanan yazarlar, Almanya, İngiltere ve ABD dışındaki ülkelerde, cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğunu belirtmişlerdir.

Etiyopya’da cari işlemler dengesi üzerinde çalışan ve çalışmalarında kısa ve uzun dönemde cari dengeyi etkileyen makroekonomik faktörleri hata düzeltme modeli ile inceleyen Murty, Sailaja ve Mulugeta (2013), cari işlemler açığının uzun dönemde sürdürülebilir olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada ekonomik büyümenin ve ulusal tasarruflardaki azalmanın cari açığa neden olduğu vurgulanarak ikiz açık hipotezinin ilgili ülkede geçerli olduğu belirtilmiştir.

Doğan ve Bayraç (2014)’ın 1998-2013 dönem aralığında Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini inceledikleri çalışmada “Dönemlerarası Tüketimin Giderilmesi” modeli kullanılmış ve analiz sonucunda sürdürülebilirlik lehine bulgulara rastlanmamıştır. Modelden elde edilen denkleme göre, optimal ve gerçekleşen cari denge serileri dışardan finanse edilen ekonomik büyüme nedeniyle ortaya çıkan cari açıkların sürdürülemez olduğunu göstermiştir.

Altunöz (2014)’ün Türkiye ekonomisinin 1994:04-2013:04 verilerini kullanarak yaptığı sürdürülebilirlik analizinde ise, VAR ve Johansen eşbütünlük testi metodu kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, model değişkenleri arasında kısa ve uzun dönemde eşbütünlük ilişkisinin olduğu ve cari iş-

lemler hesabı açıklarının düşük formda sürdürülebilirlik niteliği taşıdığı tespit edilmiştir.

Sürdürülebilirlik Göstergeleri ile İlgili Çalışmalar

Cari işlemler açığı, ülke ekonomileri açısından taşıdığı önem ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kronikleşen bir yapıya bürünmesi nedeniyle sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi gereken bir kavram haline gelmiştir. Dolayısıyla ekonomilerin sürdürülebilir bir cari işlemler açığına sahip olup olmadıkları pek çok çalışmaya konu olmuş ve bu çalışmalarda sürdürülebilirlik kriterlerine ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Aşağıda söz konusu çalışmalara ilişkin bazı bilgilere yer verilecektir.

Milesi-Ferretti ve Razin (1996a), cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, Avustralya için 1981-1994, Şili için 1977-1982, İrlanda için 1979-1990, İsrail için 1982-1986, Malezya için 1979-1986/1991-1995, Meksika için 1977-1982/1991-1994 ve Güney Kore için 1978-1988 dönemlerini kapsayan bir çalışma ile test etmiştir. Çalışmada vurgulanan temel nokta, cari işlemler açığı/GSYİH oranının %5'in üzerine çıkması halinde sürdürülebilirliğin tehlikeye gireceği olmuştur. Milesi-Ferretti ve Razin (1996a)'e göre, dış ticarete ve cari işlemler bilançosunda yaşanan açıkların süreklilik gösterdiği ülkeler için dış ticaret açıklarını fazlaya dönüştüren bir dönüm noktasının varlığı, bu ülkelerin cari işlem açıklarının sürdürülebilmesi açısından gerekli görülmektedir. Ancak böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğinden bahsedebilmek için ekonomik faaliyetlerde büyük çaplı değişimlerin yaşanmaması gerekmektedir. Aksi halde ekonomik faaliyetlerde yaşanacak bir daralma veya ekonomik bir kriz cari işlemler dengesinin sürdürülemez olduğu anlamına gelebilecektir.

Milesi-Ferretti ve Razin (1996a/1996b)'e göre, bir ülkenin karşı karşıya olduğu dış borç yükümlülüklerinin gayrisafi milli hasılaya oranının istikrarlı olması sürdürülebilirlik açısından yeterli görülmektedir. Çalışmalarında, bu oranın istikrarlı olduğu dış ticaret açığının elde edilmesi için dış ticaret açığının ne kadar daraltılması gerektiği araştırılmıştır (Milesi-Ferretti ve Razin, 1996a, s. 1-2/1996b, s. 11-12).

Milesi-Ferretti ve Razin (1998), 1971-1992 döneminde 86 düşük ve orta gelirli ülkede ekonomik kriz olmaması durumunda, dış dengesizliklerin sürdürülebilirliği ile dış değişkenler, makroekonomik politika değişkenleri

(mali bilanço gibi), mali belirleyiciler (dış yükümlülüklerin boyutu ve kompozisyonu) ve ekonominin yapısal özellikleri (dışa açıklığın derecesi gibi) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, analize konu olan dışa açıklık, rezervlerin düzeyi, cari işlemler bilançosu gibi iç ve ticaret hadleri şokları, ABD reel faiz oranları gibi dış değişkenlerin cari işlemler açığı nedeniyle ortaya çıkan krizler üzerinde önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Wu, Chen ve Lee (2001), çalışmalarında G-7 ülkelerinde cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olup olmadığını, 1973:2 ile 1998:4 dönemine ait üçer aylık verilerle, geleneksel eşbütünleşme testlerine ek olarak panel eşbütünleşme yöntemini de kullanarak analiz etmişlerdir. Analizde kullanılan yaklaşıma göre, sürdürülebilir bir cari işlemler dengesi için mal ve hizmet ithalatı ile ihracatı, net faiz ödemeleri ve net transfer ödemelerinin toplamından elde edilen özel ithalat değeri arasında istikrarlı bir eşbütünleşme ilişkisinin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, analizde kullanılan panel eşbütünleşme testi sonuçlarında G-7 ülkelerinde sürdürülebilir cari işlemler açığının varlığı tespit edilirken; Engle-Granger testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök analizi ve Johansen eşbütünleşme testlerine göre ise sürdürülebilirlik bulgusuna ulaşamamıştır.

Caldéron, Chong ve Zanforlin (2001) ise cari işlemler açığının sürdürülebilirlik göstergelerini; yurtiçi ekonomik faktörler (kamu ve özel kesim tasarrufları, makroekonomik belirsizlikler ve büyüme oranı), dış sektörler (sermaye kontrolleri, ticaret hadleri, dışa açıklık, reel efektif döviz kuru, döviz piyasasında oluşan kara borsa, dış yardımlar ve dış borç) ve dünya ekonomisindeki gelişmeler (uluslararası faiz oranları ve sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranı) olarak 3 temel grup altında toplamıştır.

Bergsten (2002), cari açık/GSYİH oranının %4 ile %5 değerlerine ulaşması halinde ekonomilerin tehlikeli alana girdiklerini vurgulamıştır.

IMF (2002) tarafından yapılan ve cari işlemler açığının sürdürülebilirlik kriterlerinin Slovakya ekonomisi için incelendiği çalışmada net dış borçların GSYİH'ye oranında gözlemlenen sürekli azalışların sürdürülebilirlik lehinde etkide bulunabileceği vurgulanmıştır. Çalışmada ayrıca, orta vadede benzer nitelikteki ülkelerle yakınlaşan brüt dış borçların da aynı şekilde sürdürülebilirlik açısından olumlu bir etki yaratacağı belirtilmiştir.

Baharumshah, Lau ve Fountas (2003), 1961-1999 döneminde Endonezya, Filipinler, Malezya ve Tayland'da cari açıkların sürdürülebilir olup

olmadığını rejim kaydırma, birim kök ve eşbütünleşme yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, 1997 Asya Krizi'nden önce (1961-1997) Malezya hariç üç ülkede sürdürülebilir bir cari işlemler açığının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan yaklaşıma göre, sürdürülebilir bir cari işlemler dengesi için mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı, net tek yanlı transfer ödemeleri ve net faiz ödemeleri toplamından elde edilen özel ithalat değeri arasında istikrarlı bir eşbütünleşme ilişkisinin olması gerektiği belirtilmektedir. Yapılan analize göre, kriz öncesi dönemde bu ilişkiye rastlanmaması, yaşanan istikrarsızlıkların bir sonucu ve kriz göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Kriz dönemi sonrası için ise, Malezya ve yapısal kırılmanın dikkate alınmaması durumunda Filipinler hariç tüm ülkeler için cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu belirtilmiştir.

Raybaudi, Sola ve Spagnolo (2004), cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, Brezilya'da 1995:1-2002:2, Arjantin'de 1992:1-2001:3, Japonya, İngiltere ve ABD'de 1970:1-2001:3 dönemlerini kapsayan bir çalışma ile analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, değiştirilmiş bir ADF testi (Markov Switching ADF) kullanan yazarlar, cari işlemler açığının durağan ve durağan olmayan dönemlerini ayırt etmeyi amaçlamış ve uzun dönem bütçe kısıtıyla tutarlılık gösteren bazı kısıtlar kullanmışlardır. Analizde, cari işlemler açığının Arjantin ve ABD'de istikrarsız; Japonya, İngiltere ve Brezilya'da ise istikrarlı yani sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak ABD ekonomisinin durumunun dikkate alınması gerektiğini ve Arjantin'de 8 çeyrek, ABD'de ise 29 çeyrek süresince sürdürülemez bir cari işlemler açığı ile yaşanabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği açısından dönemlerarası bütçe kısıtlanmasının uzun bir sürece ihtiyacı olduğunu fakat yine de ülkelerde borç ödeme problemi olmasına rağmen cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olabileceğini vurgulamışlardır.

Dooley, Landau ve Garber (2004:4), gelişmiş ülkelerdeki cari açığın sürdürülebilirliğinde etkin sermaye varlığının etkili olduğunu, ABD'nin cari açığın sürdürülebilirliğinin ise ülkenin finansal açıdan dünyanın merkezi olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Uygur (2004a, 2004b), dönemlerarası optimizasyon modelini incelediği çalışmalarda, farklı koşullarda sürdürülebilir cari açık için gerekli olan ticaret fazlasının miktarını tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmalarında önemle

vurguladığı konu ise, cari işlem açıklarının Türkiye için önem taşıyan nitelikte bir sorun olduğudur.

Matsubayashi (2005), ABD ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1975:1-1998:2 dönemi verilerini kullanarak zaman serisi yöntemi ile analiz etmiştir. Analizde, sürdürülebilir cari işlemler açığının varlığı için özel tasarruf-özel yatırım, bütçe dengesi kamu borcu ve net dış borç-net ulusal tasarruf değişkenleri arasında istikrarlı bir koentegrasyon ilişkisinin bulunması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede her bir koentegrasyon denkleminde dört farklı gecikme uzunluğunun kullanıldığı modelde, ABD ekonomisindeki cari işlemler açığının yüksek ihtimalde sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir (Aktaran Yamak ve Korkmaz, 2007).

Freund (2005), gelişmiş ülke ekonomilerinde cari dengenin dinamik uyum sürecini en küçük kareler yöntemini kullanarak araştırmış ve cari açıkların belirli bir düzeyden sonra sürdürülüp sürdürülemeyeceğini incelemiştir. Araştırma sonucunda, cari açıkların GSYİH'ye oranının %5 ve bu oranı aşan bir değerde olması durumunda, cari hesapta ters dönme ile birlikte iktisadi dalgalanmaların yaşandığı gözlenmiştir. Buna ek olarak, ulusal para birimindeki değer kayıplarının cari hesaplarda yaşanan bozulmanın önemli bir nedeni olduğu belirtilmiştir. Freund'a göre, cari açık/GSYİH oranının %5 eşik değerde olması durumunda ilgili ülkenin gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme hızı yavaşlayacak ve reel döviz kurunda ciddi boyutlarda bir aşınma yaşanacaktır. Yazar, böyle bir durumda ülkede kırmızı alarm durumuna geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Togan ve Ersel (2005) ise, Türkiye'de cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğine ilişkin olarak farklı bir yaklaşım kullanmış ve sürdürülebilirlik için öncü bir gösterge geliştirmişlerdir. Yaklaşımına göre, t+n dönemde beklenen dış borcun bugünkü değerinin aynı dönemde beklenen GSYİH'nin bugünkü değerine oranının, t dönemdeki dış borcun GSYİH'ye oranından fazla olmaması gerektiği öngörülmektedir. Çalışmada kullanılan gösterge değerleri 1984-2004 döneminde 10, 20 ve 25 yıl sonrası olmak üzere üç farklı şekilde hesaplanmış ve bu çerçevede 1994-2001 ve 2004-2005 yıllarında cari işlemler açığının sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında veya faiz ödemeleri dışında cari işlemler hesabında artış yaşanması durumunda cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğine olumlu katkı sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Çalışmada ayrıca,

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışına katkıda bulunacak yapısal ve kurumsal düzenlemelerin uygulanması ile sürdürülebilirlik düzeyinde olumlu gelişmelerin yaşanabileceği vurgulanmıştır (Aktaran Yamak ve Korkmaz, 2007, s. 19-20).

G-7 ülkelerinde cari işlemler dengesi üzerinde çalışan ve çalışmalarında 1979:1-2003:3 dönemine ait üçer aylık verileri ile tek değişkenli oto-regresyon modelini kullanan Clarida, Goretti ve Taylor (2006), söz konusu ülkelerde cari işlem-net çıktı oranları arasında farklı uyum dinamikleri tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca, her bir ülkede geçerli olan farklı eşik değerlerin ve cari açık ya da cari fazlalara ilişkin aşırılıklarla ilgili olarak farklı uyum hızlarının bulunduğu ifade edilmiştir.

1994-2003 döneminde 16 geçiş ekonomisi için cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini inceleyen Aristovnik (2006), sürdürülebilirlik lehine bulgulara ulaşmıştır. Çalışmada ek olarak, cari işlemler açığı/GSYİH oranının %5'i aşması durumunda tüm ülkelerde sürdürülebilirlik ile ilgili problemlerin yaşanabileceği belirtilmiştir.

Camarero, Carrion-i-Silvestre ve Tamarit (2009), cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, OECD ülkelerinde, 1970-2006 dönemi için OLS, KPSS, yapısal kırılma ve panel veri analizi ile incelemiş ve uzun dönemde zamanlararası bütçe kısıtını test etmişlerdir. Çalışma sonucunda, ülkelerin büyük bir bölümünde cari işlemler açığının sürdürülebilir olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karunaratne (2010), Avusturalya'da 1959-2007 döneminde cari açıkların sürdürülebilirliğini iki aşamalı Engle-Granger ve eşbütünleşme analizi ile incelediği çalışmada, cari açığın GSYİH'ye oranının %6'yı aşması halinde problem yaşanabileceğini ifade etmiştir. Çalışmada ayrıca, cari işlemler açığının sabit döviz kuru sistemi döneminde sürdürülebilir olmadığı; serbest döviz kuru sistemine geçilen 1983 yılının son çeyreğinden itibaren ise sürdürülebilir olduğu belirtilmiştir.

Urosevic, Nedeljkovic ve Zildzovi (2012), 2000-2011 dönemine ait veriler ile Macaristan, Sırbistan, Romanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, panel veri analizini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada, cari açıkların sürdürülebilirliği net dış varlıkların başlangıç seviyesinin birikmiş seviyesi ile ilişkilendirilmiştir.

Murat, Hobikoğlu ve Dalyancı (2014), Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, ZivotAndrews yapısal kırılmalı birim kök testi, Gregory Hansen eşbütünleşme testi ve DOLS analizi ile incelemiş ve Husted (1992) tarafından önerilen kriter üzerinde çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, baz alınan katsayı değerinin birden küçük bulunması nedeniyle zayıf nitelikte sürdürülebilirlik bulgusuna ulaşılmıştır.

Ekinci ve Kahyaoğlu (2015)’un Türkiye ekonomisinin 1992-2011 aylık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında doğrusal olmayan zaman serileri analizi (LSTAR) kullanılmıştır. Çalışmada uluslararası faiz oranı sürdürülebilirlik kriteri olarak ele alınmıştır. Sonuçlara göre, uluslararası faiz oranının değişmesi durumunda söz konusu değişim yavaşsa cari açığın sürdürülebilirlik niteliği üzerinde düşük de olsa negatif bir etki söz konusu olmaktadır.

Sonuç

Cari işlemler açığı, ülke ekonomileri açısından taşıdığı önem ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kronikleşen bir yapıya bürünmesi nedeniyle sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi gereken bir kavram haline gelmiştir. Dolayısıyla ekonomilerin sürdürülebilir bir cari işlemler açığına sahip olup olmadıkları pek çok çalışmaya konu olmuş ve bu çalışmalarda sürdürülebilirlik kriterlerine ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Ancak, cari açıkların sürdürülebilirliği ile ilgili mevcut literatürün çok geniş olması ve oldukça farklı yöntem ve göstergenin kullanılmış olması, söz konusu literatürü oldukça geniş hale getirmektedir.

Söz konusu bu geniş literatürün incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara göre, cari açıkların sürdürülebilirliği sadece ülkeden ülkeye farklılık göstermemekte, tek bir ülkenin farklı dönemlerinde dahi farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, cari açıkların sürdürülebilirliği konusunda tek bir göstergeden yola çıkarak yorum yapılamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Sürdürülebilirlik konusu incelenirken, ekonominin içinde bulunduğu durum (dış ticaret açık ya da fazlası, büyüme süreci, enflasyon, işsizlik ve finansal durum vs.) kadar, dünya ekonomik konjonktürünün de dikkate alınması gerekmektedir. Tek bir kritere veya tekil durumlara bakarak sürdürülebilirlik yorumu yapmak çoğu zaman yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Nitekim çalışmada incelenen literatürün önemli

bir bölümünde, ekonomilerin genel görünümelerini yansıtan çoklu regresyon denklemlerinin kurulduğu ve bu çoklu regresyon denklemlerinin uzun dönem dinamiklerinin incelendiği görülmektedir. Dış ticaret dengesi, enflasyon, işsizlik, büyüme, faiz oranları, tasarruf hacmi vs. gibi birçok değişkeni bünyesinde barındıran denklemlerin uzun dönem dinamikleri (eşbütünleşme ilişkileri) sürdürülebilirlik konusunda daha doğru ve isabetli bilgiler verebilmektedir. Söz konusu denklemlerin tek açıklayıcı değişken ile veya birkaç açıklayıcı değişken ile oluşturulması durumunda sonuçların değişeceği tartışmasız bir gerçektir.

Çalışmaların bir bölümünde ise, tek bir dönemin ele alınması yerine, birden fazla dönemin ele alındığı ve bu dönemler arasında karşılaştırma yapmak suretiyle sonuç elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Yani bilgi setinin genişliği kadar, karşılaştırma yapmaya uygun bir yöntemin seçilmiş olması da önemlidir. Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri de, cari açıkların sürdürülebilirliği konusu incelenirken, ekonominin genel durumunu olabildiğince gerçekçi yansıtmamanın önemidir. Dar kapsamlı ve değişken sayısı az analizlerin isabetli sonuçlar verme ihtimali düşük olacaktır. Bilgi seti (çoklu bağıntıya yol açmadan) ne kadar genişletilirse, o kadar isabetli sonuçlar elde edilebilecektir. Hiç şüphe yok ki, elde edilen sonuçların hem ülkeler arasında hem de tek bir ülkenin farklı dönemleri arasında kıyaslanabilir olması da bir diğer gerekliliktir.

Kaynakça

- Adedeji, O. S. (2001). The Size and Sustainability of Nigerian Current Account Deficit. IMF Working Paper, 1(87), 1-32.
- Akçay, C., ve Özler, Ş. (1998). Current Account Position of The Turkish Economy: Is There Any Cause for Concern?. *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 12(1), 39-53.
- Altunöz U. (2014). Cari Açık Sorunun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 115-132.
- Apergis, N., Katrakilidis, K. P., ve Tabakis, N. M. (2000). Current Account Deficit Sustainability: The Case of Greece. *Applied Economics Letters*, 7, 599-603.
- Ağaslan, E., ve Akçoraoglu, A. (2007). Türkiye’de Cari İşlem Hesabının Boyutu ve Sürdürülebilirliği. 08/12/2015 tarihinde <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/agaslan-akcoraoglu.pdf> adresinden alındı.
- Aristovnik, A. (2006). Current Account Sustainability in Selected Transition Countries. (U.O. Michigan, Dü.) William Davidson Institute, Working Paper (844), 1-21.
- Arize, A. C. (2002). Imports and Exports in 50 Countries: Tests of Cointegration and Structural Breaks. *International Review of Economics and Finance*, 11, 101-115.
- Babaoğlu, B. (2005). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, T.C. Merkez Bankası, Ankara.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E., ve Fountas, S. (2003). On The Sustainability of Current Account Deficits: Evidence From Four ASEAN Countries. *Journal of Asian Economics*, 14(3), 465-487.
- Bajo-Rubio, O. (2012). The Balance-Of-Payments Constraint on Economic Growth in a Long-Term Perspective: Spain, 1850–2000. *Explorations in Economic History*, 49(1), 105-117.
- Barışık, S., ve Çetintaş, H. (2006). Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: 1987-2003 Yapısal Kırılma Modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 1-16.
- Bergsten, C. F. (05.01.2008). The Dolar And The US Economy. 10/02/2015 tarihinde Peterson Institute For International Economics: <http://www.piie.com/publications/testimony/print.cfm?ResearchId=464&doc=pub>. adresinden alındı.
- Berke, B. (2009). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eşbütünlüşme Analizi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(18), 117-145.
- Brissimis, S. N., Hondroyannis, G., Papazoglou, C., Tsaveas, N. T., ve Vasardani, M. A. (2010). Current Account Determinants and External Sustainability in Periods of Structural Change. *Bank of Greece Working Paper* (117), 1-38.
- Caldéron, C., Chong, A., ve Zanforlin, L. (2001). Are African Current Account Deficits Different? Stylized Facts, Transitory Shocks and Decomposition Analysis. *IMF Working Paper*, 1(4), 1-39.
- Camarero, M., Carrion-i-Silvestre, J. L., ve Tamarit, C. (2009). An Assessment of The Sustainability of Current Account Imbalances in OECD Countries. *Papeles De Trabajo Del Instituto De Estudios Fiscales-Serie Economía* (16), 3-74.
- Campa, J. M. ve Gavilan, A. (2011). Current Accounts in The Euro Area: An Intertemporal Approach. *Journal of International Money and Finance*, 30, 205-228.
- Ceylan, R., ve Çeviş, İ. (2012). Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Öncesi ve Sonrasında Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 7(4), 259-276.

- Chang, C.-K., ve Chang, T. (2012). Revisiting The Sustainability of Current Account Deficit: Spsm Using The Panel KSS Test With A Fourier Function. *Economics Bulletin*, 32(1), 538-550.
- Chen, S.-W. (2010). Testing For The Sustainability of The Current Account Deficit in Four Industrial Countries: A Revisitation. *Economics Bulletin*, 30(2), 1-21.
- Chen, S.-W. (2011a). Current Account Deficits and Sustainability: Evidence From The OECD Countries. *Economic Modelling*, 28, 1455-1464.
- Chen, S.-W. (2011b). Are Current Account Deficits Really Sustainable in The G-7 Countries?. *Japan and The World Economy*, 23, 190-201.
- Chortareas, G. E., Kapetanios, G., ve Uçtum, M. (2004). An Investigation of Current Account Solvency in Latin America Using Non-Linear Nonstationary Tests. *Studies Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 8(1), 1-19.
- Christopoulos, D., ve Leon-Ledesma, M. A. (2010). Current Account Sustainability in The US: What Did We Really Know About It?. *Journal of International Money and Finance*, 29, 442- 459.
- Chu, H.-P., Chang, T., Chang, H.-L., Su, C.-W., ve Yuan, Y. (2007). Mean Reversion in The Current Account of Forty-Eight African Countries: Evidence From The Panel Suradf Test. *Physica A*(384), 485-492.
- Clarida, R. H., Goretta, M., ve Taylor, M. P. (2006). Are There Threshold of Current Account Adjustment in The G7?. NBER Working Paper (12193), 1-59.
- Doğan E. ve Bayraç H. N. (2014). Türkiye’de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 97-124.
- Dooley, M. P., Landau, D. F., ve Garber, P. M. (2004). The US Current Account Deficit and Economic Development: Collateral For A Total Return Swap. NBER Working Paper Series (10727), 1-11.
- Dülger, F., ve Özdemir, Z. A. (2005). Current Account Sustainability in Seven Developed Countries. *Journal of Economic and Social Research*, 7(2), 47-80.
- Edwards, S. (2001). Does The Current Account Matter?. NBER Working Paper (8275), 1-69.
- Ekinci, R. ve Kahyaoglu, H. (2015). The Sustainability of Current Account Deficit in Turkey: A Non-Linear Time Series Approach. *Izmir Review of Social Sciences Vol:2 No:2*, 27-40.
- Fountas, S., ve Wu, J.-I. (1999). Are the U.S. Current Account Deficits Really Sustainable?. *International Economic Journal*, 13(3), 51-58.
- Freund, C. (2005). Current Account Adjustments in Industrialized Countries. *Journal of International Money and Finance*, 24(8), 1278-1298.
- Göçer, İ., ve Mercan, M. (2011). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(562), 33-52.
- Greenidge, K., Holder, C., ve Moore, A. (2011). Current Account Deficit Sustainability: The Case of Barbados. *Applied Economics*, 43, 973–984.
- Gülcan, Y., ve Önel, G. (09.01.2008). The Sustainability of Turkish Current Account Deficits with Structural Breaks. 08/12/2015 tarihinde <http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/11-12/09.pdf> adresinden alındı.
- Hakkio, C. S. ve Rush, M. (1991). Is The Budget Deficit Too Large?. *Economic Inquiry*, 29, 3, 429–445.
- Holmes, M. J. (2006a). How Sustainable Are OECD Current Account Balances in The Long Run?. *Manchester School*, 74(5), 626-643.
- Holmes, M. J. (2006b). Do Latin American Countries Have an Incentive to Default on Their External Debts?. *Emerging Markets Finance and Trade*, 42(1), 33-49.

- Holmes, M. J., Panagiotidis, T., ve Sharma, A. (2011). The Sustainability of India's Current Account. *Applied Economics*, 43, 219–229.
- Hudson, S., ve Stennett, R. (2003). Current Account Sustainability in Jamaica. Bank of Jamaica, Working Paper, 2(11), 1-43.
- Husted, S. (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in The 1980s: A Cointegration Analysis. *The Review of Economics ve Statics*, 74(1), 159-166.
- IMF (2002). Slovak Republic: Selected Issues and Statistic Appendix. Country Report, Washington DC, 2, 210.
- İnsel, A., ve Kayıkçı, F. (2012). Evaluation of Sustainability of Current Account Deficits in Turkey. *Modern Economy*, 3, 43-50.
- İsmail, H. B., ve Baharumshah, A. Z. (2008). Malaysia's Current Account Deficits: An Intertemporal Optimization Perspective. *Empirical Economics*, 35(3), 569-590.
- Kalyoncu, H. (2006). International Intertemporal Solvency in OECD Countries: Evidence From Panel Unit Root. *Prague Economic Papers*, 1, 44-49.
- Kapetanios, G. ve Shin, Y. (2002). Unit Root Tests in Three-Regime SETAR Models. Working Papers 465, Queen Mary University of London, School of Economics and Finance.
- Karunaratne, N. D. (2010). The Sustainability of Australia's Current Account Deficits: A Reappraisal After The Global Financial Crisis. *Journal of Policy Modeling*, 32, 81-97.
- Kim, B.-H., Min, H.-G., Hwang, Y.-S., ve McDonald, J. A. (2009). Are Asian Countries Current Accounts Sustainable? Deficit, Even When Associated With High Investment, Are Not Costless. *Journal of Policy Modelling*, 31, 163-179.
- Lau, E., Baharumshah, A. Z., ve Haw, C. T. (2006). Current Account: Mean-Reverting or Random Walk Behavior?. *Japan and The World Economy*, 18, 90-107.
- Mann, C. L. (2002). Perspectives on The U.S. Current Account Deficit and Sustainability. *Journal of Economic Perspectives*, 16(3), 131–152.
- Matsubayashi, Y. (2005). Are US Current Account Deficits Unsustainable? Testing For The Private and Government Intertemporal Budget Constraints. *Japan and The World Economy*, 17, 223-237.
- Milesi-Ferretti, G. M., ve Razin, A. (1996a). Current Account Sustainability. *Princeton Studies in International Finance*, 81, 1-78.
- Milesi-Ferretti, G. M., ve Razin, A. (1996b). Sustainability of Persistent Current Account Deficits. NBER Working Paper (5467), 1-33.
- Milesi-Ferretti, G. M., ve Razin, A. (1998). Sharp Reductions in Current Account Deficits: An Empirical Analysis. *European Economic Review*, 42, 897-908.
- Murat, S., Hobikoğlu, E.H. ve Dalyancı, L. (2014). Structure and Sustainability of Current Account Deficit in Turkish Economy. 10th International Strategic Management Conference, Procedia–Social and Behavioral Sciences 150, 977–984.
- Murty, K. S., Sailaja, K., ve Mulugeta, D. W. (2013). Macroeconomic Determinants of Current Account Deficit in Ethiopia. *Excel International Journal of Multidisciplinary Management Studies*, 3(1), 1-13.
- Nag, B., ve Mukherjee, J. (2012). The Sustainability of Trade Deficits in The Presence of Endogenous Structural Breaks: Evidence From The Indian Economy. *Journal of Asian Economics Article in Press*, 23(5), 519-526.
- Naqvi, K., ve Morimune, K. (2005). An Empirical Analysis of Sustainability of Trade Deficits. *Interfaces for Advanced Economic Analysis*, Kyoto University, Discussion Paper (72), 1-20.
- Oğuş, A., ve Sohrabji, N. (2006). An Intertemporal Benchmark Model for Turkey's Current Account. Working Paper in Economics, 6(1), 1-26.

- Oğuş, A., ve Sohrabji, N. (2008). On the Optimality and Sustainability of Turkey's Current Account. *Empirical Economics*, 35, 543-568.
- Önel, G., ve Utkulu, U. (2006). Modeling The Long-run Sustainability of Turkish External Debt With Structural Changes. *Economic Modelling*, 23, 669-682.
- Özer, M., ve Coşkun, İ. O. (2011). Sustainability of Turkish Current Account Deficit in The Post-Crisis Period. *Mibes Transactions*, 5(2), 67-82.
- Peker, O. (2009). Türkiye'deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 164-174.
- Perera, N., ve Verma, R. (2008). An Empirical Analysis of Sustainability of Trade Deficit: Evidence From Sri Lanka. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 5(1), 79-92.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. P. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Polat, Ö. (2011). Sustainability of The Current Account Deficit in Turkey. *African Journal of Business Management*, 5(2), 577-581.
- Quintos, C. E. (1995). Sustainability of The Deficit Process With Structural Shifts. *Journal of Business and Economic Statistics*, 13(4), 409-417.
- Raybaudi, M., Sola, M., ve Spagnolo, F. (2004). Red Signals: Trade Deficits and The Current Account. *Economics Letters*, 84(2), 217-223.
- Röhn, O. (2012). Current Account Benchmarks For Turkey. *OECD Economics Department Working Papers* (988), 1-29.
- Takeuchi, F. (2010). US External Debt Sustainability Revisited: Bayesian Analysis of Extended Markov Switching Unit Root Test. *Japan and The World Economy*, 22, 98-106.
- Terzi, N. ve Sarıdoğan, E. (2007). An Econometric Analysis of The Current Account Deficit in Turkish Economy. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 123-142.
- Theofilakou, N., ve Stournaras, Y. (2012). Current Account Adjustments in OECD Countries Revisited: The Role of Fiscal Stance. *Journal of Policy Modeling*, 34(5), 719-734.
- Togan, S., ve Ersel, H. (2005). Current Account Sustainability: The Case of Turkey. *AB'ye Katılım Sürecinde Makroekonomik Politikalar Konferansı*. Ankara.
- Şubasat, T. (2010). Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir?. *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Açık Sorunsalı* (Editör: Turan Şubasat, Hakan Yetkiner). Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2-23.
- Urošević, B., Nedeljković, M., ve Zildzović, E. (2012). Jackknife Model Averaging of The Current Account Determinants. *Panoeconomicus*, 2012(3), 267-281.
- Uygur, E. (2004a). Türkiye'de Cari Açık Tartışması. (E. Uygur, ve İ. Cıvır, Dü.) *GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım*, 3-31.
- Uygur, E. (2004b). Cari Açık Tartışmaları. *İktisat, İşletme ve Finans*, 19(222), 5-20.
- Ümit, A. Ö. (2011). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Zaman Serileri Analizi ile Değerlendirilmesi: 1992-2010 Dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 135-148.
- Wu, J.-L. (2000). Mean Reversion of The Current Account: Evidence From The Panel Unit Root Test. *Economic Letters*, 66, 215-222.
- Wu, J.-L., Chen, S.-L., ve Lee, H.-Y. (2001). Are Current Account Deficits Sustainable? Evidence From Panel Cointegration. *Economic Letters*, 72, 219-224.
- Wu, J.-L., Fountas, S., ve Chen, S.-L. (1996). Testing For The Sustainability of The Current Account Deficit in Two Industrial Countries. *Economics Letters* (52), 193-198.

- Yamak, R., ve Korkmaz, A. (2007). Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım. Bankacılar Dergisi (60), 17-32.
- Yörükoğlu, M., ve Çufadar, A. (2008). Capital Flows to Turkey: Financial Implications and Policy Responses. BIS Working Paper (44), 467-484.
- Yücel, F., ve Yanar, R. (2005). Türkiye’de Cari İşlemler Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 483-492.

Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri

Received/Geliş: 20.12.2017
Accepted/Kabul: 08.02.2018

Fuat UÇAR*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, yönetimi altında yaşayan çeşitli etnik grupları Osmanlı Millet Sistemi adı verilen bir yapı içerisinde örgütlemiştir. Bu yapı içerisinde toplumunun bir bölümünü oluşturan gayrimüslim tebaa barış ve güvenlik içinde yaşamış fakat Müslüman topluluk içine serbestçe karışması sınırlı düzeyde olmuştur. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle Balkanlar'daki Hıristiyan halklar giderek milliyetlerinin bilincine varmışlar ve Osmanlı'nın temsil ettiği merkezi otoriteye karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Bu olaylar karşısında devletin birliğini muhafaza edebilmek ve yeni şartlara uyum sağlayabilmesi için Batının da etkisiyle 3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümayun ile Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Tanzimat ile birlikte cins ve mezhep ayrılığının ortadan kaldırılması ve hukuksal eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Daha sonra 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya yeni haklar verilmiş ve bütün siyasal ve sosyal düzenlemeler 1876 Kanun-ı Esasi ile hukuksal bir nitelik kazanmıştır. Bütün bu uygulamalardaki esas amaç Müslim ve gayrimüslim tebaanın Osmanlılık üst kimliği ile ortak bir vatandaşlık etrafında birlikteliğinin sağlanması olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlılık fikri aydınlar ve yöneticiler nezdinde imparatorluğun birliğini sağlamak amacıyla bir çözüm olarak gündeme gelmiştir. Bu açıdan Osmanlılık, ortak kimlik, vatandaşlık vb. kavramlar şeklinde Türk siyasal hayatına yeni açılımlar getiren ve gündeme gelen bir fikir olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Islahat Fermanı, Kimlik, Osmanlılık, Tanzimat Fermanı, Vatandaşlık

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, fuat.turkuaz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2036-6689

Emerging of Ottomanism in Turkish Thought and Its Effects on Turkish Political Life

Abstract

Ottoman Empire reorganized various ethnic groups under its This can be replacewith 'reign' as the system of Ottoman Nation. In this system, non-Muslim citizens lived in peace but their relationships with Muslim community were limited. With the effect of Nationalism Thought which appeared The French Revolution French Revolution in 1789, Christians in the Balkans Did you mean being aware or getting concious? their nationalities and started to rebel against central authority of Ottomans. Under these circumstances, to Maintain can be a betteroption the unity of the Empire and to readjust, The Rescript of Gulhane which was read by Mustafa Reşit Pasha was announced on 3rd November 1839 with the impact of Western. It was aimed to abolish gender and religion divergency and to equalize in law with The Rescript of Gulhane. After that, by Royal Edict of Reform on 28th February 1856, new rights were given to non-Muslim citizens and all the political and social regulations gained legal status with The Ottoman Basic Law in 1876. The essential objectives of these regulations were for the Muslim and non-Muslim citizens' having secure uniformity with the upper identity "Ottomanism". In parallel with these developments, Ottomanism Thought in the eye of intelligentsia and Ottoman executives came to the fore as a solution to ensure the unity of Empire. In this respect, Ottomanism was an idea bringing new initiatives such as common identity, citizenship etc. to Turkish political life.

Key words: Royal Edict of Reform, Identity, Ottomanism, The Rescript of Gulhane, Citizenship

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu Askerî alandaki üstünlüğünü 17. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamasını daha sonra bilim ve teknoloji alanındaki gerileme izlemiştir. Bu gerilemelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve toplumsal yapısını da etkilemesi kaçınılmaz olmuş ve sonucunda devlet, Batı karşısında varlığını devam ettirebilmekte zorlanmaya başlamıştır. Bu durum karşısında devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak konusunda yönetici (askerî) kesim ile aydınlar çeşitli arayışlar içerisine girmişlerdir. Bu dönemde Türk toplum ve siyaset hayatında gerçek bir geçiş dönemini oluşturan ve Batılı bir devlet ve toplum olma yolundaki değişimlerin başlangıcı niteliğindeki 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı¹ ya da Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, 28 Şubat 1856'da Islâhat Fermanı ve 1876'da I. Meşrutiyet'in ilânı ile Osmanlı, Batı devletleri modelinde anayasal bir metne sahip olmuştur. Bu dönemde siyasal ve toplumsal yapının bütünlüğünü muhafaza endişesi Avrupa'nın rol model olarak ön plâna çıkmasında etkili olmuştur. Bu durum Osmanlı aydınlarını hararetli bir çözüm arayışına itmiş ve bunun neticesinde de birçok fikir akımı ortaya çıkmıştır. Bir kısım aydın geçmişe dönüşün bir kurtuluş olacağını savunurken bazı aydınlar ise Batı ile bütünleşmenin daha da artırılması yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtulacağını savunmuşlardır. 1908'de II. Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesiyle Osmanlı aydın kuşağı, Batı'nın telkini ve etkisiyle devletin ve toplumun içerisinde bulunduğu mevcut yapı ile ilgili bazı değişiklikler öngörmüşlerdir.

II. Meşrutiyet Dönemi, başta siyasal hayat olmak üzere sosyal hayat, demokratikleşme, sivil toplum, örgütlenme, işçi eylemleri ve kadın hakları gibi çeşitli özgürlük hareketleri, kültürel, ekonomik vb. gelişmeler açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde imparatorluğun bir yenileşme ve ulusal bir uzlaşma içinde olduğuna inanılmış, basın özgürlüğünün de canlanması ve modern işlere yeniden başlanması ile uluslararası kamuoyu

¹ 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen birtakım yenilikler anlamına gelen Tanzimat kelimesi Arapça tanzim kelimesinin çoğuludur. Tanzimat, 3 Kasım 1839'da Gülhane Bahçesi'nde halkın ve yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda okunan bir ferman ile başlar. Bazılarına göre 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı, bazılarına göre ise 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile son bulsa da etkileri günümüze kadar sürüp gelmiştir. Bu nedenle yapılması gereken iyi bir iş olduğu düşüncesiyle *Tanzimat-ı Hayriye* de denilmiştir. Geniş bilgi için bkz (Karlığa, 1995, s. 28, 30).

Jön Türkler'in eylemlerini selamlamışlardır.² Bu açıdan 1908 Jön Tür Devrimi ile Osmanlılık tekrar tesis edilmeye çalışılırken, bütün dinî ve etnik cemaatler de ortaya çıkan zafer sarhoşluğu ile yeni bir çağı selamlıyorlardı (Grigoriadis, 2014, s. 90). Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde köklü değişim ve dönüşümlerin yaşanmasında da etkili olan II. Meşrutiyet Dönemi, *hürriyet* ortamının da tesiriyle, devletin yıkılışını engellemeye yönelik çözüm arayışlarının zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde basın-yayın üzerindeki denetim ve sansürün ortadan kalkması, Osmanlı entelektüel hayatına da ivme kazandırmıştır. Peyami Safa *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eserinde, II. Meşrutiyet'in ilânı ile ortaya çıkan bu ortamı; "*İnkılâptan evvelki fikir cereyanlarının galerisine bir göz atmak. Meşrutiyetten sonraki dolgunluğu, taşkınlığı, zenginliği ve coşkunluğuyla bu çok canlı fikir ve iddia panayırüdür.*" (Safa, 1999, s. 11) şeklinde ifade etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yukarıda ifade edilen bu değişme ve gelişmelerin yanında çeşitli fikrî akımlar da gelişme imkânı bulmuştur. Bu bakımdan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin ülke yönetiminde etkin olduğu II. Meşrutiyet Dönemi, her bakımdan kendisinden sonraki dönemlerin siyasal yaşamlarını da derinden etkilemiştir. Yine II. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkan tecrübeler ve kazanılan yeni siyasal ve fikrî gelenekler, daha sonra Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplara da ışık tutmuştur. Bu yönüyle II. Meşrutiyet Dönemi Tarık Zafer Tunaya tarafından yapılan yerinde bir tespitle, Türkiye Cumhuriyeti'nin *siyasi laboratuvarı* olarak nitelendirilmiştir (Tunaya, 2004, s. 66).

Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların siyasal ve sosyal gelişmelerine bağlı olarak özellikle de 19. yüzyılın sonunda güçlü bir şekilde zayıflamaya başlamıştır. İmparatorluk çağ dışı kalmış yapısı, yönetim biçimi ve anlayışıyla sınırları içerisindeki tüm halkı *Osmanlı milleti* olarak bir arada tutabilse bile çökmeye mahkûm olmuştur. Bu nedenle Osmanlılık, dünyada ulusçuluk akımının egemen olduğu ve toplulukları harekete geçirdiği bir çağda ulusları yok etmeye yönelik tavrından dolayı mantıklı bir düşünce

² Lisa Romeo, "Jeunes-Turcs Et Révolution De 1908 Dans L'empire Ottoman", <https://www.lescledumoyenorient.com/Jeunes-Turcs-et-revolution-de-1908.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2018)

olmadığı, hiçbir dayanağı ve tutarlı yanının bulunmadığı çağ dışı bir düşünce olarak kabul edilmiştir (Kili, 2000, s. 114-115). Bu şekilde sadece bir hanedan kimliği olarak korunmaya çalışılan *Osmanlı Kimliği* Tanzimat ricali tarafından çok etnikli yapıları yapıştıracak bir sosyo-politik bağ olarak da yaşatılmaya çalışılmıştır (Uyanık, 2003, s. 72). Devlet ve memleket sevgisinden mülhem Osmanlılık düşüncesinde bu duygular zamanla yerini *vatan* duygusuna bırakmıştır. Böylece ortak siyasal coğrafyanın, yani toprağın kutsanması ve vatanseverliğin teşvik edilmesi Osmanlılık açısından önemsenmiştir (Alkan, 2011, s. 386). Osmanlılık fikrinin savunucuları, imparatorluğu oluşturan çeşitli halkların kaynaşmasının, zamanla aynı vatani paylaşan bir *Osmanlı milleti* yaratabileceğini düşünmüşlerdir. Namık Kemal bütün yazılarında özellikle de *Vatan Yahut Silistre* oyununda *Osmanlı vatanını* kutsallaştırmıştır.³

Osmanlılık geçmiş dönemde başarılı ol(a)mamış ama geçen bir asırdan fazla süreye rağmen belli dönemlerde tartışılmaya da devam edilmiştir. Bu açıdan Türk siyasal hayatında çeşitli siyasal ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak *alt-kimlik*, *üst-kimlik*, *vatandaşlık* vb. kavramlar çerçevesinde alternatif bir çözüm olarak tartışılması, bu fikrin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu çalışmada Osmanlılık fikrinin ortaya çıkması, gelişmesi ve Türk siyasal hayatına etkileri tarihsel ve siyasal bir perspektiften ele alınmıştır.

Üç Tarz-ı Siyaset Yönünden Osmanlılık Fikri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreç içerisinde siyasal, sosyal, ekonomik yönlerin yanında fikri olarak da II. Meşrutiyet Dönemi önemli bir süreci oluşturmaktadır. Bu dönemin fikrî ve siyasî akımları içerisinde *Üç Tarz-ı Siyaset* olarak bilinen *Osmanlılık*, *İslâmcılık* ve *Türkçülük* fikirleri ana akımlar olarak ön plâna çıkmış ve bu fikirlerin savunucuları, karşıtlarıyla sert bir münakaşaya girmişlerdir. Yine bu dönemde *Üç Tarz-ı Siyaset*'in dışında, *Batıcılık* (*Garpcılık*), Prens Sabahattin'in temsilcisi olduğu *Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-*

³ Ercüment Kuran, Fransız İhtilali'nin ilham verdiği vatan kavramının, modern anlamda Türkiye'de ilk defa *Tableau des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman* isimli Fransızca kitapta kullanıldığını ifade etmiştir. Bkz (Kuran, 1997, s. 62-63).

*i Merkeziyetçilik (Meslek-i İçtima-i)*⁴ ve *Sosyalistlik (İştirakiyun)* gibi fikirler de hatırı sayılır bir ilgi görmüşlerdir. Her ne kadar bu düşünce akımları birbirleri ile sert bir fikri münakaşa etmiş olsalar da birbirlerinden bütünü ile kopuk da ol(a)mamışlardır. Ayrıldıkları noktalar olduğu kadar birleştikleri noktalar da mevcuttur (Gündoğdu, 2009, s. 107-108).

Türk düşünce tarihinde *Türkçülüğün Manifestosu* olarak da bilinen *Üç Tarz-ı Siyaset* Kazan'lı bir Türk olan Yusuf Akçura tarafından 13 Mart 1904'te Rusya'nın Zoya Köyü'nde yazılmıştır.⁵ Akçura'nın 1904'te Kazan'da yazdığı bu risâle Mısır'da II. Abdülhamid'e karşı mücadele eden Ali Kemal'in sahibi olduğu ve temelde bir Osmanlılık politikası güden *Türk* gazetesinin 24 (14 Nisan 1904), 26 (28 Nisan 1904) ve 17 (5 Mayıs 1904) numaralı sayılarının 24-34'üncü sayfalarında imzasız olarak yayımlanmıştır. Ayrıca 1907'de Kahire'de ve 1912'de İstanbul'da olmak üzere iki kez basılmıştır.⁶ Günümüzde de büyük oranda tez olma iddiasını koruyan ve 21. yüzyılda Türkiye'nin siyasal ve fikir hayatında önemli bir yer edinen *Üç Tarz-ı Siyaset*, yazıldığı dönemde Osmanlı aydınlarının ağır eleştirilerine maruz kalmasına karşın, II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren aydınların siyasal ve sosyal hayata olan etkileri bakımından harekete geçirici önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan *Üç Tarz-ı Siyaset*, Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük fikirlerinin analizi ile hem II. Meşrutiyet Dönemi'nde hem de sonraki dönemlerde Türk siyasal hayatına etkileri bakımından en önemli fikirler olmuşlardır.

Üç Tarz-ı Siyaset'in sacayağından birini oluşturan Osmanlılık fikri konusunda Akçura, *Osmanlı milleti* oluşturma'nın Osmanlı için yararlı olacağı düşüncesinde olmasına rağmen böyle bir eylemi de imkânsız görmektedir. Bu şekilde imparatorluk halklarının örgütlenip bir millet haline

⁴ Prens Sabahaddin'in kariyerinde büyük bir yer tutan *Âdem-i Merkeziyetçilik* fikri onun Osmanlılık anlayışının temeli olup, bu fikir aynı zamanda onun İTC ile olan mücadelesinin de ana temasıdır (Durukan, 2011, s. 153).

⁵ Yusuf Akçura, Türkçülük fikrinin tarihini anlattığı *Türk Yılı 1928* adlı eserinde bu konuda kendisi ile ilgili olarak; "Akçuraoğlu Yusuf, Paris'te tahsilini bitirdikten sonra Devlet-i Osmaniye hudutları kendisine kapalı bulunduğundan, Rusya'ya, akrabasının yanına gitti ve Akçura ailesinin menşe-i asilileri olan Zeviyebaşı köyünde amcası Yusufbay'ın nezdinde bir müddet kaldı. İşte bu köyde iken, Kahire'de çıkan *Türk* gazetesine 'Üç Tarz-ı Siyaset' unvanlı makalesini yazıp gönderdi." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bkz. (Akçuraoğlu, 2009, s. 422).

⁶ Hem Rusya'nın siyasi şartları makalenin yayımlanmasına imkân vermediği hem de Payitaht İstanbul'da açık konuşma imkânı olmadığı için buradan uzak, otonom özelliğinden dolayı serbestliğin payitahta göre daha fazla olduğu Kahire'de yayımlanan *Türk* gazetesinde çıkmıştır (*Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar*, 2015, s. 8, 43, 45).

getirilmesinde, devletin kurucusu ve yöneticisi olan Türkler eriyip gidecek, egemenlik Arap çoğunluğa geçecektir (Karal, 2005, s. 16). *Osmanlı milleti* yaratma çabalarının gayrimüslim tebaanın sürekli bilinçlenmesini ve onları *Osmanlılık* içine alan bir mekanizmanın kurulmasını engellediği için “*Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur (...) Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir*” (Akçura, 2005, s. 37-38-48-54). Bu şekilde Akçura’nın Osmanlılık fikrine ve bu yöndeki politikalara eleştirisi çağdaşı olan diğer aydınlara göre daha sağduyulu olmuştur. Bu amaçla *Osmanlılık* ile Müslim ve gayrimüslim ahaliyi, aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırmak, aynı siyasî haklara ve müsavata (eşitliğe) tabi tutmak, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de olduğu gibi *Amerikan milleti*’ne benzer bir şekilde ortak vatanda birleşmiş yeni bir millet yani *Osmanlı milleti* meydana getirmenin zor ameliyatın bir neticesidir (Akçura, 2005, s. 35-36). Bu yöndeki metaforik (métaphore) ifadeler Akçura’nın eleştirilerini daha belirgin hale getirmiştir.

23 Temmuz 1908 yılında hürriyetin yeniden ilanı ile başlayan II. Meşrutiyet Dönemi’nin özgürlük ortamında hız kazanan çeşitli fikirler, özellikle de *Üç Tarz-ı Siyaset* siyasal, toplumsal ve kültürel olarak etkilerini günümüzde de devam ettirmektedir. Bu açıdan Osmanlılık fikri hem Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin yıkılmasını önlemek ve toplumun da birlikteliğini muhafaza ed(ebil)mek amacıyla hem de *Üç Tarz-ı Siyaset*’i oluşturan ilk fikir olması açısından önemli olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)’nin yıkılması ile dünyanın eski çift kutuplu yapısı yerine ortaya çıkan çok kutuplu yapıya dayalı yeni bir dış politika, *Üç Tarz-ı Siyaset*’i yeniden Türkiye’nin siyasal ve toplumsal gündemine getirmiştir. Dolayısıyla Türk ve İslâm coğrafyasında ya da Osmanlı’nın hüküm sürdüğü çeşitli coğrafyalarda küresel boyutta meydana gelen gelişmeler, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini olduğu gibi Osmanlılık fikrini de *Yeni Osmanlılık* ya da *Neo Osmanlılık* şeklinde yeni bir kavram olarak gündeme getirmiştir.

Yeni Bir Millet Tasavvuru ve Kimlik İnşası Olarak Osmanlılık

*“Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede,
Musevîsini havrada fark ederim.
Aralarında fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet
ve adaletim kavidir ve hepsi hakikî evlâdımdır.”*
(Sultan II. Mahmud)

Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir *Osmanlı milleti* olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme yaklaşımına Osmanlılık denilmektedir. Devleti yönetenler ve aydın kesim, başta 1789 Fransız İhtilali olmak üzere küresel düzeyde meydana gelen siyasal ve sosyal bir takım gelişmeler karşısında imparatorluğun bu kozmopolit yapısının devamını sağlayabilmek için çeşitli arayışlara başlamışlardır. Erol Güngör, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve toplumun içinde bulunduğu bu durum karşısında aydınların tutumunu; *“Tanzimatçı Osmanlı yazarlarında imparatorluğun ayakta kalması ve yükselmesinin başlıca amili olarak Avrupa ilim ve fenni görülüyor, bu esaslara göre memleketin gelişebilmesi için de siyasi reform ön planda tutuluyordu. Onlar için İttihad-ı İslam'dan önce İttihad-ı Anasır veya 'imtizac-ı akvam' davası vardı”*. (Güngör, 1991, s. 161) şeklinde ifade etmiştir.

Osmanlılık⁷ fikrinin en önemli isimlerinden olan Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan karışımın devam etmesini ve her grubun ayrı bir devleti olamayacağını ve hepsinin Osmanlı'ya bağlanması fikrine⁸ dayanan Osmanlılık idealini ortaya atmıştır (Mardin, 2011, s. 94). Böylece Namık Kemal'in *her grup* şeklinde imparatorlukta bütün tebaaya yönelik kapsayıcı nitelikteki fikirleri İlber Ortaylı tarafından; *“Namık Kemal'in 'Osmanlısı' doğrusu imparatorluğun gayrimüslim milletleri biraz dışlayan Müslüman bir Osmanlılıktır”* (Ortaylı, 2010, s. 77) şeklinde

⁷ Şerif Mardin (2005, s. 265)'e göre Osmanlılık ideolojisi, Osmanlıların kuvvetlerini birleştirmeleri gerektiği fikri, istenilen sonucu elde etmek için kullanılan yöntemler şeklinde ve müdahaleciliğin reddi şeklinde olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.

⁸ Devletin faydacı (pragmatik) bir çerçevede ve entelektüel düzlemde ele aldığı Osmanlılık düşüncesini çağrıştıran ilk siyasal önerinin Rhigas Velestinlis adlı bir gayri müslimden geldiğini belirten S. Akşin Somel (2011, s. 92)'e göre, Velestinlisin, Osmanlı'yı ortadan kaldırarak yerine Rum kültürünün ve elitinin ağırlıklı olacağı bir cumhuriyet tasarlamıştır.

değerlendirilmiştir. Niyazi Berkes de Tanzimat'a karşı uyanan *biz* anlayışının içinde Osmanlılık düşüncesinin de bulunduğunu belirterek, Namık Kemal'in, Tanzimat ürünü olan Osmanlı birliği kavramını alarak ondan bir çeşit Osmanlılık milliyetçiliği geliştirmeye çalıştığını ifade etmiştir (Berkes, 2016, s. 186). Daha genel bir çerçevede Osmanlılık fikri Somel (2011, s. 88-89) tarafından; “*Osmanlılık bir anlamda toplumu statü kompartimanlarına bölen premodern siyasal anlayış yerine, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayan vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarına dayalı modern siyasal anlayışın imparatorluğa tedricen girmesi anlamına gelmektedir.*” şeklinde ifade edilmiştir.

Önceki yüzyıllarda Osmanlı tebaası için *Osmanlılık* meçhul bir kavram iken *Osmanlılık* denilen kimlik son yüzyıla ait bir toplumsal kurum olmuştur (Ortaylı, 2010, s. 77). Bir siyaset olarak Osmanlılık yaklaşımının devlet katında yerleşmesinin kökleri 19. yüzyıl öncesine kadar götürülebilmektedir (Somel, 2011, s. 92). Kökeninde III. Selim ile II. Mahmud döneminde, devletin yeni tip modern bir devlet haline gelmesi ve yeni bir merkezîyetçi anlayışın getirilmesi olan *Osmanlılık kimliği* değişimlere ve yeni bir takım gelişmelere neden olmaya başlamıştır (Öğün, 2000, s. 225; Uyanık, 2003, s. 107). Tanzimat ricalinden özellikle de Ali ve Fuat Paşaların sahiplendikleri Osmanlılık düşüncesi, ilk defa II. Mahmud zamanında bir *Osmanlı milleti* oluşturma düşüncesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna göre II. Mahmud döneminde, devletin yeniden yapılandırılmasına dönük olarak girilen kurumsallaşması özellikle de bürokrasinin yeniden merkezileşmeye başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu’nda yönetenler ile yönetilenler arasındaki ortak özelliğin *Osmanlılık* kavramı ya da bağı oluşturulması amaçlanmıştır (Kili, 1983, s. 70; Duymaz, 2004, s. 73; Atabay, 2005, s. 42). Çünkü devrin devlet ricaline göre, her türlü etnik ve dinî mensubiyetin geri plana atıldığı bir *Osmanlılık* kimliği bütün unsurların üzerinde siyasî bir bağlılık tesis edecek ve bu siyasî bağlılık Sultan II Mahmud’un temel hedefi olan *merkezîyetçi* modern bir devletin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

II. Mahmud’un *merkezîyetçilik* politikasının yeni bir *Osmanlı milleti* oluşturmaya yönelik özelliği Masami Arai (2011, s. 195) tarafından; “*1908 Devrimi’nden önce Türk milliyetçiliğini reddeden Osmanlı milliyetçiliğinin çoğu asimilasyon siyasetinden pek uzaklaşamayacaklardı, çünkü ‘Osmanlı*

milleti' fikrini devralmışlardı. Asimilasyon sorunu, söylemeye gerek yok, merkezîyetçilik sorunuyla yakından ilişkilidir." şeklinde değerlendirilmiştir. Özellikle Osmanlılık fikrinin ilk yazılı belgesi ve Osmanlı modernitesinin de *Magna Carta*'sı niteliğinde olan Tanzimat Fermanı ya da Gülhane Hatt-ı Hümayunu öncesinde II. Mahmud döneminde açıkça gündeme gelen Osmanlılık, asıl olarak Tanzimat döneminde *Genç Osmanlılar* ya da Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) tarafından sistematize edilmiştir.

3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'nın da temel düstûru olan Osmanlılık düşüncesi Yeni Osmanlılar tarafından, 1789 Fransız Devrimi sonrasında ulusçuluk düşüncesinden etkilenen Balkanlar'daki Osmanlı tebaasını bir arada tutmak, ayrılmalarını engellemek ve bu sayede devletin toprak kayıplarının önüne geçmek için ortaya atılan bir düşünce olmuştur. Tanzimat Fermanı'ndaki gayrimüslim tebaaya yönelik öngörülerini J. Phillips Cohen; *"İmparatorluk politikalarında sözü geçen Osmanlı ıslahatçısı ve bürokrat Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan ferman, hangi dine mensup olduklarını gözetmeksizin, Osmanlı yurttaşlarının yaşamını, onurunu ve mülkünü güvence altına alıyordu. Ayrıca devletin yurttaşlarının 'devlet ve millete' bağlılığını teminat altına alıp, ana yurtlarına karşı gittikçe daha fazla hissettikleri 'hamiyet' ve 'yakınlık' duygularını güçlendirme konusundaki endişelerinin işareti olan yeni bir yurtseverlik ve emperyal vatandaşlık dili yarattı.*" diye değerlendirmiştir (Cohen, 2017, s. 32-33).

Aynı konuyla ilgili diğer bir ifadesinde de Cohen, Osmanlı otoritelerinin imparatorluğun politik yapısını gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde tasarladıklarını belirtir. Söz konusu bu durumu; *"Sonuçta ortaya çıkan ferman, Osmanlı vatandaşlarının 'vatanperverliğin içten bağları ile birleştiğini' ve sultanın gözünde eşit olduklarını ilan etmekle kalmadı, aynı zamanda eşitliğin nasıl ölçülüp düzenleneceği ile ilgili pratik çözümler sundu"* şeklinde ifade eder (Cohen, 2017, s. 34). Osmanlılık daha sonra 28 Şubat 1856 yılında, Tanzimat Fermanı'nda gayrimüslim tebaaya yeterince haklar verilmediğini ve Müslümanlarla eşit muameleye tabi tutulmadıklarını, bu sebeple yeni bir ferman çıkarılarak onlara yeni haklar verilmesi için Paris

ve Londra’da hazırlanan⁹ ve Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen ve Müslüman ahali arasında bundan böyle artık *gâvura gâvur denmemeye* başlanması şeklinde algılanan ve Osmanlı toplumu için daha radikal nitelikli bir değişikliği ifade eden Islâhat Fermanı’yla¹⁰ da yürürlüğe konulmak istenmiştir. Bu şekilde din ve ırk farklılığının üstünden ortak bir vatandaşlık kavramı geliştirilerek imparatorluğun çöküşü engellenmek istenmiş ve gayrimüslimler de siyasal ve toplumsal olarak ilk kez Müslüman tebaa ile eşit bir vatandaş statüsüne gelmiş oldu.

Bu şekilde Tanzimat Fermanı ile hâkim görüş haline gelen Osmanlıcılık, 1856 Islâhat Fermanı sonrasında, özellikle 1860’ların ikinci yarısında, yeni Osmanlı muhalefetine başlamasıyla birlikte kıyasıya eleştirilmeye başlanmıştır (Çetinsaya, 2011: 265). Tanzimat döneminin sonlarına doğru Yeni Osmanlılar olarak nitelendirilen aydınlar, kendilerine Fransız Devrimi’nin sonucunda ortaya çıkan Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi gelişmelerin Osmanlı’da da gerçekleşmesini sağlamaya dönük önemli misyon atfetmişlerdir. Bu nedenle 1789 Fransız İhtilâli’nin 100. yılına denk gelen 1889 yılında *İttihad-i Osmanî* adında bir cemiyet kurarak, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çeşitli milliyetlere mensup halkların isyanlarını durdurmak ve ülkenin bütünlüğünü korumak için bütün tebaayı ırk, din ve dil farkı gözetmeksizin herkesin aynı hak ve yetkilere sahip olmasını amaçlamışlardır. Gerçekte imparatorluğun içinde bulunduğu somut koşullar da zaten reformcu bürokratları bu doğrultuda yeni islahatlar yapmaya adeta mecbur etmişti. 1839-1876 yılları arasında kapsayan ve Tanzimat dönemi olarak bilinen bu dönem imparatorluğun gayrimüslim vatandaşlarına yasal özgürlükler tanıdığı devlet reformları sürecini oluşturmaktadır. Böylece Arai Tanzimat döneminde Osmanlıcılık fikrinin aydınlar nezdinde ki etkisini;

⁹ Paris’te müttefik devletlerle yapılan barış antlaşmasında bu fermanın da yer alması, İngiltere ve Fransa’ya fermanın garantörlüğü yetkisini vermiştir. Bu durum onların gelecekte her konuda devletin iç işlerine müdahale hakkını tanımıştır (Karlığa, 1995, s. 55).

¹⁰ Enver Ziya Karal, Abdülmecid’in 1856 yılındaki ünlü Islahat Fermanı’nda Yahudilerden açıkça bahsedilmemiş, bunun yerine “Hıristiyanlar ve diğer gayrimüslim topluluklara” atıfta bulunduğunu belirtmektedir (Karal, 1947, s. 266-272). Somel de; gayrimüslimler arasında ayrılıkçı emeller açısından en az iddialı durumda bulunan cemaati Museviler olduğunu ve bu cemaatin ciddi anlamda Osmanlıca yaklaşımları söz konusu olduğunu belirtmektedir. Yine Somel, Osmanlıcılık yaklaşımının imparatorluğun Doğu Anadolu ve Suriye gibi periferik bölgelerinden gelme aydınlar tarafından savunulduğunu da belirtmektedir. (Somel, 2011, s. 110). Ayrıca Şerif Mardin de *Şura-yı Ümmet*’e referansla, Türklerin azınlıkta buldukları bazı sınır bölgelerinde Osmanlılık hissi ile dolu hale gelen halkın artık bir elden düşmanı püskürtmeye çalışmasını Osmanlılık hissini yaratılmasında bir fayda olarak görmüştür (Mardin, 2005, s. 266).

“Bir Osmanlı ulusu fikri öylesine etkileyiciydi ki, Osmanlı aydınları ondan kolay kolay vazgeçemeyeceklerdi. Avrupa’da istibdata karşı faaliyet gösteren Jön Türklerin hemen hemen hepsi bu görüşü benimsemişti, ‘ulus’un birliğini gelişimin doğal bir parçası sayıyorlardı.” (Arai, 2011, s. 180) şeklinde değerlendirmiştir.

İmparatorluktaki siyasal ve sosyal yapısının korunmasını amaçlayan *Osmanlılık* kavramı ve bu kavramın fikir düzeyinde savunuculuğunu yapan Osmanlılık fikrine pratikte kaynaklık eden Tanzimat ve Islâhat Fermanları ile imparatorluğun politik yapısında gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde yeni bir politik dil kullanılmış olmaktadır. II. Mahmud’un, adeta imparatorluğun geleceği için oluşturmayı düşündüğü ve bir vizyon niteliğindeki; *“Ben tebaamdaki dinlerin farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim”* sözü bu düşünceyi en iyi ifade etmektedir. İmparatorluk kimliğine ilişkin bu vizyon ve kullanılan siyasal dil ile amaçlanan yeni bir kimlik tasavvuru ya da inşası olup öncelikle siyasal ve sosyal yapının korunması amaçlanmıştır. Bu şekilde Osmanlı’da yenileşme ve ıslâhatlar konusunda bir zihniyet değişikliğine neden olan Tanzimat ve Islâhat Fermanları imparatorluğun dokusunu barış, huzur, eşitlik ve özgürlük temelinde gerçekleştirmeye yönelik resmi doktrinler olarak benimsenmişlerdir.

Bu resmî doktrinlerin esasını oluşturan, Tanzimat’ın medeniyetçilikten sonraki, İslâmcılıktan önceki ikinci temel fikir hareketi olarak Osmanlılık, devletin resmî ideolojisi olduğu kadar, Âli ve Fuad Paşalar, Namık Kemal, Ziya Paşa, sonrasında II. Abdülhamid’e karşı Mizancı Murad Beyin de içinde bulunduğu Jön Türk hareketi ve II. Meşrutiyet Dönemi fikriyatında önemli bir yer teşkil etmektedir (Durmaz, 2014, s. 57). Somel’in (2011, s. 91, 96-97) değerlendirmesine göre de Osmanlılık siyasetinin içeriği şu şekildedir; *“ ‘Osmanlılık’ denilen siyaset yukarıda sayılan zorlayıcı koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Osmanlılık siyaseti özellikle Tanzimat içinde imparatorluğun içinde bulunduğu dağılma sürecine karşı pragmatik bir önlem niteliği taşımıştır. (...) Kırım Savaşı sonrasında ilan edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı Osmanlılık siyasetinde yeni bir devrenin başlangıcı olmuştur.(...) Osmanlılığın 1856 sonrası uygulamalarına ilişkin bir aydın muhalefeti ortaya çıkmıştır.”*

Bu süreçte Müslümanlar arasında Osmanlıcılığın entelektüel bir ilgiye dönüşmesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde çeşitli yayın organlarında bir araya gelen Yeni Osmanlılar şeklinde ortaya çıkan aydınların, 1889 yılında *İttihad-i Osmanî* Cemiyeti'ni daha sonra Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne dönüşmesiyle iktidar karşısında Yeni Osmanlılar¹¹ şeklinde bir kuvvet ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu Yeni Osmanlılar muhalefet ile gündeme gelen Osmanlıcılık düşüncesi, Osmanlı liberalleri arasında da ciddi bir taraftar bulmuştur (Grigoriadis, 2014, s. 81). Somel'in imparatorluğun siyasal ve sosyal yapısında Tanzimat Fermanı'na göre daha radikal bir değişimi ifade eden Islâhat Fermanı'nın neden olduğu ciddi sonuçları hakkında değerlendirmesi şu şekildedir: “*Yüzyıllardır millet-i hakime sıfatını taşıyan Müslümanların milel-i mahkume durumundaki gayrimüslimlerle her alanda eşit hakları paylaşmak ‘zorunda kalması’ Müslüman Osmanlılar açısından psikolojik travma etkisi yaratacak sarsıntılara neden olmuştur. Bu etkenlerden dolayı Islahat Fermanı Müslüman bürokrasi içerisinde bir bölünmeye yol açmış ve Şinasi’den başlayarak I. Meşrutiyet ine varan Yeni Osmanlılar hareketi ortaya çıkmıştır. (...) Yeni Osmanlılar akımı Osmanlıcılık düşünceye yeni bir açılım getirmişlerdir*” (Somel, 2011, s. 97, 103).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki cemaat ve milliyet farklılıklarını aşan ve imparatorluğun sınırları dâhilinde tüm anasıra hitap etme gayretindeki ilk ideolojik yaklaşım olan Osmanlıcılık, bu şekilde merkezi reformları sürdürebilmek gibi faydacı (pragmatik) gerekçeler ve diplomatik baskılar sonucu ortaya çıkmış, başta Yeni Osmanlılar olmak üzere, Jön Türkler ve sonrasındaki muhalif aydınlar tarafından kendisine entelektüel bir öz kazandırılmıştır. Esasen, Osmanlıcılık idealinin, imparatorluk içindeki milliyetçi akımları her manasıyla aştığından bahsedilemez (Durmaz, 2014, s. 56-57). Bu şekilde Osmanlıcılık fikri gayrimüslimler arasında ortaya çıkmaya başlayan ulusçuluk hareketlerine karşı alternatif bir politika olarak devletin *resmi ideolojisi* olmuştur. Devlet bu politika ile “*Osmanlı yönetimi bütün tebaasını bir Türk ulusu (hâkim millet) içinde asimile etmeye girişmişti.*” Böylece başlangıçta teorik olarak hayli cazip görünen bu fikir,

¹¹ Yeni Osmanlıcılık, Şubat 1867'de Belçika gazetesi Nord'da, Sultan Abdülaziz' yönelik ve Osmanlı İmparatorluğu'nda meşruti bir idare edilmesini isteyen bir açık mektup yayımlayan Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa tarafından başlatılmıştır (Mardin, 2005: 39, 143; (Kuran, 1997, s. 59-60).

hayatın gerçekleri karşısında zaman içerisinde anlamsız hale gelmiş ve umut edilen faydayı sağlayamamıştır (Arai, 2011, s. 180).

19. yüzyılın¹² ortasında fermanlarla dile getirilen bir ideal olarak ortaya çıkan Osmanlılık, Tanzimat dönemi devlet ricalinin başında gelen Hariciye Nazırı Mithat Paşanın öncülük yaptığı ve 23 Aralık 1876 yılında II. Abdülhamid'in de tahta geçmek şartıyla bir iradeyle yürürlüğe koyduğu *Kanun-i Esasi*, Osmanlılık fikrinin ve politikalarının resmî düzeydeki en geniş belgesi olmuştur. Böylece anayasanın ilanı, Osmanlılık fikrinin en somut başarısı olmuştur. Bu şekilde II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden daha önce izlenen Osmanlılık politikaları yeniden canlanmaya başlamıştı. II. Abdülhamid de tahta çıktığı zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda *Osmanlılık* ilkesini egemen kılmak istemiş ve “bilâ tefrik-ı ırk ve din” (ırk ve din ayırmaksızın) bir millet kurma yolunda Tanzimat adamlarının çabalarını devam ettirmek niyetinde olması *hiçbir milleti gücendirmeme* (Mardin, 2005, s. 75) şeklinde anlaşılmıştır.

Osmanlılık düşüncesi öylesine etkileyici olmuştur ki, Osmanlı aydınları bu fikirden kolay kolay vazgeçememişlerdir (Somel, 2011, s. 108). Avrupa'da istibdada karşı faaliyet gösteren Jön Türkler'in nerdeyse tamamı Osmanlılık görüşünü benimsemişlerdir (Akçuraoğlu, 2009, s. 314). Erol Güngör'de Jön Türkler'in Osmanlılık konusundaki fikri dönüşümü şu şekilde ifade etmiştir: “*Jön Türkler ve İttihatçılar İmparatorluk'taki birliği sağlama meselesinde prensip olarak İkinci Abdülhamid'den önceki Tanzimat politikasına dönmeyi düşünüyorlardı. (...) fakat Osmanlılık fikrine samimiyetle inandıkları ve meşrutiyetin getirdiği hürriyet sayesinde bütün bu unsurların barış içinde bir arada yaşayacaklarını düşündükleri anlaşılıyor. Ancak İttihatçılar kısa zaman içinde meşrutiyetle birlikte Osmanlılık fikrini de bir tarafa bıraktılar. İttihatçıların esas kuvvetini teşkil eden genç subay ve aydın kitlesi esas itibarıyla Türkçü fikirlerle yetişmişti.*” (Güngör, 1991, s. 165).

¹² İlber Ortaylı (2010, s. 78-79) 19. yüzyılın çoğu tarihçi tarafından ulusçuluk ve azınlık ulusçuluğu çağı diye betimlediğine dikkat çekerek, oysa modernist gelişmelerde dar ulusçuluk kadar Osmanlılık da geliştiğini ifade ettiği değerlendirme şöyledir: “Gerçek 19. Yüzyıl reformatörü için Osmanlılık ve Osmanlı vatani bilinci, zamanın koşulları içinde tek tutarlı ve kurtarıcı yoldur. Tanzimat reformatörü bu ideolojiyi kültürel planda temellendirmek için gayret göstermiştir. Bununla birlikte Osmanlılık, in kaçınılmaz olarak yükselen akımı ulusçuluk karşısında dumura uğramıştır. (...) 19. yüzyıl bu kültürel ve ideolojik kutuplaşmanın yüzyıldır ve ulusçuluk kadar kozmopolit Osmanlılığın da etnik dini gruplar arasında etki gösterdiğini söylemek gerekir.”

Görüldüğü gibi başlangıçta aydın kesim içerisinde geniş bir taraftar bulan ve zamanın konjektürel kaygılarına dayanan bir nevi *resmî ideoloji* olarak da nitelendirilen Osmanlıcılık, gelişmeler karşısında bürokratik veya seçkinci kökeninden kurtulup kitlelere mal olamamıştır. Bu anlamda Osmanlıcılık fikrinin seçkinci yönü Somel tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki elit kökenli *Reichs-nationalismus*'a benzetilmektedir (Somel, 2011, s. 115). Söz konusu bu seçkinci ve bürokratik kadroya dâhil olanlardan Ahmet Ferit (Tek), arkadaşı Akçura'nın, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesine resmi ideoloji niteliğindeki Osmanlıcı bakış açısıyla karşı çıkmıştır. Mithat Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan Tanzimat Fermanı ve Kanun-ı Esasi gibi reformların amacı da ona göre, Osmanlı Milleti'ni kurmaktır (Arai, 2003: 19). Bu şekilde Ali Kemal ve Ahmet Ferit (Tek), Osmanlıcılık fikrinin, İslâmcılık ve Türkçülük karşısında geri plâna itilmesini ciddi bir engel olarak görmüşler ve sınırlı da olsa birleştirici bir fonksiyona sahip olan Osmanlıcılık fikrinden farklı bir siyaset izlemenin tehlikeli hatta hatalı olduğunu savunmuşlardır (Kemal, 2005, s. 63-74; Ferit, 2005, s. 75-92). Görüldüğü gibi Akçura'nın, 1904'te yazdığı meşhur *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde Osmanlıcılık fikrini ulusçuluk fikrinin güçlü olması nedeniyle çağın gerçekliği ile örtüşmediği için reddetmemesine ve bu konudaki uyarılarına rağmen genel olarak imparatorluğun o dönemdeki aydınları arasında *Osmanlı milleti* oluşturma fikri ciddi ölçüde taraftar bulmuştur.¹³ Bu tartışmalarda dikkat çekici olan İslâmcıların ve Batıcıların da Osmanlıcılığı savunuyor olmasıdır. Örneğin; Osmanlıcılığın gerekli bir politika olduğunu savunan İslâmcı Süleyman Nazif *Cengiz Hastalığı* adlı makalesinde “*Bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan vardır ki, o Osmanlı kanıdır*” derken; Batıcı Celal Nuri de Osmanlıcılığı eleştirenleri “*(...) Bunun gibi Osmanlıcılık, yani anasırın milletleri herc-ü merc (altüst) edeceği gibi Avrupa'yı hususıyla bazı Akvam-ı Osmaniye'yehamilik eden düvel-i muazzamayı aleyhimize sevk eder*” (Akandere ve Semiz, 2013, s. 35) şeklinde kınamıştır.

Ziya Gökalp, bu dönemdeki Türk fikir adamlarının *Türklük yok, Osmanlılık var* dediklerini, bunun nedeni olarak da Türklerin önce sezgiye

¹³ II. Meşrutiyet ve sonrasında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük konusunda Osmanlı aydınları arasında yapılan tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz (Çalen, 2017, s. 111-139).

dayanan bir ihtiyata uyararak, bir ülkü için var olanı, tehlikeye düşürmekten çekindiklerini belirtmiştir (Gökalp, 1996, s. 12-13). Gökalp'in de belirttiği gibi *unsur-u aslî* olmalarına rağmen, Türklerin kendilerini etnik bir kimlik olarak ifade etmelerini *devletin bekası* için gerekli görmemişler ve bu tür politikalarından da özellikle kaçınmışlardır. Arai'ye göre, Türk Milliyetçiliği'ni, Osmanlı Kimliği'ne dayalı siyasal yapıyı sürdürmek için bir araç sayan Osmanlı aydınlarının aksine Akçura, Osmanlılık üzerine görüşlerini belirtirken, Balkanların durumunu Türkler ile Slavlar arasındaki milliyet anlaşmazlığının bir parçası olarak görmüş ve Slavlar'ın üstünlüğünü ortadan kaldıracak tek gücün Osmanlı ordusu olduğunu belirtmiştir (Arai, 2003, s. 102-103). Bu nedenle Akçura, Osmanlılık fikrini Türk milletinin çıkarlarını korumak için bir araç olarak görmüştür. Bu şekilde Osmanlılık konusunda çağdaşlarına göre daha tutarlı ve ayrıntılı değerlendirmelerde bulunarak Osmanlılık fikrinin III. Napolyon zamanında ortaya çıkarılan *plebisiter* millet teorisinin bir başka şekli olduğunu söylemiştir. Bu teoriye göre ülke, onu meydana getiren halkın plebisitte belli olmuş oyuyla meydana geldiği için bundan sonra bir azınlığın haklarının korunması gibi sorun kalmamaktadır. Akçura'nın *plebisiter* millet teorisine karşı yönelttiği eleştirisinin esasını Tanzimat devlet ricalinin, *milli kültürün* de *devlet* kavramı kadar önemli olabileceğini kavrayamamaları oluşturmaktadır (Mardin, 2005, s. 197, 280). Benzer düşünceleri paylaşan G. Göksoy Özdoğan'a göre de Akçura, Fransızların idareci *plebisiter* anlayışının Osmanlı örneğinde uygulanamayacağını ve ayrıca Tanzimat ile birlikte ortaya atılan birleşik bir siyasal birime dayanan *Osmanlı ulusu* anlayışının geçersiz olduğunu da iddia etmiştir (Özdoğan, 2005, s. 70). Ayrıca, Karal da hem dönemin aydınları arasında revaç bulan Osmanlı milleti oluşturma düşüncesini hem de bunun zorluklarının Akçura tarafından; Osmanlı halklarının tarihinin fiziksel bir tarih olması, ruhsal olmaması, aynı halkları şimdi ve gelecekte bağlayacak bir ülkünün bulunmaması, bunlardan başka ne Türkler, ne de Türk ve Müslüman olmayan halkların bir Osmanlı milleti içinde eriyip yok olmayı istememesi, yani beraber ve birlikte yaşama isteğinin olmaması, Osmanlı milleti oluşturmak veya Osmanlılık düşüncesinin *boş bir hayal* şeklinde yorumlanmasına neden olduğunu belirtmiştir (Karal, 2005, s. 25-26).

Akçura'nın Osmanlılık kimliğini oluşturmanın imkânsızlığına yönelik fikirlerinin oluşumunda, Paris'te görüştüğü Osmanlı muhalefet önderlerinden Şerafettin Mağmumi etkili olmuştur. Mağmumi, bu konuda Akçura'ya, insanlık ve medeniyet iddialarına ters düşen Avrupa'nın basınında görülen Türk düşmanlığını örnek göstermiştir. Mağmumi, Garplıların umumiyetle Şark ve Türk düşmanlıklarından, kendilerini medeni diye tanımlayanların dillerine doladıkları adalet ve insaniyet sözlerine inanmanın su katılmamış ahmaklık olacağından bahisle onun üzerinde derin tesir uyandırmıştır (Gündoğdu, 2009, s. 48). Buna karşı tedbirli olmak gerektiğini belirten Mağmumi, bu nedenle Osmanlılık düşüncesinin artık işe yaramaz bir *sentez* olarak görmesini sağlayarak Akçura'nın bu dönemde yazdığı makalelerin hiçbirisinde *Millet-i Osmaniye* ifadesini kullanmamış, yerine "*Osmanlı ülkesinde yaşayan muhtelif akvam*" ya da *Heyete-i Osmaniye* gibi kavramları kullanmayı tercih etmiştir (Karakaş, 2000, s. 202). Batının Türklere karşı geçmişte de çifte standart içeren ve tecrübe edilen bu durum, günümüz Türk aydınlarının Batı'nın çifte standardı, iki yüzlüğü karşısında yaşadığı şaşkınlığın geçmişte de yaşanan benzer hayal kırıklıklarını hatırlatmaktadır (Gündoğdu, 2009, s. 48).

Osmanlı İmparatorluğu'nda cemaat ve milliyet farklılığını aşan ilk ideoloji olarak Osmanlıcılık, özellikle 1908-1913 döneminde entellektüel bir tarzda imparatorluğu bir arada tutabilecek bir üst kimlik olarak ele alınmıştır. Bu nedenle Osmanlıcılık fikrini savunanlar bu üst kimliği bozacağına inandıkları Türkçülük fikrinin savunucularına şiddetle karşı çıkmışlardır. Osmanlıcılık fikrinin savunucularına göre Türkler diğer yerel ırkların karışımı sonucunda, nasıl Amerika'da çeşitli unsurlardan oluşmuş bir terkip var ise Osmanlı İmparatorluğu da Şark'ın Amerika'sıdır (Somel, 2011, s. 114-115). Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sonucunda Avrupa'daki topraklarını kaybetmesi, 1912 yılında Müslüman Arnavut ahalinin ayaklanarak ayrılması, meydana gelen demografik değişimler sonrasında Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri karşısında rekabet edemez olmuş ve bu olaylar Osmanlıcılık politikasının geçerliliğini yitirmesinde en önemli bir unsurlar olmuştur.

Bu durumda, bir üst kimlik oluşturmayı amaçlayan Osmanlılık fikri, imparatorluktaki çeşitli (heterojen) yapıdaki unsurlardan benzer (homojen) bir toplum yaratma ve bir arada toplama çabasındaki yetersizliği,

Osmanlılık düşüncesinin de sonunu getirmiş oluyordu. Georgeon'a göre, bir Osmanlı milleti oluşturmanın imkânsızlığını ortaya koyan bu gelişmeler ile Jön Türkler'in amaç olarak belirledikleri milliyetlerin birliği ve Osmanlı milleti oluşturma düşüncesinin bir aldatmaca ve hayal olduğunu gören Akçura'nın Jön Türk hareketinden kopmasında etkili olmuştur. Yine Akçura, bu konuyla ilgili olarak 1902 ve 1903 yıllarında *Jön Türk* gazetesine yazdığı makalelerde Osmanlı milletinden söz etmemiş, aksine imparatorluk topraklarında yaşayan milletlerin talepleri konusunda duyarlılık göstermiştir (Georgeon, 2005, s. 36).

Osmanlılık ile diğer fikir akımları arasındaki ilişkiye dikkat çeken Tunaya, II. Meşrutiyet dönemindeki bütün siyasî akımların amacının imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak olduğu için Osmanlılık fikrinin de bu açıdan ortak bir amaç olduğunu, yani bütün fikir akımlarının Osmanlıcı olduğunu ve bu nedenle ortak bir amacın ayrı bir akım olamayacağını belirterek, Osmanlılık fikrinin özgün bir nitelik taşımadığını ifade etmiştir (Tunaya, 2004, s. 60). Ortaylı da Osmanlıcılığın sağlam tarih şuuruna dayanan bir ulusçuluk olmadığını, onun faydacı (pragmatik) ve belli bir coğrafyadaki geleneklere dayanan yurtseverlik ideolojisi olduğunu belirterek benzer bir değerlendirmede bulunmuştur (Ortaylı, 2010, s. 78-79).

Bu şekilde Osmancılık resmî devlet politikası olarak korunmuş, fakat başarılı olamamıştır. Tanzimat döneminin bir sonucu olarak gündeme gelen ve hukuksal çerçevesi 1839-1876 dönemindeki fermanlar ve anayasa ile belirlenen Osmanlılık fikri, bu dönemde hâkim bir ideolojisi olarak varlık göstermiştir. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren farklı etnik unsurlar arasında milliyetçilik bilincinin gelişmeye başlaması ile Osmanlılık siyaseti de bir umut ya da çare olmaktan uzak kalmıştır. Osmanlılık yaygınlık kazanan ulusçuluğa ve ayrılıkçı hareketlere karşı bir alternatif tarz-ı siyaset olarak düşünülmüş ve kurtarıcı olacağı yönüyle bir umut meydana getirmiştir. Çünkü devleti yönetenlerin ve aydınların öncelikli olarak imparatorluğun yıkılışı sürecindeki olumsuzluğu bertaraf edecek başka çareleri bulunmuyordu. Yani çağın gerekleri mevcut durumun (status quo ante) muhafazası için böyle politik bir dil kullanılmasını zorunlu hale getirmiş hatta dayatmıştır.

Türk Siyasal Hayatına Etkileri Yönünden Osmanlılık Fikrinin Değerlendirilmesi

Osmanlılık fikri ve buna dayalı politikalar çeşitli siyasî ve aydın çevreler ile akademisyenler tarafından alt-kimlik, üst-kimlik ve vatandaşlık kavramları ile dış politikaya yönelik uygulamalarda öncelik olarak tartışma konusu oluşturmuş, aynı zamanda siyasal, toplumsal ve tarihsel gelişmelere bağlı olarak da tartışılmaya devam etmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle İslâmcılık, Türkçülük, Osmanlılık tartışmaları, güncellenerek ve önlerine *yeni (neo)* takısı eklenerek, bir nevi kaldığı yerden devam etmiştir. Bu tartışma atmosferi, Türk toplumunun siyasî tercihlerine de yansımış ve devamında Türk dış politikasında yeni arayışlar belirmeye başlamıştır (Akdeniz, 2014, s. 90-91). Bu çerçevede 1989'da SSCB'nin yıkılması ile Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu, Batı Trakya ve Filistin gibi Türkiye'nin bir zamanlar Osmanlı ya da *Osmanlı coğrafyası* olarak içinde bulunduğu ve irtibatlı olduğu bu coğrafyalardaki siyasal değişimler, bu bölgelerde Türkiye'nin daha iddialı ve idealist bir dış politikanın amaçlamasına neden olmuş ve politikanın adı da *Yeni Osmanlılık* olarak nitelendirilmiştir.

Yeni Osmanlılık politikasının, Türk siyasî hayatındaki en önemli temsilcisi ve Osmanlı İslâmî mirasına dayanarak bölgesel ve küresel meselelerde başı çeken bir rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koyan ilk kişi Turgut Özal olmuştur.¹⁴ Özal'ın iktidara gelişi rejimdeki yumuşa olarak görülürken bu dönemde dolaylı bir biçimde, Osmanlı tarihine giderek artan ilgi, dolaysız biçimde kendini göstermektedir (Copeux, 2000, s. 98-99). Dahası *Yeni Osmanlılık* demek *Özalcılık* demektir. Çandar'ın ifadesiyle *Özalcılık*, ya da *Yeni Osmanlılık* Kemalizm'in 'cenaze törenini' hazırlamıştır. “*Bu açıdan bakıldığında Soğuk Savaş sonrası dönemin dinamik şartlarında ortaya çıkan uluslararası konjoktür ile uyumlu bir politika geliştirmeye çalışan Özal'ın Yeni-Osmanlılık etkisini barındıran iç ve dış siyasi söylemi bu yeni dönemin 1987-1993 yılları arasında öne çıkan ve yükselen akımı olmuştur.*” (Mustafa, 2013, s. 33). *Yeni Osmanlılık*

¹⁴ Turgut Özal'ın dış politikadaki bu tutumunun *Yeni-Osmanlılık* olarak nitelendirilmesinin hatalı olduğunu ifade eden Grigoriadis bu durumu “*Bu, geç Osmanlı inde dini ve etnik çatışmalardan azade yurttaşlık temelinde bir Osmanlı kimliğini destekleyen ideolojik bir harekete atıfta bulunan bir terimin, kafa karıştırıcı bir kullanımıydı*” (Grigoriadis, 2014, s. 115) şeklinde değerlendirmiştir.

kavramının Türkiye'nin eski Cumhurbaşkanı Özal'a ait olduğunu doğrulayan ve *Yeni Osmanlılık* fikrini Soğuk Savaş sonrasında bir reaksiyonu ve *Osmanlı mirası* olarak nitelendiren Ahmet Davutoğlu'nun Osmanlılık fikrini kimlik ve vatandaşlık yönünden değerlendirmesi şu şekildedir: “*Fransız Devrimi'nin oluşturduğu dinamik şartlar içinde hem Avrupa'yı sarsan milliyetçilik dalgasının iç bütünlüğü etkilemesini önlemek hem 1815 Viyana Kongresi ile oluşan yeni düzen içinde yer alabilmek isteyen Osmanlı idarecileri, yeni uluslararası konjonktür ile iç siyasi kültür arasında bir denge oluşturabilmek amacıyla Osmanlılık akımını yönlendirdiği reform hareketlerine girişmişlerdir. Osmanlılık bir kimlik ve vatandaşlık tanımı ile bölünmeyi engellemeye çalışırken, dışarıda da yükselen değerlerle uyumlu bir politika geliştirmeye gayret etmiştir*” (Davutoğlu, 2011, s. 85).

Osmanlılık fikrine yönelik politikalar, özellikle de Türk diplomasisinin Balkanlar'daki etkinliği pek çok aydının düşüncelerini, kaygılarını ve eleştirilerini açıkça ifade etmesini sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilen geçmişlerine dayanarak bu yeni durum Balkanlı pek çok aydın tarafından *Yeni Osmanlılık* olarak tanımlanmıştır.¹⁵ *Yeni Osmanlılık* yönündeki politikaları *idealist* olarak nitelendiren Cüneyt Ülsever'e göre, akademik söylem açısından *Yeni Osmanlılık* kavramı bulanık olsa da Davutoğlu yeni Türk dış politikasını *Yeni Osmanlı* olarak tanımlamayayı reddetse de Türkiye'nin Balkan ilişkilerindeki inkâr edilemez değişimin altında bu politika bulunmaktadır.¹⁶ *Washington Post* muhabiri Jackson Diehl'in Davutoğlu ile yaptığı söyleşide¹⁷ belirttiği; “*Tıpkı Britanya'nın eski kolonileri ile yaptığı gibi Türkiye de bir millet birliğine dönüşebilir... Bana hatırlattı ki Britanya eski kolonileri ile bir ortak refah bölgesine sahip. Neden Türkiye liderliğini Balkanlardaki eski Osmanlı topraklarında, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da yeniden inşa etmesin?*”

¹⁵ Balkan entelektüeller arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde 2.5.2009-28.8.2014 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı ve 29.8.2015-24.5.2016 tarihleri arasında 62., 63. ve 64. hükümetlerde Başbakanlık yapmış olan Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabı ekseninde yapılan Yeni Osmanlılık tartışmalar ve bu yöndeki eleştiriler için bkz. (Mustafa, 2013, s. 62-66).

¹⁶ Türkiye'de dış politikayı kurgulayanlar tarafından her ne kadar inkâr edilse de, gönüllerde yatmanın Yeni-Osmanlılık politikasının idealden öteye geçmeyeceğini hata ülkeye zarar verebileceğini iddia etmektedir. Bkz. (Ülsever, 2011, s. 115).

¹⁷ *Washington Post*, 5 Aralık 2010 (Aktaran Ülsever, 2011, s. 115).

(aktaran Ülsever, 2011, s. 115) şeklindeki düşünceler Davutoğlu'nun sahip olduğu Yeni Osmanlılık fikirlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin rotasının Batı'dan Doğu'ya mı yön değiştirdiğini sorgulayan Ülsever, *Osmanlı Miller Topluluğu (OMT)* olarak da nitelendirilen Yeni Osmanlı politikasını ABD'nin Ortadoğu temsilciliği olarak bal gibi *tek merkezli politika* olarak nitelendirmiştir (Ülsever, 2011, s. 118). Görüldüğü gibi günümüzde proaktif diplomasinin bir aracı olarak *Yeni Osmanlılık*¹⁸ Özal'ın başbakanlığı ve Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı ile başbakanlığı dönemlerinde aktif bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle de Davutoğlu'nun 2009'da Saraybosna'da yaptığı konuşmada “*Burası Osmanlı Balkanı'ydı. Bu Balkan'ı yeniden kuracağız.*” sözleri bu açıdan önemlidir (Mustafa, 2103, s. 36).

Başta Balkanlar'a yönelik olarak Türkiye merkezli, ama kökeni başta Osmanlı imparatorluğunun güçlü olduğu dönemlerin dinamiklerine ve tarihsel nedenlere dayalı, *Osmanlıcı bir öz* ile bu perspektiften hareket edilmek istenmesi (Çalış, 2011, s. 887-902) siyasî ve aydın kesimlerinde yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Türkiye'de 1990'lı ve 2000'li yıllarda tartışılan ulusal kimlik ve Anadolu'nun mozaik bir kültür olup olmadığı tartışmaları çerçevesinde alt ve üst kimlik tartışmalarında gündeme gelen Neo-Osmanlılık/Yeni Osmanlılık tartışmaları, tarihî arka plân olarak geçmişin Osmanlılık fikrini referans almıştır. Osmanlılık tarz-ı siyaseti geçmiş dönemlerde başarısız olmasına rağmen *Türkiyelilik, Yeni Osmanlı Kimliği, Anadolu Cumhuriyeti* gibi kavramlarla günümüze yansımaları olmuştur.¹⁹ Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin bekası için bir çözüm olarak gündeme gelen Osmanlılık fikrinin yerini günümüzde Yeni Osmanlılık fikrinin izdüşümü niteliğinde olan *Türkiyelilik* kavramı ön

¹⁸ Washington Post gazetesi yazarı Jackson Diehl'in görüştüğü Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun kendisine Türkiye'nin eski Osmanlı ülkeleri üzerinde liderliğini yeniden kurma hayalinden bahsetmiş ve Wikileaks belgelerinde “son derece tehlikeli” ve *Neo-Osmanlı İslamcı fantezilerle kaybolmuş* şeklinde bahsedildiğini belirtmiştir (Ülsever, 2011, s. 118). Buna karşın Davutoğlu ise *Yeni Osmanlılık(lık)* terimini hiçbir zaman kabul etmediğini ve neden “*Yeni Osmanlıcı*” olmadığını; “*Türkiye Cumhuriyeti modern bir ulus devletidir ve bölgedeki ülkelerle eşit statüye sahiptir. Geçmişte Osmanlı coğrafyasında olan büyük ya da küçük ülkelerle de eşit statüde ilişkiler kurabiliriz. Bu, modern diplomasinin gereğidir. Bu terimi öyle bir anlamda hiç kullanmadım.*” şeklinde ifade etmiştir (Mustafa, 2013, s.32).

¹⁹ Başbakan Tansu Çiller'in Ocak 1995'te Karabük'teki bir konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün *Ne Mutlu Türküm Diyene* sözünün artık *Ne Mutlu Türkiye Vatandaşım* şeklinde söylenmesi gerektiğini ifade etmesi oldukça ilginç ve çarpıcıdır. Çiller bu ifadesi ile ortak vatandaşlığa atfen “Türkiyelilik” kavramına vurgu yapmıştır (Kirişçi ve Winrow, 2010, s. 97).

plana çıkarılarak Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısının muhafaza edilebileceği bir kısım siyasi ve aydın kesimlerce iddia edilmiştir.

Yeni-Osmanlılık politikalarının Orta Doğu ve Balkanlar'da Türk emperyalizmini gerektirmeyeceğini ifade eden Ömer Taşpınar'a göre, Yeni-Osmanlılık benzer şekilde modern Türkiye'de bir İslâmî hukuk sistemi kurmaya çalışmaz. Bunların yerine laikliğin daha ılımlı bir versiyonunu ve dış ilişkilerde daha eylemci bir politikayı destekler. Böylece geçmişte konjonktürel şartların neden olduğu Osmanlılık; günümüzde başta Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyaları olmak üzere eski Osmanlı bakiyesi konumundaki yerlerde din, dil, mezhep ve kültürel çeşitliliğe sahip halkların ortak ya da tek siyasî bir çatı altında federatif ya da konfederatif bir yapı için örnek bir uygulama olarak gösterilmektedir (Taşpınar, 2008, s. 14-15).

Bu şekilde Yeni Osmanlılık politikalarının günümüzde Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'ya yönelik politikalarda Türkiye'ye özellikle bölgesel bir güç ve statüsü kazandırmak amacıyla *Osmanlı Barışı* ya da *Osmanlı Mirası* gibi kavramalar şeklinde tezahürü söz konusudur. Özellikle Türkiye'nin bölgesel bir güç kazanma statüsüne yönelik olarak reel-politik gerçeklikle daha yakın ilişki içerisinde olan ve "Stratejik Derinlik" olarak da ifade edilen ve dış politikaya yönelik bir doktrin çerçevesinde ortaya atılan bu söylem kaynağını Osmanlılık fikrinden almıştır. Böylece İngiltere'nin kurduğu *Milletler Topluluğu* örgütü gibi Türkiye'nin de *Osmanlı Milletler Topluluğu*'na benzer bir siyasi yapıyı kurabileceği ya da kurması gerektiği yönündeki düşünceler Yeni Osmanlılık ya da Neo-Osmanlılık düşüncesini tekrar gündeme gelmiştir. Yine Osmanlılık fikrinin güncel versiyonuna dönüşen "Osmanlı Barışı"nın yeniden tesis edilmek istenmesi terör ve Kürt sorunu gibi konularda da yeni açılımların ortaya çıkmasında da etkili olmuştur.

Geçmişte Tanzimat ve Islâhat Fermanları çerçevesinde yapılan ya da yapılmak istenilen reformların benzerlerinin günümüzde Avrupa Birliği (AB) sürecinde *alt kimlik*, *üst kimlik* ve etnik ya da kültürel olarak *mozaik kültür* nitelemeleri ile gündeme gelen *Türkiyelilik* kavramı da, Osmanlılık fikrinin günümüzdeki yansımalarına yeni bir zemin oluşturulmak istenmektedir. Aslında geçmişte Osmanlılık fikrinin sorunlar karşısında başarılı olamadığı açıkça görülmüş olmasına rağmen, günümüzde bazı aydın ve siyasî çevrelerde farklı kavramlar ile gündeme getirilen Yeni

Osmanlılık söylemi, günümüzün milletler çağı ya da ulus devletler gerçeği hatta *mikro milliyetçilik* düşüncesinin yaygınlaşmasıyla da çelişik bir durum göstermektedir. Yine *Amerikan Milleti*'ne benzer bir yapı ile siyasal ve toplumsal yapının korunmasını amaçlayan politikaların varlığı Tanzimat dönemi siyaseti olarak gelişen Osmanlılık fikrinin günümüzdeki yansımaları ile yakın bir benzerlik göstermektedir.

Cumhuriyetçi ve ulusçu tarih yazımında Osmanlılık düşüncesinin ve uygulamalarının genellikle başarısız olarak nitelendirildiğini, ayrıca günümüz ulusal sorunlarından geçmişe bakışta da böyle bir değerlendirmenin beklenilebilecek bir yaklaşım olduğunu ifade eden Somel'e göre; Osmanlılık fikrinin siyasal hayata olan etkilerinde ön plâna çıkan unsurlar; Osmanlılığın Türk düşünce hayatına herhalde en büyük katkısı resmi bir belgede olan ve ilk kez 1856 Islâhat Fermanı'nın din ve ırk farkı olmaksızın herkesin yasa önünde eşitliği ilkesini getirmiş olmasıyla *vatandaşlık* kavramı, resmî işlemlerde dinsel kimliğin artık dikkate alınmama süreciyle bağlantılı olarak *laiklik* konusunda, yerinden yönetim, bireye verilen önem, yerel dil ve kültürlere saygı ve korunmasına ilişkin olumlu tutumlar şeklinde olmuştur (Somel, 2011, s. 115-116). Bu şekilde 19. yüzyılın ilk yarısında 1839'da ilan edilen Tanzimat, 1856'da ilan edilen Islâhat Fermanları ile statükonun devamını sağlamaya yönelik olarak yeni bir çerçevenin çizildiği görülmektedir. Böylece geçmişte statükonun devamını sağlamaya yönelik olarak ortaya çıkan Osmanlılık, günümüzde ise statükoyu zorlayıcı yönde vatandaşlık temelli siyasal, sosyal, kültürel, demokratikleşme vb. taleplere temel katkı yine Osmanlılık fikrinden gelmektedir.

Şerif Mardin'in *Şura-yı Ümmet*'e dayanarak "her ne vakit bir yabancı devlet Osmanlıların işine müdahale etmişse, İmparatorluğun bir parçası elden gitmişti." (Mardin 2005, s. 265) değerlendirmesinden hareketle bu durumun günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Söz konusu bu duruma zemin oluşturan Tanzimat ve Islâhat Fermanları iyi niyetle ve devleti içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmak amacıyla yapılmasına rağmen, sonuçta devletin ciddi bir şekilde zayıflamasına hatta yıkılmasına neden olmuştur. Söz konusu iki atılım daha sonra gelecek olan benzerleri gibi halkın içinden ve tabandan gelmek yerine, yabancı güçlerin telkin, teşvik ve bazen de zorlamaları ile tepeden inme (jakoben) bir tarzda

geldiği için umut edilen başarıyı sağlayamamışlardır (Karlığa, 1995: 60). Dolayısıyla Osmanlılık uğruna geçmişte İngiltere ve Fransa'ya verilen Islâhat Fermanı'nın uygulamadaki garantörlüğü, azınlık hakları, dil, kültürel haklar ve demokratikleşme gibi gerekçelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalede bulunma alışkanlığı, günümüzde de AB sürecinde yine benzer gerekçelerle *Türkiyelilik* gibi Türk toplumunun tarihsel ve sosyolojik dinamikleri ile uyuşmayan ya da örtüşmeyen yapay kavramlarla oluşturulmaya çalışılan *ortak vatandaşlık*, *alt-kimlik* ve *üst-kimlik* gibi kavram Türkiye'nin iç işlerine müdahale edilmek istenmesinin de gerekçelerini oluşturmaktadır.

Osmanlılık fikrinin ve politikalarının geçmişteki bu olumsuz arka plânına (rezervine) rağmen günümüz Türk siyasal hayatında Türk milli ya da ulusal kültürüne olumsuz veya eleştirel bakan çevreler tarafından *Yeni Osmanlılık* yeniden alternatif olarak ortaya atılmıştır. Bu durum Türk milli ya da ulus devletini tasfiyeye yönelik yeni projelerinin adı niteliğindedir. Buna rağmen bazı enternasyonalist, kozmopolit Türk aydınların, günümüzde Osmanlılık fikrinde ısrar etmeleri Türk toplumunun ve milli devletin dinamikleriyle de örtüşmemektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu 18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen siyasal ve toplumsal gelişmelerden derin bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı sorunlar, bu dönemde gerek resmî metinlerin gerekse siyasal, toplumsal ve felsefî düşünce akımlarının da ana temasını oluşturmuştur. Bu açıdan devletin içinde bulunduğu durumu siyasî ve tarihî bir bakış açısından (perspektiften) çağdaşlarına göre analitik bir şekilde değerlendiren çalışmaların en önemlisi günümüzde de güncelliğini devam ettiren Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesi olmuştur. *Üç Tarz-ı Siyaset*'i oluşturan Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri genel olarak 19. ve 20. yüzyılların ana fikir akımları olmuştur. Bu fikirler arasında birçok bakımdan iç içe geçen ve birbirleriyle kesişen yönler bulunmaktadır.

Bu fikirlerden biri olan Osmanlılık, Sultan II. Mahmud'un milliyetçilik akımının gayrimüslim tebaa üzerindeki etkisini önlemek ya da azaltmak suretiyle onları devlete daha fazla bağlı kılmak için önem verdiği

bir fikir olmuştur. II. Mahmud'un bu tutumu, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Tanzimatçı kadrolarında benimsediği bir siyaset olmuştur. Tanzimat Fermanı ile devlete yeni bir düzen getirilmek istenmişse de beklenenin tam tersi sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu açıdan Tanzimat Fermanı, özellikle de Islâhat Fermanı bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışıını kolaylaştırmış, gayrimüslim tebaayı bir türlü memnun edememiş, onların daha da bilinçlenmesine yardımcı olmuş ve getirdiği yeni düzenlemeler ile gayrimüslim tebaada milliyetçi gelişmeleri daha da hızlandırmıştır.

Bu açıdan Osmanlılık fikrinin esasını, Türk toplum ve siyaset hayatında gerçek bir geçiş dönemini oluşturan Tanzimat ve Islâhat Fermanları oluşturmuş ve 1876 Kanun-ı Esasi ile de bu duruma biçimsel (formel) ve hukuki bir nitelik kazandırılmıştır. Bu açıdan Osmanlılık fikrinin meşruti bir rejimin ilânında oynadığı rol inkâr edilemez. Bütün bu nitelik ve nicelik yönünden olumlu gelişmelere rağmen Osmanlılık, bürokratik veya seçkinci/elitist kökeninden kurtulup kitlelere mal ol(a)mayan bir fikir olarak kalmıştır. Tanzimat aydınlarının büyük bir kısmı tarafından hayal edilen ya da *kurgulanan* yeni bir *Osmanlı milleti* meydana getir(ebil)me projesi zorlama ve sunni olması bakımından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Devlet yönetiminin ötesinde siyasal ve toplumsal olarak uygulamada başarılı olamayan Osmanlılık, ulusal hareketlerden gelmesi muhtemel sonuçları önlemek için Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan topraklarını korumak adına ortaya konmuş bir girişim olarak kalmıştır. Ayrıca bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını korumak için oluşturulmuş bir üst kimlik olarak Türk siyasal hayatındaki yerini almış ve günümüze de yansımaları olmuştur.

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle başlayan, 1913'te *Babîli Baskını* ile iktidarı ele geçiren İTC'nin yöneticileri bu dönemde artan milliyetçilik hareketlerine karşı devleti ayakta tutabilmenin en uygun yolu olarak Osmanlılık fikrini çözüm olarak görmüşler ve öncelikli olarak da Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmışlardır. Buna rağmen İTC, bu politikanın başarılı ol(a)mayacağını görünce çeşitli etnik grupların birliği politikasını amaçlayan Osmanlılık idealinden, 1911'de yapılan parti kongresindeki bir kararla vazgeçerek, yerine seküler, ulusçu ve Türkçü bir çizgiyi tercih etmiştir.

Türk Milliyetçiliği'nin ya Türkçülük fikrinin geç başlamasının en önemli sebeplerinden biri de devletin kurucusu ve “unsur-u asli”si konumunda olan Türkler'in, Osmanlılık fikrinin de savunduğu imparatorluğun birliğini koruma arzusu etkili olmuştur. Günümüzde bir kısım Türk aydınlarının ve siyasetçilerinin nezdinde gerek Türkiye’de gerekse Ortadoğu ve Balkanlar’da yaşanan etnik, dinsel, mezhepsel ve siyasal gelişmelerin çözümünde, bölge ülkelerine yönelik yapılan analizlerde, bölgesel sorunların çözümünün Osmanlılık ya da buna benzer ortak vatandaşlık temelinde oluşturulan siyasal bir üst yapı şeklinde çözülebileceği alternatif bir çözüm olarak tartışılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Akandere, O. ve Semiz, Y. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Akçuraoğlu, Y. (2009). *Türk Yılı 1928*, (haz. Arslan Tekin- Ahmet Zeki İzgöer), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akçura, Y. (2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Akdeniz, B. (2014). *Sivil Toplum, Neo-Osmanlılık ve İh*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Alkan, M. Ö. (2011). “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan) , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arai, M. (2003). *Jön Türk i Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2011). “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan) , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atabay, M. (2005). *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cohen, J. P. (2017). *Osmanlılaşmak Modern Çağda Sefarad Yahudileri ve İmparatorluk Yurttaşlığı*, (Çev. Feyza Şahin), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çalen, M. K. (2017). *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çalış, Ş. H. (2011). “İslamcıların Dünyası Uluslararası İlişkilerin Dini-Politikliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt: I, (Ed. Yasin Aktay), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2011). “İslami Vatandaşlıktan İslam Siyasetine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan) , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (2000). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, 2. Baskı, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Durmaz, İ. (2014). *Osmanlılık ile İslamcılık Arasında Bir Düşünür: Mizancı Murad Bey ve Siyasi Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Durukan K. (2011). “Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtimai Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan) , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duymaz, R. (2004). *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Georgeon, F. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri(1876-1935)*, (Çev. Alev Er), İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Grigoriadis, İ. (2014). *N. Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşlamak*, (Çev. İdil Çetin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2009). *Türk Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güngör, E. (1991). *İslamın Bugünkü Meseleleri*, 7. Basım, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1996). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Kamer Yayınları.

- Karal, E. Z. (1947). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (2005). “Önsöz”, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2. Baskı, Ankara: Lotus Yayınları.
- Karakaş, M. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Karlığa, B. (1995). *Islahatçı Bir Düşünür Tunus’lu Hayrettin Paşa ve Tanzimat*, İstanbul: Balkan İlmî Araştırma Merkezi.
- Kemal, A. (2005). “Cevabımız”, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Kili, S. (1983). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları----- (2000). *Türk Devrim Tarihi II*, (yayımlanmamış), Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. (2010). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuran, E. (1997). *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2011). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 20. Baskı, (Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mustafa, L. (2013). *Medeniyetleşmenin Kesişme Noktasında Balkanlar: Destekçiler ve Muhalipler Arasında Balkanlarda “Yeni Osmanlılık”*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2010). “ ‘Osmanlı’ Kimliği”, *Cogito*, 12. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Yay. Haz. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul. Alfa Yayınları.
- Özdoğan, G. G. (2005). *Turan’dan Bozkurt’a*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Romeo, L. “Jeunes-Turcs Et Révolution De 1908 Dans L’empire Ottoman”, <https://www.lesclesdumoyenorient.com/Jeunes-Turcs-et-revolution-de-1908.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2018)
- Safa, P. (1999). *Türk İnkılabına Bakışlar*, 4. Basım İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Somel, S. A. (2011). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: I, (Ed. Mehmet Ö. Alkan) , 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tek, A. F. (2005). “Bir Mektup”, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Taşpınar, Ö. (2008). “Turkey’s Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism”, http://carnegieendowment.org/files/cmec10_taspinar_final.pdf, Carnegie Middle East Center, Number: 10, p. 14-15. (Erişim Tarihi: 17.12.2017)
- Tunaya, T. Z. (2000). *Hürriyetin İlanı*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- (2004). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uyanık, M. (2003). *Üç Tarz-ı Siyaset Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik*, İstanbul: MetropolYayınları.
- Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar* (2015). (Haz. Arslan Tekin), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Ülsever, C. (2011). *Yeni-Osmanlılık ve Kürt Açılımı*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

1877-1878'den 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus- Ermeni İşbirliği

Received/Geliş: 08.11.2017
Accepted/Kabul: 16.04.2018

Arzu BOY*

Öz

Rusların Anadolu üzerindeki planları çok önceki dönemlere dayanmaktadır. Rusya, Osmanlı Devleti'nin 1800'lü yıllarda zayıflamasıyla planlarını hayata geçirmeye koyuldu. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'na kadar sıcak denizlere inme ve boğazları ele geçirme şeklindeki amaçlarını Panslavist bir politikayla gerçekleştirmeye çalışan Rusya, bu savaştan sonra özellikle Ermeniler üzerine yoğunlaştı. Savaş'ın ardından Elviye-i Selase'yi ele geçirmeleriyle birlikte amaçlarına ulaşabileceklerini düşünen Ruslar, Anadolu'nun kapısı olarak bilinen Kars yoluyla bütün Ermenileri kışkırttı ve Ermeniler, amaçlarına giden yolda mihenk taşı olarak görüldü.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermeni Sorunu ilk defa ortaya çıktı. Çünkü bu savaş esnasında Ermeniler, Ruslar tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçti. Bu savaşı takip eden yıllarda Ruslar, Ermenilerle temaslarını devam ettirerek Kars ve çevresinde huzursuzlukların yaşanmasına sebep oldu. I. Dünya Savaşı'nda ise yine Rusların etkisiyle Ermeni Sorunu uluslararası bir boyut kazandı. Savaş esnasında Rus ordusunda Ermeni gönüllülerinden birlikler oluşturuldu ve bunların çoğu Rusya'ya giderek eğitim alıp tekrar Osmanlı Ordusu'nun karşısına çıktı. 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması ile Rusların geri çekilmesinin ardından bölgedeki Ermeniler, Ruslardan her türlü donanım yardımı ve destek gördü.

Çalışmada 1877-1878'den 1920'lere kadar Rus-Ermeni işbirliği kapsamında Kars ve çevresinde yaşanan olaylar anlatılmaya çalışıldı. Süreçteki bütün Rus-Ermeni birlikteliklerini gözler önüne sermek için konuyla ilgili kaynaklar taranarak bilim dünyasına katkı sağlamaya özen gösterildi.

Anahtar Kelimeler: Kars, Ermeni, Rusya, Savaş, Sorun

* Dr.Öğr.Üyesi., Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, (arzunar@hotmail.com), ORCID ID: 0000-0001-7611-7975.

The Russian-Armenian Cooperation in and around Kars from 1877-1878 to 1920

Abstract

The plans of the Russians for Anatolia date back to very early times. Russia put its plans into action once the Ottoman Empire weakened in the late 1800s. Following a Pan-Slavism policy and desiring access to the warm waters and a complete possession of the straits until the Ottoman-Russian War of 1877-78, Russia concentrated especially on Armenians after the war. The Russians seizing the control of Elviye-i Selase (three provinces of Batum, Kars, and Ardahan) at the end of the war thought to achieve their goal and provoked all Armenians through Kars known as the gate into Anatolia. The Armenians were seen as a keystone of the Russians' plans.

The Armenian Question first emerged in the Ottoman-Russian War of 1877-78 because the Armenians provoked by the Russians during the war began to revolt against the Ottoman Empire. In the post-war years, the Russians kept in contact with the Armenians, fomenting unrest in Kars and its surroundings. In World War II, the Armenian Question turned into a global issue under the impact of the Russians. During the war, Armenian troops of volunteers were formed within the Russian army, most of whom were sent to Russia to be trained and returned to fight against the Ottoman Army. When the Russians withdrawn following the Treaty of Brest-Litovsk concluded on March 3, 1918, the Armenians in the region received all forms of equipment assistance and support from the Russians.

The study attempted to explain the events that took place in and around Kars within the scope of Russian-Armenian cooperation from 1877-78 to the 1920s. To unveil all the Russian-Armenian associations in that time, care was taken to search and review the relevant sources and make a contribution to the world of science.

Keywords: Kars, Armenian, Russia, War, Problem.

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde çöküşün ayak seslerinin geldiği yıllardır. Osmanlı coğrafyası bu dönemde emperyalist güçlerin yaşam sahası olarak görülmekteydi. Emperyalist güçlerden biri olan Rusya'nın bu coğrafya üzerindeki hedefleri, oldukça eski dönemlere, I. Petro'ya kadar götürülebilir. I. Petro'nun vasiyetnamesindeki *“Türkiye'nin Doğu vilayetlerini Ermenilerden meskûn arazilere dönüştürünüz”*(Mustafayev, 2013) maddesi Rusya'nın ileride Ermenileri, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendireceği ihtimalini açıkça ortaya koymaktadır.

19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya, güneye inmek için Panslavist bir politika takip ederken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile vasiyetnamedeki Ermeni kartı üzerine yoğunlaştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Ermeni sorunu diye bir sorun yoktu. Bu savaşta Rusya'nın Anadolu'nun Kuzeydoğusunda Kars, Ardahan, Batum gibi yerleri ele geçirerek buralardaki Ermenileri istiklâl vaadi ile Bab-ı Ali'ye karşı kışkırtması sonucunda Ermeni sorunu ortaya çıktı (Uzunçarşılı, 1995). Rus ordusunda Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden çok sayıda Ermeni vardı (Kırzıoğlu,1983). Rus kuvvetlerinin büyük bir kısmını idare eden General Loris Melikof da bir Ermeniydi (Uzunçarşılı, 1995). Rus ordusunda çok sayıda Ermeni'nin bulunması savaş esnasında Osmanlı aleyhine bir durum ortaya çıkardı. Ermeniler, savaşın en can alıcı noktasında saf değiştirerek Rus ordusu tarafına geçtiler (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995). Rusya, bölgedeki Rus yanlısı Ermenilere silah, araç gereç desteği vererek onları donattı. Savaş, Rus ordusundaki Ermeni subay ve yöneticilerin öncülüğünde kazanıldı (Kılıç, 2001).

Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşmaları (13 Temmuz 1878) Sonrasında Rus Ermeni İlişkileri

1828'deki Ecmiazin Ruslar tarafından ele geçirilince Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini arttıran Rusya, Ecmiazin Katogikosluğu'nu güçlendirerek bütün Ermenileri kilise bünyesinde toplama yoluna gitti. Rusya'nın bu politikası özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerinde uzun yıllar etkili oldu (Güler, 1995; Hatipoğlu, 1994). Bu politika Rusya'yı Osmanlı Ermenileri başına geçebilecek kendi davasına sadık papazları yetiştirme noktasına getirdi ve Ecmiazin vasıtasıyla Ermenileri

ayaklandırdı (Aydoğan, 2005). 1863 yılındaki Ermenilerle ilgili nizamname, Rusya'ya Osmanlı bünyesindeki Ermenileri kışkırtma imkanı sağlıyordu. Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin Ecmiazin, Akdamar (Van) ve Sis (Kozan) katogikosluğu olmak üzere üç tane en üstün ruhani makamı vardı. Osmanlı Ermenilerinin en yüksek ruhani makam olarak Ecmiazin Katogikosluğunu tanımaları ve 1863 Nizamnamesinin de buna göre oluşturulması Rusya'ya Osmanlı Ermenilerini kontrol etme imkanı sağlamaktaydı (Güler, 1995) . Savaşın sonlarına doğru İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Ecmiazin Katogikosluğu aracılığıyla Rus Çarı II. Aleksandra'dan Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları Osmanlılara geri vermemesini istedi. Ayrıca bu isteğin dışında savaş sonunda Rus karargâhına gidip Grandük Nikola ile görüştü ve Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhakını, bölgeye özerklik verilmesini, bu da olmazsa Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını, ıslahat yapılana kadar Rus ordusunun geri çekilmemesini talep etti (Küçüksoy, 2007). Rusya, özerklik talebini, kendi ülkesindeki Ermenileri de ayaklandıracığı için kendi çıkarları açısından sakıncalı görerek, bölgedeki dengeyi de bozmamak adına ıslahat yapılmasını kabul etti (Uzunçarşılı, 1995; Halaçoğlu, 2014). Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerin bulunduğu bölgelerde ıslahat yapılmasını içeren 16. madde eklendi (Uzunçarşılı, 1995). Ayastefanos Antlaşması'nın aynıyla kabulü İngiltere açısından sıkıntı doğurabilirdi. Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi durumunda Rusya'nın Orta Asya ve Hindistan Müslümanları gözünde büyük bir devlet olarak ortaya çıkması İngiltere'nin nüfus alanını daraltabilir, öte yandan Rusya'nın Anadolu içlerine kadar inmesi, Hindistan'a giden ticaret yolunun kapanması gibi sonuçlar doğurabilirdi. Bütün bu sebeplerden dolayı Ayastefanos Antlaşması İngiltere tarafından kabul edilmedi. Yerine Rus çıkarlarını biraz daha geri plana iten Berlin Antlaşması kabul edildi. Berlin Antlaşması öncesinde Ermeni Patriği, Rus çarına bir temsilci gönderdi. Çarın telkiniyle İstanbul Patriği Kerimyon başkanlığında bir heyet Avrupa'yı dolaşarak siyaset adamlarını Ermeniler lehinde etkilemeye çalıştı. Heyetin elinde Ermeni isteklerini belirten bir plan vardı. Bu plan muhtariyet isteklerini içeriyordu (Uzunçarşılı, 1995). Berlin Antlaşması'nda muhtariyet planları olmadı ama Ermenilerin talebiyle Ayastefanos'un 16. maddesi Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak kabul edildi. Rusya, antlaşmanın imzasından sonra Ermenileri kışkırtmaya devam etti (Başbakanlık Devlet

Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995). Yürütülen bu politikayla Doğu Anadolu'nun doğrudan ilhakı amaçlanmaktaydı (Küçüksoy, 2007).

Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması'ndan sonra istenilen ıslahatı yapmadı. Fakat yaptı görünmek için Doğu vilayetlerine müfettişler gönderdi. Müfettişlerin hazırladığı raporlarda Ermenilerin bölgede az olması sebebiyle onların lehinde ıslahat yapılmasının zorluğu ortaya konulmasına rağmen 1880'de büyük devletlerin baskısı sonucu onları bir nebze susturmak amacıyla 3 Ekim 1880'de muhtıra verildi. Muhtırada Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır'da ıslahat yapılacağı bildirildi (Uzunçarşılı, 1995). Bu esnada dünyada büyük olaylar meydana geldi. Fransa, Tunus'u işgal ederken İngiltere, Mısır'a yerleşmek için hazırlıklara başladı. Almanya Osmanlı Devleti'ne yaklaşarak İngiltere'den uzaklaşma sürecine girdi. Bütün bu olaylar dünyanın gündemini değiştirerek Ermeniler için yapılması düşünülen ıslahatı gündem dışı bıraktı.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'na binaen Kars Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılmasından sonra bölgedeki Türk halkının eğitim, dini, adli sosyal haklarının kısıtlanması üzerine halk bölgeden Anadolu içlerine göç etti (Ortaylı, 1987). 1881 yılı resmi Rus istatistiklerine göre sadece Kars şehrinde 11.000 kişi olmak üzere Kars ve civarından toplam 82.000 kişi göç etti (Kırzioğlu, 1943). Savaş öncesi Kars şehrinin nüfusu 24.000 iken, 1889'da 3.921'e düştü. Göç eden halkın yerine bölgeye yerleştirilenler arasında Ermeni Hristiyan kolonisi sayılan Khakhol ve Anadolu'dan getirdikleri Ermeniler de vardı. Anadolu dışından Karabağ civarındaki Türkçe konuşan Ermeniler de getirilerek bölgeye yerleştirildi. Öte yandan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar, Erzurum ve Beyazıt'tan geri çekildikleri sırada arkalarına taktıkları Ermenileri Kars'ta boşalan kasaba ve köylerdeki Türk evlerine yerleştirdiler (Kırzioğlu, 1943). Ruslar, böylelikle Türkiye ile Azerbaycan ve Kafkas Türkleri arasında Rusya'ya bağlı azınlık kolonileri oluşturdu. Rusların Kars'a hâkim olduğu bu dönemde Ermeniler silahlandırıldı ve yeni silahları kullanmayı gerektiren talimler verildi. Karşılıklıdan hiç kimse askere alınmayarak savaşçı bir toplum olan Türk halkının meziyetlerinin yitirilmesi hedeflendi. Yine bu dönemde uygulamalarıyla dikkat çeken Rus mahkemelerinin işleyişi ise şu şekildeydi: Ruhsatlı silah taşıyan bir Türk diğer bir Türk'ü öldürürse mahkemedeki Rus memuruna ya para vererek hapisten çıktı veya en çok altı

ay hapis cezası verildi. Bir Türk bir Ermeni'yi öldürürse beş yıl hapse mahkûm edildi (Dayı, 1997). Bu çifte standart ile Rus yönetiminin bölgede bulunan Ermenileri daha fazla önemseydiği görülmektedir. Öte yandan bir Türk bir Rus'u öldürürse Sibirya'ya sürgüne gönderildi ya da kurşuna dizildi (Dayı, 1997).

Bu esnada Doğu Anadolu'daki Ermenilere yönelik Rusların kışkırtıcı faaliyetleri devam etti. Kars'ın Rusların elinde olması onlara büyük bir avantaj sağlıyordu. Kars yoluyla Eleşkirt Ovası üzerinden Van Gölü ve daha güneydeki sahaya sarmak mümkün olabilecekti. Doğu Anadolu Rusya'ya ilhak edilmezse burası Rus nüfusu altında muhtar bir Ermenistan olacaktı. Bu amaçla Ermeniler sürekli olarak kışkırtılmaktaydı (Akgül, 1995). Petesburg'da bulunan Osmanlı Devleti Büyükelçisi Şakir Paşa, 5 Ekim 1880'de Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği mesajında Rusların, Ermenilerin ayaklanmasını sağlamak ve gerektiğinde ayaklanmayı yönetmek üzere Doğu Anadolu'ya Rus subayları gönderdiğini bildiriyordu (Sarıнай, 2008). Rus ordusunun Kars tarafındaki askerlerinden olan Yovan adlı şahıs, Rusya'ya giden Ermenilerin Rus ordusunda askeri eğitim gördüklerini bildirdi. Öte yandan Ruslara ait Berdan tüfekleri Kars'ta Ermenilerin evlerinde yakalanıyordu (Sarıнай, 2008). Bu tür durumlar Rusların Ermenilere tam destek verdiklerinin bir kanıtıdır.

1890 yılının Eylül ayının sonunda Kağızman sınırından geçen seksen doksan kişilik Ermeni gurubu, Petesburg Üniversitesinin öğrencisi Serkis Kukunyan'ın başkanlığı altında toplandılar. Bu grup başkanları Kukunyan ile birlikte kırk üç Ermeni Türk askerleriyle uzun bir çarpışmadan sonra yakalandılar ve Kars hapishanesine gönderildiler (Hasanaliev, 1994).

Rus- Ermeni işbirliği devam ederken Sadareten Erzurum Vilayetine gönderilen 14 Ekim 1895 tarihli raporda Rusya'da toplanan çok sayıda Ermeni'nin Osmanlı Devleti'ne Kars sınırından saldıracakları bildirilmekteydi[†]. 23 Ekim 1895'te bu ihbarı yapan kişinin Rus ordusunda

[†] “Rusya'nın Başköy ve Armudlu ve Çürük karyelerinde üç yüz kadar Ermeni tecemmu' edip hudûd-ı Osmâniyeyi tecâvüz edecekleri ve bunların Rusya piyâdesine mahsûs setre giydikleri ve üzerlerinde Berdan tüfenkleri ve cephâne gezdirdikleri ihbâr olunmağla takayyüdât icrâsı tavsiye olunur” (BOA. MKT.MHM.00638.00015.001.001).

Ermeniceyi iyi bilen bir Müslüman olduğu tespit edildi[‡]. 3 Kasım 1895'te Erzurum Rus Konsolosluğundan, Kars Komutanlığına gelen cevapta bunun asılsız haber olduğu söylenmesine rağmen herhangi bir saldırıya karşı tedbir alınması da ihmal edilmedi[§]. Öte yandan Kars, eğitim almak isteyen ya da bir şekilde isyan hazırlığı içinde olan Ermenilerin Rusya'ya geçiş güzergahı olarak görülmekteydi. Çünkü Bitlis'in Malazgirt ve Bulanık kazalarından elli üç Ermeni Osmanlıya karşı savaşmak üzere Rusya'ya geçerken 7 Ekim 1904'te Kars'ta yakalandılar (BOA.MKT.MHM.00624.00038.002.001). Kars'ın geçiş güzergâhı olması bölgeyi Ermeni hareketliliğine müsait hale getirdi.

Ermeniler, Kars ve çevresinde Ruslardan aldıkları cesaretle Türk halkına yönelik saldırılarını arttırdılar. Bu saldırıların şiddetlenmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Kars Konsolosu, 25 Haziran 1906 tarihinde hükümete verdiği raporda Kars bölgesinde Ermeni komitelerinin aşırı hareketlendiği yüz kırk Ermeni'nin Osmanlı sınırına geçmek için Sarıkamış tarafına gittiğini orada Müslümanlar ile çıkan çatışma üzerine geri çekilmek zorunda olduklarını bildirdi. Osmanlı Hükümeti tarafından gerekli tedbirlerin alınarak sınıra tecavüz ettirilmemesi IV. Ordu Komutanlığına bildirildi (Demirel, 2006).

Osmanlı Hükümeti, bu şekilde tedbirler alırken Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşulları fırsat bilerek Rus destekli isyanlarını arttırdılar. 28 Nisan 1908'de Rusların Ermenilerle birlikte Borçka'dan Kars sınırına bir saldırıda bulunacağı haberi alınması üzerine tedbir amaçlı bölgeye bir hafife memuru gönderilmesine rağmen böyle bir durumun söz konusu olmadığı belirlendi. Saldırının olmadığı belirlenmesine rağmen Rusya'nın Kars'a çok miktarda cephane ve erzak sevk ettiği görüldü

[‡]“Rusya'nın Başköy ve Armutlu ve Çürtük karyelerinde üç yüz kadar Ermeni tecemmu eyleyip Pir Ali Kanispi dağına kadar avcı taksim tecävüz-i hudûd edecekleriyle ve fesede-i merkûmenin başları fesli ve üzerlerinde Rusya piyâde askerine mahsûs setre ve ayaklarında ökçesiz çizme ve aseker bağladıkları gibi eslihaları dahi beş atmalı ince kurşunlu nev icâd tüfenkler ve diğerlerinde Rusya'nın Berdan tüfenkleri bulunduğu ve beherinin üzerinde yüzer fişenk mevcûd bulunduğu ve fazla olarak bir yorgun arabasına tahmilen üzerine gazyâğı sandıkları eşyâ basdırılıp doğruca Başköy'de dükkânın kapısına götürdüklerinde ve mezkûr arabanın tahliyesi esnâsında sandığın birisi esliha ve cephâne olduğu Rusya ahâlî-i İslâmiyesinden birkaç neferin müşâhede etmesi üzerine hudûdu tecävüzlerinde Berdan tüfenklerinden götürcekleri Ermeni lisânına âşinâ ve Rusya zabtiyesinden bir Müslümanın istimâ' ve re'yü'l-ayn müşâhede ettiği Karakilise Kumandanlığı'ndan fî 9 Teşrin-i evvel sene 311 tarihli jurnal üzerine ma'rûzdur” (BOA.MKT.MHM.00638.00015.004.001).

[§] “Erzurum Rusya Konsolosu tarafından Kars Kumandanlığı'ndan istifsâr edilerek gelen cevâbnâmede şâyi'âtn bi-esâs olduğu...” (BOA.MKT.MHM.0038.00015.002.001.)

(Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006). O dönemlerde Kars'ta Rus yapımı silahlara rastlanılmasından hareketle Kars'a gönderilen cephane ve erzâğın büyük ihtimalle Ermenilere gittiği söylenilebilir.

1912'ye gelindiğinde Rusya'nın Ermenilerin isteklerini yerine getirme konusunda daha ılımlı bir politika takip ettiği bilinmektedir. Böylelikle Ermenilerin hamiliği rolünü etkili kullanarak her dediğini yaptıracaktı. Ermeniler de bu fırsatı değerlendirmek istediler. Ermeni meselesini tekrar gündeme getirmek için Rus Hükümetine müracaat ederek, Ecmiazin Katagikosu V. Keork aracılığıyla Ermenileri himayelerine almalarını istediler. Böylelikle Rus desteğiyle Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmayı amaçlıyorlardı (Uras, 1950).

I. Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İşbirliği

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdi. Devletin savaştığı birçok cephe vardı fakat Kafkas Cephesi, Rus-Ermeni işbirliğinin gözler önüne serilmesi açısından farklıydı. Rusya bu cephenin kendi coğrafyasına yakınlığını da fırsat bilerek Ermenileri kendi çıkarları için kullanma yolunu seçti (Mangaltepe, 2014).

1914 Haziran'ında Osmanlı istihbaratına göre Ermeni komitelerinin taşra örgütlerine verilen talimat şu şekildeydi: “*Rus ordusu hudûddan ilerler ve Osmanlı askeri çekilir ise her taraftan birden eldeki vesâit ve kıyam olunacak, Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, mebâni ve müessesât-ı emîriyye bombalarla berhâva edilecek, yakılacak, hükümetin kuvveti dâhilde işgâl olunacak, levâzım silahlarıyla Ruslara ittihâk edecek ve kıt'alarından firârla çeteler teşkil eyleyecek*” (Öke, 1991). Zaman içerisinde Ermeni kuvvetleri tarafından Rus savaş gücünü takviye etmek üzere faaliyete girildi (Timur, 2001).

4 Ağustos 1914'te Kağızman Rus Birlikleri Bölge Komutanlığından, Sergey Aleksandroviç'e gönderilen telgrafta Türkiye-Rusya savaşı olması durumunda cephe gerisinde özel Ermeni birliklerini örgütlemeye imkân olmazsa bu birlikleri Rusya'ya geçirerek Rus ordularıyla savaşmasını planlayan gizli bir yapılanmadan bahsedilmektedir (Perinçek, 2012).

1914'te Ermeni komiteleri Türkiye'de bulunan şubelerine şu emri verdi: “*Ruslarla hareket edilecek*”. Bu komitenin emrine uyularak 3 Ağustos

1914'te seferberlik ilan eden Ermeniler, Rusya'ya kaçıp Rus ordularıyla birlikte Türk ordusunun karşısına çıktılar (Halaçoğlu, 2014).

Yine 30 Ağustos 1914'te Eleşkirt Hudut Tabur Komutanlığından, 3. Ordu Komutanlığına gönderilen raporda, sınıra yakın olan köylerdeki evleri arayan Rusların buldukları silahları Ermenilere verdikleri, ayrıca bölgedeki Ermenilerin Rusya'ya kaçmak için propaganda yaptıkları kayıtlıdır. Ayrıca 13 Eylül 1914'te Erzurum Valisi 3.Ordu Komutanlığına yolladığı yazı ile Rusların Ermenileri kendi taraflarına çekerek Doğu Anadolu vilayetlerinde istedikleri zaman isyan çıkarmak hazırlığı içinde olduğunu öğrendiğini, evvelce yüz bir yıla mahkûm edilerek Sibiry'a sürülen Aramayis isimli kişiyi Rusların bıraktığı ve bu kişinin Kars'ta çeteler teşkil ettiği, Türkler aleyhinde propaganda yaptığı bildirildi (Gürün, 2005).

8 Ocak 1915'te Kars göçmenlerinden Tez Harap Mahallesi sakini Avraam Aleksyeviç Kayamaşev'de Kafkasya valisine yazdığı dilekçede kendisinin lider olduğu üç yüz kişilik birliğin Türklere karşı savaşmak üzere kabul edilmesi gerektiğini dile getirdi (Perinçek, 2012).

Birçok Ermeni, Rus ordusuna katılmak istediklerini ifade ettiler. Bunlardan biride Kars Aşağı Kadıklar Köyü doğumlu Mıgırdıç Hacı Danielov'dur. Danielov Kafkasya Valiliğine yazdığı dilekçede, çarın hareket ordusuna katılmak istediğini söyledi. Ayrıca dilekçeye düşmanın her şeyini bildiği için çok faydası dokunacağını da ilave etti (Perinçek, 2014).

Ermeni gönüllülerin Rus ordusuna yardım ettiğine dair yabancı kaynaklarda vardır. Bir yazar, Ermenilerin Sarıkamış'ın köylerinden Kötek'te meydana gelen Türk bozgununda Ermenilerin önemli rol oynadıklarını yazdı. Sarıkamış harekâtına katılan Yarbay Şerif Bey ise hatıralarında Ermeni gönüllü alaylarının Rus ordusuna desteğinden bahsetmektedir (Demirel, 2006).

Rus otoriteleri Ermenileri Osmanlıya karşı yapılması muhtemel harekâta katılmaları için hazırlamaktaydı. Rusya'nın Kafkasya Umumi Valisi Kont Vorontsav Daskov, gönüllülerin yetiştirilmesiyle görevli idi. Rus çarı, kendini ziyaret eden Ecmiazin Katogikosu'na umut vererek Ermenileri parlak bir gelecek bekliyor dedi (Öke, 1991). Öte yandan Ermeniler, Rus ordusu içinde gönüllü alayları olarak istihdam ediliyorlardı. Gönüllü alayları gerek Türkiye'den gerekse Kafkasya'dan Rus ordusuna katılmaktaydılar. Rus ordusu tarafından her biri yaklaşık dört bin kişiden oluşan altı gönüllü

alayı oluşturuldu. Altı alaydan II. Alay, Armen Garo (Karakin Pasdırmacıyan) komutasında İğdır tarafına, III. ve IV. Alaylar Hamazaps ve Keri komutalarında Sarıkamış'a gönderildiler (Sarıny, 2008).

Savaş başlamadan Osmanlı topraklarına saldırmaya hazır hale getirilen gönüllü alaylarının çoğu 1912-1914 yıllarında Kars sınırından Rusya'ya geçenler oluşturuyordu. Ruslar, gönüllü alaylarını iki amaç için kullandı. Birincisi cephe gerisinde huzursuzluk yaratmak, ikincisi Rus işgalini kolaylaştırmak için savunma hattını yarmaktır. 1 Kasım 1914 Rus saldırılarıyla başlayan savaşta Ermeniler tarafından Rus işgalleri konusunda Ruslara avantaj sağlandı. Rusların önünde Sarıkamış, Kağızman gibi yerlere yerleştirilen Ermeni gönüllü alayları savaş başladığı zaman top ve makineli tüfeklerle teçhiz edilerek Narman, Kötek, Pasinler, Karakilise, Beyazıt istikametinde sürüldü. Ermeni alayları, geçtikleri Müslüman köylerini yağma ve talan ettikleri gibi beşikteki çocuğa varıncaya kadar katlettiler. Bu zulümleri duyan daha gerilerdeki köylerin Müslüman halkı ev ve barklarını terk ederek iç bölgelere göç etti (Demirel, 2006).

27 Şubat 1915'te Tahran sefiri Asım Bey'in hariciye nezaretine gönderdiği telgrafnamede Ermeni vahşeti açık bir şekilde ortaya koyulmaktaydı. Kars ve Ardahan'da Rusların teşvikiyle otuz bin erkek Ermeniler tarafından öldürüldü. Ermeniler tarafından karlı ve buzlu dağlara dökülen biçare kadın ve çocukların halleri içler acıydı. Bölge halkı Ermeniler tarafından çeşitli zulümlere tabi tutuldu ve tüfek dipçikleri ile dövülerek öldürüldü (BOA.HR. SYS.02877.00001. 109) Ruslar için casusluk yapan Ermeniler, kasıtlı olarak Osmanlı tarafına esir düşüp sonra kaçarak elde ettikleri bilgileri Ruslara aktarmaktaydılar (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007). Bütün bunların karşılığında Rusya tarafından Kars ve çevresindeki Ermenilerin her türlü ihtiyacı karşılanıyordu. 17 Ekim 1915'te La Tribune Geneve adlı Rus gazetesinde Ermenilerin, Rusya hükümeti tarafından silahlandırılarak Osmanlı Devleti'ne karşı muharebeye sevk edildikleri yazılıydı (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006).

Öte taraftan Rus ordusunun raporlarından anlaşıldığına göre Ermeni gönüllü birlikleri en geniş ölçüde Müslüman halkın ortadan kaldırılmasıyla uğraştı. Türkiye'den ileri gelenler Rusya'ya geçip alayların kurulmasında görev aldılar ve Kars ve çevresindeki Ermenilerin çoğu Rusya'ya geçerek

gönüllü alaylarına yazıldılar. Hatta silah altında olanlar silahları ile birlikte firar ederek bu alaylara girdiler (Demirel, 1996). Gönüllü birliklerin kurulması ve savaşta Ermenilerin tamamen Rusları desteklediği konusunda Ermeni kongresi ikinci reisi Tchalkouchian, Petesburg’da yaptığı 24 Mayıs 1916 tarihli konuşmasında düşüncelerini şu şekilde ifade etti: *“Türk savaşından önce, Türklerle Ermeni reisleri arasında özel görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde Türkler Ermenileri kendi taraflarına çekmek istediler. Bu teklifleri Ermeni milleti nefretle geri çevirdi. Savaş geldi ve bir gönüllü hareketi başladı. Bütün Ermenistan’dan Mısır’dan, Romanya’dan-Rusya tabiiyetindekiler dışında hepsi Türk tabiiyetinde olan ve Anadolu’yu çok iyi bilen gönüllüler toplandı ve Rus hükümetine büyük hizmetler gördüler”* (Demirel, 1996). Gönüllü birlikler, Türk ve Kürt halkını sistematik bir şekilde yok ederek Taşnaksütyun Partisinin Ermeni bölgesinin Müslümanlardan temizlenmesi ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirmeye çalıştılar. 1906 yılından beri Taşnaksütyun Komitesi adı altında birleşen Ermeniler sürekli olarak Rusya’nın Ermenilere yardım etmesi durumunda onlara itaat edeceklerini garanti ediyorlardı (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006). Taşnak Partisi Doğu Anadolu’da isyan çıkarmak ve örgütlenmek amacıyla Ruslardan maddi destek almaktaydı. 1915 Şubatı’nda Tiflis’te toplanan ulusal kongre’de yapılan yardım ve ayaklanma planı, Taşnak Partisi’nin “Askeri Daire” temsilcisinin finans seksiyonu raporunda şöyle anlatılmaktadır: *“Bilindiği gibi Rus Hükümeti, savaşın başlarında Türkiye’deki Ermenileri silahlandırmak ve savaş sırasında ayaklandırmak için ön harcamalara 24.2900 ruble vermiştir. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunu yaracak, ayaklananlarla birleşecek, cephe gerisinde anarşi yaratacak, böylelikle Rus ordusunun hareketini ve Doğu Anadolu’nun işgalini sağlayacaktı”*(Süer, 1990).

1916 yılının ocak ayında Rus ordusu, Kafkas cephesinde ilerlemeye geçti. Bu ilerleme karşısında Osmanlı birlikleri yenilgiye uğradı (Sarıay, 2008). Rus birlikleri ilerlerken ön saflarda Ermeniler, Ruslardan aldıkları destekle Türk halkına karşı acımasızca katliamda bulundular (Yüceer, 2002). 1917 Ekimi’nde Rusya’da ihtilal çıkmasıyla birlikte idareyi ele alan Bolşevikler ilk günden itibaren Ermenilerin koruyuculuğunu üzerine

aldılar**. 18 Aralık 1917'de ise Erzincan Mütarekesi yapıldı. Mütarekeden sonra Rus ordusu geri çekilirken el altından silahlandırdıkları ve büyük Ermenistan idealini canlandırmak isteyen Ermeniler, karşı karşıya kaldıkları Türk halkını katliama başladı.

Bu katliamlardan biride Karsın Kalo/Derecik Köyü'nde oldu. Kars Derecik Köyü'nden 1907 doğumlu Hacı Lezgi Uray, ihtilalden sonra Ermenilerin Kars'taki davranışlarını şöyle açıkladı: *"İhtilalin ardından Ermeniler de mayıs ayının sonu haziran ayı başlarında belki 40 vagonluk bir trenle Kars'a asker getirdiler. Kars kalesine bir bayrak dikerek şadlık etmeye başladılar. Güya onlara beylik verilmiş. Cihan Harbi'nde Urus'un ayağı nereye değmişse onların beyliği de oraya kadarmış... Çok geçmeden Müslümanları kırmaya başladılar"* (Kantarci, 2005).

13 Ocak 1918'de Petrograd'da, Pravda gazetesinde Lenin ve Stalin imzalı " 13 Nolu Decret" diye anılan bir bildiri yayımlandı. Rus Hükümeti'nin Türkiye'deki Ermenilerin isterlerse tam bağımsızlıklarını alana kadar destekleyeceklerini açıklayan bildiri, Rusların Ermenileri bağımsızlık yolunda kışkırttığının kanıtıdır (Gürün, 2005).

Sadrazam Talat Paşa, 16 Ocak 1918 günü Enver Paşaya çektiği telgrafında Rusların çekilirken Ermenileri silahlandıracaklarını ve buraları geri almak içinde askeri harekât yapılmasını istedi (Dayı, 1997). Bu telgraftan bir ay sonra 12 Şubat 1918'de askeri harekât başlatıldı. İlerleyen Türk ordusu karşısında geri çekilirken masum halkı öldüren Ermenilerin durdurulması için Başkumandan Enver Paşa, II. Ordu Kumandanlığı aracılığı ile Rus Kafkas Ordusu Başkumandanlığına gönderdiği telgrafında

** Bolşeviklere göre Ermenilerin kurtuluşu Türk idaresinden çıkmalarına bağlıydı. Sovyet Hükümeti ve hükümet reisi Lenin'in böyle düşünmesinin en önemli sebebi Bolşevik Partisi'nin en nüfuslu azalarının Ermeni olmasıydı. Türk Rus sınırında bir Ermenistan kurulması Rusya'nın menfaatleri bakımından çok gerekli görülüyordu. Çünkü kurulacak Ermenistan'ın Rusya'ya bağlanması muhakkaktı. Sovyet Hükümeti kurulması düşünülen Ermenistan ile ilgili kararname yayınladı. Bu kararnamenin maddeleri şu şekildeydi: *"Türkiye'de bulunan Ermenilerin şahsi mal ve mülkünün emniyeti korumak maksadıyla hemen bir Ermeni halk milisinin teşkili. Dağılmış olan Ermenilerin herhangi bir sorunla karşılaşmadan Türkiye Ermenistan'ı olarak görülen yere dönebilmeleri. Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin Türkiye Ermenistan'ı olarak görülen yere herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönmelerinin mümkün kılınması. "Ermeni Halk Mümessilleri Şurası" adıyla "Türk Ermenistan'ında geçici bir idarenin kurulması".* (Kurat, A.N.(2011). *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara).

Ermenilerin rast geldiği her yerde masum halkı öldürdüklerini Rus Başkumandanlığının buna son vermezse galeyana gelen halkın öç almak için ayaklanabileceklerini ifade etti (Dayı, 2004; Mazıcı,1987). Bu esnada 3 Mart 1918’de yapılan Brest Litovsk Anlaşması’yla Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti’ne bırakıldı. Anlaşmaya göre; Rusya, Doğu Anadolu vilayetlerinin boşaltılması ve bunların asayişinin sağlanması yolunda yapmaya muktedir olduğu her şeyi en kısa zamanda yapacaktır. Ardahan ve Batum bölgeleri de hemen Rus askerleri tarafından boşaltılacak, bu bölgenin yeni teşkil edilecek idari-hukuki ve milletlerarası hukuk işlerine Rusya karışmayacak ve bu bölge ahalisine komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle yeni idari şeklini kurmasına muvafakat edilecektir (Uçarol, 2010; Yüceer, 2002). Aynı gün ek antlaşma şeklinde Türk-Rus Anlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre; Doğu Anadolu Ruslar tarafından 6-8 hafta içerisinde boşaltılacak, Türk kuvvetleri gelene kadar Rus ordusu bölgedeki güvenliği sağlayarak öç alma ve soygun gibi olayları önleyecek, Ermeni çeteleri silahsızlandırılacak ve dağıtılacaktır. Yapılan Türk-Rus Antlaşmasına rağmen Ruslar, Türk halkına zulmeden Ermenilere mani olmadılar (Yüceer, 2002).

Rus askerlerinin kıtalarını terk ederek cepheyi boşaltmaları üzerine yeni Sovyet makamları Rus işgali altındaki sahada derhal bir Ermeni milisi teşkiline giriştiler. Bu milis sözde Ermenileri Kürtlerin hücumlarından korumak amacıyla oluşturuldu. Fakat esas gaye, bir an evvel Ermenileri silahlandırmak ve Rus zabitlerinin yardımı ile bir Ermeni ordusu meydana getirmektir. Aynı zamanda “Ermeni Halk Sovyetleri” de teşkil edilecekti. Sovyet hükümeti, bölgenin hakiki sahipleri olan Türklere devredilmemesi için elinden gelen her şeyi yaptı (Sarımay, 2008). Ermeniler, Mart 1918’de Rusların Sarıkamış’ta bıraktıkları 1800 Türk’ü acımadan öldürdü (Kırzioğlu, 1943). Kaptan Mosesyan ve General Areşof’un, Kars Vilayeti’nde yaptıkları katliamlar Rusların, 1915’deki katliamlarının acısını unutturacak derecede idi.

Başlarında Çarlık Rusyası’nın subayları bulunan Brest Litovski’yi tanımayan Taşnak Ermenileri, Kars ve çevre köylerinde katliam ve yağma yaparak şehrin mahalle ve köylerini ateşe verdiler (Kantaracı, 2005). Ermenilerin 1918 yılında yaptıkları mezalimleri içeren ve 25 Eylül 1919’da Kâzım Karabekir Paşa tarafından General Harbord’a sunulan raporda şöyle

deniliyordu; "1918 Ocak ayı içinde Cephe 'den Rusların çekildiği ve yalnız Mütareke Heyeti'ne memur Rus Subayları ile Ermeni birliklerinin kaldığı anlaşılıyordu. Her taraftan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar; Ermenilerin, korkunç bir İslam kırgınına başladıklarını, yağma ve ırza dokunmaların dayanılmaz çabuklukla ilerlediğini bildiriyordu" (Dayı, 2004).

21.07.1919'da yazılan raporda; Rusların geri çekilmeleriyle birlikte Antranik Paşa çetesi başta olmak üzere Ermeni çetelerinin, Bedrevans, Kalender, İslâmsor, Ahalik-i Ulya, Hoşu Karyesi, Zanzak, Sıçankala, Ağviran, Zivin, Menevürt, Zars, Gerek, Azab köyleri ahalisini soykırıma tabi tuttukları, yaklaşık 10.000 kişiyi esir ya da katlettikleri, esir edilenlerin ya katledildiği haberinin alındığı, ya da hiç haber alınmadığı; katledilenlerin ise dere içlerine, hanelere ve ahırlara toplatılıp kurşunlanarak ya da süngü ve balta ile parçalanarak katledildikleri, bazılarını, üzerlerine gazyağı dökerek yaktıkları, çocukların burun ve kulaklarını kesip parça parça doğradıkları, bazılarının göğüslerinden çivi çakarak süngüledikleri, bir kısmını boğazladıkları, kadınların memelerini keserek işkencelerle öldürdükleri, kalan az sayıda insanın da ancak can ve namuslarını kurtarabildiği belirtildi (Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, 2001). Adı geçen köylerin ihtiyar heyetlerinin anlattıkları da raporda geçen Ermeni mezalimini onaylar nitelikteydi.

Türk İleri Harekâtı Esnasında Rus-Ermeni İşbirliği

Ermenilerin Kars ve civarında katliamlarından sonra birçok koldan ilerleyen Türk ordusu 5 Nisan 1918'de Sarıkamış'a girdiğinde Türk halkının tamamının Ermeniler tarafından öldürüldüğü görüldü (Dayı, 2004).

General Areşof ve Yüzbaşı Katareiyof Aganik'in emrindeki Ermeni kuvvetleri, Sarıkamış'ın Asboga, Yenigazi ve Kara Hamza köylerinde birçok masum kanı akıtıp, köyleri yağmalayıp, yaktılar. Buradan Oltu'ya kaçan halkı, Laloğlu ve Bölükbaşı Rumları korumak amacıyla kandırarak Kantranlı Köyünde topladılar. Halktan; 1200 kişiyi bir, diğer 200 kişiyi de ayrı saman damına dolduran Ermeni ve Rumlar, kadın ve çocukların namuslarına saldırıp halkın eşyalarını da aldıktan sonra makinalı tüfeklerle tarayıp öldürdü ve ardından damı ateşe verdiler (Erdoğan,1998).

Türk ordusu bu köye ulaştığında, saman damındaki bir direktte bütün âleme (âlem: kâinat, insanlık), yaşanan vahşeti ilan eden şu yazıyı gördüler:

"Ey Türk kardeşlerim, bir gün elbet mazlumların katledildiği buraya geleceksiniz. Ermeni ve Rumlar bizi buraya topladılar. 24 saat aç ve susuz bıraktılar. Geceleyin aramıza dalarak, kadınların ve çocukların namuslarına taarruz ettikten sonra, makineli tüfek kurdular. Ben de, kurtulamayacağımızı bilerek bu yazıyı yazdım. Bizim intikamımızı aldığımızda zulümle öldürülen bu masumların ruhları şad olacaktır. İmza Kara Hamzalı Molla Bekir" (Erdoğan,1998).

8 Nisan'da Kağızman'a giren Türk Müfrezesi Kağızman sokaklarında Ermeniler tarafından "artık kardeş olduk, silahlarımızı geri verin, birbirimize bir fenalık yapmayacağız" diyerek kandırdıkları Türklerden 400 kişinin ölüsü ile karşılaşıldı (Dayı, 2004).

1918 yılının nisan ayında Kars'tan Tiflis'e gelen Rum muhacirler, Ermenilerin taş üstünde taş baş üstünde baş bırakmadıklarını, kadınların namuslarını kirleterek onları çıldırttıklarını ifade ettiler (Kantarıcı, 2005).

Ermeniler aynı vahşetlerini, Dülbentli, Ali Sofu, Akpınar, Karaçayır ve Berne (bu köyde Savaogu Nikola'nın adamları toplam 1500 kişiyi önce makineli tüfikle tarayıp, sonra da otları doldurdukları saman damında yaktılar) köylerinde de tekrarladılar, saman damına doldurdukları halkı, diri diri yaktılar (Erdoğan, 1998). Yine Aşağı Kotanlı, Yukarı Kotanlı, Ağıyer, Oluklu ve Tozluca köylerinde de köyün kadın ve kızlarını beraberlerinde götürdüler. Ermenilerin, Kars Vilayeti'nde ve Kafkaslar'da yaptıkları bu mezalimlerin örnekleri, kabul edilemeyecek kadar çoktu. Nitekim, Grup Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın, 16 Mayıs 1918'de III. Ordu Kumandanlığına Ermeni Mezalimi hakkında yazdığı raporda: "*Vellhasıl, Ermeniler Kars, Sarıkamış, Ahılkelek ve Kağızman İslam köylerinin kısm-ı azamını yok ettiler*" demektedir (Dayı, 2004). Ermeniler sadece Sarıkamış, Arpaçay arasında elli iki Kars ve çevresinde dört yüzün üzerinde Türk köyünde 40.000 erkek ve çocuğu cami merak, ahır gibi yerlere doldurarak ateşe verdiler (Kantarıcı, 2005).

Birkaç koldan ilerleyen Türk Ordusu, Sarıkamış, Kağızman'ı ele geçirdikten sonra 25 Nisan'da Kars Ermeni işgalinden kurtarıldı (Kırzioğlu, 1999). Böylece 30 Nisan'da Elviye-i Selâse'nin tamamı tekrar Anavatan'a katıldı fakat bu durum uzun sürmedi. 30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi ile Kars ve çevresi bu anlaşmaya binaen tekrar Osmanlı toprakları dışında kaldı. Türk birlikleri geri çekilince Kars ve çevresindeki

Müslüman halka yönelik Ermeni saldırıları yoğunluk kazandı. Bölgenin ileri gelenleri tarafından Ermeni saldırılarını engellemek ve bölgede birlik ve beraberliği temin etmek için 5 Kasım 1918'de "Kars Milli İslam Şurası" toplandı. "Kars Milli İslam Şurası", bölgedeki halkı bilinçlendirmek amacıyla I. II. ve III. Kars Kongrelerini tertipledi. 17/18 Ocak 1919'da yine aynı amaçla "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti" kuruldu (Dayı, 1997). Ermeniler ve Bolşevikler, bölgede birlik ve beraberliğin temininde faydası görülen hükümeti ortadan kaldırmak için elbirliği ile saldırı düzenledi. Kars'ta Ermeni mezalimi bütün hızıyla devam etti. Kars, Sarıkamış, Karakurt havâlisinde Ermenilerin yaptıkları zulmü gösteren muhtıra Ermenilerin, Revan, Şuregil, Zaruşat, Ağbaba, Çıldır, Göle ve Göleviren'deki Müslümanlara karşı katliam, yağma, ırza tecâvüz gibi mezâlimler işledikleri, milletvekillerini katlettikleri Müslüman ahalinin ise, kendilerini savunmak için Osmanlı Hükümetin'den yardım istedikleri belirtildi(Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, 2001). Bu hükümetin ömrü uzun sürmeyerek İngilizler tarafından 13 Nisan 1919'da dağıldı (Dayı, 1997). Hükümet dağıldıktan sonra bölgede Ermeni saldırıları devam etti.

6.12.1920'de Merdenik Havalisi Kumandanı ve Kâim-i Makam Vekili'nden Kars Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına yazılan raporda 1919'da Ermenilerin Ruslarla beraber Kars'a bağlı Göle'nin Sipkor, Korevenk, Çölpenek, Himiskar ve Kızılkilise köylerinde yüz elliden fazla Müslüman'ı katlettikleri ayrıca Harebe, Altınbulak, Karatavuk, Lalevargens köylerinde kırk dört Müslüman'ı boğarak öldürdükleri ve halkı göçe zorladıkları yazılıdır^{††}.

^{††} "Ermeniler Ruslarla müştereken geçen senenin Haziran ve Temmuz aylarında Göle'nin Sipkor, Korevenk, Çölpenek, Himiskâr, Kızılkilise karyeleri ahâlisiyle bir müddet muhârebede bulunduktan ve mezkûr kurâ ahâlisinin sebât edememesi hasebiyle ahâlinin her birisi bir tarafa kaçmış ve emvâl ve eşyaları Rus ve Ermeniler tarafından kâmilan gasb ve talan edilmiştir. İsmi geçen köylerde Rum [Rus] ve Ermenilerin müştereken şehîd ettikleri İslâmların mikdârı yüz elliye tecâvüz etmektedir. Bu cinâyetler 1335 senesinin Haziran ve Temmuz ayları zarfında bi'z-zât Mazmanof'un emr ve kararıyla icrâ edilmiştir. Bundan başka Ermeniler Lalavargens, Çullu, Harabe, Altınbulak ve Karatavuk karyelerini de ahâlisinin kâffesini ölüm tehdîtiyle hicrete mecbûr ederek mezkûr dört köy sekencesinin tekmil mâl ve eşyalarını talan ve hânelerinin de yüz yirmisini de başdan başa ihrâk etmişlerdir. Mezkûr dört köy ahâlisinden Ermeniler 2.000'i mütecâviz 917 mâl ile 4.000'i mütecâviz mevâşi talan etmişlerdir. Altınbulak Karyesinden Ermeniler dört Müslüman şehîd ettikleri gibi Karatavuk ve Lalavargens karyelerinden 40'ı mütecâviz Müslümanı boğmak sûretiyle i'dâm etmişlerdir. Yarın ve tevâlî eden günler zarfında bu bâbdaki tahkîkâtın pey-der-pey arz edileceği marûzdur efendim" (Başbakanlık Devlet Arşivler

Ermeni mezalimlerinin ardından bölgedeki XV. Kolordu Komutanlığının ismi Doğu Cephesi Kumandanlığı'na çevrildi. Milli Mücadele Dönemi'nde ortak düşmana karşı birlikte hareket eden Türkiye ve Rusya, Ermeniler konusunda farklı düşünüyordu. Rusya, Ermenistan'a Anadolu'dan çok fazla toprak verilmesini isterken Türkiye ise Misak-ı Milli ile belirlenen coğrafyadan bir karış toprak vermek istemiyordu (Avcı,2008). Bu esnada Moskova Anlaşması'nın görüşmeleri başladı. Büyük Millet Meclisi, Rusya ile ilişkilerin bozulmasını istemiyordu. Bu durum Ermeniler üzerine askeri harekette bulunmak isteyen Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'e meclis tarafından red cevabı verilmesine sebep oldu. Fakat akabinde Moskova'da temas halinde olan Türk heyetinin, Sovyetlerin olaya karışmayacağı garantisini alması üzerine Türk askeri harekâtı için Rus engeli ortadan kalktı.

Kars ve çevresinde şiddetlenen Ermeni saldırılarının dayanılmaz bir hal almasıyla meclisten askeri hareket için 20 Eylül'de savaş kararı çıktı. Savaşı başlatmakla suçlanmak istemeyen Türkiye ilk saldırıyı Ermenilerden bekledi. Akabinde 24 Eylülde büyük bir Ermeni saldırısı başladı. Bu saldırıya Türk ordusunun cevabı 28 Eylül'de karşı saldırı şeklinde oldu. Doğu Cephesi Komutanı Karabekir, 28 Eylül'de başlattığı harekette aynı gün Sarıkamış'ı aldı, 30 Ekim'de Kars ele geçirildi. Kars Kalesinin düşmesi Ermeni yenilgisinin işaretiydi.

Savaş devam ederken Ermeniler Rusya ile siyasi girişimlerde bulundular. Ermeniler, Moskova'dan aracılık yapmalarını ve Türk saldırılarının durdurulmasını istedi. Ermenilerin bu teklifleri reddedilince yalnız kaldılar. Rusya'nın yardım etmemesi üzerine Türk ordusu Gümrü üzerine yürüdü. 6 Kasım'da Ermenilerin mütareke isteklerine olumlu cevap veren TBMM ile Ermeniler arasında 7 Kasım'da mütareke yapıldı. 8 Kasım'da TBMM'nin şartları Ermenilere iletildi. Şartların kabulüyle 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapıldı (Soysal, 2000; Mazıcı,1987).

Gümrü Antlaşması, XVIII. madde gereğince bir ay içerisinde onaylanması gerekirken ertesi günü Sovyetler Birliği'nin desteği ile Ermenistan'da yönetimi Bolşeviklerin alması ile yürürlüğe girmede. Gümrü Antlaşması yürürlüğü girmemesine rağmen tarihsel değeri yüksektir. Gümrü

Genel Müdürlüğü, (2001). *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara).

Antlaşması yerini Moskova ve Kars Antlaşmaları'na bıraktı (Soysal, 2000; Karabekir, 2000; Mazıcı,1987).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rusya ile ilişkiler giderek arttı. Rusya, devletin zayıflığını da fırsat bilerek ülkenin doğusundaki irtibatını arttırdı. Rus çarı I. Petro'nun vasiyetnamesinde de açıkça görüldüğü gibi Doğu bölgesindeki Ermenileri kullanarak bölgede hâkimiyet kurma çabası aşikârdır. Fakat Rusya en doğru tanımıyla Ermenisiz bir Ermenistan isterken zaman zaman Ermeniler ile ilgili gerçek düşüncelerini de ortaya koydular. Nitekim Berlin Kongresi öncesinde Ermenileri bağımsızlıkları konusunda ümitlendiren Rusya, kongre esnasında İngiltere'nin kedisini sıkıştırmasıyla Ermeni konusunu ikinci plana attı. Berlin Kongresi'nden sonra Ermeni Heyeti, Rus çarından ıslahat için aracılık yapmayı isteyince Rus çarı, "Sizin işleriniz beni alakadar etmez" dedi. Bu konuşma Rusya'nın Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Kars ve çevresinde bulunan, Rusya'ya gidip askeri eğitim alan çok sayıda Ermeni bulunmaktaydı. Kars Anadolu'nun doğudaki kapısı olduğu için geçiş noktası özelliği göstermektedir. Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya geçişler Kars üzerinden yapılmaktaydı. Bu yüzden Kars, coğrafya itibarıyla Rus kışkırtmaları sonucunda Ermenilerin hareketlenmeye en müsait olduğu şehirdir. Bu durum I. Dünya Savaşı'nda bütün olumsuzluklarıyla kendini gösterdi. Ruslar, Kafkas Cephesi'nde Ermenileri özellikle iki türlü kullandı. Birincisi ön saflarda Rus birlikleri ilerlemeden halk üzerinde korku yaratmak, ikincisi cephe gerisinde Türk halkı üzerinde baskı kurmak. Ermeniler, Rusların desteği ile bölge halkının büyük bir kısmının yok olmasına sebep oldular. 1917 Bolşevik ihtilaliyle Rus birlikleri bölgeden çekilirken yerlerine Ermenileri bıraktılar. Yine bu süreçte Ermeniler, halkı her türlü işkenceye tabi tutular. İhtilalin ardından Türk ileri harekâtı gerçekleşse bile Mondros Mütarekesi ile bölge yeniden Ermenilerin at koşturduğu bir alan halini aldı.

Mondros Mütarekesi'nin ardından Ermenilerin hamiliği rolünü üstlenen devletlerden biri de İngiltere oldu. Bu dönemde Ruslarla birlikte özellikle İngiltere'nin desteğini alan Ermeniler zulümlerini devam ettirdiler. Bu zulümler Kâzım Karabekir'in II. Doğu Harekâtı'na kadar sürdü. Harekât

sonrasında Ermeniler ile TBMM arasında Gümrü Antlaşması yapıldı. Fakat bu antlaşma yürürlüğe girmedi. Çünkü Sovyet Rusya'nın Kızıl ordusu antlaşma günü Ermeni Meclisini basarak, Çarlık Rusya'nın kabul ettiği bir antlaşmayı kabul etmek istemedi. Ermeni Meclisinde bile Rusya'nın izni olmadan bir anlaşma kabul görmedi. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya gibi Ermenilere istedikleri gibi yön verme yolunu seçti.

Sonuç itibarıyla Rusya tarih boyunca Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdi. Rusya, Ermenileri çıkarlarını gerektiğinde yok sayarken, çıkarları doğrultusunda da bölgede güç olmaları için var saydı.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

1-BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

MKT. MHM.00638.00015.004.001.
MKT. MHM.00638.00015.001.001.
MKT. MHM.0068.00015.002.001.
MKT. MHM.00624.00038.002.001.

HR. SYS.02877.00001. 109.

B-Telif Eserler

1- Kitaplar

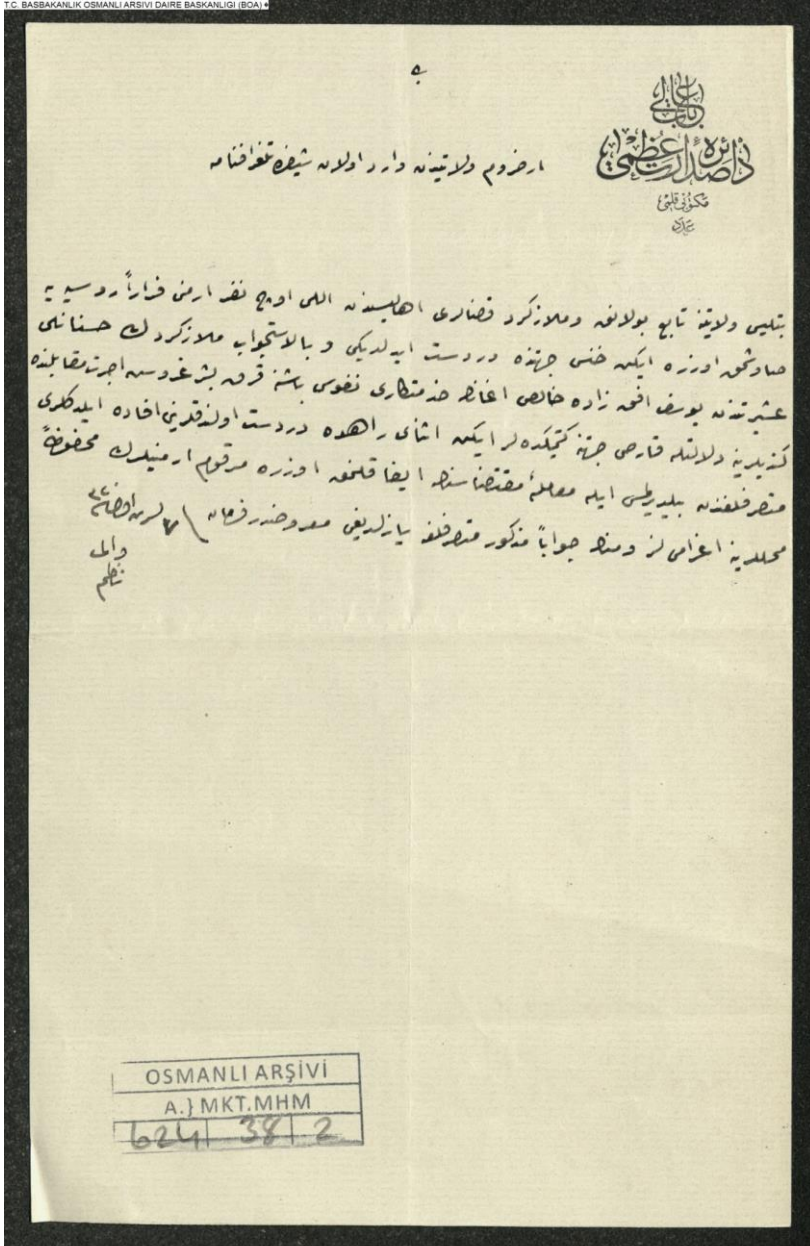
- Akgül,S.(1995). *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi , Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Aydoğan, E. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(1995). *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu da Ermeni Mezalimi 1906-1918*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü.(2001). *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(2006). *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı Rus İlişkileri (1907-1921)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(2006). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri III (1899-1906)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.(2007). *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Dayı, E. (1997). *Elviye-i Selase (Kars Ardahan Batum) de Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Demirel, M. (1996). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)* , Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Erdoğan, F.(1998). *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1998.
- Gürün, K.(2005). *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Halaçoğlu, Y.(2014). "Ermeni Tehciri ve Gerçekler", *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Hasanaliyev, N.(1994). *Rusya'nın Van ve Erzurum'daki Başkonsolosu Mayevski'nin Hatıraları*, Çev:Enver Uzun, Bakü.
- Hatipoğlu, S.(1994). Bağdat Demiryolu ve Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara.

- Çiçek, Salim Koca), C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2014.
- Karabekir, K.(2000). *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Kırzioğlu, F.(1943). *Kars*, Yeni Sabah Matbaası, İstanbul.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara.
- Küçüksoy, H.(2007). *Tarihi Belgeler ve Uluslararası Hukuk Kuralları Işığında Ermeni Sorunu*, Anıl Matbaa, Ankara.
- Öke, M. K. (1991). *Ermeni Sorunu*, TTK, Ankara.
- Mangaltepe, İ.(2014).“Avrupalı seyahatçilerin ve bazı batılı devletlerin Osmanlı Coğrafyası’ndaki Ermenilere yönelik destek faaliyetleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ed.Mehmet Metin Hülagü ve Diğerleri, TTK, Ankara.
- Mazıcı, N. (1987).*Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni 1878-1918*, Gümüş Basımevi, İstanbul.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, TTK, Ankara.
- Timur, T. (2001). *Türkler ve Ermeniler*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul.
- Uras, E.(1950). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Yeni Matbaa, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H.(1995).*Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK, Ankara.
- Yüceer, N. (2002).*Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

2-Makaleler

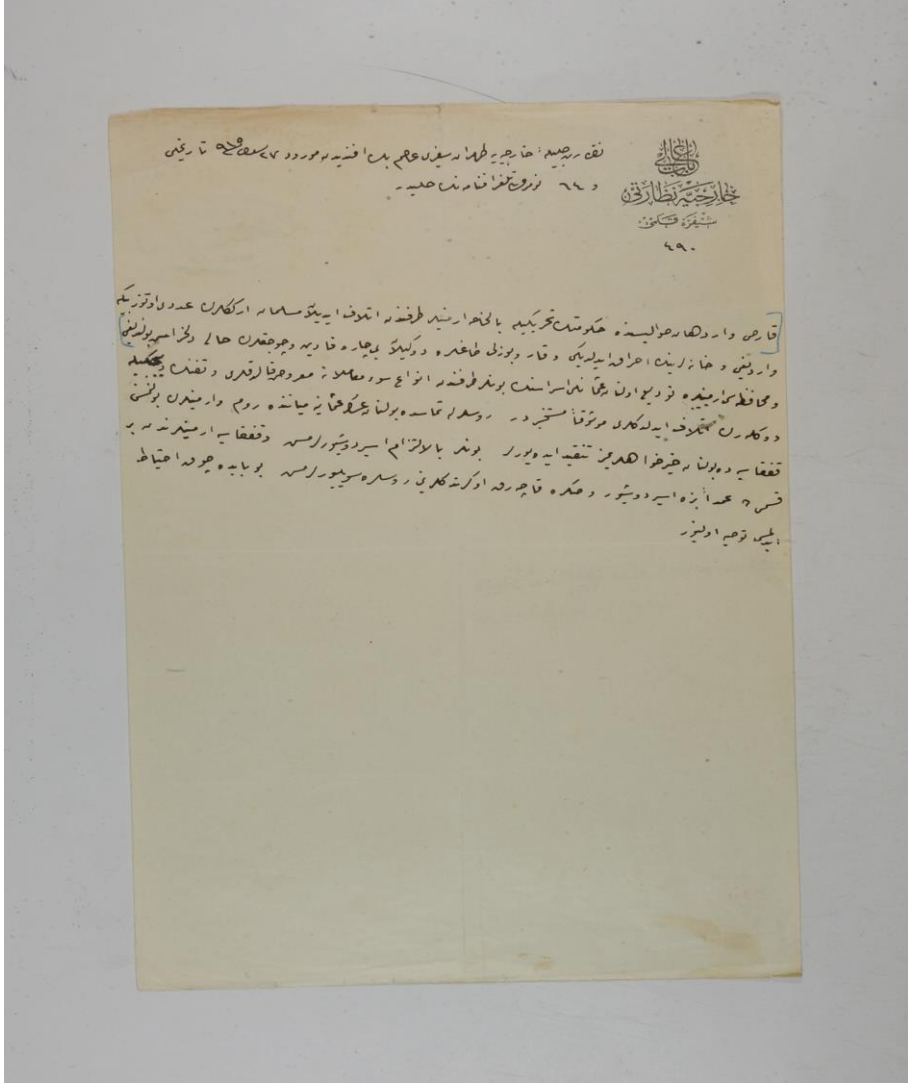
- Avcı, C. (2008). “Türk Ermeni İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.16, s.65-76
- Demirel. M. (2006). “Sarıkamış’ta Ermeni Olayları”, *TAED*, C.12, Sayı: 31, ss.105-118.
- Dayı, E. (2004). “Elviye-i Selase (Kars Ardahan Batum) da Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23, Erzurum, 2004, ss.245-261.
- Güler,A.(1995).“Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenlemeler”,*OTAM*, S.6, ss.92-137.
- Kantarıcı,Ş. (2005). “Kars’ta Türklere Yönelik Mezar Kazıları:Kalo/Derecik Köyü Mezar Kazısı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi*,S.18, ss. 221-231.
- Kılıç, D.(2001). “Rusya’nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*,S.2, ss.49-65.
- Mustafayev, B. (2013). “Cihan Hakimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro’nun Vasiyetnamesi ve Ermeni Devleti’nin Kurulmasında Etkisi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4,Sayı: 11, Haziran, ss.17-27.
- Ortaylı, İ. (1978). “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara.
- Perinçek, M. (2012). “I. Dünya Savaşında Türkiye Ermenilerinin Rus ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler”, *Doğu Karadeniz Dergisi*, S.10, ss.9-50.
- Sarınay, Y. (2008). “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 1, Sayı:2, ss. 1-37.
- Süer, A. (1990). “1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusyası’nın Rolü”, *DTCF Dergisi*, S.10, ss.459-466.

T.C. BASKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.MHM.00624.00038.002

Belge 2: Ermenilerin Rusya'ya geçişte Kars'ı kullandıklarını gösteren belge

Belge 3: Rusların teşvikiyle Ermenilerin Kars ve çevresindeki halka zulmettiğini gösteren belge

Öğretmenlerin Algıladığı Örgütsel Destek ile Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Örgütsel Güvenin Aracı Rolü

Received/Geliş: 12.01.2018
Accepted/Kabul: 06.04.2018

Tevfik UZUN*

Öz

Algılanan örgütsel destek, sosyal değişim kuramına dayandırılmaktadır ve kurama göre çalışanlar, örgütlerinden destek gördüklerinde bunu örgütlerine olumlu tutum ve davranışlar olarak yansıtmaktadırlar. Öğretmenler de okullarından örgütsel destek gördüklerinde örgütsel güvenleri ve örgütsel özdeşleşmeleri artabilmekte ve işten ayrılma niyetleri azalabilmektedir. Bu değişkenler okulun amaçları ve başarısı için önemli görülmektedir. Bu çalışma, öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolünü belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma ile kuramsal çerçeveden yola çıkılarak bir model oluşturulmuş ve modele ilişkin hipotezler test edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında Giresun İli Bulancak ilçesindeki devlet liselerinde çalışan 197 öğretmen oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeliyle test edilmiştir. Araştırma sonucuna göre; öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel güvenleri ve özdeşleşmeleri arasında pozitif yönde, işten ayrılma niyetleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek; örgütsel güvenlerini ve örgütsel özdeşleşmelerini pozitif yönde etkiliyorken işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir. Öğretmenlerin örgütsel güvenleri, hem algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşmeleri arasındaki ilişkide hem de algıladıkları örgütsel destek ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkide kısmi aracı rolüne sahiptir. Araştırmanın, öğretmenlerin okul içindeki örgütsel davranışlarının daha iyi anlaşılması bakımından araştırmacılara ve eğitim yöneticilerine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel destek, özdeşleşme, güven, işten ayrılma niyeti

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Giresun-Türkiye, tevfik.uzun@giresun.edu.tr ORCID ID:0000-0002-6505-24

Relationship among the Perceived Organizational Support, Organizational Identification and the Turnover Intention of Teachers: Mediating Role of the Organizational Trust

Abstract

Perceived organizational support is based on the theory of social change and according to the theory workers reflect positive behaviors and positive attitudes towards their organizations when they receive support from their organizations. Teachers also increase their organizational trust and organizational identities when they receive organizational support from their schools, and their intention to leave work is reduced. These variables are considered important for the school's purposes and success. This study was conducted to determine the relationship among the organizational support and identification perceived by teachers and the intention to leave work; then to determine the mediating role of organizational trust in this relationship. Through the research, a model was established by theoretical framework and the hypotheses related to the model were tested. The study group of the study covers 197 teachers employed in state high schools in Giresun, Bulancak district in 2016-2017 academic year. Relations among variables were tested by a correlation analysis and structural equality model. The results show that; there is a positive correlation among the perceived organizational support, trust and identification of the teachers; negative correlation with the intention to leave work. The organizational support teachers perceive; organizational trusts and organizational identifications in the positive direction while affecting their intent to leave the work in the negative direction. The organizational trust of teachers has an intermediary role among the perceived organizational support and the organizational identification, as well as the perceived organizational support and the intention to leave the work. It is envisaged that the research will contribute to the researchers and educational administrators to understand the organizational behavior of the teachers in the school better.

Keywords: Organizational support, identification, trust, turnover intention

Giriş

Okullardan öğrencilerin akademik başarılarına ilişkin beklentiler her geçen gün daha fazla artmaktadır. Bu durum öğretmenlerin görev ve sorumlulukları yerine getirirken daha fazla çaba göstermelerini, okulların amaçlarını daha çok benimsemelerini ve daha verimli çalışmalarını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin okullarına güvenmelerinde, kendilerini okulun bir parçası hissetmelerinde, okullarına bağlı olarak uzun süre çalışmalarında nelerin etkili olduğunun ortaya konulması önem kazanmaktadır. Öğretmenlerin çalıştıkları okullar tarafından yönetsel, sosyal ve duygusal açıdan desteklenmelerinin örgütsel güven, özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri üzerinde etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Algılanan örgütsel destek, sosyal değişim kuramına dayanmaktadır ve bu kurama göre çalışanlar, örgüt veya yöneticilerinden destek gördüklerinde bunu örgütlerine olumlu tutum ve davranışlar olarak yansıtmaktadırlar (Rhoades & Eisenberger, 2002). Öğretmenlerin de okullarından gördükleri örgütsel desteğin karşılığı olarak örgütsel güvenlerinin, özdeşleşmelerinin artacağı, işten ayrılma niyetlerinin azalacağı beklenmektedir. Bu araştırmanın çıkış noktası, öğretmenlerin algıladığı örgütsel desteğin örgütsel güven, özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri üzerine etkileri ve bu değişkenler arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracı rolünün belirlenmesidir. Alan yazında bu dört değişkenin aynı anda ele alındığı araştırmalara sık rastlanmamaktadır. Araştırma ile kuramsala dayanarak, bu dört değişken ile bir model oluşturulmuş ve bu model yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Yapılan araştırmanın, okul amaçlarını başarıyla gerçekleştirmek isteyen okul yöneticilerinin öğretmenlerin örgütsel davranışlarının anlamalarına katkı sağlayıcı düşünülmektedir. Araştırmanın örgütsel davranış konusunda eğitim alanında araştırma yapan akademisyenlere, dört değişken arasındaki ilişkinin aynı anda analiz edilmesi açısından faydalı olacağı öngörülmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Algılanan Örgütsel Destek

Algılanan örgütsel destek; örgütlerin çalışanların katkılarına ne dereceye kadar değer verdiklerine, çalışanların refahına ne kadar önem verdiklerine ilişkin olarak çalışanlarda oluşan algıları ifade etmektedir. Örgütsel destek; çalışanların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması,

gösterdikleri üstün çabaların değerlendirilmesi; örgüte verdikleri katkılar sonucunda çalışanların mutluluklarına önem verilmesi, çalışanların katılımlarına ve ilgilerine değer verilmesi inancını ifade etmektedir (Eisenberger, Huntington, Hutchison ve Sowa, 1986). Algılanan örgütsel destek öncülleri kabul edilen; örgütsel adalet, yönetici ve meslektaş desteği, dönüşümsel ve işlevsel liderlik, lider üye etkileşimi, çalışan örgüt ilişkisindeki kalite, çalışan-örgüt değer uyumu, insan kaynakları uygulamaları (iş güvenliği, esnek çalışma uygulamaları, aile hayatını destekleyici çalışma uygulamaları, iş zenginleştirme, kişisel gelişim fırsatları) algılanan örgütsel destek ile pozitif; yöneticinin kötü niyeti, psikolojik sözleşme ihlalleri, algılanan örgütsel politikalarla negatif ilişkilidir (Eisenberger ve diğer., 1986; Eisenberger, Fasolo, ve Davis-LaMastro, 1990; Kurtessis, Eisenberger, Ford, Buffardi, Stewart, ve Adis, 2017; Rhoades ve Eisenberger, 2002; Riggle, Edmonson ve Hansen, 2009). Algılanan örgütsel destek sonuçları olarak kabul edilen; örgütsel bağlılık, iş doyumunu, örgütsel vatandaşlık davranışı, iş performansı, işe katılma ve işte kalma isteği, öz yeterlilik, örgüt temelli benlik saygısı, iş-aile dengesi ile pozitif; iş stresi, iş devamsızlık, çekilme davranışı, tükenmişlik, duygusal tükenme ve iş-aile çatışması ile negatif ilişkilidir (Kurtessis ve diğer., 2015; Rhoades ve Eisenberger, 2002; Riggle, Edmonson ve Hansen, 2009).

Örgütsel Güven

Algılanan örgütsel desteğin önemli sonuçlarından biri de örgütsel güvendir. Örgütsel güven, bir çalışanın çalıştığı örgütün kendisine faydalı olacağına veya en azından kendisine zarar vermeyeceğine dair duyduğu güveni ifade etmektedir (Tan ve Tan, 2000). Örgütsel güven; çalışanların örgütsel roller, ilişkiler, deneyimler ve örgütteki karşılıklı dayanışmadan yola çıkarak örgütteki diğer üyelerin davranışları ve niyetleri hakkındaki olumlu beklentileri olarak tanımlanmaktadır (Shockley-Zalabak, Ellis ve Winograd, 2000). Çalışan arasında örgütsel güvenin oluşmasını sağlayan açık iletişim, karar alma sürecine katılım, çalışma gruplarının uyumları, liderlik biçimleri, iş ve etik değerler, olumlu geri bildirim ile örgütsel güven arasında pozitif; örgütlerde formalleşme ve merkezîleşme arasında ise negatif ilişkiler bulunmaktadır (Cemaloğlu ve Kılınç, 2012; Gilbert ve Tang, 1998; Halis, Gökgöz ve Yaşar, 2007; Li, Bai ve Xi, 2011). Örgütsel güvenin önemli sonuçları arasında bulunan iş doyumunu, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet,

örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel güven arasında pozitif; işten ayrılma niyeti ve iş devamsızlığı örgütsel güven arasında negatif ilişki bulunmaktadır (Celep ve Yilmaztürk, 2012; Colquitt, Scott ve LePine, 2007; Demircan ve Ceylan, 2003; Hopkins ve Weathington, 2006; Perry ve Mankin, 2007; Tzafir, 2005).

Örgütsel Özdeşleşme

Algılanan örgütsel destek ile ilişkili olan kavramlardan birisi de örgütsel özdeşleşmedir. Örgütsel özdeşleşme, çalışanın kendini kurumuyla tanımlaması ve kurumuna ilişkin olarak aidiyet algısı içinde olması olarak ele alınmaktadır (Mael ve Ashforth, 1992). Örgütsel özdeşleşme, çalışanın kendini hem örgütün bir parçası hissetmesi, örgütsel değerleri içselleştirmesi hem de örgüt üyeliğinden gurur duyması ile kendini örgüte bağlı hissetmesiyle ilgilidir (Riketta, 2005). Çalıştıkları örgütle özdeşleşen çalışanlar, başkalarının çalıştıkları örgüt hakkında ne düşündükleriyle ve kurumun başarılarıyla yakından ilgilenirler, kuruma yönelik eleştirilere karşı duyarlıdır ve kurumlarına ilişkin olarak “biz” duygusu içindedirler. Bir örgütte çalışanların özdeşleşme düzeyleri arttıkça iş performansları (Shen, Jackson, Ding, Yuan, Zhao, Dou ve Zhang, 2014), örgütsel bağlılıkları ve iş motivasyonları (van Knippenberg ve Sleebos, 2006) ve örgütsel vatandaşlık davranışları (Zhang, Guo ve Newman, 2017) da artmaktadır. Öte yandan çalışanların örgütlerine ilişkin örgütsel özdeşleşmeleri arttıkça tükenmişlik düzeyleri azalmaktadır (Avanzi, Schuh, Fraccaroli ve van Dick, 2015).

İşten Ayrılma Niyeti

Algılanan örgütsel destek, örgütsel güven ve örgütsel özdeşleşme ile ilgili değişkenlerden biri de işten ayrılma niyetidir. İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın kendi işini veya örgütünü gönüllü olarak değiştirme niyeti olarak tanımlanır (Schyns, Torka ve Gössling, 2007). İşten ayrılma niyeti, işten ayrılma davranışının en önemli öncülü olarak değerlendirilmektedir (Tett ve Meyer, 1993). İşten ayrılma niyeti bir sonuç değişkeni olarak, iş tatmini, yönetici desteği, örgütsel bağlılık, iş performansı ile negatif ilişkili; tükenmişlik, iş stresi ve geri çekilme ile pozitif ilişkilidir (Arshadi ve Damiri, 2013; Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000; Layne, Hohenshil ve Singh, 2004; Sökmen ve Şimşek, 2016; Tett ve Meyer, 1993; Tnay, Othman, Siong ve Lim, 2013; Zimmerman, ve Darnold, 2009).

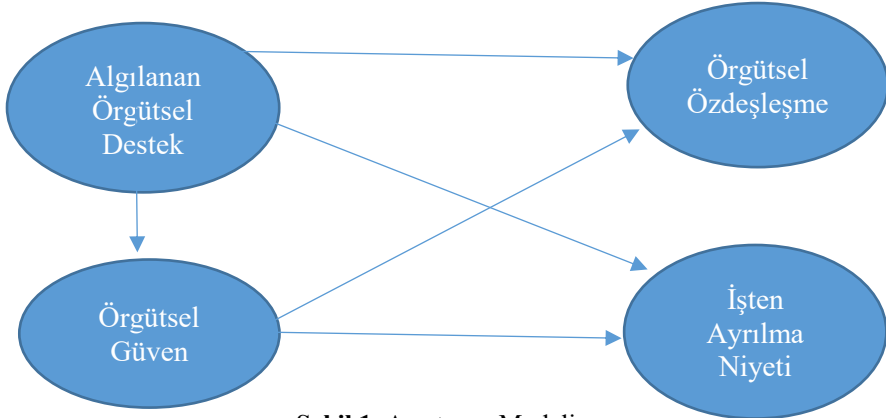
Algılanan Örgütsel Destek, Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasında İlişkiler

Alan yazın incelendiğinde algılanan örgütsel destek, örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasında önemli ilişkiler olduğu görülmektedir. Örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme (Edwards ve Peccei, 2010; Nartgün ve Kalay, 2014; Ng, 2015; Shen ve diğer., 2014; Sluss, Klimchak ve Holmes, 2008; Turunç ve Çelik, 2014, van Knippenberg ve Sleebos, 2006) pozitif ilişkilidir. Örgütlerde çalışanların algıladıkları örgütsel destek arttıkça örgütsel güven düzeyleri de artmaktadır (DeConinck, 2010; Celep ve Yılmazturk, 2012; Kurtessis ve diğer., 2017; Kara, Güneş ve Aydoğan, 2015; Ng, 2015; Narang ve Singh 2012; Polat, 2010; Stinglhamber, De Cremer ve Mercken, 2006). Çalışanlar örgütlerinden olumlu yönde örgütsel destek algıladıkça işten ayrılma niyetleri azalmaktadır (Bakan, Erşahan, Büyükbeşe, Okumuş ve Akmeşe, 2017; Edwards ve Peccei, 2010; Ekmekçioğlu ve Sökmen, 2016; Shen ve diğer., 2014; Turunç ve Çelik, 2014; van Knippenberg ve Sleebos, 2006). Ayrıca örgütsel güven ile örgütsel özdeşleşme (Ng, 2015; Campbell ve Im, 2015; Öktem, Kızıltan ve Öztoprak, 2016; Tokgöz ve Seymen, 2013) arasında pozitif; örgütsel güven ile işten ayrılma niyeti (Balkan, Serin, ve Soran, 2014; Hopkins ve Weathington, 2006; Kath, Magley ve Marmet, 2010) arasında ise negatif ilişkiler bulunmaktadır. Örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti (Edwards ve Peccei, 2010; Shen ve diğer., 2014; Riketta, 2005; Riketta ve van Dick; 2005; Turunç, 2011; Turunç ve Çelik, 2014; Öktem, Kızıltan ve Öztoprak, 2016; van Knippenberg, van Dick ve Tavares, 2007) arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma ile öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşmeleri ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki ve bu ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolü araştırılmıştır. Bu ilişkiyi ortaya koymak amacıyla ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Öğretmenler, okulları tarafından desteklendiklerinde, örgütsel güvenlerinin ve örgütsel özdeşleşmelerinin arttığı, işten ayrılma niyetlerinin azaldığı yapılan bazı araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ancak tüm bu değişkenlerin bir arada model dahilinde analiz eden bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Bu bağlamda, literatür bölümünde

verilen kuramsal bilgilerden ve araştırma bulgularından hareketle bir araştırma modeli oluşturulmuş ve modele uygun hipotezler geliştirilmiş ve model, yapısal eşitlik modeli (YEM) ile test edilmiştir. YEM kuramsal olarak ortaya konulmuş ilişkilere ilişkin hipotezlerin test edilmesinde diğer yöntemlere göre daha başarılı olması, gözlemlenen ve gizil tüm değişkenleri aynı anda ve birlikte test edebilmesi, doğrudan ve dolaylı veya ardışık dolaylı ilişkileri ölçebilmesi (Meydan ve Şeşen, 2015) gibi nedenlerden dolayı tercih edilmiştir. Araştırmanın modeli (Şekil 1) ve geliştirilen hipotezler aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H₁. Öğretmenlerin örgütsel destek algıları örgütsel güven ve örgütsel özdeşleşmeleri ile pozitif, işten ayrılma niyetleri ile negatif ilişkilidir.

H₂. Öğretmenlerin örgütsel güven algıları örgütsel özdeşleşmeleri ile pozitif, işten ayrılma niyetleri ile negatif ilişkilidir.

H₃. Öğretmenlerin örgütsel özdeşleşmeleri işten ayrılma niyetleri ile negatif ilişkilidir.

H₄. Öğretmenlerin örgütsel destek algıları örgütsel özdeşleşmelerini pozitif yönde; işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir.

H₅. Öğretmenlerin örgütsel destek algıları örgütsel güvenlerini pozitif yönde etkilemektedir.

H₆. Öğretmenlerin örgütsel güven algıları örgütsel özdeşleşmelerini pozitif yönde; işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir.

H₇. Öğretmenlerin örgütsel özdeşleşmeleri işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir.

H₈. Öğretmenlerin örgütsel destek algıları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkide örgütsel güvenleri aracı değişken rolü oynamaktadır.

H₉. Öğretmenlerin örgütsel destek algıları ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkide örgütsel güvenleri aracı değişken rolü oynamaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında Giresun İli Bulancak ilçesindeki devlet liselerinde çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Çalışma grubu basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yönteminin kullanılmasının sebebi örneklemin evreni temsil etme gücünün yüksek olması ve her bir örnekleme seçiminin eşit seçilme olasılığına sahip olmasıdır. Temsil edici bir örneklemin seçiminin geçerli ve en iyi yolu tesadüfi örnekleme olarak görülmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Kullanılan ölçeklerin olduğu formlar belirlenen okullardaki gönüllü 230 öğretmenlere dağıtılmış, 207 form geri dönmüştür. 10 form eksik bilgilerden dolayı elenmiştir. Böylece analizler için toplam 197 form kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin; 112'si (% 56.9) erkek, 85'i (% 43.1) kadındır. Öğretmenlerin 176'sı (% 89.3) lisans, 21'i (% 10.7) yüksek lisans mezunudur. Öğretmenlerin, 48'i (% 24.4) 22-31 yaş, 74'ü (% 37.6) 32-41 yaş, 59'u (% 29.9) 42-51 yaş, 15'i (% 7.6), 1'i (% 0.5) 62 yaş ve üzeridir. Öğretmenlerin; 44'ü (% 22.3) 1-5 yıl, 31'i (% 11.7) 6-10 yıl, 38'i (% 19.3) 11-15 yıl, 39'u (% 19.8) 16-20 yıl, 45'i (% 22.8) 21 yıl ve üzeri hizmet süresine sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği: Öğretmenlerin okullarından algıladıkları desteğe ilişkin algılarını ortaya koymak için Eisenberger ve diğer. (1986) tarafından geliştirilen örgütsel destek ölçeğinin 8 maddelik kısa versiyonu kullanılmıştır. Ölçeğin kısa versiyonu Türkçeye Sökmen, Ekmekçioğlu ve Çelik (2015) tarafından uyarlanmıştır. Ölçekte, cevaplar 5'li Likert ölçeği (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) ile alınmıştır. Ölçekteki, 2, 3, 5 ve 7. sorular ters olarak puanlandırılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,895 olarak bildirilmiştir. Bu çalışmada ölçeğe yeniden doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak tek boyutlu yapı doğrulanmıştır. DFA sonucuna göre modelin uyum indeksleri; $\chi^2=58.877$;

$\chi^2/df=4.52$, $p<.01$; $GFI=0.92$, $NFI=0.93$, $CFI= 0.94$, $IFI= 0.94$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı ise 0.86 olarak belirlenmiştir.

Örgütsel Güven Ölçeği: Öğretmenlerin okullarına ilişkin örgütsel güven algılarını ölçmek için Tyler ve Bies (1990) tarafından geliştirilen “Örgütsel Güven Ölçeği” kullanılmıştır. Türkçeye, Polat (2009) tarafından uyarlanan ölçek tek boyutludur. 5’li Likert tipinde olan ölçek (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) 4 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayısı ise 0.83 olarak bildirilmiştir. Araştırma için ölçeğe yeniden doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak tek boyutlu yapı doğrulanmıştır. DFA sonucuna göre modelin uyum indeksleri; $GFI=0.94$, $NFI=0.96$, $CFI= 0.96$, $IFI= 0.96$, $RMR=0.03$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı ise 0.92 olarak belirlenmiştir.

Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği: Öğretmenlerin okullarıyla özdeşleşme belirlemek için Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen “Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği” kullanılmıştır. Orijinali tek boyutlu olan ölçekte 6 madde bulunmaktadır. 5’li Likert tipindeki ölçek (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) Türkçeye Tak ve Aydemir (2004) tarafından uyarlanmıştır. Bu araştırma için ölçeğe yeniden doğrulayıcı faktör analizi yapılarak tek boyutlu yapı doğrulanmıştır. DFA sonucuna göre modelin uyum indeksleri; $\chi^2=20.234$, $\chi^2/df=2.89$, $p<.001$, $GFI=.96$, $NFI=0.94$, $CFI= 0.95$, $IFI= 0.96$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı ise .80 olarak belirlenmiştir.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: Öğretmenlerin işten ayrılma niyetlerini belirlemek üzere, Cammann, Fichman, Jenkins ve Klesh (1979) tarafından geliştirilen Michigan Örgütsel Değerlendirme Anketi’nde yer alan ve 3 ifadeden oluşan işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 5’li Likert tipindedir (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) ve tek boyutlu bir yapıdadır. Ölçekte ikinci madde ters olarak puanlanmıştır. Ölçek, Türkçeye Keskin (2014) tarafından uyarlanmıştır. Keskin (2014), ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olduğunu ve Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısının $\alpha=.79$ olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach-Alfa iç tutarlılık katsayısı ise .56 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin az sayıda maddeye sahip olduğu durumlarda, bu katsayının güvenilirliği gerçek değerinden daha düşük hesaplanabilmektedir (Kula Kartal ve Mor Dirlik, 2016). Ölçeğin 3 maddeli

olduğu ve kimi araştırmacılara göre de 0.50 ile 0.80 arasında güvenilirliğin “orta düzeyde” değerlendirilmesi (Salvucci, Walter, Conley, Fink ve Saba, 1997) sebebiyle ölçek güvenilir kabul edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmeleri istatistik paket programı ile bilgisayar ortamında yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0, AMOS 18.0 istatistik programları kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Ayrıca, aracılık etkisinin ne ölçüde anlamlı olduğunu hesaplamak için de Sobel testi yapılmıştır.

Model uyumlarını değerlendirilmesi için araştırmada kullanılan uyum iyiliği aralık değerleri (Seçer, 2015; Meydan ve Şeşen,2015) Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Değerleri	Mükemmel	Kabul Edilebilir
χ^2/df	0-2	2-5
RMR	$\leq .05$	$\leq .08$
CFI	$\geq .95$	$\geq .90$
IFI	$\geq .95$	$\geq .90$
GFI	$\geq .90$	$\geq .85$

Bulgular

Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek, örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkileri belirlemek üzere korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri ile değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ile Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	\bar{X}	SS	1	2	3	4
1. Algılanan Örgütsel Destek	3.68	0.75	-			
2. Örgütsel Güven	3.62	0.87	.55**	-		
3. Örgütsel Özdeşleşme	3.66	0.72	.37**	.34**	-	
4. İşten Ayrılma Niyeti	2.46	0.89	-.47**	-.49**	-.15*	-

* $p < .05$, ** $p < .01$

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek genel ortalamaları $\bar{X} = 3.68$, örgütsel güven genel ortalamaları, $\bar{X} = 3.62$, örgütsel özdeşleşme genel ortalamaları $\bar{X} = 3.66$, işten ayrılma niyetleri genel ortalamaları $\bar{X} = 2.46$ olarak hesaplanmıştır. Tablo 2'ye göre, algılanan örgütsel destek ile örgütsel güven ($r = .55, p < 0.01$), algılanan örgütsel destek ile özdeşleşme ($r = .37, p < 0.01$) arasında pozitif ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasında ($r = -.47, p < 0.01$) arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, örgütsel güven ile örgütsel özdeşleşme arasında ($r = .34, p < 0.01$) pozitif, örgütsel güven ile işten ayrılma niyeti arasında ($r = -.49, p < 0.01$) negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Son olarak örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında ($r = -.15, p < 0.05$) negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu bulgular, araştırmanın H_1, H_2 ve H_3 hipotezlerini desteklemektedir. Böylece bu hipotezler kabul edilmiştir.

Araştırmanın $H_4, H_5, H_6, H_7, H_8, H_9$ hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Aracılık etkisini ispat üzere Baron ve Kenny (1986)'nin yöntemi esas alınmıştır. Baron ve Kenny (1986)'e göre aracılık etkisinin belirlenmesi için şu koşulların sağlanması gerekmektedir:

1. Bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel desteği), bağımlı değişken (örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti) üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır.
2. Bağımsız değişkenin (algılanan örgütsel destek) aracı değişken (örgütsel güven) üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır.
3. Aracı değişkeninin (örgütsel güven) bağımlı değişken (örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti) üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır.
4. Aracı değişken (örgütsel güven), bağımsız değişken (algılanan örgütsel destek) ile analize katıldığında, bağımsız değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisi düşerken, aracı değişkenin de bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmalıdır. Bu durumda bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamsızlaşması (tam aracı) veya azalması (kısmi aracı) durumunda aracılık etkisinden bahsedilir.

Bu şartlara göre; birinci yol analizinde algılanan örgütsel desteğin, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisi olup olmadığı test edilmiştir. Yol analizine ilişkin oluşturulan Model 1'in uyum iyiliği endeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir ($\chi^2=299.851$, $\chi^2/df=2.72$, $p<.001$; GFI=.85, IFI=.87, CFI=.87). Algılanan örgütsel destek değişkeninden örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti değişkenine giden yollara ait standardize edilmiş beta (β), standart hata ve anlamlılık değeri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Model 1'in Yol Katsayıları

Yol	Standardize β	Standart Hata	p
Alg. Örgütsel Destek \rightarrow Örgütsel Özdeşleşme	.54	.08	.00
Alg. Örgütsel Destek \rightarrow İşten Ayrılma Niyeti	-.52	.12	.00

Elde edilen bulgulara göre, algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme ($\beta= .54$; $p< .001$) üzerinde pozitif; işten ayrılma niyeti ($\beta= -.52$; $p< .001$) üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulguyla Baron ve Kenny'nin (1986) birinci koşulu sağlanmış, araştırmanın da H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

İkinci yol analizinde algılanan örgütsel desteğin, örgütsel güven üzerinde anlamlı etkisi olup olmadığı test edilmiştir. Yol analizine ilişkin oluşturulan Model 2'nin uyum iyiliği endeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir ($\chi^2=144.342$, $\chi^2/df=3.07$, $p<.001$; GFI=.89, IFI=.93, CFI=.93). Algılanan örgütsel destek değişkeninden örgütsel güven değişkenine giden yola ait standardize edilmiş beta (β), standart hata ve anlamlılık değeri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Model 2'nin Yol Katsayıları

Yol	Standardize β	Standart Hata	p
Alg. Örgütsel Destek \rightarrow Örgütsel Güven	.67	.09	.00

Elde edilen bulgulara göre, algılanan örgütsel desteğin örgütsel güven ($\beta = .67$; $p < .001$) üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulguyla Baron ve Kenny'nin (1986) ikinci koşulu sağlanmış, araştırmamızın da H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Üçüncü yol analizinde algılanan örgütsel güvenin, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisi olup olmadığı test edilmiştir. Yol analizine ilişkin oluşturulan Model 3'ün uyum iyiliği endeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir ($\chi^2 = 115.965$, $\chi^2/df = 1.93$, $p < .001$; GFI=.91, IFI= .95, CFI= 95). Örgütsel güven değişkeninden örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti değişkenine giden yola ait standardize edilmiş beta (β), standart hata ve anlamlılık değeri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Model 3'ün Yol Katsayıları

Yol	Standardize β	Standart Hata	p
Örgütsel Güven \rightarrow Örgütsel Özdeşleşme	.31	.07	.00
Örgütsel Güven \rightarrow İşten Ayrılma Niyeti	-.63	.10	.00

Elde edilen bulgulara göre, örgütsel güvenin örgütsel özdeşleşme ($\beta = .31$; $p < .001$) üzerinde pozitif; işten ayrılma niyeti ($\beta = -.63$; $p < .001$) üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulguyla Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü koşulu sağlanmış, araştırmamızın da H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

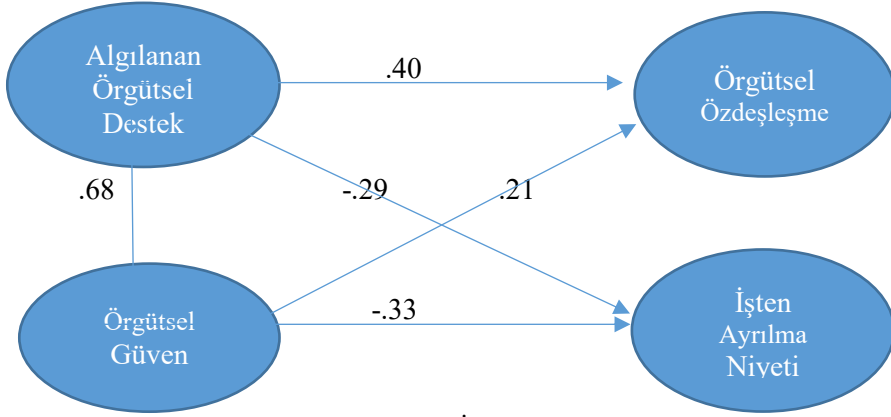
Dördüncü yol analizinde algılanan örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisi olup olmadığı test edilmiştir. Yol analizine ilişkin oluşturulan Model 4'ün uyum iyiliği endeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir ($\chi^2 = 56.092$, $\chi^2/df = 2.33$, $p < .001$; GFI=.94, IFI= .93, CFI= 93). Örgütsel özdeşleşme değişkeninden işten ayrılma niyeti değişkenine giden yola ait standardize edilmiş beta (β), standart hata ve anlamlılık değeri Tablo 6'te gösterilmiştir.

Tablo 6. Model 4'ün Yol Katsayıları

Yol	Standardize β	Standart Hata	p
Örgütsel Özdeşleşme → İşten Ayrılma Niyeti	-.26	.18	.00

Elde edilen bulgulara göre, örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde ($\beta = -.26$; $p < .01$) negatif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bulgu ile araştırmanın H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, aracılık etkisinin ispat edilmesi için Baron ve Kenny (1986)'nin gerekli gördüğü üç koşul, üç yol analizi sağlanmıştır. Son modelde; algılanan örgütsel destek bağımsız, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti bağımlı, örgütsel güven de aracı değişken olarak analize katılmıştır. Aracılık etkisine ilişkin Model 5, şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Aracılık Etkisine İlişkin Model 5

Modelin uyum iyiliği endeksleri, modelin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir ($\chi^2=384.082$, $\chi^2/df=2.18$, $p < .001$; $GFI=.85$, $IFI=.91$, $CFI=.90$). Algılanan örgütsel destek değişkeninden örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti değişkenine giden yola ait standardize edilmiş beta (β), standart hata ve anlamlılık değeri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Model 5'in Yol Katsayıları

Yol	Standardize β	Standart Hata	P
Alg. Örgütsel Desteği → Örgütsel Özdeşleşme	.40	.05	.00
Alg. Örgütsel Destek → İşten Ayrılma Niyeti	-.29	.08	.00
Alg. Örgütsel Destek → Örgütsel Güven	.68	.08	.00
Örgütsel Güven → Örgütsel Özdeşleşme	.21	.08	.04
Örgütsel Güven → İşten Ayrılma Niyeti	-.33	.12	.00

Aracılık etkisine ilişkin bulgulara göre; öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek örgütsel güvenlerini ($\beta = .68$; $p < .001$) pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. Örgütsel güven de, örgütsel özdeşleşme ($\beta = .21$; $p < .05$) ve işten ayrılma niyetini ($\beta = -.33$; $p < .01$) anlamlı olarak etkilemeye devam etmektedir. Aracı değişken olarak örgütsel güvenin modele dahil edilmesiyle algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme ($\beta = .40$; $p < .001$) ve işten ayrılma niyeti ($\beta = -.29$; $p < .01$) üzerindeki etkisi azalmıştır. Buna göre örgütsel güven; algılanan örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde kısmi aracılık rolü oynamaktadır. Böylece Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık etkisine ilişkin 4'üncü şartı da gerçekleştirmiştir.

Aracılık etkisinin ne ölçüde anlamlı olduğunun bulunması için Sobel testi yapılmıştır. Algılanan örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık etkisine ilişkin Sobel (z) anlamlı bulunmuştur ($z = 2.89$, $p = .003$, $p < .05$). Algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık etkisine ilişkin Sobel (z) de anlamlı bulunmuştur ($z = -2.36$, $p = .018$, $p < .05$). Sobel teste ilişkin bulgular; öğretmenlerin algıladıkları örgütsel desteğin örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetlerine etkisinde örgütsel güvenin kısmi aracılık rolü oynadığını teyit etmektedir. Bu bulgularla araştırmanın H_8 ve H_9 hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğretmenlerin okul içindeki örgütsel davranışları okulların amaçları ve başarısı için oldukça önemlidir. Öğretmenlerin örgütsel davranışlarını etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerin başında öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek gelmektedir. Algılanan örgütsel destek, Blau (1964) tarafından ortaya atılan sosyal (mübadele) değişim kuramına dayanmaktadır. Bu kurama göre, çalışanlar etkileşimde bulunduğu kişilerin olumlu davranışlarına olumlu karşılık vermektedir. Çalışanlar, örgütlerinde destek gördüklerinde bunu örgütlerine olumlu davranışlar olarak yansıtmaktadırlar (Rhoades & Eisenberger, 2002). Bu çalışmada sosyal değişim kuramı temel alınarak; öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek örgütsel güvenin bu ilişkideki aracı rolünün analiz edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar, genel olarak eğitim alanında da sosyal destek kuramının geçerli olduğunu destekler niteliktedir. Araştırma, okullarda öğretmenlerin algıladıkları örgütsel desteğin, örgütsel güven ve özdeşleşmenin artırılmasında, olumsuz bir değişken olan işten ayrılma niyetinin de azaltılmasında önemli etkileri olduğunu ve bu değişkenlerin neden-sonuç ilişkisi içinde bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucuna göre öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel güven arasında pozitif bir ilişki vardır ve öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek örgütsel güvenlerini pozitif yönde etkilemektedir. Öğretmenlerin okullarına yapmış olduğu katkılara değer verildiğinde, çabaları takdir edildiğinde öğretmenler okullarına ilişkin olarak daha fazla güven duymaktadır. Bu sonuç, çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin artıca örgütsel güven düzeylerinin de arttığını ortaya koyan DeConinck, (2010), Celep ve Yılmazturk (2012), Kurtessis ve diğer. (2017), Kara, Güneş ve Aydoğan, (2015), Ng, (2015), Narang ve Singh (2012), Polat, (2010); Stinglhamber, De Cremer ve Mercken'nin (2006) araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Araştırmaya göre öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşmeleri arasında pozitif bir ilişki vardır ve öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek örgütsel özdeşleşmelerini pozitif yönde etkilemektedir. Okul içinde öğretmenlerin memnuniyeti önemsenmesi, şikâyetlerinin dikkate alınması, göstermiş olduğu faaliyetlere önem verilmesi durumunda öğretmenler kendilerini okullarına daha fazla ait hissetmekte,

öğretmenlerde “biz” düşüncesi oluşmaktadır. Bu sonuç, Edwards ve Peccei, (2010), Nartgün ve Kalay (2014), Ng, (2015), Shen ve diğer. (2014), Sluss, Klimchak ve Holmes (2008), Turunç ve Çelik (2014), van Knippenberg ve Sleebos’un (2006) araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Araştırma sonucuna göre, öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ve öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir. Okul içinde öğretmenler kendilerine değer verildiğini hissettiklerinde, refahlarına ve iyiliklerine ilişkin destek hissettiklerinde, görev yapmakta oldukları okuldan ayrılma niyetleri azalmaktadır. Bu sonuç, örgütlerinden olumlu yönde örgütsel destek algılayan çalışanların işten ayrılma niyetleri azaldığını ortaya koyan (Bakan ve diğer. (2017), Edwards ve Peccei (2010), Ekmekçioğlu ve Sökmen (2016); Shen ve diğer. (2014), Turunç ve Çelik, (2014), van Knippenberg ve Sleebos’un (2006) araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Araştırma sonucuna göre, örgütsel güven ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif ilişki vardır ve öğretmenlerin örgütsel güvenleri örgütsel özdeşleşmelerini pozitif yönde etkilemektedir. Öğretmenler, okul yöneticilerinin ve arkadaşlarının doğru ve dürüst olduklarına ilişkin güven algıları arttıkça kendilerini okulun önemli bir parçası hissetmekte, okul değerlerini benimsemekte okulun bir parçası olmaktan gurur duymaktadır. Bu sonuç, Ng, (2015), Campbell ve Im (2015), Öktem, Kızıltan ve Öztoprak (2016), Tokgöz ve Seymen’nin (2013) araştırma bulgularını desteklemektedir. Sonuçlara göre, öğretmenlerin örgütsel güvenleri ile işten ayrılma niyetleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır ve öğretmenlerin örgütsel güvenleri işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir. Öğretmenler okullarına ilişkin olarak örgütsel güven algısına sahip olduklarında okullarından ayrılma niyetlerinden uzaklaşmaktadır. Bu sonuç, Balkan, Serin ve Soran (2014), Hopkins ve Weathington (2006), Kath, Magley ve Marmet’in (2010) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre, öğretmenlerin örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ve öğretmenlerin örgütsel özdeşleşmeleri işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilemektedir. Okullarına kendilerini ait hisseden, kendilerini okullarıyla tanımlayan, okulun başarıları ile yakından ilgilenen öğretmenlerin okullarından ayrılma niyetleri

azalmaktadır. Bu sonuç, Edwards ve Peccei, (2010) Shen ve diğer. (2014); Riketta, (2005); Riketta ve van Dick (2005); Turunç (2011), Turunç ve Çelik (2014), Öktem, Kızıltan ve Öztoprak (2016) van Knippenberg, van Dick ve Tavares'in (2007) araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Araştırmanın örgütsel güvenin aracı rolüne ilişkin sonuçlarına bakıldığında; örgütsel güven hem algılanan örgütsel destek ile özdeşleşme arasındaki ilişkide hem de algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide kısmi aracı rolüne sahiptir. Bu etki, okul içinde öğretmenlerin örgütsel uygulamalarla desteklendiklerinde örgütsel güvenlerinin artmasına bağlı olarak örgütsel özdeşleşmelerinin artacağı işten ayrılma niyetlerinin azalacağı şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç, örgütsel güvenin kimi değişkenler arasında aracılık etkisi olduğunu ortaya koyan bazı araştırmaları desteklemektedir (Akgündüz ve Güzel, 2014; Akkoç, Çalışkan ve Turunç, 2012; Ateş, 2015; Colquitt, Scott ve LePine, 2007; Hopkins ve Weathington 2006; Kahveci ve Demirtaş, 2014).

Araştırma sonuçlarının; öğretmenlerin tutum ve davranışlarının daha iyi anlaşılmasında, okulun amaçları doğrultusunda daha verimli çalışmalarında uygulayıcılara ve bu konularda çalışma yapan araştırmacılara faydalı olacağı öngörülmektedir. Gelecekte benzer konularda çalışma yapacak araştırmacılar; araştırmanın çalışma grubunu, ilkokul, ortaokul ve üniversitelerden seçebilirler ve başka şehirlerde araştırmayı tekrarlayabilirler. Yine araştırmacılara; öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek algıları ile iş performansı, örgütsel sinizm, iş tatmini, örgütsel bağlılık vb. değişkenler arasındaki ilişkilerde örgütsel güvenin aracılık etkisini yapısal eşitlik modeli ile analiz etmeleri önerilebilir.

Kaynakça

- Akkoç, İ., Çalışkan, A., & Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: Güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 105-135.
- Avanzi, L., Schuh, S. C., Fraccaroli, F., & van Dick, R. (2015). Why does organizational identification relate to reduced employee burnout? The mediating influence of social support and collective efficacy. *Work & Stress*, 29, 1-10.
- Arshadi, N., & Damiri, H. (2013). The relationship of job stress with turnover intention and job performance: Moderating role of OBSE. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 706-710.
- Ateş, M. F. (2015). Hizmetkar liderlik ve örgütsel adaletin örgütsel özdeşleşmeye etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 75-95.
- Akgündüz, Y. & Güzel, T. (2014). Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 1-17.
- Bakan, İ., Erşahan, B., Büyükbeşe, T., Okumuş, M. T. ve Akmeşe, A. (2017). Öğretmenlerin işe yönelik davranışlarında (örgütsel stres, iş yükü, işten ayrılma niyeti ve iş tükenmişliği) örgütsel desteğin rolü: Bir alan araştırması. *International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 3 (4), 444-464.
- Balkan, M. O., Serin, A. E., & Soran, S. (2014). The relationship between trust, turnover intentions and emotions: An application. *European Scientific Journal, ESJ*, 10(2), 73-85.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara:Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D. and Klesh, J. (1979). *The Michigan Organizational Assessment Questionnaire*. Uupublished Manuscript, University of Michigan, Arbor Michigan, 1-46.
- Celep, C., & Yilmazturk, O. E. (2012). The relationship among organizational trust, multidimensional organizational commitment and perceived organizational support in educational organizations. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 5763-5776.
- Cemaloğlu, N., & Kılınç, A. Ç. (2012). Okul müdürlerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 132 – 156.
- Campbell, J. W., & Im, T. (2015). Identification and trust in public organizations: A communicative approach. *Public Management Review*, 17(8), 1065-1084.
- Colquitt, J.A., Scott, B.A., & LePine, J.A. (2007). Trust, trustworthiness, and trust propensity: A meta-analytic test of their unique relationships with risk taking and jobperformance. *Journal of Applied Psychology* 92, 909-927.

- DeConinck, J. B. (2010). The effect of organizational justice, perceived organizational support, and perceived supervisor support on marketing employees' level of trust. *Journal of Business Research*, 63(12), 1349-1355.
- Demircan, N., & Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: Nedenleri ve sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 139-150.
- Edwards, M. R., & Peccei, R. (2010). Perceived organizational support, organizational identification, and employee outcomes. *Journal of Personnel Psychology*, 9(1):17-26.
- Eisenberger, R., Fasolo, P., & Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. *Journal of Applied Psychology*, 75, 51-59.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71, 500-507.
- Ekmekçioğlu, E.M. & Sökmen, A. (2016). Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel bağlılığın aracı rolü: Sınır birimi çalışanları üzerine bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, 4(2): 32-45.
- Gilbert, J., & Tang, T. (1998). An examination of organizational trust antecedents. *Public Personnel Management*, 27(3), 321-338.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W., & Gaertner, S. (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: Update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal of Management*, 26(3), 463-488.
- Halis, M., Gökgez, G.S. & Yaşar, Ö. (2007). Örgütsel güvenin belirleyici faktörleri ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 187-205.
- Hopkins, S.M., & Weathington, B.L., 2006. The relationship between justice perceptions, trust, and employee attitudes in a downsized organization. *The Journal of Psychology* 140, 477-498
- Kara, S. B. K., Güneş, D. Z., & Aydoğan, N. N. (2015). Perceived organizational support and organizational trust in primary schools. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 385-393.
- Kahveci, G., & Demirtaş, Z. (2014). Örgüt Kültürünün Örgütsel Yabancılaşmaya Etkisi Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(3), 27-62.
- Kath, L. M., Magley, V. J., & Marmet, M. (2010). The role of organizational trust in safety climate's influence on organizational outcomes. *Accident Analysis & Prevention*, 42(5), 1488-1497.
- Keskin, C. (2014). *İlköğretim okullarında örgütsel etkililik, mesleki doyum ve işten ayrılma eğilimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Kula Kartal, S., Mor Dirlık, E. (2016). Geçerlik kavramının tarihsel gelişimi ve güvenilirlikte en çok tercih edilen yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1865-1879.

- Kurtessis, J. N., Eisenberger, R., Ford, M. T., Buffardi, L. C., Stewart, K. A., & Adis, C. S. (2017). Perceived organizational support: A meta-analytic evaluation of organizational support theory. *Journal of Management*, 43(6), 1854-1884.
- Layne, C., Hohenshil, T., & Singh, K. (2004). The relationship of occupational stress, psychological strain, and coping resources to the turnover intentions of rehabilitation counselors. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 48, 19-30.
- Li, P., Bai, Y., & Xi, Y. (2011). The contextual antecedents of organizational trust: A multidimensional cross-level analysis. *Management and Organization Review*, 371-396.
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103-123.
- Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2015). Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Narang, L. & Singh, L. (2012). Role of perceived organizational support in the relationship between HR practices and organizational trust. *Global Business Review*, 13(2), 239-249.
- Nartgün, Ş., & Kalay, M. (2014). Öğretmenlerin örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm düzeylerine ilişkin görüşleri. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1361-1376.
- Ng, T. W. (2015). The incremental validity of organizational commitment, organizational trust, and organizational identification. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 154-163.
- Öktem, Ş., & Kızıltan, B. (2016). Örgütsel güven ile örgüt ikliminin örgütsel özdeşleşme, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: otel işletmelerinde bir uygulama. *Journal of Business Research Turk*, 8(4), 162-186.
- Perry, R.W., & Mankin, L.D. (2007). Organizational trust, trust in the executive and work satisfaction. *Public Personnel Management*, 36, 165-179.
- Polat, M. (2009). *Örgütsel özdeşleşmenin öncülleri ve ardılları üzerine bir saha çalışması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Polat, S. (2010). The effect of organizational support; perception of teachers on organizational trust perception of their schools. *African Journal of Business Management*, 4 (14), 3134-3138.
- Riggle, R. J., Edmondson, D. R., & Hansen, J. D. (2009). A meta-analysis of the relationship between perceived organizational support and job outcomes: 20 years of research. *Journal of Business Research*, 62(10), 1027-1030.
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 358-384.
- Riketta, M., & van Dick, R. (2005). Foci of attachment in organizations: A meta-analytic comparison of the strength and correlates of workgroup versus organizational identification and commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 67, 490-510.
- Salvucci, S., Walter, E., Conley, V., Fink, S., & Saba, M. (1997). Measurement error studies at the National Center for Education Statistics (NCES). Washington D. C.: U. S. Department of Education

- Seçer, İ. (2015). Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Schyns, B., Torcka, N., & Gössling, T. (2007). Turnover intention and preparedness for change: Exploring leader-member exchange and occupational self-efficacy as antecedents of two employability predictors. *Career Development International*, 12(7), 660-679.
- Schoorman, F.D., Mayer, R.C., & Davis, J.H., (2007). An integrativemodel of organizational trust: Past, present, and future. *Academy of Management Review*, 32, 344-354.
- Shanock, S. & Eisenberger, R. (2006). When Supervisors feel supported: Relationships with subordinates' perceived supervisor support, perceived organizational support and performance. *Journal of Applied Psychology*, 91, 689-695.
- Shen, Y., Jackson, T., Ding, C., Yuan, D., Zhao, L., Dou, Y., & Zhang, Q. (2014). Linking perceived organizational support with employee work outcomes in a Chinese context: Organizational identification as a mediator. *European Management Journal*, 32, 406-412.
- Shockley-Zalabak, P., Ellis, K., & Winograd, G. (2000). Organizational trust: What it means, why it matters. *Organization Development Journal*, 18(4), 35-48.
- Sluss, D. M., Klimchak, M., & Holmes, J. J. (2008). Perceived organizational support as a mediator between relational exchange and organizational identification. *Journal of Vocational Behavior*, 73(3), 457-464.
- Sökmen, A., Ekmekçioğlu, E. B., & Çelik, K. (2015). Algılanan örgütsel destek, örgütsel özdeşleşme ve yönetici etik davranışı ilişkisi: araştırma görevlilerine yönelik araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 125-144.
- Sökmen, A., & Şimşek, T. (2017). Örgütsel Bağlılık, Örgütle Özdeşleşme, Stres Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 606-620.
- Stinglhamber, F., Cremer, D. D., & Mercken, L. (2006). Perceived support as a mediator of the relationship between justice and trust: A multiple foci approach. *Group & Organization Management*, 31(4), 442-468.
- Tan, H. H., & Tan, C. S. (2000). Toward the differentiation of trust in supervisor and trust in organization. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126(2), 241-260.
- Tett, R. P., & Meyer, J. P. 1993. Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46: 259-293.
- Tzafirir, S.S. (2005). The relationship between trust, HRM practices and firm performance. *International Journal of Human Resource Management*, 16, 1600-1622
- Tnay, E., Othman, A. E. A., Siong, H. C., & Lim, S. L. O. (2013). The influences of job satisfaction and organizational commitment on turnover intention. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 97, 201-208.
- Tokgöz, E., & Seymen, O. A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76.

- Turunç, Ö. (2011). Örgütsel adaletin çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13 (1), 143-166.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Algılanan örgütsel desteğin çalışanların iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: savunma sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 209-232.
- van Knippenberg, D., & Sleebos, E. (2006). Organizational identification versus organizational commitment: self-definition, social exchange, and job attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 571-584.
- van Knippenberg, D., van Dick, R., & Tavares, S. (2007). Social identity and social exchange: Identification, support, and withdrawal from the job. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 457-477.
- Zhang, Y., Guo, Y., & Newman, A. (2017). Identity judgements, work engagement and organizational citizenship behavior: The mediating effects based on group engagement model. *Tourism Management*, 61, 190-197.
- Zimmerman, R. D., & Darnold, T. C. (2009). The impact of job performance on employee turnover intentions and the voluntary turnover process: A meta-analysis and path model. *Personnel Review*, 38(2), 142-158.

Öğretmenlerin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Received/Geliş: 12.10.2017
Accepted/Kabul: 04.03.2018

Sinan YALÇIN**
Durdağı AKAN***
İsa YILDIRIM****

Öz

Bu araştırmada okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma nicel araştırma yönteminde tasarlanmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Araştırmaya 2016-2017 eğitim öğretim yılında Erzincan ilinde görev yapan öğretmenler arasından rastgele örneklem yöntemiyle seçilen 218 öğretmen katılmıştır. Araştırmanın verileri okul yöneticilerinin liderlik stilleri ölçeği ve pozitif psikolojik sermaye ölçeği ile toplanmıştır. Veriler normal dağılım testine tabi tutulmuş ve normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Veriler aritmetik ortalama ve frekans, korelasyon ve çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek düzeyde olduğu, öğretmenlerin okul yöneticilerini genellikle dönüşümcü lider olarak gördükleri, dönüşümcü liderlik stiline öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerini olumlu etkilediği ve dönüşümcü liderlik stiline öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin anlamlı bir şekilde yordadığı sonucu ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Yöneticisi, Öğretmen, Pozitif Psikolojik Sermaye, Liderlik Stili

*Bu araştırma 11-13 Mayıs 2017 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen 12. Uluslararası Eğitim Yönetimi sempozyumunun da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Dr.Öğr.Üyesi, Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, sinan29@gmail.com **ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2372-9035>

***Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, durdagiakan@atauni.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-5397-8470>

****Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, isayildirim@outlook.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0365-3480>

Investigation of Relationship between School Leaders 'Leadership Styles and Teachers' Positive Psychological Capital Levels

Abstract

In this study, aimed to examine the relationship between the leadership styles of the school administrators and the positive psychological capital of the teachers. The research designed in a quantitative research method, and used Relational Search Design in the study. The sample of the research is composed of teachers selected by random sample method among the teachers working in Erzincan province in 2016-2017 academic year. We collected the data of the study using "The School Managers' Leadership Styles and Positive Psychological Capital Scale. The data were examined normality and showed a normal distribution and a homogeneous distribution. Correlation and regression analysis were performed on the arithmetic mean and frequency values of the data obtained from the study. We have the conclusion from this search that the positive psychological capital of the teachers is high, teachers view the school administrators as the leader of the transformational leader, the transformationist leadership style has a meaningful effect on teachers' positive psychological capital and that the transformationist leadership style is a significant predictor of teachers' positive psychological capital levels.

Keywords: School Manager, Teacher, Positive Psychological Capital, Leadership Style

Giriş

Günümüz dünyasında yaşanan hızlı değişimlerin bir sonucu olarak kurumsal yapılar kendilerini yeniden günün koşulları ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda sorgulama ihtiyacı duymaktadırlar. Bu örgütsel bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Örgütsel yapıların canlı organizmalar gibi varlıklarını devam ettirebilmeleri ve amaçlarına ulaşabilmeleri ancak kendilerini yeni durumlara ve koşullara uygun hale getirmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bunu yapabilecek olanlar da liderlik özelliklerine sahip yöneticilerdir.

Günümüz yönetim yaklaşımları incelendiğinde, yönetici kavramı yerine daha çok liderlik kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Örgütlerin başarılı olabilmeleri için yöneticilerin liderlik davranış ve özelliklerine sahip olmaları gerekir. Drucker (2000) etkili liderlerde şu dört özelliğe dikkat çekmektedir.

1-Liderler insanları arkasından sürükleyene kişilerdir. Arkasından gelen kişi yoksa liderlik diye bir şey de yoktur.

2-Liderler kendisini izleyen kişilerin doğru şeyler yaptığı kişilerdir.

3-Liderler daima göz önünde olan ve örnek alınan kişilerdir.

4- Liderlerin rütbe, imtiyaz, unvan veya para gibi dertleri yoktur. Onlar sorumluluk sahibi kişilerdir.

Liderlik insan grubunun olduğu her yerde görülmesi muhtemel bir kavramdır. Literatürde farklı biçimlerde tanımlanmış olsa da Liderlik stilleri genel olarak dönüştürücü, sürdürücü ve serbest bırakıcı olmak üzere üç boyutta değerlendirilmektedir (Hoy ve Miskel, 2012).

Dönüştürücü liderlik çalışanlar arasında hoşgörü, motivasyon ve örgütsel bağlılık ortamı sağlar. Dönüştürücü liderler aynı zamanda kurumda bir kurtarıcı rolü oynar. Mesleğinden uzaklaşma eşiğinde olan çalışanlar bu liderlik türü sayesinde mesleğini seven ve örgütsel amaçlar için çaba gösteren bireyler haline gelirler (Korkmaz, 2007). Dönüştürücü liderler bunları yaparken; ideal etkiler, ilham verici güdüler, zeka uyarıcıları ve bireysel düşünme gibi bazı özellikleri kullanırlar (Hoy ve Miskel, 2012). Dönüştürücü liderler sürekli yeni fikirler üretmeyi ve iş yapmanın yeni yollarını araştırmayı severler (Steward, 2006).

Sürdürücü liderlik; örgütlerde iş standartlarına uyulmasını, örgütsel hedeflere ulaşılması durumunda çalışanlara ödül alabileceklerini vurgulayan, görevin yerine getirilmediği durumlarda ise ceza verme eğiliminde olan ve gücünü bürokratik otoriteden ve yasal konumdan alan liderlik biçimidir (Özgener ve Kılıç, 2009). Sürdürücü liderlikte lider-izleyen ilişkisinin niteliğini belirleyen bir bakıma ekonomik değerlerdir. Yani lider ve izleyen arasındaki ilişki, izleyenin örgüt amaçlarına katkı derecesi ve bunun karşılığında liderin izleyene sağladığı ekonomik fayda ile sınırlıdır (Celep, 2004). Özellikle değişimlerin ve yeniliklerin hızının takip edilemeyecek boyutta olduğu günümüzde bu tarz bir liderlik davranışı mevcut durumu korumaktan öteye bir anlam ifade etmemektedir.

Serbest bırakıcı lider izleyenlerine sınırsız bir özgürlük tanırlar ve onların serbest hareket etmelerini yol açarlar. Serbest bırakıcı tanıyan liderler, önemli konularda görüş belirtmekten kaçınırlar, dönüt vermezler ve mevcut durumun devamını arzu ederler (Hoy ve Miskel, 2012). Gerçekte serbest bırakıcı liderlik, liderin sözde var olduğu bir durumdur. Lider astları kendi haline bırakır, astlarla bir takasa ya da anlaşmaya gitmez. Bu durum genellikle liderlik özelliklerinden yoksun atanmış yöneticilerde görülür (Karip, 1998).

Kuşkusuz okul denilen örgüt, değişimle alakalı kendi üzerine düşen paydan nasibini almaktadır. Okullar için yeniden yapılanma olarak ortaya çıkan değişim süreci, elbette ki öncelikli olarak okul yöneticisinin rollerinde bir değişimi gerekli kılmaktadır (Şişman ve Taşdemir, 2008). Bir okulun amacına ulaşma düzeyi okul yöneticisinin davranışlarından bağımsız değildir. Okulun amacına ulaşması, öncelikle okul yöneticisinin kendisinden beklenen rollerini yerine getirebilme becerisine bağlıdır. Bu nedenle de okul yöneticilerinden, olumlu bir öğrenme ortamını oluşturabilmesi için liderlik davranışlarını sergilemeleri beklenmektedir (Gökyer, 2010). Bir lider olarak okul yöneticileri okulu başarıya ulaştırmak için okuldaki insan kaynaklarının ihtiyaçlarının farkında olmalı ve bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için gayreti çaba göstermelidir (Yılmaz ve Ceylan, 2011). Bunun için okul yöneticilerinin liderlik becerilerine sahip olması gerekir. Okul yöneticilerinin liderlik davranışı sergilemesi okuldaki çalışanlar üzerinde olumlu bir etki sağlayacak bu sayede çalışanların okulun amaçları etrafında örgütlenmeleri gerçekleşecektir (Kurt, 2009).

Örgütlerde insan kaynağının öneminin artması sonucunda, yöneticilerin, çalışanların ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılaması noktasında kurumunu yönetirken liderlik davranışını sergilemeleri, örgütü amacına ulaştırma noktasında önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Örgütler arası rekabet kavramının yoğun olarak yaşandığı günümüzde, örgütteki insan kaynağının niteliğini ön plana çıkaran beşeri, sosyal, entelektüel ve psikolojik sermaye kavramları örgütlerin amacına ulaşması bakımından gittikçe önemini arttıran kavramlar arasındadır (Luthans ve Youssef, 2004). Sıralanan bu kavramlar arasında yer alan pozitif psikolojik sermaye, bireyin “kim olduğu” ve gelişimsel anlamda “kim olabileceği” ile ilgilenen bir kavram olarak nitelenebilir (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007). Pozitif psikolojik sermaye kavramı ile bireyin olumlu yönleri ön plana çıkarılmıştır. Çalışanların örgüt içerisindeki davranışlarının belirleyicileri arasında psikolojik yapılarının etkisi önemli bir unsur olarak ifade edilebilir.

Örgütlerde üretkenliğin ve performansın arttırılabilmesinde, çalışanların psikolojik yapılarının doğrudan etkili olduğu söylenebilir. Bu da çalışanların pozitif psikolojik sermayeleri ile ilişkili bir durumdur (Güler ve Sarıpek, 2014).

Psikolojik sermaye, temelde bireylerin bugün ki durumları ile geleceğe dair hedeflerine odaklanmaktadır (Erkuş ve Fındıklı, 2013). Pozitif psikolojik sermaye; bireylerinin zor görevleri yerine getirmek için taşıdığı güven, başarılı olabilmek adına sahip olduğu inanç, kararlılık ve azim zorluklarla mücadele etme dayanıklılığı gibi kavramlar ile ifade edilebilecek psikolojik durumdur (Luthans, Yousseff ve Avolio, 2007).

Pozitif psikolojik sermayenin boyutları arasında sıralanan *öz-yeterlilik* kavramı, örgütteki çalışanların kendi sorumlulukları dahilinde belli bir takım işleri yerine getirebilmek adına işe yönelik motivasyonlarını ve davranış şeklini ifade eden, işi başarmaya dönük olarak belli bir takım yeterliliklere sahip olma noktasında çalışanın kendine olan güvenini ifade eder. *İyimserlik*, kişilerin içsel, kalıcı ve yaygın olayların ortaya çıkması gerekçelerini olumlu bakış açısıyla değerlendirme; dışsal, geçici ve durumsal olayları ise olumsuz değerlendirme şeklinde tanımlanmaktadır (Seligman, 2006). *Umut*, bireyin kendi istediği amaçları belirleme ve bu amaçların gerçekleşmesi için taşıdığı inancı ifade eden bir durumdur (Çetin ve Basım, 2011). *Psikolojik dayanıklılık* ise bireyin olumsuz durumlar ile karşılaşması durumunda bireyin ortaya çıkan

yeni koşullara uyum sağlayabilmesini ve bütün olumsuzluklara rağmen çözüm ortaya koyabilme iradesini ifade eder (Luthans, 2002).

Pozitif psikolojik sermaye üzerine yurt içi ve yurt dışında yapılan bazı araştırmalar incelendiğinde (Çakmak ve Arabacı, 2017; Tösten ve Özgan, 2017; Taştan, 2016; Oral, Tösten ve Elçiçek, 2017; Yıldız ve Örucü, 2016; Tösten, Arslantaş ve Şahin, 2017; Kelekçi ve Yılmaz, 2015; Yeşil, Yetiş ve Telli, 2016; Luthans, Avey ve Patera, 2008; Luthans, Avolio, Avey ve Norman, 2007) pozitif psikolojik sermayenin iş stresi ile negatif, performans ve iş tatmini ile pozitif, örgütsel bağlılık ve iş doyumunu ile pozitif, yaratıcı performans ile pozitif, tükenmişlik ile negatif, yeterlik inançları ile pozitif, iş tatmini, performans, yenilikçi davranış arasında pozitif yönde ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yapılan bazı araştırmalarda (Şeşen, Maşlakçı ve Sürücü, 2017; Young ve Kyeha, 2012; Şengüllendi ve Şehitoğlu, 2017) dönüştürücü liderlik biçimi sergilendikçe pozitif psikolojik sermayenin olumlu etkilendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Toor & Ofori (2008) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise serbest bırakıcı liderlikle pozitif psikolojik sermaye arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yurt içi ve yurt dışı araştırmalar incelendiğinde pozitif psikolojik sermaye ile liderlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Bu anlamda bu araştırma alana katkı sunması bakımından önemli görülmektedir. Bu araştırmada öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Okul yöneticileri hangi liderlik stilini ne düzeyde göstermektedirler?
2. Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri ne düzeydedir?
3. Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri arasında nasıl bir ilişki vardır?
4. Okul yöneticilerinin liderlik stilleri öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

Yöntem

Bu araştırmada okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma nicel

araştırma yönteminde tasarlanmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma da okul yöneticilerinin liderlik stilleri bağımsız değişken, öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri bağımlı değişken olarak düşünülmüştür. İlişkisel tarama modeli, “birden çok değişken arasında değişimin olup olmadığını varsa bu değişimin derecesini tespit etmeyi hedefleyen bir araştırma modeli” olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2012).

Araştırma Grubu

Araştırmaya katılan öğretmenlere ait demografik bilgiler aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo.1 Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Seçenekler		1	2	3	4	5	Toplam
		Erkek	Kadın				-
Cinsiyet	η	114	104				218
	%	52.3	47.7				100
		Sınıf	Branş				-
Branş	η	71	147				218
	%	32.6	67.4				100
		1-5	6-10	11-15	16-20	21 –	
Kıdem	η	95	32	42	22	27	218
	%	43.6	14.7	19.3	10.1	12.4	100
		İlkokul	Ortaokul	Lise			
Okul Türü	η	82	73	63			218
	%	37.6	33.5	28.9			100

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim öğretim yılında Erzincan il merkezindeki okullarda çalışan öğretmenler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 218 öğretmen oluşturmaktadır. katılımcıların 114 (% 52.3)’ü erkek, 104 (%47.7)’ü kadın öğretmenlerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 82’si (%37,6) ilkokulda, 73’ü (%33,5) ortaokulda, 63’ü de (%28,9) lisede görev yapmaktadır. Öğretmenlerin 71’i sınıf öğretmeni (%32,6), 147’si (%67,4) branş öğretmenidir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 95’i (%43,6) 1-5 yıllık, 32’si (%14,7) 6-10 yıllık, 42’si (%19,3) 11-15 yıllık, 22’si (%10,1) 16-20 yıllık, 27’i (%12,4) 21 ve üzeri yıllık kıdeme sahiptir.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler, Okul Yöneticilerinin Liderlik Stili Ölçeği ile Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği ile toplanmıştır. Her bir ölçeğe ilişkin ayrıntılı bilgiler aşağıda yer almaktadır.

1. Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ölçeği

Akan, Yıldırım ve Yalçın (2014) tarafından geliştirilen okul yöneticilerinin liderlik stilleri ölçeği, dönüşümcü liderlik, sürdürümcü liderlik ve serbest bırakıcı liderlik stili olmak üzere toplam 3 alt ölçekten ve 35 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5'li likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçeğe ilişkin maddelere verilen cevaplar, 1-5 arası puan almaktadır. Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin iç tutarlık güvenilirlik katsayısı dönüşümcü liderlik alt ölçeği için 0,96, sürdürümcü liderlik alt ölçeği için 0,85, serbest bırakıcı liderlik alt ölçeği için 0,82, olarak bulunmuştur. Ölçeğin test tekrar test güvenilirliğine ilişkin veriler ise dönüşümcü liderlik alt ölçeği için 0,92, sürdürümcü liderlik alt ölçeği için 0,79, serbest bırakıcı liderlik alt ölçeği için 0,87 olarak bulunmuştur. Bu araştırma için yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda dönüşümcü liderlik alt ölçeği için iç tutarlık güvenilirlik katsayısı 0.98, sürdürümcü liderlik alt ölçeği için iç tutarlık güvenilirlik katsayısı 0.89, serbest bırakıcı liderlik alt ölçeği için iç tutarlık güvenilirlik katsayısı 0.69, toplam 0.73 olarak bulunmuştur.

2. Pozitif psikolojik sermaye ölçeği

Tösten ve Özgan (2014) tarafından geliştirilen Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği (PPSÖ) beşli Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçek “öz yeterlilik”, “iyimserlik”, “güven”, “dışa dönüklük”, “psikolojik dayanıklılık”, ve “umut” olmak üzere toplam altı boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki maddelere verilen cevaplar 1-5 arası puan almaktadır. Pozitif psikolojik sermaye ölçeği toplam 26 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin her bir alt boyutu için iç tutarlık güvenilirlik katsayısı” öz yeterlilik” için .79, “iyimserlik” için .80, “güven” için .82, “dışa dönüklük” için .79, “psikolojik dayanıklılık” için .76, “umut” için .73 ve toplam .93 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma için yapılan analizlerde iç tutarlık güvenilirlik katsayısı ise, “öz yeterlilik” alt boyutu için .87, “iyimserlik” alt boyutu için .85, “güven” alt boyutu için .84, “dışa dönüklük” alt boyutu için .88, “psikolojik dayanıklılık” alt boyutu için .88, “umut” alt boyutu için .84 ve toplam iç tutarlık güvenilirlik katsayısı ise .95 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri analize tabi tutulmadan önce normal dağılım testine bakılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler frekans ve yüzde dağılımı, korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu kısmında araştırmadan elde edilen bulgulara ve bulguların yorumlanmasına yer verilmiştir.

Tablo. 2 Okul Yöneticilerinin Liderlik Stillere İlişkin Öğretmen Görüşleri

Liderlik stili	X	Ss
Dönüşümcü liderlik stili	3.45	1.32
Sürdürümcü liderlik stili	2.43	1.36
Serbest bırakıcı liderlik stili	2.81	1.31

Tablo 2. incelendiğinde, öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik stilini sergileme düzeylerinin (\bar{x} : 3,45), serbest bırakıcı liderlik stilini sergileme düzeylerinin (\bar{x} : 2,81), sürdürümcü liderlik stilini sergileme düzeylerinin ise (\bar{x} : 2,43) olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin daha çok dönüşümcü liderlik stilini sergiledikleri anlaşılmaktadır. Öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlikten sonra en çok sergilemiş oldukları liderlik stili serbest bırakıcı liderlik, en az düzeyde sergilemiş oldukları liderlik stili ise sürdürümcü liderlik olarak görülmektedir.

Tablo. 3 Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri

Pozitif Psikolojik Sermaye	\bar{X}	Ss
Öz yeterlilik	4,32	0,62
İyimserlik	4,17	0,71
Güven	4,42	0,65
Dışa dönüklük	4,21	0,71
Psikolojik dayanıklılık	4,21	0,68
Umut	4,23	0,68
Toplam	4,26	0,68

Tablo 3. incelendiğinde öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek düzeyde (\bar{x} : 4. 26) olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin pozitif

psikolojik sermaye alt boyutlarına ilişkin puanları incelendiğinde, en düşük aritmetik ortalamaya 4.17 ile “İyimserlik” boyutunun, en yüksek aritmetik ortalamaya 4.42 ile “Güven” boyutunun sahip olduğu, diğer boyutların ise “Umut” \bar{x} : 4.23, “Psikolojik dayanıklılık” ve “Dışadönüklük” \bar{x} : 4.21 olmak üzere sıralandığı, standart sapmaların ise 0.62 ile 0.71 aralığında değiştiği görülmektedir.

Tablo. 4 Okul Yöneticilerinin Liderlik Stili İle Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayeleri Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Dönüşümcü liderlik	1									
2.Sürdürümcü liderlik	-,529**	1								
3.Serbest bırakıcı liderlik	-,823**	,659**	1							
4.Liderlik stili top	,836**	-,044	-,421**	1						
5.P. sermaye top	,259**	-,171*	-,252**	,182**	1					
6.Öz yeterlilik	,198**	-,140*	-,176**	,145*	,806**	1				
7.İyimserlik	,221**	-,132	-,187**	,177**	,778**	,572**	1			
8.Güven	,166*	-,118	-,159*	,114	,854**	,736**	,621**	1		
9.Dışa dönüklük	,289**	-,198**	-,277**	,202**	,872**	,626**	,555**	,708**	1	
10. P. dayanıklılık	,223**	-,114	-,242**	,155*	,850**	,570**	,537**	,596**	,749**	1
11. Umut	,131	-,131	-,162*	,056	,755**	,555**	,440**	,600**	,588**	,687**

Tablo 4. İncelendiğinde, okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik stili ile “öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye” (0.259, $p < 0.01$) ve “öz yeterlik” (0.198, $p < 0.01$), “iyimserlik” (0.221, $p < 0.01$), “güven” (0.166, $p < 0.05$), “dışadönüklük” (0.289, $p < 0.01$), “psikolojik dayanıklılık” (0.223, $p < 0.01$) alt boyutları arasında aynı yönde düşük düzeyde ilişkiler olduğu görülmektedir.

Okul yöneticilerinin sürdürümcü liderlik stili ile “öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye” (-0.171, $p < 0.05$), “özyeterlik” (-0.140, $p < 0.05$), “dışa dönüklük” (-0.198, $p < 0.01$) alt boyutları arasında ters yönde; okul yöneticilerinin serbest bırakıcı liderlik stili ile “öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye” (-0.252, $p < 0.01$), “özyeterlik”(-0.176, $p < 0.01$),

“iyimsenlik” (-0.187, $p<0.01$), “güven”(-0.159, $p<0.05$), “dışa dönüklük”(-0.277, $p<0.01$), “psikolojik dayanıklılık”(-0.242, $p<0.01$), “umut”(-0.162), $p<0.01$) alt boyutları arasında ters yönde ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo. 5 Okul Müdürlerinin Liderlik Stillerinin Pozitif Psikolojik Sermayeyi Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

<i>Öz yeterlilik</i>	B	SH _B	β	t	p
Sabit	16.406	1.590		10.320	.000
Dönüşümcü liderlik	.022	.008	.198	2.973	.003*
Sürdürümcü liderlik	-.021	.040	-.047	-.523	.601
Serbest bırakıcı liderlik	-.002	.040	-.007	-.050	.960
R=0.198 R²=0.039 p=0,000					
<i>İyimsenlik</i>	B	SH _B	β	t	p
Sabit	18.745	2.301		8.148	.000
Dönüşümcü liderlik	.036	.011	.221	3.332	.001*
Sürdürümcü liderlik	-.014	.058	-.021	-.242	.809
Serbest bırakıcı liderlik	.000	.058	.001	.006	.995
R=0.221 R²=0.049 p=0,000					
<i>Güven</i>	B	SH _B	β	t	p
Sabit	17.364	1.691		10.269	.000
Dönüşümcü liderlik	.020	.008	.166	2.470	.014*
Sürdürümcü liderlik	-.012	.042	-.025	-.275	.783
Serbest bırakıcı liderlik	-.017	.042	-.054	-.403	.687
R=0.166 R²=0.027 p=0,000					
<i>Dışa dönüklük</i>	B	SH _B	β	t	p
Sabit	20.126	2.239		8.988	.000
Dönüşümcü liderlik	.047	.011	.289	4.434	.000*
Sürdürümcü liderlik	-.021	.056	-.033	-.378	.756
Serbest bırakıcı liderlik	-.042	.056	-.098	-.752	.453
R=0.289 R²=0.083 p=0,000					
<i>Psikolojik dayanıklılık</i>	B	SH _B	β	t	p
Sabit	21.215	2.191		9.685	.000
Dönüşümcü liderlik	.011	.018	.070	.599	.550
Sürdürümcü liderlik	.050	.055	.079	.903	.368
Serbest bırakıcı liderlik	-.101	.028	-.242	-3.669	.000*
R=0.242 R²=0.059 p=0,000					
<i>Umut</i>	B	SH _B	β	t	p
Sabit	13.688	1.325		10.328	.000

Dönüşümcü liderlik	.000	.011	-.004	-.032	.974
Sürdürümcü liderlik	-.016	.033	-.043	-.479	.632
Serbest bırakıcı liderlik	-.040	.017	-.162	-2.410	.017*
R=0.162 R²=0.026 p=0.000					

Tablo 5. İncelendiğinde, yapılan çok değişkenli regresyon analizlerinde dönüşümcü, sürdürümcü ve serbest bırakıcı liderliğin birlikte pozitif psikolojik sermayenin “özyeterlik” (R=0.198, R²=0.039), “iyimserlik” (R=0.221, R²=0.049), “güven” (R=0.166, R²=0.027), “dışa dönüklük” (R=0.289, R²=0.083), “psikolojik dayanıklılık”(R=0.242, R²=0.059), “umut” (R=0.162, R²=0.026) alt boyutlarını yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Dönüşümcü liderliğin; pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarından öz yeterlilik ($\beta = .198, p<.05$), iyimserlik ($\beta = .221, p<.01$), güven ($\beta = .166, p<.01$), dışa dönüklük ($\beta = .289, p<.01$) üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu ancak psikolojik dayanıklılık ($\beta = .070, p>.01$) ve umut ($\beta = -.004, p>.01$) alt boyutlarının anlamlı bir yordayıcısı olmadığı görülmüştür. Serbest bırakıcı liderliğin ise; psikolojik dayanıklılık ($\beta = -.242, p<.01$)ve umut ($\beta = -.162, p<.01$) üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin olduğu, öz yeterlilik ($\beta = -.007, p>.01$), iyimserlik ($\beta = .001, p>.01$), güven($\beta = -.054, p>.01$) ve dışa dönüklük ($\beta = -.098, p>.01$) alt boyutları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmektedir.

Bu bulgular dışında sürdürümcü liderliğin pozitif psikolojik sermaye üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı, pozitif psikolojik sermaye üzerinde en çok etkisi bulunan liderlik tarzının dönüşümcü liderlik olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Okulların etkililiğini amaçlarına ulaşma derecesi belirler. Okulların amaçlarına ulaşabilmesi etkili yönetilmeleri ile ilgilidir. Okul yöneticisi okulunda etkili yönetici davranışı sergiledikçe okulu amacına ulaştırır. Okullarda çalışanların okulun amaçlarına olan bağlılığının artırılması, motivasyonlarının yüksek olması okul yöneticisinin liderlik davranışları ile mümkün olacaktır. Psikolojik sermayeleri yüksek olan öğretmenler kendilerinden beklenen performansı sergileyebilirler ve okulun amaçlarına ulaşmasına katkıda bulunurlar.

Bu araştırmada okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin okul yöneticilerini dönüşümcü lider olarak ifade ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde yapılan bazı çalışmalarda da (Cemaloğlu, 2007; etinkaya, 2011; Kazancı, 2010; Aslan, 2013; Kul, 2010; Bulu, 2009; zcan, 2013; Tura, 2012; Gündüz ve Kuruayır, 2010) okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik stilini daha çok sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin oldukça yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bazı araştırmalarda da (Tösten, 2015; Altinkurt, Ertürk ve Yılmaz, 2015; Ocak, Güler ve Basım, 2016; Keleci ve Yılmaz, 2015; akmak ve Arabacı, 2017; Oral, Tösten ve Elçiçek, 2017) ğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye düzeyleri yüksek çıkmıştır.

Bu sonuçtan hareketle öğretmenlerin, kendine olan inançlarının yüksek düzeyde olduğu, başarma inançlarının ve motivasyonlarının yüksek olduğu ifade edilebilir. Öğretmenlerin gelecek adına olumlu bir beklentiye sahip olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin olumlu özelliklere sahip olması okullarda istenilen bir durumdur. Okulların amacına ulaşması başarılı olması öğretmenlerin kendilerinden beklenen performansı göstermelerine bağlıdır. Bu anlamda öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek olması kendilerinde beklenen performansı göstermeleri bakımından önemli bir unsurdur. akmak ve Arabacı (2017) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre pozitif psikolojik sermayenin çalışanların iş doyumunu olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı araştırmada pozitif psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık üzerinde de pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bir başka sonuca göre okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik stili sergilemesi öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerini olumlu yönde etkilenmektedir. Şeşen, Maşlakçı ve Sürücü (2017) tarafından yapılan çalışmada dönüşümcü liderlik stili ile pozitif psikolojik sermaye pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Young ve Kyeha (2012) tarafından yapılan başka bir araştırmada da dönüşümcü liderliğin pozitif psikolojik sermaye üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şengüllendi ve Şehitoğlu (2017) tarafından yapılan diğer bir araştırmada da

dönüşümcü liderlik pozitif psikolojik sermayeyi pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Dönüşümcü liderler ile öğretmenlerin kendine olan güvenlerinin artacağı, okul yaşantılarında daha olumlu bir yaşantıya sahip olabileceği, geleceğe dair daha güçlü bir umut taşıyabileceği söylenebilir. Bunun yanında okul yöneticilerinin dönüşümcü liderlik davranışı sergilemesinin öğretmenlerin başarıya olan inançlarını arttıracacağı, bu sayede psikolojik bakımdan olaylara karşı dayanma gücü kazanabilecekleri ifade edilebilir. Şen, Mert ve Aydın (2015) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, çalışanların psikolojik sermaye ile stres arasında negatif, iş tatmini ve örgütsel bağlılıkları arasında ise pozitif yönde bir ilişki vardır.

Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara göre dönüşümcü liderlik stiline öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin öz yeterlilik, iyimserlik, güven ve dışa dönüklük alt boyutlarını anlamlı bir şekilde yordayan bir unsur olduğu, psikolojik dayanıklılık ve umut alt boyutları üzerinde ise anlamlı bir yordayıcı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bir başka sonuca göre öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri açısından psikolojik dayanıklılıklarını ve umutlarını arttıran unsurun serbest bırakıcı liderlik davranışı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte sürdürümcü liderlik davranışının öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmadığı söylenebilir.

Toplumsal değişimin ana dinamiği olan okullarda okul yöneticileri öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerini olumlu etkileyecek olan dönüşümcü liderlik stilini sergilemesi okulu amacına ulaştırmada anahtar role sahiptir. Serbest bırakıcı liderlik stiline pozitif psikolojik sermaye üzerinde negatif bir etkiye sahip olması araştırmadan elde edilen diğer bir sonuçtur. Toor & Ofori (2008) yaptığı araştırmada serbest bırakıcı liderlikle pozitif psikolojik sermaye arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Serbest bırakıcı liderler sorumluluk almaktan kaçınan, çalışanların sorunlarını görmezden gelen, ihtiyaçlarına cevap veremeyen, liderlik becerisi olmayan yöneticilerdir. Bu tarz yöneticiler çalışanların psikolojik yönlerine olumlu katkı yapacak olan çalışma ortamı ve koşullarını oluşturamazlar. Okul yöneticilerinden beklenen desteği alamayan öğretmenlerin psikolojik anlamda pozitif bir durum içerisinde olamadıkları ifade edilebilir. Örgütlerde çalışanların performanslarını amaçlar doğrultusunda olumlu değiştirecek olan yöneticinin yönetim davranışlarıdır. Yöneticilerin çalışanlara yönelik olarak

destekleyici bir yönetim davranışı sergilemeleri çalışanların pozitif psikolojik sermayelerine olumlu katkıda bulunacaktır.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda şu öneriler getirilebilir.

Okul yöneticilerinin liderlik konusunda istenen davranışları kazanabilmesi için hizmet içi eğitim faaliyetleri kapsamında liderlik konusunda seminer faaliyetlerine katılımı sağlanmalı, Okul yöneticiliğine seçilme ve atama konusunda özellikle eğitim yönetimi alanında lisansüstü eğitim alma, bu alanda faaliyetlere katılma gibi kriterler getirilerek daha nitelikli okul yöneticileri seçilmeli, öğretmenlerin psikolojik sermayelerini arttırmak için iş ortamları, çalışma koşulları iyileştirilmeli, iş doyumu ve okula olan bağlılıkları ve motivasyonlarını arttırmak için sosyal faaliyetler ile öğretmenlerin psikolojik yönlerine destek sağlanabilir. Bu araştırma Erzincan il merkezi ile sınırlı olduğu için, diğer örneklemeler üzerinde tekrarlanabilir. Araştırma farklı değişkenler ile tekrarlanabilir. Pozitif psikolojik sermayenin diğer değişkenler ile ilişkisi araştırılabilir.

Kaynakça

- Akan, D. Yıldırım, İ. ve Yalçın, S. (2014). Okul müdürleri liderlik stili ölçeğinin geliştirilmesi (OMLSÖ). *Electronic Journal of Social Sciences*, 13(51). 392-41.
- Altınkurt, Y. Ertürk, A. ve Yılmaz, İ. (2015). Öğretmenlerin psikolojik sermayeleri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Journal of Teacher Education and Educators* 4(2) 166-187.
- Aslan, Ü. (2013). *Okul müdürlerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Gaziantep.
- Buluç, B. (2009). Sınıf öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15 (57), 5-34.
- Celep, C. (2004). *Dönüşümsel Liderlik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cemaloğlu, N. (2007). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile yıldırma arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 77-87.
- Çakmak, M. S. ve Arabacı, İ. B. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarının iş doyumları ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62). 890-909
- Çetin, F. ve Basım. H. N. (2011). Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarındaki rolü. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(3). 79-94.
- Çetinkaya, İ. (2011). *Ortaöğretim okul müdürlerinin liderlik stilleri ve iletişim becerileri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Drucker, F.P.(2000). Geleceğin lideri. (Ed: F. Hesselben, M. Goldsmith, R. Beckhard) İstanbul:Form Yayınları
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 42(2). 302-318.
- Gökkyer, N. (2010). İlköğretim okulu müdürlerinin öğretim liderliği rollerini gerçekleştirme düzeyleri ve bu rolleri sınırlayan etkenler. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 113-129
- Güler, B.K. ve Sarıipek, D. B. (2014). Psikolojik sermayenin çalışma hayatındaki etkileri. kocaeli üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi. *Türk Metal Dergisi*. 174, 26-31.
- Gündüz, H. B. ve Kuruçayır, A. (2010). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ve empatik eğilim düzeyleri. *V. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi, 01-02 Mayıs 2010, Antalya-Türkiye*.
- Hoy, K.W and Miskel, G.C. (2012). *Educational Administration: Theory, Research and Practice*. (Trans. Ed: Selahattin Turan), Ankara: Nobel Publications.
- Karasar, N.(2012). Bilimsel araştırma yöntemi (24. Basım). Nobel yayın dağıtım. Ankara
- Karip, E. (1998). Dönüşümcü liderlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 16, 443-465.
- Kazancı, N.(2010). *İlköğretim okullarındaki yöneticilerin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki düzeyi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Keleşçi, H. ve Yılmaz, K. (2015). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri ile yeterlik inançları arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3). 992-1007.
- Kul, M.(2010). *Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile beden eğitimi öğretmenlerinin yıldırma yaşama düzeyleri, örgütsel bağlılıkları ve iş doyumunu arasındaki ilişki*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

- Korkmaz, M. (2007). Effects of Leadership Styles on Organizational Health. *Educational Administration: Theory Practice* 49:57-91.
- Kurt, T. (2009). *Okul müdürlerinin dönüşümcü ve işlemci liderlik stilleri ile öğretmenlerin kolektif yeterliği ve öz yeterliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior* 23(6). 695-706.
- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33, 143-160.
- Luthans, F. Youssef, C. M. and Avolio, B. J. (2007). Psychological capital: Developing the human competitive edge (p. 3). Oxford: Oxford University Press.
- Luthans, F. Avey, B. J. and Patera, J.(2008). Experimental Analysis of a Web-Based Training Intervention to Develop Positive Psychological Capital. *Academy of Management Learning & Education*. 7(2). 209–221.
- Luthans, F. Avolio, B. Avey, B. J. and Norman, S. M.(2007). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60. 541-572
- Ocak, M. Güler, M. ve Basım, H.N. (2016). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini tutumları üzerine etkisi: Bosnalı öğretmenler üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1). 113-130.
- Oral, B. Tösten, R. ve Elçiçek, Z. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algıları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(11), 77-87.
- Özcan, A.(2013). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin ve eğitim denetmenlerinin liderlik stilleri*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Özgener, S.ve Kılıç, G. (2009). Eğitim kurumlarında liderlik tarzları ve örgüt kültürünün performans üzerindeki etkisi. 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde Sunuldu, Ekişehir. 21-23 Mayıs*
- Seligman, M. E. (2006). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. Vintage Books A Division of Random House, Inc. New York.
- Stewart, J. (2006). Transformational leadership: an evolving concept examined through the works of Burns, Bass, Avolio, and Leithwood. *Canadian Journal Of Administration And Policy*, 54, 1-25.
- Şen, C., Mert, İ. S., & Aydın, B. O. (2015). Psikolojik sermayenin çalışanın stresle başa çıkmasına, iş tatminine ve örgütsel bağlılığa etkisi. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 14-16 Mayıs 2015, Muğla*.
- Şengüllendi, M. F. ve Şehitoğlu, Y.(2017). Dönüşümcü liderlik ve pozitif psikolojik sermaye ilişkisinde eğitim düzeyinin moderatör rolü. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2). 112-126
- Şeşen, H. Maşlakçı, A. ve Sürücü, L.(2017). Liderlik tarzlarının çalışanların pozitif psikolojik sermayesine etkisi. *İşletme Ve Yönetim Bilimleri Uluslararası Kongresi, 11 Eylül 2017 İstanbul*
- Şişman, M. ve Taşdemir, İ. (2008). Türk eğitim sistemi. Pegem Akademi: Ankara.
- Taştan, S. B.(2016). Psikolojik sermaye: Bir pozitif psikoloji kaynağı ve yaratıcı performans davranışı ile ilişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 101-118

- Toor, S. R., and Ofori, G. (2008). Role Of Psychological Capital (PPS) İn Leadership Effectiveness. In Proceedings Of The CIB Joint W065/W055 International Symposium: Transformation Through Construction. Dubai, United Arab Emirates.
- Tösten, R. (2015). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algılarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tösten, R. Arslantaş, H. İ. ve Şahin, G.(2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerinin tükenmişliğe etkisi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1). 726-744
- Tösten, R. ve Özgan, H. (2014). Pozitif psikolojik sermaye ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *EKEV Akademi Dergisi*, 18(59). 429-442.
- Tösten, R., ve Özgan, H. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 867-889
- Tura, M. (2012). *İlköğretim okulu müdürlerinin liderlik stillerinin öğretmenlerin iş doyumuna etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Balıkesir.
- Yeşil, S. Yetiş, E. ve Telli, S. (2016). “Psikolojik sermaye ve çalışanlar üzerinde etkisi: banka sektöründe bir alan çalışması. *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (1). 25-40
- Young, L. M. and Kyeha, K.(2012). Influence of Head Nurses' Transformational Leadership on Staff Nurse's Psychological Well-being, Stress and Somatization. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 18(2). 166-175
- Yıldız, H. ve Örcü, E.(2016). Sağlık sektörü çalışanlarının pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 14(1). 269-285
- Yılmaz, A. ve Ceylan, Ç.B.(2011). İlköğretim okul yöneticilerinin liderlik davranış düzeyleri ile öğretmenlerin iş doyumunu ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*,17(2), 277-394.

Tahmin-Gözlem-Açıklama ile Birleştirilmiş Örnek Olay Yönteminin Genel Kimya Deneylerinde Kullanılmasının Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Akademik Başarısına Etkisi*

Received/Geliş: 01.02.2018
Accepted/Kabul: 02.05.2018

Selvihan SARI**
Ümit ŞENGÜL***

Öz

Bu çalışmada genel kimya deneyleri, Tahmin-Gözlem-Açıklama (TGA) yöntemi ile birleştirilmiş örnek olay yöntemi kullanılarak tasarlanmış ve bu uygulamanın fen bilgisi öğretmen adaylarının Genel Kimya akademik başarısına etkisi incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini, bir devlet üniversitesinde Genel Kimya Laboratuvarı II dersini alan 42 fen bilgisi öğretmen adayından oluşturulmuştur. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ön test- son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Çalışmanın verileri, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmış, geçerliliği ve güvenilirliği hesaplanmış ‘Kimya Başarı Testi (KBT)’ve TGA yöntemiyle birleştirilmiş örnek olay yöntemine dayalı çalışma yapıları kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın belirlenen alt problemlerin çözümüne yönelik uygulanan akademik başarı testinden elde edilen verilerin istatistiksel çözümleri için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı Mann-Whitney U testiyle analiz edilmiştir. Uygulama öncesi deney ve kontrol grubuna akademik başarı testi ön test olarak uygulanmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Uygulamalara başlamadan önce her iki grubun akademik başarı açısından denk olduğu belirlenmiştir. Uygulama sonrası her iki gruba akademik başarı son testi uygulanmış ve istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Analizler sonucunda TGA yöntemi ile birleştirilmiş örnek olay yöntemine dayalı

* Bu çalışma 2017 yılında Giresun Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsünde kabul edilen “Tahmin-Gözlem-Açıklama ile Birleştirilmiş Örnek Olay Yönteminin Genel Kimya Laboratuvar Deneylerinde Kullanılmasının Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Akademik Başarısı ve Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmından oluşturulmuştur. Bu çalışmanın ön hazırlığı, Nevşehir’de X. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi’nde 2018 yılında sunulmuş ve konferansın özet kitabında yayınlanmıştır.

**Selvihan SARI, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, selvihansari@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9351-0178

***Dr.Öğr.Üyesi Ümit ŞENGÜL, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen ve Matematik Bilimleri Bölümü, umit.sengul@giresun.edu.tr, Tel:04543101277, ORCID ID: 0000-0003-1460-2603

laboratuvar yaklaşımının öğretmen adaylarının akademik başarısına anlamlı bir katkıda bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahmin-Gözlem-Açıklama (TGA) Yöntemi, Örnek Olay Yöntemi, Akademik Başarı, Genel Kimya Deneyleri

Impact on Academic Success of Science Teacher Candidates of Used In General Chemistry Experiments of Case Study Method Combined With Predict-Observe-Explain Method

Abstract

In this study, general chemistry experiments were designed using the case study method combined with POE (Predict-Observe-Explain) method and the effect of this application on the general chemistry academic achievement of the science teacher candidates was examined. The sample of the study was formed from 42 science teachers who were in General Chemistry Laboratory II course at a state university. In research, quasi-experimental quantitative research designs with pretest- posttest control group were used. The data of the study were obtained by using the 'Chemistry Achievement Test (CAT)' which has been prepared by using various sources and calculated for validity and reliability, and "worksheets" that based on case study method combined with POE (Predict-Observe-Explain) method. SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) was used for statistical analysis of data gathered via academic achievement tests towards the sub problems. Existences of significant variation between independent variables were analyzed the Mann-Whitney U test. Academic achievement test was applied as pre-test to experiment and control group before the application and there was no statistically significant difference between the two groups in the analysis of the obtained data. Before the implementation, the participants of two groups are equal concerning in Academic Achievement. After the application, the academic achievement final test was applied to the two groups and there was a statistically significant difference in favor of the experimental group in the test scores As a result of the analyses, it is determined that laboratory approach based on case study method combined with POE method has significantly contributes to teacher candidates' academic achievement.

Key Words: Predict – Observe – Explain (POE) Method, Case Study Method, Academic Achievement, General Chemistry Experiments

Giriş

Genel olarak davranış geliştirme süreci olarak tanımlayabileceğimiz eğitimin işlevlerinden biri, sağlıklı bir toplum için bireylerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda çok yönlü yetiştirilmelerini sağlamaktır (Bozdoğan, Şengül ve Bozdoğan, 2014). Eğitim araştırmaları, öğrencilerin eğitim sürecine aktif katılımlarının öğrenmeyi ve kalıcılıklarını arttırdığını açıkça göstermiştir. Etkin, işbirlikçi veya işbirliğine dayalı bir öğrenme ortamında, öğrenciler kendi eğitimlerinden daha fazla sorumluluk alırlar ve öğretmen bir rehber, yol gösterici durumunda olduğunda öğretim etkililiği artar (Pariseau ve Kezim, 2007). Olayları araştıran, fikirleri inceleyen, geliştiren ve ortaya ürün çıkaran bir nesil yetiştirmek için fen eğitiminin gerekli olduğu bilinen bir gerçektir. Bilginin, modernleşmede en büyük etkiye sahip olduğu günümüzde fennin ilerleyip gelişebilmesi için deney ve gözlemlere dayanan, sorular sorabilen ve süreci çözümlenmeyi hedef olarak belirlemiş bireylerin oranında artış olması büyük bir gerekliliktir. Eğitimde kalitenin artması için öğretmenlerin, öğrenme-öğretme stratejileri ve öğrenme modellerini uygulama konusunda yeterli olmaları, bilimsel bilgiye ulaşma ve yönlendirilme sürecinde, öğrencilerin kendi araştırmalarını yaparak bilgiye ulaşmaları ve bilgiyi oluşturmaları gerçekleştirilmektedir. (White ve Gunstone, (aktaran Akgün, Tokur ve Özkara, 2013); Hançer, Şensoy ve Yıldırım, 2003).

Yüz yılı aşkın bir süredir laboratuvar uygulamalarının öğrencilerin, bilimsel pratik beceriler ve problem çözme becerileri; bilim ve bilim insanlarının nasıl çalıştığını anlama; ilgi ve motivasyon gibi bilim kavramlarını ve uygulamalarını kavrayabilmelerine yönelik anlayışı geliştirdiği söylenmektedir (Hofstein ve Naaman, 2007). Fen eğitiminde laboratuvara merkezi ve belirgin bir rol verilmiş ve fen eğitimcileri, etkili öğrenme için laboratuvar faaliyetlerinin kullanılmasını önermiştir (Hofstein ve Lunetta, 2004).

Öğrenciler, laboratuvarlarda gözlem yapma, tahminde bulunma, sınıflandırma yaparak fikir yürütebilme gibi birçok bilimsel süreç becerisini de kazanmaktadır (Karışan, Bilican ve Şenler, 2016). Laboratuvarın eğitimde daha olumlu etkiler bırakabilmesi için öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerle beraber kullanılması gerekmektedir (Tekin, 2008). Bu doğrultuda literatür incelendiğinde laboratuvar yaklaşımına ek olarak, V diyagramı (Nakiboğlu ve

Meriç, 2016), 5E modeli (Açıslı, 2014; Açıslı ve Turgut, 2010), 7E modeli (Kanlı ve Yağbasan, 2008), proje (Morgil, Güngör Seyhan ve Seçken, 2009), yapılandırmacı yaklaşım ve öğrenme stilleri (Arı ve Bayram, 2011), problem çözme uygulamaları (Temel ve Morgil, 2013), akran öğretimine dayalı bilimsel süreç becerileri (Kocakülah ve Savaş, 2013), argümantasyon (Ulu ve Bayram, 2015), yansıtıcı sorgulama (Karışan, Bilican ve Şenler, 2016) gibi öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı ve bu yöntem ve tekniklerin öğrencilerin akademik başarısını arttırdığı görülmektedir. TGA yöntemi laboratuvar çalışmalarında kullanılan öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerden biridir. Öğrencilerin, araştırmacının hazırlamış olduğu etkinliklerde verilen olayın sonucunu nedenleriyle beraber tahmin etmelerini, olayı gözlemlmelerini ve tahmin-gözlem arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmalarına ilişkin açıklamalar yaparak konuyu öğrenmelerini ve açıklama yapmalarını sağlar (Keerathichamroen, Panijsan ve Dahsah, 2007; Köse, Coştu ve Keser, 2003; Şahin ve Çepni, 2009). Bu tekniğin kullanılmasıyla öğrenciler öğrendikleri bilgileri pratiğe dökme ve günlük hayatta karşılaştıkları ya da karşılaşma ihtimali olan doğa olayları ile ilişkilendirme olanağı bulmuş olurlar (White ve Gunstone, (aktaran Ültay, 2012)). Laboratuvar çalışmalarında kullanılan öğrenci merkezli yöntemlerden bir diğeri olan örnek olay yöntemi, gerçek yaşam tecrübeleri ile öğrencileri karşı karşıya getirerek öğretim ortamında teori ve pratik arasındaki açığın kapatılmasına yardımcı olan bir yöntemdir (Stensmo, 1999). Örnek olay yöntemi, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif olarak katılmalarına fırsat verir (Meyers ve Jones, 1993).

Örnek olay yönteminde öğrencilere “gerçek bir olay ya da hayattan bir parçanın” verilmesi durumu vardır. Öğrenci bu olay veya hayatın parçasından yola çıkarak bir problem üretebilir ya da olayın sonunda zaten bir problem olduğu için bu probleme ait çözümler geliştirmeyi hedefler (Durukan, 2012). Olaylar öğrenciyi bu problem, durum veya bağlam ile karşı karşıya getirip çözümleme yaptırarak onlara bilgi, beceri ya da durum karşısında takılabileceği tavır kazandırır (Bektaş ve Horzum, 2010).

Literatürde farklı yöntemlerin bir arada kullanıldığı birçok çalışma mevcuttur ve bu çalışmalarda olumlu sonuçlar alınmıştır (Güven, 2014; Sünkür ve diğer., 2012; Şahin ve Çepni, 2009). Yine literatür çalışmaları incelendiğinde TGA yöntemine dayalı birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar TGA yönteminin kavram yanlışlarının tespit edilmesi ve

giderilmesi (Bilen ve Köse, 2012; Durmuş, 2014; Hanımoğlu, 2015; Harman,2014; Mısır ve Saka, 2012; Özdemir ve diğer., 2012; Sünkür ve diğer., 2013; Tiftikçi ve diğer., 2017) akademik başarı ve kavramsal başarıya etkisi (Akgün ve diğer., 2013; Ayvacı ve Durmuş, 2016; Bilen ve Aydoğdu, 2010; Kırılmazkaya ve Kırbağ Zengin, 2015; Mısır, 2009; Özdemir, 2011) tutum, merak ve ilgiye karşı etkisi (Güven, 2014; Köseoğlu ve diğer., 2002; Sağirekmekçi, 2016; Sünkür ve diğer., 2012; Tekin; 2008; Yavuz ve Çelik, 2013; Yıldırım ve Maşeroğlu, 2016) üzerine yapılmış çalışmalardır. Literatürde örnek olay yöntemine dayalı da pek çok çalışma mevcuttur. Örnek olay yönteminin kalıcılığa (Akgün, 2013; Güccük; 2013), öğrencideki tutum üzerine (Alpat ve diğer., 2011; Ayyıldız ve Tarhan, 2012), farklı ders konuları üzerine (Çam ve Geban, 2013; Horzum ve Alper, 2006; İbrahimoglu ve Öztürk, 2013; Seçkin ve Yılmaz, 2014; Şahin ve Hacıoğlu, 2010) ve diğer çalışmalar (Güccük, 2013; Özkan, 2010; Pehlivanlar, 2005; Sancar, 2010; Yılmaz, 2011) literatürde yer almaktadır.

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının Genel Kimya Laboratuvarı dersi kapsamında seçilmiş kimya konularını daha verimli öğrenmeleri için yapılandırmacı yaklaşım temelleri üzerine kurulmuş öğrenci merkezli birer yöntem olan TGA ve örnek olay yöntemleri birlikte kullanılarak uygulamanın öğretmen adaylarının akademik başarıları üzerindeki etkisinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Günlük olaylardan hareketle öğrenciyi düşünmeye sevk eden “örnek olay” yöntemiyle verilen durumun tahminlerle desteklenip gözlemlerle ilerlediği ve sürecin sonunda tahminler ve gözlemlerin açıklandığı TGA yönteminin birlikte kullanılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu uygulamanın doğrulayıcı laboratuvar yaklaşımı ile bir karşılaştırılması yapılarak hangisinin daha etkin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın fen eğitimi alanındaki çalışmalara yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Bu desen özellikle eğitim araştırmalarında değişkenlerin tamamının kontrol edilmesinin mümkün olmadığı durumlarda kullanılan desendir (Büyüköztürk ve diğer., 2011;

Cohen, Monion ve Marrison, 2007). Katılımcıları eşitlemenin olanaksız olduğu durumlarda yaygın olarak kullanılan ve önerilen yarı deneysel desende, deney ve kontrol grupları rastgele seçilir ve bütün gruplara ön test-son test uygulanır. Deneysel işlem ve etkinlikler sadece deney gruplarına uygulanır (Boyras, 2015). Deney grubuna “TGA ile birleştirilmiş örnek olay yöntemiyle hazırlanan etkinliklere dayalı laboratuvar yaklaşımı”, kontrol grubuna ise “doğrulama laboratuvar yaklaşımı” uygulanmıştır. Uygulamalar her hafta iki ders saati olacak şekilde dokuz hafta uygulanmıştır. Deney grubuna ve kontrol grubuna toplamda dokuz deney yaptırılmıştır.

Çalışma Grubu

TGA ile birleştirilmiş örnek olay yöntemine dayalı yaklaşımın fen bilgisi öğretmen adaylarının akademik başarısı üzerine etkisinin incelendiği bu araştırmanın çalışma grubunu, Fen Bilgisi Eğitimi, 2016-2017 bahar yarıyılı, 1.sınıfta öğrenim gören ve Genel Kimya Laboratuvarı II dersini alan 42 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adayları sınıf liste sırasına göre tek ve çift sıra numaraları doğrultusunda iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplardan 1, 3, 5,... şeklinde tek sıra numarasına sahip olan 21 öğretmen adayı deney grubu ve 2, 4, 6, ... şeklinde çift sıra numarasına sahip olan diğer 21 öğretmen adayı ise kontrol grubu olarak sürece dahil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla, araştırmacı tarafından hazırlanan geçerliği ve güvenilirliği hesaplanarak uzman görüşleriyle desteklenmiş KBT 4 farklı konuyu içeren 30 adet 5 seçenekli çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Testte doğru cevaplar “1”, yanlış ve boş cevaplar “0” olarak puanlandırılmıştır. Bu doğrultuda testten alınabilecek en yüksek puan 30 olarak hesaplanmıştır. Test sorularının konulara göre dağılımı; tepkime hızı ile ilgili 7 soru (%23.3), çözünürlük ile ilgili 9 soru (%30), asit- baz ile ilgili 6 soru (%20) ve elektrokimya ile ilgili 8 soru (%26.6) şeklindedir. KBT hazırlanırken öncelikle araştırmacı tarafından konular ve kazanımlar belirlenmiştir. Daha sonra belirlenen 4 farklı konu ile ilgili literatür taraması yapılarak kullanılan testler ve sorular incelenmiştir. Bu kapsamda, tepkime hızı konusuyla ilgili sorular, araştırmacı tarafından çeşitli kimya kitaplarından yararlanılarak, çözünürlük konusu ile ilgili sorular Aksoy (2010) tarafından yapılan ‘Ortaöğretim Kimya Dersindeki Çözünürlük Konusunun Kavram Haritaları ile Öğretilmesinin Öğrencilerin Başarı ve Tutumlarına Etkisi’ isimli

doktora tezi çalışmasında kullanılan çözünürlük testinden, asitler ve bazlar konusu ile ilgili sorular Özmen ve Yıldırım (2005) tarafından yapılan ‘Çalışma Yapraklarının Öğrenci Başarısına Etkisi: Asitler ve Bazlar Örneği’ isimli çalışmada kullanılan kimya başarı testinden, elektrokimya konusu ile ilgili sorular, araştırmacı tarafından çeşitli kimya kitaplarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Hazırlanan test fen bilgisi öğretmenliği 2.sınıfta öğrenim gören 96 fen bilgisi öğretmen adayına uygulanmıştır. Testin geçerliliği ve güvenilirliği hesaplanmış ve KBT’nin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.68, KR-20 iç tutarlılık değeri 0.68, aritmetik ortalama 14.60 ve standart sapması ise 4.08 olarak bulunmuştur. Literatürde Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ (Tavşancıl, 2006, s.29) arasında olması testin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. KBT’ deki her bir maddenin güçlük indeksi ve ayırt edicilik hesapları yapılmıştır. KBT’nin madde ayırt edicilik indeksinin 0.33- 0.71 arasında değiştiği testin madde güçlüğünün ise 0.21- 0.78 arasında değiştiği belirlenmiştir.

Araştırmada deney grubu, araştırmacı tarafından hazırlanan ve 5 farklı uzmandan görüş alınarak düzenlenen 9 adet çalışma yaprağını ve kontrol grubu ise uzun zamandır Genel Kimya Laboratuvar derslerinde kullanılan laboratuvar föyünü kullanmıştır. Bu föy deneyden önce deneyde kullanılacak araç ve gereçleri belirten, deneyin yapılışını anlatan ve daha sonra deney ile ilgili soruların yer aldığı doğrulama yaklaşımıyla hazırlanmış deneylerden oluşmaktadır. Deney grubu, deney ile ilgili çalışmalarını çalışma yaprakları üzerinde etkinlik boyunca gerçekleştirmişlerdir. Öğretmen adaylarına çalışma yaprakları dağıtılmış ve konu ile ilgili kısa bir açıklama yapılmıştır. Çalışma yapraklarını nasıl doldurmaları gerektiği açıklanarak derse geçilmiştir. Çalışma yaprakları tahmin, gözlem ve açıklama olmak üzere 3 aşamadan oluşmaktadır. Tahmin aşamasında bir örnek olay verilmiş ve öğretmen adaylarından bu örnek olayla ilgili sorular sorularak tahminde bulunmaları ve tahminlerinin nedenlerini açıklamaları istenmiştir. Gözlem aşamasında öğretmen adaylarından anlatılan örnek olayla ilgili tahminlerini hipoteze dönüştürmeleri ve bağımlı, bağımsız ve kontrol edilen değişkenleri belirlemeleri istenmiştir. Daha sonra konu ile ilgili, kontrol grubuna yaptırılan, Genel Kimya Laboratuvarı Deney Föyünde yer alan deney verilerek bu deney yaptırılmıştır. Deneyden sonra tablo, grafik vs. yardımı ile deneyde yaptıkları gözlemleri kaydetmeleri sağlanmıştır. Açıklama

aşamasında öğretmen adaylarına tahminleri ve gözlemleri arasında fark olup olmadığı ve kurdukları hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığı sorulmuştur. Tahmin ve gözlemleri arasındaki ilişkiyi kurabilmeleri amacıyla öğretmen adaylarına açıklama kısmında da günlük hayattan küçük örnek olaylar verilmiş ve örnek olayla ilgili sorular sorularak açıklama yapmaları ve kendilerinin de durumla ilgili birer örnek vermeleri istenmiştir. Deneylerden önceki iki hafta ön test sonraki iki hafta ise son test uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel olarak analiz edilmesinde SPSS 16.0 paket programı kullanılmıştır. Birbirinden bağımsız iki grup olduğu, her bir gruptaki veri sayısının 30' dan küçük olduğu ve verilerin normal dağılım göstermediği durumlarda, bu iki bağımsız gruptan elde edilen puanların birbirlerinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için non-parametrik testlerden Mann- Whitney U testi kullanılır (Büyüköztürk, 2005, s. 101). Bu çalışmada deney ve kontrol grubunda 21 öğretmen adayı olduğu için gruplar arasındaki başarı farkının anlamlılık değerini tespit etmek amacıyla Mann- Whitney U testi kullanılmıştır. KBT'nin hem genel olarak hem de içerdiği konulara göre analizi yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde KBT'ye ait bulgulara yer verilmiştir. İstatistiksel analizlerde verilerin normallik dağılımı incelenirken Kolmogorov- Smirnov ve Shapiro Wilk testlerine bakılır. Gruptaki veri sayısının 29'dan fazla olduğu durumlarda Kolmogorov- Smirnov, 29'dan az olduğu durumlarda Shapiro-Wilk testi kullanılır (Şeref, 2008). Analiz sonucunda anlamlılık değerinin .05'ten büyük olması durumunda testin dağılımı normal kabul edilir (Şeref, 2008). Her bir grupta 21 öğretmen adayı olduğu için Shapiro- Wilk normallik testi uygulanmıştır. KBT'ye ait ön test verileri kullanılarak hesaplanan normallik testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. KBT' ye Ait Shapiro- Wilk Normallik Testi Sonuçları

Grup	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	.d	p	Statistic	.d	p
Deney (ön test)	.152	21	.200*	.938	21	.196
Kontrol (ön test)	.235	21	.004	.930	21	.140

Tablo 1 incelendiğinde Shapiro- Wilk testi sonuçlarına göre, deney grubunun KBT ön test başarı puanları dağılımı ($p>0.05$) ve kontrol grubunun KBT ön test başarı puanları dağılımının ($p>0.05$) %95 güven aralığında normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Deney grubu ve kontrol grubunun akademik başarı ön test puanları Mann- Whitney U testi kullanılarak değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Deney grubu ve kontrol grubunun akademik başarı ön test puanları arasındaki farka ait Mann- Whitney U testi sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	U	Z	p
Deney	21	24.38	160.00	-1.541	.123
Kontrol	21	18.62			

Tablo 2 'de verilen Mann- Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, z değeri -1.541, anlamlılık değeri (p) ise .123 çıkmıştır. Anlamlılık değeri .05'ten büyüktür. Grupların sıra ortalamalarına bakıldığında deney grubunun 24.38 ve kontrol grubunun 18.62 sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol grubunun akademik başarı ön test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0.05$). Bu sonuçlardan hareketle deney ve kontrol grubu öğrencileri uygulama öncesinde akademik başarı açısından birbirine denktir denilebilir.

İki grup arasındaki başarı farkının son test verilerine ait anlamlılık değerine bakmak için yapılan Mann- Whitney U testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Deney grubu ve kontrol grubunun akademik başarı son test puanları arasındaki farka ait Mann- Whitney U testi sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	U	Z	p
Deney	21	27.86			
			87.00	-3.374	.001*
Kontrol	21	15.14			

Tablo 3 'de verilen Mann- Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, z değeri -3.374, anlamlılık değeri (p) ise .001 çıkmıştır. Anlamlılık değeri .05'ten küçüktür. Grupların sıra ortalamalarına bakıldığında deney grubunun 27.86 ve kontrol grubunun 15.14 sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol grubunun akademik başarı son test puanları arasında istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$).

Öğretmen adaylarının KBT' yi içeren dört konunun her birine göre deney ve kontrol grubunun akademik başarı son test puanları arasındaki farkı karşılaştırmak için Mann- Whitney U testi uygulanmıştır. Deney grubu ve kontrol grubunun tepkime hızı konusundaki akademik başarı son test puanları arasındaki farka ilişkin Mann- Whitney U testi sonuçları Tablo 4 'de yer almaktadır.

Tablo 4. Deney grubu ve kontrol grubunun tepkime hızı konusundaki son test puanları arasındaki farka ait Mann- Whitney U testi sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	U	Z	p
Deney	21	29.86			
			45.00	-4.512	.000*
Kontrol	21	13.14			

Tablo 4' te verilen Mann- Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, tepkime hızı konusuna ait z değeri -4.512, anlamlılık değeri (p) ise .000 çıkmıştır. Anlamlılık değeri .05'ten küçüktür. Grupların sıra ortalamalarına bakıldığında deney grubunun 29.86 ve kontrol grubunun 13.14 sıra

ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol grubunun tepkime hızı konusundaki akademik başarı son test puanları arasında istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$).

Deney grubu ve kontrol grubunun çözünürlük konusundaki akademik başarı son test puanları arasındaki farka ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 5 'de yer almaktadır.

Tablo 5. Deney grubu ve kontrol grubunun çözünürlük konusundaki son test puanları arasındaki farka ait Mann-Whitney U testi sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	U	Z	p
Deney	21	29.83			
Kontrol	21	13.17	45.30	-4.465	.000*

Tablo 5 'de verilen Mann-Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, çözünürlük konusuna ait z değeri -4.465, anlamlılık değeri (p) ise .000 çıkmıştır. Anlamlılık değeri .05'ten küçüktür. Grupların sıra ortalamalarına bakıldığında deney grubunun 29.83 ve kontrol grubunun 13.17 sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol grubunun çözünürlük konusundaki akademik başarı son test puanları arasında istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$).

Deney grubu ve kontrol grubunun asit-baz konusundaki akademik başarı son test puanları arasındaki farka ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 6 'de yer almaktadır.

Tablo 6. Deney grubu ve kontrol grubunun asit-baz konusundaki son test puanları arasındaki farka ait Mann-Whitney U testi sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	U	Z	p
Deney	21	28.29			
Kontrol	21	14.71	78.00	-3.789	.000*

Tablo 6’da verilen Mann- Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, asit baz konusuna ait z değeri 3.789, anlamlılık değeri (p) ise .000 çıkmıştır. Anlamlılık değeri .05’ten küçüktür. Grupların sıra ortalamalarına bakıldığında deney grubunun 28.29 ve kontrol grubunun 14.71 sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol grubunun asit-baz konusundaki akademik başarı son test puanları arasında istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$).

Deney grubu ve kontrol grubunun elektrokimya konusundaki akademik başarı son test puanları arasındaki farka ilişkin Mann- Whitney U testi sonuçları Tablo 7 ’de yer almaktadır.

Tablo 7. Deney grubu ve kontrol grubunun elektrokimya konusundaki son test puanları arasındaki farka ait Mann- Whitney U testi sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	U	Z	p
Deney	21	27.83			
Kontrol	21	15.17	87.50	-3.428	.001*

Tablo 7’de verilen Mann- Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, elektrokimya konusuna ait z değeri -3.789, anlamlılık değeri (p) ise .001 çıkmıştır. Anlamlılık değeri .05’ten küçüktür. Grupların sıra ortalamalarına bakıldığında deney grubunun 27.83 ve kontrol grubunun 15.17 sıra ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol grubunun elektrokimya konusundaki akademik başarı son test puanları arasında istatistiksel olarak deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0.05$).

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada deney grubu ve kontrol grubunun akademik ön test puanları karşılaştırılmıştır. Bu amaçla TGA ile birleştirilmiş örnek olay yöntemine dayalı etkinliklerin laboratuvarında kullanılması öncesinde deney ve kontrol grubuna KBT ön test olarak uygulanmıştır. Ön test bulguları

incelendiğinde deney ve kontrol grubunda bulunan öğretmen adaylarının akademik başarıları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Öğretmen adayları uygulama öncesinde başarı açısından birbirine denktir. Bu denkliğin nedeni öğretmen adaylarının ön bilgilerinin bu soruları cevaplamakta yetersiz kalması ve her öğrencinin farklı liselerde eğitim görmüş olmasıdır.

Çalışmanın sonunda KBT her iki gruba da son test olarak uygulanmıştır. KBT' nin son test olarak uygulanması ardından elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Deney grubu ve kontrol grubu başarı testi son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu sonuca göre deney grubuna uygulanan TGA ile birleştirilmiş örnek olay yöntemine dayalı laboratuvar yaklaşımının, kontrol grubuna uygulanan doğrulama laboratuvar yaklaşımına göre öğretmen adaylarının akademik başarılarını arttırmada daha etkili olduğu saptanmıştır. Literatürde TGA yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda; Akgün ve arkadaşları (2013), Ayvacı ve Durmuş (2016), Bilen ve Aydoğdu (2010), Bilen ve Köse (2012), Durmuş (2014), Karamustafaoğlu ve Mamlok Naaman (2015), Kırılmazkaya ve Kırbag Zengin(2015), Mısır (2009), Özdemir (2011) ve Yavuz ve Çelik (2013), TGA yönteminin öğrenci başarısını artırdığını tespit etmişlerdir. Çalışmanın bir diğer yöntemi olan örnek olay yönteminin de akademik başarıyı artırdığı yönünde yapılan çalışmalarda mevcuttur. İbrahimoglu ve Öztürk (2013), Özkan (2010), Pehlivanlar (2005), Sancar (2010) ve Yılmaz (2011), yaptıkları çalışmada örnek olay yönteminin akademik başarıya etkisinin olumlu yönde olduğunu gözlemlemişlerdir. Literatürde ayrı ayrı incelendiğinde başarıyı artırdığı görülen bu yöntemlerin birleştirildiğinde de başarıyı artırdığı söylenebilir. Bu doğrultuda bu veriler çalışmayı desteklemektedir.

Yaptığımız çalışmada öğretmen adayları, deney grubuna uyguladığımız çalışma yapraklarının tahmin aşamasında verilen örnek olay üzerinden konuya odaklanmış ve öğrenme ortamına doğrulama yaklaşımına göre hazırlanan deneylere kıyasla daha büyük bir ilgi ve merak ile yaklaşmıştır. Bu aşamada sorulan soruları tahmin ederken var olan bilgisini sorgulamıştır. Örnek olay yönteminin TGA' nın tahmin ve açıklama kısmında kullanılmasının, öğretmen adaylarının akademik başarılarının artması yönünde daha olumlu bir katkı sağladığı çalışma sonuçlarından hareketle söylenebilir. TGA' nın tahmin aşamasında öğretmen adaylarında merak

uyandıracak, ön bilgilerini harekete geçirecek bir olayın olması gerekir. Bu aşamada bu durum bir örnek olayla sağlanmaktadır. Çalışma yapraklarının gözlem ve açıklama kısımları diğer yaklaşıma kıyasla öğretmen adayları için daha sorgulayıcı ve arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunacağı ortamı oluşturmuştur. Açıklama kısmında kısa örnek olaylar verilerek tahmin ve gözlem aşamasında elde ettikleri bilgileri verilen örnek olayla ilişkilendirmesi sağlanarak anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesi desteklenmiştir. Kontrol grubu, deneyleri deney föyündeki talimatlar doğrultusunda gerçekleştirirken daha az sorgulama yapmışlar ve deney raporlarını bireysel hazırladıkları için gözlemlerini tartışacak ve fikir alışverişinde bulunacak bir ortamda bulamamışlardır. Ayrıca kontrol grubunun, deney raporlarını hazırlarken internet sitelerinden ve kitaplardan yararlanma olanakları olduğu için kendi fikirlerini tamamen yansıtmadığı söylenebilir. Analiz sonuçları TGA ve örnek olay yönteminin birlikte kullanılmasının öğretmen adaylarının başarısını olumlu etkilediğini göstermektedir. Farklı araştırmacılar tarafından iki farklı yöntemin birleştirilmesiyle yapılan çalışmalarda da bu yöntemlerin öğrenci başarısını olumlu etkilediği görülmektedir. Şahin ve Çepni (2009), animasyon destekli TGA yöntemini, Şahin ve Hacıoğlu (2010), bilimsel tartışma ile örnek olay yöntemini, Şahin ve Çakmak (2016), altı şapkalı düşünme ve örnek olay yöntemini birleştirerek kullanmış ve olumlu sonuçlar almışlardır.

TGA yöntemi ile birleştirilmiş örnek olay yönteminin akademik başarıya etkisinin kimya konularına göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacı ile KBT' yi oluşturan tepkime hızı, çözünürlük, asit-baz ve elektrokimya konularının her biri için istatistiksel test uygulanmıştır. Her bir konu için ayrı ayrı yapılan testlerin sonucunda, tümünde deney grubu lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu sonuçlar TGA yöntemi ile birleştirilmiş örnek olay yönteminin, doğrulayıcı laboratuvar yaklaşımına göre, kimya konularının niteliğinden bağımsız olarak, akademik başarıyı daha fazla arttırdığını göstermektedir. Bu yöntemin kimya konularının içeriğinden ve zorluk derecesinden etkilenmediği söylenebilir. Bu çalışmada elde ettiğimiz verileri değerlendirdiğimizde, TGA yöntemi ile birleştirilmiş örnek olay yönteminin Genel kimya deneylerinde kullanılmasının fen bilgisi öğretmen adaylarının akademik başarısını arttırdığı belirlenmiştir.

Öneriler

Bu araştırmada TGA yöntemiyle birleştirilmiş örnek olay yöntemine dayalı olarak hazırlanan etkinliklerin seçilen tepkime hızı, çözünürlük, asit-baz ve elektrokimya gibi genel kimya konularında kullanılmasının öğrencilerin akademik başarısını artırdığını görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle diğer kimya konularında da bu yöntem kullanılarak daha kapsamlı bir değerlendirme yapılabilir. Araştırma sırasında TGA yöntemiyle birleştirilmiş Örnek olay yönteminin akademik başarıya etkisi incelenmiş fakat bu yöntemin öğrenmedeki kalıcılığa etkisine bakılmamıştır. Öğrencilere kalıcılık testi yapılması önerilebilir. Yine uyguladığımız yöntemin kavram yanılgılarının tespiti ve kavram öğretimindeki etkililiği üzerine çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmada iki farklı yöntem birleştirilerek kullanılmıştır. Yapılacak olan diğer çalışmalarda TGA yöntemiyle farklı yöntemler birleştirilip başarıya etkisi araştırılabilir.

Kaynakça

- Açıslı, S. (2014). Genel Fizik Laboratuvar Uygulamalarında 5E Öğrenme Modeline Göre Geliştirilen Materyallerin Öğrencilerin Bilimsel Süreç Becerilerine ve Akademik Başarılarına Etkisinin İncelenmesi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 628-641.
- Açıslı, S. ve Turgut, Ü. (2010). Fizik Laboratuvar Uygulamalarında 5E Öğrenme Modeline Uygun Olarak Geliştirilen Materyallerin Öğrenci Kazanımlarına Etkisinin İncelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(2), 562-593.
- Akgün, A., Tokur, F. ve Özkara, D. (2013). TGA Stratejisinin Basınç Konusunun Öğretimine Olan Etkisinin İncelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 348-369.
- Akgün, İ. H. (2013). *Sekizinci Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinde Örnek Olay Yöntemiyle Öğretimin Öğrenme Düzeyine ve Kalıcılığa Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Aksoy, M. (2010). *Ortaöğretim Kimya Dersindeki Çözünürlük Konusunun Kavram Haritaları ile Öğretilmesinin Öğrencilerin Başarı ve Tutumlarına Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Alpat, S. K., Uyuşan, M. A., Özbayrak, Ö. ve Alpat, Ş. (2011). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bir Analitik Kimya Laboratuvarı Deneyine Yönelik Tutumlarına Örnek Olaya Dayalı Öğrenme Yönteminin Etkisi Hakkında Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 1-19.
- Arı, E. ve Bayram, H. (2011). Yapılandırmacı Yaklaşım ve Öğrenme Stilllerinin Laboratuvar Uygulamalarında Başarı ve Bilimsel Süreç Becerileri Üzerine Etkisi. *İlköğretim Online*, 10(1), 311-324.
- Ayvacı, H.Ş. ve Durmuş, A. (2016). TGA Yöntemine Dayalı Laboratuvar Uygulamalarının Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının “Isı ve Sıcaklık” Konusunda Akademik Başarılarına Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 101-118.
- Ayyıldız, Y. ve Tarhan, L. (2012). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Kimya Dersine Yönelik Tutumlarında Örnek Olay Çalışmalarının Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 62-70.
- Bilen, K. ve Aydoğdu, M. (2010). Bitkilerde Fotosentez ve Solunum Kavramlarının Öğretiminde TGA (Tahmin et- Gözle- Açıkla) Stratejisinin Kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 179 – 194.
- Bilen, K. ve Köse, S. (2012). Kavram Öğretiminde Etkili Bir Strateji TGA (Tahmin et- Gözle- Açıkla). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(24), 21-42.
- Boyrac, C. (2015). *Oyun ve Fiziki Etkinliklere Dayalı Fen Eğitimi: Disiplinler Arası Öğretim Uygulaması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bozdoğan B., Şengül Ü., Bozdoğan A. E. (2014). Bilim Uygulamaları Dersi ile İlgili Öğrenci Görüşlerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 403-416.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 9. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. Milton Park.
- Çam, A. ve Geban, Ö. (2013). Effectiveness of Case-Based Learning Instruction on Students' Understanding of Solubility Equilibrium Concepts. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(44), 97-108.

- Durmuş, A. (2014). *TGA Yöntemine Dayalı Laboratuvar Uygulamalarının Fen bilgisi öğretmen adaylarının "Isı ve Sıcaklık" Konusunu Anlamalarına Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Durukan, E. (2012). Türkçe Eğitiminde Olaya Dayalı Öğrenme Yönteminin Kullanımına Yönelik Bir Öneri (Okuma Eğitimi Örneği). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 7(2), 401-410.
- Güccük, A. (2013). *İlköğretim Genetik Mühendisliği Konularının Anlamlı ve Kalıcı Öğrenilmesinde Örnek Olay Yönteminin Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Güven, E. (2014). Tahmin-Gözlem-Açıklama Destekli Proje Tabanlı Öğrenme Yönteminin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum ve Davranışlara Etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 39 (173), 25-38.
- Hançer, A. H., Şensoy, Ö., ve Yıldırım, H. İ. (2003). İlköğretimde Çağdaş Fen Bilgisi Öğretiminin Önemi Ve Nasıl Olması Gerektiği Üzerine Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 80-88.
- Hanımoglu, A. (2015). *Maddenin Yapısı ve Özellikleri Ünitesine Yönelik Olarak Geliştirilen TGA Etkinliklerinin 7. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adıyaman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adıyaman.
- Harman, G. (2014). Hücre Zarından Madde Geçişini İlgili Kavram Yanılgılarının Tahmin-Gözlem- Açıklama Yöntemiyle Belirlenmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 11(4), 81-106.
- Hofstein, A. ve Lunetta, V. N. 2004. The Laboratory in Science Education: Foundations for the Twenty-First Century. *Science Education* 88(1), 28-54.
- Hofstein, A. ve Naaman, R. M. (2007). The Laboratory in Science Education: The State of the Art. *Chemistry Education Research and Practice*, 8(2), 105-107.
- Horzum, M. B. ve Alper, A. (2006). Fen Bilgisi Dersinde Olaya Dayalı Öğrenme Yöntemi, Bilişsel Stil ve Cinsiyetin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(2), 151-175.
- İbrahimoglu, Z. ve Öztürk, C. (2013). Sosyal Bilgiler Dersinden Örnek Olay Yöntemi Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarı Dersine Karşı Tutum ve Eleştirel Düşünme Becerileri Üzerine Etkileri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(2), 523-547.
- Kanlı, U. ve Yağbasan, R. (2008). 7E Modeli Merkezli Laboratuvar Yaklaşımı ile Doğrulama Laboratuvar Yaklaşımlarının Öğrencilerin Bilimsel Süreç Becerilerini Geliştirmedeki Yeterliliği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 91-125.
- Karamustafaoğlu, S. ve Mamlok Naaman, R. (2015). Understanding Electrochemistry Concepts Using the Predict- Observe- Explain Strategy. *Eurasia. Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 11(5), 923-936.
- Karışan D., Bilican, K. ve Şenler, B. (2016). Yansıtıcı Sorgulamaya Dayalı Laboratuvar Etkinliklerinin Sınıf Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 123-145.
- Keeratichamroen, W., Panijpan, B. ve Dahsah, C. (2007). Using The Predict-Observe-Explain (POE) Topromote Students' Learning Of Tapioca Bomb and Chemical Reactions, *Mahidol University Annual Research Abstracts*, 35, 563.

- Kırılmazkaya, G. ve Kırbağ Zengin, F. (2015). Tahmin Et-Gözle-Açıkla Yönteminin Ortaokul Öğrencilerinin Akademik Başarılarına ve Fenne Karşı Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. *Journal Of International Social Research*, 8(41) 975-981.
- Kocakülâh, A. ve Savaş, E. (2013). Akran Öğretimi Destekli Bilimsel Süreç Becerileri Laboratuvar Yaklaşımının Öğretmen Adaylarının Bazı Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 7(2), 46-77.
- Köse S., Coştu, B. ve Keser, Ö. F. (2003). Fen Konularındaki Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi: TGA Yöntemi ve Örnek Etkinlikler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 43-53.
- Köseoğlu, F., Tümay, H. ve Kavak, N. (2002). *Yapılandırıcı Öğrenme Teorisine Dayanan Etkili Bir Öğretim Yöntemi: "Tahmin Et-Gözle-Açıkla-" Buz ile Su Kaynatılabilir mi? V. Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, 16-18 Eylül 2002, ODTÜ, Ankara.
- Meyer, C. ve Jones, T. B. (1993). Promoting Active Learning: Strategies for the College Classroom. San Francisco: Jossey-Bass. – P. 192.
- Mısır, N. (2009). *Elektrostatik ve Elektrik Akımı Ünitelerinde TGA Yöntemine Dayalı Olarak Geliştirilen Etkinliklerin Uygulanması ve Etkililiğinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Mısır, N. ve Saka, A. Z. (2012). *Fizik Öğretiminde Elektriksel İş ve Isı Konusunda Tahmin et-Gözle- Açıkla Yöntemine Dayalı Olarak Geliştirilen Etkinlik Uygulamaları*, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Niğde, 27-30.
- Morgil, İ., Seyhan, H. G. ve Seçken, N. (2009). Proje Destekli Kimya Laboratuvarı Uygulamalarının Bazı Bilişsel ve Duyuşsal Alan Bileşenlerine Etkisi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 6(1), 89-107.
- Nakiboğlu, C. (2001). Maddenin Yapısı Ünitesinin İşbirlikli Öğrenme Yöntemi Kullanılarak Kimya Öğretmen Adaylarına Öğretilmesinin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 131-143.
- Özdemir, H. (2011). *Tahmin et- Gözle- Açıkla Stratejisine Dayalı Laboratuvar Uygulamalarının Fen bilgisi öğretmen adaylarının Asitler ve Bazlar Konusunu Anlamalarına Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdemir, H., Köse, S. ve Bilen, K. (2012). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının Kavram Yanılgılarını Gidermede Tahmin et-Gözle-Açıkla Stratejisinin Etkisi: Asit-Baz örneği*, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Niğde, 27- 30.
- Özkan, Ö. (2010). *Örnek Olay Yönteminin Hayat Bilgisi Dersi Öğrenme Ortamlarında Kullanımının Etkililiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özmen, H. ve Yıldırım, N. (2005). Çalışma Yapraklarının Öğrenci Başarısına Etkisi: Asitler ve Bazlar Örneği. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 2(2), 124-143.
- Pariseau, S. E. ve Kezim, B. (2007). The Effect of Using Case Studies in Business Statistics. *Journal of Education for Business*, 83(1), 27-31.
- Pehlivanlar, E. (2005). *İlköğretim Altıncı Sınıf Çanlının İç Yapısına Yolculuk Ünitesindeki Örnek Olay Yönteminin Başarıya, Hatırlamaya ve Biliş Üstü Becerilerin Gelişimine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sağiremekçi, H. (2016). *"Tahmin-Gözlem-Açıklama" (TGA) Stratejisine Dayalı Fen ve Doğa Etkinliklerinin, Okul Öncesi Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Becerilerine ve Bilişsel Alan Yeteneklerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay.

- Sancar, N. A. (2010). *İlköğretim Birinci Kademedeki Fen ve Teknoloji Dersi Öğretiminde Kullanılan Örnek Olay Yönteminin Etkililiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seçkin, M. ve Yılmaz, S. (2014). Örnek Olay Yönteminin Öğretmen Adaylarının Kimya Laboratuvarı Dersine Karşı Endişelerine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 215-227.
- Stensmo, C. (1999). Case Methodology in Teacher Education Compared to "Traditional" Academic Teaching: A Fieldexperiment. In 8th European Conference for Research on Learning and Instruction. 1999 August (EARLI) (24-28).
- Sünkür, M. Ö., İlhan, M. ve Sünkür, M. (2013). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Isı ve Sıcaklık Konularındaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesine Tahmin Et-Gözle-Açıkla (TGA) Yönteminin Etkisi. *International Journal Of Social Science*, 6(4), 519-534.
- Sünkür, M. Ö., Arıbaş, S., İlhan, M. ve Sünkür, M. (2012). Tahmin Et-Gözle-Açıkla Yöntemi ile Desteklenmiş Yansıtıcı Düşünmeye Dayalı Etkinliklerin 7. Sınıf Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersine Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 25-35.
- Şahin, Ç. ve Çakmak, N. (2016). Altı Şapkalı Düşünmeye ve Örnek Olaya Dayalı Çalışma Yapraklarının Eleştirel Düşünme Becerisi Açısından İncelenmesi: Isı ve Sıcaklık. *Türkiye Kimya Derneği Dergisi, Kısım C: Kimya Eğitimi*, 1(1), 31-62.
- Şahin, Ç. ve Çepni, S. (2009). *Animasyon Destekli Tahmin-Gözlem-Açıklama Tekniğinin Fen Öğretiminde Kullanılması*. 3. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu, 7-9 Ekim 2009, s 244, Trabzon.
- Şahin, F. ve Hacıoğlu, Y. (2010). *Bilimsel Tartışma Destekli Örnek Olayların 8. Sınıf Öğrencilerinin "Kalıtım" Konusunda Kavram Öğrenmelerine ve Okuduğunu Anlama Becerilerine Etkisi*. In International Conference on New Trends in Education and Their Implications (11-13 November).
- Şeref, K. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 3. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Tekin, S. (2008). Tahmin-Gözlem-Açıklama Stratejisinin Fen Laboratuvarında Kullanımı: Kükürdün Molekül Kütlesi Nedir? *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 173-184.
- Temel, S. ve Morgil, İ. (2013). Kimya Laboratuvarında Problem Çözme Uygulamaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 39-52.
- Tiftikçi, H.İ., Yüksel, İ., Koç, A. ve Çıbık, A.S. (2017). Tahmin Gözlem Açıklama Yöntemine Dayalı Laboratuvar Uygulamalarının Elektrik Akımı Konusundaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesine ve Başarıya Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(Özel Sayı), 19-29.
- Ulu, C. Ve Bayram, H. (2015). Argümantasyon Tabanlı Bilim Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Laboratuvar Etkinliklerinin 7. Sınıf Öğrencilerinin Kavram Öğrenmelerine Etkisi: Yaşamımızdaki Elektrik Ünitesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 63-77.
- Ültay, N. (2012). *Asit ve Baz Konusuyla İlgili REACT Stratejisine ve 5E Modeline Göre Etkinliklerin Geliştirilmesi, Uygulanması ve Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

- Yavuz, S. ve Çelik, G. (2013). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Gazlar Konusundaki Kavram Yanılgılarına Tahmin Et- Gözle- Açıkla Tekniğinin Etkisi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1, 1-20.
- Yıldırım, N. ve Maşeroğlu, P. (2016). Predict-Observe-Explain-Based Activities in The Association of Chemistry with the Daily Life and Student Views. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(1), 117-145.
- Yılmaz, M. (2011). *Örnek Olay Yönteminin Lise 9. Sınıf Öğrencilerinin Anlatım Bozuklukları Konusundaki Başarılarına ve Derse Yönelik Tutumlarına Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Yeterliklerine İlişkin Öğrenci Görüşleri*

Received/Geliş: 03.09.2017
Accepted/Kabul: 09.05.2018

Ertuğ CAN**
Başak ARSLAN***

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğrenci görüşlerine göre öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliklerini belirlemektir. Araştırma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma desende yürütülmüştür. Araştırmanın nicel boyutunda veri toplama süreci, Kasım 2014 ile Şubat 2015 tarihleri arasında İstanbul ili Kadıköy ilçesindeki ortaokulların 5. 6. 7. ve 8. sınıflarında öğrenim gören 1016 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın nitel boyutunda veri toplama işlemi ise İstanbul Kadıköy ilçesindeki ortaokulların 5. 6. 7.ve 8. sınıflarda öğrenim gören 50 öğrenci ile Mart 2015, Nisan 2015 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın nitel verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Nitel araştırma verileri içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın nicel bulgularına göre, öğrenciler ‘öğretmen-öğrenci ilişkileri’ ve ‘eğitim öğretim ilkelerine uyma’ boyutlarında öğretmenleri ‘orta düzeyde’ yeterli görmektedir. Öğrenciler, öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine ‘orta düzeyde’ uyduklarını belirtmiştir. Nitel verilerden elde edilen bulgulara göre öğrenciler, öğretmenlerin sınıf ortamında esprili bir tutum sergilemesini ve derslerin daha eğlenceli olmasını beklemektedir. Öğrenciler ödüllendirmenin not ile olmasını, cezalandırmanın uyarma veya affetme şeklinde olmasını istemektedir. Öğrenciler, öğretmenlerinin eğlenceli etkinliklere ve oyunlara yer vermesini istemektedir. Ayrıca, öğretmenlere sınıf yönetimi konusunda uygulama ağırlıklı hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim verilmesinin, sınıfta istenmeyen davranışların önlenmesine ve daha etkili bir eğitim öğretim faaliyetinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen, Sınıf yönetimi, Öğrenci, Yeterlik.

* Bu araştırma, Dr.Öğr.Üyesi Ertuğ CAN danışmanlığında tamamlanan 2. Yazarın Yüksek Lisans tez çalışmasından uyarlanmış olup, 11-14 Mayıs 2017 tarihlerinde Pamukkale Üniversitesi/Denizli’de gerçekleştirilen 4. Uluslararası Avrasya Eğitim Araştırmaları Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuş, ayrıca geliştirilmiş ve güncellenmiştir.

**Dr.Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi Ana Bilim Dalı. ertugcan@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-0885-9042

***Uzman, Öğretmen, Gazi Mustafa Kemal Ortaokulu/Kadıköy/İstanbul, basakburcuarslan@hotmail.com - ORCID ID:0000-0001-6804-1528

Students' Opinions Related to the Teacher Competences on Classroom Management

Abstract

The purpose of this research is to determine the classroom management competences of the teachers based on the students' opinions. Both quantitative and qualitative research designs were used and this study was conducted with a mixed method. The qualitative research has been conducted on 1016 students attending to the 5th, 6th, 7th and 8th grades at secondary schools in Kadıköy district of Istanbul, and the data were collected between November 2014 and February 2015. The qualitative data were obtained from 50 students attending 5th, 6th, 7th and 8th grades at secondary schools in Kadıköy, between March 2015 and April 2015. The qualitative data were analyzed by using content analysis technique.

The quantitative data show that the students describe their teachers as average level in 'teacher student relations' and 'compliance to the teaching and educational principles'. Students declared that teachers pay average regard to classroom management principles. According to the qualitative data, students require teachers to display humorous attitude and to make lessons entertaining. Students wish to be awarded by marks, being warned verbally, and forgiven instead of punishment. Students would like their teachers to include entertaining activities and games. In addition, it is anticipated that providing teachers with pre-service and in-service-oriented trainings in relation to the classroom management will help prevent disruptive behaviors in class and realize more effective teaching and learning activities.

Key words: Teacher, Classroom management, Student, Competence.

Giriş

Sınıf yönetimi, eğitim yönetiminin temel basamağını oluşturmaktadır. Sınıf, öğrenci ile öğretmenlerin bir araya geldiği, öğrenme ve öğretme faaliyetinin gerçekleştiği ortamdır. Çalık'a (2011:4) göre, eğitimin en temel amaçlarından biri olan öğrencilere olumlu ve istendik davranışlar kazandırma sınıf ortamında mümkün olmaktadır. Bu yüzden, sınıfın etkili yönetimi büyük önem taşımakta ve öğretmenlere de önemli görevler düşmektedir. Aydın'a (1998:18) göre, öğretmen sınıfın nabzını elinde tutan bir doktor, yaşamın kurallara uygun gerçekleşmesine özen gösteren bir hekim, sınıf içi uyum ve ahengi sağlayan bir orkestra şefi gibi olmalıdır.

Sınıf yönetiminin en temel amacı, etkili ve verimli bir öğrenme-öğretme ortamı oluşturmaktır. Sınıf yönetimi, sınıfta önceden belirlenen hedefler doğrultusunda öğretme ve öğrenme etkinliklerinin gerçekleşmesi için öğrenme çevresi ve öğrenci davranışlarının düzenlenmesi, kontrol edilmesi ve değiştirmesiyle ilgili teknik ve etkinlikler bütünüdür (Erden, 2005:199). Öğrencilerin tutum ve davranışlarının istendik davranışlar haline dönüşmesi büyük ölçüde öğretmenin sınıf yönetimi yeterliğine bağlıdır. Öğretmenin sadece sınıf yönetimi ilkelerini bilmesi yeterli değildir, öğretmen aynı zamanda bu ilkeleri uygulamalıdır (Can ve Baksi, 2014). Başka bir ifadeyle sınıf yönetiminin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi, öğretmenin sınıf yönetimi konusunda yeterli olmasına bağlıdır (Demirtaş, 2005).

Öğretmenlerin sınıf yönetimi başarısı, öğretmen, öğrenci, aile, okul ortamı, yönetici ve çevresel faktörlerden etkilenebilmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin meslekî başarıları ile öğrencilerin okul başarıları sınıf yönetiminden etkilenebilmektedir. Gündüz ve Can'a (2013: 421) göre sınıf yönetimi, önemli kurallarla işleyen bir sistemdir. Bu süreçte, öğretmenin okulda anne-babalık, bilgiyi paylaşma, disiplin sağlama, karar verme, sırdaşlık, öğrencilere liderlik yapma, rehberlik etme, moral verme, öğrencileri toplumsallaştırma gibi rolleri vardır. Bu rolleri yerine getirebilmek için öğretmenin gerekli mesleki bilgi, beceri ve tutuma sahip olması gerekir.

Başar'a (1998: 14) göre öğretmen, sınıfın öğrenme ortamının fiziksel donanımı, öğretim planı ve etkinliklerin hazırlanması ve uygulanması, zamanın etkili kullanılması, öğrencilerle ilişkilerin düzenlenmesi, öğrencilerin olumlu davranışlar geliştirmesi konusunda bir dizi çaba harcamaktadır. Öğretmenlerin öğrencilerin başarısını arttırmak için sınıf

yönetimini oluşturan bu öğeleri dikkate alması ve etkili bir şekilde kullanması gerekmektedir. Ada'ya (2007) göre öğrenciler, taraflı davranan, bazı öğrencilerle daha çok ilgilenen, aksi, huysuz, alaycı, çabuk sinirlenen, güler yüzlü olmayan, kendini üstün gören, kibirli, baskıcı, okul ortamı dışında öğrenciyi tanımayan, öğrenciyle ilgilenmeyen öğretmenleri sevmemektedir.

Öğretmenlerin sınıfı etkili bir biçimde yönetebilmeleri için sağlam bir meslek bilgisine, genel kültüre, konu alanı bilgisine ve sınıf yönetimi becerisine sahip olması gerekir. Asıl görevleri, öğrencilerin öğrenmelerini, sosyalleşmelerini, istedik davranış geliştirmelerini sağlamak olan öğretmenlerin bu görevleri başarı ile yerine getirebilmeleri hiç şüphesiz ki, sınıf yönetiminde yeterli olmalarına bağlıdır (Gündüz ve Can, 2013:421). Daha önce yapılan araştırmalarda, öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin yetersiz olduğu (Korkmaz, 2007), sınıf yönetiminde demokratik davranmadıkları (Yalçın, 2007), sınıf yönetimi bilgilerinin yetersiz olduğu (Baloglu, 1998), sınıfı kişisel özelliklerine göre yönettikleri (Selçuk, 2000), bağırma, sert mizaçlı olma, sınav sonuçlarını geç duyurma, kendi eşyalarını öğrencilere taşıtma, öğrencileri dinlemeden anlamadan kızma, ceza verme, sert tepkiler verme ve notla tehdit etme şeklinde olumsuz davranışlar sergiledikleri (Can ve Baksi, 2014) şeklinde bulgulara rastlanmaktadır. Görüldüğü gibi, öğretmenlerin sınıf yönetiminde değişik sorunlarla karşılaşmalarının nedenleri arasında, sınıf yönetiminde yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmamaları yer almaktadır. Bu bağlamda, öğretmenlerin sınıf yönetimi alanındaki yeterliklerinin öğrenci görüşlerine göre belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, öğrenci görüşlerine göre öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterlik düzeylerini belirlemek ve öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliklerinin geliştirilmesine yönelik öneriler geliştirebilmektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeyi nedir?
2. Öğretmenlerin eğitim öğretim ilkelerine uyma düzeyi nedir?
3. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ve eğitim-öğretim ilkelerine uyma düzeyine ilişkin puanlar cinsiyet ve eğitim basamağı değişkenleri açısından farklılaşmakta mıdır?
4. Öğrenciler öğretmenlerinden sınıf ortamında hangi davranışları beklemektedir?

5. Öğretmenlerin etkili sınıf yönetimi için neler önerilebilir?

Yöntem

Araştırma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma modelde desenlenmiştir. Karma yöntem araştırmalarında araştırmacı hem nicel hem de nitel yöntemleri kullanarak veri toplar, analiz eder, bulguları bütünleştirir ve ileriye dönük tahminlerde bulunur. Farklı yöntemlerle toplanan veriler, birbirlerini desteklemek amacıyla kullanılarak sonuçların inandırıcılığı güçlendirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklem grubu, 2014-2015 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Kadıköy ilçesinde bulunan 4 farklı ortaokulda öğrenim gören 5. 6. 7. ve 8. sınıf düzeyinde 1016 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem grubunun 488'i (%48,0) erkek, 528'i (%52,0) kız öğrencidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 146'sı (%14,4) 5. sınıf, 297'si (%29,2) 6. sınıf, 210'u (%20,7) 7.sınıf, 363'ü (%35,7) ise 8. sınıfta öğrenim görmektedir. Araştırmanın nitel verileri, 50 öğrencinin görüşlerinden elde edilmiştir. Katılımcıların 10'u 5. sınıf, 15'i 6. sınıf, 15'i 7. sınıf ve 10'u 8. sınıfta öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Nicel araştırma verileri, Gündüz ve Can (2013) tarafından geliştirilen ve beşli likert tipi 33 sorudan oluşan "Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi İlkelerine Uyuma Düzeyini Belirleme Ölçeği" ile elde edilmiştir. Ölçek iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin 'öğretmen-öğrenci ilişkisine yönelik ilkelere uyuma' şeklindeki birinci alt boyutu 15 maddeden oluşmaktadır. 'Eğitim-öğretime yönelik ilkelere uyuma' şeklindeki ikinci alt boyutta madde sayısı 18'dir. Test toplamının Cronbach's Alpha değeri $\alpha=.93$ 'tür. Birinci alt boyutun Cronbach's Alpha değeri $\alpha=.89$; İkinci Alt boyutun Cronbach's Alpha değeri ise $\alpha=.88$ olarak bulunmuştur. Nitel veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla yüz yüze görüşme ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, pilot uygulama yapıldıktan sonra uzman görüşü alınarak geliştirilen 4 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Araştırmanın nitel bölümünde, "belli bir amaç doğrultusunda az sayıdaki durumdan çok sayıda ayrıntı elde etmek, derinliğine ve zengin veriler sağlamak" (Teddle ve Tashakkori, 2015: 209), için amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen

durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Araştırmacı seçilen durumlar bağlamında doğa ve toplum olaylarını ya da olgularını anlamaya ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfedip açıklamaya çalışır. Ölçüt örnekleme kullanılan araştırmalarda da gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, olaylar ya da durumlardan oluşturulabilir. Bu durumda örneklem için belirlenen ölçütü (temel nitelikleri) karşılayan birimler örnekleme alınır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2009; Patton, 2002). Araştırmada verilerin sağlıklı olabilmesi için ortaokulun tüm sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin görüşlerine başvurulması temel kriter olarak alınmıştır.

Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde tanılayıcı istatistik yöntemleri olarak frekans, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. Ayrıca, iki bağımsız grup arasında niceliksel süreli verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında ortalama puanların karşılaştırılmasında ANOVA kullanılmıştır. ANOVA sonrasında farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla post-hoc testlerinden Scheffe testinden yararlanılmıştır. Bulgular, %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Nitel araştırma verilerinin analizinde, içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma bulgularının sunumunda katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Katılımcıların katılımcı sırası doğrudan alıntılarının sunumunda K1, K2, K3 şeklinde kodlanarak verilmiştir. Nitel araştırma verilerinin analizi sonucu oluşturulan temalar: (1) öğretmenlerden beklenen davranışlar, (2) öğretmenlerin ödül uygulamaları, (3) öğretmenlerin ceza uygulamaları, (4) öğrencilerin ödül beklentileri, (5) öğrencilerin ceza beklentileri ve (6) öğretmenlere öneriler, şeklinde belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Temalar ve alt temalar (N=50)

Temalar	Alt Tema Sayısı
1. Öğretmenlerden beklenen davranışlar	8
2. Öğretmenlerin ödül uygulamaları	7
3. Öğretmenlerin ceza uygulamaları	8
4. Öğrencilerin ödül beklentileri	5
5. Öğrencilerin ceza beklentileri	9
6. Öğretmenlere öneriler	8
Toplam	45

Tablo 1’de görüldüğü gibi verilerin analizi sonucunda, 8’i öğretmenlerden beklenen davranışlar, 7’si öğretmenlerin ödül uygulamaları, 8’i öğretmenlerin ceza uygulamaları, 5’i öğrencilerin ödül beklentileri, 9’u öğrencilerin ceza beklentileri ve 8’i öğretmenlere öneriler ana teması kapsamında olmak üzere toplam 45 alt tema belirlenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın Nicel Bulguları

Bu bölümde, öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeylerine ilişkin nicel araştırma bulguları yer almaktadır. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeyine ilişkin veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeyi (N=1016)

Alt tema	\bar{X}	S
1. Öğretmen öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere uyma	3.35	.79
2. Eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma	3.38	.62
3. Sınıf ilkelerine uyma (Genel)	3.37	.67

Tablo. 2’ye göre öğrenciler, öğretmenlerin öğretmen-öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere ‘orta düzeyde’ ($\bar{X}=3.35$, S= .79), eğitim-öğretime yönelik ilkelere ‘orta düzeyde’ ($\bar{X}=3.38$, S= .62), sınıf ilkelerine de ‘orta düzeyde’ ($\bar{X}=3.37$, S= .67) uydıkları şeklinde görüş belirtmektedir.

Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeylerine ilişkin ANOVA sonucunda, istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc testlerinden Scheffe testi yapılmıştır.

Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeyi ile ilgili öğrenci görüşlerine ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Algılanan sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeylerinin sınıf düzeyine göre ortalamaları

Sınıf Yönetimi İlkeleri	Sınıf	N	\bar{x}	S	F	p	Fark
Öğretmen öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere uyma	5	146	3.67	.64	27.371	.000*	1 > 3
	6	297	3.54	.79			2 > 3
	7	210	3.07	.80			4 > 3
	8	363	3.23	.77			1 > 4 2 > 4
Eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma	5	146	3.55	.57	27.918	.000*	1 > 3
	6	297	3.59	.61			2 > 3
	7	210	3.19	.59			1 > 4
	8	363	3.25	.61			2 > 4
Sınıf yönetimi ilkelerine uyma (genel)	5	146	3.60	.56	30.128	.000*	1 > 3
	6	297	3.57	.66			2 > 3
	7	210	3.14	.65			1 > 4
	8	363	3.24	.65			2 > 4

p < .01

Tablo 3'te yer alan ANOVA sonuçlarına göre sınıf düzeyi değişkeni açısından öğretmen öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere uyma boyutunda [$F_{(6-1010)} = 27.371$, p < .01], istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir. Tablo 3'e göre, 5. sınıf öğrencileri öğretmenlerin öğretmen öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere uyma düzeylerini, ($\bar{x}=3.67$, S=.64), 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek algılamaktadır.

Tablo 3'te yer alan ANOVA sonuçlarına göre, sınıf düzeyi değişkeni açısından eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma boyutunda [$F_{(6-1010)} = 27.918$, p < .01], istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir. Eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma düzeylerini 6. sınıf öğrencileri ($\bar{x}=3.59$, S=.61), 5. sınıf, 7. sınıf ve 8. sınıf öğrencilerinin eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma düzeylerinden daha yüksek bulmaktadır.

Tablo 3’te yer alan ANOVA sonuçlarına göre, sınıf düzeyi değişkeni açısından öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma boyutunda [$F_{(6-1010)}=30.128$, $p<.01$] istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar görülmektedir. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeylerini 5. sınıf öğrencileri ($\bar{x}=3,60$, $S=.56$), 6. sınıf, 7. sınıf ve 8. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyet değişkeni açısından öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeyi (N=1016)

Sınıf Yönetimi İlkeleri	Cinsiyet	N	\bar{x}	S	Sd	t	p
Öğretmen öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere uyma	Erkek	488	3.22	.78	1014	5.083	.00*
	Kız	528	3.47	.78			
Eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma	Erkek	488	3.29	.63	1014	4.438	.00*
	Kız	528	3.46	.60			
Sınıf yönetimi ilkelerine uyma (genel)	Erkek	488	3.26	.66	1014	5.014	.00*
	Kız	528	3.47	.65			

$p<.05$

Tablo 4’te, öğrencilerin öğretmen-öğrenci ilişkilerine yönelik ilkelere uyma [$t_{(1014)}= 5.083$, $p<.05$], eğitim-öğretime yönelik ilkelere uyma [$t_{(1014)}= 4.438$; $p<.05$] ile sınıf ilkelerine uyma [$t_{(1014)}= 5.014$; $p<.05$] puanları arasında cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir. Kız öğrenciler, öğretmenlerin öğretmen-öğrenci ilişkilerine uyma ($\bar{X}=3.47$, $s=.78$) yeterliklerini erkek öğrencilere oranla ($\bar{X}=3.22$, $s=.78$) daha yüksek düzeyde değerlendirmektedir. Kız öğrenciler, eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma ($\bar{X}=3.46$, $s=.60$) ve sınıf ilkelerine uyma yeterliklerini ($\bar{X}=3.47$, $s=.65$) erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde bulmaktadır.

Nitel Araştırma Bulguları

Nitel araştırma kapsamında öğrencilerden elde edilen veriler, tablolar halinde sunulmuş ve ayrıca katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

Tablo 5. Öğretmenlerden beklenen davranışlar (N=50)

Öğretmenlerden Beklenen Davranış Türü	f	%
Esprili-eğlenceli-güler yüzülü olması	26	52
Bağırmadan-kızgın olmayan	9	18
Nazik- davranması	7	14
Anlayışlı olması	4	8
Sınıf seviyesine inmesi	1	2
Herkese eşit davranması	1	2
Daha çok iletişim kurması	1	2
Disiplinli davranması	1	2
Toplam	50	100

Tablo 5'e göre, öğrencilerin çoğunluğu (n=26) öğretmenlerin esprili, eğlenceli ve güler yüzülü olmasını beklemektedir. Ayrıca, öğretmenlerinin bağırmasın, nazik, saygılı ve anlayışlı olmasını beklemektedir. Bu konudaki bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

“Öğretmen güler yüzülü gelmeli. Sabah “Günaydın” demeli. Ders bitince ise “İyi dersler” deyip dersten çıkmalı” (K42).

“Öğretmenlerim sınıf içinde kapıdan içeri girince güler yüzle girmeli, ilk 5 dakika nasılsınız diye hatırımızı sormalı. Bazı öğretmenler kapıdan içeri girerken kızgın bir şekilde girer ve hızlı hızlı ders anlatmaya başlar” (K47).

“Öğretmenlerimiz derste bize bağırılmamalı. Bazı öğretmenlerimiz derste çok bağırıyor ve kendini çok yoruyor. Öğretmenler bağırıldıkça bazı öğrenciler de inat ediyor ve yaptıkları davranışa devam ediyor.” (K30).

“Öğretmenlerimizin sınıf içinde disiplinli olmasını isterim. Çünkü bazı arkadaşlarımız bazı derslere önem vermediği için sınıfta kargaşa hâkim oluyor.” (K23).

Tablo 6. Öğretmenlerin ödül uygulamaları (N=50)

Öğretmenlerin Ödül Uygulamaları	f	%
Not, puan verir	23	46
‘Aferin’ der	11	22
Yıldız-artı atar	7	14
Şeker-çikolata verir	6	12
İstedığımız kişiyle oturtur	1	2
Alkışlatır	1	2
Eğlenceli etkinlik yapar	1	2
Toplam	50	100

Tablo 6’ya göre öğrenciler, öğretmenlerin ödül uygulamaları olarak genellikle yüksek not puan verme (f=23), ‘aferin’ deme (f=11), yıldız veya artı atma (f=7), şeker veya çikolata verme (f=6), istenilen kişi ile oturtma (f=1), alkışlatma (f=1) ve eğlenceli etkinlik yapmayı (f=1) tercih ettiklerini belirtmiştir.

Aşağıda bazı öğrencilerin görüşlerine yer verilmektedir:

“Bazı öğretmenler ödül olarak puan verebiliyor. Bence bütün öğretmenler ödül olarak puan verse çok daha iyi olabilir.” (K27).

“Öğretmenlerin ödül uygulamaları şu şekilde olur. Tönelere gelirse 10 puan verirler. İki tane dua okursak 100 verirler. Farklı yerlerden güzel ödüller vererek not ortalamamızı yükseltiyorlar. Ve bu da bizim için çok iyi oluyor.”(K35).

“Öğretmenlerimin ödül uygulamaları çoğunlukla sözlü oluyor. Aferin gibi sözler söylüyorlar. Bu bana yetiyor ancak arkadaşlarıma yetmiyor.”(K23).

“Öğretmenlerde fazla bir ödül uygulaması yoktur. Genelde tebrik edip, aferin derler.” (K39).

Tablo 7. Öğretmenlerin ceza uygulamaları (N=50)

Öğretmenlerin ceza uygulamaları	f	%
Dışarı atar	14	28
Sözleşme imzalatır	14	28
Puan kırar (ders içi)	10	20
Ödev verir	5	10
Bağırır-vurur	2	4
Ceza uygulaması yoktur	2	4
Tahtada bekletir	2	4
İstemediğimiz kişi ile oturtur	1	2
Toplam	50	100

Tablo 7 incelendiğinde, öğrenciler öğretmenlerin sınıftan dışarı çıkarma(f=14), sözleşme imzalatma (f=14), puan kırma (f=10), ödev verme (f=5), bağırma (f=2), vurma (f=2) ve tahtada bekletme (f=2) şeklinde cezalandırma davranışı sergilediklerini ifade etmektedir. Bazı öğrenciler (f=2) ise öğretmenlerin ceza uygulaması olmadığını belirtmektedir.

Bazı katılımcıların öğretmenlerin ceza uygulamalarına ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“Derste konuştuğumuz için bazı öğretmenlerimiz ceza olarak dışarı atar ya da sınıfta bir kişi konuştuğu için tüm sınıfı cezalandırır. Ceza olarak da ders işlemez. Bu da bizim yararımıza olmaz.” (K47).

“Öğretmenlerimiz genelde en başta bizleri uyarırlar. Ancak, istenmeyen davranışa devam ediyorsak sözleşme imzalatırlar.” (K27).

“Ceza uygulamaları yoktur. Bu yüzden kimse kötü davranışlarından vazgeçmiyor. Ceza kurallarının biraz daha katı olmasını isterdim.” (K23).

“Öğretmenlerimizin ceza uygulamaları yoktur. Nadiren kızarlar ancak ben kızmalarını da istemem. Çünkü kızınca küçük duruma düşüyoruz.” (K39).

Tablo 8. Beklenen ödül uygulamaları

Beklenen Ödül Uygulamaları	f	%
Not-puan verilmesi	26	52
Hediye verilmesi (şeker, defter)	13	26
Eğlenceli etkinlikler yaptırılması	5	10
Güzel sözler söylenmesi	5	10
Panoya isim yazılması	1	2
Toplam	50	100

Tablo 8 incelendiğinde, öğrencilerin öğretmenlerinden genellikle ödül olarak yüksek not verilmesi (f=26), hediye verilmesi (f=13), eğlenceli etkinlikler yaptırılması (f=5) ve güzel sözler söylenmesi (f=5) beklentisi içinde oldukları görülmektedir. Öğretmenlerden beklenen ödül uygulamalarına yönelik bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

“Ben küçük puanlar eklemelerini isterdim. Etkinliklere puan ekleyip ders katılımlarını yükseltmelerini isterdim. Böylece hem öğrenciler gayret eder hem de sınıfta küçük yarışlarla yüksek puan almaya çalışırlar.” (K32).

“Bazı öğretmenler ödül olarak puan verebiliyor. Bence bütün öğretmenler ödül olarak puan verse çok daha iyi olabilir, hem bizler için hem de öğretmenler için.” (K27).

“Ben ödül uygulaması olarak öğretmenlerimizin bize sizi çok seviyorum demesini isterdim.” (K1).

Tablo 9. Beklenen ceza uygulamaları

Beklenen Ceza Uygulamaları	f	%
Uyarılma-affedilme	12	24
Sözleşme-tutanak imzalatma	8	16
Ödev verme-(kelime yazdırma)	8	16
Teneffüse çıkarmama	6	12
Dışarıda bekletme	5	10
Tek ayaküstünde bekletme	5	10
Puan düşürme	2	4
Yer değiştirme	2	4
Yerdeki çöpleri toplatma	2	4
Toplam	50	100

Tablo 9’da görüldüğü gibi, araştırmaya katılan öğrenciler, öğretmenlerinin katı ceza uygulamaları yerine genellikle uyarma ve affetme (f=12), sözleşme imzalama (f=8), ödev verme-kelime yazdırma (f=8), teneffüse çıkarmama (f=6), dışarıda bekletme (f=5), tek ayaküstünde bekletme (f=5), puan düşürme (f=2), yer değiştirme (f=2) ve yerdeki çöpleri toplatma (f=2) gibi cezaları verebileceğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerden beklenen ceza uygulamalarına ilişkin bazı öğrencilerin görüşleri şu şekildedir:

“Öğretmenler ceza olarak kapının önüne koyuyorlar. Ben ceza olarak öğretmenlerin önce uymasını daha sonra ceza vermesini isterim.”(K40).

“Ceza uygulamaları çocuk konuşunca kapının önüne koyuyorlar. Bence kapının önünde değil de onu sınıfın içinde ayakta bekletmeleri daha iyi olur.”(K26).

“Ceza uyguladıkları zaman sınıftan dışarı çıkarır. Sınıfın içinde 5 dakika tek ayaküstünde durup özür dileyerek geçmesini isteriz.” (K8).

Tablo 10. Etkili sınıf yönetimi için öneriler

Etkili Sınıf Yönetimi İçin Öneriler	f	%
Bağırmandan sakın ders anlatmak	16	32
Eğlenceli etkinliklerle, oyunlarla ders anlatmak	13	26
Sohbet ve esprilerle ders anlatmak	9	18
Disiplini sağlamak	4	8
Materyallerle ders anlatmak	3	6
Kızlı erkekli oturtmak	2	4
Dersi yavaş işleme	2	4
Güzel sözler söylemek (bravo, aferin)	1	2
Toplam	50	100

Tablo 10’a göre, öğrenciler öğretmenlerin daha etkili bir sınıf yönetimi gerçekleştirebilmeleri için ders anlatırken bağırılmalarını ve sakın olmalarını (f=16), eğlenceli oyun ve etkinlikler düzenlemelerini (f=13), dersi sohbet ve esprilerle işlemelerini (f=9) disiplini sağlamalarını (f= 4) derste değişik materyaller kullanmalarını (f=3), kız-erkek karma oturma düzeni sağlanmasını (f= 2), dersi yavaş işleme (f=2) ve güzel sözler (bravo, aferin vb.) kullanmalarını (f= 1) istemektedir.

Bu konuda bazı öğrencilerin görüşleri şu şekildedir:

“Öğretmenler bağırmadan, düzgün ve aynı ses tonuyla dersi eğlenceli bir şekilde anlatabilirler.”(K32).

“Öncelikle öğretmenlerin sınıfı bağırarak susturmaması gerekir. Bağırarak susturmak yerine bize daha hoşgörülü davranırlarsa biz konuşmayız zaten.”(K39).

“Öğretmenler kendini bize iyi gösterebilir, bize sevdirebilir. Her şeye kızıp, bağırmasın. O zaman o öğretmeni sevdiğimiz için dersini dinleriz. Yanlış hareketlerde bulunmasın.”(K38).

“Derslerin daha eğlenceli geçmesini isterim. Öğretmenler eğlenceli etkinlikler yapabilir...” (K17).

“Öğretmenlere konuyu değiştirmeden anlatmalarını, bir konudan diğer konuya hemen geçmemesini, herkesin konuyu anladıktan sonra farklı bir konuya geçmesini öneririm.”(K40).

“Bence önce disiplin sağlamaları lazım. Çünkü disiplin sağlanmazsa çok ses olur. Ve herkes şımarır. Bence yeri geldiğinde bağırma ve disiplini bozanları dışarı çıkarmaları...” (K46).

Nitel ve nicel araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde, öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliklerinin genel olarak orta düzeyde bulunduğu ve bu konuda üst sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin öğretmenlerinden genel davranışları ile ödül ve ceza uygulamalarına yönelik farklı beklentiler içinde olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Ortaokul 5.6.7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören öğrenciler, öğretmenleri 'öğretmen öğrenci ilişkilerine uyma' boyutunda "orta" düzeyde yeterli bulmaktadırlar. Oysa öğretmenleri sınıf yönetimi ilkelerine yüksek düzeyde uymaları beklenmektedir. Gündüz ve Can'ın (2013) bulgularına göre öğrenciler, öğretmenlerini 'öğretmen-öğrenci ilişkilerine uyma' konusunda az yeterli buldukları şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bu sonuç, araştırmanın bulguları ile farklılık göstermektedir. Güçlü'ye (2011) göre öğretmenler öğrencilere içten davranmalı, öğrencilerle empati kurmalı, beden dilini ustaca

kullanabilmeli, öğrencilerini dinlemeli, öğrencilerin derse katılımını artırmalı ve öğrencilerini dikkatle gözlemlemelidir.

Öğrenciler, ‘Eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma’ konusunda öğretmenleri “orta” düzeyde yeterli bulduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin eğitim öğretim ilkelerine yüksek düzeyde uymaları beklenmektedir. Bu sonuçlar, Gündüz ve Can (2013) tarafından yapılan araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum ve davranışları, öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmemesi üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. Örneğin; öğretmenin kişiliği, öğrencilere yaklaşımı, dil kullanma biçimi, öğrencilere hitap şekli, sınıfı kontrol tekniği, değer yargıları, konuyu anlatış tarzı, ses tonu gibi özellikler öğrenmeyi etkilemektedir. Öğretmenin iletişim şekli ve iletişim yeterliliği öğrenci davranışları için bir model oluşturmaktadır (Gürsel, 2011). Öğrenciler, öğretmenlerinin sınıf yönetim ilkelerine genel olarak “orta” düzeyde uyduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine yüksek düzeyde uymaları beklenirken orta düzeyde uydukları görülmektedir. Araştırmada elde edilen bu sonuç, Gündüz ve Can’ın (2013) araştırma bulgularıyla benzerlik gösterirken, Demirtaş ve Kahveci’nin (2010) araştırma bulgularıyla farklılık göstermektedir.

Öğrenciler, ‘öğretmenler derse hazırlıklı girer’ şeklindeki ölçek maddesini, en yüksek puanla değerlendirmektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin eğitim öğretim ilkelerine yüksek düzeyde uyduğunu göstermesi bakımından olumlu bir durum olarak nitelendirilebilir. Öğretmenlerin sınıfa istekle girerek güler yüzlü bir tutum sergilemesi, etrafına enerji ve canlılık katması, derse hazırlığın önemli göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Bu sonuç, Ayçiçek (2007) tarafından yapılan araştırmanın bulgularından farklılık göstermektedir. Memduhoğlu ve Çıkar (2017) tarafından yapılan bir başka araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliklerine ilişkin ortalama puanlar arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark bulunmazken, derse başlama-ilgi çekme davranışları boyutunda ilkökul öğretmenlerinin ortaokul ve lisede çalışan meslektaşlarına göre daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

‘Öğretmenler öğrencilere isimleri ile hitap eder’ şeklindeki ölçek maddesi ikinci en yüksek ortalama puana sahiptir. Bu sonuç, öğretmenlerin eğitim öğretim ilkelerine yüksek düzeyde uyduklarını göstermesi bakımından

olumlu bir durumdur. Öğretmenler, öğrencilerin isimlerini öğrenerek onlara isimleri ile hitap etmelidir. Elde edilen bulgular, Baburşah (2014), Başarı (2007), Burç (2006), Karadüz ve Sayın (2015), Yüksel (2013) tarafından yürütülen farklı araştırmaların bulgularıyla benzerlik gösterirken, Ayçiçek (2007) tarafından yürütülen araştırmanın bulgularıyla farklılık göstermektedir. Coşkun (2008) tarafından yürütülen araştırmanın bulguları, öğretmenlerin öğrencilere isimleriyle hitap etmeleri konusunda cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılıklar olduğu, kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre sınıftaki öğrencilere daha çok isimleriyle hitap ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Başarı (2007) tarafından yapılan araştırmada, ‘öğretmenler her öğrenciyi ismen tanır’ şeklindeki anket maddesine hem öğretmenler hem de öğrenciler “her zaman” yanıtını vermişlerdir. Karadüz ve Sayın’ın (2015) bulgularına göre, öğretmenlerin çoğu, öğrencilerine isimleri ile hitap etmektedir.

‘Öğretmenler öğrencilerle sık sık göz teması kurar’ şeklindeki ölçek maddesi üçüncü en yüksek ortalama puana sahiptir. Bu sonuç eğitim öğretim ilkeleri açısından son derece olumludur. Başarı’nın (2007) araştırma bulgularına göre, ‘öğretmenler öğrencilerle sınıf içi iletişimde göz teması kurar’ ifadesine öğrenciler, “çoğu zaman” şeklinde görüş belirtmişlerdir. Yüksel’in (2013) araştırma bulgularında ise sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre, iletişim alt boyutunda ‘öğrencilerle göz teması kurma’ becerisi öğretmenlerin en çok sahip oldukları yönetim becerisi olarak ortaya çıkmıştır. Koçoğlu’nun (2013) araştırma bulgularına göre ‘öğrenciyle başarılı göz teması kurabilme’ maddesi öğretmenlerin en yetkin olduğu beceriler arasında yer almaktadır. Sivri’nin (2012) araştırma bulgularına göre, öğretmenlerin çoğunluğu sınıfta öğrencilerle göz teması kurmaktadır. Bu sonuçlar da araştırma sonuçları ile benzerlik taşımakta ve öğretmenlerin sınıfta öğrencilerle göz teması kurmalarının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

‘Öğretmen dersin konusunu ve amacını tahtanın sol üst köşesine yazar’ şeklindeki ölçek maddesinin en düşük ortalama puana sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin davranışları bakımından olumsuz bir durum olarak nitelendirilebilir. Dersin konusunu ve amacını tahtaya yazmak, bunları öğrencilere açıklamak öğrenciye derste olma amacını hatırlatır. Derste ne öğreneceğini bilen öğrenci dersi daha dikkatle takip eder. ‘Öğretmen sınıfı yarışmacı bir havadan işbirlikçi bir havaya çeker’ maddesi ikinci en düşük

ortalamaya sahiptir. Öğretmenin sınıf yarışmacı bir havaya sokması olumsuz bir durumdur. Öğretmen öğrenci performansları ile ilgili karşılaştırmalar yapmamalıdır. Sınıfta karşılaştırma yapmak sınıfta bölünmelere, gruplaşmalara yol açabilir.

Öğretmen sınıf kurallarını öğrenci katılımı ile belirler' şeklindeki ölçek maddesinin üçüncü en düşük ortalama puana sahip olduğu görülmektedir. Öğretmen sınıf kurallarını öğrencilerle birlikte belirlemelidir. Sınıf kuralları öğrencilerin sınıf içinde uyması gereken, sınıf düzenini sağlayan kurallardır. Öğrencinin uyması gereken kuralları öğrenci belirlemelidir. Kurallara katkı sağlayan öğrenci kendi oluşturduğu kurallara uygun hareketlerde bulunabilir. Bu sonuçlar, Gündüz ve Can (2013), ve Burç'un (2006) araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Yılmaz ve Aydın (2015) tarafından yürütülen araştırmanın bulgularına göre, öğretmenler sınıflarında, parmak kaldırarak söz alma, arkadaşı konuşurken konuşmama, kılık kıyafetinin düzenli olması, ilgili dersin materyallerinin hazırlanması, temizliğe dikkat etme, takım bilincinin sağlanması, ödevlerini zamanında yapmalarının belirtilmesi gibi kurallar oluşturduklarını belirtmişlerdir.

Ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeylerine ilişkin öğrenci görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Kız öğrenciler, 'öğretmen öğrenci ilişkilerine uyma', 'eğitim öğretime yönelik ilkelere uyma', 'sınıf ilkelerine uyma' konusunda erkek öğrencilere göre öğretmenlerini daha yeterli bulmaktadır. Bayraktar ve Doğan (2014), Demirtaş ve Kahveci (2010) ve Kaya (2009) tarafından yürütülen farklı araştırmalardan elde edilen bulgular bu araştırmadan elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermekte, Başarı (2007), Gündüz ve Can (2013), Korkmaz (2007) ve Taflan (2007) ve tarafından yapılan araştırmaların bulguları bu araştırmadan elde edilen sonuçtan farklılık göstermektedir. Erden'e (2005) göre ilkokul öğretmenleri, kız öğrencileri daha düzenli ve daha aktif olarak değerlendirmekte, erkek öğrencileri ise daha gürültücü oldukları şeklinde değerlendirmektedir. Öğretmenlerin öğrencilerine ilişkin bu algılarının, öğrencilere karşı davranışlarını da farklılaştırdığı söylenebilir.

Araştırma sonuçları, öğrenci görüşleri arasında sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. 6. 7. ve 8. sınıf öğrencileri, öğretmenlerinin öğretmen öğrenci ilişkilerine uyma, eğitim-

öğretime yönelik ilkelere uyma ve sınıf ilkelerine uyma yeterliklerini 5. sınıf öğrencilerinden; 7. ve 8. sınıf öğrencileri ise 6. sınıf öğrencilerinden daha düşük düzeyde görmektedir. Bu sonuçlar, Gündüz ve Can (2013), Korkmaz (2007) ve Taflan (2007) tarafından yürütülen araştırmalardan elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Taflan'ın (2007) bulgularına göre, 10–11 yaş grubu öğrenciler, öğretmenlerin sınıf yönetimi stratejilerini hem 12 yaş, hem de 13 yaş grubu öğrencilerden daha olumlu algılamaktadır. Demirtaş ve Kahveci'nin (2010) araştırma bulgularına göre, 4. sınıf öğrencileri kendi öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterliklerini, 5. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulmaktadır. Demirtaş ve Kahveci'nin (2010) araştırma bulgularına göre, sınıf seviyesi yükseldikçe öğrencilerin kendi öğretmenlerini mükemmel olarak görme seviyesi düşmektedir. Bu sonuçlar, bu araştırmanın bulguları ile benzer niteliktedir.

Araştırmanın nitel verilerine göre, “katılımcıların çoğunluğu öğretmenlerin sınıf ortamında esprili, eğlenceli, güler yüzlü olmasını istemektedir. Çakmak (2011) tarafından yürütülen araştırmadan elde edilen bulgulara göre, olumlu bir sınıf iklimi oluşturmada öğretmenler yeri geldiğinde mizah yönlerini ortaya çıkarmalıdır. Katılımcıların bir bölümü ise öğretmenlerin ‘bağırması’, ‘kızgın olmaması’ gerektiğini belirtmiştir. Gözütok'un (1997) yürüttüğü araştırmadan elde ettiği bulgulara göre, öğrenciler kızmayan, bağırmayan, affeden öğretmen istediklerini ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar, bu araştırmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Erden'e (2005) göre, öğretmenin sınıfta sürekli yüksek sesle öğrencileri uyarması, dersin daha çok kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Bu yüzden, verimli bir öğrenme-öğretme ortamının sağlanmasında öğretmenlerin olumlu tutum ve davranışlar sergilemeleri büyük önem taşımaktadır.

Katılımcıların bir bölümü, öğretmenin ödül uygulaması olarak “aferin” dediğini belirtmiştir. Ders sırasında yapılan övgü, öğrencilerin derse katılımını arttırmakta ve motive etmektedir. Katılımcıların çoğunluğu, öğretmenlerin ödül uygulaması olarak not-puan verdiğini belirtmiştir. Good ve Propy'ye (2000) göre, not verme, takdir etme, materyal ödülleri, etkinlik ödülleri, öğretmenin ilgisi, birlikte yapılacak etkinlikler sınıfta öğrencilere ödül olarak verilebilir (Akt., Ergün, 2012). Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük ölçüde öğretmenlerinden ödül olarak not-puan vermesini beklediği

görülmektedir. Bu beklenti, eğitim sistemimizde öğrenci başarısını değerlendirmenin nota dayalı olması, geleneksel öğretmen yaklaşımları ve sınıf geçme sistemi ile açıklanabilir.

Ödül istenen davranışı güdüler, davranışı pekiştirir. Ödül doğal olmalı, zorlamamalı, tüm öğrencilere verilmelidir. Öğrencinin çalışmasının beğenildiğini belirtmek de bir çeşit ödüldür (Ercan, 2011). Bazı katılımcılar, öğretmenlerin ödül olarak ‘güzel sözler söylemesini’ beklemektedir. Bu sonuçlar, öğrenciler sınıf içinde takdir edilmek istediğini göstermektedir. Bu beklenti, 5. 6. ve 7. sınıf öğrencileri tarafından ifade edilmiştir. 8. sınıf öğrencilerinin güzel söyler söylenmesi yönünde bir beklentisi bulunmamaktadır. Yiğit (2011), sınıf içinde yapılan övgünün öğrencilerin yaşları büyüdükçe diğer öğrencileri rahatsız edebildiğini ifade etmektedir. Bu durum övülen öğrenci ile diğer öğrencilerin ilişkilerinin bozulmasına yol açabilir.

Katılımcılar, öğretmenlerin ceza uygulaması olarak “dışarı atma” ve “sözleşme imzalatma” yöntemini kullandığını belirtmiştir. Bu sonuç, Alkan’ın (2007) araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Sözü edilen araştırmanın bulgularına göre, öğretmenler istenmeyen öğrenci davranışları karşısında en çok öğrenciyi dersten çıkarma, öğrenciyi teneffüse çıkarmama, cezalarını vermektedir. Öğrencilerin dersten çıkarılması, öğrenciyi arkadaşlarının ilgi ve dikkatinden yoksun bırakabilir. Bu yöntem, özellikle olumsuz davranarak arkadaşlarının ilgi ve dikkatini çekme ihtiyacında olan öğrenciler üzerinde etkilidir. Öğretmenler bu tür yaptırımları seyrek olarak kullanmalıdır. Çünkü, öğrencinin dersten dışarı çıkarılması, öğrencinin dersi kaçırmaya ve öğrenmesinin engellenmesine, ayrıca derste sıkıldığı zamanlarda dışarı çıkabilmek için istenmeyen davranışı sergilemesine neden olabilir.

Araştırmaya katılan öğrenciler, öğretmenlerin yaptırım olarak kendilerini uyarmasını ve affetmesini beklemektedir. Erden’e (2005) göre, öğrenciler yaptıkları olumsuz davranış ile aldıkları ceza arasında bağ kurabildikleri zaman davranışlarını değiştirebilir. Katılımcılar, öğretmenlerinden kendilerine ‘dışarıda veya tek ayaküstünde bekletme’ şeklinde yaptırımı uygulamasını istemektedir. Öğrenciler bir anlamda yaptırımın sınıftan soyutlanma şeklinde uygulanmasını istemektedir. Öğrenciyi sınıf ortamından soyutlamak, öğrenciyi bir tür yalnız bırakmak

anlamına gelmektedir. Öğretim etkinliklerinden soyutlanma kimi öğrenciler için yaptırım olarak görülürken, kimi öğrenciler için ödül olarak görülebilir (Çelik, 2012). Bu yüzden öğretmenler, sınıf içinde istenmeyen öğrenci davranışlarına karşı uygulanacak yaptırımlarda dikkatli olmalıdır.

Araştırmaya katılan öğrenciler, etkili sınıf yönetimi için öğretmenlerin ‘bağırmandan sakın bir şekilde ders anlatmasını’ önermektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin sınıfta ders esnasında istemeden çok fazla anlık tepkide bulunduğu şeklinde değerlendirilebilir. Erdoğan’a (2011) göre, bağırarak, hakaret etmek, azarlamak, zor kullanmak, tehdit etmek, küçümsemek, öğrenciler açısından olumsuz öğretmen davranışlarıdır. Öğretmenlerin öğrencilere karşı tutumu olumsuz ise bu durum öğrencileri olumsuz davranışlara yönlendirebilir. Sonuç olarak, öğretmenlerin öğrencilere karşı daha olumlu bir tutum ve davranış sergilemeleri gerekmektedir. Sezer’in (2018) araştırma bulgularına göre, öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışı öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimini etkileyen önemli değişkenlerden biri olduğu için öğretmenler, insan odaklı bir sınıf yönetimi anlayışına sahip olmalıdır. Çünkü, öğretmenlerin sınıfta katı ve otoriter bir tutum sergilemeleri, öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerini olumsuz etkilemekte, demokratik ve insan odaklı bir tutum sergilemek ise öğrenme ve öğrencilerin kişilik gelişimi üzerinde olumlu etkilere sahip olmaktadır. Aydın’ın (2014) bulgularına göre, öğretmenlerin sınıf ortamında sergilediği olumsuz tutum ve davranışlar öğrencilerin akademik ve psiko-sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bulgular da, öğretmenlerin derste bağırmandan sakın bir şekilde ders anlatmaları gerektiğinin önemini doğrulamaktadır.

Araştırmaya katılan öğrenciler, öğretmenin dersi eğlenceli etkinliklerle, oyunlarla, materyallerle, sohbet şeklinde işlemelerini istemektedir. Özdemir’e (2011) göre, öğretmen bazen öğrencilerle ders dışında sohbetler etmeli, zaman zaman mizahtan yararlanmalı, espriler yapmalıdır. Dostça ama mesafeli, esprili ama alay etmeyen, empatik ve anlayışlı olmalıdır. Öğretmen vermek istediği kazanımları ne kadar oyunlaştırabilirse, derste ne kadar çok kaynak, materyal, araç gereç kullanırsa eğitim süreci de o oranda nitelikli ve kalıcı olabilmektedir.

Öğrencilere dersi sevdirmenin yollarından biri de derslerde mizahı kullanmak ve öğrencilerin de mizah kullanmalarına fırsat vermektir. Sadece

dersin başında değil dersin monotonlaştığı zamanlarda da öğretmen espriden yararlanabilir. Mizahtan yararlanmak öğrencilerin yaratıcılığını artırır, öğrenmeyi zevkli hale getirir, öğrencilerin bilgi edinmeleri ve bilginin kalıcılığı artar, öğrencilerin eğitimsel mesajlara dikkat süresi artar (Akkaya, 2011). Araştırmanın bulgularına dayalı olarak, öğretmenlerin sınıf yönetiminde etkili olabilmeleri için öğrencilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini dikkate almaları gerektiği söylenebilir.

Öneriler

Eğitim öğretimin niteliğinin artırılması ve öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliklerinin geliştirilebilmesi için öğretmenlerin gereksinim duyduğu konularda hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlere önem verilmelidir. Üst düzey eğitim yöneticilerinin öğretmen seçme, yetiştirme ve istihdam politikalarını gözden geçirmesi gerekmektedir. Öğrencilerin sınıf ortamında beklenen davranışları sergilemesinin özendirilmesinde öğrencilerin sınıf kuralları konusunda bilgilendirilmesi, öğrenci ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınması yararlı olabilir. Aday öğretmenlerin yetiştirilmeleri sürecinde sınıf yönetimi uygulamalarının etkili bir şekilde yürütülmesi sağlanmalıdır. Öğretmenler, değişen öğrenci ve veli beklentilerini karşılama konusunda kendilerini geliştirmeye özendirilebilir. Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin katılımı ile karma araştırma modelinde yürütülmüştür. Farklı modellerde ve katılımcılarla bu konuya ilişkin farklı araştırmalar yürütülebilir.

Kaynakça

- Ada, Ş. (2007). *Sınıf yönetimi*. Zeki Kaya (Ed.). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Alkan, H. B. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin istenmeyen davranışlarla baş etme yöntemleri ve okulda şiddet*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Akkaya, M. (2011). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetim becerileri ile mizah tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi (İstanbul İli Şişli ilçesi örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayçiçek, Y. (2007). *İlköğretim ikinci kademe öğretmenlerinin uyguladıkları sınıf yönetimindeki öğretmen-öğrenci ilişkilerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, A. (1998). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, A. (2014). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baburşah, D. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetim eğilimlerinin belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baloğlu, N. (1998). Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimindeki planlama yeterlikleri hakkında ilköğretim müfettişlerinin görüşleri. *VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Başar, H. (2010). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Başarı, A. (2007). *Sınıf içi iletişim aksaklıklarına yönelik öğretmen öğrenci görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Bayraktar, V. H. ve Doğan, C. (2014). Beşinci sınıf öğrencilerinin öğretmenleri ile arasındaki iletişimin değerlendirilmesi. *13. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, Türkiye, 29-31 Mayıs 2014.
- Burç, D. E. (2006). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlilikleri* (Hatay İli örneği). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, E. ve Baksı, O. (2014). Öğrencilerin sınıf içi tutum ve davranışlarının öğretmenlerin sınıf yönetimi başarısına etkisi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1), (Özel Sayı), 86-101.
- Coşkun, H. (2008). *İlköğretim okulları I. kademe 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinin öğrencileriyle karşılaştıkları iletişim sorunları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakmak, M. (2011). *Sınıf yönetimi*. Leyla Küçükahmet (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çalık, T. (2011). *Sınıf yönetimi*. Leyla Küçükahmet (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, V. (2012). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demirtaş, H. (2005). *Etkili sınıf yönetimi*. Hüseyin Kıran (Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirtaş, Z. ve Kahveci, G. (2010). Öğrenci algılarına göre 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterlikleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 18-29.
- Ercan, L. (2011). *Sınıf yönetimi*. Leyla Küçükahmet (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Erden, M. (2005). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Erdoğan, İ. (2011). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ergün, M. (2012). *Sınıf yönetimi*. Emin Karip (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.

- Gözütok, F. D. (1997). Nasıl bir öğretmen? *Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi. (23-24 Ekim 1997), 227-234.
- Güçlü, N. (2011). *Sınıf yönetimi* (12. Baskı). Leyla Küçükahmet (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Gündüz, Y. ve Can, E. (2013). Öğrenci görüşlerine göre ilköğretim ve ortaöğretim öğretmenlerin sınıf yönetimi ilkelerine uyma düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 19 (3), 419-446.
- Gürsel, M. (2011). *Sınıf yönetimi*. Musa Gürsel (Ed.). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Karadüz, A. ve Sayın, H. (2015). Öğretmenlerin derslerindeki konuşma edimlerinin öğrencileriyle iletişimlerine etkisi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(11), 883-908.
- Kaya, G. (2009). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi yeterliliklerine ilişkin yönetici, öğretmen ve öğrencilerin görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçoğlu, A., M. (2013). *İlkokullardaki sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin çok boyutlu olarak incelenmesi* (İstanbul İli Sancaktepe örneği). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, N. (2007). *İlköğretim okullarında etkili sınıf yönetiminde öğretmen davranışlarının incelenmesi İstanbul-Tuzla ilköğretim okullarında pilot bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
- Memduhoğlu, H. B. ve Çıkar, İ. (2017). Öğretmenlerin öğretme öğrenme anlayışları ile sınıf yönetimi yeterlikleri arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), ss.272-285.
- Özdemir, E. İ. (2011). *Sınıf yönetimi*. Çağatay M. Özdemir (Ed.). Ankara: Pegem Yayınevi.
- Özdemir, S. M. (2011). *Sınıf yönetimi*. Çağatay M. Özdemir (Ed.) Ankara: Pegem Yayınevi.
- Özdemir, S. (2011). *Sınıf yönetimi*. Çağatay M. Özdemir (Ed.). Ankara: Pegem Yayınevi.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd Ed.). Thousand Oaks, Calif : Sage Publications, Inc.
- Selçuk, Z. (2000). *Okul deneyimi ve uygulama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sezer, Ş. (2018). Öğretmenlerin sınıf yönetimi tutumlarının öğrencilerin gelişimi üzerindeki etkileri: Fenomenolojik bir çözümleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 534-549.
- Sivri, D. G. (2012). *İlköğretim öğretmenlerinin sınıf yönetimi eğilimlerinin belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Taflan, A. (2007). *Öğretmen görüşleri ve öğrenci algısıyla sınıf yönetimi stratejilerinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teddlie, C. ve Tashakkori, A. (2015). *Karma yöntem araştırmalarının temelleri*. (Çev. Yüksel Dede ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yalçın, G. (2007). *Ortaöğretim öğretmenlerinin sınıf yönetiminde gösterdikleri davranışların demokratikliğine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Z. N. ve Aydın, Ö. (2015). İlköğretim öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerine ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 148-164.

- Yiğit, B. (2011). *Sınıf yönetimi*. Mehmet Şişman ve Selahattin Turan (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Yüksel, A. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi (Afyonkarahisar İli Örneği)*. Yayımlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye.

Üniversite Öğrencilerinde Empatik Eğilim ve Etkileşim Kaygısı Arasındaki İlişki*

Received/Geliş: 19.06.2017
Accepted/Kabul: 28.01.2018

Levent YAYCI**

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin empatik eğilimleri ile etkileşim kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve empatik eğilim ve etkileşim kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere (cinsiyet ve fakülte) göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Çalışmaya, Giresun Üniversitesi'nde eğitim ve fen-edebiyat fakültelerinde öğrenim görmekte olan 248 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Empatik Eğilim Ölçeği ve Etkileşim Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde “t” testi ve korelasyondan yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin, empatik eğilimlerinin ve kaygı düzeylerinin öğrenim görülen fakülte ve cinsiyet değişkenlerine göre farklılaştığı görülmüştür. Araştırmada kız öğrencilerin empatik eğilimlerinin ve kaygı düzeylerinin erkek öğrencilerden anlamlı derecede yüksek olduğu, eğitim fakültesi öğrencilerinin kaygı düzeylerinin fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinden düşük olduğu ve eğitim fakültesi öğrencilerinin empatik eğilimlerinin fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinden yüksek olduğu bulunmuştur. Empatik eğilim ile etkileşim kaygı düzeyi arasında ise pozitif yönlü çok zayıf ilişki ($r=.09$) saptanmıştır. Bulgular ilgili literatür ışığında tartışılıp yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Empati, Empatik Eğilim, Etkileşim Kaygısı Düzeyi

*Bu çalışma 13-15 Ekim 2016 tarihinde Rize’de yapılan VI. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi’nde sunulan “Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Etkileşim Kaygısı Düzeylerinin İncelenmesi” isimli bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü levent.yayci@giresun.edu.tr
ORCID: /0000-0001-8997-8918

Relationship Between Empathetic Disposition and Interaction Anxiety in University Students

Abstract

The aim of this research is to examine the relationship between the empathic tendencies of the university students and their interaction anxiety levels and to determine whether the levels of empathic tendency and interaction anxiety differ according to some variables (gender and faculty). 248 students from Giresun University education faculty and faculty of science and letters voluntarily participated in the study. Empathic Disposition and Interaction Anxiety Scale was used to collect data in the study. T test and correlation were employed in the assessment of the data. As a result of the study, it has been observed that empathetic dispositions and anxiety levels of the university students differ depending on the variables such as faculty and sex. In the study, it has been found out that empathetic dispositions and anxiety levels of the female students are significantly higher than male students, anxiety levels of the students in education faculty are lower than the students in faculty of science and letters, and empathetic dispositions of the students in education faculty are higher than those who are in faculty of science and letters. A positive, very poor relationship ($r=.09$) level has been reported between empathetic tendency and interaction anxiety. The findings have been discussed and interpreted in the light of relevant literature.

Keywords: Empathy, Empathetic Disposition, Interaction Anxiety Level

Giriş

Bireyin yaşamının büyük bir kısmı diğer insanlarla etkileşimlerle geçmektedir. Diğer bireyleri etkin dinleyebilmek, anlaşıldıklarını hissettirebilmek ve bir düşüncüyü, duyguyu yada olayı paylaştıktan sonra diğer bireylerde etki uyandırabilmek etkileşim becerileri gerektirmektedir. İnsanoğlu çevresini değişimleyebilen yegane varlıktır ve etkileşim becerilerinin çevreyi amaçlı olarak değiştirebilme ve etkileyebilmedeki aracı rolü büyüktür. Etkileşim becerileri sorunları çözmek ve ihtiyaçları karşılayabilmek için de gereklidir. Bireyin kendisini doğru ifade edebilmesi, beden dilini etkili kullanabilmesi, iyi bir dinleyici olabilmesi, ilişkilerinde saydam, güven verici ve empatik olabilmesi etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Bu becerilerden empati diğer bireyleri anlamak ve beklentilerini karşılayabilmek için etkileşimde sahip olunması gereken temel becerilerdendir.

Günümüzde empati, kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyması, olaylara onun gözüyle bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Rogers, 1961, Akt: Şahin ve Akbaba, 2010; Dökmen, 2005). Diğer kişinin duygusunun anlaşıldığı ve hissedildiğinin karşısındaki aktarılması empatik beceri; başkalarının yaşantılarını, duygularını anlama ve hissetme potansiyeli ise empatik eğilim olarak ifade edilmektedir (Önder ve Gülay, 2007). Empatik eğilim insanları birbirlerine yaklaştırmakta, iletişimi kolaylaştırmaktadır (Sürgevil, 2006; Barr, 2011). Empatik eğilimi yüksek olan bireylerde duyguları anlama, duygusal yaşantılardan etkilenme ve yardım etme isteği diğer bireylere oranla daha yüksektir (Stephan-Finlay, 1999; Güldağ, 2007). Empati kurmak, empati kuran kişiyi de geliştirmekte, olgunlaştırmaktadır (Çolakoğlu ve Solak, 2014). Empatik becerileri yüksek olan bu yüzden de diğer insanlara yardım eden kişilerin çevreleri tarafından kabul edilme ve istenilme olasılıkları da artmaktadır (Köksal ve Alisinanoğlu, 2000). Empati düzeyi düşük olan bireyler ise antisosyal özellikler gösterebilirler. Empati, öğretilen anahtar bir beceri olduğundan (Yüksel, 2004; Karaca, Açıkgöz ve Akkuş, 2013), arkadaşlarından daha az empatik olduğu düşünülen bireylerde bu yeteneği geliştirmek son derece önemlidir (Roberts ve Strayer, 1996). Cinsiyetler arasında empatik eğilim düzeyleri arasında fark olup olmadığı birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Empatik

eğilim konusunda yapılan çalışmalarda kız öğrencilerin empatik eğilimlerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu (Schierman ve Gundy, 2000; Myyry ve Helkama, 2001; Wied, Branje ve Meeus, 2007; Yiğitbaş, Deveci, Açıık, Ozan ve Oğuzöncül, 2013) belirten çalışmalar olduğu gibi cinsiyetler arasında fark olmadığını (Klein ve Hodges, 2001; Tutarel ve Çabukça, 2002) ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu konuda yapılan çalışma sonuçlarının birbirleri ile tutarlı olmamasının nedeni, çalışma grubu seçimi ya da kültüre özgü nedenler olabilir. Cinsiyet açısından öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinde fark olup olmadığını bilmesi yapılacak çalışmaların planlanması açısından önemlidir.

Empati kurabilmek için bazı ön gerekliliklerin olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri, benmerkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdaki kişinin rolünü almaktır (Öz, 1998). Benmerkezciliğin veya bireyin dikkatini kendisine yöneltmesinin artması kişinin kendisini başkasının yerine koymasını güçleştirebilmektedir. Özellikle etkileşim durumlarında birey, yaşadığı etkileşim kaygısı nedeniyle karşı taraftan gelen mesajları anlama ve karşı tarafa onu anladığı ile ilgili mesaj iletmekte güçlük yaşayabilmektedir. Sosyal kaygı olarak da bilinen etkileşim kaygısı, bireyin sosyal ortamlarda diğer bireylerle iletişim kurmaktan, kendini ifade etmekten kaçınması, geri çekilmesi ya da korkması olarak tanımlanabilir (Liebowitz, 1987; Spence, 1999; Rachman, Gruter-Andrew ve Shafran, 2000; Eren Gümüş, 2006; Kashdan, 2007). Etkileşim kaygısı olan bireyin olumlu izlenimler yaratmada kişilerarası yeterlik ve yetisine ilişkin kuşkuları bulunmaktadır (Jackson, 2007). Bu kişiler bir yerde yemek yeme, birisi ile tanışma, bir eğlenceye gitme ve tokalaşma gibi toplumda odak noktası haline gelebilecekleri durumlarda kendilerini utandıracak, küçük düşürecek bir şey yapacakları korkusuna sahiptirler (McNeil, 2010). Etkileşim kaygısı olan bireylerin sosyal etkileşimlerinde fizyolojik uyarılmaları artmakta, gerginlik yaşamakta ve kendini ifade etmeleri güçleşmektedir.

Etkileşim kaygısına neden olan pek çok faktör vardır. Öz farkındalık, onay ihtiyacı, olumsuz değerlendirilme korkusu, düşük benlik saygısı, geçmişteki sosyal başarısızlıklar, dinleyicilere atfedilen önem ve ortamda bulunan yabancılar (Öztürk, 2014), anne baba tutumları (Johnson, Lavoie ve Mahoney, 2001) ve depresyon (Pierce, 2009; Naragon-Gainey, Rutter ve Brown, 2014) bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında etkileşim kaygısının

sosyal beceri eksikliğinden kaynaklandığı ve bu kaygıya sahip bireylerin sosyal becerisi düzeyi eksik olduğu için sosyal ortamlara girmekten endişe duydukları da söylenebilir. Etkileşim kaygısı hafiften şiddetliye doğru değişen düzeydedir. Etkileşim kaygısının artması bireyin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemekte ve bireyi sosyal anksiyete bozukluğundan sosyal fobi tanısı almaya doğru götürmektedir (Evren, 2010).

Yapılan araştırmalarda sosyal kaygısı yüksek olan kişilerin daha az arkadaş edinme eğilimi içinde oldukları, mevcut arkadaşlarıyla seyrek görüşmeyi tercih ettikleri ve ilişkilerinin düşük kalitede olduğu yönündeki bulgular edinilmiştir (Tian, 2011). Üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygıları arttıkça yalnızlaştıkları ve mutluluklarının azaldığı (Demir ve Kutlu, 2016) ve kendilerini huzursuz ve gergin hissettikleri (Eren Gümüş, 2006) görülmektedir. İngiltere’de Plymouth Üniversitesi’nde yapılan bir çalışmada öğrencilerin yaklaşık %10’unda ciddi derecede etkileşim kaygısı olduğu, kız öğrencilerin kaygı düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu, güzel sanatlar ve teknoloji bölümü öğrencilerinin etkileşim kaygılarının diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden daha fazla olduğu rapor edilmiştir (Russell ve Shaw, 2006). Kanada’da yapılan bir çalışmada ise etkileşim kaygısının özellikle 1. sınıf öğrencilerinde daha yüksek bir risk faktörü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Adalf, Glicksman, Demers ve Newton-Taylor, 2001). Etkileşim kaygısı batı dünyasında depresyon ve alkol kullanımından sonra psikolojik sağlığı en fazla tehdit eden üçüncü problemdir (Furmark, 2002).

Empatik eğilim ve sürekli kaygı arasındaki ilişkinin araştırıldığı ampirik bir çalışmada öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile sürekli kaygı düzeyleri arasında negatif yönlü korelasyonel ilişki olduğu saptanmıştır (Pişkin, 1991). Siyez (2015) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen bir çalışmada ise onay bağımlılığı yüksekliğinin ve empatik beceri düşüklüğünün aşırı internet kullanımına neden olduğu görülmüştür. Etkileşim kaygısı ile empati arasında negatif yönlü ilişki olduğunu (Tibi-Elhanany ve Shamay-Tsoory, 2011) belirten araştırmalar olduğu gibi ilişki olmadığını (Morrison, 2009) ortaya koyan araştırma bulgularına da rastlanmaktadır.

Etkileşim kaygısı üniversite öğrencilerinin etkileşimlerini, akademik başarılarını, kariyer planlarını ve ruh sağlıklarını da etkileyebilmektedir. Üniversite yaşamındaki deneyimlerin kişilik oluşumunda önemi büyüktür. Duyduğu etkileşim kaygısından dolayı yeni ortamlara girmekten kaçınan,

topluluk önünde konuşma ve sunum yapmakta zorlanan, kendini ifade edemeyen, etkileşimsel rolleri yerine getirmekte güçlük çeken öğrencilerin öğretim elemanlarınca fark edilmesi, bu öğrencilere danışmanlık verilmesi ya da psikiyatrik hizmet almaya yöneltilmesi gerekmektedir. Bu problemlerinin üstesinden gelemeyen eğitim fakültesi öğrencileri öğretmen olduklarında öğrenci ve velileri ile nitelikli iletişim kurmakta zorlanabileceklerdir. Öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerinin öğrencilerinin diğer bazı fakültelerin öğrencilerine göre daha fazla empatik eğilim göstermeleri gerektiği belirtilebilir. Çünkü öğretmen rollerinden belki de en önemlisi, öğrencilerle ilgilenerek, empatik ilişkiler kurarak, onların kişisel dünyalarına girerek olumlu ve güvenli bir sınıf atmosferi yaratmaktır (Pala, 2008). Ayrıca, empatik becerisi yüksek olan öğretmenlerin çocuklar tarafından model alınması ile çocukların empatik becerilerinin gelişimi de olumlu yönde etkilenmektedir (Akyol ve Çiftçi, 2005). Edebiyat fakültesi öğrencileri de çalışma ve özel hayatlarında benzer sorunları yaşayabileceklerdir. Bu çalışmanın bulgularının değerlendirilmesi ile üniversite öğrencilerine sunulan rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin niteliğinin artırılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma ele alınan değişkenlerle ilgili mevcut durumun saptanarak üniversite öğrencilerine yönelik önleyici ve gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma çalışmalarının planlanmasına katkı sağlaması açısından önemli görülmektedir.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde empatik eğilim ve ilişki kaygısı arasındaki ilişki incelenmiş ayrıca empatik eğilim ve etkileşim kaygısının cinsiyet ve fakülte değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

1. Öğrencilerin “empatik eğilim ve etkileşim kaygısı” puanları arasında ilişki var mıdır?
2. Öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı olarak “empatik eğilim ve etkileşim kaygısı” puanlarında bir farklılaşma var mıdır?
3. Öğrencilerin öğrencilerin öğrenim gördükleri fakültele göre “empatik eğilim ve etkileşim kaygısı” puanlarında bir farklılaşma var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Üniversite öğrencilerinde empatik eğilim ve etkileşim kaygısı arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma dailişkiyel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkiyel tarama modeli, “iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleri” şeklinde tanımlanabilir (Karasar, 2007).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu şans yöntemi ile rastgele seçilen 248 öğrenci oluşturmuştur. Rastgele doldurma ve tam doldurmama nedenleri ile 23 öğrenciden elde edilen veriler değerlendirme dışı tutulmuştur. Çalışma 145’i kız (%58.5), 103’ü erkek (%41.5) olmak üzere 248 öğrenciden elde edilen veriler ile yürütülmüştür. Öğrencilerin 127’sini (51.2) eğitim fakültesi, 121’ini ise fen-edebiyat fakültesi (%48.8) öğrencileri oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Empatik Eğilim Ölçeği (B Formu): Bu çalışmada Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği-B Formu kullanılmıştır. Ölçeğin amacı, kişilerin günlük yaşamında empati kurma eğilimlerini ölçmektir. 20 maddeden oluşan ve beşli likert tipinde olan ölçekten alınan puanın yüksekliği empatik eğilimin yüksekliğini, düşüklüğü ise empatik eğilimin düşüklüğünü göstermektedir. Ölçekten alınacak minimum puan 20, maksimum puan ise 100’dür. Empatik Eğilim Ölçeği’nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Dökmen (1988) tarafından yapılmıştır. Testin test-tekrar-test güvenilirlik katsayısı .82, testi yarılama yöntemiyle elde edilen korelasyon katsayısı ise 81’dir. Bu çalışmada hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .85’ dir. Geçerlik çalışması için Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişilik Tercih Envanteri’nin “Duyguları Anlama” bölümü arasında .68 düzeyinde bir korelasyon bulunmuştur.

Etkileşim Kaygısı Ölçeği (EKÖ): Araştırmada öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeylerini ölçmek için Leary ve Kowalski (1993) tarafından geliştirilen Etkileşim Kaygısı Ölçeği Kullanılmıştır. 15 maddeden oluşan ve beşli likert tipinde olan ölçekten alınan puanın yüksekliği etkileşim kaygısının yüksekliğini, düşüklüğü ise etkileşim kaygısının düşüklüğünü göstermektedir. Leary ve Kowalski (1993) tarafından yapılan çalışmalarda ölçeğin içsel tutarlılığı .88, test-tekrar-test güvenilirlik katsayısı .80 olarak rapor edilmiştir.

EKÖ'nin Türkiye örnekleminde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Coşkun (2009) tarafından yapılmıştır. Yapılan çeşitli faktör analizlerinin sonuçları ölçeğin maddelerinin orijinal ölçekle tutarlı olacak şekilde tek bir faktörde toplandığını ve varyansın %44'ünü açıkladığını göstermektedir. EKÖ'nün iç tutarlılık katsayısı .91 ve üç hafta arayla yapılan test-tekrar-test güvenilirlik katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .78' dir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma yüzyüze gerçekleştirilmiş olup, araştırmacı tarafından katılımcılara veri toplama araçları, araştırmanın amacı, verilerin ne amaçla kullanılacağı ve gönüllülük esası açıklanmıştır. Veri toplama araçlarının ortalama 10 dakika içinde yanıtlandığı görülmüştür. Verilerin analizinden önce yapılan genel kontrol sonucunda rastgele doldurma ve tam doldurmama nedenleri ile 23 öğrenciden elde edilen verilerin değerlendirme dışı tutulmasına karar verilmiştir.

Analiz öncesinde verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek amacıyla, Kolmogorov-Smirnov Testi gerçekleştirilmiş ve test sonucunun değişkenler için $p > 0.05$ olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Normal dağılım gösterdiği tespit edilen verilerin değerlendirilmesi amacıyla, betimsel istatistikler ve testinden yararlanılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Öğrencilerin empatik eğilim ile etkileşim kaygısı puanları arasında ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon Katsayısı sonuçları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim ile Etkileşim Kaygısı Puanlarına Göre Pearson Korelasyon Katsayısı Sonuçları

		Etkileşim Kaygısı
Empatik Eğilim	Pearson K.K	0,09
	p	0,00
	N	248

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin empatik eğilim ile etkileşim kaygısı puanları arasında oldukça zayıf ilişki bulunmuştur ($r=.09$; $p<.05$). Değişkenler arasındaki ilişkinin $.20$ 'den oldukça küçük olması ilişkinin yokluğu olarak da ifade edilebilir.

Öğrencilerin empatik eğilim puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonuçları Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Empatik Eğilim	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Erkek	103	67.67	10.29	246	3.71	0.00
Kız	145	71.76	7.06			

Tablo 2 incelendiğinde; erkek öğrencilerin empatik eğilim puanlarının aritmetik ortalaması (\bar{x}) 67.67, kız öğrencilerin ise (\bar{x}) 71.76 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre empatik eğilim toplam puanları arasında kız öğrenciler lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [$t_{(246)} = -3.71$, $p<.05$]. Bu sonuç, kız öğrencilerin empatik eğilimlerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin etkileşim kaygısı puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonuçları Tablo 3'de belirtilmiştir.

Tablo 3. Üniversite Öğrencilerinin Etkileşim Kaygısı Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Etkileşim Kaygısı	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Erkek	103	43.02	6.89	246	2.50	0.01
Kız	145	45.14	6.34			

Tablo 3 incelendiğinde; erkek öğrencilerin etkileşim kaygısı puanlarının aritmetik ortalaması (\bar{x}) 43.02 kız öğrencilerin ise (\bar{x}) 45.14

olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre etkileşim kaygısı puanları arasında erkek öğrenciler lehine anlamlı fark bir olduğu görülmüştür [$t_{(246)}=-2.50, p<.05$]. Bu sonuç, erkek öğrencilerin etkileşim kaygılarının kız öğrencilerden daha düşük olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin empatik eğilim puanlarının öğrenim görülen fakülte değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Puanlarının Öğrenim Görülen Fakülte Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Fakülte	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Eğitim	127	71.24	9.53	246	2.20	0.03
Fen.Ed.	121	68.61	7.74			

Tablo 4 incelendiğinde; eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin empatik eğilim puanlarının aritmetik ortalaması (\bar{x}) 71.24, fen edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin ise (\bar{x}) 68.61 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte değişkenine göre empatik eğilim puanları arasında eğitim fakültesi öğrencileri lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [$t_{(246)}= 2.20, p<.05$]. Bu sonuç, eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin empatik eğilimlerinin fen-edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin etkileşim kaygısı puanlarının öğrenim gördükleri fakülte değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonuçları Tablo 5’de belirtilmiştir.

Tablo 5. Üniversite Öğrencilerinin Etkileşim Kaygısı Puanlarının Öğrenim Görülen Fakülte Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Fakülte	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Eğitim	127	42.65	6.78	246	4.01	0.00
Fen.Ed.	121	45.94	6.06			

Tablo 5 incelendiğinde; eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin etkileşim kaygısı puanlarının aritmetik ortalaması (\bar{x}) 42.65, fen-edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin ise (\bar{x}) 45.94 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte değişkenine göre etkileşim kaygısı puanları arasında fen-edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrenciler aleyhine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür [$t_{(246)} = -4.01, p < .05$]. Bu sonuç, fen-edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin etkileşim kaygılarının eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinde empatik eğilim ile etkileşim kaygısı arasındaki ilişki incelenmiş, $r = -.09$ düzeyinde oldukça zayıf ilişki bulunmuştur. İlişkinin .20'den oldukça küçük olması ilişkinin yokluğu olarak da ifade edilebilir. Bu bulgu etkileşim kaygısı ile empati arasında ilişki olmadığını belirten (Morrison, 2009) çalışma ile paralellik gösterirken negatif yönlü ilişki olduğunu belirten çalışmalarla (Pişkin, 1991; Tibi-Elhanany ve Shamay-Tsoory, 2011) tutarlılık göstermemektedir. Kaygı, depresyon ve bireyin iletişimini etkileyen rahatsızlık verici duygular etkileşim kaygısının belirtileri arasında yer almaktadır (Pierce, 2009). Etkileşim sırasında kaygının artması bireyin dikkatini kendisine yöneltmesine neden olabilir. Birey karşı tarafı anlamaya çalışmak yerine kendi duygu ve düşünceleri ile daha fazla meşgul olabilir. Etkileşim kaygısı olan birey mesaj gönderdiği kişinin kendisini nasıl algıladığı/algılayabileceği konusunda başlangıçta geliştirdiği yanlış inanç nedeniyle “duygudan sonuca gitme ya da zihin okuma” gibi iletişim hataları geliştirebilir. Mesaj gönderilen kişi ile empati kurmaya çalışmak yerine mesaj kaynağının kendi duygu ve düşüncelerini mesaj gönderen kişiye yansıtması ve kendi yansıttığı duygu ve düşünceleri mesaj alanın duygu ve düşünceleri gibi yorumlaması da bir iletişim hatasıdır. Bu durum, bireyin karşı tarafın kendisini olumsuz algılayacağı şeklinde geliştirdiği varsayımı doğrularak empatik bir eğilim sergilemesini engelleyebilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu öğrencilerin cinsiyetlerine göre empatik eğilim toplam puanları arasında kız öğrenciler lehine anlamlı bir fark

olduğudur. Bu bulgu kız öğrencilerin empatik eğilimlerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu (Schierman ve Gundy, 2000; Myrty ve Helkama,2001; Kapıkıran, 2009; Ekinci ve Aybek,2010; Yiğitbaş, Deveci, Açıık, Ozan ve Oğuzöncül, 2013) bulgusu ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte cinsiyetler açısından empatik keskinlik (Klein ve Hodges, 2001) ve empatik eğilim (Tutarel ve Çabukça, 2002) açısından fark olmadığını gösteren araştırma bulguları da bulunmaktadır. Kız öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin erkek öğrencilerden yüksek olmasının nedeni toplumsal cinsiyet rolleri ile açıklanabilir. Kadınlardan aile içinde uyumu sağlamalarının beklenmesi (Lennon ve Einsberh, 1990) ve anne-babaların çocuk yetiştirirken kız çocuklarını erkek çocuklara nazaran başkalarını anlamaya yönelik olarak daha fazla zorlamaları (McDevit, Lennon ve Kopriva, 1991) duyuşşsal becerilerinin gelişmesine neden olabilir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu erkek öğrencilerin etkileşim kaygılarının kız öğrencilerden daha düşük olduğudur. Bu bulgu La Greca ve Harrison (2005), Aydın ve Tekinsav-Sütçü (2007) ve Jose, Wilkins ve Spindelow'un (2012) çalışma bulguları ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte etkileşim kaygısı açısından cinsiyetler arasında fark bulunmadığını belirten araştırma sonuçları (Hansford ve Hattie, 1982, Akt: Leary ve Kowalski, 1995; Patterson ve Ritts, 1997; Teachmann ve Allen, 2007; Eriş ve İkiz, 2013) olduğu gibi erkek öğrencilerin etkileşim kaygılarının daha yüksek olduğunu belirten araştırmalarda (Kalkan, 2008; Güngör, 2013) vardır. Toplumda sosyal ataklık beklentilerinin erkeklere nazaran kadınlarda daha az olması ve kadınların daha sessiz ve utangaç olmalarının kabul görmesinin bu duruma neden olduğu düşünülebilir.

Araştırmanın dördüncü bulgusu eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin empatik eğilimlerinin fen-edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olduğudur. Bu bulgu öğretmen adaylarının empatik eğiliminin öğrenim görülen programa göre farklılaştığını (Genç ve Kalafat, 2008; Pala, 2008; Ekinci, 2009) belirten araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Empati öğretilebilen/öğrenilebilen bir beceridir (Yüksel, 2004; Karaca, Açıkgöz ve Akkuş, 2013). Eğitim fakültesi öğrencileri ortak zorunlu dersler olarak rehberlik, sınıf yönetimi ve eğitim psikolojisi gibi dersler almaktadırlar. Ayrıca rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü öğrencileri bireyle ve grupla psikolojik danışma gibi empati becerisinin

geliştirilmesine katkı sağlayan dersler almaktadırlar. Sınıf öğretmenliği ve okul öncesi gibi bölümlerde empati becerisinin gelişmesine katkı sağlayabilecek alan dersleri de bulunmaktadır. Bu derslerde verilen bilgiler ve etkinlikler esnasında kazanılan duyuşsal beceri ve farkındalıklar öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin gelişmesine katkı sağlamış olabilir.

Araştırmanın son bulgusu eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin etkileşim kaygılarının fen-edebiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden daha düşük olduğudur. Alanyazında bu bulguyu desteklen ya da bu bulgu ile çelişen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Eğitim fakültesi öğrencilerinin etkili iletişim, iletişim becerileri, yaratıcı drama ve sosyal beceri eğitimi gibi dersler almaları, okul deneyimi, öğretmenlik uygulaması ve özel öğretim yöntemleri gibi sunum yapma becerilerini geliştirici derslerinin olması bu duruma neden olabilir. Bu dersler eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin gelişmesine ve performans kaygılarının azalmasına katkı sağlamış olabilir.

Öneriler

Öğretmenlik mesleği empatik eğilim becerisini gerektiren bir meslektir. Hem öğrenci hem de veli için anlaşıldığını hissetmek önemlidir. Özellikle küçük yaştaki öğrenciler duygularını ve düşüncelerini iyi tanımlayıp öğretmenlerine aktarmakta güçlük yaşayabilmektedirler. Bu nedenle öğretmenlerin öğrencilerin beden dilleri ve kısmen anlattıkları ile verdiği mesajı almaya duyarlı olmaları gerekmektedir. Empatik eğilim öğretilen/öğrenilen bir beceri olduğundan kuramsal bilgilerle birlikte grup çalışmaları, rol oynama, tv veya videoda örnek durumlar izleme ve bunları yorumlama gibi etkinliklerle bu beceri geliştirilmeye çalışılabilir. Öğretmenlik mesleği performans gösterme, bilgileri aktarma, etkili sunum yapabilme, iletişim kurabilme, kendini ifade edebilme gibi becerileri de gerektirmektedir. Etkileşim kaygısı bu becerilerin gösterilmesini güçleştirebilmektedir. Birey yeterliliklerinden şüphe ettiğinde ya da kendisini en doğru şekilde ve nasıl ifade edeceğini bilemediğinde bu kaygı artmaktadır. Bu nedenle üniversite yıllarında etkili sunum yapma, sosyal beceriler geliştirme, beden dilini etkili kullanma gibi konularda eğitimler verilebilir. Etkileşim kaygısı olan öğrenciler bilişsel çarpıtmalarını ve olumsuz otomatik düşüncelerini değiştirmek için bilişsel davranışçı yaklaşımın temel alındığı psikolojik

danışma yaşantılarından geçirilebilir. Bu öğrencilere sosyal beceri eğitimi verilebilir, gevşeme egzersizleri öğretilir. Sosyal davranışlarla ilgili problemler sosyal ortamlarda çözülebildiğinden bu konularda problem yaşayan öğrencilerin etkileşim grubu, yaşam becerileri grubu ve psiko-eğitim grupları gibi gruplarda grupla psikolojik danışma deneyimleri yaşamaları sağlanabilir. Fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinin bir kısmı üniversiteyi bitirdikten sonra pedagojik formasyon sertifikası alarak öğretmenlik yapmakta ya da hizmet sektörünün değişik kollarında çalışmaktadırlar. Fen-edebiyat fakültesi öğrencileri için de empatik eğilim düzeyinin yüksek olması ve etkileşim kaygısı düzeyinin düşük olması eğitim fakültesi öğrencileri kadar önemlidir. Bu nedenle benzer çalışmalar fen-edebiyat fakültesi öğrenciler için de planlanabilir. Kız öğrencilerde etkileşim kaygısının yüksekliği toplumsal cinsiyet rollerinin çocukluktan itibaren kız çocuklarına atfettiği özelliklerle açıklanabilir. Bu atıflar bazı kültürlerde kız çocuklarının etkileşim becerilerinin gelişimi aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Anne baba eğitimlerinde ve kamu spotları gibi medya faaliyetlerinde bu konulara yer verilebilir. Araştırmanın değişkenlerinin kültürel özelliklerden etkilenmesi nedeniyle literatürde birbirleri ile tutarlı olmayan araştırma sonuçlarına rastlandığından kültürlerarası karşılaştırmalara olanak verecek yeni çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Adalf, E., Glicksman, L., Demers, A., & Newton-Taylor, B. (2001). The prevalence of elevated psychological distress among Canadian undergraduates; Findings from the 1998 Canadian campus survey (editorial). *Journal of American College Health*, 50(2), 67-72.
- Akıncı-Çil A., & Akgün G. (2011). Kırklareli Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu hemşirelik öğrencilerinin empatik eğilim ve becerileri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 6(17), 53-65.
- Akyol, A., & Çiftçi, H. (2005). Okul öncesi öğretmen adaylarının empatik beceri düzeylerinin belirlenmesi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 21, 13-23.
- Aydın, A., & Tekinsav-Sütçü, S. (2007). Ergenler için sosyal kaygı ölçeğinin (ESKÖ) geçerlilik ve güvenilirliğinin incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 14(2), 79-89.
- Barr, J.J. (2011). The relationship between teachers' empathy and perceptions of school culture. *Educational Studies*, 37(3), 365-369.
- Coşkun, H. (2009). Etkileşim Kaygısı Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(23), 41-49.
- Çakmak A., & Demirbaş, A. (2014). Review of the emphatic tendencies of university students in terms of some variables. *International Journal of Humanities and Social Science*, 7(1), 29-33.
- Çolakoğlu, F.F., & Solak, N. (2014). Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet ve okul türüne göre saldırganlık düzeyleri ile empatik eğilim düzeylerinin incelenmesi (Çorum ili örneği). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26, 57-66.
- Demir, Y., & Kutlu, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde sosyal etkileşim kaygısı ile mutluluk arasındaki ilişki: Yalnızlığın aracı rolü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 195-210.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2).
- Dökmen, Ü. (1990). Yeni bir empati modeli ve empatik becerinin iki farklı yaklaşımla ölçülmesi. *Psikoloji Dergisi*, 7(24), 42-50.
- Dökmen, Ü. (2005). İletişim Çatışmaları ve Empati. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Dökmen, Ü. (2009). Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ekinci, Ö. (2009). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Ekinci, Ö., & Aybek, B. (2010). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9(2), 816-827.
- Eren-Gümüş, A. (2006). Sosyal kaygının benlik saygısına ve işlevsel olmayan tutumlara göre yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 63-75.
- Eriş, Y., & İkiz, F.E. (2013). Ergenlerin benlik saygısı ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişki ve kişisel değişkenlerin etkileri. *Turkish Studies*, 8(6), 179-183.
- Evren, C. (2010). Sosyal anksiyete bozukluğu ve alkol kullanım bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar (Current Approaches in Psychiatry)*, 2(4), 473-515.
- Furmark, T. (2002). Social phobia: overview of community surveys. *Acta Psychiatr Scand*, 105(2), 84-93.
- Genç, S.Z., & Kalafat, T. (2008). Öğretmen adaylarının demokratik tutumları ile empatik becerilerinin değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 211-222.

- Güngör, H. (2013). Öğretmen adaylarının sosyal ağ bağımlılığı, etkileşim kaygısı ve yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 667-690.
- Jackson, T. (2007). Protective self-presentation, sources of socialization, and loneliness among Australian adolescents and young adults. *Personality and Individual Differences*, 43, 1552-1562.
- Johnson, H.D., La Voie, J.C., & Mahoney, M. (2001). Interparental conflict and family cohesion: predictors of loneliness, social anxiety, and social avoidance in late adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 16 (3), 304-318. DOI: 10.1177/0743558401163004
- Jose, P.E., Wilkins, H. & Spendelow J.S. (2012). Does social anxiety predict rumination and co-rumination among adolescents? *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 41(1), 86-91.
- Kalkan, N. (2008). *Ergenlerde bilişsel yapılar ve sosyal kaygı arasındaki ilişkinin bilişsel davranışçı yaklaşım açısından yorumlanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kapıkıran, N.U. (2013). Öğretmen adaylarının empatik eğilim ve kendini ayarlama açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 81-91.
- Karaca, A., Açıkgöz, F., & Akkuş, D. (2013). Eğitim ile empatik beceri ve empatik eğilim geliştirilebilir mi?: Bir sağlık yüksekokulu örneği. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(3), 118-122.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kashdan, T.B. (2007). Social anxiety spectrum and diminished positive experiences: Theoretical synthesis and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27, 348-365.
- Kılıç, S. (2005). *İstanbul'daki okul öncesi öğretmenlerinin empatik beceri düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Klein, K.J.K., & Hodges, S.D. (2001). Gender differences, motivation and empathic accuracy: When it pays to understand. *Personality and Social Psychology*, 27 (6), 720- 730.
- Köksal, A., & Alisinanoğlu, F. (2000). Gençlerin ben durumları ve empatik becerilerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 11-16.
- Köseoğlu, A. (2013). *İlköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin algıladıkları ebeveyn kabul-red düzeyleri ile empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Liebowitz, M. (1987). Social phobia. *Modern Problems of Pharmacopsychiatry*, 22, 141-173.
- La Greca, A.M., & Harrison, H.M. (2005). Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: do they predict social anxiety and depression? *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34,49-69.
- Leary, R.M., & Kowalski, N.R. (1995). *Social Anxiety*. New York: The Guilford Press.
- Lennon, R., & Nancy, E. (1990). Gender and age differences in empathy and sympathy, empathy and it's development. New York: Cambridge University Pres.
- McDevitt, T.M. Lennon, R., & Kopriva, R.J. (1991). Adolescents' perceptions of mothers' and fathers' prosocial actions and empathic responses. *Youth and Society*, 22(3), 387-409.
- McNeil, D.W. (2001). Terminology and Evolution of Constructs in social Anxiety and Social Phobia. In S.G. Hofmann & P.M. DiBartolo (Eds.), *From social anxiety to social phobia: Multiple perspectives* (pp. 8-19). Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.

- Morrison, J.M. (2009). *Empathy and theory of mind in schizophrenia and anxiety disorders*. Unpublished Master Thesis. Montreal:McGill University, Department of Psychiatry.
- Myyry, L., & Helkama, K. (2001). University students value priorities and emotional empathy, *Education Psychology, 21*(1), 28–40.
- Naragon-Gainey, K., Rutter, L. A. & Brown, T. A. (2014). The interaction of extraversion and anxiety sensitivity on social anxiety: Evidence of specificity relative to depression. *Behavior Therapy, 45*(3), 418-429.
- Önder, A., & Gülay, H. (2007). Ebeveyn-kabul red teorisi ve bireyin gelişimi açısından önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*, 20-28.
- Öz, F. (1998). Son sınıf hemşirelik öğrencilerinin empatik eğilimleri, empatik becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2*(2), 32-38.
- Öztürk, A. (2014). Sorumluluk tutumu ve aileden algılanan sosyal desteğin sosyal kaygıyı yordamadaki rolü ve etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education), 29*(3), 137-152.
- Pala, A. (2008). Öğretmen adaylarının empati kurma düzeyleri üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*, 13-23.
- Patterson, M.L., & Ritts, V. (1997). Social and communicative anxiety: A review and meta-analysis. *Communication Yearbook, 20*, 263–303.
- Pierce, T. (2009). Social anxiety and technology: Face-to-face communication versus technological communication among teens. *Computers in Human Behavior, 25*, 1367-1372.
- Pişkin, M. (1991). Empati, kaygı ve çatışma eğilimi arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 22* (2), 775-784.
- Rachman, S., Gruter-Andrew, J., & Shafran, R. (2000). Post-event processing in social anxiety. *Behaviour Research and Therapy, 38*, 611–617. doi:10.1016/S0005-7967(99)00089-3
- Roberts, W., & Strayer, J. (1996). Empathy, emotional expressiveness, and prosocial behaviour. *Child Development, 67* (2).449-470.
- Russell, G., & Shaw, S. (2006). What is the impact of social anxiety on student well-being and learning?. Social anxiety teaching fellowship report. University of Plymouth. England.
- Siyez, D.M. (2015). Üniversite öğrencilerinde onay bağımlılığı ve empatinin sosyal fayda aracılığıyla aşırı internet kullanımına etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 16*, 30-36.
- Schierman, S., & Gundy, V.K. (2000). The personal and social links between age and self-reported empathy. *Social Psychology Quarterly, 63* (2), 152–174.
- Spence, S.H., Donovan, C., & Toussaint, M.B. (1999). Social skills, social outcomes, and cognitive features of childhood social phobia. *Journal of Abnormal Psychology, 108* (2), 211-221.
- Stephan, W.C., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues, 55* (4), 729-747.
- Sürvegil, O. (2006). Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu-Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Stephan, W.C., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues, 55*(4), 729-747.
- Şahin, M., & Akbaba, S. (2010). İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 18* (1), 331-342.
- Teachman, B.A., & Allen, J.P. (2007.) Development of social anxiety: Social interaction predictors of implicit and explicit fear of negative evaluation. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 63–78.

- Tian, Q. (2011). Social anxiety, motivation, self-disclosure, and computer-mediated friendship: A path analysis of the social interaction in the blogosphere. *Communication Research*, 40, 237–260. doi:10.1177/0093650211420137
- Tibi-Elhanany, Y., & Shama-Tsoory, S.G. (2011). Social Cognition in Social Anxiety: First Evidence for Increased Empathic Abilities. *Isr J Psychiatry Relat Sci.*, 48 (2), 98-106.
- Tutarel, K., & Çabukça, F. (2002). Empati ve demografik değişkenlerin evlilik uyumu ile ilişkisi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 2 (5), 32-38.
- Wied, M.D., Branje, S. J.T., & Meeus, W.H.J. (2007). Empathy and conflict resolution in friendship relations among adolescents. *Aggressive Behavior*, 33, 48–55.
- Yiğitbaş, Ç., Deveci, S., Açık, Y., Ozan, A., & Oğuzöncül, A. (2013). The empathic tendency and empathic skills of a group of students receiving health education. *SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 7-13.
- Yüksel, A. (2004). Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 341-354.

Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi

Received/Geliş: 19.01.2018
Accepted/Kabul: 07.04.2018

Mehmet ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışmanın amacı, aşk ve kahramanlık konulu Türk halk hikâyelerinde düşman tipini ve bu tipin sahip olduğu özellikleri belirlemektir. Konusu tip araştırması olan çalışmada, edebî eserlerde tiplerin sadece olumlu özellikleriyle yer almadığından hareket edilerek, olumsuz özelliklere sahip düşman tipler ve bu tiplerin özellikleri farklı bakış açılarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Halk hikâyeleri üzerine geçmişte yapılan tip araştırmaları kahramanlık hikâyeleri kapsamında daha çok Dede Korkut Hikâyeleri merkezli olup Alp/Alperen tipi, kadın tipleri, vb. gibi; aşk konulu hikâyelerde ise kahraman ve sevgili tipleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çatışma ya da zıtlık, şüphesiz anlatım esasına dayanan edebî eserlerin teşekkülünde en önemli unsurlardır. Başka bir deyişle edebî eserde, olumlu tipler yanında olumsuz tiplerin bulunması -özellikle Türk halk edebiyatına özgü anlatım esasına bağlı edebî verimlerde- toplumsal değerlerin ve algıların daha belirgin bir şekilde ifade edilebilmesinde önemli bir işlevi yerine getirir. Geçmişte yapılan çalışmalarda, edebî eserlerin özellikle eserin olumlu başkahramanı açısından değerlendirildiği yani düşman tipinin ihmal edildiği görülmektedir. Hâlbuki edebî eserde başkahramanın olumlu niteliklerinin ortaya çıkmasında düşman tipe ait olumsuz niteliklerin önemli bir rolü vardır. Geçmişten bu yana yapılan tip çalışmalarında bu husus gözden kaçırılmış veya ihmal edilmiştir. Çalışmada, halk hikâyelerindeki olumsuz tipler tipolojik açıdan tahlil edilmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Türk halk hikâyelerinde düşman tipini ve bu tipin işlevlerini belirleme amacını taşıyan çalışmanın önemi daha net olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, hikâye, tipoloji, kahraman, düşman, çatışma,

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mozdemir@artvin.edu.tr / ORCID ID 0000-0002-9046-4735

The Enemy Type In Heroitic and Love Turkish Folk Stories

Abstract

The aim of this study is to determine the enemy type and features of the type in Turkish folk stories in the study which is the subject type research, it is tried to put forth the enemy types with negative characteristics and the features of these types in different perspectives by acting on the fact that literary works do not include only positive features. The type studies which were done on folk stories in the past focus mostly on the Alp/Alperen type based in Dede Korkut stories whereas they focus on bravery and love types in the stories which are about women types and love. It is certain that literary works come into value thanks to existing of conflicts and contrasts. That is, there are negative types besides positive types in literary works. In the past studies, it is seen that the literary works are evaluated especially in terms of positive protagonist of the work that is the enemy type is neglected. In the study, the negative types in folk tales were typologically analyzed. The importance of the study of the enemy type in the Turkish folk tales and the aim of determining their function is more clearly understood.

Key Words: Culture, stories, typology, hero, enemy, clash,

Giriş

Edebî eserlerde, konu, olay örgüsü, zaman, mekân ve vaka yanında bir diğer önemli unsur da “*şahıs kadrosu*¹”dur. Edebî eserlerde şahıs kadrosu içinde yer alan kişiler, farklı görevlerde bulunabilir. Kişiler, edebî eserde vakanın içinde yer alan, vakayı gerçekleştiren, daha doğru bir ifadeyle edebî eserin oluşmasında birinci derecede önemli olan unsurlardır. Edebî eserlerin birer yaşam öyküsü olduğu düşünülürse, şahıs kadrosu olmayan bir edebî eser düşünülemez. TDK sözlüğünde kişi “*oyun, roman, hikâye*” vb. türlerde yer alan kimse (2011, s. 1448) olarak tanımlanmıştır. O hâlde edebî eserlerin şahıs kadrosunda yer alan “*herkes*” öncelikle bir ‘*kişi*’dir. Edebî eserlerde yer alan diğer bir kavram da karakterdir. TDK sözlüğünde karakter: “*1. Ayırt edici nitelik. 2. Bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik, öz yapı. 3. Bir eserde duygu, tutku ve düşünce yönlerinden ele alınan kimse* (2011, s. 1317) şeklinde tanımlanmıştır. Edebî eserde karakterler, karakterize edilen kişilerdir. Karakterize etme işlemine de “*karakterizasyon*” denir. “*Bir hikâyeci veya romancının, anlatıyı sürükleyecek kişiyi, anlatının niteliğine uygun olarak çizmesine, ona ‘beşeri’ bir yapı kazandırarak canlandırmasına karakterizasyon denir*” (Tekin, 2012, s. 88). Karakter esas itibariyle huy, mizaç anlamlarına gelir. Ama “*edebî eserde karakter*” söz konusu olduğunda, huy ve mizaç yönünden edebî esere yansıtılan şahıslar, şeklinde tanımlanabilir. Nitekim TDK sözlüğünde de buna benzer açıklamalar verilmiştir. Yazar, eserindeki kişiyi belli özelliklerle ön plana çıkarmak isterse bu işleme “*karakterize etmek*”, yapılan işlemin genel adına “*karakterizasyon*²” denir. Edebî eserlerde karakter kavramı daha çok Batı kaynaklı türlerden olan modern hikâye ve roman için kullanılmaktadır. Karakter kavramı, edebî eserlerde yer alan tiplerin bazı özellikleriyle beklenilenin dışında hareket ettiği durumlar için kullanılmıştır. Jale Parla, bugünkü manada “*karakterin*”, XX. yüzyıldan sonra başlayan psikanalitik görüşlerin ve teorilerin ortaya çıkmasıyla geliştiğini belirtmiştir (Kara Düzgün, 2014, s. 7).

¹ Çalışmada düşman tiplerin tespiti “*Kerem ile Aslı Hikâyesi, Âşık Garip Hikâyesi, Tahir ile Zühre Hikâyesi, Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi, Asuman ile Zeycan Hikâyesi, Ferhat ile Şirin Hikâyesi, Dede Korkut Hikâyeleri ve Köroğlu*” üzerinden gerçekleştirilmiştir.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. (Tekin, 2012, s. 88-89).

Yukarıda tanımlanan iki kavram dışında özellikle halk edebiyatı verimlerinde görülen bir diğer kavram ise *'tip'* tir. Tip kavramı köken itibariyle incelendiğinde Yunanca'da, "*darbe, iz, baskı, biçimlendirilmiş şey, insan heykeli, örnek ve model*" anlamlarına gelen "*typos*" sözcüğünden türetilmiştir. Latince'de "*typus*" şeklinde olan kullanım "*figür, imaj, alçak kabartma, karakter*" anlamlarını da ihtiva ederek Batı dillerine geçmiştir (Çobanoğlu, 2002, s. 53).

TDK sözlüğünde tip şu şekilde tanımlanmıştır: "*Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelere temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek. Hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi. Kendine özgü kişiliği olmayan, genellikle bilinen kalıplardaki insanları gösteren oyun kişisidir*" (2011, s. 2357).

Sözlü dönem Halk edebiyatı verimlerinden olan mit, masal, destan, halk hikâyesi ve fıkra gibi türlerdeki kahramanlar, çoğunlukla tip olarak değerlendirilir. Tip üzerine inceleme yapan çoğu araştırmacı, Batılı türler olarak bilinen tiyatro ve özellikle de romandaki kişilerin tamamını tip statüsünde değerlendirme yanlına düşmüşlerdir (Tekin, 2012, s. 111). Murat Belge'ye göre tip, toplumsal görev ve sorumlulukları dolayısıyla "*kendi hayatını yaşamaya fırsat bulamayan*" ve konumu itibariyle "*benzerlerinin temsilciliğini üstlenen, romancı tarafından böyle bir temsilciliğe koşulan*" kişidir. "*Tip, yazarın hayat hakkında söylemek istediği şeyleri taşıyacak bir araçtır*" (Tekin, 2012, s. 118). İlk dönem anlatılarıyla birlikte oluşan ve gelişen toplumsal rol taşıyıcılığı tip olgusunu akıllara getirmektedir. Ancak roman, tiyatro ve modern hikâye gibi anlatım türlerinde ise bireyselleşme ön planda olduğu için, bu eserlerin şahıs kadrosu daha çok şahsiyet ve karakterler üzerine kuruludur.

Mehmet Kaplan'a göre tip, "*eski çağlara ait destanlar ile mesnevilerde, umumiyetle, karakterleri aynı kalan kişilerdir*" (2007, s. 5). Edebî türlerde vakayı gerçekleştiren aslı kahramanlar bulunur, bu aslı kahramanlar eserin "*belkemiğini*" oluşturur. Tüm eser neredeyse ona bağlanır. Tipler eserlerde sosyal bakımdan da manalı kişilerdir. Geçmiş

zamanlarda toplumların önem verdiği değerleri temsil ederler. Bunların içinde “toplumun sevmediği, benimsemediği tipler de³” vardır (Kaplan, 2007, s. 5).

Georg Lukács tipin sosyal ve tarihsel koşullara bağlı olarak ortaya çıkan bir şahsiyet olduğunu belirtir (Tekin 2012, s. 110). Birol Emil tiplerin bireysel olmadığını belirtir; buna göre tipler başkalarının da ortak özellikler taşıyan ve bu özellikleri en belirgin şekilde temsil eden şahıslardır (Tekin 2012, s. 115). Metin Ekici ise tipi “benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan, kesin bazı özelliklere sahip olan karakter veya karakterler” (1999, s. 124) olarak tanımlar. Ülkü Eliuz ise tipi “toplumsal bir değerın kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması” olarak görür. Anlatım esasına bağlı edebî eserlerin en asli unsurlarından birisidir. Buna göre edebî eserde yoğunluk kazanan değer, nitelik ve ölçü tipin genel karakterini belirlemektedir (1999, s. 139).

Edebî eserde tipler iyi ya da kötü hemen hemen bütün özellikleriyle aynı kalıp içerisinde sunulur. Buradan hareketle araştırmacılar tip kalıpları, (*âhi tipi, alperen tipi, ozan tipi, âşık tipi, sevgili tipi vb.*) oluşturmuşlardır. Sözü edilen bu tip kalıplarında ilk dönem anlatılarından itibaren bir süreklilik görülmektedir. İlk verimlerden sayılan mitler üzerine çalışan araştırmacılar, tip sorununu psikanalitik ve sosyolojik boyutta ele alarak “arketip” kavramına ulaşmışlardır. Arketipler evrensel semboller olup insanlığın büyük bir kısmı için benzer anlamlar taşır. Örneğin, bütün kültürlerde yaratılışa ilgili olan su arketip olarak kabul edilir (Kara Düzgün, 2014, s. 3). Yine bütün kültürlerde mitlerin temel konusu olan yaratılış öyküleri arketip kavramına açıklık getirmektedir. Mircea Eliade’ye göre evrendeki bütün eylem ve olguların gökle ilgili bir arketipi vardır. Buna göre yeryüzündeki toplumsal uygulamalar ve ritüellerin de ilahi bir modelin tekrarı olduğu söylenebilir (Saltık Özkan, 2010, s. 82). Bu bağlamda arketip imgelerden herhangi birisinin yer ve zaman sınırlaması olmaksızın ortaya çıkan ilk örneğine prototip denir. Türk kahraman arketipinin bütün özelliklerini temsil eden Oğuz Kağan, destan kahramanlarının “prototipi” (ilk örnek) sayılır (Kara Düzgün, 2014, s. 4).

Halk anlatıları belirli bir yapıya sahiptir. Kahramanın aktiviteleri yani görevleri önceden şekillenmiştir. Masallarda, destanlarda ya da

³ Bu vurgu tarafımızca yapılmıştır. İleriki bölümlerde düşman tipleri inceleyecek olmamız hasebiyle, duruma dikkat çekilmek istenmiştir.

hikâyelerde bu durum büyük oranda benzerlik gösterir. Bu benzerlikler tip çalışmalarında sosyal psikolojiye ait olan “stereotip” kavramını gündeme getirmiştir. Mahmut Tezcan’a göre stereotip, kalıp yargı demektir ve belirli özelliklerin sadece belirli kişilerde bulunduğunu anlatır. Ayrıca bu özellikler her zaman “gerçeğe dayanmak” veya “olumlu olmak” zorunda değildir. Stereotip kavramının önemi, edebî eserde tip olarak kabul edilen unsurların aslında stereotipler aracılığıyla tipleşmesinden gelir (Kara Düzgün, 2014, s. 4). Stereotipler toplumların gelenek ve göreneklerinin ortaya çıkmasında birinci dereceden etkilidir. İnsanların kavramlaştırma yetisine bağlı olarak bazı değerler zamanla stereotip şeklini alır (Türkmen, 2005, s. 235-236). Bu kapsamda toplumda düşman tipini oluşturan yargılar da stereotipler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla diğer halk anlatılarında olduğu gibi Türk halk hikâyelerinde de düşmana ait özellikler de stereotipler aracılığıyla kalıplaşmış ve aktarılmaya başlanmıştır.

Edebî Eserlerde Çatışma ve Düşman

Çatışma, bir varlık olarak insanın yaratılışından itibaren, onunla birlikte ortaya çıkan ve onun varlığından ayrılamayacak derecede önemli bir kavramdır. Çünkü çatışmanın temelinde insan olgusu vardır. Bireysel değerlerde, geçmiş yaşantılarda, inanışlarda ve algılarda farklılıkların doğal bir sonucu olarak anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir (Karip, 2003, s. VII). Çatışma, duygu, düşünce ve davranışlarda, içeriden ya da dışarıdan gelen psikolojik ve sosyal engellenme halidir; farklılaşan amaç ve isteklerin birtakım zıtlıklarla mücadele etmesidir (Aydınalp, 2010, s. 189). Çatışma, pek çok nedene bağlı olarak gerçekleşebilir. Çatışmayı ortaya çıkaran en belirgin nedenler, uyumsuzluk durumu ve tutarsızlıklardır. Tarafların kıt bir kaynağı paylaşımı, ortak bir eylem veya etkinlikte farklı şeyler yapmak istemeleri, farklı değerlere, tutumlara ve inançlara sahip olmaları da çatışma oluşturabilir (Karip, 2003, s. 6). Çatışma süreci kuramsal olarak birbiriyle ilişkili olan üç temele dayanır. Bunlar, temel çıkarları elde etmeye dayanan çatışma, paylaşıl(a)mayan gücün varlığından doğan çatışma, farklı toplum ve toplulukların kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları çeşitli silahlardan doğan çatışmadır (Aydınalp, 2010, s. 190).

Çatışma, maddi ve manevi olarak hayatın pek çok evresinde karşılaşılan bir durumdur. Çatışma, sanatta, siyasette, ekonomide, sosyolojide,

psikolojide, dinde, sağlıkta, sporda vb. gibi pek çok alan ve konuda birinci derecede rol oynayan bir kavramdır. Sanatın pek çok dalında çatışmalar, oluşturulan eserlere zenginlik katar. Yine sanat eserlerin muhtevasının şekillenmesinde en önemli unsurlardan birisidir. Sanata sürükleyicilik ve devamlılık kazandırır. Çatışma durumundan yoksun bir sanat eseri, yapısal özelliklerin kısırlığında şekillenmiştir. Bir edebî eserde çatışma durumu söz konusu değilse, o eser, iç yapıda gelişmeyi sağlayan temel dinamiklerden yoksundur. Bu tarz eserler, okuyucu üzerinde hiçbir etki uyandırmayan durağan ve heyecansız bir yapıdan müteşekkildir (Karip, 2003, s. V).

Sanatta çatışma, kurguda, metinde ya da harekette oluşturulabilir. Bahsi geçen bu çatışma türlerinin tamamı sanatın devamlılığını sağlayan dinamiklerdendir. Yazar ya da yönetmen, hazırladığı plan dâhilinde, toplumda var olan çatışmaları birebir yansıtabileceği gibi, tamamen kurguya dayanan konu ve kişilerarası kutuplaşmalar da oluşturabilir. Sevda Şener'e göre: *“Tiyatro sanatında hareketin temelinde karşıt güçlerin çatışması yatar”* (Toksoy-Çeber, 2010, s. 148). Çatışmanın önemi, seyirciyi oyuna bağlamasından, ona etkileyicilik ve inandırıcılık kazandırmasından gelir (Toksoy-Çeber, 2010, s. 150). Sadece tiyatro için değil bütün sanat dallarında sürükleyicilik kurulan çatışmaların gerçekliğine ve inandırıcılığına bağlıdır.

Sözlü edebiyatın ilk numunelerinden itibaren, *“çatışma”* edebî eserin yapısal unsurlarının en önemlilerinden birisi olmuştur. Mitlerden, modern romana kadar, edebî eserlerde işlenen konu, genellikle bir çatışma unsuru üzerine kurulmuştur. Bunun en önemli nedeni çatışmanın edebî esere olan ilgiyi arttırmada birinci derecede rol oynamasıdır. Masallarda iyinin ve iyiliğin kıymeti, kötünün ve kötülüğün ortadan kaldırılmasıyla anlaşılır. Bahsi geçen eserlerde çatışma unsuru, çoğu kez iyi-kötü savaşı üzerine kurulur. Aynı şekilde kahramanlık destanlarında da pek çok çatışma şekli görülür. Bu çatışmalar, baba-oğul, anne-oğul ve diğer akrabalar gibi boy beyleri ve düşmanlar arasında da yaşanabilir. Bu çatışmaların “dinî, siyasi, ekonomik ve hâkimiyet mücadelesi vb. gibi pek çok nedeni olabilir. Türk kahramanlık destanlarında konunun şekillenmesi ve gelişiminde önemli bir yere sahip olan çatışma, çoğunlukla *“bahadırın obasının, ilinin düşman tarafından yağmalanması, ailesinin tutsak edilmesi ya da ortadan kaldırılması ve öksüz-yetim kalması”* (Aça, 2003, s. 67) şeklinde görülür.

Türk kahramanlık destanlarında çatışma, sadece kahraman ve karşı güçler arasında gerçekleşmez. Kahraman ve onun birinci dereceden akrabaları arasında da sürtüşmeler görülür. “*Tarihi kaynaklarda Hun İmparatorluğunun hakani olarak adı geçen Motun (Mete)’nun babası Tuman’la olan mücadelesini hatırlatan bu iç çekişmede Oğuz, tıpkı Motun gibi babasına karşı yürüttüğü mücadeleyi kazanmaktadır*” (Aça, 1999, s. 18).

Şecere-i Terakime’de yer alan Oğuz Kağan Destanı’nda da aile bireyleri arasında yaşanan dinî bir çatışma görülür. Ebülğazi Bahadır Han tarafından yazılan destana göre çatışma şu şekilde gerçekleşir. “*Kara Han’ın büyük hatunundan bir oğlu oldu. Güzelliği aydan, güneşten fazla. Üç gece-gündüz anasını emmedi! Her gece o oğlan anasının rüyasına girip derdi: Ey ana, Müslüman ol; eğer olmazsan, ölürsem ölürüm, senin memeni emmem, demişti. Anası oğluna kıyamadı ve Tanrı’nın birliğine iman getirdi. Ve ondan sonra o oğlan, memesini emdi*” (Ebülğazi Bahadır Han, t.y, s. 25-26). Oğuz Kağan Destanı’nın İslamî varyantında görüleceği üzere Türk kahramanlık destanlarında çatışma, aile bireyleri arasında da gerçekleşebilir. Baba-oğul, anne-oğul ilişkisinde çeşitli nedenlere dayanan çatışmalar görülebilir.

Halk anlatılarının epik kurallarını inceleyen Danimarkalı halkbilimci Axel Olrik, halk anlatılarını (mit, efsane, masal, destan, vb.) “*Sage*” terimiyle adlandırır. Bu terim halk anlatılarını birleştiren bir terimdir. Olrik’e göre, Sage’nin (halk anlatılarının) on üç kuralı bulunur ve bu kurallardan bir tanesi de “*zıtlık kuralı*”dır. Bu kurala göre, Sage’de her zaman “*hüzünlü-neşeli, genç-ihtiyar, büyük-küçük, insan-canavar, iyi-kötü*” vb. gibi bir kutuplaşma bulunur (2006, s. 98-105). Axel Olrik, zıtlık kuralının bir çözümlemesini şu örnekle anlatır: “*Zıtlık kuralı, Sage’nin başkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur. Kahramanlık destanlarımıza, cömertliği nedeniyle sık sık konu olan Danimarka Kralı Rolf buna uygun bir örnektir. Bu nedenle cimri bir rakibe gerek vardır. Yalnız bu örnekte rakibin kimliği değişmekte, bazen Rörik adlı biri bazen de İsveçli Adisi olur. Fakat böyle tek bir zıt kişi bulunsa bile bu anlatı yapısının isteklerini tatmin etmek için yeterlidir*” (Olrik, 2006, s. 105). Olrik’in de belirttiği gibi halk anlatılarının birçoğu, herhangi bir nedene bağlı olarak bir çatışma üzerine kurulur. Köroğlu’nda çatışma, Bolu Bey’inin Köroğlu’nun babasının gözlerine mil çektirmesiyle başlar. Destan, bu doğrultuda gelişir, Köroğlu’nun

kahramanlığı bu çatışma olayı üzerine bina edilir. Çünkü Köroğlu, babasının intikamını alacaktır. Edebî eserlerin kurgusunu oluşturan çatışmalarda intikam önemli bir olgudur. İntikam, “*tıpkı sevgi, nefret, kaygı, hüzüün, kıskançlık vb. gibi insanoğlunda mevcut olan güçlü hislerde birisidir*” (Arvas, 2011, s. 220).

Dede Korkut Kitabı’nın on ikinci hikâyesinde, Dış Oğuz, İç Oğuz’a asi olmuş ve Beyrek, öldürülmüştür. Dış Oğuz’un “*Han Yağmasına*” çağrılmaması hikâyede çatışmayı başlatan ilk motiftir. Bu hikâyede Beyrek’in öldürülmesi ise çatışmayı tetikleyen unsur olmuştur. Beyrek ölürken, “*yarın kıyamet gününde menüm elüm Kazan Hanuñ yakasında olsun menüm kanum Aruza kor-ise*” (Ergin, 2004, s. 249) demiştir.

Buraya kadar detaylıca ele alındığı gibi çatışmalar edebî eserlerin en asli unsurlarıdır. Edebî eserlerde çatışma, düşman tipler aracılığıyla temsil edilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde düşman kavramını ve özelliklerini iyi analiz etmek gerekir. Divanü Lûgati-t-Türk’te (Kâşgarlı Mahmud, 2006) düşman anlamını veren sözcükler şunlardır: **I. Cilt:** *Kır yağı:* gizli düşman, (s.324), *Tıl:* düşmandan yakalanan tutsak, casus, (s.336), *Tüstük:* kinci, (s. 476), *Tütsük kişi:* kinci adam, yaman düşman, (s. 476), *Pusuqluq:* pusu kuran, (s. 496), *Pusuqlug yağı:* pusu kuran düşman, (s.496); **II. Cilt:** *Yaguşmak:* düşmanlık etmek, (s. 90), *Basıkmak:* düşman tarafından basılmak, (s. 116); **III. Cilt:** *Yagıtmak:* düşmanlık etmek, (s. 53), *Yagıkmak:* düşmanlaşmak (s. 76), *Tıl:* düşmandan yakalanan tutsak, casus, (s. 134), *Yagılamak:* düşmanlık etmek, düşmanla savaşmak, çarpışmak, (s. 325-328).

TDK sözlüğünde düşman birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse; aralarında birbirleriyle çatışmaya varacak ölçüde anlaşmazlık olan taraflar; bir şeyin yaşamasına, barınmasına engel olan güç, tutum vb. anlamları verecek şekilde tanımlanmıştır (2011, s. 740). Türk dilinde düşman anlamını veren pek çok sözcük bulunur. Bunlar, “*karım, hasım, yağı, adâvet, hain, kâfir, dost karşıtı*” vb. gibi sıralanabilir. Düşmanın pek çok özelliği bulunur. Düşman, *taş kalpli ve merhametsiz olandır* (Kınacı, 2011, s. 1674), *nefret etmek, kin gütmek, öfke duymak, aldatmak, hainlik*, zarar vermek, onun en bilinen davranışlarıdır. Düşmanın *savaşmak/dövüşmek/vuruşmak, çatışma ve anlaşmazlık çıkarmak, kaba kuvvete başvurmak, arkadan vurmak, cana ve mala kastetmek...*” vb. gibi saldırma şekilleri vardır.

Düşman, kavram itibariyle birbirine karşıt güçlere –savaşan iki veya daha çok devlet gibi– verilen isimdir. Düşman adlandırması, karşıt güçler tarafından yapılır. Toplumsal yaşamdan edebiyata açılan bir pencere olan anlatım türlerinde düşman, toplumsal yaşamdaki rolü ölçüsünde incelenmiştir.

Son yıllarda düşman sözcüğüne ek olarak kullanılan bir başka kavram ise “*öteki*”dir. Öteki kavramı da düşman kavramı gibi çok boyutlu olarak kullanılmaktadır. Öteki, TDK sözcüğünde, -ilk iki anlamı dışında- “*mevcut kültürün içinde dışlanmış olan*” (2011, s. 1862) şeklinde tanımlanmıştır. Öteki, bazen bizden olmayan bazen de el manalarını kapsayandır. Öteki, çoğunlukla başka ülkede doğmuş ve doğduğu ülkenin kültürel değerlerini benimsemiş, herhangi bir neden dolayısıyla bulunduğu ülkede devlete, millete ve onun her türlü geleneklerine göreneklerine yabancı olan kişi ve gruplar olarak da tanımlanabilir. Öteki sözcüğünün düşman kategorisine dâhil edilmesi ise hem zıtlıkların ve kararsızlıkların yarattığı çaresizlikten hem de modern toplumun netliğe verdiği önemden dolayı olmuştur (Özçalık, 2008, s. 1). Ötekinin birtakım özellikleri onun düşman olarak ele alınmasında etkili olmuştur. Öteki, “*kurnazdır, medeni olmayandır, geriliğin temsili ve sebebidir, yaşanan olumsuzluklardan sorumlu olandır, günah keçisidir yani adı çıkandır*” (Özçalık, 2008, s. 4).

Öteki dışlanandır, yani toplum tarafından benimsenmeyendir: Lévi-Strauss beklenmeyen bir durumla karşılaştığında insanda yeniden ortaya çıkma eğilimi gösteren ve kuşkusuz sağlam psikolojik temellere dayanan en klasik tavır, kendimizle özdeşleştirdiğimiz kültürel, ahlaksal, dinsel, toplumsal, estetik biçimlere uzak düşen biçimlerin açıkça yadsınmasından ibaret olduğunu belirtir. Ayrıca insan kendisine yabancı olan yaşam, inanış ve düşünme biçimleriyle karşılaştığında ‘yaban alışkanlıklar’, ‘bu bizden değil’, buna izin verilmemeliydi’ şeklinde dışlayıcı yargılar geliştirerek çeşitli tepkiler gösterir (2013, s. 26).

En bilinen anlamıyla düşman ya da öteki, yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü üzere, “biz”den olmayandır. Burada ifade edilen biz sözcüğü çok anlamlı bir yapıya işaret eder. Buradaki “biz” asıl olandır. Biz sözcüğü sadece kişiye yönelik bir adlandırma da değildir. Biz sözcüğü, “*kültürü yani her türlü gelenek ve görenekleri, inanış şekillerini, toplumsal yaşamın bütün boyutlarını*”, vb. gibi birçok özelliği içerir. Toplumda kabul görmeyen davranışlar ve her türlü inanışlar gibi bu davranış ve inanışlara sahip kişiler de

toplumdan soyutlanır, dışlanır yani ötekileştirilir. Toplumda yaşanan bu süreç, toplumsal yaşamı konu edinen edebî eserlere de yansıtılmıştır. Öteki ve düşman yukarıda ele alınan özelliklerinden dolayı, edebî eserlerde aynı kapsamda değerlendirilmiştir.

Edebî Eserde Düşman Tipinin Özellikleri

Edebî eserlerde çatışmayı doğuran konular kadar, çatışmayı temsil eden şahıslar da son derece önemli fonksiyonlara sahiptir. Çatışma, sözü edilen bu şahıslar aracılığı ile temsil edilir. Yani edebî eserde çatışma, olumlu tiplerin karşısında yer alan ve olumsuz özellikler sergileyen tipler, (biz bunları düşman tipi olarak değerlendiriyoruz) üzerinden yansıtılır.

Edebî eserde düşmanı belirleyen çizgi neye göre belirlenecektir? Bu noktada daha önce tip hakkında verilen bilgilere müracaat edilmiştir. Halk edebiyatına özgü anlatım türlerinde (mit, efsane, masal, destan, vb.) vakayı gerçekleştiren kişiler (alpler, ozanlar, bilge adamlar vd.) tip olarak değerlendirilir. Çünkü bahsi geçen bu kişiler, anlatım türlerinde toplumun kendisine yüklediği rolleri yansıtan tiplerdir. Daha önce tiplerin kendi arzuları için yaşamadıkları belirtilmiştir. Tipin kendine ait özellikleri, toplumun belirlediği çizgilerle sınırlıdır. O, tamamıyla toplumun aynası ve toplumsal değerlerin taşıyıcısıdır. Kısaca toplum, oluşturduğu tipler aracılığıyla can bulur. Tiplerde bir devamlılık vardır; onlar dönemin önemli olaylarını anlatan sıradan karakterler değildir ve zamana yenik düşmezler.

Arkaik destanlardan itibaren kahraman tipi, bir kalıp olarak en son destan ve kahramanlık hikâyeleri numunelerine değin süregelen bir yapı sergilemiştir. Bu kalıp, geçen zamanda yaşanan değişimlerden çok az etkilenecektir. Ama belli bir dönemin moda kişileri gibi tamamen ortadan kaybolmayacaktır. Düşman tipi için de aynı durum söz konusudur. Onun da kendine özgü hususiyetleri bulunmaz. O, toplumdaki bütün kötülüklerin temsilcisidir, adı çıkandır, kötü yani düşman olmak zorunda olandır.

Düşman tipler, toplumda kötü olanın temsilcisidir. Düşman tipi, kötü kişiler, kötü olaylar, sıkıntılar, çaresizlikler, felaketler vb. gibi pek çok şeyin ayna tutulmuş halleridir. Onlar, düzensiz ve başıboş kimselerdir, toplumun çözemediği sorunların kişileşmiş halleridir. O, gelenekleri ve inançları yok sayan, düzene ve intizama uymayan; kendi zevki için değil

toplumun kendisine yüklediği kötü özelliklerden dolayı düşman tipi olarak adı çıkandır.

Düşman tipi nerede bulunur? Edebî eserlerde kişisel ya da toplumsal birçok görevi bulunan, asıl kahramanın karşısında ikinci bir güç yani karşıt bir gücü temsil eden ve düşman olarak adlandırılan olumsuz özelliklerin temsilcisi tipler bulunur. Bu tipler, çoğunlukla kahramanı ulaşmak istediği hedeften uzaklaştırmak için çaba gösterirler. Düşman tipler, vakanın şekillenmesinde çok önemli görevler üstlenirler. “Çatışmanın olabilmesi, vaka zincirinin düğümlenmesi için birinci derecedeki kahramanla temsil edilen tematik gücün karşısında bir hasıma ihtiyaç duyulur” (Aktaş, 1991, s. 153).

Edebî eserde düşman tipi niçin önemlidir? Edebî eserde merkezi konumda yer alan kahraman tipi, bu unvana (kahraman) sahip olabilmek için birtakım görevleri yerine getirmek zorundadır. Genellikle bir çatışma unsurunun çözülmesi ya da düşmanın ortadan kaldırılması şeklinde görülen bu durum, kahramanın kahraman olması yolunda atılan en önemli adımdır. Halk anlatılarında yokluğu düşünülemeyecek iki unsurdan biri kahraman tipi ise diğeri de düşman tipidir. Halk anlatıları incelendiğinde, kahramanın varlık nedeni tamamen düşman tipe bağlanır. Eserlerde çatışma durumunu yaratan bir unsur yani düşman yoksa kahramana gerek duyulması ya da kişinin kahraman olması da mümkün değildir. İncelenen eserlerden ulaşılabilecek ortak sonuç, düşman tipinin nitelikleri, kahraman tipini belirleyen çizgilerin oluşmasına yardımcı olur (Kara Düzgün, 2014, s. 651). Kahramanı daha iyi anlamanın, onu tanımanın yolu düşmanı daha iyi anlamaktan ve tanımaktan geçer. Kahramanı kahraman yapan güç, düşman unsurlar ve kuvvetler sayesinde ortaya çıkar. Bu yönüyle düşünüldüğünde edebî eserde iki cepheden söz etmek mümkündür. A. *Kahraman ve çevresi yani iyiliği simgeleyenler*. B. *Düşman, yani çatışma unsurunu doğuran kuvvetler ve çevresi, diğer bir ifadeyle kötü olanı simgeleyenler*. Edebî eserde sözü edilen bu iki cephe sadece destan için değil, tüm anlatım türleri için geçerli bir durumdur. Masallarda iyiyi simgeleyen unsur ve kişilerin yanında kötüyü simgeleyen unsur ve kişiler de vardır. Efsane ve halk hikâyelerinde ise kahramanın zorda kaldığı durumlarda bir hızır, derviş veya pir yardımına yetişmektedir.

Düşman tipinin ilk örneği hakkında neler söylenebilir? Düşman tiplerin ortaya çıkışının insanoğlunun yaratılışına temellendirilmesi doğru bir

yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda düşünüldüğünde, düşman tipini belirleyen koşullar da az çok ortaya çıkacaktır. Zıtlık ilk insanın yaratılışından itibaren var olan bir olgudur ve tipler aracılığıyla temsil edilir. Tıpkı kahraman tipi gibi düşman tipinin de ilk örneklerinden itibaren aynı işlevleri tekrarladığı söylenebilir. Düşman tipinin ilk örneği Şeytan'da vücut bulmuştur.⁴ İyi ve kötünün kökenine bakıldığında, iyiliği insan ve melekler temsil ederken, kötülüğün tek temsilcisi Şeytan'dır. Şeytan'ın büründüğü bu yapı ve özellikler, yaratılıştan bugüne toplumsal yaşamda ve edebî eserlerde kendisini göstermiştir. Bu çalışmada düşman tipi olarak ele alınan kötü tipler, köken itibarıyla Şeytan'ın kötü hususiyetleriyle ortaya çıkmasına bağlanabilir. Şeytan'ın sahip olduğu olumsuz özellikler, toplumsal yaşamda ve edebî eserde düşman kavramının ve düşman unsurların oluşumunu sağlamıştır.

İlk yazılı edebiyat ürünleri olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nden itibaren edebî eserde düşman olgusunun etraflıca işlendiği görülür. Kül Tigin yazıtından alınan metin, Türkleri o dönemin düşman kavmi olarak bilinen Çinlilere karşı uyarmıştır. **(KT G5)** “... (Çinliler) altın(ı), gümüş(ü), ipeğ(i) (ve) ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırılıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu haklar) yaklaşip yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş. **(KT G6)** İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi suç işlerse, onun boyu(na), halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş. (Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin! Güneyde Çugay dağlarına (ve) Töğültün **(KT G7)** ovasına konayım dersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz” (Tekin, 2006, s. 22-23).

Düşmanın daha önce sıralanan özellikleri bağlamında metin incelendiğinde, düşman unsurun Türk milletini kandırmak için türlü türlü

⁴ Bu konuda ayrıca bakınız: Kur'an-ı Kerim, A'râf Sûresi 11-25. ayetler.

entrikalara başvurduğu ve böylece onu yok etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bilge Kağan, düşmanın ne tür faaliyetlerde bulunduğunu detaylı bir biçimde anlatarak kendisinden sonra gelen nesilleri düşman tehlikesine karşı uyarmıştır.

Masal da barındırdığı düşman unsurları açısından zengin anlatım türleri arasında yer alır. Masalı biçimsel açıdan ele alan Rus halkbilimci Vladimir Propp, masalda yedi kişi tespit eder. Propp'un "*Saldırgan, Bağışçı, Yardımcı, Prenses, Gönderen, Kahraman, Düzmece Kahraman*" adını verdiği bu yedi kişiden ikisi yani *Saldırgan* ve *Düzmece Kahraman*, çatışmayı temsil eden düşman tiplerdir. Bu tipler, kahramana karşı her türlü düşmanlığı yapar ve kahramanı yenmeyi amaçlar (Propp, 2011, s. 80-81).

Propp metodundan hareketle Elâzığ masallarını inceleyen Umay Günay, Propp'un masalda saldırgan tipine *on dokuz* eylem alanı belirlediğini bildirir. Elâzığ masallarında bu eylem alanlarından herhangi bir sapma olmadığını bildiren araştırmacı, Propp'tan farklı olarak Elâzığ masallarında *iki* eylem alanı daha tespit etmiştir. Günay, saldırgan yerine hain adlandırmasını kullanmıştır. Hainin verilen yirmi bir işlevi, onun düşmanlık şekillerini gösterir. "1. *Hain bir kimseyi kaçıır* (A¹). 2. *Hain sihirli vasıtayı zapt eder veya alıp götürür* (A²). 2a. *Sihirli yardımcının zorla ele geçirilmesi veya öldürülmesi bu sınıfın özel tâli sınıfını meydana getirir* (A¹¹). 3. *Hain mahsulü ziyan veya yağma eder* (A³). 4. *Hain gün ışığını ele geçirir* (A⁴). 5. *Hain diğer şekillerde zarar verir* (A⁵). 6. *Hain kahramanı yaralar* (A⁶). 7. *Hain aniden ortadan kaybolmaya sebep olur* (A⁷). 8. *Hain kurbanını ister veya kandırır* (A⁸). 9. *Hain bir kimseyi kovar* (A⁹). 10. *Hain bir şahsın denize atılmasını emreder* (A¹⁰). 11. *Hain bir şahsa veya bir nesneye büyü yapar* (A¹¹). 12. *Hain bir şahsın yerine geçer* (A¹²). 13. *Hain cinayetin işlenmesini emreder* (A¹³). 14. *Hain öldürmeyi gerçekleştirir* (A¹⁴). 15. *Hain bir şahsı hapseder veya alı koyar* (A¹⁵). 16. *Hain tehditle evliliğe zorlar* (A¹⁶). 16a. *Hain akrabalar arasında aynı şekil* (A^{XV1}). 17. *Hain yamyamlık tehdidinde bulunur* (A¹⁷). 18. *Hain gece eziyet eder* (A¹⁸). 19. *Hain harp ilan eder* (A¹⁹). 20. *Hain iftira eder* (A²⁰). 21. *Hain ihanet eder* (A²¹)⁵" (Günay, 1975, s. 265-266).

⁵ (A²⁰)-(A²¹) Umay Günay tarafından Elazığ masallarında tespit edilen düşmanlık şekilleridir.

Kahramanlığın ispatı Oğuz Kağan'dan itibaren tekrar edilen bir motif olmuştur. Oğuz'un yurduna zarar veren gergedanı avlaması, destan geleneğinde kullanılagelen bir motif olmuştur. Dede Korkut Kitabı'nda da Boğaç Han'ın ad alması ve kahraman olması bu duruma bağlanmıştır. Manas Destanı'nın asıl kahramanı olan Manas, tam bir Müslüman olarak gösterilir. Manas'a göre kâfirin hükümdarı olmaktansa Müslümanın kölesi olmak hayırlıdır (İnan, 1998, s. 118). Bey ya da han olmak, hem kişi için hem de toplum için önemli bir statü göstergesidir. Ancak kâfirin beyi ya da hanı olmak dâhi istenilen bir durum değildir. Türk düşüncesinde beyler ve hanlar, kutsal olarak addedilirler. Çünkü *“Han, dağılmış soyları bileştiren devlet yöneticisi, halk birliğinin simgesidir. Dış düşman geldiğinde ilk karşı çıkması gereken kişi handır. O, kahraman cesurluğuna sahip değilse iyi bir karakter değildir. Savaş döneminde yaşayan halkın anlayışı budur”* (İbrayev, 1998, s. 246).

Destanlarda anaerkil dönemden ataerkil döneme geçildiğinde kadınlar düşman güç ve kişiler olarak gösterilmeye başlanmıştır. Çoğunlukla cadı kadın tipinde gösterilen kadın düşmanlar tercih edilmiştir (İbrayev, 1998, s. 73). R. Berdibayev bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: *“Cadı kadın tiplerinin hanlara, yöneticilere akıl verdikleri, düşmanlarının sırlarını bildikleri görülür. Bu kadın toplumunun üstünlüğünün, ihtiyar kadınların bir külte dönüşmelerinin, dünyada her şeyi bilen kişiler olmalarının olağan bir yansımasıdır. Bu nedenle de ihtiyar cadı kadın tiplerinin “dâhiliği”, ataerkil toplum içinde iyiliği ve kötülüğü istedikleri gibi yöneten, sevilmeyen bir güce dönüştü”* (İbrayev, 1998, s. 73-74).

Arkaik destanlardan kahramanlık destanlarına gelince birtakım değişiklikler izlenir. Kahramanlık destanlarında etrafı saran dünyanın tılsımı çözülmüş, sevgili için savaşmanın eski önemi kalmamıştır. Kahramanlık destanlarının başlıca konuları yurt kurmak ve toprağı düşmanlardan temizlemektir. Kahramanların düşmanları da değişmiştir. Arkaik destanlardaki gibi hayal ürünü, olağanüstü güçler, (cadı kadın Mıstan, dev, cin, şeytan, jeztrnak, erjderha vb.) yerine, destanlarda gerçek kişiler, tarihi kişilikler yer almıştır (İbrayev, 1998, s. 81).

Zengin bir kültür birikiminin temsilcisi olan Divan şiiri geleneği de belirli tipler üzerine kurulmuştur. Bu tiplerden birisi de hiç şüphesiz düşman tipidir. Gelenekteki en bilinen adıyla o, âşığın rakibidir. Bu geleneği temsil eden şairler, “rakîb”e türlü lanet ve hakaret eder. Rakîb, insanların

birbirleriyle olan ilişkilerini çekemeyen, kıskanç, hasetçi ve arabozucu tiplerden oluşur, şair ise bu sıralanan nedenlerden ötürü ondan yaka silken, toplumun intikamını alan kahraman durumundadır (Şentürk, 1995, s. XII).

Düşman kavramı ve düşmana ait unsurlar halk şiirinde de fazlaca işlenmiştir. Halk şiirinin konularına göre tasnifini yapan Pertev Naili Boratav bu türe konusu itibariyle taşlama adını verir. Boratav'a göre taşlamalarda "*Belli bir kişiye yönelen kişisel düşmanlık duygularıyla sert sövgüler dile getirildiği kadar, somut bir olgudan, bir olaydan yola çıkarak bir kurumun eleştirisi de yapılır* (1968, s. 300). Halk şiirinde âşıklar, şikâyetçi oldukları konu ve kişileri şiirleri aracılığıyla yermektedir. Bu kapsamda Âşık Ali İzzet Özkan, günün koşullarını "*Belli Değil*" isimli taşlamasında ele almıştır: "*Millet kan uykuda, yurtta soygun var / Hırsız belli değil, iz belli değil / Her tarafta oylum oylum yangın var / Ateş belli değil, köz belli değil / Sağlar can veriyor ölenler vergi / Aslanlar şal giydi, tilkiler kürkü / Her şey pahalandı, geçim ne zor ki / Çarşı belli değil, bez belli değil / Sudan ucuz, bizden fakir hızan yok / Gömlek yok, kefen yok, mezar kazan yok / Hortladı istibdat tad yok, düzen yok / Şeker belli değil, tuz belli değil...*" (Başgöz, 1979, s. 107-108).

Türk Halk Hikâyelerinde Düşmanlık Nedenleri

Halk hikâyelerinde düşman tipi birtakım nedenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Kahramanlık ve aşk konulu Türk halk hikâyelerinde düşman tipinin eylemlerinde ve düşmanlık nedenlerinde belirgin bir farklılaşma görülür. Daha açık bir ifadeyle toplumsal yaşamdaki değişmeler, edebî eserlerdeki kurguyu ve kahramanların niteliklerini etkiler. Kahramanın niteliklerini belirleyen kıstaslar arasında düşmanın özellikleri göz ardı edilmemelidir. Kahramanlık konulu Türk halk hikâyelerinde düşman tiplerin eylemleri, "*vurdulu, kırdılı, ölümlü*" sonuçlanan sahneleri içermektedir. Düşmanlık nedenleri ise daha çok "*dinler arası çatışma, düşmanı yurttan temizleme, hâkimiyet mücadelesi, boylar arasında geleneklerden kaynaklanan anlaşmazlıklar*" vb. şeklinde sıralanabilir. Aşk konulu Türk halk hikâyelerinde ise düşman tipinin eylemleri "*sihir unsurlarına ve ekonomik kısıtlamalara başvurmak, duygusal çıkmazları kullanmak, siyasal çekişmelere yönelmek, sevgili ve aşığı ayırmak için âşığı ülke içi ya da dışına sürgüne göndermek ya da sevgiliyi âşıktan uzaklaştırmak*" vb. şekilde gerçekleşmiştir.

Aşk konulu Türk halk hikâyelerinde düşmanlığın başlıca nedenleri arasında, “*dinler arası çatışma, bey kızı- hizmetçi oğlu gibi alt-üst ilişkisinden yaşanan çatışmalar, başlık parası gibi maddi unsurlardan kaynaklanan çatışmalar*” vb. etkenler öne çıkmaktadır.

Türk halk hikâyelerinde iyi ile kötü arasındaki farklar kesin sınırlarla çizilmiştir. Toplumsal değerlerden taviz verilmez. Dede Korkut Kitabı’nın ilk boyunda geçen “*Yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi*” (Ergin, 2004, s. 78) sözü bunun küçük bir örneğidir. Özellikle Dede Korkut Kitabı’nın ilk hikâyesinden itibaren bu anlayış yerleştirilmeye çalışılmıştır. Hikâyede çeşitli renkler yerine ağ, kızıl, kara gibi belirgin renklere; dalkavukluk riyakârlık, yaranma, yalakalık, gibi unsurlar yerine iyi ile kötü hep belirgin şekilde işlenmiştir (Uç, 2003, s. 51).

İncelenen Türk halk hikâyelerinde düşmanlık nedeni olarak yedi çatışma şekli tespit edilmiştir: Bunlar, “*1. Törenin İhlalinden Kaynaklanan Çatışmalar. 2. Çocuğu Olmayan Beylerin Dışlanmasından Doğan Çatışmalar. 3. İnançlardan Kaynaklanan Çatışmalar. 4. Kıskançlığın Neden Olduğu Çatışmalar. 5. Alt-Üst (Padişah- Köle) İlişkisinden Kaynaklanan Çatışmalar. 6. Maddi Unsurlardan Kaynaklanan Çatışmalar. 7. Kahraman ya da Âşığın Ölümü Yalanıyla Kurulan Çatışmalar*”dan oluşur.

Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi ve Bu Tipin Özellikleri

Türk halk hikâyesinde diğer anlatım esasına bağlı halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi yapı itibarıyla olumlu ve olumsuz olmak üzere iki çeşit tip bulunur. Türk halk hikâyelerinde olumlu tipler olumlu özellikleriyle olumsuz tipler ise çoğunlukla olumsuz özellikleriyle ön plana çıkarlar. Tıpkı olumlu tipler gibi olumsuz tipler de çatışmanın merkezi unsurlarındandır. Edebî eserde çatışma olumlu tipler ile olumsuz tipler arasında kuruludur.

Halk hikâyelerinde düşman kavramı özellikle vurgulanmaktadır. Dede Korkut, Köroğlu, Tahir ile Zühre, Ercişli Emrah ile Selvi Han vb. gibi Türk halk hikâyelerinde, düşman kavramına yönelik birçok açıklama verilmiştir. Dede Korkut Kitabı’nda düşman kavramı etraflıca ele alınmıştır. Hikâyelerde “*karım, hasım, yağı, adâvet, kâfir*” vb. gibi sözcükler, düşman algısını anlatmak amaçlı kullanılmıştır.

Uruz’un esir düştüğü boyda, düşmana yönelik birkaç açıklama dikkat çekicidir: [Uruz Aydur]: “*Berü gelgil ağam Kazan / Deñiz kibi kararup*

gelen nedür / Od gibi şılayup ilduz kibi parlayup gelen nedür / Ağz dilden biş kelime haber maña / Kara başım kurban olsun babam saña/ Didi. Kazan Aydur: Berü gel arslanum oğul / Kara deñiz kibi yaykanup gelen / Kâfirüñ leşkeridür / Gün kibi şılayup gelen / Kâfirüñ başında ıuşıgidur / Ilduz kibi parlayup gelen / Kâfirüñ cıdasıdur / Azgun dinlü yağı kafirdür oğul” (Ergin, 2004, s. 157-158).

Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi, halk hikâyeleri içerisinde vaka yönünden zengin bir hikâyedir. Bu hikâyede düşman, Emrah ile Selvi'nin kavuşmalarını engellemek için birçok faaliyette bulunur. Âşıklar birbirlerine kavuşmak için düşmanlardan kurtulmak zorundadır. Âşık ile düşman ilişkisini bilen Şeyhoğlu Şah Abbas, hizmetkârı Yakup Han'a «*Benden Emrah için bir de Selvi için ferman yazın, aşıkların çilesi, aşıkların düşmanı çoğ olur*» (Bali, 1973, s. 146) diyerek ferman yazılmasını ister. Fermanda, “*Her kim şu iki eşg ehli olana bu yoldan geri dön der en büyük düşmanı tahd-i İsvahan Şeyhoğlu Şah Abbas'dır. İkincisi her kim Emrah'a düşman olur sevgüllüsini Emrah'a çok görür, elinden almağ isder olursa düşmanı tahd-i İsvahan Şeyhoğlu Şah Abbasdır*” (Bali, 1973, s. 146). Şeyhoğlu Şah Abbas'ın ferman yazdırmasındaki amaç, düşmanların âşıklara zarar vermesini önlemektir.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde de düşmana yönelik anlatımlar bulunur. Tahir ile Zühre'nin gizli gizli görüşmelerini padişaha haber veren Arap köle, hilekâr ve bencil olarak adlandırılır. Tahir ile Zühre'yi adım adım takip eden Arap köle, Tahir ile Zühre buluştuklarında durumu Padişah'a bildirir. Bundan dolayıdır ki hikâyeyi düzen anlatıcı “*Su uyur düşman uyumaz*” demiştir. Arap kölenin yaptıklarından canı yanan Tahir, düşman algısını ve ondan şikâyetini şu dördlük ile ifade etmiştir: “*Agyar düşüp araya / Esrarımızı araya / Senden beni ayırıp / Zulmeder biçareye*” (Türkmen, 1983, s. 218-219).

Düşman tipler, “*kötü, kara yüzlü, çirkin, yıkıcı*” gibi sıfatlara sahip olmaları yanında, “*korku, endişe, yılgınlık ve ümitsizlik*” vericidir (Çetin, 2006, s. 146). Düşman tipler *kurnaz, kâfir, dinsiz, dev, şeytan*'dır. *Vurdu-kırdı, savaş, ihanet, her türlü zarar ve zorbalık, nefret etmek, kin gütmek, öfke duymak* yanında; *aldatmak, hainlik, zalimlik, kıskançlık, dedikoduculuk, iftira atmak, taş yürekli ve belâ olmak, menfaat gütmek* vb. gibi eylemleri planlı programlı bir şekilde gerçekleştirirler. Düşman tiplerin *savaşmak/dövüşmek/vuruşmak, çatışma ve anlaşmazlık çıkarmak, kaba*

kuvvete başvurmak, arkadan vurmak, cana ve mala kastetmek...” vb. gibi saldırma şekilleri vardır. Anlatım türlerinin hemen hemen hepsinde, kahramanın ülküsünü gerçekleştirmesine engel olan olumsuz tipleri, düşman tipi olarak adlandırmak mümkündür.

Düşman tipinin en belirgin özelliği planlı ve programlı bir şekilde hareket etmesidir. Aşk konulu hikâyelerde âşığı sevgili yolundan döndürmekle görevli olan düşman tipi, kahramanlık konulu hikâyelerde daha çok savaş içeren sahnelerle görevlendirilmiştir. Düşman tipler, insanlar, hayvanlar ve olağanüstü özelliklere sahip varlıklar olabilir. Yukarıda söz konusu edilen engelleme işlevi bazen doğa tarafından da gerçekleşebilir. Bu guruptaki engelleri doğadan kaynaklanan engeller ya da düşmanlık unsurları olarak değerlendirmek mümkündür. Düşman tipler anlatım türlerinin hemen hemen hepsinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Edebî eserde düşmanı birden çok konumda izlemek mümkündür. Esasında bu durum edebî yaratıcılığın teamüllerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Düşman, kahramanın birinci dereceden yakını yani akrabası olabilir. Düşman, bey ve hanımların hizmetkârları olabilir. Düşman, bey ya da hanım tarafından görevlendirilen özel kişiler (sihirbaz, cellât, zindancı, nöbetçi asker) olabilir. Düşman, kahramanın arkadaş çevresinden olabilir. Düşman sevgilinin arkadaş çevresinden olabilir. Düşman, sevgilinin âşığı olabilir. Düşman, kahramanın ülkesinden ya da tamamen yabancı olabilir. Düşman, farklı dinden veya milletten olabilir⁶.

Halk hikâyelerinde düşman tipler yaratılış itibarıyla iki ana kategoride ele alınabilir. Bunlar *olağan ve olağanüstü düşman* tipidir. Bu tiplerin olağan ve olağanüstü şeklinde adlandırılmasında, yaratılıştan itibaren eserlerdeki rolleri, etki güçleri vb. gibi hususlar etkili olmuştur. Şahıs kadrosu değerlendirildiğinde, Türk halk hikâyelerinde rastlanılan düşman tipler arasında hem olağan hem de olağanüstü düşman tipler tespit edilebilmektedir. İncelenen eserlerde sıradan insanların yanı sıra doğaüstü güçlere sahip insanların da düşman tipi olduğu görülmüştür. Ayrıca cinler, periler, cadılar vb. gibi ilk dönem anlatılarını temsil eden doğaüstü varlıklardan da söz etmek

⁶ Burada verilen özellikler incelenen hikâyelerden hareketle oluşturulmuştur. İncelenen hikâye sayısı arttıkça düşmanın konumunda ve özelliklerinde farklılaşmalar görülebilir.

gerekir. Türk halk hikâyelerinde “*Sihirbaz Düşman Tipi, Cadı Kadın Düşman Tipi, Dev/Tepegöz Düşman Tipi, Peri Kızı Düşman Tipi*” olmak üzere dört olağanüstü düşman tip görülür. Halk hikâyelerinin motif yapısını araştıran Ali Berat Alptekin, sihirle ilgili şu motifleri tespit etmiştir: “*D₅. Büyülenmiş insan, D₁₀₅₁. Sihirli elbise, D₁₇₁₁. Sihirbaz*” (2011, s. 302-304). “Devler” ana başlığı altındaki motifleri tahlil eden Alptekin Türk halk hikâyelerinde cadılarla ilgili şu motifler tespit edilmiştir: *G₂₀₀. Büyücü (cadı), G_{210.0.1}. Cadı karısının görünüşü, G_{241.1}. Bir şeye binen cadı, G₂₄₂. Uçan cadı* (2011, s. 310-311). Hikâyelerde görülen bu nevi büyücü, cadı, sihirbaz gibi isimlerle anılan olağanüstü düşman tipler, aile içinden ya da aile dışından olabilmekle birlikte, olağanüstü güçlerini kullanarak kahraman ile sevgilinin birleşmesine engel olmaya çalışan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Halk hikâyelerinde çok sık görülen sihirbaz düşman tipler, hikâyelerde birbirine âşık gençler arasında bir karaçalıdır. Bu çalışma kapsamında incelenen halk hikâyelerinde bu motiflerin tamamı tespit edilmiştir.

Özellikle destan ve onun devamında gelişen halk hikâyesi türlerinin gelişimi, edebî eserlerde kahramanların rolleri açısından bir değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Destan döneminde edebî eserlerde toplumsal konulara daha fazla yer verilirken halk hikâyesini yaratan sosyal ortamda ise bireyselleşme sürecinin başladığı gözlemlenir. Kahramanlar kendi ülkeleri için hareket ederler. Halk hikâyesine ulaşıldığında artık hikâyenin merkezi tipi Köroğlu’ndaki gibi babasının intikamını almayı amaçlayan bir kahraman ya da sevgilisinin ardından giden bir âşığa dönüşmüştür. Destan döneminde toplumu temsil eden tipler, kimi zaman mitik dönemden aktarılan olağanüstü vasıflarıyla da olsa gerçeklik bakımından sosyal yaşamda rastlanan tipler olarak kabul edilir. Ancak halk hikâyesi döneminde kahramanlar ya da âşıklar, tamamen bu hayatın, günlük yaşamın içinden seçilmişlerdir. Tıpkı merkezi kahramanlar gibi düşmanlar da sıradan insanlardır ve baş edilmesi daha kolay olan tiplerdir. Özetle olağanüstü dönemdeki büyü, bir noktaya kadar destan ve hikâyelerde yer almakla birlikte, edebî eserlerde gerçek hayat meseleleri ve gerçek kişiler, daha fazla görülmeye başlanmıştır.

Toplumsal konulardan yavaş yavaş sıyrılarak bireyselleşme sürecini başlatan Türk halk hikâyeciliği; mit, efsane, masal ve destan gibi anlatım türlerine nazaran daha belirgin, daha tanımlanabilir tipler üzerine

kurulmuştur. Bu durum, özellikle aşk konulu hikâyelerde günlük yaşamda rastlanılan olayların ve tiplerin edebî eserlere yerleşmesini sağlamıştır. Kahraman tipi, âşık tipi, sevgili tipi gibi düşman tipi de istisnaları olmakla birlikte mit ve destan dönemine kıyasla daha olağan özelliklere sahip tiplerden oluşmuştur. Halk hikâyelerinde insanlardan oluşan düşman tipler aile içinden olması yönüyle erkek ve kadın düşman tipler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aile içinden erkek düşmanlar “*Baba Düşman Tipi, Erkek Kardeş Düşman Tipi, Amca Düşman Tipi*”nden oluşur. Aile içinden kadın düşmanlar çoğunlukla “*Anne Düşman Tipi*”nden oluşur. Aile dışından olan düşman tipler de cinsiyet yönüyle ikiye ayrılmıştır. Aile dışından erkek düşmanlar, “*Âşık Düşman Tipi, Vezir Düşman Tipi, Tüccar Düşman Tipi, Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipleri, Çoban Düşman Tipi, Asker Düşman Tipi, Mirasyedi ve Miço Düşman Tipi, Keloğlan Düşman Tipi, Zindancı ve Cellat Düşman Tipleri*”nden oluşur. Aile dışından kadın düşman tipler ise “*Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipi, Münafık Düşman Tipi, Yönetici Kadın Düşman Tipi, Koca Karı Düşman Tipi*”nden oluşur.

Halk hikâyelerinde sıklıkla rastlanılan düşman tiplerden birisi de farklı topluluklardan olan insanlardır. Kahramanlık konulu hikâyelerde görülen farklı topluluklardan ya da milletlerden oluşan düşmanlar, daha çok grup halinde (üç yüz bin kâfir vb.) görülür. Bu gruptaki düşmanlar çeşitli özellikleriyle anılan tiplerdir. Teninin siyahlığında dolayı “kara, esmer vs.” milletinden dolayı, “Arap vs.” lakaplarla isimlendirilir. Bu tipler kahramana uzak gibi görülmekle birlikte çoğunlukla kahramanın ya da âşığın yakın çevresinde bulunurlar. Kahramanı ve âşığı zorda bırakmak için her türlü faaliyeti gerçekleştirirler. Kahramanların çevresinde bulunan, özellikle de renk özellikleriyle “ak-kara” vurgulanan bu tipler, halk anlatılarında ten renklerine bağlı olarak birtakım işlevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Daha açık bir ifadeyle, ak lakaplı tipler [aksakallı ya da saçlı] kahramanlar herhangi bir nedene bağlı olarak yardıma ihtiyaç duydukları anda çoğunlukla iyi özellikleriyle; kara lakaplı tipler ise aşk, gurur, kıskançlık gibi sebeplerin doğurduğu durumlarda çoğunlukla kötü özellikleriyle hikâyelerdeki yerlerini alırlar (Köse, 1993: 98).

Dede Korkut Kitabı’nda önemli bir düşman tip de sürekli mücadele içinde olunan kâfirlerdir. On iki hikâyede adı tespit edilen kâfirler şunlardır: “*Bayburt Hisarı Beyi, Tekür, Kara Tekür, Toman, Şöklı Melik, Arşun Oğlu*

Direk Tekür". Sözü edilen bu düşman tipler, genel olarak dinî inançları dolayısıyla kâfir olarak adlandırılırlar. Hikâyelerde çoğunlukla merkezi çatışma beyler ve kâfirler üzerine kuruludur. Kâfir düşman tiplerinin en belirgin sıfatları "*kanlı, azgın dinli, kara donlu, acımasız*" vb. şeklinde sıralanabilir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda kâfir düşman tipiyle ilgili şu bilgilere yer verilir: Düzmürd Kal'asının "... *bir teküri var idi. Adına Arşun oğlu Direk Tekür dirler-idi. Ol kâfirüñ altmış arşun kâmeti var-idi. Altmış batman gürz salar-idi, katı möhkem yay çeker-idi*" (Ergin, 2004: 199). Halk hikâyelerinde görülen bu düşman tipler genel olarak "*Arap ve Kara Düşman Tipi*" olarak ele alınır.

Türk halk hikâyelerinde insanlardan başka düşman tipler de gözlenir. Sözü edilen bu düşman tipler hayvanlardan oluşur. Birçoğu Dede Korkut Kitabı'nda görülen bu düşman tipler kahramanın geleceğini tayin etmesinde oldukça önemli görevler üstlenirler. Boğaç Han'ın öldürdüğü Boğa, Kan Turalı'nın öldürdüğü canavarlar (Boğa, Deve, Aslan) bu grupta ele alınabilir. Hayvan düşman tipi aşk konulu hikâyelerden Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde de görülür. Buradaki hayvan düşman tipi ise rüyada görülen bir kara köpektir.

Aşk ve kahramanlık konulu halk hikâyelerinde tabiat unsurları da bazı durumlarda kahramanları zor durumda bırakır. Üç günde sevgilisinin düğününe yetişecek olan bir âşğın önüne çıkan nehir gibi bazı tabiat öğeleri kahramanların hedeflerine ulaşması kısa süreli de olsa engellenir. *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde, Aslı'nın peşinden giden Kerem, geniş bir coğrafyayı diyar diyar gezer. Yoldaşı Sofu'yla birlikte birçok engelle karşılaşan Kerem, engelleri bir bir aşarak Aslı'ya kavuşur. Âşık Garip, Şah Senem'in Şah Velet ile evleneceğini işitince aceleyle yola koyulur. Yolda önüne uzunca bir nehir çıkar. Nehre atlamayı düşünür; fakat can tatlı gelir: "... *Hemen heğbesi arkasına alub, "aşkla, bir gidiş gitti ki, şöyle rüzgâr gibi. Bu minval üzere, tamam üç gün üç gece gitti. Dördüncü gün öğlen vakitlerinde, koca âşkın önüne bir ırmak çıka geldi. Derya misâli. Hemân oradan üç saat sağına, üç saat soluna gitti. Bir geçidini bulamadı*" (Türkmen, 1995, s. 178).

Bu çalışmada tiplerle ilgili bilgi verilen bölümlerde, tiplerde bir süreklilik olduğu belirtilmişti. Araştırmacıların halk edebiyatı verimlerindeki tüm kişileri tip olarak kabul ettiği de ayrıca vurgulanmıştı. Ancak incelenen hikâyelerde, bazı düşmanların sadece çözümlenen hikâyelerle sınırlı olduğu

görülmüştür. Bu durum tip olgusundaki süreklilik vurgusuna uymamaktadır. Dolayısıyla adı geçen düşmanları tip olarak değerlendirmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Bu düşünceden hareketle çalışmada adı geçen kişiler, tip özelliği kazanamamış düşmanlar olarak ele alınmıştır. *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde hekimbaşı gerçekleştirdiği işlevler dolayısıyla, gelenekteki diğer hikâyelerde sıklıkla rastlanılan “sihirbaz, cadı, büyücü” vb. gibi tipleri temsil etmektedir. Ancak hikâyedeki ismi hekimbaşdır. Bu yüzden bu başlık altında ele alınmıştır. Yukarıda sıralanan tiplerin en bilinen işlevleri kahramanı devre dışı bırakma ya da ortadan kaldırmaktır. Hikâyedeki adıyla Bahtikâr, Şirin'in aşkına düşen Hüsrev'e çare bulmaya çağrılan ve tıp bilgisi olan bir tiptir. *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde, Şirin'in teyzesi Mehmene Banu da Ferhat'a âşıktır ve Ferhat ile Şirin'in arasına engel koyar. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde Tahir'i öldürmeye çalışan Göl Padişahı'nın kızları da tip özelliği kazanamayan düşmanlardır. Bu çalışmada incelenen Türk halk hikâyelerinden hareketle düşman tipler şu şekilde tespit edilmiştir. (Bakınız Ek: 1)

Sonuç

Bu makalede halk hikâyelerinde düşman tipler belli bir plan dahilinde çözümlenmiştir. Bu kapsamda düşman tipi yaratılış itibarıyla “*olağanüstü*” ve “*olağan*” olarak iki ana başlıkta ele alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen halk hikâyelerinde dört farklı olağanüstü düşman tipi tespit edilmiştir. Sözü edilen bu düşman tiplerin sahip olduğu birçok özellik onların olağanüstü düşman kategorisinde ele alınmasında etkili olmuştur.

Halk hikâyeleri, gerçek yaşamın konu alındığı anlatım türlerindedir. Bu hikâyelerde ya tamamıyla gerçek ya da gerçeğe yakın olaylar ele alınır. Bu gerçekten hareket edilerek, halk hikâyelerinde gerçeğe yakın tiplerin daha etkin olarak rol oynadığı söylenebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde halk hikâyelerindeki olağan düşman tiplerinde bir artış gözlenecektir.

Halk hikâyelerinde olağan düşmanlar başlığı altında “*insanlar, hayvanlar ve tabiat*” ele alınmıştır. İnsanlardan oluşan düşman tipler, cinsiyet yönüyle erkek ve kadın olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İncelenen hikâyelerde düşman tipler, cinsiyet açısından yapılan bu sınıflandırmadan hareketle, aile içinden veya aile dışından olması yönüyle taranmıştır. Halk hikâyelerinde aile içinden erkek düşmanlar, “*baba, erkek kardeş ve amca düşman tipleri*”nden

oluşur. Bu kategoride yer alan düşman tipler sayı olarak çok değildir. Bunda akrabalık bağlarının etkili olduğu söylenebilir.

Halk hikâyelerinde aile dışından düşman tipler, aile içinden düşman tiplere oranla daha fazla görülür. İncelenen hikâyelerde aile dışından olan “âşık tipi, vezir tipi, tüccar tipi, elçi, haberci ve casus tipi, çoban tipi, asker tipi, mirasyedi ve miço tipi, keloğlan tipi, zindancı ve cellât tipi” den oluşan toplam dokuz farklı erkek düşman tiplerle karşılaşmıştır. Bu tiplerin birçoğu kahramanın ya da âşikların karşısına benzer eylemler için çıkar.

Halk hikâyelerinde aile içinden olan kadın düşman tipi ise genellikle sevgilisinin (Zühre'nin, Aslı'nın, vb. gibi) annesidir. Bu tip düşmanlar, genellikle âşığı kendilerine yakıştırmazlar; kızlarını bir bey ya da padişah oğluya başgöz etmek isterler ve bu amaca yönelik olarak pek çok eylemde bulunurlar. İncelenen hikâyelerde dikkati çeken bir başka husus da anne düşman tiplerin çözüm üretemedikleri durumlarda, sihirbaz ya da cadı gibi olağanüstü düşmanlardan yardım istemesidir. Bazı hikâyelerde gözlenen bu durum, kahraman ve çevresi gibi düşman ve çevresinde de bir birliktelik olduğunun en açık kanıtıdır.

Halk hikâyelerinde, “elçi, haberci ve casus düşman tipleri, yönetici kadın düşman tipleri, kocakarı düşman tipleri” olmak üzere aile dışından olan üç kadın düşman tip tespit edilmiştir. Bunlar, farklı hikâyelerde değişik fonksiyonlar üstlenmekle birlikte, elçi grubunda yer alanlar âşık ve sevgilinin yaptıklarını asıl engel olarak görülen anne ya da baba düşman tiplere haber verirler. Kocakarı düşman tipler ise çoğunlukla âşığın ölümü haberini sevgiliye ya da sevgilinin ölüm haberini âşığa verirler.

İncelenen hikâyelerde bazı düşman tipler ise farklı topluluktan ya da milletten olması yönüyle özellikle vurgulanmıştır. Bu grupta yer alan düşman tipler, mensup oldukları millet veya inanç açısından “Arap, Ermeni, kara, siyah, kâfir, dinsiz”, vb. adlarla anılırlar. Bu düşman tiplerin pek çoğunun hikâyelerdeki görevi, asıl düşman tipler olarak nitelenen anne, baba ya da yönetici düşman tiplerin hizmetinde bulunmaktadır.

İncelenen aşk hikâyelerinde düşmanın işlevi, âşık ve maşukun kavuşmasının engellemeye çalışmak olmuştur. Kahramanlık konulu hikâyelerde ise düşman tipi pek çok fonksiyonda bulunabilir. Yağma, hâkimiyet mücadelesi ana çatışma unsurları arasında gözlenir. Bu hikâyelerde düşman tipler (Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Ferhat ile Şirin vb.)

gerçekleştirdikleri işlevlerle hedefine ulaşırken, kimi hikâyelerde (Âşık Garip, Asuman ile Zeycan, Ercişli Emrah ile Selvi Han) ise iyi olan-kazanan âşık ve sevgilidir. Düşmanın akıbeti ise her zaman aynıdır. Bir masal motifinde olduğu gibi iyiler ödüllendirilir; kötü olanlar kaybetmeye mahkûmdur ve hatalarının cezasını ölümle çekerler.

Ek: 1 Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipler

		Kerem ile Ash Hikâyesi	Âşık Garip Hikâyesi	Asuman ile Zeycan Hikâyesi	Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi	Ferhat ile Şirin Hikâyesi	Tahir ile Zühre Hikâyesi	Dede Korkut Hikâyeleri	Köroğlu Destanı	
Türk Halk Hikâyesinde Düşman Tipler										
Olağanüstü Düşman Tipler	Sihirbaz Düşman Tipi	X				X	X			
	Cadı Düşman Tipi	X								
	Tepegöz Düşman Tipi							X		
	Peri Kızı Düşman Tipi							X		
Türk Halk Hikâyesinde Görülen Olağan Düşman Tipler	Aile İçinden Erkek Düşman Tipler	Baba Düşman Tipi	X	X	X			X	X	
		Erkek Düşman Tipi				X			X	
		Amca Düşman Tipi							X	
	Aile Dışından Erkek Düşman Tipler	Âşık Düşman Tipi	X	X		X	X	X	X	
		Vezir Düşman Tipi				X				
		Tüccar Düşman Tipi		X			X			X
		Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipleri				X		X	X	
		Çoban Düşman Tipi							X	
		Asker Düşman Tipi				X	X	X	X	X
		Mirasyedi ve Miço Düşman Tipleri		X						
	Keloğlan Düşman Tipi		X							
	Zindancı ve Cellât Düşman Tipleri				X		X			
	Aile İçinden Kadın Düşman Tipler	Anne Düşman Tipi	X		X			X		
Aile Dışından Kadın Düşman Tipler	Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipleri					X				
	Münafık Düşman Tipi			X			X			
	Yönetici Kadın Düşman Tipi							X		
	Kocakarı Düşman Tipi		X			X				
Farklı Topluluktan Düşman Tipler	Arap Düşman Tipi						X	X		
Diğer Düşmanlar	Hayvan Düşman Tipleri						X	X		
	Düşman Unsur Olarak Tabiat	X	X							

Kaynakça

- Aça, M. (1999). “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahramanlar”. *Milli Folklor*. Yıl: 11, Sayı: 44, Sayfa: 18-23.
- Aça, M. (2003). “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”. *Milli Folklor*. Yıl: 15, Sayı: 58, Sayfa: 67-75.
- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arvas, A. (2011). “Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri”. *ACTA TURCICA*. “Kültürümüzde İntikam”, (E. Gürsoy ve H. Oytun, Ed.). Yıl: III, Sayı: 1/2 Ocak, Sayfa: 219-233.
- Aydınalp, H. (2010). “Sosyal Çatışma ve Din”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 2, Sayfa:187-215.
- Bali, M. (1973). *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Başgöz, İ. (1979). *Âşık Ali İzzet Özkan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Boratav, P. N. (1968). “Halk Şiiri”. *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Cilt: XIX, Sayı: 207, 299-340.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çetin, N. (2006). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Edebiyat Otağı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). “Medya ve Geleneksel Kültür Bağlamında Aşıklık Geleneği Dinleyici Tipolojisine Doğru”. *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Medya ve Geleneksel Kültür Sektör Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Sayfa: 53-60.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ebülgazi Bahadır Han (yby). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. (M. Ergin, Haz.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ekici, M. (1999). “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları. Sayfa:123-138.
- Eliuz, Ü. (1999). “Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler”. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları. Sayfa: 139-156.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, U. (1975). *Elâzığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*. (A. A. Çınar Akt.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (2007). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-III “Tip Tahlilleri”*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara Düzgün, Ü. (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yayınları
- Karip, E. (2003). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk (I, II, III, IV)*. (B. ATALAY Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kınacı, C. (2011). “Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu’nun Şiirlerinde “Kendi” ve “Öteki” İmajı”. *Turkish Studies*. 6/3 Yaz, Sayfa: 1663-1678.
- Köse (Yayın), N. (1993). “Türk Halk Hikâyelerinde Ak, Kara ve Arap vasıflı Tipler”. *Eğitim Bilimleri Dergisi*. İzmir: Buca Eğitim Fakültesi Yayın Organı. Yıl:2, Sayı: 3, Sayfa: 89-99.

- Lévi-Strauss, C. (2013). *İrk, Tarih ve Kültür*. İstanbul: Metis Yayıncılık
- Olrik, A. (2006). “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”. (A. Erkan, Çev.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık. Sayfa: 98-111.
- Özarslan, M. (2006). *Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Özçalık, S. (2008). “Ötekileştirme ve İşlevleri”. *Karaburun Bilim Kongresi*. İzmir 5-7 Eylül, C-3 Oturumu: Değişen Dünya / Değişmeyen Öteki. (Yayınlanmamış Bildiri). Sayfa: 1-7.
- Propp, V. (2008). *Masalın Biçimbilimi*. (M. Rifat ve S. Rifat, Cev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saçkesen, A. (2003). *İzmir’de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Halkbilimi Anabilim Dalı. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Saltık Özkan, T. (2010). “Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler”. *Millî Folklor*. Yıl: 22, Sayı:25, Sayfa: 81-90.
- Şentürk, A. A. (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib’e Dair*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tekin, M. (2012). *Roman Sanatı Romanın Unsurları: I*. Ankara: Ötüken Yayıncılık.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toksoy Çeber, Dd. (2010). “Dramatik Yapıda Çatışma”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 24, Sayfa: 147-163.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. (Ş. H. Akalın Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türkmen, F. (1983). *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, F. (2005). “Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. Cilt: VI, Sayı: I, Sayfa: 235-239.
- Uç, H. (2003). “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi”. *Millî Folklor*. Yıl: 15, Sayı: 60, Sayfa: 47-56.

Mehmet Âkif Ersoy'un 'Cenk Şarkısı' ve 'Ordunun Duası' Şiirlerinde İstiklâl Marşı'nın İpuçları

Received/Geliş: 14.03.2018
Accepted/Kabul: 10.05.2018

Fatih SAKALLI*

Öz

Bu makalede Mehmet Âkif Ersoy'un İstiklâl Marşı'nı hangi şartlarda yazdığı, şiirin nasıl İstiklâl Marşı olarak kabul edildiği, bestelenişi anlatıldıktan sonra Mehmet Âkif Ersoy'un Cenk Şarkısı ve Ordunun Duası şiirlerine yer verilecektir. O şiirlerdeki bazı mısralarla İstiklâl Marşı'ndaki bazı mısralar karşılaştırılarak Mehmet Âkif Ersoy'un İstiklâl Marşı adlı şiir metnini aslında önceden zihninde yazmaya başladığı ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, İstiklâl Marşı, Cenk Şarkısı, Ordunun Duası, Şiir

Tips of Mehmet Akif Ersoy's Independence Anthem in 'Cenk Song' and 'Ordunun Duası' Poetry

Abstract

In this article Mehmet Âkif Ersoy's poems of Cenk Sarkısı and Ordunun Duası will be placed on Mehmet Âkif Ersoy's terms and conditions on which he wrote the Independence Anthem, how the poem was accepted as the Independence Anthem, and the composition of Mehmet Âkif Ersoy. Some poems in those poems and some poems in the Independence Anthem are compared and it will be tried to prove that Mehmet Âkif Ersoy originally started to write the poem "İstiklâl Marşı" in his mind.

KeyWords: Mehmet Âkif Ersoy, Independence Anthem, Cenk Sarkısı, Ordunun Duası, Poetry

*Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, fsakalli@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-3706-0942

Giriş

Genel Kurmay, İstiklâl Savaşı'nın en çetin günlerinde Milli Eğitim Bakanlığına başvurarak devam eden savaşımızın manasını anlatacak, halka ve askere heyecan verecek ve diğer milletlerde bulunan marşlara benzeyecek bir marş yazılmasını ister. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı bütün kuruluşlara bir genelge göndererek ve gazetelere ilan vererek 'İstiklâl Marşı' hazırlatmak için bir yarışma düzenler. Kazanan şiir için 500 lira ödül verileceği duyurulur. Mehmet Âkif, işin içinde para olduğu için yarışmaya katılmak istemez. "Hem Hamdullah Suphi'nin ricası hem de Balıkesir milletvekili Hasan Basri Çantay'ın iknası sonucu Âkif, marşı yazmaya karar verir." (Çetin, 2017: 24) Bunun üzerine Âkif, Ankara Taceddin Dergâhı'nda 'kahraman Ordumuza' ithafli bir şiir yazar ve yarışmaya gönderir. Yarışmaya 724 şiir katılır. Bakanlık bu şiirleri değerlendirmek için komisyon kurar. Yarışmaya katılan şiirler tek tek okunur ve içlerinden 6 şiir (Hüseyin Suad'ın, Ali Suavi'nin, Kemalettin Kamu'nun, İskender Haki'nin, Muhittin Bey'in, Mehmet Muhsin'in şiirleri) (İstiklâl Marşı ile 7 şiir) elemeyi geçerek Meclis Matbaası tarafından bastırılarak milletvekillerine dağıtılır. 12 Mart 1921 tarihinde Mehmet Âkif Ersoy'un yazdığı şiir Meclis kararı ile 'İstiklâl Marşı' olarak kabul edilir. "Âkif, marşın bazı kısımlarını Taceddin Dergâhı'nda kendinden geçmiş dalgın hallerde, gece uyku aralarında, bazı kısımlarını da Mecliste meclis görüşmeleri sırasında, bazı kısımlarını Hâkimiyet-i Milliye gazetesi idarehanesinde yazar 7 Şubat 1921 tarihinde yazılması tamamlanan marşın konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 26 Şubat 1921 ve 1 Mart 1921 tarihlerinde görüşülür. Hamdullah Suphi, mecliste Âkif'in şiirini 12 Mart 1921 tarihli meclis görüşmesinde okur. Milletvekilleri hararetle alkışlarlar. Meclis, İstiklâl Marşı'nın nasıl seçilmesi gerektiği üzerinde tartışır. Tartışmalar sonunda Atatürk'ün reisi olduğu meclis, Âkif'in şiirini büyük bir oy çokluğuyla Türk İstiklâl Marşı olarak kabul eder. Burdur milletvekili olan Âkif, o sırada borçlu olmasına ve sırtında giyecek paltosu olmamasına rağmen yarışma ödülü olarak konan 500 lirayı alıp kimsesiz kadın ve çocuklara iş, sanat öğretme ve fakirlikle mücadele amacındaki 'Darülmesai' adlı kuruma bağışlar. İstiklâl Marşı'nı Safahat adlı kitabına da almaz. Bunun sebebini de şöyle açıklar: Onu millete hediye ettim. Artık o milletindir. Benimle alakası kesilmiştir. Zaten o milletin eseri, milletin malıdır. Ben yalnız gördüğümü yazdım." (Çetin, 2011: 20-22) Daha sonra Maarif Vekâleti İstiklâl Marşı'nın

bestelenmesi için de bir yarışma açar. Bu yarışmaya katılan 24 beste arasından Ali Rifat Çağatay'ın bestesi birinci seçilir. 1924'ten 1930'a kadar okullarda ve resmi toplantılarda bu besteli hâli okunur. 1930 yılında ise Cumhurbaşkanlığı Orkestrası şefi Zeki Üngör'ün bestesi, milli marş olarak kabul edilmiştir. Ve o günden sonra İstiklâl Marşı bu hâliyle okunmaktadır. “Mehmet Âkif, İstiklâl Marşı'nı başarılarından, zaferlerden duyduğu heyecanla yazmamış. Hatta ufukların karanlık olduğu bir zamanda, başarının pek ümit edilmediği, zaferin hayal olarak görüldüğü günlerde kaleme almıştır. Mehmet Âkif, İstiklâl Marşı'ndan önce marş benzeri şiirlerde yazmıştır. Bunlardan ilki Balkan Harbi (1912) sırasında yazılan Cenk Şarkısı'dır. Mehmet Âkif daha sonra İstiklâl Marşı'nda ifade edeceği bazı temaları bu şiirde de kullanmıştır. Diğer şiir yine Milli Mücadele sırasında yazılan ve Erkân-ı Harbiye Riyaseti tarafından orduya tamim olunan ‘Ordunun Duası’(1920) şiiridir.” (Doğan, 2011: 187,197)

Mehmet Âkif Ersoy, İstiklâl Marşı gibi Cenk Şarkısı ve Ordunun Duası şiirlerini de Safahat'a almamıştır. İstiklâl Marşı'nın kahraman ordumuza ithaf eden şair, Cenk Şarkısı şiirini de Balkan Harbi'ne giden kahraman askerlerimize ithaf etmiştir. Ordunun Duası şiiri de yine kahraman ordumuzu yüreklendirmek için yazılmıştır. Bu üç şiirin ortak özelliği hepsinin aynı zamanda bestelenmiş olmasıdır. “Ordunun Duası, Ali Rifat Çağatay tarafından nihavent makamında marş formunda bestelenmiş, Cenk Marşı ise Mustafa Cahit Atasoy tarafından rast makamında bestelenmiştir.” (Kaymaz, 2009: 119, 120) İstiklâl Marşı, Türk milletinin değerlerini, tarihini, kültürünü, inançlarını vb. bilen, duyan, hisseden bir şair olan Mehmet Âkif Ersoy tarafından yazılmıştır. Nitekim yarışmaya katılan yedi yüzü aşkın şiire rağmen özellikle bu şiirin yazılmasının Âkif'ten istenmesi ve onun bu yarışmaya katılması için ikna edilmesi, hiç kimsenin bu metni Âkif kadar ince bir şekilde işleyerek yazamayacağını da göstermektedir. “İstiklâl Marşı her insanın yazabileceği bir metin değildir. Çok önemli vasıfları haiz kişilerin başaracağı bir iştir. Milletini tanıyan, onun değerleriyle bütünleşmiş, söylediklerini yaşayan, samimi, fedakâr, mütevâzi, sağlam karakterli, ağlayan, ağlatan, hisseden, söyleyen bir sanatçı böyle bir metni yazabilecektir. Bu başarı Mehmet Âkif Ersoy'a nasip olmuştur... İstiklâl Marşı'nda kavramlar, hedefler ve istekler belli bir tertip ve düzen içinde yerleştirilmiştir... Marşın kuruluşu ustacadır. On kıta içinde bir millet için gerekli moral değerler yer almıştır.

Ümit, cesaret, yüce değerler, kimlik tanımı, kendini bilme, vatanın önemi, toprağın vatan oluşunu sağlayan unsurlar; rahat, müsterih, asude eda ve şükran ifadesi ile final kıtasına ulaşılır... İstiklâl Marşı'nda sanatçının planladığı bir kompozisyon vardır... Marşın kompozisyonunda Âkif okuyucuyu veya dinleyiciyi zihnen ve bedenen canlı bir ortamda gezdirir." (Elmas, 2006: 87-89)

Banarlı da yazısında İstiklâl Marşı'nın şiir kalitesini ve zengin manasını şu cümleler ile açıklar: "Türk İstiklâl Marşı, gerek söz gerek şiir kalitesi bakımından yeryüzündeki milli marşların hiçbirisiyle ölçülemeyecek kadar üstün ve zengin manalı bir şiirdir. Bu marşı, Türk milleti gibi hükümlan olmak için yaratılmış bir milletin bir gün bir İstiklâl Harbi yapmasındaki büyük tezadı çok iyi kavramış bir şair söylemiştir." (Banarlı, 1987: 22) İstiklâl Marşı'nın beslendiği kaynakları ise şu üç maddede toplamak mümkündür: "1. Türk milletinin tarihi birikimi ve tarih şuuru 2. Türk milletinin inanç sistemi 3. Türk milletine, emperyalist olarak muhatap olan batının tavrı" (Öztürk, 1987: 56) Bugüne kadar İstiklâl Marşı hakkında birçok kitap, makale vb. yazılmış, çeşitli toplantılar yapılmıştır. Mehmet Âkif Ersoy'un İstiklâl Marşı'nda kullandığı bazı kelimeler ve söz grupları sebebiyle zaman zaman eleştirildiği olmuştur. Hatta daha da ileri gidilerek İstiklâl Marşı'nı Mehmet Âkif Ersoy'un yazmadığı dahi iddia edilmiştir. Bu makale ile Âkif'in İstiklâl Marşı'ndan daha önce yazdığı Cenk Şarkısı ve Ordunun Duası şiirlerindeki mısralardan hareketle milli şairimizin İstiklâl Marşı'nı aslında zihninde çok önceden yazmaya başladığı gösterilmeye çalışılacaktır.

CENK ŞARKISI

Yurdunu Allâh'a bırak, çık yola:
Cenge! deyîp çık kî vatan kurtula.
Böyle müyesser mî gazâ her kula?
Haydî levend asker, uğurlar ola.

Ey sürüden arkaya kalmış yîğît!
Arkadaşın gîtî, yetiş sen de gît.
Bak ne diyor, **cedd-î şehîdîn**, îşît: / *Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır,*

atanı (6. 3)

Durma gît evlâdım, uğurlar ola.

Durma gît evlâdım, açıktır yolun...

Cenge sıvansın o bükülmez kolun;

Süngünü tak, ön safa geçmiş bulun.

Uğrun açık olsun, uğurlar ola.

Yerlerî yırtan sel olup taşmalı!/*Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner aşarım*(3. 3.)

Dağ demeyîp, taş demeyîp aşmalı!/*Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım*(3. 4)

Sendekî coşkunluğa el şaşmalı!

Haydî gît evlâdım, uğurlar ola.

Yükselerek kuş gibi Balkanlara,

Öyle satır at ki kuduz Bulgar'a:

Bir daha Osmanlı'ya güç sırtara!

Gît de gel evlâdım... Uğurlar ola.

Düşmana çiğnetme bu toprakları!/*Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın.* (5. 1)

Haydî kılıçtan geçir alçakları!

Leş gibi yatsın kara bayrakları!

Kahraman evlâdım, uğurlar ola.»

Balkan'ı bildinmi nedir, hemşeri?

Sevgili ecdâdının en son yerî.

Bir sıra isterdin a çoktan berî

Şimdi tamam vakti... Uğurlar ola.

Balkan'ın üstünde sızan her pınar

Bir yararır, durmaz içinden kanar!

Hangi taşın kalbini deşsen: Mezar!/*Şüheda fişkiracak toprağı sıksan,*

şühedâ (7. 2)

Gör ne mübârek yer... Uğurlar ola!

Eş hele bîr dağları örten karı, / *Bastığın yerleri toprak diyerek geçme,
tanı!* (6. 1)

Ot değil onlar, dedenîn saçları! / *Düşün altındaki binlerce kefensiz
yatani*(6. 2)

Dinle: Şehîd seslerîdir rüzgârı!

Durma levend asker, uğurlar ola.

Ey vatanın şanlı gazâ mevkîbî,

Saldırınız düşmana arslan gibî.

İşte Hudâ yâverînîz, hem Nebî.

Haydî gîdîn, haydî, uğurlar ola.

(1912) Mehmet Âkif Ersoy

ORDUNUN DUASI

Yılmam ölümden, yaradan, askerim

Orduma 'Gazi' dedi Peygamber'im

Bir dileğim var ölürüm isterim / *Cânicânanı bütün varımı alsın da
Hûda*(7. 3)

Yurduma tek düşman ayak basmasın / *Arkadaş! Yurduma alçakları
uğratma sakın* (5.1)

Amin desin hep birden yiğitler

Allahu ekber gökten şehitler

Amin! Amin! Allahu ekber

Türk eriyiz silsilemiz kahraman / *Kahraman ırkıma bir gül... Ne bu
şiddet bu celâl?*(2. 2)

Müslümanız Hakk'a tapan Müslüman / *Hakkıdır, Hakk'a tapan
milletimin İstiklâl* (2. 4)

Putları Allah tanıyanlar, aman

**Mescidimin boynuna çan asmasın/ Değmesin ma'bedimin göğsüne nâ-
mahrem eli (8. 2)**

Amin desin hep birden yiğitler
Allahu ekber gökten şehitler
Amin! Amin! Allahu ekber

Millet için etti mi ordum sefer
**Kükremiş arslan kesilir her nefer / Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner,
aşarım (3. 3)**

Döktüğü kandan göğe vursun zafer
Toprağa bir damlası boşa akmasın/ Sana olmaz sonra dökülen
kanlarımız helâl (2. 3)

Amin desin hep birden yiğitler
Allahu ekber gökten şehitler
Amin! Amin! Allahu ekber

Ey ulu Peygamberimiz neredesin
Dinle minaremde öten gür sesin / Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli
(8. 3)

Gel! Bana yar ol ki cihan titresin
Kimse dönüp süngüme yan bakmasın/ Hangi çulgın, bana zincir
vuracakmış? Şaşarım! (3.2)

Amin desin hep birden yiğitler
Allahu ekber gökten şehitler
Amin! Amin! Allahu ekber

(19 Haziran 1920) Mehmet Âkif Ersoy

Cenk Şarkısı şiirinin ikinci dördlüğünün üçüncü mısraında “Bak Ne Diyor Cedd-i Şehidin, İşit” mısraı ile İstiklâl Marşı’nın altıncı dördlüğünün üçüncü mısraındaki “Sen Şehit Oğlusun, İncitme, Yazıktır, Atanı” mısraındaki ‘cedd-i şehit’ ile ‘şehit oğlusun’ ifadeleri şehit bir neslin torunları

olduğumuzu ve vatan savunmasında da, zorluklarla mücadelede de o şehit nesle yakışır bir şekilde hareket etme zorunluluğumuzu ifade eder.

Cenk Şarkısı şiirinin dördüncü dördlüğünün birinci ve ikinci mısralarındaki “Yerleri Yırtan Sel Olup Taşmalı”, “Dağ Demeyip, Taş Demeyip Aşmalı” ifadeleri ile İstiklâl Marşı'nın üçüncü dördlüğünün üçüncü ve dördüncü mısralarında yer alan “Kükremiş Sel Gibiyim; Bendimi Çiğner Aşarım” ve “Yırtarım Dağları Enginlere Sığmam Taşarım” ifadeleri ise bağımsızlık ve vatan için her engeli aşmak zorunda olan bir milletin kararlılığı ve bu engelleri aşmak için her şeyi yapabileceği vurgulanır. Aşmak ve taşmak kelimeleri ile de her şartta güçlüklerin üstesinden gelmek için mücadele edileceği belirtilmek istenir.

Cenk Şarkısı şiirinin altıncı dördlüğünün birinci mısraındaki “Düşmana Çiğnetme Bu Toprakları” ifadesi ile İstiklâl Marşı'nın beşinci dördlüğünün ilk mısraındaki “Arkadaş! Yurduma Alçakları Uğratma Sakın” ifadesi ile ne pahasına olursa olsun bu vatan topraklarına düşmanların ayak basmaması istendiği ve bunun için de canı pahasına olsa bile sonuna kadar mücadele edilmesi gerektiği üzerinde durulur.

Cenk Şarkısı şiirinin sekizinci dördlüğünün üçüncü mısraındaki “Hangi Taşın Kalbini Deşsen Mezar” ifadesi ile İstiklâl Marşı'nın yedinci dördlüğünün ikinci mısraındaki “Şüheda Fıskıracak Toprağı Sıksan Şüheda” ifadesi ise yurdumuzun her karış toprağının şehit kanları ile sulandığı ve bunun bilincinde olunması gerektiği vurgulanmak istenir.

Cenk Şarkısı şiirinin dokuzuncu dördlüğünün birinci ve ikinci mısralarındaki “Eş Hele Bîr Dağları Örtün Karı,” ve “Ot Değil Onlar, Dedenin Saçları!” ifadeleri ile İstiklâl Marşı'nın altıncı dördlüğünün birinci ve ikinci mısralarındaki “Bastiğın Yerleri Toprak Diyerek Geçme, Tanı!” ve “Düşün Altındaki Binlerce Kefensiz Yatarı” ifadeleri ise bu topraklar için sayısız can verildiği, her durum ve şartta bunun unutulmaması gerektiği anlatılmaya çalışılır.

Ordunun Duası şiirinin birinci dördlüğündeki “Yurduma Tek Düşman Ayak Basmasın” mısraı ile İstiklâl Marşı'nın beşinci dördlüğün ilk mısraı olan “Arkadaş! Yurduma Alçakları Uğratma Sakın,” mısraında düşmanların hiçbir şekilde yurdumuza girmesine izin verilmemesi isteği ve emri vardır. Onların hücumlarına karşı ne olursa olsun karşı durulması gerektiği ve bu vatanın tek karış toprağına düşman askerlerinin ayak basmaması dileği vurgulanır. Yine

aynı şiirin birindi dördlüğündeki “Bir Dileğim Var Ölüm İsterim” mısraı ile İstiklâl Marşı’nın yedinci dördlüğünün üçüncü mısraı olan “CâmiCânanı Bütün Varımı Alsın da Hûda” mısraları da yukarıdaki ifadeleri ve istekleri tamamlayan niteliktedir. Ve bağımsızlığından hiçbir şekilde taviz vermeyecek olan Türk milletinin düşman askerlerini vatan topraklarında görmektense ölmeyi tercih edecekleri anlatılmak istenir.

Ordunun Duası şiirinin nakarat kısmından sonraki ikinci dördlüğünün ilk mısraında yer alan “Türk Eriyiz Silsilemiz Kahraman” mısraı ile İstiklâl Marşı’nın ikinci dördlüğünün ikinci mısraında yer alan “Kahraman İrkıma Bir Gül... Ne Bu Şiddet Ne Bu Celâl” mısraında kahraman bir ırka mensup olduğumuz vurgulanır. Yine şiirin ikinci dördlüğünün ikinci mısraında yer alan “Müslümanız Hakk’a tapan Müslüman” ile İstiklâl Marşı’nın ikinci dördlüğünün son mısraında yer alan “Hakkıdır, Hakk’a tapan milletimin İstiklâl” mısralarında Allah’a inanan Müslüman olan bu milletin bağımsızlığı hak ettiği ve bu bağımsızlık yolunda da Hakk’tan başkasına meyletmeyeceği vurgulanmaya çalışılır.

Ordunun Duası şiirinin ikinci dördlüğünün dördüncü mısraında yer alan “Mescidimin Boynuna Çan Asmasın” mısraı ile İstiklâl Marşı’nın sekizinci dördlüğünün ikinci mısraında yer alan “Değmesin Ma’bedimin Göğsüne Nâmahrem Eli;” mısraında camilerimize kimsenin çan ve başka dinin temsil eden herhangi bir simge asmamaları, kutsal bildiğimiz şeylere yabancıların hiçbir şekilde ellerinin değmemesi veya onlara nüfuz etmemeleri anlatılmak istenir.

Ordunun Duası şiirinin üçüncü dördlüğünün ikinci mısraındaki “Kükremiş Aslan Kesilir Her Nefer” mısraı ile İstiklâl Marşı’nın üçüncü dördlüğünün üçüncü mısraındaki “Kükremiş Sel Gibiyim; Bendimi Çiğner, Aşarım” mısraının benzediği görülür. Ordunun Duası şiirindeki ile kükremek eylemi ile askerimizin cenk anında coşması, her bir askerimizin adeta bir aslan kesilerek cansiperane savaşması, vatan için gözünü budaktan esirgememesi anlatılırken İstiklâl Marşı’ndaki ilgili mısradaki kükremek eylemi ile de her türlü engeli aşma ve herhangi bir sınırlamaya, kısıtlamaya gelinemeyeceği ifade edilmek istenmiştir.

Ordunun Duası şiirinin üçüncü dördlüğünün üçüncü ve dördüncü mısraındaki “Döktüğü Kandan Göğe Vursun Zafer”, “Toprağa Bir Damlası Boşa Akmasın” mısraları ile İstiklâl Marşı’nın ikinci dördlüğündeki üçüncü mısra “Sana Olmaz Sonra Dökülen Kanlarımız Helâl” mısraında bu

toprakların şehitlerin kanıyla sulandığı, bu topraklar için dökülen her şehit kanının bu toprakları aslında vatan kılan unsurların başında geldiği vurgulanmaya çalışılır.

Ordunun Duası şiirinde dördüncü dördlüğün ikinci mısraındaki “Dinle Minaremde Öten Gür Sesin” mısraı ile İstiklâl Marşı'nın sekizinci dördlüğün üçüncü mısraındaki “Bu Ezanlar ki Şehadetleri Dinin Temeli” mısraı arasında da bir benzerlik vardır. Her iki mısra da Müslüman bir toplumun inanç dinamiklerinden birisi olan ezan sesinin Türk insanı üzerindeki maneviyatı üzerinde durulur. Nitekim bu vatan topraklarının savunulmasında cephedeki eşsiz mücadele kadar manevi inancın ve bunun dinamiklerinin de önemli olduğu anlatılmak istenir.

Ordunun Duası şiirinde dördüncü dördlüğün dördüncü mısraındaki “Kimse Dönüp Süngüme Yan Bakmasın” mısraı ile İstiklâl Marşı'nın üçüncü dördlüğün ikinci mısraındaki “Hangi Çılgın Bana Zincir Vuracakmış? Şaşarım!” mısraında ise açık bir meydan okuma vardır. Bu milletin bağımsızlık arzusunun her şeyin üstünde olduğu ve bunun için herkesle ve her şeyle sonuna kadar mücadele edeceği, kendisini boyunduruk altına almak isteyenlere hiçbir şekilde boyun eğmeyeceği, kendisine karşı en ufak bir yan bakışta bile karşılığını misli ile vereceği ifade edilmeye çalışılır.

Sonuç

Mehmet Âkif Ersoy'un İstiklâl Marşı şiiri, yarışmaya katılan 724 şiir arasından birinci seçilerek Türk milletinin Milli Marşı olarak kabul edilmiştir. Mehmet Âkif Ersoy bu toplumu her şeyi ile tanıyan, tanıtan; milli ve manevi değerlerimizi duyan ve duymamızı sağlayan bir şairdir. Bu nedenle ki İstiklâl Marşı, yarışmaya katılan diğer şiirlerden farklılık arz eder. Nitekim Âkif'in yarışmanın birincisine verilecek olan 500 liralık ödülü almaması ve onu bir hayır kurumuna bağışlaması da böyle bir metnin para karşılığı yazılmaması gerektiğini örnekler niteliktedir. Âkif'in İstiklâl Marşı'ndan önce yazdığı Cenk Şarkısı ve Ordunun Duası şiirlerinde, İstiklâl Marşı'nda ele aldığı şehitlik, bağımsızlık için her engeli aşma, topraklarımıza düşmanların ayak basmaması, vatan topraklarının şehit kanları ile sulanmış olması, Hakk'a tapan Müslüman bir millet olduğumuz, kutsal bildiklerimize düşmanlarımızın el sürmemesi, ezanların dinin temel direği olduğu gibi temalara önceden vurgu yaptığını ve İstiklâl Marşı'nda kullandığı bazı mısralara benzer mısraları

önceki şiirlerinde de kullandığını görürüz. Yukarıda şiirlerden ve İstiklâl Marşı'ndan aldığımız örneklerle ifade etmeye çalıştığımız bu benzerlik aslında Türk Milletinin savaşlarla ve zorluklarla mücadele ettiği yıllardan itibaren Mehmet Âkif Ersoy'un zihninde bu marşı yazdığını göstermektedir. İstiklâl Marşı'nı, Mehmet Âkif Ersoy yazmamıştır görüşünü de çürütmektedir. Mehmet Âkif, bu marşı millete armağan etmiş, bu nedenle Safahat adlı kitabına da almamıştır. Kendisine yıllar sonra sorulan bir soruya cevaben bu metnin bir daha yeniden yazılamayacağını, hatta bunu kendisinin dâhi yapamayacağını belirtmiş ve "Allah bu millete bir daha İstiklâl Marşı yazdırtmasın" diyerek son noktayı koymuştur.

Kaynakça

- Banarlı Nihad Sami (1987) **İstiklâl Marşı'nın Manası**, Türk Yurdu, Mehmet Akif Özel Sayısı, S.357, s. 20-23
- Çetin Nurullah (2011) **İstiklâl Marşımızı Anlamak**, Öncü Kitap 3. bs, Ankara
- Çetin Nurullah (2017) **Gerçek Hikâyelerle İstiklâl Marşımız**, Akçağ Yay. Ankara
- Doğan Mehmet (2011) **"İstiklâl Marşı: İslam Şairi'ne Yazdırılan Milli Marş"** Mehmet Âkif Ersoy Kitabı, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara
- Elmas Nazım (2006) **"Mehmet Âkif'in Sanatı ile Milli Marş Olan Şiir"** Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı, Sayı: 73, s. 86-91
- Kaymaz, Rıfkı (2009) **Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklâl Marşı**" Akçağ Yay. Ankara
- Öztürk Ali (1987) **Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı'nın Kaynakları**, Türk Yurdu, Mehmet Âkif Özel Sayısı, S.357, s. 54-56

Türk Destanlarında Kahraman ve İktidar Olgusu

Received/Geliş: 01.03.2018
Accepted/Kabul: 29.05.2018

Ülkü KARA DÜZGÜN*

Öz

Anlatım esasına bağlı edebi türler içinde destan metinleri bir milletin varoluşundan bu yana geçirdiği bütün gelişim aşamalarını ve milli tefekkür tarzını yansıtmaları bakımından eşsiz eserlerdir. Destan metinlerinin bir milletin başından geçen ortak hadiseleri konu ettiği önermesinden yola çıkıldığında, destan metinlerinde bir millete ait ortak kültürel, sosyal, ekonomik, geleneksel bakış açısını tespit etmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Milli beraberliğe dair birçok umdeyi bir arada barındıran Türk destan metinlerindeki kahraman ve iktidar yaklaşımı yüzyıllar ötesinden günümüze Türk iktidar algısına dair önemli veriler taşımaktadır. Türk destan metinlerinde karşılaştığımız kahraman tipini Tanrı'ya bağlayan amiller, iktidarı ve dolayısıyla Türk milletini de Tanrı katında özel kılan bir anlayış içermektedir. Bu noktadan hareketle, aşağıdaki makalede Türk destan geleneğinde izlenen kahramanın kökeni, kahraman ile tanrı ve kahraman iktidar kavramlarının birbiri ile etkileşimi üzerinde durulmuştur. **Anahtar Kelimeler:** Kahraman, Destan, İktidar, Tanrı, Epik

Hero and Power Phenomena in Turkish Epopees

Abstract

Epopees are unique amongst the narrative literary genres as they reflect all stages of development of a nation from its formation, and its national way of thinking. Based on the postulate that epopee texts stem from common incidents lived through by a nation, it is evident that common cultural, social, economic and traditional perspectives can be derived from the epic texts. The protagonist and power approach in Turkish epopee texts that comprise many principles related with national unity connotes important data about Turkish perception of power from centuries ago till today. Motives relating the protagonist characters encountered in Turkish epopees with god involve a concept that devotes a special place for Turkish nation in heaven. From this viewpoint, this article elaborates origin of protagonist, protagonist and god, and interaction between protagonist and power concepts with reference to Turkish epopee tradition.

Keywords: Protagonist, Epopee, Power, God, Epic

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, e-posta: ulkukaraduzgun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6975-2671

Giriş

İktidar, insanlık tarihi boyunca en çok tanımlanan ve sorgulanan kavramlardan biridir. Sosyal bilimler başlığı altında topladığımız disiplinlere ait her bir bulgu ve tanımın zaman içinde değişmesi, dönüşmesi veya gelişmesi kaçınılmazdır. İnsanoğlunun fitratından kaynaklanan akıl yürütme, düşünme ve üretme gibi temel özellikleri değişim, dönüşüm ve gelişmeyi âdeta zorunlu kılar. İktidar olgusu da söz konusu dönüşümlere bağlı olarak tarihi dönemler içinde zamanın şartlarına göre farklı algılanmış ve tanımlanmıştır. Kuşkusuz en ideal ya da en faydalı iktidar anlayışına ulaşmak bu devinin temel gayesidir.

Çeşitli yapılanmalar içinde farklı şekillerle karşımıza çıkabilen bir kavram olan iktidar, genellikle bir toplum, halk ya da devlet üzerinde hâkim olan yönetim anlayışı ve buna bağlı tesis edilen normatif yapıyı akla getirir. Bu yapının kuruluşunda ve işleyişinde çeşitli değişkenlere bağlı olarak tarihi, coğrafi, ilmi, sosyo-ekonomik, dini veya benzeri birçok amil etkili olmuştur. Bugün dahi bu ölçütler dünyanın birçok farklı yerinde iktidar dönüşüm ya da değişimlerine tesir etmeye devam etmektedir.

Oldukça güçlü bir olgu olan iktidar, sahip olduğu bu gücü büyük ölçüde kendini korumak için kullanır. Ancak bu tutumun iktidara kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz dönütleri olabilir. Gücünü büyük ölçüde etkili olduğu toplumdan alırken, diğer yandan yetkilerini yine toplumu yönetmek için kullanır. Burada iktidarı temsil edenler, mümkün olduğunca iktidarı tesis eden yukarıda ifade ettiğimiz diğer organlar veya olgular ile eşgüdümlü ve uyumlu bir seyir sağladığı oranda iktidarda kalmayı başarır. Aynı zamanda toplumun gün geçtikçe değişen sosyal, ekonomik, sanatsal, bilimsel vb. ihtiyaçları da göz önünde tutularak iktidar kendini daima yenilemelidir. Aksi halde, iktidarın el değiştirmesi veya sistemik değişmelere uğraması kaçınılmaz olur. Tarih dediğimiz süreç büyük ölçüde bu değişimler ve dönüşümlerden ibarettir. Bu açıdan bakıldığında iktidar temsilcileri sahip olduğu güç oranında sorumluluğu da beraberinde taşır.

İktidar, sahip olduğu güce istinaden doğrudan veya tesis ettiği normatif yapıya bağlı olarak hükmetmeyi tercih edebilir. Her iki durumda da devletler, milletler söz konusu olduğunda hükmetme alanı geniş bir satha yayılır. Burada ifade edilen alan, niceliğin yanı sıra niteliği de doğrudan etkilemektedir. Başka bir ifadeyle iktidar, sadece yönetsel veya hukuksal alan üzerinde değil çoğu

zaman toplumun duygu ve düşünce alanlarına da hükmetmeye, etki etmeye veya şekillendirmeye muktedir olabilir. Esasında toplum ile iktidar arasındaki etkileşim kimi zaman iktidarın toplumu şekillendirmesi, kimi zaman da toplumun iktidarı dizayn etmesine neden olan çift taraflı bir mekanizmadır. Bu mekanizma zaman zaman dış unsurlardan da etkilenmektedir. Ancak çoğu zaman toplum, temel yaşam şartlarına bir tehdit hissetmediği sürece gücü elinde tutan iktidarın etkisi altındadır. Çünkü iktidarın zafiyeti kimi zaman toplumsal bir kaos veya yok oluş kaygısını beraberinde taşır. Halk, iktidarın otorite kaybından doğacak büyük felaketler yaşamaktansa iktidarın sağladığı normatif bir yapının varlığını kabul etmeye yatkındır ve hatta olası bir otorite boşluğu söz konusu olduğunda hızla yeni bir iktidar arayışı içine girer. Halkın bu nevi yaklaşımlarını, ortaya koyduğu fikir ve sanat eserlerinden yola çıkarak tespit etmek mümkündür.

Bu makalede, Türk milletine has iktidar algısı asırlar ötesinden günümüze ulaşan destan metinlerindeki kahraman olgusundan yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz, edebi verimler içinde milli hususiyetleri yansıtmaları bakımından destanlar çok önemli bir yere sahiptir.

Türk Destan Geleneğinde Kahramana Özgü İktidar Anlayışı

“Destan, bir milletin tarihi bilinçaltını, -C.G. Jung’un deyişiyle arketiplerini- milli ruh, ideoloji ve yüzyılları aşan hedeflerini nesilden nesle aktaran bir köprü vazifesi görür. Teşekkül ettiği dönemin ve öncesinin sosyal, iktisadi, coğrafi ve tarihi bilgilerini içeren destan, aynı zamanda milletin duygu, yaratılış ve mitik tefekkür tarzının da yansıtıldığı çok yönlü bir ayna gibidir” (Kara Düzgün, 2014, 63).

Destan metinleri, milletlerin tarihi ve tarih öncesi dönemlerine özgü zihniyet gelişimlerini bir bütün halinde saklayan verimlerdir. Bu özellikleri sayesinde destanlardan hareketle milletlerin sosyal ve siyasi yapılanmalarının felsefesine ulaşmak mümkündür. Destanı milli kılan etkenlerden biri hiç şüphe yok ki, destan kahramanının iktidar olgusuyla olan ilişkisidir. Destanda, iktidarın gücü ve bekası büyük ölçüde ilahi bir kaynağa dayanır. Dolayısıyla destan türü kişiyi dolaylı olarak iktidara ve oradan da ilahi bir kaynağa ulaştırır (Segal, 1990, 149).

Epik anlatıda yer alan bütün figürler üzerinde büyük ölçüde kolektif bakış açısına dayanan geleneğin etkisi vardır. İktidar anlayışı da büyük ölçüde

bu geleneksel kolektif şuur veya şuuraltına bağlı olarak şekillenmektedir. İktidar, meşru olduğu oranda etkilidir. Türk destanlarında izlenen kahraman figürü doğrudan iktidar sahibi olarak karşımıza çıkar. Fakat kahramanın iktidarını sağlayabilmesi için öncelikle meşruiyetini kabul ettirmesi gerekir. Destan döneminin yaşandığı çağlarda kahramanın iktidar sahibi olma yollarından biri asil bir soydan gelmesidir. Asil soy ise kişiyi doğrudan Tanrı'ya bağlamaktadır. Özetle, asil soydan gelen destan kahramanının iktidarı aynı zamanda Tanrı'nın seçtiği kişi olması bakımından meşru kabul edilir.

Carlyle'e göre epik anlatılarda izlenen kahraman ile halk ilişkisi birçok bakımdan Tanrı ile kul ilişkisine benzer. Bu anlayışın mitolojik dönemde şekillenerek geliştiğini savunan Carlyle'ye göre, insanoğlunun somutlaştırma eğilimi ile başlayan insana benzer tanrılar döneminden sonra kahramana tapınma dönemi başlamıştır. Dolayısıyla epik anlatıda güç timsali konumundaki kahraman, tanrı olmasa dahi tanrının eli konumunda bir yer edinmiştir. Tanrının eli konumundaki kahraman, Tanrı gibi bütün evrenin olmasa da, hükmettiği coğrafyadaki halkın bugününden ve geleceğinden birinci derecede sorumludur. Bu sorumluluğu ahlaki ve etik değerleri tesis ederek yerine getirmelidir. Bu noktada kahramanın esin aldığı tek kaynak Tanrı'dır. Onun inayeti olmaksızın kahramanın adil düzeni sağlaması mümkün değildir (Carlyle, 2004: 13-63).

Chadwick, Türk destanlarında karşılaşılan kahramanların çoğunun asil bir çevreye mensup olduğunun altını çizer. Sadece, Köroğlu destanının Türkmen varyantında, kahraman orta sınıfa mensup biri olarak karşımıza çıkar. Chadwick, diğer Türk destanlarında yer alan kahraman ve onun birinci daireden yakınlarının tamamının asil soydan geldiğini söyler (Chadwick, Zhirmunskiy,1969: 79-81).

Chadwick'in Türk destan metinlerini inceleyerek ortaya koyduğu veriler yukarıda konu ile ilgili yaklaşımına değindiğimiz Caryle'nin "kahramana tapınma" görüşünü destekler mahiyettedir. Destan metinlerinde Tanrı'nın gölgesi, eli, seçtiği ya da görevlendirdiği kişi veya Orhun yazıtlarındaki ifadesiyle "yarlık" verdiği merkezî kahraman kutlu biridir. Doğduğu andan itibaren ona bahşedilen nitelikler onun gelecekteki mutlak iktidarının müjdecisidir.

Ögel, kahramana atfedilen bu ilahi kudreti "doğuşlu" olarak tanımlar (Ögel, 2002: 2). Asil olmak soya bağlıyken, doğuşlu olmak kişiyi doğrudan

Tanrı'ya bağlayan bir sıfat olarak karşımıza çıkar. İktidar ise soyluluktan çok doğuşlu olmakla ilgilidir. Orhun yazıtlarında iktidar sahibi olacak kişinin doğuşlu olmaması durumunda yaşananlar şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Ondan sonra küçük kardeşi, büyük kardeşi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii (Ergin; 1970: 18)”.

Bu ifadede geçen “kılınmamış” ibaresi, söz konusu hakanların Tanrı tarafından görevlendirilmediği için iktidarı taşıyamadığı ve koruyamadığını göstermektedir. Türk tefekkür anlayışına özgü Tanrı ile iktidar bağlantısının en iyi yorumlarından biri Dursun Yıldırım'a aittir. Ona göre:

“Türk destanlarında iktidar sadece Tanrı'nın iradesine göre verilen bir görevdir. Türklerin inandığı bu Tanrı, Türk ulusu yok olmasın diye kağan gönderir. Tanrı ile kağan arasındaki uyumu; kağan, ulusu ile kendi arasında tesis etmekle yükümlüdür. Yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için Tanrı kağana 'yarlık' verir. Yarlık, iktidar yetkisi anlamına gelir. Kağan kendisine verilen yarlık ile milleti yönetir ve millet de yarlık sahibi kağanın buyruklarına uyduğu sürece sürekliliğini korur. Kağanlık tesadüfi bir seçim sonucunda elde edilen bir makam değildir. Kağanlığa aday olan kişi iktidar olmayı hak ettiğini ispatladıktan sonra bu makama gelmeye hak kazanır. Böylelikle Tanrı tarafından seçilmiş biri olarak yükseltilmiş olur (Kara Düzgün, 2014: 114).”

Orhun yazıtlarında yer alan aşağıdaki ifadeler de doğuşlu kahramanın iktidarının Tanrı tarafından kutsandığının apaçık delilidir:

“Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş... Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış... Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yağmış. Hepsi yedi yüz er olmuş... Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii (Ergin, 1970: 17-18).”

Türk iktidar yapısını şekillendiren ve baki kılan en önemli kavram kuşkusuz “Türk Töresi”dir. Esasında bu töre doğrudan Tanrı tarafından Türk milletine gönderilen buyrukları kapsar. Töre, anayasadır. Bağımsız iktidarın teminatı bu anayasadır. Töre sayesinde bütün paydaşların iktidardaki sorumluluk, görev ve yetkileri belirlenir. Paydaşlardan herhangi birinin ihmali töreye ve dolayısıyla Tanrı’ya karşı gelme olarak telakki edilir. Bunun sonucunda destan metinlerinde zaman zaman Tanrı tarafından kaos yaratılarak töreyi ihlal eden halk ya da yönetici sınıfı cezalandırılır. Ceza sona erdiğinde yine Tanrı’nın yarlığı ile iktidarı ve töreyi yeniden tesis edecek bir kahraman gönderilir.

Dumezil, *Archaic Roman Religion* adlı eserinin birinci cildinde, epik kahramanın görevi ataların veya tanrıların işlevlerini yeryüzünde devam ettirmektir, demektedir. Başka bir deyişle destan kahramanının görevi yeryüzünde Tanrı’nın iktidarını baki kılmaktır (Dumezil, 1996: 69-79).

Bowra ise, epik kahramanı toplumsal işlevi bakımından değerlendirir. Kahraman daima lider pozisyonundadır ve herkesin sorumluluğunu üstlenmek zorundadır. Dolayısıyla sahip olduğu bütün ilahi gücü halkı korumak için kullanır. Ayrıca epik kahramanın kökenini şaman’a dayandıran Bowra, din ile kahraman arasında önemli bir bağ olduğunu, bu bağın kahramanın iktidarını halk nezdinde meşrulaştırdığını öne sürer (Bowra, 1952: 107-108).

Frye, destan kahramanının tanrı ile olan münasebeti üzerinde duran diğer bir araştırmacıdır. Destan kahramanlarını, romans kahramanı olarak tanımlayan Frye, onların sıradan insanlardan oldukça güçlü olduğunu ancak her şeye rağmen yeryüzünde tanrısal nizama uygun şekilde hareket ettiklerini ifade eder (Frye, 1966: 33-34).

Destan metninde izlenen kahramanın başarısı ile milletin refahı arasında paralel bir seyir izlenir. Kahraman ne kadar başarılı ve üstün yeteneklere sahipse millet de o denli müreffeh ve adil bir düzene kavuşur. Kahramanın üstünlüğü halkın mutluluğu ve refahı ile ölçülebilir. Ancak iktidarın bekası için halkın uyması gereken belli başlı kurallar vardır.

İktidarın bekasını sağlayan en önemli etkenlerden biri iktidar tarafından tesis edilen normatif yapıdır. Destan metninde, söz konusu normatif yapının işleyişini ilk elden gerçekleştiren ve bozulması halinde gerekli müeyyide ve tedbirleri alması gereken kahramandır.

“Türk töresi gereği halkın lideri olan kimse her şeyden önce yurdunun ve halkın güvenliğinden sorumludur. Devleti idare edenlerin öncelikli sorumlulukları vatan ve milletin istikbalidir. Destanların bir kısmında yönetici sınıfına ait bazı şahsiyetlerin bu sorumluluklarını unutup şahsi menfaat temini çabasıyla halka zulüm ettiğine rastlanır. Destanlarda görevlerini gereği gibi yapmayan yönetici statüsündeki hanların çoğunun aslında bu görev için Tanrı tarafından seçilen kimseler olmayıp, iktidarı hile ile ele geçirdikleri ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda görev, kahramanın müdahalesi ile liyakât sahibi kimselere devredilir (Kara Düzgün, 2014: 170.)”

Destan Metinlerinde İktidarın Aktarımı

Destan metinlerinde kahraman çoğu zaman karşımıza yönetici olarak çıkmaz. O, yeryüzünde tanrısal iktidarın temsilcisidir. Dolayısıyla, kahraman devlet veya millet ile değil, vatan hainleri ile mücadele eder. Kahramanın mücadelesi iktidar uğruna değildir, o zaten mutlak iktidar sahibidir. O iktidara yürümez, iktidar acze düştüğünde onu davet eder.

Bu davetin yerine getirilmesi epik anlatılarda çeşitli şekillerde kurgulanır. İktidarın daha çok evlilik veya soy yoluyla aktarıldığı tespit edilir. Epik ile ritüel arasındaki güçlü ilişkiye dikkat çeken Raglan, epik kahramanın asaletini kadim dönem Mısır mitlerinde ve kadim medeniyetlerin izlerinde tespit edilen kralların enest evlilik geleneklerine bağlar (Raglan, 1949: 196-197). Epik anlatıların birçoğunda kahramanın fethettiği diyarın kraliçesi ya da prensesi konumundaki kadın ile evlenerek tahta geçmesi, halk nezdinde iktidar değişikliğinin soyluluk prensibi ile pekiştirilmesini sağlar. Zira kahraman, yukarıda defaatle değinildiği üzere hem doğuşlu olup hem de asil bir soydan gelmelidir.

Oidipus ile ilgili notlarında Propp, fethedilen ülkenin kraliçesi ya da soylu hanımları ile gerçekleştirilen evliliği, iktidarın aktarımında en sık karşılaşılan uygulamalardan biri olarak değerlendirir (Propp, 1998: 23). Böylece kendinden önceki iktidarı yok ederek, iktidar kazanan kahramanın yeni konumu onaylanmış olur.

En bilinen örneği Oğuz Kağan Destanında karşımıza çıkan olağanüstü yaratılışa sahip kadınlarla yapılan evliliklerde iktidar aktarımından ziyade güç aktarımı söz konusudur. Bu motif kahramanın ilahi vasıflarına vurgu yapmanın yanı sıra iktidarına kayıtsız teslimiyet sağlar. Ayrıca, olağanüstü eş tipi,

kahramanın soyunun da ilahi güçler tarafından kutsandığının işareti sayılır. Bu durumda, kahramanın çocuklarının da asalet ve iktidar ayrıcalığına nail olarak dünyaya gelmesi teminat altına alınmış olur.

İktidar, destan metinlerinde baba ile oğlu birbirine düşürecek kadar önemli bir olgu olarak karşımıza çıkar. Baba oğul arasındaki iktidar çekişmesi birçok açıdan ele alınabilir. Freud, Rank gibi psikanalistlerden, Frazaer gibi ritüelistlere kadar bu hususta görüş bildiren birçok araştırmacıya rastlanır. En yalın yorumlardan biri Miller'e aittir. Miller'e göre kahraman, etrafındaki ve hatta çağındaki herkesten güçlüdür. Söz konusu babası dahi olsa herhangi bir otoriteye boyun eğmesi, onun gücüne yani iktidarına gölge düşürür. Bu uğurda kendine verilen görevi yerine getirmek uğruna babası ile dahi karşı karşıya gelmekten çekinmez (Miller, 2000: 107).

Destan dinamiği bu mücadeleyi daima oğuldan yana anlamlı kılacak bir kurguyla sunar. Böylece, bir evladın baba ile zaman zaman ölümüne mücadele etmesi kabul edilebilir bir zemine oturtulmuş olur. Mesela, baba töreden uzaklaşmıştır. Tanrı'nın temsilcisi konumundaki kahraman düzeni Tanrı adına yeniden tesis etmek için babanın iktidarına ve hatta varlığına son vererek düzeni yeniden sağlar. Oğuz Kağan'ın ve tarihte Mete Han'ın babaları ile olan mücadeleleri bu açıdan değerlendirilmelidir. Esasında, baba ile oğlu karşı karşıya getiren iktidar hırsıdır. Oğul, yeniliğin habercisidir ve yaşamı sembolize eder. Baba ise geleneği ve eskiyi temsil etmektedir. Babanın ortadan kaldırılması ile iktidar, oğula aktarılmış olur.

Sonuç

Türk destanlarında izlenen merkezi kahraman tipi ilahi ve sonsuz bir iktidar sahibidir. Sahip olduğu maddi ve manevi vasıflar onun iktidarını sorgulanamaz kılmaktadır. Destan metinlerinde kahraman sadece iktidarın değil aynı zamanda yeni bir düzenin, sistemin kurucusu olarak karşımıza çıkar. Yetkilerini daima temel moral değerleri göz önünde bulundurarak kullanır. O, yeryüzünde Tanrı'nın mutlak iktidarının temsilcisi konumundadır ve tanzim ettiği iktidar yüzyıllar ötesinden aşarak gelen ve yüzyıllar ötesine taşan geleneksel bir etki ve yapıya sahiptir.

Destan metinleri edebi birer verim olmalarının çok ötesinde nitelikler barındırır. Bir milletin geçmişine, bugününe ve geleceğine daimi telmihlerde bulunur. Destanda yer alan her bir olay ya da olgunun şimdi ve gelecekte

izdüşümlerini keşfetmek mümkündür. Çoğu zaman baştan sona bir iktidar mücadelesi anlatan destan metinleri bugün ve yarın milletin varoluş ve gelişim çabalarına yönelik eğiliminin kurguya dayalı gerçeklikleridir. Destan metninde karşılaşılan ve bize çoğu zaman ütöpik gelen iktidar algısı, günümüz iktidarlarını şekillendiren temayülle birçok açıdan benzerlik arz eder. Kahramanın Tanrı ile ilişkisinden destana yansıyan dini eğilim bugünkü iktidarların çoğunun varlık ve beka malzemesi olmaya devam etmektedir. Yine birçok iktidar için varlıklarını sürdürebilmenin yolu halkın refah seviyesi ile doğru orantılı bir seyir izler. Destan metinlerindeki iktidar savaşları nispeten dolaylı bir biçimde de olsa kıyasıya bir rekabet ortamı oluşturmaya devam etmektedir. Ayrıca, enteresandır ki, gün geçtikçe politikacıların fiziki duruş ve tavırları iktidar için tercih edilmelerinde bir etken haline gelmeye başlamıştır. Lider konumundaki kişilerin hareket ve tavırlarından sahip oldukları iktidar gücünün tayinine yönelik çıkarımlar gerçekleştirilmektedir. Destan metninde her şeyden önce fiziki gücü ile iktidarını gösteren kahraman ile günümüzün politikacılarını seçerken öne çıkan bu temayüller arasındaki benzerlik, kolektif bilinçaltı açısından değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Bowra, Cecil Maurice. (1952), **Heroic Poetry**, London-Macmillan: St. Martins Press.
- Carlyle, Thomas. (2004), **Kahramanlar**, Çev. Behzat TANÇ, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Chadwick, Nora K. - Victor Zhirmunsky (1969), **Oral Epics Of Central Asia**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dumezil, Georges. (1996), **Archaic Roman Religion - I.**, London: Johns Hopkins University Press.
- Ergin, Muharrem. (1970), **Orhun Abideleri**, İstanbul: MEB Yayınları.
- Frye, Northrop. (1966), **Anatomy of Criticism**, New York: Atheneum.
- Kara Düzgün, Ülkü (2014), **Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi**, Konya: Kömen Yayınları.
- Miller, Dean A. (2000), **The Epic Hero**, London: The Johns Hopkins University Press.
- Ögel, Bahaeddin. (2002), **Türk Mitolojisi – II**, Ankara:
- Propp, Vladimir. (1998), **Folklor-Teori ve Tarih**. Çev. Necdet HASGÜL-Tolga TANYEL, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Raglan, Fits Roy Richard Somerset. (1949), **The Hero. A Study in Tradition, Myth, and Drama**, London: Watts.
- Segal, Robert A. (1990), **In Quest Of Hero**, New Jersey: Mythos: The Princeton/Bollingen Series in World Mythology.

Tasavvufta “*Keramet Gösterme ve Sırrın İfşa Olması*”nın Siyasi ve Sosyal Sonuçları

Received/Geliş: 09.03.2018
Accepted/Kabul: 30.03.2018

Sedat BAHADIR*

Öz

Anadolu tasavvuf anlayışında keramet kavramı, sadece olağanüstü özellikler göstermeye dayalı bir anlayış değil; aynı zamanda ilim ve irfan sahibi olmak anlayışını da kapsamaktadır. Evliyaların göstermiş olduğu kerametler, bilgiyle kolayca aydınlatılabilir. Su üzerinde yürümek, birden yok olmak veya var olmak, gökten sofraya yemek gelmesi... gibi anlatmalar inanmaya dayalı halk yaratmalarıdır. Evliyaların kendi etrafında dönen bu yaratmaları tasvip edebileceğini düşünmemekteyiz.

Keramet gösterme ve sırrın ifşa olması gibi anlatımlar sonucu, evliyaların etrafında birçok mürit oluşması doğaldır. Bu veliler etrafında birçok müridin toplanması, yakın çevrede bulunan şahısların olumlu ve olumsuz anlamda dikkatini çekmiştir. Bu nedenle dönemin hükümdarlarına “*bu kişilerin çok sayıda müridi olması saltanata zarar verir*” algısı yaratılmıştır. Aynı zamanda veliler ille ilgili olarak çeşitli iftiralara atılması sonucu, bu veliler ya idam edilmiş ya da itibarsızlaştırılarak bulunduğu bölgeden uzaklaştırılmıştır. Hükümdar ile iyi ilişkiler içinde olan veliler ise hem itibar görmüşler hem de maddi destek de almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Sır, keramet, veli, ifşa, idam.

* Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, orcid.org/ 0000-0002-1018-016X, dr.sedatbahadir@hotmail.com, 05312186747

The Political and The Social Results of “*Miracles and Disclosing The Secrets*” in Mysticism

Abstract

According to Anatolian mysticism, the "miracle" notion is not only about having supernatural features but also is about being wise and intelligent. The miracles that the Evliya has can be easily clarified with information. Walking on the water, disappearing suddenly or appearing suddenly, food's coming from sky to dining table... these stories are created by folk as they believed so. We do not think that any Evliya could approve these created stories about them.

As a result of talking about miracles and disclosing the secrets, it is normal that Evliyas have many plural around them. When these wise people were followed by many people, this case took attention of many people in a negative and positive way. Therefore, the feeling of "If these wise people have many followers, that harms the sultanate" was tried to make feel by the sultan. At the same time, as a result of various defamations about Evliyas, they were executed or they were discredited and made move to somewhere else. But the Evliyas that had good relationship with sultan were credited and supported financially.

Keywords: Secret, miracle, veli, disclosure, execution.

Giriş

Anadolu, hangi inanç ve ırktan olursa olsun bütün derviş, evliya ve ululara kapısını sonuna kadar açan ve derin insan sevgisini bünyesinde yaşatanların yurdu. 1243 Köseadağ ve 1402 Ankara Savaşı ile yerle bir olan Anadolu'yu, kerem sahibi, Kolonizatör Türk dervişlerinin oluşturduğu sevgi mayası, ayakta tutmuştur. Birlik ve beraberliği günümüze kadar ayakta tutan bu sevgi mayası, Anadolu'da yüzlerce yıl sürecek olan tasavvuf anlayışının temelini atmış ve bu süreç içerisinde binlerce önemli şahsiyet yetiştirmiştir.

Tasavvuf kavramı kısaca açıklanacak olursa, *“gökyüzünden gelen ilahi vahyin yeryüzüne indikten sonra onu anlama çabasıdır”* denilebilir. Tasavvuf, meydana gelen bu büyük sırrı Yaratıcı ve yaratılanlar etrafında anlamaya çalışır. Tasavvuf erkânlarının bu anlama çabası sonucu *“varlık birlik”* veya vahdet-i vücud görüşü ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin kaynağı da ilkçağ Anadolu-Yunan düşüncesidir. İ.Ö. VI. yüzyıllarda yaşayan Herakletios, Parmenides gibi düşünürler, Tanrı ile evren kavramını anlamaya çalışmış ve bunun neticesinde bir ayrılığın aksine muhteşem bir birlik bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Daha sonra da Eflatun bu görüşü benimseyerek geliştirmiştir. Plotinus, M. S. (204-270) yıllarında yaşayan Plotinus Eflatun'un görüşlerini benimsemiş ve Yeni Eflatunculuk adı altında geliştirmiştir. Yeni Eflatunculuk için, *“dinle felsefenin birleşmesi ile oluşan, filozofik olmaktan çok teozofik, hermetik hatta mistik bir akım”* demiştir. O, tasavvufi felsefesini, teolojik sistemin terimleri ile değil, felsefi terimlerle tefsir etmiştir. İslam dininin doğuşuyla da ortaya çıkan Tasavvuf akımı, bu görüşü benimsemiş ve İslam ülkelerine yayılmasını sağlamıştır (Eyüboğlu, 1990, s. 288).

Nitekim Plotinus'tan 1000 yıl sonra yaşayan ve Anadolu'da tasavvufun yeşermesinde önemli katkıları bulunan Muhyiddin İbnü'l-Arabi de Cenab-Hakk'a *“vücut-ı mutlak”* (Eraydın, 1990, s. 318) demiştir. Burada önemli olan, vahdet-i vücud düşüncesi içerisinde yaradılış felsefesini anlamak, bu pota içerisinde eritmektir. Bu felsefenin en önemli unsuru insandır. O halde insanı ilim ve irfan yönünden yetiştirmek ve tüm insanlığı vahdet-i vücud anlayışı içerisinde Tanrı ile özdeşleştirmek esastır.

Dikkat edilirse Kolonizatör Türk dervişleri, Anadolu'ya geldiklerinde, önce iyilikleri sayesinde halkın dikkatini çekmiştir. Çünkü mutlak iyi olan Tanrı ancak iyi olanların ve iyiliğin nedeni olabilir (Çiçekdağı, 2010, s. 199).

Daha sonra da “*Kamu âlem birdir bize*” düsturu ile her toplumdaki insanlar bu dervişlerin peşine düşmüştür.

Tasavvufta “*sırrın ifşa olması*” deyiminin daha iyi anlaşılabilmesi için keramet ve sır kavramlarının bilinmesi, bu meselin daha iyi anlaşılmasında faydalı olacaktır. Keramet, kişide olağanüstü bir halin ortaya çıkmasıdır. Bu hal iki şekilde ele alınabilir. Bunlardan biri ilim, irfan, ahlak, taat, fakr ve amelde gösterilen üstün meziyetlerdir (Uludağ, 2004, s. 211). Bunlardan fakr, yokluk anlamını taşımaktadır ve tasavvuf yaşamını belirleyen en önemli unsurdur diyebiliriz (Develioğlu, 1993, s. 250). Fakr ile ilgili olarak Türk edebiyatında neredeyse bir tür teşkil edecek kadar üzerinde durulmuş, bu isim ve mahiyette eserler verilmiştir (Ekinci, 2013, s. 59). Bu yokluk içinde yaşayan kişiler birçok mertebeden geçerek kendini Allah’a adanmış ve O’nun varlığında yok olma düşüncesi içerisinde yaşamışlardır. Tek hedef ilim, irfan sahibi olup ahlakî meziyetler göstererek, Kur’an ışığında, insanlığa istikamet göstermektir. Buradan da anlaşıldığına göre tasavvufta önemli olan kişinin anlatılan bu konularda göstereceği istikamettir. Bu istikamet, fakr içinde dürüstlük, istikrarlı tutum ve doğruluktur. Dolayısıyla nereden bakılırsa bakılsın bu felsefi yaklaşım kerametten de önemlidir. Tasavvufta keramet ile ilgili olarak İbn Haldûn, düşüncelerini vazih bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre tasavvuf amel, ibadet ve ahlaktır (Uludağ, 2007, s.62). Konu ile ilgili olarak Şapolyo (aktaran Altınok, 2013). Türk Büyükleri, adlı eserinde Şeyh Bedrettin ile Karamanoğlu’nun şu sohbetine yer verir:

Şeyh Bedrettin’e “*Keramet gösterir misin?*” diyen Karamanoğlu’na,
Bedrettin:

“*Bütün bitkiler nereden çıkar?*”

Karamanoğlu:

“*Topraktan.*”

Bedrettin:

“*Akarsular nereden çıkar?*”

Karamanoğlu:

“*Topraktan.*”

Bedrettin:

“*Beyaz süt nereden çıkar?*”

Karamanoğlu:

“*Yeşil ottan.*”

Bedrettin:

“*Sen nereden çıktın, yaratıldın?*”

Karamanoğlu:

“*Topraktan.*”

Bedrettin:

“*Benden keramet istiyorsan özüne dönersen, gözüne ve gönüne inanırsan kerameti görürsün.*” karşılığını verir. Buradan da anlaşıldığı gibi hem İbn Haldun hem de suçsuz olduğu halde idam edilen Şeyh Bedrettin’in keramet anlayışı, olağanüstülükler değil; insanın kendini bilmesidir.

İkincisi ise kevni ve suri keramettir (Uludağ, 2004, s. 211). Bunlar da tayyi mekân, tayyi zaman anlamında kullanılan aynı anda yok olunması gereken yerde yok; var olunması gereken yerde var olmak şeklinde tanımlanabilir. Anında sofraya yemek getirilmesi, asa yardımı ile kayadan su çıkarılması, suyun üzerinde yürümek, yüzlerce yıl yaşamak, farklı bir bedene bürünmek... gibi olağanüstülükleri de sıralamak mümkündür.

Bâyezîd Bestami, kendisinden pek çok keramet ve keşf hali nakledilen Bâyezîd olağanüstü hallere önem verilmesini istemezdi. “*Falan kişi tayyi mekân ediyor*” denilince, “*Allah’ın lânetlediği şeytan ile leş yiyen kargalar da aynı şeyi yapıyor*”; “*Falan zat su üzerinde yürüyor*” denilince, “*Balıklar da aynı işi yapıyor.*” (Uludağ, 1992, s. 240) diyerek bunları önemsemediğini göstermiştir.

Kevni ve suri kerametler ile ilgili inançlar, Hızır Aleyhisselam’dan günümüze kadar gelmiştir. Bu inanışlardan biri de Hızır’ın her yüz yirmi yaşından sonra gençleştiği (Hilmi, 2017, s. 161) inancıdır. Bu tarz kerametler, halkın birçoğunda rağbet görmesine rağmen bir kısmında da farklı yorumlanabilmektedir. Bu anlamda yapılan yorumlardan birisi de tasavvufun gerçek amacının dışına çıkıldığı düşüncesidir.

İbn Haldûn kevni ve suri kerametler için “*Bir tasavvuf anlayışının gayesi bunun ötesine geçip, keşf ve keramet sahibi olmayı, his perdesini ortadan kaldırıp gayp âlemini müşahede etmeyi, varlıkların mahiyeti ve nevileri hakkında konuşmayı gaye haline getirdi mi, artık böyle bir tasavvuf anlayışının fazlaca dini bir değeri kalmamaktadır.*” (Uludağ, 2007, s. 62) demektedir. Buradan da “*kendilerini tasavvuf hayatı yaşıyor gibi gösteren*” kişilerin, kendi çıkarlarını ön plana alıp, halkı kandırma düşüncesi içinde maneviyatı maddiyata dönüştürme düşüncesi vardır ki, bu durum her tasavvuf

erkanı için geçerli değildir. Sır veya râz ise "gizli tutulan kimseye söylenmeyen şey" olarak bilinmektedir (Develioğlu, 1993, s. 950). Dolayısıyla tasavvuf anlayışında sırrın ifşası da herkese söylenen sır anlamını taşır. Sır, gizem, esrar kelimesi, "herkes tarafından bilinmeyen var-yok arasında bir şey" olarak bilinmekle birlikte tasavvuf'ta "Hakk'ın gaip hale getirip halka bildirmedığı şey" (Uludağ, 2004: 317) anlamında da kullanılabilir. Bu durumda "sır" sadece Hak tarafından bilinir ve elçilere tevdi edilir, şeklinde bir düşüncesi de ortaya çıkmaktadır. Elçilerin göstermiş olduğu mucizeler Hak tarafından bildirildiği için mucize kelimesi ile adlandırılır.

İslamiyet Türkistan'a yayılmaya başladığında insanlar doğal olarak bir veli etrafında toplanmışlardır. Bu veli, o toplumun "bir bilen"idir. İnsanlar da yeni gelen dini, bu veliden öğrenir. Yaşadığı dönemin önemli velilerinden biri de Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî'dir. Derin İslam bilgisi ve kerem sahibi olması, onu halkın nazarında, saygın bir şahsiyet haline getirmiştir. Halk, bu saygınlığı kevnî ve surî keramet ile ödüllendirmiştir. Onun fikirleri, halk tarafından benimsenmiş ve bu sayede birçok kolonizatör Türk dervişi yetiştirilmiştir. Kendisinden sonra yetişen keramet sahibi müritler, "kütüğün yakılıp Urumeli'ne doğru atılması" anlayışı içinde Hoca Ahmet Yesevî'nin düşüncelerini Anadolu ve Balkanlara kadar taşımıştır. Bu anlayış gelenekselleşerek günümüze kadar devam etmiştir.

Gerek Anadolu'da gerekse Asya'da velilerin göstermiş olduğu kerametlerin siyasi ve sosyal temelleri de vardır. Ahmet Yesevî'nin çocuk yaşta göstermiş olduğu keramet kısaca şöyledir: "Maveraünehir ve Türkistan'da Yesevî adlı hükümdar saltanat sürüyordu. Bir yaz Karaçuk dağında avlanırken dağın girintili olmasından av avlayamadı. Velileri topladı ve dağın kaldırılmasını istedi. Veliler başaramayınca Ahmet Yesevî'nin duasıyla her yer suya boğuldu. Fırtına kesildikten sonra da dağın ortadan kalktığına 99.000 kişi şahit oldu." (Köprülü, 1981, s. 29). Anlatılan bu menkıbede geçen, "dualarla dağın ortadan kaldırılması ve 99.000 kişinin şahit olması," o dönemde yaşayan toplumun görmesi ve inanmasıyla ilgili değildir. Sözlü kültür yoluyla aktarılması sonucunda, farklı şekillerde yansıtılması ile alakalıdır. Çünkü Türkistan'a gelen İslamiyet'in yayılması ve Gök Tanrı inancının ortadan kalkması için velilere ve dolayısıyla sonradan oluşturulan kerametlere ihtiyaç vardır.

Velilerin kerametleri halkın birçoğunu yanına çektiği için yaşanıldığı dönemin iktidarlarının da dikkatini çekmiştir. Bu durumda bazı veliler çok şiddetli cezalara çarptırılırken dönemin iktidarı ile iyi ilişkiler içinde olan veliler de her zaman taltif edilmiştir. Bu durumda Hüseyin b. Mansûr Hallâc'ın asılmasına sebep olan “*Enel Hak*” sözü değildir. Abbasi döneminin keyfi tutumu ve iktidar şakirtlerinin yönetime yaranma çabasıdır. Zira aynı dönemde benzer şathlar ifade eden, cezbe ve vecd halindeyken “*Kendimi tenzih ederim, şanım ne büyüktür*” diyen Beyazid Bistâmi ile “*Cübbemin altında Allah'tan başkası yok*” diyen Cüneyt Bağdadî'nin de aynı cezaya çarptırılması gerekirdi (Altınok, 2013, s.74). Bu velilerin idam edilmemelerinin sebebi de “*iktidar tarafından korunuyor olması*” düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

Sırrı ifşa olduğu bilinen aslında keramet gösteren kişilerden biri de Hacı Bayram-ı Veli'nin de mürşidi olan âlim, Şeyh Hamîdüddin Aksarâyî'dir. Halk arasında melâmîmeşrep bir hayat süren bu kişi, mesleği fırıncılık olduğu için, Etmekçi (Ekmekçi) Koca veya Somuncu Baba adıyla da bilinmektedir. Ulucami'nin açılışı sırasında kendisine hutbe görevi tevdi edilince onun namazdan sonra vermiş olduğu vaazda “*Fâtiha sûresini yedi farklı şekilde tefsir etmesi*” (Şahin, 2009, s. 377-378) sırrının açığa çıkması olarak bilinmektedir. Farklı şekillerde yapılan bu tefsir, sır olarak bilirse de gerçekte, Somuncu Baba'nın ne derecede iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Almış olduğu bu eğitimin halk ile paylaşılması son derece doğaldır. Bilgi ile halkın ufkunu açmak ve dinini daha iyi kavramasına yardımcı olmak bir insanlık görevidir. Somuncu Baba da aslında tam olarak bunu yapmıştır. Asıl problem Somuncu Baba'nın etrafında toplanan ve ondan feyz almak isteyen halkın çokluğudur. Bu hadiseden sonra Somuncu Baba'nın halk nezdinde tanınan bir şahsiyet haline gelmesi birçok kişinin müridi olma isteği onu bunaltmıştır. Çünkü Somuncu Baba kendisine mürit olmak isteyenlerin sayısı arttıkça dikkati üzerine çekecektir. Her ne kadar sakın bir hayat sürmeyi tercih etmek istediği söylene de problem, dönemin hükümdarı ile karşı karşıya gelmeme isteğidir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası, mutasavvıf Bahâeddin Veled de Somuncu Baba'nın yaşamak istemediği olayı yaşamış ve bulunduğu yeri terk etmiştir. “*Eflâkî'nin ve diğer müelliflerin kaydettiklerine göre Bahâeddin Veled, Fahreddin er-Râzî'nin kışkırtmalarına kapılan ve bu yüzden*

Bahâeddin’in kendisine karşı ayaklanacağına inanan Hârizmşah Alâeddin Muhammed Tekiş ile arası açılınca, Alâeddin hükümdar olduğu sürece Belh’e dönmeyeceğine yemin ederek ailesi, yakınları ve bazı müridleriyle Belh’ten ayrılmıştır.” (Şahinoğlu, 1991, s. 460-462). Buradan da gerçek ilim sahiplerinin karşısında mutlaka hükümdarı kışkırtıcı birilerinin bulunduğu ve bu kişilerin, keramet sahibi olan velileri, yaşadıkları dönemin hükümdarlarına şikâyet ederek bu keramet sahiplerini ya idam ettirmekte ya da bulunduğu bölgeden uzaklaştırdığı anlaşılmalıdır.

Hacı Bayram-ı Veli ilim ve irfanda keramet sahibi önemli bir zattır. Somuncu Baba’dan ders aldıktan sonra Ankara’ya varıp burçak eken Hacı Bayram’ın yaşadığı dönem otorite boşluğunun olduğu ve halkın büyük sıkıntılar yaşadığı dönemdir. Ankara’ya yerleştikten sonra manevi şahsiyeti halkı etkilemiş ve büyük bir derviş grubuna sahip olduğu bilinmektedir. Hacı Bayram’ın devletle ilişkileri konusunda bilgi yoktur. Ancak Bayramî dervişlerinin hükümdarın emriyle vergiden muaf tutulduğuna bakılarak tarikatın faaliyetlerini daha güven içinde sürdürdüğu söylenebilir.

Bayramiyye tarikatı bu yıllarda Ankara ve çevresinde büyük bir yaygınlık kazanmıştı. Bayramîler’in vergiden muaf tutulmaları yüzünden Ankara ve çevresinde vergi toplanamaz hale geldiğini öğrenen II. Murad’ın, Hacı Bayram’a kaç müridi olduğunu kendisine bildirmesini istemesiyle ilgili meşhur menkıbe ortaya çıkar Onun etrafında bulunan kalabalık kitle, makam peşinde olanların dikkatini olumsuz yönde çekmiş ve II. Murat’a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine II. Murat, bir saray çavuşunu Hacı Bayram’ı Edirne’ye getirmesi için görevlendirmiştir. Çavuş Ankara yakınlarına geldiğinde Hacı Bayram atına binerek çavuşu karşılamış ve ona “*nereye gittiğini*” sormuş. Çavuş, “*Hacı Bayram derler bir müddeî varmış, bazı fesâdâtı sultana arz olunduğundan onu Edirne’ye götürmeye geldim*” deyince Hacı Bayram Çavuş’a “*aradığı kişinin kendisi olduğunu*” söylemiş. Bu sırada onun mübarek yüzünde “*nûr-ı Muhammedî*”yi temaşa eden çavuş, yaptığıının büyük bir küstahlık olduğunu anlayarak kendisinden özür dilemiştir (Azamat, 1996, s. 443). Hacı Bayram’la görüşen II. Murat’ın, hakkında söylenenlerin iftira ve dedikodu olduğunu anlayarak kendisinden özür dilediğini ve büyük bir saygı gösterdiğini, ayrıca ondan Eskicami’de vaaz vermesini rica ettiğini, fakat Hacı Bayram’a yine de düşmanlık besleyenler olduğunu, hatta bir vezirin onu zehirlenmeye kalkıştığını, vezirin kendisine sunduğu zehirli şerbeti,

“Biz içelim, zararı başkasına olsun” diyerek içtiğini ve vezirin o anda düşüp öldüğünü kaydeder (Azamat, 1996, s. 443). Bu konu ile ilgili olarak daha net bir bilgiye rastlanılmamıştır. Hatta bu anlamda Akşemsettin ve Fatih ile ilgili olarak anlatılanlar da tarih ile çelişmektedir.

Sonuç

Tasavvufta velilerin göstermiş olduğu kerametler, ilim ve irfan anlayışı içerisinde yapılır. 1263 Köseadağ, 1402 Ankara savaşında Anadolu’da bozulan düzeni, tekrar onaran ve bu toprakları mayalayan Kolonizatör Türk dervişleridir. Bu kişiler aynı zamanda bir meslek sahibidirler. İlim ve irfanın yanında mesleklerini de icra eden bu dervişlerin etrafında halkın toplanması, yakılıp yıkılan Anadolu’nun tekrar küllerinden doğmasını sağlamıştır.

Etrafında toplandığı dervişler hakkında çeşitli menkıbeler söylenmesi, halkın yaratma gücünü göstermekle birlikte evrensel tasavvuf anlayışının yeşermesini sağlamıştır. Bu yaratma gücünün birçok olumsuz sebeplerini de görmekteyiz. Müritlerin çokluğu, hükümdara karşı bir güç gösterisi olarak düşünülmekte ve bu nedenle olumsuz bir bakış açısı meydana getirmektedir. Yanlış bilgilendirilen hükümdar, bu dervişlerin kendisine karşı bir eylem yapabileceğini düşünmüş ve “*dönemin sosyal ve siyasal anlayışı içerisinde*” ya idam edilmiş ya da bulunduğu bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Hükümdara yakın bir çizgi içerisinde olan dervişler, saraylarda ön saflarda yer bulmuş, dini konularda kendilerine danışılmış ve takdir gösterilerek yüksek mertebelere getirilmişlerdir.

Gerçekte büyük mutasavvıfların sözlerini anlamayan kişilerin yabancıları oldukları veya anlayamadıkları bir ruh hali ve farklı bir dünya hakkında yanlış fikirlere saplanıp karışıklığa sebep olmaları doğru değildir. Onları dinine aykırı gibi görünen sözleri ile değil ilim, irfan ve bağlılık telkin eden sözleri ile anlamak daha doğru olur.

Yukarıda sadece makale sınırları içine alınan kişiler, yaşadıkları dönemin önemli mutasavvıfları olmakla birlikte kesinlikle oportünist ve gayri ahlaki çizgide olmayan kişilerdir. Özgün kişilik ve bilimsel kimlik ile evrensel tasavvuf anlayışının mücadelesini veren bu insanları dönemin hükümdarlarının anlamaması büyük bir eksiklik olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Altınok, Y. (2013). *Ene'l-Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr Tâvâsin*. Ankara: Sistem Ofset.
- Altınok, Y. (2013). *Şeyh Bedrettin ve Varidat*. Ankara: Sistem Ofset.
- Azamat, N. (1996). "Hacı Bayram-ı Veli", İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Dergisi. C. 14, (s. 442-447). Ankara.
- Çiçekdağı, C. (2010). "Kötülük Problemi", Orta Çağ ve Rönesans'ta Felsefe. Ezgi Kitabevi Yayınları (Ed. A. Kadir Çüçen). (s.199). Bursa.
- Develioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekinci, Y. (2013). *Hoca Ahmet Yesevi*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraydın, S. (1990). *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Eyüboğlu, İ. (1990). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Haşim, Ş. (2009). "Şeyh Hamidüddin Aksarâyi", İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Dergisi. C. 37, (s, 377-378). Ankara.
- Hilmi, F. (2017). *Hızır Aleyhisselam*. İstanbul: Rabbani Yayınevi.
- Köprülü, F. (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 4. basım. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Şahinoğlu, N. (1991). "Baha Veled", İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Dergisi. C. 4. (s. 460-462). Ankara.
- Şapolyo, E. (1960). *Türk Büyükleri*. Ankara: Suat Osmanoğlu Yayınları.
- Uludağ, S. (2007). *İbn Haldûn*. 5. baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Uludağ, S. (1992). "Bâyezîd-i Bistâmî," İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Dergisi. BayazidUludağ,
- Uludağ, S. (2004). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Uzungöl Yöresini Ziyaret Eden Yabancı Ekoturistlerin Memnuniyet Algısının Destinasyon Sadakati Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*

Received/Geliş: 01.08.2017
Accepted/Kabul: 30.11.2017

Eray TURPCU**
Gökalp Nuri SELÇUK***
Hakan AKYURT****

Öz

Bu çalışmada, Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati algıları ile müşteri memnuniyeti algılarına ilişkin kavramsal bilgilere yer verilmiş ve aralarındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ekoturizm yöresinde Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden 494 yabancı ekoturiste anket uygulaması yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, yabancı ekoturistlerin memnuniyet ve sadakat algılamalarının yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ölçekler arası ilişkiler incelendiğinde, memnuniyet ölçeği ile destinasyon sadakati arasında zayıf ve pozitif anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu durum, yabancı ekoturistlerin müşteri memnuniyeti algısında artış olması durumunda destinasyon sadakati algısında %1,8 artış olacağı sonucuna ulaşılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekoturist, Destinasyon Sadakati, Müşteri Memnuniyeti, Uzungöl

*Bu çalışma "Hizmet Kalitesi ve Seyahat Engelleri Algısı İle Müşteri Memnuniyeti ve Destinasyon Sadakati Algısı Arasındaki İlişkinin Ekoturizm Yöresinde İncelenmesi: Uzungöl'ü Ziyaret Eden Yabancı Turistler Üzerine Bir Uygulama" adlı doktora tez çalışmasından uyarlanmıştır.

**Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Bulancak KK Uygulamalı Bil. Y.O., Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü, erayturpcu@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-2732-6222

***Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, gokalpns@yahoo.com, ORCID ID:0000-0002-5073-6046

****Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Bulancak KK Uygulamalı Bil. Y.O., Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü, hakyurt@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-6522-684X

A Review on the Effect of Satisfaction Perception of the Foreign Ecotourists visiting Uzungöl region on the Destination Loyalty

Abstract

In this study, the conceptual information has been contained as to customer satisfaction perceptions and destination loyalty perceptions of the foreign eco-tourists visiting Uzungöl destination, and it is attempted to determine the relation between them. In this sense, the questionnaire was made with 494 foreign eco-tourists visiting Uzungöl destination in eco-tourism location. According the results of the research, it was found that the level of satisfaction and loyalty perceptions of the foreign eco-tourists are high. In review of the relations between the scales, a weak and positive significant relation was found between the satisfaction measurement and destination loyalty. This situation indicates that the destination loyalty perception would increase by 1.8% in the event of increase in the customer satisfaction perception of the foreign ecotourists.

Keywords: Ecotourist, Destination Loyalty, Customer Satisfaction, Uzungöl

Giriş

Dünya’da sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte önemli bir hizmet kolu haline gelen turizm, yapısal özellikleri nedeniyle ülkeler arasında büyük bir pazar haline gelmiştir. Son yıllarda turizm sektöründe rekabet artarak, hızlı bir ivme yakalamış ve ülkeler için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Turizm sektörünün pazar payından en büyük payı almak ancak ülkelerin turizm sektörüne yatırım yapmaları ile mümkün olacaktır. Günümüzde değişen pazarlama anlayışıyla birlikte, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarındaki değişimler doğrultusunda, işletmelerin farklı hizmet üretmeleri gerekmektedir. Bu amaçla, sektörel payı artırmak ve sürekli hale getirmek için, turizmin deniz-kum-güneş anlayışından ortaya çıkan mevsimsel özelliğinden vazgeçilmesi ve turizmi 12 aya yaymak için çalışmalar yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle, ülke turizm yönetimleri, akademisyenler ve sektör işletmeleri tarafından alternatif turizm çeşitleri üretilmeye başlanmıştır. Bu alternatif turizm çeşitlerinden biri de son yıllarda önemi giderek artan “Ekoturizm” alternatif turizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekoturizm, farklı bir turizm çeşidi olarak turistlerin yaşadıkları şehrin yoğunluğundan ve gürültüsünden uzakta doğayla baş başa zaman geçirmesine, boş zamanlarını değerlendirmesine aynı zamanda onların fiziksel ve ruhsal olarak da dinlenmesine fırsat sunmaktadır. Turistlerin seyahat ettikleri bölgelerdeki ekoturizm kapsamında sunulan hizmet ve ürünlerden memnun kalmaları, tekrar satın alma davranışını ve de yakın çevrelerini aynı turistik ürünü satın almaları yönünde ikna edebilmelerine olanak sağlayacaktır. Böylelikle, ekoturizm bölgesinin turistik talebinin ve turizm gelirlerinin de sürekli hale getirilmesi mümkün olacaktır. Sürdürülebilir bir ekoturizm bölgesi oluşturmak için de, turist sadakatinin ve müşteri memnuniyetinin sağlanması zorunludur. Bu çalışmada, Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden ekoturistlerin müşteri memnuniyeti ve destinasyon sadakati algıları arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

Müşteri Memnuniyeti

1980’li yıllardan günümüze kadar işletmeler tarafından üzerinde durulan müşteri memnuniyeti, işletmelerin kar, pazar payları ve büyüme oranlarında oldukça önemlidir (Eroğlu, 2005: 9). Küreselleşmeyle birlikte

teknolojideki hızlı gelişmeler insanların ihtiyaç ve beklentilerini, onları karşılama şekillerini değiştirmiştir. Bu sebeple işletmeler ürettikleri ürün ve hizmetle müşteri beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayarak müşterilerde memnuniyeti sağlamayı amaçlamaktadır. Bunu başarabilen işletmeler bugün ve gelecekte bu memnuniyeti sürdürebilmek adına müşterilerle uyum içerisinde etkin bir iletişim sağlamaktadır (Durmaz, 2006: 259).

Müşteri, ürün ya da hizmetleri bireysel ve ticari amaçlarını karşılamak için satın alan kişi ya da kuruluşlardır (www.biomed.com). Memnuniyet ise, müşterilerin satın aldıkları hizmet ve ürünlere vermiş oldukları tatmin olma tepkisidir (Oliver, 2010: 8). Müşterilerin memnuniyet durumları ürün ya da hizmete yönelik kişisel algılarıdır. Nitekim, müşteriler aynı hizmet ve deneyim karşısında farklı düzeylerde memnuniyet duyabilmektedir. Dolayısıyla müşteri satın almış olduğu hizmetin beklentilerini karşılayıp karşılamaması sonucunda (Odabaşı, 2012: 60);

- tatmin olmuştur,
- kısmen tatmin olmuştur,
- tatmin olamamıştır.

Turistik bir destinasyonun iç bünyesinde birçok turizm ürününü barındırmasından dolayı, turist memnuniyetinin sağlanması için destinasyonun sahip olduğu tüm bileşenlerin turistleri memnun etmesi gerekecektir (Duman ve Öztürk, 2005: 11).

Destinasyon Sadakati

Hizmet veren işletmeler buldukları pazarda varlıklarını koruyabilmek ve karlarını artırmak için rekabet stratejileri olan mevcut müşteriyi koruma ve müşteri sadakati oluşturma ilkelerine oldukça önem vermektedir (Selvi, 2007: 3).

Sadakat, müşterinin işletmeden almış olduğu bir ürün ya da hizmet değerinin diğer işletmelerinkinden daha yüksek olduğuna inanmasıdır (Hallowell, 1996: 28). Gelirlerini ve karlarını artırmaya odaklanmış işletmeler, müşteri memnuniyeti üzerinde çok fazla durmadan müşteri sadakatine yönelmektedir. Ancak müşteri sadakatini sağlamak müşteri memnuniyetinden daha fazlasını gerektirir (Fredericks ve Salter, 1995: 30).

Destinasyon, birden çok turizm ürünlerinin bir arada olduğu, turistlere deneyim kazandıran ülke, ada ya da kasaba gibi coğrafi açıdan iyi tanımlanmış yerdir (Buhalis, 2000: 97). Ayrıca şehirler, bölgeler, eyaletler, eğlence parkları, turizm çekicilikleri, kayak tesisleri ve benzeri yerler destinasyon olarak adlandırılmaktadır. Destinasyonu ziyaret eden turistler, sunulan ürün ve hizmetler karışımı ile etkileşim içinde olup deneyim yaşamaktadır (Gümüšoğlu vd., 2007: 281-282).

Memnuniyet bir turistin beklentilerinin ne derece iyi karşılandığını ölçerken, destinasyon sadakati turistin tekrar gelme isteğini ve başkalarına destinasyon için olumlu bilgiler verme ihtimallerini ölçmektedir (McDowall, 2010: 27). Sunulan ürün ve hizmetten memnun olan turistler bu deneyimi tekrar yaşamak isteyecekler ve destinasyon sadakati oluşacaktır. Turist sadakati başarılı bir destinasyon için önemlidir (Prayag ve Ryan, 2011: 342).

Destinasyon sadakati, turistlerin belli bir yere giderek orada yaşadığı deneyimlerden memnun kalması sonucu yeniden ziyaret etme isteğidir (Valle vd., 2006: 26). Bir başka tanımda ise, destinasyon sadakati turistlerin tekrar tercih ettiği ve başkalarına olumlu tavsiyelerde bulunduğu davranıştır (Mohamad vd., 2011: 169). Destinasyonu bir ürün gibi düşünürsek, turistler ziyaret etmiş oldukları yerleri tekrar ziyaret etmeyi tercih edebilir ya da akraba ve dostlarına ziyaret etmeleri konusunda tavsiyede bulunabilirler (Yoon ve Uysal, 2005: 48). Destinasyonu ziyaret eden turistler iki grup olarak değerlendirilir (Oppermann, 1997: 56);

- ilk defa gelen turistler
- daha önce gelmiş turistler (tekrarlayanlar)

Turistlerin destinasyon sadakatini etkileyecek faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu sayede destinasyonun tekrar tercih edilmesi mümkün olacaktır (Gursoy vd., 2014: 810). Turistler, daha önce ziyaret ettiği destinasyonu farklı sebeplerden ötürü tekrar tercih edebilmektedir. Bu sebepleri, rahatlık ve dinlenmek, tanıdık bir yer olması, seyahat masraflarının azalması, memnun kalınan deneyimler şeklinde sıralamak mümkündür (Alegre ve Juaneda, 2006: 686). Destinasyon seçiminde turistlerin önceki deneyimleri etkin rol oynamaktadır. Destinasyonu iyi bilen turistler çok çabuk seçme ya da reddetme eğilimi göstermektedir (Chi, 2005: 63-64). Sonuç olarak, turist tercihinde etken olan husus deneyimlerdir. Bu deneyimlerden

memnun olan turistler, tercihlerini memnun kaldıkları destinasyonlardan yana kullanacaklardır.

Destinasyon Sadakati ile Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Turizm endüstrisi dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen endüstrilerindedir. Dünya çapında toplam hizmet ticaret değerinin üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır (Sultana ve Hameed, 2015: 1147). Turizm endüstrisi bünyesinde bulunan hizmet sağlayıcılar, rekabet avantajı elde edebilmek için öncelikle “mevcut turistlerin sadakatini kazanmak ve yeni turistler kazanmak” başta olmak üzere bu iki unsuru amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşabilmek için ise, öncelikle verilen hizmetlerin müşteri beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellikte olması, yani turist memnuniyetinin sağlanması gerekmektedir (Kılıçhan ve İlhan, 2016: 68).

Günümüzün dinamik ve rekabetçi küresel ortamında pek çok destinasyon birbirine benzer ürünler sunmaktadır (Gursoy vd., 2014: 809). Bu hususta turistlerin beklenti ve ihtiyaçları takip edilmeli ve müşteri memnuniyeti sağlanacak şekilde hizmet sunulmalıdır. Sunulan hizmet karşısında memnun olan müşteri tekrar bu deneyimi yaşamak isteyecek ve çevresine tavsiye edecektir. Destinasyon ile turist memnuniyeti arasındaki bu güçlü ilişki, yöneticilerin turist memnuniyetini artırması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır (Yüksel vd., 2010: 276). Bu hususta, destinasyona gelen turistin sosyo-demografik özellikleri ve geleceğe yönelik eğilimlerinin yerel yönetimler, yatırımcılar ve sivil turizm örgütlenmeleri tarafından belirlenmesi gerekmektedir (Kılıç, 2011: 240).

Sadık turistler ile destinasyona ilk defa gelen turistlerin harcamaları konusunda olası farklılıklar söz konusudur. Günde ortalama benzer harcamalar gerçekleştirse bile, destinasyona sadık turistler daha çok harcamaya yapmaktadır. Çünkü sadık turistler, fiyat farklılaşmaları veya hizmetlerle ilgili sorunlarda daha az tepki göstermekte, istikrarlı bir pazar payı garantisi sağlayabilmektedir (Alegre ve Juaneda, 2006: 685). Destinasyonu ilk defa ziyaret eden turistler “memnun” ve “memnuniyetsiz” olarak, tekrar gelmiş olan ziyaretçiler ise “sadık” ve “sadakatsiz” olarak sınıflandırılmaktadır (Chi, 2005: 65).

Birçok turizm ürününün bir arada bulunduran destinasyonlar, vermiş oldukları hizmetlerde memnuniyet sağladığı sürece turist memnuniyeti de gerçekleşecektir. Turistler, tatil süresince destinasyonda elde ettiği deneyimler

sonucunda almış olduğu hizmetin kalitesini değerlendirerek, memnuniyet durumunun belirlenmesinde rol almaktadır (Duman ve Öztürk, 2005: 11).

Kısacası, memnun turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret etme olasılıkları yüksektir ve turizm deneyimlerine ilişkin olumlu sözlerini yakın çevreleri ile paylaşmaya oldukça isteklidir. Böylece yüksek memnuniyet, unutulmaz turizm deneyimi ile destinasyon sadakati arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Destinasyon ne kadar çok çekici özelliklere sahipse tekrar ziyaret edilme olasılığı da o kadar yüksek olabilecektir. Burada önemli olan nokta turistlerin seçimlerini ve tekrar ziyaret etmelerini sağlayacak çekici niteliklerin belirlenmesidir (Wang, 2016: 15). Bunu başarabilen destinasyonlar turist sadakatini artırabilir (McDowall, 2010: 24).

Ekoturist Profili

Ekoturizm kavramının belirsizliği, ekoturizm piyasası hakkındaki sınırlı çalışmalar ve ekoturizmin gerçek anlamda ne olduğuna ilişkin görüş birliğinin olmamasının, tüketicisi olan ekoturist kavramı için de net bilgiye ulaşılmasını zorlaştırmaktadır (Obenaus, 2005; Swarbrooke, 2003). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), bir turisti, "eğlence, iş ve diğer amaçlar için art arda bir yıldan fazla olmamak koşuluyla her zamanki ortamının dışına gidip seyahat eden" bir kişi olarak tanımlarken, eko-turist ise doğal bölgelere daha sorumlu bir şekilde seyahat ederek, doğada sayısız maceranın tadını çıkaran ve gittikleri bölgede para kazanma amacı olmadan en az bir gece konaklayan kişiler olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, ekoturist kavramı tanımı içerisinde yer alan ve ekoturistleri diğer turistlerden farklı kılan bazı ayırt edici özellikler şu şekilde sıralanabilir (Keszi,1998: 11-12):

- Yüksek eğitimli olması
- 25 ve 54 yaşları arasında olması
- Ortalama turiste göre mali kazanç seviyesinden oldukça yüksek olması
- Kendisini doğa ile ilgili kulüplere / organizasyonlara ait hissetmesi
- Ortalama turistten tek bir alanda daha fazla zaman harcama ihtimalinin yüksek olması
- Genel seyahatlardan farklı olan seyahat motivasyonlarına sahip olması
- Güçlü çevre değerleri ve ekolojik tutumu olması
- Tur operatörleri tarafından reklamı yapılan çevresel iddialara son derece dikkatli olması
- Bir tatil tecrübesinde birden fazla etkinlik istemesi, bunlardan bazıları imajına aykırı görünebilir (alışveriş, güneşlenmek vb.)
- Hem seyahatten önce hem de seyahat sırasında güçlü bir bilgiye ihtiyaç duyması
- Yüksek düzeyde bir değer sağlayan deneyimler araması

Günümüzde neredeyse her yaş grubunun bir özelliği olan yükseköğrenim biçimi ekoturizm faaliyetlerinin yapılması konusunda önem arz etmektedir. Özellikle potansiyel ekoturistlerin eğitim seviyesi, ekoturizm politikalarının geliştirilmesi ve ekoturizm destinasyonlarının pazarlanması için büyük önem taşımaktadır. Eğitim bileşeni, ekoturizmin en güçlü temsilcisi olan turistleri çekmek için özellikle eğitsel bir deneyim olduğu için, ekoturizm ürünleri, eğitimli hedef gruplara kapsamlı bir şekilde sunulmalıdır. Temel olarak, ekoturizmin her yaş grubuna ve eğitim grubuna hitap etmesi sebebiyle, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde fark yaratan tek gerçek; yaşlıların doğa tabanlı ekoturizm ve gençlerin ise macera temelli ekoturizm faaliyetlerine yönelmesidir (Obenaus, 2005: 27). Görüldüğü üzere, ekoturizm faaliyetlerini gerçekleştirecek olan kişilerin özellikleri ve hangi amaçla bu faaliyetleri yerine getirecekleri önemlidir. Bu bağlamda Lindberg ve Lindberg (1991: 3), ekoturizm faaliyetlerine katılan, bu faaliyetlere yön veren birbirinden farklı olan dört çeşit ekoturistin varlığından bahsetmektedir. Bunlar:

- **Sert Çekirdekli Doğa Turistleri:** Bilimsel araştırmacılar veya turist grup üyeleri, eğitim, çöplerin çıkarılması veya benzeri amaçlarla özel olarak donanımlandırılmış kişilerdir.
- **Adanmış Doğa Turistleri:** Özellikle korunan alanları görmek için geziler düzenleyen, yerel doğal ve kültürel tarihi anlamak isteyen kişilerdir.
- **Esaslı veya belli bir akımı takip eden Doğa Turistleri:** Öncelikli olarak alışılmadık bir yolculuk yapan kişilerdir.
- **Geçici (Gündelikçi) Doğa Turistleri:** Doğayı, tesadüfen daha geniş bir gezi kapsamında paylaşan kişilerdir.

Ekoturist çeşitleri ile ilgili olarak yukarıdaki maddeler incelendiğinde, sert çekirdekli doğa turistleri ile adanmış doğa turistlerin ekoturizm kavramını tam anlamıyla gerçekleştirebilecek turistler olduğu görülürken, belli bir akımı takip eden ve geçici doğa turistler için ise aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Fakat ekoturist çeşidi içine dahil olan bu dört gurubun da her ne sebeple olursa olsun doğa turizmi pazarı içerisinde yer aldığı ve ekoturizm pazarını sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel anlamda etkileyecekleri bir gerçektir (Çevirgen, 2003: 130).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, ekoturizm kapsamına dahil olan turistik bir destinasyonu (Uzungöl) ziyaret eden yabancı ekoturistlerin, memnuniyet düzeylerinin destinasyon sadakatine etkisinin belirlenmesidir.

Araştırmanın önemine yönelik unsurları şu şekilde sıralamak mümkün olabilir:

- Ekoturizm amaçlı Uzungöl'ü ziyaret eden yabancı ekoturistlerin demografik özelliklerinin belirlenmesi,
- Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden yabancı ekoturistlerin müşteri memnuniyeti algıları ve destinasyon sadakatinin sağlanması için önerilerin sunulması,
- Ayrıca bundan sonra Uzungöl destinasyonu üzerinde yapılacak olan çalışmalara yol göstermek amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın oluşturulması esnasında karşılaşılan kısıtlar şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırma, Trabzon ili Çaykara İlçesine bağlı Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerle sınırlandırılmıştır.
- Araştırmada elde edilecek veriler, “Destinasyon Sadakati Ölçeği” ve “Müşteri Memnuniyeti Ölçeği” ile sınırlıdır.
- Araştırmanın verilerinin değerlendirilmesi, kullanılan istatistiksel yöntemlerle sınırlandırılmıştır.
- Araştırma verilerinin toplanma süreci, 2016 yılı Mart ve Eylül ayı ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemine Hesaplanması

Yapılan bu çalışmada araştırmanın evrenini, 2016 yılında Mart-Eylül ayları arasında Trabzon ilinin Çaykara ilçesinde yer alan Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden yabancı ekoturistler oluşturmaktadır.

Trabzon İl Kültür ve Turizm Bakanlığında alınan güncel verilere göre;

- 2016 yılı içerisinde Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden Türk turist sayısı:472100
- 2016 yılı içerisinde Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden yabancı ekoturist sayısı:144000
- 2016 yılı içerisinde Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden yerli ve yabancı toplam turist sayısı:616100

Araştırmamızda ekoturizm amacıyla Uzungöl destinasyonuna gelen yabancı ekoturistlerin algısını ölçmeye yönelik analizler gerçekleştirildiği için, araştırmanın evrenini Uzungöl destinasyonunu ziyaret eden 144000 yabancı ekoturist oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleminin hesaplanmasında aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Yamane, 2001: 116-117);

$$n = \frac{Nz^2pq}{Nd^2 + z^2pq}$$

Formülde kullanılan sembollerin açıklamaları şu şekildedir:

n = Örneklem sayısı N = Araştırmanın Evreni z = Güvenirlilik Düzeyi (1,96)

p =Topluluk oranı (0,5) q = 1- p (0,5) d = Duyarlılık (0,05)

$$n = \frac{144000 \times (1,96)^2 \times (0,5) \times (0,5)}{144000 \times (0,05)^2 + (1,96)^2 \times (0,5) \times (0,5)}$$

$$n = 384$$

Tablo 1. Araştırmanın Evreni, Örnekleme ve Temsil Sayısı

Araştırmanın Evreni	Ulaşılması Gereken Anket Sayısı	Ulaşılan Anket Sayısı	Geçersiz ve Eksik Anket Sayısı	Outliers (Uç Değerler)	Elde Edilen Geçerli Anket Sayısı
144000	384	616	58	64	494

Tablo 1. incelendiğinde, örneklemin evreni temsil etmesi için 384 kişiye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. Araştırma bölgesinde Uzungöl yöresini ziyaret eden yabancı ekoturistlere toplam 616 adet anket dağıtılmış ve bu anketlerin doldurulmasında bir kısım turistlerle yüzyüze iletişim gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın anketlerinin doldurulması esnasında, eksik ve geçersiz olmak üzere toplam 58 anket değerlendirilmeye alınmamıştır. Aynı zamanda verilerin normalliğini ve doğrusallığını sağlamak amacıyla yapılan mahalnobis ve z testleri testi sonucunda 64 adet anket outliers (uç değerler) olarak belirlenmiş ve araştırmanın verilerinin analizinde yer almamıştır. Sonuç olarak, araştırmanın verilerinin elde edilmesinde toplam 494 adet anketten yararlanılmış ve veriler değerlendirilmeye alınmıştır.

Verilerin Analizi

Bulguların analizinin gerçekleştirilmesinde elde edilen bilgiler, yapılan anket sonuçlarından elde edilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde aşağıdaki hedefler gerçekleştirilmiştir:

- Yabancı ekoturistlerin demografik özellikleri belirlenmiştir.

- Ölçeklerin parametrik olup olmadıklarını belirlemek amacıyla Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değeri olarak Kunnan (1998), (+2) ve (-2) değerlerinin normal dağılım için yeterli olacağını öngörmüştür.
- Kullanılan ölçeklerin geçerliliğinin sağlanması hususunda SPSS 22.0 istatistiksel paket programı yardımıyla Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Güriş ve Astar (2015 :422), faktör analizinde yük değerlerinin 0,40 ve daha yüksek olmasını iyi bir ölçü olarak kabul ederken, az sayıda maddeler için bu ölçünün 0,30'a kadar indiğini belirtmektedir. Bu yüzden, araştırmada açımlayıcı faktör analizi yapılırken 0,40 ve daha üstü faktör yükleri dikkate alınmış, 0,40 ve altındaki faktör yüküne sahip ifadeler faktör analizinden atılmıştır. Ayrıca veriler yorumlanırken, açıklanan varyansın Büyüköztürk (2014: 135)'e göre tek boyutlu ölçeklerde %30 ve üzeri olması iyi bir ölçü olarak değerlendirildiğinden, analizlerde bu verilerden yararlanılmıştır.
- Açımlayıcı faktör analizinden sonra Lisrel 8.7 programı vasıtasıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçeklerin geçerliliği sağlandıktan sonra, güvenilirliğin sağlanması hususunda, çıkan sonuçların Cronbach alpha (güvenilirlik) değerlerine bakılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.
- Yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati ve memnuniyet konusundaki verdikleri cevapların dağılımını ölçmeye yönelik bulgular kavranmıştır.
- Yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati ile müşteri memnuniyeti algısı arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik korelasyon analizi yapılmıştır.
- Yabancı ekoturistlerin müşteri memnuniyeti algısının destinasyon sadakati üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi yapılmıştır
- Son olarak ise, araştırmanın hipotezlerinin desteklenip desteklenmemeye durumları ile ilgili tablo sunulmuştur.

Araştırmanın Hipotezi

H₁: Uzungöl'e gelen yabancı ekoturistlerin müşteri memnuniyet düzeyleri ile destinasyon sadakati arasında ilişki/etki vardır.

Veri Toplama Araçları

Trabzon ilinin Çaykara ilçesinin Uzungöl yöresini ekoturizm amacıyla ziyaret eden yabancı ekoturistlerin memnuniyet ve destinasyon sadakati ilişkisini incelemeye yönelik yapılan bu makale çalışmasında, Iris Mao tarafından 2008 yılındaki "*Destination Image Building and Its Influence on Destination Preference And Loyalty of Chinese Tourists to Australia*" isimli tez çalışmasında geliştirilen, turistlerin memnuniyet düzeylerini belirlemek amacıyla 4 maddeden oluşan "Müşteri Memnuniyet Ölçeği" ve 8 maddeden 2 boyuttan oluşan "Destinasyon Sadakati Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeklerin kullanımı için yazardan gerekli izin alınmıştır. Verilerin değerlendirilme sürecinde uygulanan ölçeklerin hepsi 5'li likert tipi "Kesinlikle Katılmıyorum (1)", "Katılmıyorum (2)", "Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)", "Katılıyorum (4)", "Kesinlikle Katılıyorum (5)" şeklinde derecelendirilerek sınıflandırılmıştır. Anket soruları yabancı turistlere uygulanacağından, İngilizce ve Arapça olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır. Anket formundaki ifadelerin doğru ve güvenilir bir şekilde Arapça'ya çevrilmesi hususunda, tercüme bürosuna anket soruları gönderilmiş ve istenilen dile çevrilmesi sağlandıktan sonra alanında uzman akademisyenler tarafından kontrolü ve düzenlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, orijinal dili İngilizce olan ölçek ifadeleri, analiz sonuçlarının daha anlaşılır yorumlanması hususunda tercüme bürosu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Ölçeklerin Normallığı Testi

Tablo 2. Destinasyon Sadakati Ölçeğinin Normallığı Testi

Destinasyon Sadakati İfadeleri	Basıklık	Çarpıklık
Aileme ve arkadaşlarıma da Uzungöl'ü ziyaret etmelerini tavsiye edeceğim	-,343	-,627
Uzungöl'ü ziyaret etmeleri konusunda başkalarına olumlu şeyler söyleyeceğim.	,218	-,806

Uzungöl'e ziyaret etmeleri konusunda başkalarını da teşvik edeceğim	,252	-,854
Tatil için yurtdışına çıktığımda Uzungöl'ü tekrar düşüneneğim	-,219	-,492
Önümüzdeki 2 yıl içerisinde Uzungöl'ü tekrar ziyaret edeceğim.	-,042	-,637
Elimde olsaydı Uzungöl' de daha uzun kalırdım	-,406	-,541

Tablo 3. Müşteri Memnuniyeti Ölçeğinin Normalliği Testi

Müşteri Memnuniyeti İfadeleri	Basıklık	Çarpıklık
Uzungöl'ü ziyaret etmek verdiğim paraya değdi	,831	-,126
Bu bölgeyi ziyaret ettiğim için çok mutlu oldum	1,377	-,993
Bu bölgeyi ziyaret etmek benim beklentimi karşıladı	,631	-,650
Bu bölgeyi ziyaret etmek akıllıca bir karardı	,782	-,795

Tablo 2. ve Tablo 3. incelendiğinde, kullanılan iki ölçekte yer alan ifadelerin basıklık ve çarpıklık katsayı değerlerinin tamamının (+2,0) ve (-2,0) arasında olduğu ve bu yüzden ölçeklerin ifadelerinin tamamının normallik varsayımlarını sağladığı söylenebilir.

Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

Tablo 4. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Keiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği		0,832
Bartlett Küresellik Testi	Ki Kare Değeri	1325,652
	Df	6
	p değeri (Anlamlılık)	,000

Araştırmanın müşteri memnuniyeti ölçeğinde yer alan değişkenler için yapılan açımlayıcı faktör analizinde elde edilen KMO değeri 0,832 olarak belirlenmiştir Sharma (1996 :116)'ya göre, KMO değeri için 0,80-0,90 arası

değerlerin çok iyi düzeyde olduğu kabul edildiğinden (aktaran Kalaycı, 2005 :322), müşteri memnuniyeti ölçeğinin veri setinin açımlayıcı faktör analizi için çok iyi düzeyde yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett Küresellik test sonucunda elde edilen p değerinin (anlamlılık) ,000<0,50 olması değişkenler arasında yeterli düzeyde ilişki olduğunu gösterdiğinden, araştırmanın ölçeği için faktör analizi yapılmasının uygunluğu sağlanmıştır.

Tablo 5. Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuç Tablosu

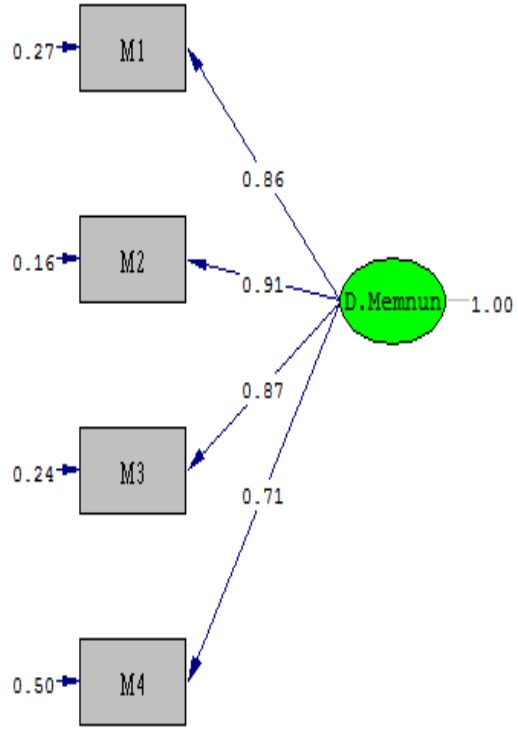
Faktörün Adı	Değişkenler	Faktörün Yükleri	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
Müşteri Memnuniyeti	Bu bölgeyi ziyaret ettiğim için çok mutlu oldum	0,917	77,710
	Bu bölgeyi ziyaret etmek benim beklentimi karşıladı	0,904	
	Uzungöl'ü ziyaret etmek verdiğim paraya değdi	0,892	
	Bu bölgeyi ziyaret etmek akıllıca bir karardı	0,809	

Faktör analizinde müşteri memnuniyeti ölçeğinin özdeğeri 3,108 olarak elde edilmiş, açıklanan varyans ise %77,710 olarak yeterli görülmektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda müşteri memnuniyeti ölçeğinin dört değişkenle tek bir boyutta toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Müşteri memnuniyeti ölçeğinde faktör analizi tamamlanana kadar yapılan işlemlerde faktör yükünün 0,40 altına düşmediği görülmüştür.

Tablo 6. Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Müşteri Memnuniyeti Ölçeği	Güvenilirlik (Cronbach Alpha)
4 Madde	0,903

Açımlayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra, müşteri memnuniyeti ölçeği değişkenlerinin güvenilirlik (Cronbach alpha) değeri 0,903 olarak hesaplanmıştır. Lorcu, (2015: 208)'ya göre güvenilirlik değerinin 0,80 ve 1,00 aralığında olması, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirildiğini gösterdiğinden, değişkenlerin kendi içerisinde tutarlı ve yüksek derecede güvenilir olduğu yorumu yapılabilir. Ölçeğin güvenilirlik sonuçları, faktör analizi sonuçlarının vermiş olduğu genel ölçekle uyumlu olmuş ve ölçekten güvenilirliği bozacak herhangi bir değişkene rastlanılmamıştır.

Chi-Square=8.31, df=2, P-value=0.01568, RMSEA=0.080

Şekil 1. Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 7. Araştırma Modeli Uyum İstatistikleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 3$	$3 \leq \chi^2/sd \leq 5$	4,15
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 < RMSEA < 0.10$	0,080
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,99
NNFI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,99
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	1,00
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,99
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,96

Kaynak: Schermelleh-Engel vd., 2003; Sümer, 2000; Şimşek, 2007; Çelik ve Yılmaz 2013; Meydan ve Şeşen, 2011.

Müşteri memnuniyeti ölçeğine yapılan açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktör yapısının doğrulanması amacıyla Lisrel 8.7 paket programı yardımıyla birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Şekil 1. ve Tablo 7. incelendiğinde 4 madde ve tek faktörden oluşan müşteri memnuniyeti ölçeği birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinin uyum indeksleri incelendiğinde, RMSEA (0,080) ve χ^2/sd (4,15) değerlerinin kabul edilebilir uyum, NFI (0,99), NNFI (0,99), CFI (0,98), GFI (0,99) ve AGFI (0,99) değerlerinin ise iyi uyum değerleri ile örtüştüğü ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum modelin yapı geçerliliğinin sağlandığının kabul edilebileceğini göstermektedir. Faktör yükleri incelendiğinde, müşteri memnuniyeti ölçeği 0,71 ile 0,91 arasında değişmektedir. Ayrıca tüm maddelerin t değerleri incelendiğinde, kırmızı ok bulunmamasından dolayı bütün değerlerin ,05 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılabilir.

Destinasyon Sadakati Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

Tablo 8. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Keiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği		0,829
Bartlett Küresellik Testi	Ki Kare Değeri	621,437
	Df	15
	p değeri (Anlamlılık)	,000

Araştırmanın destinasyon sadakati ölçeğinde yer alan değişkenler için yapılan açımlayıcı faktör analizinde elde edilen KMO değeri 0,829 olarak belirlenmiştir. Sharma (1996 :116)'ya göre, KMO değeri için 0,80-0,90 arası değerlerin çok iyi düzeyde olduğu kabul edildiğinden (aktaran Kalaycı, 2005 :322), destinasyon sadakati ölçeğinin veri setinin açımlayıcı faktör analizi için çok iyi düzeyde yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett Küresellik testi sonucunda elde edilen p değerinin (anlamlılık) ,000<0,50 olması değişkenler arasında yeterli düzeyde ilişki olduğunu gösterdiğinden, araştırmanın ölçeği için faktör analizi yapılmasının uygunluğu sağlanmıştır.

Tablo 9. Destinasyon Sadakati Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuç Tablosu

Faktörün Adı	Değişkenler	Faktörün Yükleri	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
Destinasyon Sadakati	Uzungöl'e ziyaret etmeleri konusunda başkalarını da teşvik edeceğim	0,758	46,515
	Uzungöl'ü ziyaret etmeleri konusunda başkalarına olumlu şeyler söyleyeceğim	0,674	
	Önümüzdeki 2 yıl içerisinde Uzungöl'ü tekrar ziyaret edeceğim.	0,672	

	Elimde olsaydı Uzungöl' de daha uzun kalırdım	0,672	
	Tatil için yurtdışına çıktığımda Uzungöl'ü tekrar düşünceğim	0,667	
	Aileme ve arkadaşlarıma da Uzungöl'ü ziyaret etmelerini tavsiye edeceğim	0,642	

Araştırmanın ölçeği için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçları incelendiğinde, destinasyon sadakati ölçeğinin özdeğeri 2,791 olarak elde edilmiş, açıklanan varyans ise %46,515 olarak yeterli görülmektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda destinasyon sadakati ölçeğinin altı değişkenle tek bir boyutta toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Destinasyon sadakati ölçeğinde faktör analizi tamamlanana kadar yapılan işlemlerde faktör yükünün 0,40 altına düşmediği görülmüştür.

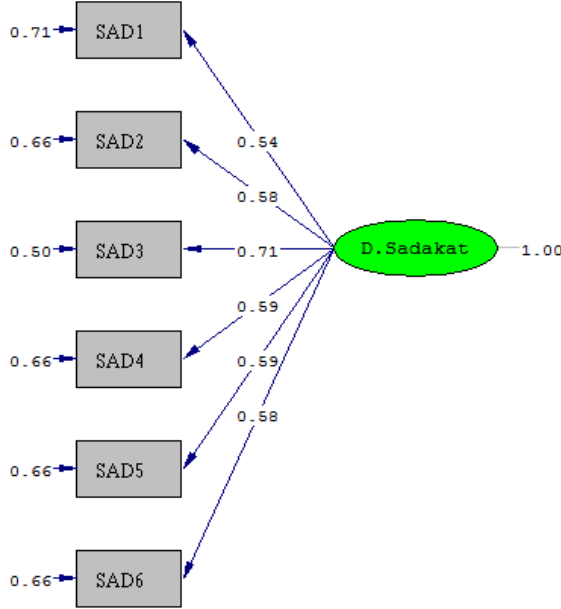
Tablo 10. Destinasyon Sadakati Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Destinasyon Sadakati Ölçeği	Güvenilirlik (Cronbach Alpha)
6 Madde	0,768

Açımlayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra, destinasyon sadakati ölçeği değişkenlerinin güvenilirlik (Cronbach alpha) değeri 0,768 olarak hesaplanmıştır. Lorcu, (2015: 208)'ya göre güvenilirlik değerinin 0,60 ve 0,80 aralığında olması ölçeğin oldukça güvenilir olarak değerlendirildiğini gösterdiğinden, ölçeğin değişkenlerinin kendi içerisinde tutarlı ve oldukça güvenilir olduğu yorumu yapılabilir. Ölçeğin güvenilirlik sonuçları, faktör analizi sonuçlarının vermiş olduğu genel ölçekle uyumlu olmuş ve ölçekten güvenilirliği bozacak herhangi bir değişkene rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak, orjinalinde 8 değişkene ve iki boyuta sahip olan destinasyon sadakati ölçeğinin iki değişkeninin (*Uzungöl' de ziyaret etmek istediğim birçok başka ilgi çekici yer var, Uzungöl' de yeterince zaman*

geçirdiğimi düşünmüyorum) güvenilirlik değerlerinin (Cronbach alpha: 0,341) 0,60'ın altında olmasından dolayı ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Geçerliliğin sağlanması için yeniden yapılan açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları, ölçeğin 6 değişken ve tek boyut olarak son şeklini almış olduğunu göstermektedir.

Chi-Square=29.01, df=9, P-value=0.00064, RMSEA=0.067

Şekil 2. Destinasyon Sadakati Ölçeği Birinci Düzey Doğrulamalı Faktör Analizi

Tablo 11. Araştırma Modeli Uyum İstatistikleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 3$	$3 \leq \chi^2/sd \leq 5$	3,22
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 < RMSEA < 0.10$	0,067
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,97

NNFI	$0,97 \leq \text{NNFI} \leq 1$	$0,95 \leq \text{NNFI} \leq 0,97$	0,97
CFI	$0,97 \leq \text{CFI} \leq 1$	$0,95 \leq \text{CFI} \leq 0,97$	0,98
GFI	$0,95 \leq \text{GFI} \leq 1$	$0,90 \leq \text{GFI} \leq 0,95$	0,98
AGFI	$0,90 \leq \text{AGFI} \leq 1$	$0,85 \leq \text{AGFI} \leq 0,90$	0,96

Kaynak: Schermelleh-Engel vd., 2003; Sümer, 2000; Şimşek, 2007; Çelik ve Yılmaz 2013; Meydan ve Şeşen, 2011.

Destinasyon Sadakati ölçeğine yapılan açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktör yapısının doğrulanması amacıyla Lisrel 8.7 paket programı ile birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Şekil 2. ve Tablo 11. incelendiğinde 6 madde ve tek faktörden oluşan destinasyon sadakati ölçeği birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksleri incelendiğinde, RMSEA (0,067) ve χ^2/sd (3,22) değerlerinin kabul edilebilir uyum, NFI (0,97), NNFI (0,97), CFI (0,98), GFI (0,98) ve AGFI (0,96) değerlerinin ise iyi uyum değerleri ile örtüştüğü ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum modelin yapı geçerliliğinin sağlandığının kabul edilebileceğini göstermektedir. Faktör yükleri incelendiğinde, destinasyon sadakati ölçeği 0,54 ile 0,71 arasında değişmektedir. Ayrıca tüm maddelerin t değerleri incelendiğinde, kırmızı ok bulunmamasından dolayı bütün değerlerin ,05 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılabilir.

Bulgular ve Yorumlar

Demografik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla yüzde ve frekans analizi yapılmış ve çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 12. Demografik Bulgular

Demografik Özellikler			
<i>Cinsiyet</i>		Sayı	Yüzde (%)
	<i>Erkek</i>	291	58,9
	<i>Kadın</i>	203	41,1
	Toplam	494	100,0
		Sayı	Yüzde (%)

Yaş	<i>18-26 yaş arası</i>	<i>151</i>	<i>30,6</i>
	<i>27-35 yaş arası</i>	<i>266</i>	<i>53,8</i>
	<i>36-44 yaş arası</i>	<i>48</i>	<i>9,7</i>
	<i>45 yaş ve üzeri</i>	<i>29</i>	<i>5,9</i>
	Toplam	494	100,0
Medeni Durum		Sayı	Yüzde (%)
	<i>Bekar</i>	<i>283</i>	<i>57,3</i>
	<i>Evli</i>	<i>211</i>	<i>42,7</i>
	Toplam	494	100,0
Kalış Süresi		Sayı	Yüzde (%)
	<i>Günübirlik</i>	<i>148</i>	<i>30</i>
	<i>1 gece</i>	<i>235</i>	<i>47,6</i>
	<i>2 gece ve daha fazla</i>	<i>111</i>	<i>22,5</i>
	Toplam	494	100,0
Uzungöl'e Kimle Geldiniz?		Sayı	Yüzde (%)
	<i>Yalnız</i>	<i>117</i>	<i>23,7</i>
	<i>Aile</i>	<i>226</i>	<i>45,7</i>
	<i>Arkadaş</i>	<i>151</i>	<i>30,6</i>
	Toplam	494	100,0

Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin demografik özellikleri Tablo 12.'de gösterilmiştir. Tablo 12. incelendiğinde; araştırmaya katılan yabancı ekoturistlerin 291'i erkek (% 58,9), 203'ü (% 52,2) ise kadın olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni bakımından en yüksek oran 27–35 yaş (% 53,84) aralığında bulunan yabancı ekoturistlere ait iken, en düşük oran ise 45 yaş ve üzeri (5,9) yabancı ekoturistlere ait olduğu görülmektedir. Medeni durum açısından araştırmaya katılan yabancı ekoturistlerin 283'ünün (% 57,3) bekar, 211'inin (% 42,7) ise evli olduğu görülmektedir. Kalış sürelerine ait bilgileri incelendiğinde, en yüksek ortalamanın 1 gece (% 47,6) olduğu görülürken, en az ortalamanın 2 gece ve daha fazla (% 22,5) olduğu görülmektedir. Son olarak, yabancı ekoturistlerin Uzungöl yöresine gelme durumları incelendiğinde, yabancı ekoturistlerin %45,7'sinin aileleriyle geldiği, %30,6'sının arkadaşlarıyla geldiği, %23,7'sinin ise yalnız geldiği görülmektedir.

Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 13. Müşteri Memnuniyeti Tanımlayıcı İstatistikler

Müşteri Memnuniyeti İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma
Bu bölgeyi ziyaret ettiğim için çok mutlu oldum	3,81	0,88
Bu bölgeyi ziyaret etmek benim beklentimi karşıladı	3,72	0,86
Uzungöl'ü ziyaret etmek verdiğim paraya değdi	3,75	0,86
Bu bölgeyi ziyaret etmek akıllıca bir karardı	3,89	0,88
Genel	3,80	0,77

Tablo 13. incelendiğinde, müşteri memnuniyeti ölçeğinin genel ortalamasının 3,80 olduğu görülmektedir. Bu bulgular, Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin bölgeden memnun döndükleri düşüncelerine katıldıklarını göstermektedir. Müşteri memnuniyeti ölçeği incelendiğinde en yüksek ortalama 3,89 ile *“Bu bölgeyi ziyaret etmek akıllıca bir karardı”* ifadesi iken, en düşük ortalama ise 3,72 ile *“Bu bölgeyi ziyaret etmek benim beklentimi karşıladı”* ifadesidir.

Destinasyon Sadakati Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 14. Destinasyon Sadakati Tanımlayıcı İstatistikler

Destinasyon Sadakati İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma
Uzungöl'e ziyaret etmeleri konusunda başkalarını da teşvik edeceğim	3,91	1,02
Uzungöl'ü ziyaret etmeleri konusunda başkalarına olumlu şeyler söyleyeceğim	3,82	1,03
Önümüzdeki 2 yıl içerisinde Uzungöl'ü tekrar ziyaret edeceğim	3,72	1,04
Elimde olsaydı Uzungöl' de daha uzun kalırdım	3,67	1,07
Tatil için yurtdışına çıktığımda Uzungöl'ü tekrar düşüneceğim	3,66	1,01
Aileme ve arkadaşlarıma da Uzungöl'ü ziyaret etmelerini tavsiye edeceğim	3,69	1,11
Genel	3,74	0,71

Tablo 14. incelendiğinde, destinasyon sadakati ölçeğinin genel ortalamasının 3,74 olduğu görülmektedir. Bu bulgular, Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin bölgeyi tekrar ziyaret etme düşüncelerine katıldıklarını göstermektedir. Destinasyon sadakati ölçeği incelendiğinde en yüksek ortalama 3,91 ile *“Uzungöl'e ziyaret etmeleri konusunda başkalarını da teşvik edeceğim”* ifadesi iken, en düşük ortalama ise 3,66 ile *“Tatil için yurtdışına çıktığımda Uzungöl'ü tekrar düşüneceğim”* ifadesidir.

Müşteri Memnuniyeti ile Destinasyon Sadakati Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 15. Müşteri Memnuniyeti ile Destinasyon Sadakati Arasındaki Korelasyon Analizi

Müşteri Memnuniyeti		Destinasyon Sadakati
Müşteri Memnuniyeti	Pearson Correlation	,133**

	Sig. (2-tailed)	,003
	N	494

* $p < 0.01$ ** $p < 0.05$

Tablo 15.'te, müşteri memnuniyeti ile destinasyon sadakati arasındaki ilişki incelenmiştir. Tablo 15.'e göre, müşteri memnuniyeti algıları ile destinasyon sadakati arasında $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde çok zayıf ($0,00 < 0,133 < 0,25$) pozitif doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre; yabancı ekoturistlerin müşteri memnuniyeti algılamalarının artması durumunda, destinasyon sadakati algılamaları da çok zayıf düzeyde artacağı, müşteri memnuniyeti algılamasında negatif bir durum olması durumunda da destinasyon sadakati algılamalarının çok zayıf düzeyde azalacağı yorumu yapılabilir.

Müşteri Memnuniyeti ile Destinasyon Sadakati Arasındaki Regresyon Analizi

Tablo 16. ANOVA^b

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	4,460	1	4,460	8,856	,003 ^b
Regression	247,748	492	,504		
Residual	252,208	493			
Total					

Bağımlı değişken: destinasyon sadakati

Predictors: (Constant), müşteri memnuniyeti

Tablo 16.'daki Anova tablosunda F değerinin 8,856 ve anlamlılık değerinin ise (sig.) 0,003 olduğu görülmektedir. Bu durum, kurulan regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu ve müşteri memnuniyeti değişkeni ile destinasyon sadakati değişkeninin tahmin edilmesinin istatistiksel olarak mümkün olduğu söylenebilir.

Tablo 17. Regresyon Analiz Sonuçları

	Standardize edilmemiş katsayı		Standardize edilmiş katsayı	T	Sig.
	Beta	Standart hata	Beta		
(Sabit)	3,280	,161		20,395	,000
Müşteri Memnuniyeti	,123	,041	,133	2,976	,003
R=0,133^a R²=0,018 Adjusted R Square: ,016 Std.Error of the Estimate: ,70961					

Bağımlı Değişken: Destinasyon Sadakati

Tablo 17.'deki basit regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, bağımlı değişken olan yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati algılarındaki toplam değişimin %1,8'inin kullanılan bağımsız değişken olan müşteri memnuniyeti tarafından açıklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0,003<0,05$). Sonuç olarak, müşteri memnuniyeti algısındaki 1 birimlik artışın, yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati algısını 0,123 birimlik artıracığı söylenebilir.

Hipotez Sonucu

Tablo 18. Hipotez Sonuç Tablosu

Değişkenler	Sonuç
H₁:Uzungöl'e gelen yabancı ekoturistlerin memnuniyet algılamaları ile destinasyon sadakati arasında ilişki vardır.	Desteklendi

Çalışmada yapılan analizler sonucunda, araştırmanın hipotezi ile ilgili elden edilen sonucun özeti Tablo 18.'de gösterilmiştir. Tablo 18.'e göre, **H₁** hipotezi desteklenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Demografik Sonuçlar

- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin cinsiyet durumu incelendiğinde, erkek ekoturistlerin kadın ekoturistlerden sayıca fazla olduğu görülmektedir. Fakat bu fazlalığa rağmen, bölgeyi ziyaret eden kadın ve erkek sayılarının birbirine yakın olması, Uzungöl yöresinin hem kadınların hem de erkeklerin ilgisini çekebilecek bir bölge olduğunu göstermesi açısından önemlidir.
- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin medeni durumları incelendiğinde, bekar olan ekoturistlerin sayısının evli olan ekoturistlerden fazla olduğu görülmektedir. Fakat bu fazlalığa rağmen, bölgeyi tercih eden bekar ve evli ekoturistlerin sayıca birbirine yakın olması Uzungöl yöresinin hem aileler için hem de bekar olan kişiler için çekicilik unsuruna sahip olduğunu gösterir. Ayrıca genç nüfus sayısı ile bekar sayısının yüksek çıkması da birbirini doğrular niteliktedir.
- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin kalış süreleri incelendiğinde, en fazla oranın 1 gece olduğu görülmektedir. Bölgenin Trabzon iline olan uzaklığı ve bölgenin doğa harikalarının keşfedilme durumu ve yapılacak olan sportif faaliyetler bölgeye gelen ekoturistlerin en az 1 gece konaklamasını sağlamaktadır. Fakat araştırmada dikkati çeken diğer bir unsur ise, günübirlik gelenlerin sayısının da yüksek olduğudur. Bu durumun sebebinin, bölgeye seyahat acentalarının düzenlemiş olduğu günübirlik turlar olduğu düşünülebilir.
- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin beraber geldikleri kişi durumları incelendiğinde, aile ve akrabalarıyla gelen yabancı ekoturistlerin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Fakat burada yalnız gelenlerin ve arkadaşlarıyla gelenlerin sayısı da azımsanmayacak değerdedir. Bölge genel itibarıyla, hem bireysel hem de topluluk olarak gelenler için de her türlü çekiciliğe sahiptir denilebilir.

Müşteri Memnuniyetine İlişkin Sonuç

- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin müşteri memnuniyeti algılamaları değerlendirildiğinde, yabancı ekoturistlerin bölgeden memnun döndükleri düşüncelerine katıldıkları anket sonuçlarıyla desteklenmiştir. Bu durum, Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin, bölgeyi ziyaret

ettikleri için mutlu olduklarını, bölgeyle ilgili beklentilerinin karşılandığı, harcadığı paranın karşılığını aldıkları ve bu bölgeyi tercih etmelerinin akıllıca bir karar olduğuna inandığı sonucunu elde ettiğini göstermektedir.

Destinasyon Sadakatine İlişkin Sonuç

- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati algılamaları değerlendirildiğinde, yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakatinin sağlandığı yani bölgeden ayrıldıktan sonra bölgeyi tekrar ziyaret etme ve başkalarına tavsiye etme niyetine katıldıkları anket sonuçlarıyla desteklenmiştir. Bu durum, Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin, bölgeyi arkadaşlarına ve ailelerine tavsiye edeceği, onlara bölgeyle ilgili olumlu şeyler söyleyecekleri, tatil için yurt dışına çıktıklarında bölgeyi tekrar ziyaret etmek istedikleri sonucunun elde edildiğini göstermektedir.

Müşteri Memnuniyeti ve Destinasyon Sadakati Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç

- Ekoturistlerin müşteri memnuniyeti algısı ile destinasyon sadakati algısı arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik sonuçlar genel olarak incelendiğinde; müşteri memnuniyeti ile destinasyon sadakati arasında çok zayıf, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu analiz sonuçlarında görülmektedir. Bu durum, ekoturizm amaçlı bölgeye gelen ekoturistlerin gittikleri destinasyonda memnun olsalar bile, tekrar o bölgeyi ziyaret etme isteğinin zayıf düzeyde olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Araştırmanın sonuçlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda Uzungöl yöresine gelen yabancı ekoturistlerin memnuniyet ve sadakat düzeylerini artırmak için aşağıda bazı öneriler sunulmuştur.

- Araştırmamızın sonucunda bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin memnuniyet seviyelerinin yüksek olduğu görüldüğünden, iyi yapılan faaliyetlerin sürekliliğinin sağlanması ve daha da geliştirilmesi önemlidir.
- Bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin destinasyon sadakati algılamaları yüksek olduğundan, onları gelecek dönemlerde de yöreye çekebilmek

için, var olan çekicilik unsurlarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi önerilebilir.

- Araştırmada bölgeye gelen yabancı ekoturistlerin destinasyonla ilgili müşteri memnuniyetleri sağlansa da tekrar bölgeyi tercih etmelerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani müşteriler memnun olsalar bile tekrar aynı bölgeye gitmeyi çok tercih etmemektedir. Bu durumu önlemek ve müşterileri sürekli bölgeye çekmek için çekiciliklerin artırılması, gerek özel gerekse de kamu sektörlerinin müşterilerin bölgeye gelme devamlılığını sağlayabilmek adına işbirliği içinde çalışarak yeni projeler üretmesi gerekmektedir.
- Yaşlı turistlerin bölgeyi tekrar ziyaret etme veya tavsiye durumları genç nüfusa göre daha fazla olmasına rağmen, genç nüfusun bölgede sayı olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bölgeyi ziyaret eden yaşlı nüfusa da hitap eden hizmetlerin, etkinliklerin ve aktivitelerin düzenlenmesi sağlanarak, onların bölgedeki sayısının artırılmasına önem verilebilir.
- Yabancı ekoturistlerin yöredeki kalış sürelerini artırmak amacıyla, onların ilgisini çekebilecek eğlence ve etkinliklerin düzenlenmesine önem verilebilir.
- Araştırmanın verileri, sadece Trabzon ilinin Maçka ilçesine bağlı Uzungöl yöresini ekoturizm amaçlı ziyaret eden yabancı ekoturistlerden elde edilmiştir. Bu nedenle, bu tür çalışmaların gelecek yıllarda makale, bildiri, tez ya da projelerle farklı bölgelerde ve farklı ölçüm araçlarıyla yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Alegre, J. & Juaneda, C., (2006). Destination Loyalty Consumers Economic Behavior, *Annals of Tourism Research*, Vol. 33(3), 684–706.
- Buhalis, D., (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future, *Tourism Management*, Vol. 21, 97-116.
- Büyüköztürk, Ş., (2014). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Chi, G. (2005). A Study of Developing Destination Loyalty Model. Doctoral Dissertation, Oklahoma: Oklahoma State University.
- Çelik, H.E. ve Yılmaz, V., (2013). Lisrel 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çevirgen, A. (2003). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Ekoturizm ve Edremit Yöresi İçin Bir Model Önerisi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD, Doktora Tezi (Basılmamış), 171.
- Duman, T., & Öztürk, A. B., (2005). Yerli Turistlerin Mersin Kızkalesi Destinasyonu ve Tekrar Ziyaret Niyetleri ile İlgili Algılamaları Üzerine Bir Araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 9-23.
- Durmaz, Y., (2006). Modern Pazarlamada Tüketici Memnuniyeti ve Evrensel Tüketici Hakları, *Journal of Yasar University*, 1(3), 255-266.
- Eroğlu, E., (2005). Müşteri Memnuniyeti Ölçüm Modeli, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 34(1), 7-25.
- Fredericks, J., & Salter, J. M., (1995). Beyond Customer Satisfaction, *Management Review*, 29-36.
- Gursoy, D., Chen, J. S., & Chi, C. G., (2014). Theoretical Examination of Destination Loyalty Formation, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 26(5), 809-827.
- Gümüşoğlu, Ş., Pınar, İ., Akan, P., & Akbaba, A., (2007). Hizmet Kalitesi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güriş, S. & Astar, M., (2015). Bilimsel araştırmalarda SPSS ile İstatistik. İstanbul: DER Yayınları.
- Hallowell, R., (1996). The Relationships of Customer Satisfaction, Customer Loyalty, and Profitability: An Empirical Study, *International Journal of Service Industry Management*, Vol. 7(4), 27 – 42.
- Kalayci, Ş. (2005). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Keszi, J. M. (1998). Formulation of an Ecotourism Policy Frarnework for Manitoba. Unpublished practicum report, Masters of Natural Resources Management, Winnipeg.
- Kılıç, B., (2011). Destinasyon Ziyaretçilerinin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Sadakat Eğilimleri Üzerine Etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 239-251.
- Kılıçhan, R., & İlhan, İ., (2016). Kruvaziyer Gemilerin Yiyecek İçecek Departmanlarında Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatı İlişkileri: Ketchikan, Juneau ve Skagway Limanlarında Bir Araştırma, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 65-83.
- Kunnan, A. J. (1998). An Introduction to Structural Equation Modelling for Language Assessment Research. *Language Testing*, 15 (3), 295-332.

- Lindberg, K., & Lindberg, K. (1991). Policies for Maximizing Nature Tourism's Ecological and Economic Benefits. Washington, DC: World Resources Institute.
- Lorcu, F. (2015). Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı. Detay Yayıncılık.
- Mao, Y. (2008). Mao, Y. I. (2008). Destination Image Building & Its Influence on Destination Preference & Loyalty of Chinese Tourists to Australia. Doctoral Dissertation, The Hong Kong Polytechnic University.
- McDowall, S., (2010). International Tourist Satisfaction and Destination Loyalty: Bangkok, Thailand, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Vol. 15(1), 21-42.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H., (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi – AMOS Uygulamaları, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mohamad, M., Ali, A. M., & Ab Ghani, N. I. (2011). A Structural Model of Destination Image, Tourists' Satisfaction and Destination Loyalty. *International Journal of Business and Management Studies*, 3(2), 167-177.
- Obenaus, S. (2005). Ecotourism-sustainable tourism in national parks and protected areas: Banff National Park in Canada and Nationalpark Gesäuse in Austria-a comparison. na.
- Odabaşı, Y., (2012). Pazarlama Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Oliver, R. L., (2010). Satisfaction: A Behavior Perspective on the Consumer, *Routledge (Second Edition)*.
- Oppermann, M., (1997). Predicting Destination Choice — A Discussion of Destination Loyalty, *Journal of Vacation Marketing*, 5(1), 51-65.
- Prayag, G., & Ryan, C., (2011). Antecedents of Tourists' Loyalty to Mauritius: The Role and Influence of Destination Image, Place Attachment, Personal Involvement, and Satisfaction, *Journal of Travel Research*, Vol. 51(3), 342-356.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures, *Methods of Psychological Research Online*, 8, 23-74.
- Selvi, M. S., (2007). Müşteri Sadakati, Detay Yayıncılık.
- Sharma, S. (1996). Applied Multivariate Techniques. USA: John Willey & Sons Inc., NewYork.
- Sultana, M, F., & Hameed, S. S., (2015). Destination Loyalty and Socio: Economic Profile of Tourists' Visiting Kodaikanal, *International Journal of Management Research & Review*, Vol. 5(5), 1147-1158.
- Sümer, N., (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 49-74.
- Swarbrooke, J. (2003). Adventure Tourism: The New Frontier. Routledge.
- Şimşek, Ö.F., (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve Uygulamaları. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- Valle, P. O. D., Silva, J. A., Mendes, J., & Guerreiro, M. (2006). Tourist Satisfaction and Destination Loyalty Intention: A Structural and Categorical Analysis, *International Journal of Business Science and Applied Management*, 1(1), 25-44.
- Wang, C. (2016). University Students' Travel Motivation, Memorable Tourism Experience and Destination Loyalty for Spring Break Vacation (Doctoral dissertation). Yayıncı: Auburn University.
- Yamane, T., (2001). Temel Örnekleme Yöntemleri. (Birinci Baskı). (Çev: Alptekin Esin, M. Akif Bakır, Celal Aydın ve Esen Gürbüzsəl), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yoon, Y., & Uysal, M., (2005). An Examination of The Effects of Motivation and Satisfaction on Destination Loyalty: A Structural Model, *Tourism Management*, Vol. 26, 45-56.

Yüksel, A., Yüksel, F., & Bilim, Y., (2010). Destination Attachment: Effects on Customer Satisfaction and Cognitive, Affective and Conative Loyalty, *Tourism Management*, Vol. 31, 274–284.

Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Turizmin Rolü*

Received/Geliş: 10.08.2017
Accepted/Kabul: 10.01.2018

İrfan SANCAK**

Öz

Geçmiş yüzyıllarda daha sınırlı olan devletlerin dış politika araçları dünyadaki teknolojik ve sosyal gelişmeyle birlikte çeşitlenmiş, gelişen teknoloji ile birlikte savaşların gittikçe daha büyük mal ve can kayıplarına yol açması devletleri dış politika amaçlarına ulaşmak için savaş dışı yollar aramaya yöneltmiştir. Bu yolların en önemlilerinden biri olarak kamu diplomasisi öne çıkmış ve geçmişte dış politika ile yan yana gelmesi düşünülemeyen kavramlar bugün dış politikanın bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda geçmişte sadece ekonomik bir alan olarak görülen turizm de kamu diplomasisinin uygulama alanlarından biri olarak dış politika araçları arasına girmiştir. Turizm, bir ülkenin uluslararası tanınırlığı ve saygınlığı üzerindeki büyük etkisi ile kamu diplomasisi uygulamalarında önemli bir yer edinmiştir. Kamu diplomasisi alanında özellikle son yıllarda önemli adımlar atan bir ülke olan Türkiye açısından bakıldığında; bir yandan büyük bir turizm potansiyeline, bir yandan da Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birçok ortak paydaya sahip olunması münasebeti ile söz konusu coğrafyaya yönelik turizm ve kamu diplomasisi faaliyetlerinde önemli fırsatlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Turizm, Türkiye, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri.

* Bu makale 20-22 Nisan 2017 tarihinde Bişkek/Kırgızistan'da düzenlenen 3. Türk Dünyası Turizm Sempozyumu'nda aynı başlıkla sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

**Öğretim Görevlisi; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü; irfan.sancak@erdogan.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-9386-8420.

The Role Of Tourism On Turkey's Public Diplomacy Activities Towards Middle Asian Turkic Republics

Abstract

States' foreign policy instruments have been varied by technological and social developments while they were limited in the past centuries. States have to find different ways to achieve their foreign political goals because wars became more deadly and more expensive with developed technology. Public diplomacy has become prominent as one of the most important one of that ways. Some concepts that have not been seen as a part of foreign politics in the past have become foreign policy instruments today. In this context tourism has become a foreign policy instrument as one of the practicing fields of the public diplomacy while it had been perceived as only an economic area. Tourism has an important place in public diplomacy applications with the great influence on the international recognition and prestige of a country. From the point of view of Turkey, which has significant developments in public diplomacy nowadays, both it has great potential for tourism and important opportunities in the public diplomacy activities towards issued geography in terms of the common interests with the Central Asian Turkic Republics.

Keywords: Public Diplomacy, Tourism, Turkey, Middle Asian Turkic Republics.

Giriş

Uygulama süreci daha eskiye dayanmakla birlikte kamu diplomasisi Türkiye’de bilimsel anlamda üzerinde son yıllarda durulan konulardan biri olmuştur. Gerek akademik çalışma konusu olarak gerekse de devletin organize bir faaliyet alanı olarak Türkiye’de kamu diplomasisi alanında 2000’li yıllardan itibaren çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Önce enstitüler ve Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü gibi kuruluşlar tarafından üzerinde çalışılan kamu diplomasisi, akademik camia tarafından görece daha geç keşfedilmiş; YÖK veri tabanına göre konu ile ilgili lisansüstü düzeyde ilk çalışma 2011 yılında yapılmıştır.

Turizm ile kamu diplomasisi arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Konu hakkında daha çok kamu diplomasisi üzerine yapılan çalışmalarda bazı bölümler bulmak mümkündür. Bu çalışmada öncelikle *kamu diplomasisi* kavramının tanımı üzerinde durulurken kamu diplomasisinin uygulama alanlarından biri olarak *turizm* bir sonraki bölümde ayrı bir başlık altında ele alınacak, bu bağlamda ülke imajı ve bu imajın oluşturulması ve kullanılmasında kamu diplomasisi ile turizmin karşılıklı etkileşimi açıklanacaktır.

Bu çalışma hazırlanırken teorik çerçevenin sağlam oluşturulması amacıyla kamu diplomasisi alanındaki çalışmalar ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve kamu diplomasisi kavramı ilk bölümde açıklanmıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere kamu diplomasisi ile ilgili çalışmaların henüz yeterli seviyede olmaması ve yapılmış olan çalışmalarda da turizmin kamu diplomasisindeki yerine dair çalışmaların çok az yer almasından dolayı turizm – kamu diplomasisi ilişkisi üzerinde özellikle durulması gereken ayrı bir bölüm olarak ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ne (bundan sonra OATC) yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde turizmin rolünü ortaya koyacak somut verilerin az olmasından dolayı çalışmanın bu konu hakkındaki bölümünde zaman zaman genellemelerden faydalanılmıştır.

Çalışmada Türkiye’nin OATC’ye yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde turizmin ne derece etkili olduğu/olabileceği, çalışmanın hacim ve niteliği ölçüsünde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Sonuç ve öneriler kısmında ise önceki bölümlerdeki veriler değerlendirilmiş ve söz konusu

kamu diplomasisi faaliyetlerine destek olacak şekilde turizm alanında ilişkileri geliştireceği düşünülen öneriler sıralanmıştır.

Her ne kadar OATC tabiri bazı çalışmalarda Azerbaycan'ı da kapsayacak şekilde kullanılmış olsa da bu çalışmada Azerbaycan'ı içine almayacak şekilde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletleri için kullanılmıştır. Zira Türkiye tarafından bakıldığında Azerbaycan'ın diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklı olduğu görülür. Azerbaycan'ın Nahcivan bölgesi üzerinden Türkiye ile kara bağlantısının olması, tarihte Kafkas İslam Ordusu örneğinde olduğu gibi iki ülke arasında askeri ve siyasi ilişkilerin kurulmuş olması, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin diğerlerine göre çok daha yakın olması gibi sebepler Azerbaycan'a yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerine farklı boyutlar katmaktadır. Bu nedenle çalışmada Azerbaycan'a yer verilmemiştir.

Bir Dış Politika Aracı Olarak Kamu Diplomasisi

Bilinen en eski tarihlerden beri uluslararası politikada hedeflere ulaşmak için askeri ve ekonomik güç kullanılması ya da kullanma tehdidinde bulunulması şeklindeki sert güç kullanımı genelde daha etkili ve daha kısa sürede sonuç veren bir yol olarak görülebilir. Ancak bu avantajının yanında sert güç kullanımının genelde can ve/veya mal kaybına sebep olmak ya da en azından uluslararası toplumun tepkisini çekmek gibi yüksek maliyetleri vardır. Bunlara ek olarak, zor kullanılarak alınan sonuçların kalıcı olma ihtimalinin düşüklüğü ve uluslararası alanda meşruiyet sorunlarının yaşanması da sert gücün maliyetleri arasındadır (Bal, 1998). Yumuşak güç ise her ne kadar daha uzun vadede sonuç verse de sert güç kullanımının muhtemel maliyetlerini içermediği için önemli bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Yumuşak gücün ayrıntılı bir tanımını yapmak bu çalışmanın kapsamı dışındadır ancak en basit ifadeyle yumuşak güç cazibedir. “Gücün ikinci yüzü” olarak nitelendirilen yumuşak güç; bir aktörün değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen devletler üzerinde o aktörün sahip olduğu etkidir (Nye, 2005: 14-15). Yumuşak güç ülkelerin kültürlerine, siyasi değerlerine ve dış politikalarına dayanır. Bu değerlerin bir yumuşak güç unsuru olabilmeleri için elbette başkaları için çekici olmaları gerekmektedir (Nye, 2005: 20). “Yumuşak güçle hedeflenen, başkalarının düşüncelerine ve davranışlarına nüfuz edebilmek ve onların kendiliğinden,

lehinize bir davranış değişikliğine gitmesini sağlayabilmektir” (Sancak, 2016a: 24).

Yumuşak güç, hedef ülkelere uygulanması ya da uygulanma tehdidinde bulunulması mümkün olmayan edilgen bir güçtür. Bu güce sahip olan ülkenin bir şey yapmasına gerek kalmadan başkaları bu güçten etkilenir ve o güce sahip ülke lehine davranmaya hazır hale gelirler (Yılmaz, 2008: 53). Ancak bu şekilde yumuşak güçten asgari ölçüde faydalanılabileceğinden devletler bu edilgen gücü olduğu gibi bırakıp diğer ülkelerin bundan etkilenmesini beklemezler. Edilgen olan yumuşak güç, kamu diplomasisi faaliyetleri ile etkin bir uygulama alanı bulurken (Yılmaz, 2012: 56), kamu diplomasisi uygulamaları da yumuşak güce dayanır. Bu sebeple başarılı bir uygulama için yumuşak güç kaynaklarının varlığı büyük önem taşır (Sancak, 2016b: 124). Aralarındaki sıkı ilişkiden dolayı yumuşak güç ve kamu diplomasisi birçok akademik çalışmada birlikte ele alınır. Muharrem Ekşi'nin kamu diplomasisinin tanımını “yumuşak güce dayanan sivil toplum temelli, kamuoyu odaklı yeni diplomasi tarzı” şeklinde yapması bu ilişkiyi açıklamaktadır (Ekşi, 2014: 15).

Kamu diplomasisi için 150'den fazla değişik tanım yapılmıştır (Fitzpatrick, 2010: 89). Bu tanımlarda kavramın değişik yönlerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlardaki farklılıkları bir araya toplayan Sait Yılmaz'ın ayrıntılı ve genel tanımı kapsayıcı bir tanım olarak kabul edilebilir: “Kamu diplomasisi bir devletin ulusal çıkar ve imajını korumak ve geliştirmek amacıyla, klasik diplomatik faaliyetlerine de destek olacak nitelikte, yabancı ülkelerin kamuoylarını, hükümetlerini, toplumsal yaşama katılan tüm kişi, kurum ve kuruluşlarını doğru içerikli enformasyon, kültür, bilim ve akla gelebilecek her türlü meşru yolla etkileme ve böylece barışı, dostlukları ve ülkeler arasında daha yakın ilişkileri kurmaya katkıda bulunması faaliyetlerinin tümü anlamına geliyor” (2012: 227).

Yılmaz'ın tanımında da olduğu gibi önceleri bir devlet faaliyeti olarak görülen kamu diplomasisi daha yeni çalışmalarda devletlerin yanı sıra özel şirketler ve şahıslar gibi devlet dışı aktörlerin de yürütebilecekleri bir faaliyet olarak kabul edilmiştir (Sancar, 2014: 86). Hatta toplumun ulaşamayan noktalarına nüfuz etme imkânı sağlamaları sebebiyle kamu diplomasisinde artık devlet kurumlarından çok özel kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve bireyler öne çıkmaktadır (Gökırmak, 2012: 7). Ayrıca devlet tarafından

yapılan kamu diplomasisi faaliyetleri “propaganda” olarak algılanabilmekte, bu durumda da etkisi oldukça sınırlı olmaktadır. Devlet dışı kişi ve kurumlar tarafından yürütülen kamu diplomasisi uygulamaları çok daha başarılı sonuçlar vermektedir. Bu sebeple bazı çalışmalarda kamu diplomasisinin devletten bağımsız aktörler tarafından yürütülmesi gerektiği savunulmaktadır (Özkan, 2014). Benzer bir şekilde Nye’e göre de “yumuşak güç ve kamu diplomasisinin esas uygulayıcıları hükümet dışı kuruluşlardır” (Nye, 2004: 99). Bu bağlamda çalışmanın konusunu oluşturan turizm gibi alanlar sundukları yüz yüze iletişim imkânlarının yanı sıra devlet dışı aktörler tarafından yürütülüyor olmaları ile de kamu diplomasisi için oldukça önemli olmaktadır.

Kamu diplomasisinin kaynağı konusunda bu şekilde farklı görüşler olsa da hedefi konusunda görüş birliği vardır. Kamu diplomasisi başka ülke halklarını etkilemek ve etkilenen halk vasıtasıyla o ülke hükümetini kamu diplomasisini uygulayan ülke lehine politika uygulamaya zorlamak için yürütülür. Bu bağlamda uygulama iki aşamalı bir süreçtir. İlk olarak doğrudan iletişim kurularak hedef ülkede uygulayıcı ülkenin görüşünü destekleyecek bir kamuoyu oluşturulur; sonrasında ise bu kamuoyu vasıtasıyla o ülkenin hükümeti, uygulayıcı ülke lehine karar almaya zorlanır (Gilboa, 2008: 57).

Bu sonuca ulaşmak için kamu diplomasisi “dinleme, savunma, kültürel diplomasi, mübadele diplomasisi, uluslararası yayıncılık (Cull, 2009: 10), inanç diplomasisi, yurttaş diplomasisi (Sancar, 2014: 169), dış yardımlar ve iltica politikası” alanlarında uygulanır. Söz konusu alanlardan biri olan ve turizm diplomasisini de kapsayan yurttaş diplomasisi diğer alanlara göre önemli bir avantaja sahiptir. İletişime geçilen ve etkilenmek istenen kişi ile iletişimin doğrudan olması sonucunda verilen mesajın geribildiriminin anında alınması, böylece hedefin mesajı ne şekilde algıladığının ve bu algıya nasıl tepki verdiğinin hemen görülebilmesi oldukça faydalıdır (Sancar, 2014: 176). Yurttaş diplomasisinin uygulayıcısı geribildirime göre mesajının içeriğini ve şeklini olduğu gibi devam ettirebilir, değiştirebilir ya da mesaj vermeyi durdurabilir. Turizm diplomasisi, nicel ve nitel anlamda, yurttaş diplomasisi için oldukça geniş bir uygulama alanı sunmaktadır. Bir sonraki bölümde bu konu ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Kamu Diplomasisi İçerisinde Turizmin Yeri

Malone (1985: 199) kamu diplomasisini “düşüncelerini ve nihayetinde hükümetlerini etkilemek maksadıyla yabancı halklarla doğrudan iletişim” şeklinde tanımlamıştır. Kamu diplomasisine bu tanımdaki gibi iletişim temelli bakıldığında yabancı halklarla iletişimin doğrudan yollarından biri olan ve kültürel etkileşimi artırarak halkları birbirine yaklaştıran turizm, ülke ekonomisine yaptığı katkıların yanı sıra ülkeler arasında kültürel, sosyal ve siyasal ilişkilerin geliştirilip güçlenmesine de katkı sağlayan (Kahraman ve Saldamlı, 2008: 100) ve bu yönüyle kamu diplomasisi için önemli fırsatlar sunan bir faaliyettir. Bu haliyle turizmin kamu diplomasisinin önemli uygulama alanlarından biri olduğu görülmektedir (Vizyon).

Turizmin kamu diplomasisi içerisindeki yerini ele alan ve sayıları fazla olmayan çalışmalarda turizmle kamu diplomasisi arasında iki yönlü bir iletişim olduğu belirtilmekte ve bu durum “turizm diplomasisi” kavramıyla ifade edilmektedir. Turizm diplomasisinin birinci yönü “diplomatik turizm” olarak adlandırılmakta ve “turizm faaliyetlerinin, ülkenin uluslararası siyasi düzlemde tanıtımı ve dolayısıyla siyasi ve ekonomik alanda ulusal çıkarların en üst düzeyde gerçekleştirilmesi amacıyla kullanımı” şeklinde açıklanmaktadır. İkinci yönü ise “diplomatik faaliyetlerin, turizmin geliştirilmesi amacıyla kullanımı” olarak tanımlanan “turistik diplomasi”dir. Elbette bu iki yön birbirleriyle kuvvetli bir etkileşim içindedir (Stratejik Vizyon Belgesi).

Ülke imajı diplomatik turizm ile turistik diplomasinin kesişim noktasıdır. Genel olarak imaj “bir kimsenin, bir şeyin, bir kurumun, bir ülkenin dışa yansıyan şekli, fikri algılama biçimi ve toplumun düşüncesidir” (Kahraman ve Saldamlı, 2008: 102). Ülke imajı ise genellikle uluslararası ilişkiler, toplumsal yapı, ekonomik sistem, kültür, eğitim, doğal kaynaklar, çevre ve hukuk sistemi gibi etkenlerle bir ülke hakkında başkalarının algılarının ve kanılarının yansımasıdır (Kahraman ve Saldamlı, 2008: 103). Diplomatik turizm bir ülkenin imajını olumlu yönde etkilerken olumlu imajla desteklenen turistik diplomasi de turizmin gelişmesine katkı yapar.

Uluslararası sistemde ülkelerin sahip olacakları olumlu imajlar o ülkeler için son derece değerli birer ülke markasıdır. Ülke markasını bu olumlu imaj üstüne inşa eden ülkeler şüphesiz diğer ülkelerin dikkatini çekecek; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda ilişki kurulmak

istenen cazip ülkeler haline gelecektir. Diğer ülkelerin vatandaşları olumlu imajı ile algıladıkları bu ülkenin ürünlerini kullanmak isteyecek ve hatta orada yaşamak için çaba harcayacaklardır (Özkan, 2014:6).

Böyle bir olumlu imaj elbette yukarıda sözü edilen yumuşak güç için oldukça önemli ve destekleyicidir. Bu olumlu imajla desteklenen yumuşak güç, o ülkenin kamu diplomasisi ve turizm faaliyetleri için önemli fırsatlar sunacaktır. Bir ülkede bulunmuş olmanın ya da o ülke halkından bir kimseyi tanımının söz konusu ülkeye duyulan sempati düzeyi üzerindeki etkisine aşağıda değinilecektir.

OATC İçin Bir Turizm Destinasyonu Olarak Türkiye ve Turizmin Kamu Diplomasisine Dair Yansımaları

Bu çalışmanın ilk bölümünde yumuşak güç unsurlarının varlığının kamu diplomasisi uygulamalarındaki öneminden söz edilmişti. Türkiye açısından bakıldığında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri için alan oluşturacak pek çok yumuşak güç unsurunun olduğu görülmektedir. Bu unsurların başında ortak etnik köken, dil, din ve kültür gelmektedir.

Ortak kültürü paylaşan devletlerin birbirleri ile politik açıdan da daha yakın ilişkiler kuracağı kabul edilmektedir (Sönmezoğlu, 2000: 361). Türkiye ile OATC arasındaki ilişkiler bu devletlerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde bu teze uygun gelişmiş, 1991 yılı içinde bağımsızlıklarını ilan eden bu devletlerin hepsi ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır. Bağımsızlıklarının hemen sonrasında bu ülkelerle (Azerbaycan'la birlikte) Türkiye arasında yirmi değişik anlaşma imzalanmış ve yirmi üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir (Taşağıl, 2010). Türkiye, demokratik yönetim sistemi, pazar ekonomisi, aşırıktan uzak İslam anlayışı ve laik yönetim yapısıyla yeni bağımsız devletler için örnek alınabilecek ilk ülke olmuştur. OATC liderlerinin o dönemlerde Türkiye'yi örnek aldıklarına dair açıklamaları Türkiye'nin bu ülkeler üzerindeki yumuşak gücünü göstermesi bakımından önemlidir (Bal, 1998). Ancak sonrasında değişik sebeplere bağlı olarak bu ivme sürdürülememiştir.

Günümüzde etnik köken, kültür, dil ve din gibi birleştirici unsurlara sahip Türkiye ile OATC arasındaki turizm potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir. Söz konusu ülkelere Türkiye'ye gelen turist

miktarı oldukça düşüktür. Aşağıdaki tablo bu dört cumhuriyetten 2013-2015 yılları arasında Türkiye'ye gelen turist sayısını göstermektedir.

Tablo 1: 2013-2015 Tarihleri Arasında OATC'den Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

Uyruğu	2013	2014	2015
Kazakistan	425.773	437.971	423.744
Türkmenistan	148.709	180.395	174.330
Özbekistan	129.292	143.354	143.331
Kırgızistan	64.905	81.941	88.369
Toplam	768.679	843.661	829.774

Kaynak: İstatistikler

Tabloda görüldüğü üzere OATC'den 2015 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin sayısı 829.774 kişidir. Bu rakam Türkiye'ye gelen toplam turist sayısının yaklaşık %2,29'una karşılık gelmektedir (İstatistikler). Kazakistan her yıl açık ara en çok turist gönderen ülke pozisyonundadır. Ancak gelen turist sayısı tek başına Türkiye'nin tercih edilirliliği bağlamında doğru bilgiyi vermeyecektir. Zira bu ülkelerin nüfusları birbirinden farklıdır ve bu sebeple turist sayısının ülke nüfusuna oranına bakmak daha doğru bir değerlendirme yapmaya yardımcı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında 2015 yılı verilerine göre 17,6 milyon kişinin yaşadığı Kazakistan'dan nüfusun yaklaşık % 2,4'ü kadar turist gelirken, 5,5 milyon nüfusa sahip Türkmenistan'dan nüfusun % 3,17'si kadar turist gelmektedir. Bu ülkeler arasında 32 milyonluk nüfusuyla en kalabalık ülke olan Özbekistan'dan gelen turistlerin ülke nüfusuna oranı ise % 0,45'tir. 5,9 milyon nüfusa sahip Kırgızistan'dan gelen turist sayısı ise nüfusunun % 1,5'i kadardır (Orta Asya'da nüfus hızı yavaşlıyor).

Konumuz açısından OATC ile Türkiye arasındaki turizm faaliyetlerinin en önemli yönü turizm-ülke algısı ilişkisidir. Bu bağlamda yeterli akademik çalışmanın yapıldığını söylemek maalesef mümkün değildir. Ancak Kazakistan ve Kırgızistan'da yapılan iki önemli çalışma konuyla ilgili fikir vermektedir. Bu ülkelerdeki belirlenmiş üniversite çevrelerinde anketler yoluyla elde edilen veriler özellikle eğitimli kesimdeki Türkiye algısını yansıtmaktadır. Söz konusu veriler turizm ve kamu diplomasisi bağlamında önemli bilgiler içermektedir.

Kazakistan'da yapılan çalışmaya bakıldığında, Kazak ve Türk halkları arasındaki etnik, kültürel ve dini bağlara rağmen Kazak halkının diğer

halklara karşı sempati düzeyleri karşılaştırıldığında en yüksek sempati düzeyinin % 63,8 ile Araplara karşı olduğu, Türklere sempati düzeyinin ise % 57,6 olduğu görülmektedir. Bu verilere göre Türklere karşı duyulan sempati İspanyollara, Japonlara, İtalyanlara, Fransızlara ve Ruslara olan sempati düzeyinden de sonra, yedinci sırada gelmektedir (Akyürek ve Bilgiç, 2012a: 12). Bu durumun memnuniyet verici olmadığı ortadadır.

Türkiye'de bulunmuş olanlarla bulunmamış olanlar arasındaki sempati düzeyi farklılaşması ile bir Türklerle tanışmış olanlarla tanışmamış olanlar arasındaki sempati düzeyi farklılaşması konumuz açısından oldukça anlamlıdır. Çalışmaya katılanlar arasında daha önce bir Türk'le tanışmış olanlarda sempati düzeyi % 59,8 seviyesinde iken hiç tanışmamış olanlarda % 50,5 seviyesinde olmuştur (Akyürek ve Bilgiç, 2012a: 16).

Bir Türk'le tanışmış olup olmamanın getirdiği sempati farklılaşması, daha önce Türkiye'de bulunup bulunmama durumuna göre belirgin bir farklılık göstermemektedir. Türkiye'de en az bir kere bulunanlarda Türklere karşı sempati düzeyi % 57,0 seviyesinde, hiç bulunmayanlarda ise % 57,6 seviyesinde tespit edilmiştir (Akyürek ve Bilgiç, 2012a: 17).

Kırgızistan'da yapılan çalışmada elde edilen veriler Kazakistan'daki verilere göre daha büyük farklar içermektedir. Kırgızlar arasında en yüksek sempati düzeyi % 58,9 ile Ruslara karşı iken, % 54,2 ile Türklere karşı sempati düzeyi ikinci sırada gelmektedir (Akyürek ve Bilgiç, 2012b: 11).

Bir Türk'le tanışmış olanlarda sempati düzeyi farklılaşması Kazaklara göre daha belirgindir. Bir Türk'le tanışmamış olanlarda sempati düzeyi % 43,5 seviyesindeyken bir Türk'le tanışmış olanlarda bu düzey % 51,8 seviyesine çıkmaktadır (Akyürek ve Bilgiç, 2012b: 16).

Daha önce Türkiye'de bulunmuş olmanın Kırgızlar arasında oluşturduğu sempati düzeyi de oldukça belirgindir. Türkiye'de hiç bulunmamış olanlarda % 51,5 olan sempati düzeyi Türkiye'de en az bir kere bulunmuş olanlarda % 63,6 seviyesinde olmuştur (Akyürek ve Bilgiç, 2012b: 16).

Özbekistan ve Türkmenistan'da yukarıdakilere benzer bir çalışma bulunamadığından benzer bir karşılaştırmayı bu ikisi için yapmak mümkün olmamıştır. Ancak yukarıdaki iki örneğin yanı sıra aynı anket soruları ile başka ülkelerde yapılan benzer çalışmalardan varılan sonuca göre bir Türk'le tanışmış olmak ya da Türkiye'de bulunmuş olmak Türklere karşı sempati

düzeyinde anlamlı bir artışa sebep olmaktadır. Bu sonuç OATC ile Türkiye arasındaki turizm faaliyetlerinin kamu diplomasisi açısından önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde turizme sırf bir ekonomik faaliyet olarak bakmak turizmin farklı boyutlarını gözden kaçırmak demektir. Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun 25 Kasım 2015'te 64. Hükümet Programını sunarken “[...]turizme sadece turist sayısı ve gelir odaklı bakmadık. Etkili bir turizm politikasının ekonominin yanı sıra dış politika ve kültür alışverişi sayesinde oluşturulacak pek çok kazanım sağlayacağını bilinciyle hareket ediyoruz” (64. Hükümet Programı) sözleriyle ifade ettiği düşünce bu çalışmaya da ilham kaynağı olmuştur. Turizme, ekonomik faaliyetin ötesinde, *kültür alışverişine* dayanan bir *dış politika aracı* olarak baktığımızda karşımıza çıkacak olan kavram kamu diplomasisidir.

Çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği üzere bir iletişim süreci olan kamu diplomasisinde, sunduğu yüz yüze iletişim imkânları ile bir ülke için olumlu imaj oluşturmak bağlamında turizm önemli bir faaliyet alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Yine çalışmanın ilgili bölümünde belirtildiği üzere kamu diplomasisi olumlu imajla desteklenen yumuşak güç üstüne inşa edilen bir faaliyettir. Bu bağlamda OATC ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde de turizm önemli bir işleve sahip olacaktır. Yukarıdaki verilerde görüldüğü üzere OATC vatandaşları arasında Türkiye lehine bir algı oluşturmanın en etkili araçlarından biri turizmdir. Bu durumda Türkiye’yi OATC vatandaşları için bir turizm destinasyonu olarak sunacak her türlü faaliyet aynı zamanda Türkiye’nin kamu diplomasisi faaliyetleri için bir destek niteliğinde olacaktır.

Türkiye son yıllarda çok sayıda ülke ile karşılıklı vize muafiyeti anlaşmaları imzalamıştır. Bu bağlamda OATC vatandaşlarının turistik gezi mahiyetli seyahatleri için de karşılıklı ya da tek taraflı vize muafiyeti getirilmiş ya da var olan vize muafiyetlerin süresi uzatılmıştır. Bu muafiyetler son derece yerinde bir adımdır. Vize muafiyeti turistik destinasyonların tercih edilmesinde şüphesiz önemli bir etkidir (Akbaş ve Tuna, 2012: 12). Bu etkinin önemini ele alan bir araştırma sonucuna göre diğer faktörlerde herhangi bir değişikliğin olmadığı durumlarda bu muafiyetler uzun vadeli

turizm talebinde % 107'lik bir artış sağlamaktadır (Zurnacı ve Karagöz, 2015: 34). Çalışmanın örneklemini içerisinde Kırgızistan ve Kazakistan'ın da yer alıyor olması konumuz açısından bu veriyi daha anlamlı kılmaktadır.

Sinema filmleri ve Türkiye'nin son yıllardaki önemli kültürel ihracat kalemlerinden biri olan dizi filmler kamu diplomasisi için ayrı bir öneme sahiptir (Türkiye'nin dizi film ihracatı 200 milyon dolara ulaştı). Bu dizilerin içeriklerine yönelik ve Türk kültürünü yanlış tanıttıklarına dair eleştiriler yapılıyor olsa da dizilerin bu yönü konumuz dışındadır. Konumuzla ilgili olan yönden bakıldığında ise bu diziler oldukça önemli bir işlev üstlenmiş durumdadırlar. Türk filmleri ve OATC'de oldukça rağbet gören Türk dizileri bölgede Türkiye'nin tanınırlığına önemli katkıda bulunmaktadırlar (Kazakistan'da Türk dizileri reyting rekorları kırıyor; Kardeş ülke Kırgızistan'da Türk filmleri coşkusu). Olayların gerçekçiliğinin yanı sıra kültürel yakınlık dizilere olan rağbeti arttırmaktadır (Özbekistan'da 5 yıl aradan sonra yeniden Türk dizileri rüzgarı). Birçok araştırmacıya göre turizmde destinasyon algısı ile satın alma davranışı arasında açık bir bağıntı vardır (Mayo, 1973'ten aktaran Kim ve Richardson, 2003: 2018). Sırf bu dizilerin çekildiği yerleri görmek için bile Türkiye'ye gelen insanlar varlığı (Zaki, 2014) Türkiye açısından da bu tezi doğrulamaktadır. Bu etkinin devam etmesi için film sektöründe OATC ile Türkiye arasında işbirliğinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Uluslararası spor organizasyonları kitlelere ulaşmanın en kolay ve yaygın yollarından biri olarak kamu diplomasisinin önemli araçlarından biridir. İletişim imkânlarının da artmasıyla bu organizasyonlar sayesinde ulaşılan kitle sürekli büyümektedir (Sancak, 2016b: 94). Popüler sporların yanı sıra tarihi kökleri olan ve Türk Cumhuriyetlerinin ortak değerleri olan geleneksel spor müsabakalarına yer verilecek olan organizasyonların yapılması da faydalı olacaktır. Bu bağlamda Türk dünyasının olimpiyatları olarak kabul edilen Göçebe Oyunlarının ilkine 18 ülkenin katılmış olması umut vaat eden bir gelişmedir. Bu oyunların üçüncüsünün 2018 yılında Türkiye'de yapılmasının planlanması Türk Cumhuriyetleri'ndeki Türkiye tanıtımı için önemli bir fırsattır (Uluslararası faaliyetlerimiz).

Birbirleri ile daha fazla iletişim halinde olan halkların birbirlerine karşı daha olumlu algıya sahip olacağı çalışmanın yukarıdaki bölümlerinde ortaya konulmuştu. Turizm destinasyonu seçiminde de en önemli etkenin

olumlu imaj olduğunu yapılan akademik çalışmalar ortaya koymaktadır (Leiesen, 2001: 51). Kamu diplomasisi kapsamında yapılacak her türlü çalışma doğrudan turizmi hedef almasa bile tanınırlığı, iletişimi ve olumlu algıyı artırma yoluyla OATC'den gelecek turist sayısını artıracak, bu turizm faaliyetleri de kamu diplomasisine hizmet ederek döngüsel bir süreçte katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda turizm, Türkiye'nin OATC'ye yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri için oldukça elverişli bir alan olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akbaş, Z. ve Tuna, H. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(571), 5-17.
- Akyürek, S. ve Bilgiç, M. S. (2012a). *Kazakistan'da Türkiye ve Türk Algısı*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/incele/684/-kazakistan'da-turkiye-ve-turk-algisi/> (02.01.2017)
- Akyürek, S. ve Bilgiç, M. S. (2012b). *Kırgızistan'da Türkiye ve Türk Algısı*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.bilgesam.org/incele/685/-kizgizistan'da-turkiye-ve-turk-algisi/> (02.01.2017)
- Bal, İ. (1998). The Turkish Model And The Turkic Republics, *Journal of International Affairs* 3(3), sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/IdrisBal.pdf (17.12.2016).
- Cull, N. J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons From The Past*, Los Angeles: Figueroa Press.
- Ekşi, M. (2014). *Kamu Diplomasisi Ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitapevi
- Fitzpatrick, K. R., (2010). *The future of U.S. public diplomacy: An uncertain fate*, Leiden: Brill
- Gilboa, E. (2008). Searching for a theory of public diplomacy, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 55-77.
- Gökırmak, M. (2012). *Küreselleşen Dünyada Diplomasi: Kamu Diplomasisi*, Kamu Diplomasisi Enstitüsü, <http://www.kamudiplomasisi.org/index.php?start=8> (17.01.2017)
- Kahraman, N. ve Saldamlı, A. (2008). *Prof. Dr. Feri MANİŞ Anı Kitabı*. İçinde N. Kozak (Ed.), *Turizmin Ülke İmajına Etkisi*, (ss. 99-114). Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kim, Hyounggon ve Richardson, Sarah L. (2003), Motion Picture Impacts On Destination Images, *Annals of Tourism Research*, 30(1), 216-237.
- Leiesen, Birgit (2000), Image Sementation: The Case of a Tourism Destination, *Journal of Services Marketing*, 15(9), 49-66.
- Malone, G. (1985). Managing public diplomacy, *Washington Quarterly* 8(3), 199-210.
- Nye, J. (2004). *Soft Power The Means To Success In World Politics*, New York, Public Affairs.
- Nye, J. (2005). *Yumuşak Güç*, Birinci Baskı, Ankara: Elips Kitap
- Özkan, A. (2014). *Ülke markası inşasında kamu diplomasisinin stratejik rolü*, Kamu Diplomasisi Enstitüsü, <http://www.kamudiplomasisi.org/makaleler/makaleler/138-uelke-markas-nasnda-kamu-diplomasisinin-stratejik-rolue> (07.02.2017).
- Sancak, K. (2016a). Yumuşak Güç Kaynağı Olarak Kültür ve Türkiye'nin Yumuşak Gücünde Kültür Faktörü, *Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 16-26.
- Sancak, K. (2016b). *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı Ve Yumuşak Güç*, Birinci Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Sancar, G. A. (2014). *Kamu Diplomasisi Ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, İkinci Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika Ve Dış Politika Analizi*, Üçüncü Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Taşagıl, A. (2010). *Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin dünü, bugünü ve yarını*, <https://ahmettasagil.wordpress.com/2010/10/12/turkiye%e2%80%99nin-orta-asya-turk-cumhuriyetleri-ile-iliskilerinin/> (01.01.2017).
- Yılmaz, S. (2008). *Güç Ve Politika*, Birinci Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları
- Yılmaz, S. (2012). *Akıllı Güç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları

- Zaki, A. (2014). *Türk rüyası sürüyor*, <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/01/19/turk-ruyasi-suruyor/> (10.02.2017).
- Zurnacı, C. ve Karagöz, M. (2015), İkili Vize Serbestliği Anlaşmalarının Gelen Turist Sayılarına Etkisi: Türkiye Örneği, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (32), 18-38.
- URL, “Kazakistan’da Türk dizileri reyting rekorları kırıyor”, <https://www.haberler.com/kazakistan-da-turk-dizileri-reyting-rekorlari-haberi/> (28.12.2017).
- URL, “Kardeş ülke Kırgızistan’da Türk filmleri coşkusu”, <http://www.star.com.tr/kultur-sanat/kardes-ulke-kirgizistanda-turk-filmleri-coskusu-haber-1239388/> (28.12.2017).
- URL, “Özbekistan’da 5 yıl aradan sonra yeniden Türk dizileri rüzgârı”, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-da-5-yil-aradan-sonra-yeniden-turk-dizileri-ruzgari/163479/>, (02.01.2018).
- URL, “Uluslararası Faaliyetlerimiz”, <https://www.gsdf.gov.tr/tr/uluslararasi-faaliyetlerimiz>, (28.12.2017).
- URL, “Türkiye’nin dizi film ihracatı 200 milyon dolara ulaştı”, <http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-dizi-film-ihracati-200-milyon-dolara-ulasti/362>, (02.02.2017).
- URL, “Stratejik Vizyon Belgesi”, http://www.tasam.org/Files/Etkinlik/File/VizyonBelgesi/SGPK_TURD_Turizm_TR_pdf_261e9fe5-897c-4b36-9b2a-2479657dd1d4.pdf (11.01.2017)
- URL, “Orta Asya’da nüfus hızı yavaşlıyor”, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/orta-asyada-nufus-hizi-yavasliyor-246111.html> (02.02.2017).
- URL, “Vizyon”, <http://trturizmenstitusu.org/2016/05/18/vizyon/> (12.01.2017).
- URL, “64. Hükümet Programı”, http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/KurumsalHaberler/64.hukümet_programi.pdf (Erişim tarihi: 02.01.2018).
- URL, “İstatistikler”, <http://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler> (Erişim tarihi: 07.02.2017).

Ankara’da Bulunan Seyahat Acentalarının Dokap (Doğu Karadeniz Projesi) İllerine Düzenlediği Turlar ve Web Sitelerinde Yer Alan Tur Programlarının İçerik Analizi

Received/Geliş: 06.04.2018
Accepted/Kabul: 17.05.2018

Burcu Ayşenur AKBULUT*
Olca SEZEN DOĞANCILI**

Öz

DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) kapsamında yer alan illerin sahip olduğu tarihi, kültürel ve doğal güzelliklerinin doğru bir pazarlama stratejisi oluşturularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu stratejinin oluşturulması için bölgenin mevcut durumunun analiz edilmesi önem arz etmektedir. Araştırma, DOKAP bölgesine düzenlenen turların ziyaret noktalarını inceleyerek, bölgenin öne çıkan özelliklerinin yanı sıra aktif olarak turizm faaliyetlerinde yer alan bölgeleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmanın amacı, Ankara’da bulunan seyahat acentalarının DOKAP illerine düzenlediği turların belirlenmesi ve bu seyahat acentalarının web sitelerinde yer alan tur programlarının içeriksel olarak analiz edilmesini sağlamaktır. Bu kapsamda araştırma evreni, tur düzenleme yetkisi olan ve 2017 yılı TÜRSAB’a üye 9672 seyahat acentasının DOKAP bölgesine hazırlamış oldukları turlar olarak belirlenmiştir. Örneklem olarak da Ankara ili seçilerek 608 seyahat acentasının DOKAP bölgesine hazırlamış oldukları turlar belirlenerek değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma yöntemi olarak içerik analizi yöntemi seçilmiş olup; söz konusu tur programlarının tur çeşitleri, tercih ettiği güzergâhlar, konaklamayı tercih ettikleri iller, tur kapsamında yer alan bölgeye özgü gastronomik unsurlar, kültürel ziyaret noktaları ve rekreasyonel faaliyetleri incelenecektir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; “Doğu Karadeniz Turu ve Batum”, “Karadeniz Yaylaları” turlarının yanı sıra, “Amasya-Tokat-Niksar” turu, “Trabzon-Gümüşhane-Bayburt” turlarının da düzenlendiği görülmektedir. Söz konusu paket turlarda konaklamanın en çok tercih edildiği il Rize olarak tespit edilmiş olup bunu Trabzon ve Artvin illeri takip etmektedir. DOKAP illerine düzenlenen turlarda yeme içme yerlerine ve gastronomik ürünler için ziyaret bölgelerine bakıldığında; Hamsiköy Sütlacı, Çay Fabrikası, Fındık Üretimi, Trabzon- Akçaabat Köfte ve Ayder - Fırtına Vadisi ve Trabzon-Uzungöl’de öğle yemeği dikkat çekmektedir. Kültürel ziyaret noktaları açısından Rize ve Trabzon dikkat çekerken, rekreasyonel faaliyetlerin en fazla Rize ilinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmanın, DOKAP bölgesinde

*Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ardeşen Turizm Fakültesi, burcuaysenur.akbulut@erdogan.edu.tr (ORCID No: 0000-0002-0679-3692).

**Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, olcadogancili@gmail.com.tr (ORCID No: 0000-0002-7070-4076).

yer alan illerin sahip olduğu kaynakların doğru değerlendirilmesi ve dolayısıyla bölgenin turizm geleceğinin iyileştirilmesi yönünde atılacak adımlara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat Acentaları, Tur Programları,DOKAP.

Tours Of Dokap Provinces By Ankara Travel Agencies And A Content Analysis Tour Information Provided Online

Abstract

The historical, cultural, and natural beauties of DOKAP provinces should be presented with a suitable marketing strategy. Presenting the region's current condition is important while identifying this strategy. The aim of there search is to reveal the prominent features of the region along with current tourist attractions by examining the tourist attractions visited in DOKAP region tours. The purpose of there search is to identify DOKAP region tours organized by the travel agencies in Ankara and to analyze the content of tour programmes in these agencies' websites. The scope of there search includes 608 travel agencies that are affiliated with TURSAB and located in Ankara. There search sample consists of 24 travel agencies that periodically organize DOKAP tours and share the information regarding tours in their websites. Content analysis is used in the research: The different types of aforementioned tours, the prefer redroutes, the province spreferred for staying overnight, and the gastronomical elements, cultural attractions and recreational activities specific to the region visited in the tour are examined. After evaluating the research results, it is seen that "Eastern Black Seaand Batumi" and "Highlands of Black Sea" tours along with "Amasya-Tokat-Niksar" and "Trabzon-Gumushane-Bayburt" tours are organized. Rize province is the most preferred place for staying overnight in the aforementioned package tours followed by Trabzon and Artvin provinces. When the restaurants and gastronomic attractions in DOKAP tours are examined, Hamsikoy Rice Pudding, Tea Factory, Nut Production, Trabzon-Akcaabat Meatballs,. lunches in Ayder-Firtina Vadisi and Trabzon-Uzungol stand out. Rize and Trabzon stand out in terms of cultural attractions while recreational activities take place mostly in Rize province. It is believed that there search will serve as a source for attempts to correctly utilize the sources of the provinces in DOKAP region, and there by, improve the future tourism activities in the region

Keywords: Travel agencies, Tour programmes,DOKAP.

Giriş

Kıyı bölgelerinde yaşayan insanlar için geleneksel olarak kıyı kaynaklarının kullanılması, balıkçılık ve tarım yoluyla geçim sağlanmaktadır (Ludwig vd.,2009,s.199).Karadeniz Bölgesi ise sahip olduğu güzelliklerle ve zenginliklerle yayla, kıyı, kültür, sağlık, kamp, golf, kayak, mağaracılık, yamaç paraşütü, balık avlama gibi birçok turizm türüne elverişlidir. Yöredeki insanların misafirperverliği, endemik (ender görülen) olan flora ve fauna zenginliği, festival ve yayla şenlikleri gibi birçok imkân kapsamında Karadeniz Bölgesi'nin turizm açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir (Yeşiltaş, Çeken ve Öztürk, 2009, s. 263). Karadeniz Bölgesi'nin büyük bir kısmını kapsayan Doğu Karadeniz Bölgesi ise değişen turist beklentileri ve artan doğa temelli turizm aktiviteleri açısından zengin potansiyele sahiptir. Öyle ki turizmde bir marka haline gelen Doğu Karadeniz Bölgesi'nde doğa turizmi, dağ turizmi, yayla turizmi, kültür turizmi, botanik turizmi, kış turizmi, av turizmi, kıyı turizmi, eko turizm, kırsal turizm, tarih turizmi, spor turizmi, eğitim turizmi, kongre turizmi, agro turizm, mağara turizmi, gastronomi turizmi ve bu turizm türleriyle ilişkili aktiviteler yapılmaktadır (DOKA, 2014, s.22-23).

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Kalkınma Bakanlığına bünyesinde olan DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin kurulmasıyla resmi bir bölgesel kalkınma programına dönüşmüştür. Bu proje ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakların değerlendirilmesini amaçlanmaktadır. Merkezi Giresun' da bulunan DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi), DOKA (Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı)'dan Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon, OKA (Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı)' dan Samsun, Tokat ve KUDAKA (Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı)'dan Bayburt ili olmak üzere toplam 9 ili kapsamaktadır (DOKAP, 2017). DOKAP Eylem Planı çerçevesinde DOKAP bölgesinin önemli potansiyeli olan turizm alanında önemli gelişmelerin sağlanması hedeflenmektedir. Araştırma, DOKAP bölgesinde gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin tespit edilmesini ve böylelikle doğru turizm stratejilerinin belirlenmesine katkı sağlanmasını hedeflemektedir.

Dokap: Doğu Karadeniz Projesi

DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi), 2012 yılında Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun ve Trabzon illerinde başlamış olup 2016 yılında Tokat ili de eklenerek dokuz adet ili kapsamaktadır. Söz konusu illerde yer alan “kaynakların, etkili ve verimli kullanılması, yerel dinamiklerin ve fırsatların doğru değerlendirilmesi, bu yolla bölgesel kalkınmanın yurt sathına yayılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması bölgesel politikanın temel hedef ve stratejileridir” (DOKAP, 2017). Bölgenin kalkınmasını amaçlayan bu proje ile ilgili illerde 2019 yılı sonuna kadar gerek tarım alanında gerekse de su ürünleri, ormancılık, ulaştırma, sanayi, enerji ve turizm gibi birçok alanda iyileşmeler hedeflenmektedir. Karadeniz Bölgesi kapsamında yer alan DOKAP illerine ilişkin turizm verileri çalışma kapsamında ele alınmış olup genel hatlarıyla aşağıda belirtilmiştir.

Tokat

Yeşilirmak havzasının verimli toprakları üzerine kurulmuş olan Tokat ili, 6000 yıllık geçmişe sahip olup, dünyanın en büyük mağaralarından birisi olan Ballica Mağarası’na ev sahipliği yapmaktadır. 3,4 milyon yıllık olduğu öngörülen bu mağara, sahip olduğu özgün Soğan Sarkıtları ile sadece ulusal değil uluslararası açıdan da önem arz etmektedir. Canik Dağları üzerinde konumlandırılmış Başçiftlik Kayak Merkezi, ormanlarıyla ön plana çıkan Topçam Yaylası, Yavuz Sultan Selim ve ordusunun Çaldıran Seferi’nde konaklamış olduğu Selemen Yaylası, çim kayağına uygun arazileriyle eşsiz manzarasıyla bilinen Akbelen (Bizeri) Yaylası, yayla şenliklerinin yapıldığı Çamiçi Yaylası, Batmantaş Yaylası, Dumanlı Yaylası gibi birçok yaylanın yanı sıra Zinav Gölü, Kaz Gölü ve Göllü Köy Gölü Tokat ilinin zenginliklerindedir (Tokat Valiliği, 2017). Tokat ili, alternatif turizm türleri açısından incelendiğinde kamp karavan turizmi, trekking, kuş gözlemciliği, rafting ve yamaç paraşütünün de ilde uygulanabildiği (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017a) görülmektedir.

Samsun

Samsun ili M.Ö. 750 yıllarında “Amisos” adı ile kurulmuş olup (Samsun Belediyesi, 2017) günümüzde Karadeniz’ in en büyük şehri olarak anılmaktadır. Deniz, kum, güneş üçlüsünün de yer aldığı Samsun ilinde alternatif turizme yönelik kaynaklar oldukça fazladır. Derbent Barajı, Atakum Sahili ve Samsun Sahili’ nde su altı dalışı ile Kızılırmak ve Yeşilirmak

Deltası' nda kuş gözlemciliği yapılmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017b). Özellikle Kızılırmak Deltası' nda yer alan Bafra Kuş Cenneti' nde 320 kuş türü barınmakta ve 140 kuş türünün üreme alanları bulunmaktadır (Samsun Valiliği, 2017).

Samsun' un Lâdik ilçesinde yer alan Akdağ tepelerinde, sezonunda 110 güne kadar kayak, ATV araçlı safari, kar motosikleti uygulanırken yaz aylarında ise çim kayağı, yamaç paraşütü ve çeşitli festivaller düzenlenmektedir (Kadioğlu, 2017, s. 170). Bunun yanı sıra Bafra ve Kocadağ' da kış turizmi, dağcılık, trekking, yayla turizmi, yamaç paraşütü, oto tırmanma gibi faaliyetler uygulanmaktadır. Termal turizmde de ön plana çıkan Samsun ilinde yer alan Havza ve Lâdik Kaplıcaları yaklaşık 2000 yıldır bilinmektedir. Aslanağzı-Kızgözü Kaplıcası, Hamamayağı Kaplıcaları, Lâdik Ilıcası ve Havza Termal Turizm Merkezi zengin termal kaynakları ile Samsun' da ün salmıştır. Bunun yanı sıra Paleolitik ve Kalkolitik dönem yerleşim alanı olan Tekeköy Mağaraları' nda mağara turizmi ve iş hayatının temellerinden birisi olan kongre turizmi de Samsun ilinde uygulanabilen turizm türlerindedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017b). Samsun' un kültürel, tarihi ve doğal kaynaklarının yanı sıra gastronomi açısından da önemli bir il olduğunu söylemek mümkündür. Diğer turizm türleriyle entegre edilerek turlarda yer alması gerektiğini vurgulayan Canbolat vd. (2016), ulusal ve uluslararası alanda yapılan tanıtım çalışmalarına gastronominin eklenmesiyle Samsun' un gastronomi turizmde de ön plana çıkabileceğini ileri sürmüştür.

Ordu

İlk yerleşim tarihi M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanan Ordu ili, gerek doğal zenginlikleriyle gerekse de tarihi dokusuyla, denizi, dereleri ve yaylalarıyla birçok turizm aktivitesini bünyesinde barındırmaktadır. Kuş gözlemciliği, dağcılık, trekking, kamp, piknik yapmak ve manzara izlemek gibi birçok aktivitenin yanı sıra Bozukkale (Cotyora), Kurul Kayası Yerleşmesi, Büben Kaya Mezarları, Taşbaşı Kültür Merkezi (Eski Cezaevi - Kilise), Etnografya Müzesi (Paşaoğlu Konağı), kaya mezarları, kaleler ve dehlizleriyle turistik açıdan zengin bir olanak sağlamaktadır (Ordu Valiliği, 2017). Ordu ili Yason Burnu, Çambaşı Yaylası, Kazankaya ve Karaoluk Şelaleleri, Keyfalan Yaylası, Perşembe Yaylası ve Ulugöl Tabiat Parkı başta olmak üzere pek çok doğal güzelliğe sahiptir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017c).

Ordu ilinde bulunan Boztepe yamaçları denizden 450 metre yükseklikte manzara izleme, teleferik keyfi yaşama, piknik yapma olanaklarına (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017d) 1.ve 3. Derece Doğal Sit Alanı olan Gaga Gölü’ ne sahip olan Ordu ili ziyaretçilerini beklemektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017e).

Giresun

Giresun ilinin doğusunda Trabzon ve Gümüşhane, güneydoğusunda Erzincan, güneyinde Sivas ve batısında Ordu illeri bulunmaktadır. Karadeniz’ deki iki adadan birisi olan Giresun Adası, 40.000 metrekare alana ve 71 tür otsu ve odunsu bitki türü ile 10 ağaç türüne sahiptir. Karabatak ve martıların doğal üreme alanı olan bu ada birçok göçmen türün uğrak yeridir (Giresun Belediyesi, 2017). Kümbet Turizm Merkezi ise her yıl Temmuz ayının üçüncü pazar günü kutlanan Kümbet Şenlikleri’ ne ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra kışın kayak yapmaya elverişli olan Bektaş Turizm Merkezi ile mesire alanı ve doğal güzellikleri ile ön plana çıkan Kulakkaya Turizm Merkezi Giresun’ da bulunan önemli destinasyon alanlarından (Giresun Valiliği, 2017).

Giresun’ da kesme taşlardan inşa edilmiş olan Gogara Kilisesi, Hristiyanlığın ilk yayıldığı zamanlardan kalma olan Kaya Kilise, Kufa Kuyusu, Millet Bahçesi Kapısı, Seyyit Vakkas Türbesi, Kale Cami, Hacı Hüseyin Cami, Hacı Miklat Cami, Çekek Cami, Giresun açısından önemli tarihi ve kültürel özelliklerdendir (Giresun Belediyesi, 2017; Giresun Valiliği, 2017).

Gümüşhane

Gümüşhane ili, sahip olduğu gümüş ve altın madenleri zenginliği ve İpek Yolu üzerindeki konumundan dolayı önemli bir yere sahiptir. Karaca Mağarası, Akçakale Mağarası, Arılı Mağarası, İkisü Mağarası, Ardıçlı Mağarası, Üçbacalı Mağara ve Altıntaş Mağarası gibi pek çok mağara Gümüşhane’ de doğal güzellikler açısından öne çıkmaktadır. Kov Kalesi ve civarında Arkeolojik Sit Alanına sahip Gümüşhane (Gümüşhane Valiliği, 2017), dağlık alanlarda yayla turizmi, ekoturizm, klimatizm, alpinizm, kırsal turizm, göl turizmi ve kış turizmi açısından elverişlidir (Yalçın, 2015, s. 13). Birçok turizm türünü bünyesinde barındıran Gümüşhane ilinde Eskibağlar mevkiinde peribacası benzeri oluşumlar, Halgent şelalesi, Mavrangel kanyonu (Merdan ve Okuroğlu, 2016, s. 966-967) eski şehir (Süleymaniye), Santa

Harabeleri ve Satala Antik Kenti (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017f) dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra inanç turizmine de ev sahipliği yapan Gümüşhane’ de Olucak İmera Manastırı, Çağırğan Baba Türbesi, Pir Ahmet Türbesi, Gelin Ebe Türbesi, Firdevs Hanım Türbesi ziyarete açık alanlardandır (Merdan ve Okuroğlu, 2016, s. 968).

Osmanlı’nın son zamanlarına kadar yoğun olarak kullanılmış olan Gorom (kromni) Vadisi içerisinde çeşitli medeniyetlerden kalma 34 kilise, 33 şapel, 2 manastır, 4 camii, 5 kale, 50 tarihi çeşme, 100-300 tarihi konut, 5 kemer köprü bulunmaktadır (Kandemir ve diğ., 2009).

Trabzon

Trabzon ili doğuda Rize, batıda Giresun, güneyde Gümüşhane ve Bayburt illeriyle çevrili olmakla beraber, kapladığı alanının %77’ lik kısmı dağlarla kaplıdır. Yeraltı kaynakları açısından zengin olan Trabzon’ da birçok maden işletilmektedir (Trabzon Belediyesi, 2017). Trabzon, bulunduğu konumdan dolayı bütün zamanlarda yer alan uygarlıkların dikkatini çekerek birçoklarına ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliğinden ötürü gerek eğitim gerekse de kültür ve ticaret alanında birçok kültürel birikime sahip olan Trabzon (Trabzon Valiliği, 2017), en önemli doğal alanlarından birisi Uzungöl’ dür. Uzungöl artık ihtiyaca cevap veremeyecek hale gelmiş ve başka alternatif turistik kaynak arayışında Sera Gölü ön plana çıkmıştır (Çavuş, 2014, s. 47-48). Bunun yanı sıra ırmağın meydana getirdiği gölcükler ve şelalelerle dikkati çeken Çal Köy Mağarası ile içindeki 72 odasıyla ziyaret edilen Akarsu Köyü Mağarası’ nın çok sayıda ziyaretçiyi çekmektedir.

Trabzon ili kapsamında Uzungöl-Demirkapı-Karakaya (Çaykara)’ da dağcılık; Kayabaşı Yaylası, Lişer Yaylası, Şolma Turizm Merkezi gibi birçok yerde jeep safari; Lişer Yaylası, Düzköy ilçesi, Şekersu Yaylası, Çakırgöl Zigana Geçidi ve Sümela Cami Boğaz’ nda trekking; Tilki Beli ve Araklı arasında yamaç paraşütü faaliyetleri görülmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017g). Buna ek olarak 2. Uluslararası Trabzon Havacılık Festivali 2010 yılında Uzungöl’ de yapılmış olup yaklaşık 200 sporcu atılım göstermiştir (Pirselimoğlu Batman, Demirel, 2015, s. 15).

Trabzon’ da yer alan fakat yetersiz veriler, plansızlık, altyapı ve tanıtım eksikliği gibi birçok unsurdan dolayı çok bilinmeyen Zigana Turizm Merkezi’nin (Acuner, 2015, s. 83-84) yanı sıra Karadağ Turizm Merkezi, Pazarcık Turizm Merkezi, Yeşilyurt-Yılantaş Turizm Merkezi, Araklı Turizm

Merkezi, Şolma Turizm Merkezi ve Trabzon-Tonya-Armutlu-Gümüşhane-Kürtün-Erikbeli-Turizm Merkezi de Trabzon için önemli ve alternatif turizm alanları oluşturulabilecek merkezlerdir.

Bayburt

Çoruh Nehri kenarında kurulmuş olan Bayburt ili, doğuda Erzurum, batıda Gümüşhane, kuzeyde Trabzon ve Rize, güneyde ise Erzincan illeriyle çevrilidir. Ticaret ve sanayinin pek gelişemediği bu ilde, temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık (Bayburt Valiliği, 2017) olmakla beraber özellikle Kop Dağı’nda yılın yarısında karla kaplı olmasından dolayı kış turizmine yönelik uygulamalar da bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017h). Buna ek olarak Bayburt ilinde yer alan Baksı Müzesi, geleneksel kültürü barındıran, özellikle kadınlara işgücü imkânı yaratarak ters göçü başlatacak bir müzedir. Bu müze sadece Bayburt ili için değil Karadeniz bölgesi açısından önemli bir kültürel değer olarak “Doğu Karadeniz Turları” içerisinde de yer almaktadır (Korkmaz, 2017, s. 90). Bunun yanı sıra Dede Korkut’ un mezarının bulunduğu Masat Köyü, Dede Korkut Kültür – Sanat Şöleni kapsamında Bayburt ili için gerek sosyal gerekse de kültürel, bilimsel, sportif ve ticari gibi birçok alanda katkı sağlamaktadır (Bayburt Valiliği, 2017). Dede Korkut adına ilde her yıl Temmuz ayının 3. haftasında uluslararası düzeyde şölen düzenlenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017h).

Osmanlı mimar özelliklerini taşıyan Pulur (Gökçedere), Ferahat Bey Camii, Akkoyunlular döneminde yaptırılan Sünür (Çayır yolu) Kutlu Bey Camii, taş işleme sanatının ön plana çıktığı Yakutiye(Yeni) Camii, Zahit Efendi Camii ve Bedesten (Taşhan) ile Saltukoğullarına ait, sarı taş üzerine işlemleri bulunan Şehit Osman Türbeleri Bayburt ilinde önemli olan turistik destinasyonlardandır (Bayburt Valiliği, 2017). Yerin 2-2,5 metre altında yer alan Aydıntepe Yer Altı Şehri; Çımağıl Mağarası, Helva Köyü Buz Mağarası, 1916 yılında Ruslara karşı yapılan savaşta ölen şehitlerimiz için yapılan, 13 metre yüksekliğindeki Kop Şehitliği, Korgan Köprüsü, Sırakayalar Şelalesi ve Aslandağı görülmeye değer alanlardandır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017h).

Rize

Batısında Trabzon, güneyinde Erzurum ve Bayburt, doğusunda Artvin ili bulunan Rize ili, 80 km kıyı şeridinin uzunluğuna sahiptir. Yeraltı su kaynakları açısından oldukça zengin olan Rize’ de Ayder Kaplıca Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi Tesisleri, İkizdere Kaplıcası ve içmelerde termal turizm uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye’nin dördüncü yüksek dağı olan Kaçkar (3937m), Verçenik Dağı (3709 m), Bulut Dağı (3562 m) ve Altıparmak Dağı (3492 m)’nda dağcılık faaliyetleri uygulanmaktadır (Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017) Buna ek olarak kuş gözlemciliği, yaban hayatı gözlemciliği, trekking, yayla turizmi, festival turizmi, av turizmi, sportif olta balıkçılığı, akarsu turizmi, atlı doğa yürüyüşü, bisiklet turizmi, kamp karavan turizmi, botanik turizmi, jeep safari, foto safari ve çiftlik turizmi gibi birçok turizm türü de yer almaktadır (Acuner ve Tayfun, 2016, s. 74).

Rize’ de bulunan Fırtına Deresi, Taşlıdere ve İkizdere (İyidere) akarsu turizminde ön plana çıkarken Kaçkar Dağları tepelerinde ise heliski uygulanmaktadır. Sadece profesyonel kayakçılarca uygulanan heliski sporu ile yılda yaklaşık 500 kayakçı Rize iline çekilebilmektedir. Buna ek olarak Rize’ nin en meşhur merkezlerinden birisi olan Ayder Yaylası zengin flora ve fauna kaynaklarına ve Ayder balına sahiptir. Handüzü Yaylası, Çağırnkaya Yaylası, Vaşa Yaylası, Petran Yaylası, Homeze Yaylası, Sivrikaya Yaylası ve Anzer (Ballıköy) Yaylası gibi birçok destinasyon merkezinde yaylacılık faaliyetleri yer almaktadır. Buna ek olarak Cittaslow şehirlerinden birisi olmaya aday olan Rize’nin Çamlıhemşin ilçesi, sahip olduğu tarihi konaklar, organik üretim tarlaları ve misafirperverliğiyle uluslararası anlamda tescillenmeyi beklemektedir (Tayfun ve Acuner, 2014, s. 50-52).

Artvin

Ardahan, Erzurum ve Rize illerine komşu olan Artvin ilinin kuzeyinde Gürcistan bulunmaktadır. Artvin, birçok turizm türünü bünyesinde barındırmasına rağmen fazla bilinmemektedir. Örneğin, Artvin Ardanuç Merkez Balıca Gülüca Kaplıcaları, Artvin Borçka Merkez Balcı Otingo Kaplıcaları ve Artvin Şavşat Veliköy Ilıca Çinal Kaplıcaları’nı işleten ve ekonomik gelir sağlayan herhangi bir kuruluşun olmadığını söylemek mümkündür (Artvin Valiliği, 2017). Artvin ilinde yer alan Kaçkar Dağı Milli Parkı, sahip olduğu endemik bitki ve kelebek türleriyle, Altıparmak Dağı’ ndaki buzul göllerinde trekking ve dağ sporları, Çoruh Nehri Vadisi’ ndeki

fauna zenginliği, Hatıla Vadisi Milli Parkı, Karagöl-Sahara Milli Parkı, Karagöl Tabiat Parkı, Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı, Efeler Tabiatı Koruma Alanı, Gorgit Tabiatı Koruma Alanı, Kamilet Doğu Kayını Tabiat Anıtı ve Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı alternatif turizm açısından önemli destinasyon merkezlerindedir (Yılmaz, 2010, s.1598-1599).

Artvin’ de bulunan Meden Köyü, flora zenginliğiyle göz kamaştırmaktadır. Sahip olduğu doğal güzellikleriyle ve geleneksel yapısıyla kırsal turizm özelliklerini barındıran ilimizde yayla turizmi, dağ turizmi, botanik turizm, tarım turizmi, kamp turizmi, kuş gözlemciliği, yaban hayatı gözlemciliği, trekking ve doğa fotoğrafçılığı gibi birçok turizm aktivitesini yapmak da mümkündür (Orhan, 2014, s. 105-119). Artvin’in Arhavi ilçesinde bulunan Mençuna Şelalesi, Çifteköprü, Martı Kuşu Cenneti gibi pek çok güzelliğin yanı sıra (Akyol ve diğerleri, 2014, s. 267) Türkiye’ nin 10. Cittaslow ili olarak 2015 yılında ilan edilen Şavşat ilçesi’ nde trekking, kaya tırmanışı, dağ bisikletçiliği, off- road, atlı gezinti, yaban hayatı gözlemciliği ve manzara fotoğrafçılığı gibi birçok turizm aktivitesi uygulanabilmektedir (Orhan ve Doğanay, 2017, s. 303-308).

Karadeniz Bölgesine Düzenlenen Turlar

Seyahat Acentaları Yönetmeliği’ nin 5.maddesi’nde belirtilen ve seyahat acentalarının yapmakla yükümlü oldukları faaliyetler arasında şüphesiz en önemlilerinden biri “bireysel ya da gruplara yönelik olarak günübirlik veya geceleme içeren yurtiçi veya yurt dışı turları tanıtmak, oluşturmak, pazarlamak veya satışını sağlamak” tır. Turizm sektörünün temel unsurlarından birisi olan seyahat acentaları, turistler için hem bilgi kaynağı olmakta hem de sundukları tavsiyelerle karar verme sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir (Uygurtürk ve Korkmaz, 2015, s. 141). Bu rol süresince seyahat acentalarının dinamik faaliyetler yürüterek rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve verimliliklerini koruyabilmek için ürün tasarımı konusunda dikkatli olmaları (Öter ve Tütüncü, 2001, s. 115) ve hızlı bir şekilde gelişme gösteren işletmelere uyum sağlayabilmeleri gerekmektedir (Arpacı, 2016, s. 204; Yüksek, 2013, s. 66). Bir diğer önemli konu ise teknolojik gelişmelerin pazarlama alanında işletmeleri değişime/ yeniliğe yöneltmesidir (Şahin ve Cıbit, 2016, s. 1221). Ürün ve hizmetlerin internet ortamında sunulmasıyla hem müşteriyle tedarikçi etkileşimi güçlenmekte hem de işletmeler için

teknolojinin kullanımı güçlü bir kaynak haline gelerek satış öncesi ve satış sonrası destek sunarak ticaret açısından başarılı bir uygulamaya dönüşmektedir (Bayram ve Şahbaz, 2017, s. 61).

Karadeniz Bölgesine düzenlenen turlarla ilgili çalışmalar incelendiğinde, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yerel turist profilini inceleyen Çoşışler ve Türker (2015)'in çalışmaları dikkat çekmektedir. Yazarlar, Doğu Karadeniz'in yerli turistler tarafından büyük oranda "kültür turları" için gezildiğini ifade ederken, çalışmalarında turistleri bölgeye çeken en önemli faktörün fiyat düşüklüğü olduğunu tespit etmişlerdir. Katılımcılarının üniversite mezunu eğitimli kişiler olduğu, yerli turist profilinin 31-60 yaş arasındaki memur ve emeklilerden oluştuğu ifade edilmektedir. Buna ek olarak katılımcıların bölgeyi ilk kez ziyaret etmiş olmaları bu pazarın doymamış niteliğini ifade eden bir gösterge olarak ileri sürülürken erkek katılımcılar ağırlıklı olarak Rize ilini, bayan katılımcılar ise Trabzon ilini görmek istediklerini belirtmişlerdir. Seckelmann, (2002, s.86) ise Türkiye'nin her ili için yurt içi turizmin payını gösteren çalışmasında Trabzon için %75,01 ile 87,5 arasında verilere ulaşamadığı ifade edilirken diğer DOKAP illeri için %87,51 ile 100 arası herhangi bir veriyi ulaşamadığı ifade etmektedir.

Karadeniz bölgesini en çok tercih edenlerden birisi Arap turistlerdir. 2011 yılında Doğu Karadeniz Bölgesi' ne 65 bin Arap turist gelirken 2014 yılında bu rakam 260 bine ulaşmıştır (DOKA, 2014, s.22-23). Körfez ülkelerinden Türkiye'ye gelişlerin krizlere rağmen devam ettiği görülmektedir. Gerek bölgeye ekonomik katkısı gerekse turizmin geleceği açısından düşünüldüğünde, Karadeniz bölgesine düzenlenen turlar ve güzergâhları ayrıca önem taşımaktadır. Turistlerin DOKAP kapsamında yer alan illere yoğun ilgisi vardır ve bu ilginin doğru bir pazarlama stratejisi oluşturularak devamının sağlanması ve potansiyel turistlerin bölgeye çekilmesi sağlanmalıdır. Bu stratejinin oluşturulması için bölgenin mevcut durumunun ortaya konulması ve bölgenin öne çıkan özelliklerinin yanı sıra aktif olarak turizm faaliyetlerinde yer alan destinasyonların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yöntem

Araştırmanın amacı, Ankara’da bulunan seyahat acentalarının DOKAP illerine düzenlediği turların belirlenmesi ve bu seyahat acentalarının web sitelerinde yer alan tur programlarının içeriksel olarak analiz edilmesidir. Araştırma evreni, tur düzenleme yetkisi olan ve 2017 yılı TÜRSAB’a üye 9672 seyahat acentasının DOKAP bölgesine hazırlamış oldukları turlar olarak belirlenmiştir (TÜRSAB, 2017). Örneklem olarak Ankara ili seçilmiş olup, 608 seyahat acentasının DOKAP bölgesine hazırlamış oldukları turlar değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu seyahat acentaların internet sitelerinde bulunan turların sadece DOKAP illerine yönelik olanları sınıflandırılarak bu illerin tercih edilme durumları, kullandıkları güzergâhlar, mola ve yemek rotalarında müşterilerin tatması sağlanan yiyecek ve içecekler analiz edilmiştir. Böylece DOKAP bölgesinde yer alan illerde bulunan gastronomik unsurların tur içeriklerinde yeri ve öneminin tespit edilmesi sağlanmaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere Ankara’daki seyahat acentalarının TÜRSAB’ın resmi web sitesinde 192 seyahat acentasının web sitesi bilgisi bulunduğunu, 416 seyahat acentasının ise web sitesi bilgisinin yer almadığı görülmüştür. Araştırma kapsamında web sitesi bulunan 192 seyahat acentasının içeriği incelenmiş olup, yalnızca 36’sının tur odaklı olduğu görülmüştür. Araştırma yöntemi olarak içerik analizi yöntemi seçilmiştir. Araştırma verileri, gerçekleştirdiği tur bilgisini web sitesinde paylaşan ve aktif olarak belirli dönemlerle DOKAP bölgesine tur düzenleyen 19 adet seyahat acentası ve Ankara’da acentaları bulunan 5 adet firmanın (Ets, Jolly, Anı, Tatilbudur, Tatilsepeti) tur programlarından elde edilmiştir. Söz konusu tur programlarının tur çeşitleri, tercih ettiği güzergâhlar, konaklamayı tercih ettikleri iller, tur kapsamında yer alan bölgeye özgü gastronomik unsurlar ve kültürel ziyaret noktaları incelenmiştir.

Tablo 1. Ankara’da Bulunan TÜRSAB’a Kayıtlı Seyahat Acentalarının Web Siteleri İçeriksel Analizi

WEB SİTESİ DURUMU	n	GENEL İŞ YOĞUNLUĞU	n	DOKAP BÖLGESİ TUR DÜZENLEME DURUMU	n
Var	192	Tur Odaklı	36	Düzenliyor	19
				Düzenlemiyor	17
		Yurt Dışı ve Gemi Turları	13		
		Kongre, Eğitim ve Vize	51		
		Hac ve Umre	22		
		Otel, Bilet ve Ulaşım	28		
		Tur Bilgisi Yok	42		
Yok	416				
TOPLAM	608	TOPLAM	192	TOPLAM	36

Ankara’ da yer alan TÜRSAB acentalarının analizinde, genel iş yoğunluğunun ağırlıklı olarak kongre, eğitim ve vize işlemlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu takip eden tur odaklı acentalarda ise DOKAP Bölgesi’ ne tur düzenleme durumunun gereğinden az olduğu ileri sürülebilir.

Bulgular

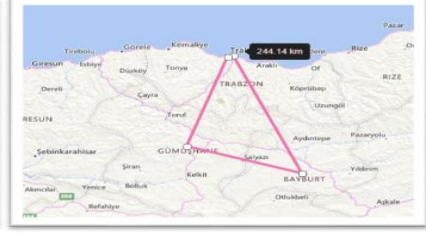
Gerçekleştirdiği tur bilgisini web sitesinde paylaşan ve aktif olarak belirli dönemlerle DOKAP bölgesine tur düzenleyen 24 seyahat acentasının web siteleri içeriksel olarak incelendiğinde; Ankara’dan DOKAP kapsamında yer alan Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Rize ve Artvin illerine sürekli olarak düzenlenen 65 tur yer aldığı görülmektedir.

DOKAP Bölgesine düzenlenen turlar incelendiğinde; Şekil 1 ve Şekil 2’de görüldüğü üzere Gümüşhane, Bayburt ve Tokat illerini kapsayan turların ayrıca yapıldığı, bu turlardan Tokat’ın Amasya ya da Çorum illeriyle beraber

tur kapsamına alındığı ve genel olarak Karadeniz turlarına nazaran daha az sayıda olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Amasya & Çorum & Tokat & Niksar Tur Güzergâhı

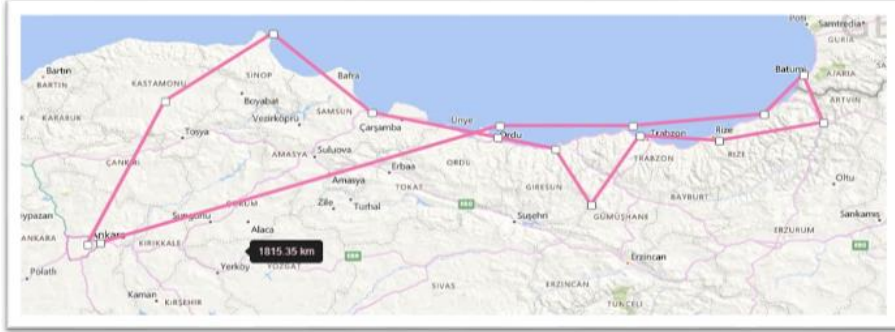
Şekil 2. Gümüşhane & Trabzon & Bayburt Tur Güzergâhı

Şekil 3: Karadeniz ve Batum Tur Güzergâhı

Şekil 3'te görüldüğü üzere Karadeniz ve Batum turu kapsamında Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Artvin ve Batum illerinin gezildiği görülmektedir. Bu turlar çoğu zaman Samsun'dan başlamakta olduğu gözlenmiştir

DOKAP Bölgesine düzenlenen turlar incelendiğinde; Şekil 1 ve Şekil 2'de görüldüğü üzere Gümüşhane, Bayburt ve Tokat illerini kapsayan turların ayrıca yapıldığı, bu turlardan Tokat'ın Amasya ya da Çorum illeriyle beraber tur kapsamına alındığı ve genel olarak Karadeniz turlarına nazaran daha az sayıda olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Üç Liva ve Karadeniz Tur Güzergâhı

Şekil 4'te görüldüğü üzere Karadeniz Bölgesi'ne düzenlenen turlar arasında "Uzun Karadeniz Turu" ya da "Üç Liva" (Batumi, Kars, Ardahan) adlandırılmasıyla daha uzun bir güzergâhta gezildiği görülmektedir. Bu turlar Yozgat'tan başlayıp Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan üzerinden Karadeniz bölgesi illerine geçilmektedir. Bu konu kapsamında DOKAP illerinin gezilen destinasyonları şu şekildedir;

Tablo 2. DOKAP İllerinin Gezilen Destinasyonları

DOKAP İLLERİ	Destinasyonların Turlarda Bulunma Durumu		Doğal, Tarihi ve Kültürel Çekicilikler	Somut Olmayan Kültürel Miras	Rekreasyonel Faaliyetler ve Alternatif Turizm
	f	%			
TOKAT	6	9	Balıca Mağarası, Tokat Müzesi (Gök Medrese), Yazmacılar Han, Taşhan, Tokat Mevlevihanesi, Latifoğlu Konağı, Voyvoda Han, Ali Paşa Camii, Sulu Han, Deve Hanı, Niksar Dar'ül Hayr Medresesi, Lülecizade Kardeşler Çeşmesi, Kırk kızlar Kümbeti, Taşmektep		

			(Prof.Dr. Metin Sözen Kültür Evi), Ulu Cami, Leylekli (Yılanlı) Köprü, Seğmenli Köprü		
SAMSUN	43	66	Bandırma Vapuru, İlk Adım Anıtı, Gazi Müzesi, Atatürk Anıtı, Amazon Parkı, Etnoğrafya ve Arkeoloji müzeleri, Yason Kilisesi		
ORDU	50	77	Boztepe, Yason Burnu, Yason Kilisesi, Perşembe Yaylası, Aybastı Kent Ormanı, Çiseli Şelalesi, Karga Tepesi, Kümbet Şehitliği, Gaga Gölü, Kurul Kayalıkları		Teleferik
GİRESUN	42	65	Giresun Kalesi, Giresun Adası, Topal Osman’ın Kabrini Ziyaret, Gümüşçüler Çarşısı, Görele Kemeçe Müzesi, Kümbet Yaylası, Şebinkarahisar Kalesi, Tamzara		Tekne Turu
GÜMÜŞHANE	23	35	Kromni Vadisi, Santa harabeleri, İmera Manastırı, Karaca Mağarası		
TRABZON	54	83	Ayasofya Kilise ve Camiisi, Atatürk Köşkü, Altındere Milli Parkı, Sümela Manastırı, Uzungöl, Hapsiyaş (Kiremitli) Köprüsü, Trabzon	Kazaziye, Hasır, Telkari ,Bıçak ve Bakır Atölyeleri	

			Kent Tarihi Müzesi, Lustra ve Garester Yaylası		
BAYBURT	2	3	Bayburt Kalesi, Ulu Cami ve Saat Kulesi,Baksı Müzesi, Çımağıl Mağarası, Kavalar Evi, Zahit Efendi Camisi, Galezna Buzul Gölü		
RİZE	56	86	Zilkale, Rize Kalesi, Rize Müzesi, Rize Botanik Parkı, Ayder, Fırtına Vadisi, Kavron yaylası,Çinçiva/Şenyu va Köyü,Yukarıkavrun Yaylası, Avusör Yaylası, Gelintülü Şelalesi, Timistat Köprüsü, Çat, Elevit, Palovit Yaylaları	Rize Bezi (Feretiko) , Tahta Kaşık Atölyesi	Ayder Kaplıcası, Tulum Eşliğinde Horon, Rafting, Zipline
ARTVİN	19	29	Karagöl, Şavşat, Atatürk Heykeli, Borçka Baraj Gölü, Arhavi Özgürlük Anıtı, Kafkasör Yaylası, Deriner Barajı, Cehennem Deresi Kanyonu, Macahel, Heba Yaylası		
TOPLAM TUR (n)	65	100			

Tablo 2’de DOKAP Bölgesinde gerçekleştirilen turların ziyaret noktalarının yanı sıra somut olmayan kültürel miras unsurları ve gerçekleştirilen rekreasyonel faaliyetler yer almaktadır. Rekreasyonel aktivitelerde Rize sağladığı olanaklarla dikkat çekmektedir. Somut olmayan kültürel miras örneği açısından ve satın alınabilir ürünler açısından ise

Trabzon ili dikkat çekmektedir. En çok gezilen illerin görseli, frekanslarına göre ayarlanmış görsel harita ile Şekil 5’te yer almaktadır.

Şekil 5. DOKAP İllerinin Gezilme Durumlarının Görseli

DOKAP illerine düzenlenen turlar incelenmiş ve tur çeşitleri isimlerine göre ayrılmıştır. Söz konusu turların ortalama geceleme sayıları belirlenmiştir. Tablo 3’te görüldüğü üzere tur programlarının isimlendirmelerinde genellikle “(Yeşil/ Doğal/ Şehir Şehir/ Baştan Sona/ Doğu) Karadeniz ve Batum Turu”, “Karadeniz Yaylaları ve Batum”, “Kısa Karadeniz”, “Amasya & Tokat & Niksar Turu”, “Çorum & Amasya & Tokat”, “Amasya & Balıca Mağarası & Borabay Gölü”, “Trabzon, Gümüşhane, Bayburt Turları” olduğu görülmektedir. Karadeniz turları kapsamında genelde Tokat, Gümüşhane, Bayburt’a nadiren uğradıkları, fakat bu iller için ayrıca bir tur programı oluşturdukları analiz edilmiştir.

Tablo 3. DOKAP İllerine Düzenlenen Turların Çeşitleri ve Geceleme Durumları

TUR ADI-KAPSAMI	GECELEME DURUMLARI		
	1-4 GECE	5-6 GECE	7-9 GECE
(YEŞİL/ DOĞAL/ ŞEHİR ŞEHİR/ BAŞTAN SONA/ DOĞU) KARADENİZ VE BATUM TURU	5	18	7
KARADENİZ YAYLALARI VE BATUM		10	
KISA KARADENİZ	13		
AMASYA & TOKAT & NIKSAR TURU	2		

ÇORUM & AMASYA & TOKAT	2		
AMASYA & BALLICA MAĞARASI & BORABAY GÖLÜ	1		
TRABZON, GÜMÜŞHANE, BAYBURT TURLARI		1	
DİĞER		2	4
TOPLAM*f (n=65)	23	31	11
TOPLAM*%	35.4	47.7	16.9

Yine Tablo 3'te görüldüğü üzere söz konusu turların tur kapsamında geceleme durumları değerlendirildiğinde %47.7 oranında 5-6 geceleme yapmayı tercih ettiği görülmektedir.

Tablo 4. DOKAP İllerine Düzenlenen Turların Konaklama Yaptıkları İllere İlişkin Frekans Analizi

DOKAP İLLERİ		GECELEME DURUMLARI		
		f	f*toplam	%
Tokat		0	0	0.00
Samsun		12	12	4.76
Ordu	Fatsa	15	35	13.89
	Ordu	20		
Giresun		20	20	7.94
Gümüşhane		1	1	0.40
Trabzon	Maçka	22	49	19.44
	Trabzon	27		
Bayburt		2	2	0.79
Rize	Çayeli	11	86	34.13
	Çamlıhemşin	68		
	Rize	7		
Artvin	Hopa	21	47	18.65
	Artvin	26		
TOPLAM		252		100.00

Tablo 4’te DOKAP bölgesine düzenlenen turların geceleme durumlarının frekans analizi uygulanmış ve yüzde toplam geceleme miktarı üzerinden yapılmıştır. Tablo 4’e göre % 34.13 oranla en fazla Rize’de, % 19.44 oranla Trabzon’da, % 18.65 oranla da Artvin’de konakladıkları görülmektedir. Ayrıca DOKAP illerine düzenlenen turların geceleme durumları incelendiğinde, Trabzon’da Maçka’nın, Rize’de Çamlıhemşin’in, Artvin’de ise Hopa’nın konaklama için tercih edildiği dikkat çekmektedir.

Tablo 5. DOKAP Bölgesine Düzenlenen Turlarda Gastronomik Unsurlar ve Yeme İçme Yerlerine İlişkin Bulgular

	GASTRONOMİK UNSURLAR	f	Toplam Acenta (n=24)	%
ÇAY	RİZE-ÇAY FABRİKASI VE ÇAY ALIŞVERİŞİ (n=5-13)	13	23	95.83
	TRABZON- ÇAY FABRİKASI ve ÇAY ALIŞVERİŞİ (n=7-14)	14		
	GİRESUN- ÇAY FABRİKASI VE ÇAY ALIŞVERİŞİ (n= 4-5)	5		
FINDIK	ORDU-FINDIK ÜRETİMİ VE FINDIK MAMÜLLERİ ALIŞVERİŞİ	13	18	75.00
	GİRESUN- FINDIK ÜRETİMİ VE FINDIK MAMÜLLERİ ALIŞVERİŞİ	5		
YÖRESEL	TRABZON-VAKFIKEBİR EKMEĞİ VE SÜT ÜRÜNLERİ ALIŞVERİŞİ	5	21	87.50
	TRABZON/GÜMÜŞHANE- KÖME VE PESTİL ALIŞVERİŞİ	7		
	RİZE- ÇAMLIHEMŞİN YÖRESEL ÜRÜNLER	6		
	TRABZON- YÖRESEL ÜRÜNLER	5		
ÖZEL	TRABZON-HAMSİKÖY SÜTLACI VE TADIMI	17	17	70.83
	KAHVALTI- ÖĞLE- AKŞAM YEMEKLERİNİN ALINDIĞI YERLER		Toplam Acenta (n=24)	%

YÖRESEL YİVECEKLER	RİZE-FIRTINA VADİSİ ÖĞLE YEMEĞİ (Kırmızı Benekli Alabalık/İspir Fasulye+ Muhlama, Laz Böreği, Kara Lahana Sarması, Turşu Kavurma, Hamsi Kuşu)	20	83.3 3
	TRABZON- UZUNGÖL TEREYAĞLI ALABALIK	5	20.8 3
	TRABZON- AKÇAABAT KÖFTE	19	79.1 7
	GİRESUN- TİREBOLU PİDESİ	3	12.5 0
	ORDU- BOZTEPE SERPME KAHVALTI/ÖĞLE YEMEĞİ/ÇAY MOLASI	24	100. 00
	SAMSUN PİDESİ/TERME PİDESİ	4	16.6 7

Tablo 5'te DOKAP bölgesine düzenlenen turlarda gastronomik unsurlar ve yeme içme yerlerine ilişkin verilerin analizi yer almaktadır. Buna göre DOKAP illerine giden turların % 95.83'ü çayın üretimiyle ilgili bilgi almak için Rize, Trabzon ve Giresun'da çay fabrikası'na uğramakta ve çay alışverişi için mola vermektedir. Acentaların % 87.50'sinin Trabzon, Gümüşhane ve Rize'de Vakfikebir ekmeği, süt ürünleri, köme ve pestil alışverişinin yanı sıra çeşitli yöresel ürünler için mola verdikleri analiz edilmiştir. Turların %75'inin fındık üretimi ve fındık mamülleri alışverişi için genellikle Ordu olmak üzere zaman zaman da Giresun'u tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yine Tablo 5'te görüldüğü üzere %70.83 oranla bulunduğu yerle marka haline gelmiş Hamsiköy Sütlacı'nın tadımı için gittikleri elde edilen bulgular arasındadır.

Ayrıca DOKAP bölgesine düzenlenen turlarda kahvaltı- öğle- akşam yemeklerinin alındığı yerler incelenmiş ve tüm acentaların Ordu-Boztepe'de serpm kahvaltı, öğle yemeği ya da çay molası verdikleri görülmektedir. % 83.33'ünün Rize Fırtına Vadisi'nde öğle yemeğini tercih ettiği ve genelde yöreye özgü olan Kırmızı Benekli Alabalık ya da İspir Fasulye'nin yanında Muhlama, Laz Böreği, Kara Lahana Sarması, Turşu Kavurma ve Hamsi Kuşu'nun bulunduğu menüleri aldıkları görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dokap illerine yönelik olarak hazırlanan turların içeriksel analizlerinin ele alındığı bu çalışmada, turların güzergahları, gidilen destinasyon alanları, molalarda ve yemek saatlerinde tüketilmesi düşünülen gastronomik unsurların saptanması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde yapılan analizlerde birtakım sonuçlara varılmış olup söz konusu sonuçlar aşağıdaki şekilde yer almaktadır;

Çalışma kapsamında ele alınan 608 acentanın yalnız 192 tanesinin web sitesinin olduğu sonucuna ulaşılmış olup bunların genel olarak kongre, eğitim ve vize odaklı çalıştıkları tespit edilmiştir. Buna ek olarak tur odaklı olarak çalışan acenta sayısı oldukça azken hiç tur bilgisi bulunmayan pek çok acentanın bulunduğu gözlenmiştir. Bu verilerden hareketle TÜRSAB’ a bağlı olan Ankara’ daki acentalarının internet sitelerinin yapımına önem vermediği ve internet pazarlamasını yeterince aktif kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu çıkarım Erdoğan (2012, s. 247-263)’ ın çalışmasında yer alan incelemeyle de örtüşmektedir. Erdoğan, 2012 yılında yaptığı çalışmada Türkiye genelinde acentaların web sitekullanımı pasif bulmuş olup bunun işletmelerin çevresel konulara ilgilerini ve duyarlılıklarını yansıttığını savunmuştur.

Dokap illerini içeren turlara bakıldığında tur adında “Karadeniz” ya da “Batım” kelimelerinin ağırlıklı olarak yer aldığı gözlenmekle beraber geceleme sayılarını içeren analiz kapsamında genel olarak 5-6 gecelenin tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ülke genelinde 2017 yılında yapılan geceleme sayılarına bakıldığında dönemler içerisinde en fazla 13,1 en az 9,7 geceleme yapıldığı görülmektedir (www.tuik.gov.tr).Başka bir çalışmaya göre ise 2007 yılında turistlerin Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Ordu illerinde 1,3 geceleme yapılmasına rağmen Giresun’da 1,7 ve Samsun’da 1,4 gecelenin gerçekleştiği belirtilmiştir (Yeşiltaş, Çeken ve Öztürk,2009, s.262).

Dokap illerine uygulanmakta olan turların konaklama yapmak için seçtikleri illerin dağılımında, ağırlık olarak Rize ilinin tercih edildiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Trabzon ve Artvin konaklama için tercih edilen diğer iller arasında yer almaktadır. Ayrıca Tokat, Gümüşhane ve Bayburt illerinde konaklamanın nadiren yapıldığını da söylemek mümkündür.

Dokap illerinde yer alan gastronomik unsurlardan en dikkat çeken çay ürünleri olup Rize, Trabzon ve Giresun’daki çay fabrikalarına ziyaret ve

alışveriş imkânı sağlanmaktadır. Rize İli Tabiat Turizmi Master Planı (2016, s.32)' da Rize ili için temel geçim kaynağı olarak görülen ve 170 adet çay üretim alanı olması göz önüne alındığında bölge için temel ekonomik kaynak olan unsurların tur kapsamında yer verilmesi yerel ekonomiyi destekleyici niteliktedir.

Çaya ek olarak diğer gastronomik unsurlara bakıldığında bunu yöresel ürünler takip etmekte olup içeriğini Vakfikebir ekmeği, süt ürünleri, köme, pestil Çamlıhemşin ve Trabzon' un yöresel ürünleri oluşturmaktadır. Ayrıca kahvaltı, öğle ve akşam yemeklerinin tercih edildiği yerlere bakıldığında, tüm turlarda Ordu' nun Boztepe ilçesinde kahvaltı, öğle yemeği veya çay molası verildiği tespit edilmiştir. Bu veriye dayanarak Boztepe ilçesinin Dokap turları açısından önemli bir mola noktası olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Boztepe' de yamaç paraşütü yapılabilmesi, çamlık ve mesire alanlarına sahip olmasının yanı sıra kar yağışıyla ve sis çökmesiyle de eşsiz manzaraya sahip olması (www.orduboztepe.net) DOKAP turlarında mola noktası olarak Boztepe' nin neden seçildiğini açıklar niteliktedir.

Rize' de Fırtına Vadisi' nde ve Trabzon' da Akçaabat köftesinin de yemek yemek için tercih edilen diğer mola noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda çay, Vakfikebir ekmeği, köme, Akçaabat köftesi gibi yöresel gastronomik unsurların DOKAP illerine düzenlenen turlara dahil edildiği ve tanıtımı için kullanıldığı sonucuna ulaşılmış olup çalışma bilgileri göz önüne alınarak aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır;

- Ankara' da bulunan TÜRSAB üyesi seyahat acentalarının web sitesi oluşturmasına teşvik edilmesi ve tüm acentalarda tur programlarının içeriklerinin bulundurulmasını sağlaması önerilmektedir. Böylece web sitesini inceleyen kişilere bilgi sağlanması ve turlara katılma oranlarının artacağı düşünülmektedir.
- Kültürel ve gastronomik açıdan zengin olan DOKAP Bölgesi' nde bölgesel turizmi geliştirebilmek adına gerekli güncellemeleri sağlaması önerilmektedir. Bu kapsamda bölgeye hazırlanan turlarda bulunan yemek molalarında yöresel yemeklere yer verilerek hem ürünlerin tanıtımının sağlanması hem de yerel halka ekonomik gelir sağlayacağı düşünülmektedir.
- Geceleme sayısı açısından ön plana çıkan Rize ili için rekreatif faaliyetlerin zenginleştirerek konaklama sayısının daha da

artırılmasını sağlamak; Tokat, Gümüşhane ve Bayburt gibi konaklama sayısı yetersiz olan iller için de Rize ili konaklama açısından emsal olarak ele alınıp gerekli planlamaların yapılarak turizm gelirlerinde artış sağlanması önerilmektedir.

- Değişen turist beklentilerinin karşılanmasını sağlamak ve doğru pazarlama stratejisi uygulayabilmek için DOKAP turlarından elde edilen verileri göz önüne alarak tur programları üzerinde çalışmalar yapmaları önerilmektedir. Böylece turların daha aktif olarak seyahat acentalarında yer alacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acuner, E. (2015). Zigana Turizm Merkezi'nin Sürdürülebilir Turizm Kriterleri Çerçevesinde Yerel Destinasyon Yönetim Örgütleri Tarafından Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 62-93.
- Acuner, E., Tayfun, A. (2016). Doğa Temelli Erişilebilir Turizm: Rize Örneği (Nature-Based Accessible Tourism: Case of Rize). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 63-93.
- Akyol, C., Güner, S., Oğan, Y., Aydın, E., Yüce, R., Uluyurt, T. (2014). Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi –Artvin İli Arhavi İlçesi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 249-271.
- Arpacı, Ö. (2016). Seyahat Acentalarının Tur Hizmetlerine Yönelik Müşteri E-Şikâyetlerinin Örgütsel Öğrenme Aracı Olarak Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(29), 203-219.
- Artvin Valiliği. (2017, Eylül 13). Artvin Coğrafi Durum. Artvin Valiliği Resmi Web Sitesi: <http://www.artvin.gov.tr/cografi-durum> adresinden alındı
- Bayburt Valiliği. (2017, Ekim 16). *Bayburt*. Bayburt Valiliği: <http://www.bayburt.gov.tr/ekonomi> adresinden alındı
- Bayram, A. T., Şahbaz, R. P. (2017). E-Hizmet Uygulamalarında Kalite Algısı, Memnuniyet ve Sadakat Tutumlarının Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi: Seyahat Acentaları Müşterileri Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(1), 60-75.
- Canbolat, E., Keleş, Y., Akbaş, Y. Z. (2016). Gastronomi Turizmi Kapsamında Samsun Mutfağına Özgü Turistik Bir Ürün: Bafra Pidesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(4), 75-87.
- Çavuş, A. (2014). Trabzon'da Doğa Turizmi Açısından Değerlendirilmesi Gereken Turistik Bir Alan: Sera Gölü. *Türk Coğrafya Dergisi*(63), 43-49.
- Çokişler, N., Türker, A. (2015). Doğu Karadeniz Bölgesinin Yerli Turist Profili ve Pazar Bölümlendirmede Kullanımı. *Karadeniz Araştırmaları*(44), 33-57.
- DOKA. (2014). *Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı 2014 Yılı Faaliyet Raporu*. Trabzon: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı. <http://www.doka.org.tr> adresinden alındı
- DOKA. (2017). *Doğu Karadeniz Bölgesinde Arap Turizmi Mevcut Durum ve Gelişme Stratejisi Raporu*. Trabzon: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı. <http://www.doka.org.tr> adresinden alındı
- DOKAP. (2017, Eylül 16). DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) Hakkında. Giresun, Türkiye. <http://dokap.gov.tr/3694-2> adresinden alındı
- Erdoğan, N. (2012). Seyahat Acentelerinin Çevresel İlgilerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında Değerlendirilmesi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 247-265.
- Giresun Belediyesi. (2017, Eylül 2). *Giresun Adası*. Giresun Belediyesi Resmi Web Sitesi: <http://giresun.bel.tr/giresun-adası/> adresinden alındı
- Giresun Valiliği. (2017, Ekim 5). *Giresun Yaylaları*. Giresun Valiliği Resmi Web Sitesi: <http://www.giresun.gov.tr/yaylalar> adresinden alındı
- Gümüşhane Valiliği. (2017, Eylül 13). *Gümüşhane'de Turizm*. Gümüşhane Valiliği Resmi Web Sitesi: <http://www.gumushane.gov.tr/turizm-genel-bilgiler> adresinden alındı
- Kadıoğlu, Y. (2017). Samsun'da Yöresel Öneme Sahip Bir Kış Turizm Merkezi: Akdağ (Ladik). *Doğu Coğrafya Dergisi.*, 22(38), 161-172.
- Kandemir, R., Erüz, C., Gürler, M., Gökçaya, G. (2009). Gorom Vadisi (Gümüşhane) Jeoturizm Potansiyeli. 62. Türkiye Jeoloji Kurultayı. Ankara: MTA.

- Korkmaz, Ö. (2017). Kültür Turizminde Müzelerin Yeri: Baksı Müzesi ve Bayburt Ekonomisine Etkisi. *Journal of Yasar University*, 12(45), 76-92.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_a, Eylül 10). *Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*. Tokat Turizm Aktiviteleri: <http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR,60611/turizm-aktiviteleri.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_b, Ekim 2). *Samsun Turizm Aktiviteleri*. Samsun Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü: <http://samsunkulturturizm.gov.tr/TR,59815/turizm-aktiviteleri.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı . (2017_c, Ekim 10). *Ordu'nun Doğal Alanları*. Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: <http://www.ordukulturturizm.gov.tr/ktmordu/TR,106502/dogal-alanlar.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_d, Eylül 1). *Ordu: Boztepe*. Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Web Sitesi: <http://www.ordukulturturizm.gov.tr/TR,130410/boztepe.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_e, Ekim 1). *Ordu-Fatsa: Gaga Gölü*. Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_f, Ekim 6). *Gümüşhane Turizmi*. Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Web Sitesi: www.gumushanekulturturizm.gov.tr adresinden alındı
- Web Sitesi: <http://www.ordukulturturizm.gov.tr/TR,130471/gaga-golu--fatsa---ordu.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_g, Eylül 17). *Trabzon'da Doğa Sporları Turizmi*. Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Web Sitesi : <http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr/TR,57697/doga-sporlari-turizmi.html> adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017_h, Eylül 11). *Bayburt Turizm Aktiviteleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <http://www.bayburtkulturturizm.gov.tr/TR,91931/turizm-aktiviteleri.html> adresinden alındı
- Ludwig, W., Dumont, E., Meybeck, M, Heussner, S. (2009). *River Discharges of Water and Nutrients to the Mediterranean and Black Sea:Major Drivers for Ecosystem Changes During Past and Future Decades?*. Progress in Oceanography 80,199–217.
- Merdan, K., Okuroğlu, M. S. (2016). Alternatif Turizm Çeşitlerinin Gümüşhane Turizmine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 961-984.
- Ordu Boztepe Sitesi (2018, Mayıs 9). Ordu Boztepe'yi tanıyalım. <https://www.orduboztepe.net/adresinden> alındı
- Ordu Valiliği. (2017, Ekim 4). *Ordu'da Kültür ve Turizm*. Ordu Valiliği Resmi Web Sayfası: <http://www.ordu.gov.tr/kultur-ve-turizm> adresinden alındı
- Orhan, F. (2014). Kırsal Turizm Çekicilikleri Yönünden Maden Köyü ve Yaylası (Şavşat). *Doğu Coğrafya Dergisi*(32), 101-122.
- Orhan, F., Doğanay, H. (2017). Türkiye'nin Sakin Şehirlerinden Biri Olan Şavşat'ın Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(12), 303-326.
- Öter, Z., Tütüncü, Ö. (2001). Turizm İşletmelerinde Kalite Fonksiyon Göçerimi: Seyahat Acentelerine Yönelik Varsayımsal Bir Yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 95-117.
- Pirselimoğlu Batman, Z., Demirel, Ö. (2015). Altındere Vadisi Meryemana Deresi Güzergâhında Doğa Temelli Turizm Etkinliği: Yamaç Paraşütü. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(11), 13-26.

- Rize İli Tabiat Turizmi Master Planı (2016).T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı12. Bölge Müdürlüğü – Rize Şube Müdürlüğü, Rize.
- Samsun Belediyesi. (2017, Ekim 1). *Samsun Tarihi*. Samsun Belediyesi Resmi Web Sayfası: <http://www.samsun.bel.tr/samsun.asp?samsun=62-tarihi-ile-samsun> adresinden alındı
- Samsun Valiliği. (2017, Ekim 4). *Turizm Kenti Samsun*. Samsun Valiliği Resmi Web Sitesi: <http://www.samsun.gov.tr/turizm-kenti-samsun> adresinden alındı
- Seckelmann, A. (2002). Domestic tourism- AChance for Regional Development in Turkey?. *Tourism Management* 23, 85–92.
- Şahin, B., Cıbit, Ö. (2016). Mobil Pazarlama ve Online Alışveriş İlişkinine Yönelik Tüketici Algıları: Seyahat Acentası Müşterilerine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası SosyalAraştırmalar Dergisi*, 9(44), 1221-1321.
- Tayfun, A., Acuner, E. (2014). Cittaslow: A Model Proposal For Çamlıhemşin (Cittaslow: Çamlıhemşin İçin Bir Model Önerisi). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1), 46-54.
- Tokat Valiliği. (2017, Eylül 1). *Tarih ve Kültür Şehri Tokat*. Tokat Valiliği Resmi Web Sitesi: <http://www.tokat.gov.tr/tokat> adresinden alındı
- Trabzon Belediyesi. (2017, Ekim 12). *Trabzon*. Trabzon Belediyesi Resmi Web Sitesi: <http://www.trabzon.bel.tr/trabzon.aspx> adresinden alındı
- Trabzon Valiliği. (2017, Eylül 19). *Trabzon'da Gezilecek Yerler*. Trabzon Valiliği Resmi Web Sitesi: <http://www.trabzon.gov.tr/gezilecek-yerler> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK).(2018, Mayıs 5).Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Web Sayfası: www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1609adresinden alındı
- Uygurtürk, H., Korkmaz, T. (2015). Türkiye'deki A Grubu Seyahat Acentalarının Tercih Sıralamasının PROMETHEE Yöntemi ile Belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6(2), 141-155.
- Yalçın, B. (2015). Turistik Ürünlerin Pazarlanması: Innsbruck ve Gümüşhane Şehirlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6(14), 12-24.
- Yeşiltaş, M., Çeken, H., Öztürk, İ. (2009). Karadeniz Bölgesindeki Turizm OlanaklarınınSwot Analizi İle Değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 250-269.
- Yılmaz, H. (20-22 Mayıs 2010). Artvin Kenti Ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi. *III. Ulusal Karadeniz Ormanlık Kongresi*, (s. Cilt: IV Sayfa: 1595- 1605).
- Yüksek, G. (2013). Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi, Seyahat İşletmeleri ve Küresel Dağıtım Sistemi Örneği. *IUYD'2013*, 4(1), 53-58.

Yiyecek Deneyiminin Müşteri Memnuniyeti ve Davranışsal Niyetine Etkisi

Received/Geliş: 13.07.2017

Accepted/Kabul: 05.02.2018

Reyhan ARSLAN AYAZLAR*

Gamze GÜN**

Öz

Bu çalışmanın amacı tüketicilerin yiyecek deneyiminin memnuniyet ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini incelemektir. İstanbul'da faaliyet gösteren lüks restoranlarda yiyecek deneyimi yaşamış bireylerden 395 anket elde edilmiştir. Araştırmada önerilen modelde yer alan kavramlar arası ilişkileri analiz etmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre tüketicilerin olumlu düzeyde yiyecek deneyimleri, memnuniyeti de olumlu yönde etkilemektedir. Restoran müşterilerinin memnuniyeti ise onların davranışsal niyetlerini anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bu çalışma ile restoran işletmeciliği alanında tüketici memnuniyeti ve davranışsal niyeti olumlu şekilde etkileyen unsurlar hakkında katkı sağlanması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek deneyimi, memnuniyet, davranışsal niyet, restoran işletmeleri, dinescape.

The Effect of Food Experience on Customer Satisfaction and Behavioral Intention

Abstract

This study aims to investigate the effects of customers' food experience on their satisfaction and behavioral intentions. A total of 395 questionnaires were gathered from customers who have a food experience in luxury restaurants in Istanbul. Structural equation model was benefited to test the relationships among constructs in the proposed model. According to the results, positive food experience affect customer satisfaction in a luxury restaurant, in turn, their behavioral intention. It is expected to contribute positive factors affecting customer satisfaction and behavioral intention in restaurant field.

Keywords: Food experience, satisfaction, behavioral intention, restaurants, dinescape.

*Dr.Öğr.Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Tel: 0533 5720138, e-posta: reyhanayazlar@gmail.com, ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0002-9546-9412>

**Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Tel: 0539 2009159, e-posta: gungamze39@outlook.com, ORCID NO: <https://orcid.org/0000-0002-9684-3023>

Giriş

Hizmet kalitesi ve tüketici memnuniyeti kavramları, tüketici bağlılığının ön koşulu olarak değerlendirildiğinden bu yana pazarlama alanının temel konuları arasında yer almaktadır (Han ve Ryu, 2009; Liu ve Jang, 2009). Günümüzün rekabetçi pazarı ele alındığında, rakiplere karşı avantaj elde etmenin ve beraberinde gelecek olan tüketici memnuniyetinin anahtar rolü yüksek kalitede hizmet sunmaktan geçmektedir (Han ve Ryu, 2007). Hizmet endüstrisinde “hizmet ortamı”, “atmosfer” ya da “fiziksel çevre” olarak da adlandırılan kavram son zamanlarda, hizmet kalitesinin arttırılmasında etkili olabilecek bir kavram olarak tartışılmaktadır. Bu çalışmada “fiziksel çevre” kullanımı tercih edilen kavram, ilk kez Kotler (1973) tarafından öne sürülmüştür. “Doğal ve sosyal çevreye karşılık insan eliyle yapılmış fiziksel ortam” olarak tanımlanan fiziksel çevre, haz odaklı tüketim gerçekleştirildiğinde, tüketicilerin psikolojisinde ve davranışlarında önemli bir belirleyici olarak kabul edilmektedir (Wakefield ve Blodgett, 1994; Turley ve Milliman, 2000).

Hizmet sektöründe uygun fiziksel bir çevre oluşturma ve bunun devamlılığını sağlamak memnun tüketiciler oluşturmanın temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda gelir ve pazar payı artışını sağlayarak işletmelerin finansal performansının gelişmesi açısından da önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Han ve Ryu, 2009; Jang ve Namkung, 2009; Kim and Moon, 2009; Liu ve Jang, 2009; Ryu ve Jang, 2007). Hizmet sektörünün önemli bölümlerinden biri olan restoran işletmeleri açısından da hizmet kalitesini ortaya koymada ve tüketicilerde yüksek düzeyde deneyim oluşturmada sunulan yemekler, fiziksel çevre ve çalışanların hizmeti önemli bir rol oynamaktadır (Namkung ve Jang, 2008; Ryu ve Han, 2010b). Söz konusu unsurların uygun bir kombinasyonu, tüketicilerde olumlu deneyim sağlamada önemli bir rol oynamakta, bu durum tüketici memnuniyeti ve bağlılığını da beraberinde getirmektedir (Ryu, Lee ve Kim, 2012).

Uluslararası literatürde yiyecek deneyiminin tüketici memnuniyet ve davranışsal niyetlerine olan etkilerinin incelendiği çeşitli araştırmalara rastlamak mümkündür (Ryu, Han ve Kim, 2008; Ryu ve Han, 2010b; Jin, Lee ve Huffman, 2012). Söz konusu araştırmalarda bütüncül olarak hizmet kalitesine odaklanılmış yalnızca yiyecek alanındaki fiziksel çevreye

odaklanılmamıştır. Bununla birlikte Ryu ve Jang, 2005 yılında *Dinescape* adını verdikleri ve lüks restoran işletmelerinde yalnızca fiziksel çevre alanını ele alarak tüketicilerin yiyecek deneyimini ölçümledikleri bir ölçek geliştirmişlerdir. Dinescape ölçeğinin kullanıldığı çeşitli araştırmalar yer almaktadır (Ryu ve Jang, 2007; Ryu ve Han, 2010a, 2011). Ulusal literatür incelendiğinde fiziksel çevrenin tüketicilerin fiyat algısı ve yeniden satın alma eğilimlerine etkisinin incelendiği bir araştırmaya rastlanmaktadır (Küçükergin ve Dedeoğlu, 2014). Tüketicilerin otel, restoran gibi turistik işletmelerdeki fiziksel çevre unsurlarına verdiği önemin demografik açıdan farklılık gösterip göstermediğinin incelendiği çalışmalar yer almaktadır (Ayazlar ve Artuğer, 2015; Bekar ve Sürücü, 2015). Dinescape ölçeğinin kullanılarak restoran tüketicilerinin yiyecek deneyiminin demografik özellikleri açısından karşılaştırıldığı sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır (Tüzünkan ve Albayrak, 2014). Dinescape ölçeğinin çeşitli araştırmalar ile güvenilirlik ve geçerliliğinin kanıtlanmış olması, bununla birlikte sınırlı sayıda çalışmanın yer alması nedeniyle araştırmanın odak noktası bu yönde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmanın amacı, lüks restoran tüketicilerinin yiyecek deneyimi, memnuniyetleri ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Dolayısıyla çalışmada, lüks restoran işletmelerindeki fiziksel çevrenin tüketicilerin memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve bu memnuniyetin gelecekteki davranışsal niyetlerine katkıda bulunduğu ön görülmektedir. Çalışma kavramsal anlamda hizmet kalitesi, tüketici memnuniyeti ve davranışsal niyet arasındaki ilişkiyi restoran endüstrisi alanında genişletmektedir. Söz konusu çalışma uygulama alanında restoran işletmecilerine tüketici memnuniyeti sağlamada yalnızca yemek yeme alanındaki fiziksel çevreye odaklanarak yeni bir bakış açısı getirmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde konuyla ilgili bir literatür değerlendirilmesi yapılmakta ve bu bağlamda geliştirilen araştırma modeli ve hipotezler sunulmaktadır. Bir sonraki bölümde araştırma metodolojisi ve örneklem sunulmakta, sonrasında bulgular paylaşılmaktadır. Son bölümde ise araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda sonuç ve tartışma bölümüne yer verilmekte ve gelecek araştırmalara önerilerde bulunmaktadır.

Alanyazın Değerlendirmesi

Mehribian ve Russell (1974) çevrenin, bireyin davranışları üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir (M-R model). Buna göre fiziksel çevre bireyin duyguları üzerinde etkili olmakta ve davranışı gerçekleştirme ya da davranıştan kaçınma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Yazarlar tarafından geliştirilen modelde, çevresel uyaran, duygusal durumlar ve yaklaşma ya da kaçış davranışı olmak üzere üç bölüm yer almaktadır. Buna göre model, çevrenin bireylerde, duygu durumunu (memnuniyet gibi) ortaya çıkaracak ve bu durum da bireyin bu çevreye yaklaşmasını sağlayacak ya da çevreden kaçmasına neden olacaktır. Tüketicilerin duyguları ve hissettikleri, neyi, nasıl yaptıklarını belirlemektedir. Tüketiciler aynı zamanda farklı çevrelerde farklı duygular içine girmektedir. Dolayısıyla bu farklı duygu durumları onların yaklaşma ya da kaçınma durumunu teşvik etmektedir (Milliman, 1986). Dolayısıyla M-R model bu çalışmanın amacına uygun kuramsal bir altyapı sunmaktadır. Modele dayanarak, restoran işletmelerindeki fiziksel çevrenin tüketicilerin duygu durumlarının ortaya çıkarılmasında etkili olacağı varsayılmaktadır.

Kotler (1973) fiziksel çevre kavramını, tüketicilerde özel duygular oluşturmak ve satın alma olasılıklarını arttırmak amacıyla fiziksel alanın bilinçli olarak tasarlanması olarak tanımlamaktadır. Bitner (1992) somut fiziksel çevrenin hizmet kalitesinin gelişimindeki bütünsel etkisini ortaya koyarak “Hizmet ortamı” kavramını öne sürmektedir. Buna göre fiziksel çevre tüketicilerin hizmet algısını zenginleştirmede etkili olmaktadır. Bu kapsamda çevresel koşullar, mekânsal düzen ve fonksiyonellik ile işaretler, semboller ve yapay eserler olmak üzere üç boyutun hizmet ortamının oluşturulmasında etkili olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte Bitner (1992) fiziksel çevredeki sosyal bakış açısını göz ardı etmesi noktasında eleştirilmektedir (Ryu ve Jang, 2008a). Wakefield ve Blodgett (1999) somut fiziksel unsurları eğlenceyi arttırmada olmazsa olmaz bir unsur olarak tarif etmektedir. Bu durum tüketicilerin yeniden müşteri olma niyetlerinin ve başkalarına önerme isteğinin belirleyicisi olmaktadır. Benzer şekilde Turley ve Milliman (2000) fiziksel çevre unsurlarının tüketici davranışları üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Araştırmacılara göre dışsal unsurlar, içsel unsurlar, düzen ve tasarım, satın alma noktası ve birey olmak üzere fiziksel çevrenin beş unsuru

yer almaktadır. Bununla birlikte bu çalışma kuramsal altyapı ve ampirik destek yetersizliği noktalarında eleştirilmektedir (Gilboa ve Rafaeli, 2003).

Literatürde fiziksel çevrenin etkilerinin ölçülmesine yönelik çeşitli çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Örneğin, Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988) geliştirdikleri SERVQUAL ölçeği ile somut unsurlar, güvenilirlik, cevap verebilirlik, güvence ve empati olmak üzere hizmet kalitesinde beş unsurun önemli olduğunu belirtmektedir. Ölçeğin somut unsurlar boyutu içerisinde fiziksel kolaylıklar, kullanılan ekipmanlar ve çalışanlar yer almaktadır. Benzer şekilde Stevens, Knutson ve Patton (1995) geliştirdikleri DINESERV ölçeği ile restoranlardaki hizmet kalitesini belirlemeyi amaçlamıştır. Her iki ölçeğin de amacı kapsamlı olarak hizmet kalitesini değerlendirmektir. Bununla birlikte söz konusu ölçekler restoranlardaki somut unsurların daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesi noktasında sınırlı kalmaktadır (Ryu ve Jang, 2008a). Yiyecek alanında somut unsurları ölçümlemek amacıyla bir araştırma da Raajpoot (2002) tarafından gerçekleştirilmiş ve TANGSERV ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçek ambiyans unsurları (müzik, sıcaklık gibi), düzen unsurları (lokasyon, oturma planı gibi) ve ürün/hizmet unsurları (yemek sunumu gibi) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ölçek metodolojik ikilem yaşamasından dolayı bulguların güvenilirlik ve geçerliliği tartışılmaktadır Bu noktada mevcut ölçekler restoran işletmecilerinin ihtiyaçlarına sınırlı bir şekilde cevap vermektedir (Ryu ve Jang, 2008a).

Sözü geçen eleştiriler doğrultusunda Ryu ve Jang, 2005 yılında *Dinescape* ölçeğini geliştirmişlerdir. *Dinescape*, “restoranların yemek alanındaki insan eliyle yapılmış fiziksel çevre ve bireylerden oluşan alan” olarak tanımlanmaktadır (Ryu ve Jang, 2005: 5). Söz konusu ölçek, önceki ölçeklerden farklı olarak yalnızca restoran içerisindeki yiyecek çevresini göz önünde bulundurmakta ve restorandaki diğer alanları ve restoran dışındaki çevreyi ele almamaktadır (Ryu ve Jang, 2007; Ryu ve Jang, 2008a). Bir diğer deyişle ölçek, restoranlardaki hizmet kalitesinin geliştirilmesinde fiziksel çevre unsurlarını ön plana çıkarmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada *Dinescape* ölçeği ile tüketicilerin yiyecek deneyimi ve memnuniyet üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmalar da fiziksel çevre ile tüketici memnuniyeti arasında doğrudan ilişkiye dikkat çekmektedir (Chang, 2000; Chebat ve Michon, 2003). Chang (2000) algılanan fiziksel çevrenin

tüketici memnuniyetinin doğrudan belirleyicisi olduğunu ifade etmekte ve bu memnuniyetin doğrudan ve olumlu bir şekilde tüketici davranışlarını etkilediğini belirtmektedir. Söz konusu ölçek tesis estetiği, aydınlatma, ambiyans, düzen, masa düzeni ve hizmet personeli olmak üzere altı boyuttan oluşmaktadır.

Tesis estetiği, restorandaki yiyecek çevresinin çekiciliğine katkıda bulunan iç tasarım ve dekoru, bir diğer deyişle mimari tasarımı temsil etmektedir (Wakefield ve Blodgett, 1994). Tüketiciler lüks bir restorana girdiklerinde, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde, yiyecek çevresindeki alanı gözlemleyerek saatler geçirmektedir. Bu durum aynı zamanda tüketicilerin restorana karşı tutumlarını belirlemede de etkili olmaktadır (Baker, Berry ve Parasuraman, 1988). Bu noktada tasarımda kullanılan renk, mobilya, tablolar/resimler, bitki/çiçekler, duvar dekoru gibi unsurlar yiyecek çevresindeki algılanan kalitenin zenginleştirilmesinde ve tüketicilerde olumlu bir duygu oluşturulmasında etkili olmaktadır (Ryu ve Jang, 2007). Tesis estetiği tüketici tutumlarını, duygularını, fiyat algılarını, değer algılarını, memnuniyet ve davranışlarını etkilemede kullanılabilecek önemli bir pazarlama aracı olarak değerlendirilmektedir (Han ve Ryu, 2009; Kim ve Moon, 2009; Liu ve Jang, 2009; Ryu ve Jang, 2007). Kim ve Moon (2009) tüketicinin, restoranın iç ve dış tasarımını çekici bulmasının hizmet kalitesine yönelik algısını etkilediğini ve bu durumun da restorani bütünsel değerlendirmesinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H_{1a}: Tesis estetiği tüketicilerin memnuniyetinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Aydınlatma, lüks restoranlardaki en göze çarpan fiziksel uyaranlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Ryu ve Jang, 2007; Ryu ve Han, 2010a). Kullanılan aydınlatma şekli tüketicilerin yer kalite algısını, fiziksel farkındalığını ve yere karşı duygusal ve psikolojik bakış açısını (Kurtich ve Eakin, 1993) ve alışveriş davranışlarını (tüketici davranışı, geçirilen zaman, toplam satış miktarı gibi) etkilemektedir (Areni ve Kim, 1994). Ryu ve Jang (2007) ılımlı ve rahat bir aydınlatmanın tüketicilerin restorandan keyif almalarında önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir. Kurtich ve Eakin (1993) de kullanılan aydınlatma türünün tüketicilerin restorana yönelik psikolojik, fiziksel ve duygusal bakış açılarının oluşturulmasında etkili

olduğunu belirtmektedir. Bu veri doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H_{1b}: Aydınlatma tüketicilerin memnuniyetinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Ambiyans, görsel olmayan duylara hitap eden ve tüketicilerin bilinçaltını etkileyen soyut arka plan özellikleri olarak değerlendirilmektedir. Bu arka plan özellikleri arasında kullanılan müzik, koku ve sıcaklık düzeyi yer almaktadır. Önceki araştırmalar atmosferik müziğin tüketici satın alma niyetini (Baker, Levy ve Grewal, 1992; North ve Hargreaves, 1998) ve tüketici memnuniyetini (Ryu ve Han, 2010a) etkilediğini göstermektedir. Benzer şekilde ambiyansta kullanılan koku, tüketicinin duygu durumunu etkilemektedir (Bone ve Ellen, 1999). Aynı zamanda ambiyanstaki sıcaklık düzeyinin tüketicilerde olumsuz bir etki oluşturduğu belirlenmiştir. Buna göre düşük düzeydeki sıcaklığın tüketicilerin olumsuz duyguları ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Bell ve Baron, 1977). Ryu ve Jang (2007) genel anlamda ambiyansın tüketicilerin memnuniyet düzeylerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Benzer şekilde Kim ve Moon (2009) da ambiyansı oluşturan koşulların algılanan hizmet kalitesi ile yüksek derecede ilişkili olduğunu; ikinci düzeyde ise memnuniyet duyguları ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Buradan hareketle aşağıdaki hipotez test edilmektedir:

H_{1c}: Ambiyans tüketicilerin memnuniyetinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Düzen, restorandaki objelerin (makinelere, ekipmanlar ve mobilyalar) restoranın fiziksel çevresinde nasıl düzenlendiği anlamına gelmektedir (Ryu ve Jang, 2007). İyi bir düzen tüketicilerin kalite algısını, heyecanlanma düzeyini doğrudan; yeniden ziyaret niyetini dolaylı olarak etkilemektedir (Wakefield ve Blodgett, 1994). Restoranda yerleştirilen masaların yeri tüketicilerin bütünsel deneyimlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Lin, 2004). Ryu ve Jang (2008b) düzenin, lüks restoran konseptinde memnuniyet düzeyinin önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H_{1d}: Düzen tüketicilerin memnuniyetinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Masa düzeni, restoran hizmetinin kalitesini ortaya koymada kullanılabilecek en önemli somut unsurlardan biri olarak

değerlendirilmektedir (Raajpoot, 2002). Masa düzeninde kullanılan ekipmanların kalitesi özellikle lüks restoranlardaki tüketici profilini etkilemek adına kritik bir öneme sahiptir. Bu durumda tüketicilerin kalite algısını etkilemek için yüksek kalitede çatal bıçak takımı, porselen, cam eşya ve örtüler kullanılabilir. Söz konusu eşyaların masaya nasıl yerleştirildiği de prestijli bir yiyecek çevresi oluşturmada etkili olmaktadır (Ryu ve Jang, 2007). Masa düzeni ve bu düzende kullanılan yiyecek içecek ekipmanları tüketicilerin duygusal durumlarını etkilemede önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir (Ryu ve Jang, 2007). Bu durum tüketici memnuniyetinin sağlanmasında anahtar yollardan biri olabilmektedir. Bu veri doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H_{1e}: Masa düzeni tüketicilerin memnuniyetinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Hizmet personeli, restoranın fiziksel çevresine ait kalite algısı oluşturmada etkili olabilecek unsurlardan bir diğeridir. Burada hizmet personeli ile kast edilen, çalışanların dış görünümü, çekiciliği ve hizmet eden çalışan sayısıdır (Ryu ve Jang, 2005). Çalışanların fiziksel görünümü restorandaki sosyal değerleri oluşturmaktadır. Hizmet personelinin söz konusu özellikleri sosyal yoğunluk ile ilişkilidir. Sosyal yoğunluk tüketicilerin yeniden satın alma niyetlerine önemli ölçüde etki etmektedir. Profesyonel bir çalışan üniforması işletmenin imajını ve temel değerlerini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Ryu ve Han, 2010a). Hizmet personeli tüketici memnuniyetinin oluşturulmasına büyük oranda katkıda bulunmaktadır (Ryu ve Jang, 2007). Buradan hareketle şu hipotez test edilmektedir:

H_{1f}: Hizmet personeli tüketicilerin memnuniyetinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Tüketici memnuniyeti, uzun vadeli tüketici davranışlarının önemli belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Yi, 1990). Memnuniyet, tüketicinin kullanım sonrası verdiği cevap olarak tanımlanmaktadır. Buna göre ürün ya da hizmetin özellikleri ya da ürün veya hizmetin kendisi, tüketici tarafından değerlendirilir (Oliver, 1997). Restoran işletmelerinde sunulan hizmetlerin soyut olma özelliği nedeniyle fiziksel çevre, tüketicilerin hizmet kalitesini bütünsel olarak değerlendirmesinde ve memnuniyetinde anlamlı bir öneme sahiptir (Bitner, 1992; Ryu ve Jang, 2007).

Davranışsal niyet, Oliver (1997) tarafından bir davranışa dahil olma olasılığı olarak tanımlanmıştır. Çeşitli araştırmalar tüketici memnuniyeti ve davranışsal niyet arasında olumlu bir ilişki ortaya koymaktadır. Davranışsal niyet, yeniden satın alma ve ağızdan ağıza iletişim niyeti kavramları ile açıklanmaktadır. Buna göre tüketicilerin yeniden satın alma ve/veya ziyaret etme niyeti ile başkalarına önermelerinde tüketici memnuniyeti anahtar bir rol oynamaktadır (Han ve Back, 2006; Han ve Ryu, 2007). Tüketici memnuniyeti davranışsal niyetin önemli bir belirleyicisi olarak değerlendirilmektedir (Ryu ve Han, 2010b; Namkung ve Jang, 2007; Ryu, Lee ve Kim, 2012). Dolayısıyla aşağıdaki hipotez ortaya konmuştur.

H₂: Memnuniyet tüketicilerin davranışsal niyetlerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Bu çalışmada lüks restoran işletmelerinde, tüketicilerin yaşadıkları yiyecek deneyiminin onların memnuniyeti ve davranışsal niyetleri üzerinde bir etkisi olduğu varsayılmaktadır. Buna göre, tesis estetiği, aydınlatma, ambiyans, düzen, masa düzeni ve hizmet personeli olmak üzere yiyecek alanındaki fiziksel çevre unsurlarının tüketici memnuniyeti üzerindeki etkisi ile memnuniyetin tüketicilerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla aşağıdaki model geliştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma Yöntemi

Hipotez testine dayalı bu çalışmada nicel bir yaklaşım benimsenmiş, veri toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tüketicilerin restorandaki yiyecek deneyimlerini, memnuniyetlerini ve davranışsal niyetlerini belirlemeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Tüketicilerin restorandaki yiyecek deneyimlerini ölçmek amacıyla Ryu ve Jang'ın 2005 yılında geliştirdikleri altı boyut ve 21 ifadeden oluşan *Dinescape* ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu boyutlar tesis estetiği (5

ifade), ambiyans (4 ifade), aydınlatma (3 ifade), masa düzeni (3 ifade), düzen (3 ifade) ve hizmet personeli (3 ifade) olarak adlandırılmaktadır. Tüketicilerin memnuniyetini belirlemek amacıyla kullanılan ifadeler (3 ifade) Jin, Lee ve Huffman'ın (2012) çalışmasından, davranışsal niyetlerini ölçmek amacıyla kullanılan ifadeler (5 ifade) ise Ryu vd'nin (2012) araştırmasından alınmıştır. Ankette 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum...5=Kesinlikle katılıyorum). Anketin ikinci bölümünde katılımcılara ait demografik bulguları belirlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır.

Araştırma evrenini İstanbul'da lüks bir restoranda yiyecek deneyimi yaşayan tüketiciler olarak ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte araştırma evreninin geniş olmasından dolayı bilimin indirgeme ilkesinden yola çıkarak evreni temsil etme gücüne sahip olduğu düşünülen bir parça alınması bir diğer deyişle örneklem oluşturulması öngörülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2007) geliştirmiş olduğu evren-örneklem büyüklüğü tablolarından yararlanılmıştır. Buna göre araştırma evreninin 1 milyon ile 100 milyon arasında değiştiği yerlerde, örneklem sayısı en az 384 olmalıdır. Araştırma, 2016 yılı itibariyle İstanbul'da gerçekleştiğinden İstanbul'da yaşayan ve İstanbul'u ziyaret edenler düşünüldüğünde örneklem büyüklüğünün en az 384 olmasına karar verilmiştir. Örneklem katılımcılarının belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tüketicilere çalışmanın amacı açıklandıktan sonra mevcut çalışmaya katılıp katılamayacakları sorulmuştur. Araştırmaya katılmayı kabul eden tüketicilere anket formu verilmiş ve kendilerinin doldurmaları sağlanmıştır. Katılımcılardan anketi doldururken son üç ay içerisinde gittikleri lüks bir restoranı göz önünde bulundurmaları istenmiştir. Araştırma, 2017 yılının Ocak ve Şubat ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce 30 kişilik bir grup üzerinde pilot test uygulanmıştır. Test sonucu birtakım minör değişiklikler (yönergelerin düzenlenmesi gibi) yapılmış ve anket formu yeniden düzenlenmiştir. Araştırma sonunda 395 geçerli anket sayısına ulaşılmıştır.

Anderson ve Gerbing'in (1988) önerdiği üzere araştırma modelinin test edilmesinde iki aşamalı bir yaklaşım benimsenmiş ve öncelikle doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada elde edilen veri ile modelin uyumluluğunu belirlemek amaçlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve

geçerliliklerini belirlemek üzere faktör yükleri, birleşik güvenilirlik (CR), açıklanan ortalama varyans değerleri (AVE), ortalama paylaşılan değer (ASV) ve paylaşılan maksimum değer (MSV) incelenmiştir. İkinci aşamada, çalışmada modelin test edilen hipotezleri karşılayıp karşılamadığını belirlemek amacıyla AMOS 20 programı ile yapısal eşitlik modeli analiz edilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın ilk aşamasında doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Bu aşamada SPSS 18’de kodlanan 395 veri AMOS 20 programına aktarılmıştır. Bu analiz ile gözlemlenen veri ile önerilen modelin uyumlu olup olmadığı değerlendirilmiştir (Hair vd, 2014). Bu kapsamda sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan GFI, CFI ve RMSEA değerleri incelenmiştir (Meydan ve Şeşen, 2011). Yapılan ilk analizlerde önerilen modelin kısmen uyumluluk içinde olduğu ancak söz konusu değerlerin mükemmel uyum değerlerine ulaşmadığı belirlenmiştir ($x^2/df= 3.174$, GFI= 0.833, CFI= 0.883, RMSEA= 0.074). Bu sonuçlar doğrultusunda modifikasyon indeks değerleri ile standardize edilmiş regresyon ağırlıkları incelemeye alınmış ve analizler sonucu “Duvar dekoru görsel olarak ilgi çekiciydi”, “Mobilyalar (yemek masası, sandalye vb.) çok kaliteliydi”, “Sıcaklık düzeyi iyiydi”, “Ortam cazipti” ve “Çalışanlar düzgün ve iyi giyimliydi” ifadeleri çıkarılmıştır. Çıkarılan ifadeler sonrası yeniden yapılan analizler sonucu önerilen modelin veri seti ile uyumlu bir hale geldiği görülmüştür ($x^2/df= 1.961$, GFI= 0.916, CFI= 0.963, RMSEA= 0.049). Ölçüm modelinde yer alan tüm ifadelerin faktör yükleri alan yazında eşik değer olan 0.5 ve üzeri olarak belirlenmiştir (Kalaycı, 2006).

Çalışmanın güvenilirlik ve geçerliliğinin belirlenmesi kapsamında CR, AVE, ASV ve MSV değerleri incelenmiştir (Tablo 1). Birleşik güvenilirlik Hair vd (2014) tarafından yapısal eşitlik modellemesi kullanılan çalışmalarda önerilmektedir. Buna göre CR değerlerinin 0.7 ve üzeri değerlere sahip olması beklenmektedir. Çalışmada aynı zamanda ayrışım ve uyuşum geçerlilikleri ele alınmıştır. Buna göre AVE değerlerinin 0.5 ve üzeri değerlere sahip olması uyuşum geçerliliğini göstermektedir. ASV ve MSV değerlerinin AVE değerlerinden küçük olması ise araştırmanın ayrışım geçerliliğine işaret etmektedir (Hair vd, 2014). Ölçüm modelinde yer alan ifadelerin 0.6 ve üzeri

faktör yüklerine sahip olmasına da dikkat edilmiştir (Hair vd, 2014). Tablo 1 incelendiğinde tesis estetiği boyutunun AVE değeri hariç tüm değerlerin bahsedilen eşik değerler üzerinde olduğu görülmektedir. Tesis estetiği boyutunun AVE değerinin 0.5'e çok yakın olması nedeniyle analizlerde kalmasına karar verilmiştir. Dolayısıyla ölçüm modelinin güvenilir ve geçerli olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Tablo 1. Ölçüm Modelinin Faktör Yükleri ile Güvenilirlik ve Geçerlilik Değerleri

Boyutlar ve İfadeler	Faktör Yükleri (>0.5)	CR (>0.7)	AVE (>0.5)	ASV	MSV
<i>Tesis Estetiği</i>		0.746	0.499	0.199	0.282
Tablolar/fotoğraflar ilgi çekiciydi	0.567				
Kullanılan bitkiler/çiçekler beni mutlu hissettirdi	0.759				
Kullanılan renkler sıcak bir atmosfer oluşturmuştu	0.774				
<i>Ambiyans</i>		0.901	0.820	0.168	0.254
Fon müziği beni rahatlatmıştı	0.875				
Fon müziği hoşuma gitti	0.935				
<i>Aydınlatma</i>		0.876	0.702	0.205	0.355
Aydınlatma samimi bir atmosfer sağladı	0.808				
Aydınlatma beni iyi hissettirdi	0.894				
Aydınlatma rahat bir atmosfer sağladı	0.809				
<i>Masa Düzeni</i>		0.775	0.535	0.178	0.214
Yemek takımı (bardak, porselen, gümüş takım vb) çok kaliteliydi	0.694				
Örtüler (masa örtüsü, peçeteler vb) ilgi çekiciydi	0.785				
Masa düzeni görsel olarak ilgi çekiciydi	0.712				
<i>Düzen</i>		0.788	0.559	0.130	0.171

Oturma düzeni bana yeterli alan sağladı	0.897				
Oturma düzeni bana sıkışıkmişim gibi hissettirdi	0.682				
Yerleşim planı dolaşmamı kolaylaştırdı	0.639				
Hizmet Personeli		0.725	0.569	0.175	0.325
Sempatik çalışanlar bana iyi hissettirdi	0.716				
Yeterli sayıda çalışan olması bana önem verildiğini hissettirdi	0.791				
Tatmin		0.899	0.748	0.301	0.645
Etraflıca düşündüğümde, bu restoran yemek yemeye karar verdiğim için memnun oldum	0.896				
Restoranla ilgili deneyimimi düşündüğümde, bu restorani seçmiş olmam akıllıcaydı	0.915				
Genel olarak bu restorandaki yemek deneyimimden memnun kaldım	0.778				
Davranışsal Niyet		0.927	0.719	0.270	0.645
Bu restorana gelecekte tekrar gelmeyi isterim	0.834				
Bu restorani gelecekte tekrar ziyaret etmeyi düşünürüm	0.872				
Arkadaşıma veya başkalarına bu restorani öneririm	0.910				
Başkalarına bu restoran hakkında olumlu düşüncelerimi söylerim	0.824				
Bu restorani ziyaret etmeleri için başkalarını teşvik ederim	0.795				

Çalışmada aynı zamanda ölçüm modelinin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bunun için yine yapısal eşitlik modeli kullanılan çalışmalarda önerilen ve çoklu normallik ölçümünü gerçekleştirmeye olanak tanıyan Mardia İstatistik'ten yararlanılmıştır. Buna göre Mardia değerinin, gözlemlenen değer miktarı ile elde edilen $p(p+2)$ formülünden daha küçük olması beklenmektedir (Chen ve Wang, 2010). Bu çalışmada 161.818 olan Mardia İstatistik değerinin 24(24+2) olarak ortaya çıkan gözlemlenen değer miktarında daha küçük olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer deyişle ölçüm modelinde yer alan gözlemlenen değerlerin normal dağıldığını söylemek mümkündür.

Araştırmanın bir sonraki aşamasında yapısal eşitlik modellemesine geçilmiştir. Ortaya koyulan modelin test edilmesinde son derece uygun olan ve yapılar arasındaki etkileri belirlemeye yarayan yapısal eşitlik modellemesinin analizinde AMOS 20 programından faydalanılmıştır (Kim, Lee ve Kim, 2017). Yapısal eşitlik modellemesinde ki-kare ve serbestlik derecesi (SD) değerleri incelenmiştir. Buna göre ki-kare değerinin SD'ye oranının 3'ten küçük olması kabul edilebilir uyum sonucuna ulaşıldığını göstermektedir (Meydan ve Şeşen, 2011). Kavramlar arasındaki ilişkileri değerlendirme sürecinde AMOS terminolojisinde kullanılan tahmini katsayılar, t değeri, standart hata ve önem dereceleri değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Önerilen Modelin Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

Hipotez Yolu	Tahmin Katsayısı	Standart Hata	t Değeri	p Değeri	Hipotez Sonucu
H _{1a} = Tesis Estetiği Tatmin. →	.168	.064	2.620	.009	Kabul
H _{1b} = Ambiyans Tatmin →	.078	.036	2.167	.030	Kabul
H _{1c} = Aydınlatma Tatmin →	.281	.057	4.926	***	Kabul
H _{1d} =Masa Düzeni Tatmin →	.058	.051	1.142	.253	Red
H _{1e} = Düzen Tatmin →	.130	.059	2.191	.028	Kabul
H _{1f} =Hizmet Personeli Tatmin →	.192	.049	3.957	***	Kabul

H ₂ = Tatmin → Davranışsal Niyet	.971	.069	14.120	***	Kabul
X ² :	GFI: .910	CFI: .960			
461.987	RMSEA:				
df: 79	.051				
228	P:				
X ² /df:	0.000(<0.05)				
2.026					

Araştırma bulgularına göre, tüketicilerin lüks bir restoranda yaşadıkları yiyecek deneyimi ile memnuniyetleri arasındaki ilişkiyi öne süren H₁ hipotezi kısmen kabul edilmiştir. *Dinescape* boyutlarından yalnızca masa düzeni ile tüketici memnuniyeti arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Bir diğer hipotez olan (H₂) tüketici memnuniyeti ve davranışsal niyet arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bir diğer deyişle, lüks restoran tüketicilerinin memnuniyeti yaşadıkları yiyecek deneyiminden etkilenmekte, bu memnuniyet de onların davranışsal niyetlerini etkilemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, fiziksel çevre unsurlarını temel alarak, lüks restoran müşterilerinin memnuniyetleri ve davranışsal niyetlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada lüks restoranlarda yiyecek deneyimine sahip bireylerden veri toplanmıştır. Genel anlamda lüks restorandaki fiziksel çevre unsurlarının tüketici memnuniyetinde olumlu bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda memnun tüketicilerin olumlu yönde davranışsal niyete sahip olduğu görülmektedir. M-R modelinde de belirtildiği üzere fiziksel çevre unsurları memnuniyet, davranışsal niyet gibi tüketicilerin yaklaşım davranışı sergilemelerinde etkili olmaktadır. Çalışmanın kuramsal boyuttaki katkısı, restorandaki fiziksel çevre unsurlarının, tüketici memnuniyetini nasıl doğrudan etkilediğini ortaya koyması olmuştur. Çalışma ile aynı zamanda restoran işletmecilerine tüketici memnuniyetinin sağlanması noktasında yalnızca yiyecek alanındaki fiziksel çevre unsurlarının temel alındığı bir bakış açısı sunulmaktadır.

Tesis estetiği (t: 2.620, p=0.009), bu çalışmada tüketici memnuniyetinde doğrudan etkili olan bir faktör olarak belirlenmiştir. Estetik

unsurlar restoran işletmesini rakiplerinden farklılaştırmada kullanılabilir olacak önemli bir unsurdur. Restorandaki estetiği sağlamada pahalı olmayan ekipmanlardan yararlanılabilir. Örneğin duvarlarda kullanılan boyanın renkleri, tablolar ya da birtakım dekoratif çiçek ve bitkilerle de restoran işletmecileri daha uygun fiyatlar ile estetik uyumu yakalayabilir (Ryu ve Jang, 2007). Tesis estetiği oluşturmada pahalı ekipmanlar da kullanılabilir. Bunu yaparken dikkat edilmesi gereken nokta yatırım yapmadan önce, yapılacak değişikliklerin tüketiciden tüketiciye ve uygulanan periyoda göre farklılıklar gösterebileceğinin göz önünde bulundurulmasıdır (Ryu ve Han, 2011).

Ambiyans, lüks restoran tüketicilerinin memnuniyetinde etkili unsurlardan bir diğeri olarak tespit edilmiştir (t: 2.167, p=0.030). Çalışmada fon müziğinin tüketicilerin restoran ambiyansını değerlendirmelerinde önemli bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Milliman da (1986) ambiyansın önemli unsurlarından biri olarak arka fon müziğinin tüketicilerin yemek yeme hızında ve mekanda daha uzun süre kalıp kalmamalarında etkili olduğunu belirlemiştir. Ryu ve Jang (2007) ise ambiyansın, tüketicilerin restorandan keyif almalarında ve uyarılmalarındaki en etkili faktör olduğunu rapor etmişlerdir. Lüks bir restoran işletmesinde ambiyansı oluşturmada müzik, sıcaklık ve koku gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Söz konusu unsurlar pahalı olmayan ve kolayca uygulanabilecek özelliktedir (Ryu ve Jang, 2007). Tüketicilerin memnuniyetlerini değerlendirmede yalnızca yiyeceğin kendisini değil aynı zamanda bütünsel bir yaklaşım sergileyerek restoranın genel ambiyansını da değerlendirdiklerini unutmamak gerekmektedir. Bir diğer deyişle iyi bir yemek yemenin yanı sıra, yemeği nasıl bir ortamda yedikleri de tüketici memnuniyetinde önemli olmaktadır.

Çalışma bulgularına göre aydınlatma (t: 4.926, p=0.000) restoran müşterilerinin memnuniyetine etki etmektedir. Elde edilen bulgu önceki araştırmalar ile örtüşmemektedir. Ryu ve Jang (2007) aydınlatmanın, tüketicilerin uyarılmasında ve restorandan keyif almalarında anlamlı bir etki oluşturmadığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Belizzi ve Hite (1992) aydınlatmanın, tüketicilerin duygusal durumlarında bir değişikliğe yol açmadığını belirlemiştir. Bununla birlikte bu çalışmada aydınlatmanın tüketim sonrası bir davranış olan memnuniyetlerine doğrudan etkisi ortaya konmaktadır. Memnuniyet ise tüketicilerin ürüne karşı psikolojik bir tepkisi olarak ifade edilmektedir (Wakefield ve Blodgett, 1994). Dolayısıyla önceki

araştırmalardan farklı olarak, aydınlatma ve beraberindeki diğer fiziksel çevre unsurları, uyarılma ve keyif almanın dolaylı etkisi olmadan tüketici memnuniyetine doğrudan etki etmektedir. Lüks restoran işletmecilerinin yiyecek alanındaki aydınlatmanın kalitesine özen göstermeleri müşterilerinin memnuniyetinde, restorana yeniden tercih etmelerinde ve başkalarına önermelerinde anahtar bir rol oynamaktadır.

Çalışmada düzen unsurunun (t: 2.191, p=0.028) tüketici memnuniyetini etkileyen bir diğer fiziksel çevre unsuru olduğu belirlenirken; masa düzeninin (t: 1.142, p=0.253) anlamlı bir etkide bulunmadığı tespit edilmiştir. Ryu ve Jang (2007) düzen ve masa düzeninin tüketicilerin restorandan keyif almasında ve uyarılmasında bir etkisi olmadığını tespit etmiştir.

Hizmet personeli (t: 3.957, p=0.000) tüketici memnuniyetinin sağlanmasında etkili olan bir diğer fiziksel çevre unsuru olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, önceki araştırma sonuçları ile örtüşmektedir (Ryu ve Jang, 2007; Ryu ve Han, 2010a). Buna göre restoran işletmecilerinin çalışanlarının genel görünümüne dikkat etmesi, hizmetin gecikmesine neden olmayacak şekilde çalışan sayısına sahip olması, çalışanların tüketicilere karşı davranışlarını düzenlemesi gerekmektedir. Tüketici gözünde çalışanlar, lüks bir restoranın imajını yansıtan temel unsurlardan biridir. Hizmetin sunulmasına kadar geçen sürede çalışanların duruşu, restoran hakkında bir fikir sahibi olmada tüketiciler açısından önemli bir rol oynamaktadır (Ryu ve Jang, 2007).

Bu çalışmada lüks bir restorandaki tüketici memnuniyetinin, davranışsal niyetlerine olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir (t: 14.120, p=0.000). Önceki araştırmalar ile örtüşen bu sonuca göre (Han ve Back, 2006; Han ve Ryu, 2007; Ryu ve Han, 2010b; Jin vd, 2012; Namkung ve jang, 2007; Ryu vd, 2012), lüks restoranlardaki yiyecek deneyiminden memnun kalan tüketicilerin restorana yeniden gelme, restorana başkalarına önerme gibi olumlu birtakım tepkilere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Restoran işletmecilerinin tüketici memnuniyetini sağlayacak, bunu artıracak ve devamlılığını getirecek unsurlara odaklanması gerekmektedir. Bu noktada tüketicilerin en fazla vakit geçirdikleri yiyecek alanının fiziksel unsurlarına önem vermeleri ve kendilerini rakiplerinden farklılaştıracak uygulamalara yer vermeleri gerekmektedir. Fiziksel çevre aracılığıyla restorana dair tüketici zihninde oluşturacakları resim, onların olumlu davranışsal niyet

sergilemelerinde etkili olacaktır. Tüketicie sunulan yemeğin lezzeti, sunumu, kalitesi gibi unsurların yanı sıra tüketicilerin kalite algılarında ve memnun olup olmamalarında fiziksel çevre unsurlarının da etkili olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmanın kuramsal ve uygulamaya yönelik katkılarının yanı sıra birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışma İstanbul’da faaliyet gösteren lüks restoran işletmeleri ile sınırlıdır. Dolayısıyla araştırma bulguları genellenemez. Çalışma diğer turistik destinasyonlardaki lüks restoran işletmelerinde de gerçekleştirilerek bir kıyaslama yapılabilir. Araştırmada katılımcılardan son üç ay içerisindeki deneyimlerini göz önünde bulundurmaları istenmiştir. Gelecek araştırmalar, restorandaki yiyecek deneyimi öncesi ve sonrası olmak üzere araştırmayı iki aşamalı bir şekilde yaparak karşılaştırmasını yapabilir. Fiziksel çevre unsurlarının algılanan değer üzerindeki etkileri de yine araştırmacılar tarafından ele alınabilir.

Kaynakça

- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Areni, C.S. ve Kim, D. (1994). The influence of in-store lighting on consumers' examination of merchandise in a wine store. *International Journal of Research in Marketing*, 11, 117-125.
- Ayazlar, G. ve Artuğer, S. (2015). Otel müşterileri için önemli olan atmosferik unsurların demografik özelliklere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 25-33
- Baker, J., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1988). The marketing impact of branch facility design. *Journal of Retailing Banking*, 10(2), 33-42.
- Baker, J., Levy, M. ve Grewal, D. (1992). An experimental approach to making retail store environmental decisions. *Journal of Retailing*, 68(4), 445-460.
- Bekar, A. ve Sürücü, Ç. (2015). Yiyecek içecek işletmesi tasarımının tüketici tercihleri üzerindeki etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 349-376.
- Bell, P. A. ve Baron, R. A. (1977). Aggression and ambient temperature: The facilitating and inhibiting effects of hot and cold environments. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 9(6), 443-445.
- Bellizzi, J. A. ve Hite, R. E. (1992). Environmental color, consumer feelings, and purchase likelihood. *Psychology and Marketing*, 9(5), 347-363.
- Bitner, M.J. (1992). Servicescapes: The impact of physical surroundings on customers and Employees. *Journal of Marketing*, 56, 57-71.
- Bone, P. F. ve Ellen, P. S. (1999). Scents in the marketplace: Explaining a fraction of olfaction. *Journal of Retailing*, 75(2), 243-262.
- Chang, K. (2000). The impact of perceived physical environments on customers' satisfaction and return intentions. *Journal of Professional Services Marketing*, 21(2), 75-85.
- Chebat, J. ve Michon, R. (2003). Impact of ambient odors on mall shoppers' emotions, cognition, and spending. *Journal of Business Research*, 56, 529-539.
- Chen, K. Y. ve Wang, C. H. (2010). Structural equation modeling analysis practices: The application of AMOS. Taipei, Taiwan: Wu-Nan Book Inc.
- Gilboa, S. ve Razaeli, A. (2003). Store environment, emotions and approach behavior: applying environmental aesthetics to retailing. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 13, 195-211.
- Han, H. ve Back, K. (2006). Investigating the effects of consumption emotions on customer satisfaction and repeat visit intentions in the lodging industry. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 15(3), 5-30.
- Han, H. ve Ryu, K. (2007). Moderating role of personal characteristics in forming restaurant customers' behavioral intentions: An upscale restaurant setting. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 15(4), 25-54.
- Han, H. ve Ryu, K. (2009). The roles of the physical environment, price perception, and customer satisfaction in determining customer loyalty in the family restaurant industry. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 33(4), 487-510.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Pearson New International Edition, Seventh Edition, England.
- Jang, S. ve Namkung, Y. (2009). Perceived quality, emotions, and behavioral intentions: Application of an extended Mehrabian-Russell model to restaurants. *Journal of Business Research*, 62, 451-460.

- Jin, N. P., Lee, S. ve Huffman, L. (2012). Impact of restaurant experience on brand image and customer loyalty: Moderating role of dining motivation. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 29(6), 532-551.
- Kalaycı, Ş. (2006). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 2 Basım, Asil Yayınevi: Ankara.
- Kim, W.G. ve Moon, Y.J. (2009). Customers' cognitive, emotional, and actionable response to the servicescape: a test of the moderating effect of the restaurant type. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 144-156.
- Kim, S., Lee, Y-K. ve Lee, C-K. (2017). The moderating effect of place attachment on the relationship between festival quality and behavioral intentions. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(1), 49-63.
- Kotler, P. (1973). Atmospherics as a marketing tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Kurtich, J. ve Eakin, G. (1993). Interior architecture, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Küçükergin, K. G. ve Dedeoğlu, B. B. (2014). Fast Food Restoranlarda Fiziksel Çevre, Fiyat Algısı ve Tekrar Satın Alma Eğilimi Arasındaki İlişki. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 101-107.
- Lin, I. Y. (2004). Evaluating a servicescape: The effect of cognition and emotion. *International Journal of Hospitality Management*, 23(2), 163-178.
- Liu, Y. ve Jang, S. (2009). The effects of dining atmospherics: an extended Mehrabian-Russell model. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 494-03.
- Mehrabian, A. ve Russell, J. A. (1974). An Approach to Environmental Psychology. Cambridge, MA: MIT Press.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Milliman, R. E. (1986). The influence of background music on the behavior of restaurant patrons. *Journal of Consumer Research*, 13(2), 286-289.
- Namkung, Y. ve Jang, S. (2007). Does food quality really matter in restaurant? Its impact on customer satisfaction and behavioral intentions, *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 31(3), 387-410.
- Namkung, Y. ve Jang, S. (2008). Are highly satisfied restaurant customers really different? A quality perception perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 20(2), 142-55.
- North, A. C. ve Hargreaves, D. J. (1998). The effect of music on atmosphere and purchase intentions in a cafeteria. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(24), 2254-2273.
- Oliver, R.L. (1997). Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer. McGraw-Hill, New York, NY.
- Parasuraman, A., Zeithaml, A.V. ve Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64, 12-40.
- Raajpoot, N. A. (2002). TANGSERV: A multiple item scale for measuring tangible quality in foodservice industry. *Journal of Foodservice Business Research*, 5(2), 109-127.
- Ryu, K., ve Jang, S. (2005). A multiple item scale for measuring the physical environment in upscale restaurants. İçinde Proceedings of the 2005 Asia Pacific Tourism Association (APTA) Annual Conference, Goyang, Korea.
- Ryu, K. ve Jang, S. (2007). The effect of environmental perceptions on behavioral intentions through emotions: The case of upscale restaurants. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31(1), 56-72.

- Ryu, K., Han, H. ve Kim, T-H. (2008). The relationships among overall quick-casual restaurant image, perceived value, customer satisfaction, and behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 27, 459-469.
- Ryu, K. ve Jang, S. S. (2008a). DINESCAPE: A scale for customers' perception of dining environments. *Journal of Foodservice Business Research*, 11(1), 2-22.
- Ryu, K. ve Jang, S. (2008b). The influence of the physical environment on customer emotions and behavioral intentions: the application of modified Mehrabian-Russell model. *The Service Industries Journal*, 28(8), 1151-1165.
- Ryu, K. ve Han, H. (2010a). Influence of physical environment on disconfirmation, customer satisfaction, and customer loyalty for first-time and repeat customers in upscale restaurants, *International CHRIE Conference-Referred Track*, Paper 13.
- Ryu, K. ve Han, H. (2010b). Influence of the quality of food, service, and physical environment on customer satisfaction and behavioral intention in quick-casual restaurants: Moderating role of perceived price. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(3), 310-329.
- Ryu, K. ve Han, H. (2011). New or repeat customers: How does physical environment influence their restaurant experience? *International Journal of Hospitality Management*, 30, 599-611.
- Ryu, K., Lee, H-R. ve Kim, W. G. (2012). The influence of the quality of the physical environment food, and service on restaurant image, customer perceived value, customer satisfaction, and behavioral intentions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(2), 200-223.
- Stevens, P. Knutson, B., ve Patton, M. (1995). DINESERV: A tool for measuring service quality in restaurants. *Cornell Hotel and restaurant Administration Quarterly*, 36, 56-60.
- Turley, L. W., ve Milliman, R. E. (2000). Atmospheric effects on shopping behavior: A review of the experimental evidence. *Journal of Business Research*, 49(2), 193-211.
- Tüzünkan, D. ve Albayrak, A. (2016). The importance of restaurant physical environment for Turkish customers. *Journal of Tourism Research & Hospitality*, 5(1), 1-7.
- Wakefield, K. L., ve Blodgett, J. G. (1994). The importance of servicescapes in leisure service settings. *Journal of Services Marketing*, 8(3), 66-76.
- Wakefield, K. L., ve Blodgett, J. G. (1999). Customer response to intangible and tangible service factors, *Psychology and Marketing*, 16(1), 51-68.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yi, Y., (1990). A critical review of consumer satisfaction. İçinde Zeithaml, V.A. (Ed.), *Review of Marketing*. American Marketing Association, Chicago, pp. 68-123.

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Ardından Yaşanan Gelişmeler

Received/Geliş: 29.11.2017
Accepted/Kabul: 30.03.2018

Cemal KAKIŞIM*
Seven ERDOĞAN**

Öz

Türk siyasetinin son dönemindeki dönüm noktalarından biri, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen başarısız darbe girişimidir. Söz konusu girişim yalnızca iç politikayı etkilemekle kalmayarak Türk dış politikasında da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Hem Türkiye'nin ilişki içinde olduğu aktörlere bakış açısı hem de ilişki içinde bulunulan dış aktörlerin Türkiye'ye yönelik tutumu darbe girişimi sonrasında farklılaşmıştır. Darbe girişiminin, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve kültürel açılardan uzun zamandır ilişki içinde bulunduğu ve hatta üyesi haline gelmeyi arzuladığı, AB ile ilişkileri üzerinde de etkileri söz konusu olmuştur. Bu çalışmada genel olarak 15 Temmuz darbe girişiminin, Türkiye ve AB arasındaki ilişkilere etkisi ele alınmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak 15 Temmuz öncesi dönemde AB-Türkiye ilişkilerinde yaşananlar sunulmaktadır. Çalışmanın odak noktasını oluşturan ikinci kısımda ise 15 Temmuz sonrasında Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan gelişmelere odaklanılmaktadır. Çalışmanın genel sonucu ise, 15 Temmuz sonrası dönemde her ne kadar detayları henüz kesinlik kazanmasa da, Türkiye-AB ilişkilerinin eskisinden farklı bir görünümde olacağı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz Darbe Girişimi, Türkiye, Avrupa Birliği, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

* Öğretim Görevlisi Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, cemal.kakisim@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3865-8305.

** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, seven.erdogan@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9991-2074.

Turkey and European Union Relations and the Developments in the Aftermath of July 15th Military Coup Attempt

Abstract

The failed coup attempt of July 15th, 2016 constitutes one of the recent turning points in Turkish political life. Such attempt has not only affected to the internal political arena, but also has had implications for the Turkish foreign policy. Both Turkey's approach towards outside actors with which have a relation and the outside actors' attitudes towards Turkey have changed dramatically after the coup attempt. The coup attempt has had an effect in Turkey's relations with the EU which Turkey has had a relation economically, politically and culturally for a long time and also wanted to be its member. This study elaborates on the effects of the July 15th coup on the Turkey-EU relations. In this scope, firstly, the pre- July 15th developments in Turkey-EU relations are provided briefly. In the second part, which constitutes the focal point of the study, the post- July 15th developments in Turkey-EU relations are discussed. The general conclusion of the study is that Turkey-EU relations will be built upon a new rationale, which hasn't gained accuracy yet, in the post- July 15th setting.

Keywords: July 15th Coup Attempt, Turkey, European Union, Turkey- European Union Relations

Giriş

Ordu her zaman Türkiye’de siyasi hayattaki önemli aktörlerden biridir ve siyasi gelişmeler üzerinden Batı ile karşılaştırıldığında, her zaman daha güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Diğer siyasi aktörler veya iktidar tarafından istekleri görmezden gelindiğinde ordu, ya doğrudan harekete geçerek ya da dolaylı yollarla siyasi alana müdahale etmiştir (Çillier, 2017: 2). Türk siyasi tarihinde 1960, 1971, 1980 ve 1997 tarihlerinde hedefine ulaşan askeri müdahaleler yaşanmıştır. 15 Temmuz, Türkiye’de daha önceki dönemde meydana gelen darbelere kıyasla sivil yönleri baskın olan bir darbe girişimi olsa da, siyasi iktidara karşı yürütülen faaliyetlerin odak noktasında ordu içinde sivil güçlerle işbirliği halinde olan askerler yer almıştır.

Balyoz ve Ergenekon gibi siyasi sonuçlar üreten davalar yoluyla devlet ve özellikle ordu içindeki hâkimiyetlerini arttırarak Türkiye’deki siyaseti yeniden şekillendirme planlarını yürürlüğe koyan ve Fethullahçı Terör Örgütü’ne (FETÖ) dönüşen Gülen Hareketi ile iktidar arasındaki ilişki, 2012 yılı ile birlikte gergin bir hâl almıştır (Haliloğlu, 2017: 5). Zira devlet ve ordu içindeki sekülerleri bir şekilde tasfiye ederek yerlerine kendi adamlarını getirme planlarını başarılı bir şekilde gerçekleştiren FETÖ, zamanla daha fazlasını ister hale gelmiştir. Bu isteklerine ulaşma noktasında sınır tanımayan FETÖ, en nihayetinde ordu içindeki mensuplarının deşifre olduğu ve Ağustos 2016’da gerçekleşecek olan Yüksek Askeri Şuara’da ordudan ihraç edileceklerinin istihbaratını almasının ardından, ivedilikle harekete geçerek 15 Temmuz 2016 tarihinde, Türkiye’deki meşru iktidarı hedef alan ve başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimine imza atmıştır. 15 Temmuz 2016 gecesi hiç şüphesiz ki, Türk siyasi hayatının en unutulmayan anlarından biri olarak tarihe not edilmiştir.

15 Temmuz Türk siyasi tarihinde geçmiş dönemde yaşanan darbelerden daha travmatik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu darbe girişimi sırasında halk iradesinin temsilcisi meclis, özel kuvvetler ve istihbarat teşkilatı gibi, kilit önemdeki kamu kurumlarını hedef alan saldırılar söz konusu olmuş ve sokaklara akın eden halk, darbecilerle karşı karşıya gelerek mücadele etmiştir. Darbeci askerlerin kontrolündeki tank ve uçaklardan halkın üzerine hedef gözetmeksizin ateş açılmıştır. Darbe girişimi güvenlik güçlerinin yanı sıra darbeciler karşısında büyük bir direnç ve cesaret gösteren Türk halkının kararlı duruşu sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Darbecilere karşı verilen mücadelede 250 vatandaşımız şehit olurken, 2000'den fazla vatandaşımız yaralanmıştır. Halkın darbe girişimi karşısındaki duruşu yaşanan siyasi kutuplaşmalara ve gerginliklere rağmen, Türk halkının gereken durumlarda halen dayanışma içinde hareket etme becerisine sahip olduğunu gözler önüne sermiştir.

Darbe girişimi gerçekleştiği dönemde, iç siyasette başkanlık sistemine geçiş tartışmaları devam ederken dış siyasette de, Türkiye gündeminde uzun zamandır yer eden Suriye Krizine dair tartışmalara ek olarak ABD, AB, Rusya ve İsrail gibi önemli küresel ve bölgesel güçlerle ilişkilerde yaşanan sorunlar söz konusuydu (Çillier, 2017: 10). 2000 sonrası dönemde Türkiye, daha öncesinde sıkı bir işbirliği halinde olduğu Batılı ülkelerle dış politika konularında birbiri ardına uyuşmazlıklar yaşadı. ABD'nin 2003 yılında Saddam'ı devirmek için Irak'a gerçekleştirdiği müdahale, Mısır'da Muhammed Mursi iktidarının ordu tarafından sona erdirilmesi, İran'ın nükleer programına ilişkin benimsenecek tutum ve Suriye Krizinde tarafların benimsedikleri tutum birbirinden oldukça farklıydı. Bu ortamda Türkiye artık Batının planlarının güvenilir bir destekçisi konumundaki bir müttefik olmaktan giderek uzaklaşarak yeri geldiğinde bu planlara aykırı davranmayı tercih edebilen bir aktör haline geldi.

15 Temmuz iç politikada olduğu kadar, dış politikada da köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin ilişki içinde olduğu ülkelere bakışında ve bu ülkelerin de Türkiye'ye yönelik tutumlarında farklılıklar meydana gelmiştir (Karabulut, 2016: 17). FETÖ'ye karşı yürütülen mücadelede, yurtdışında yürütülen faaliyetlere ek olarak yapılanmanın örgütlendiği yurtdışı ülkeleri de hedef alan kapsamlı bir kampanya işler kılınmıştır. Özellikle FETÖ'ye ait okulları barındıran ya da darbe sonrasında Türkiye'den kaçan şüphelilere kapılarını açan ülkelerle bu süreçte ciddi gerilimler yaşanmıştır. Yurtdışındaki faaliyetlerin ana noktasını, Fethullah Gülen'in ve örgütün çok sayıda ileri gelen üyesinin uzun bir süredir ikamet ettiği ABD oluştururken, Türkiye'den darbe girişimi sonrasında kaçanların yoğunlukla tercih ettiği ve sığınma talebinde buldukları AB üyesi ülkelerle ilişkilerde de, bu süreçte gerilimler söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada genel olarak 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye ve AB arasındaki uzun soluklu ve nihai sonucu hâlihazırda belli olmayan ilişkilere etkisi ele alınmaktadır. 15 Temmuz ve sonrasında yaşananların

Türkiye-AB ilişkilerinde dönemsel olarak yaşanan gerginlik anlarından birisi mi olduğu, yoksa ilişkilerde en nihayetinde bir kopuşu mu meydana getireceğine dair bir sonuca varılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda ilk olarak 15 Temmuz öncesi dönemde Türkiye-AB ilişkilerinde yaşananlar sunulmaktadır. Çalışmanın odak noktasını oluşturan ikinci kısımda ise, 15 Temmuz sonrasında Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan gelişmelere odaklanılmaktadır. Çalışmanın genel sonucu 15 Temmuz sonrası dönemde her ne kadar halen detayları netlik kazanmasa da, Türkiye-AB ilişkilerinin eskisinden farklı bir görünümde olacağı yönündedir.

15 Temmuz Darbe Girişimi Öncesinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Batılı güçlere karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen zaferle varlık kazanan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren Batı'ya karşı düşmanca bir tutum içinde olmayarak Batı odaklı bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda Batılı ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmek ve Batılı ülkelere kurulan uluslararası örgütlere dâhil olmak hedeflenmiştir. 1920'li yıllarda Lozan Antlaşması ile çözülemeyen sorunlar nedeniyle Batılı ülkelerle ilişkilerinde gerginlikler yaşayan Türkiye, 1930'lu yıllarda yükselişe geçerek Avrupa ve Akdeniz'deki barış ve güvenlik ortamını tehdit eden faşist eğilimlere rağmen Batı ile arzu edilen yakın ilişkilerin temellerini atmıştır. Her ne kadar Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalmakta ısrar ederek Batı'daki müttefiklerini hayal kırıklığına uğratmış olsa da, İkinci Dünya Savaşının bitmesinin ardından beliren Sovyet tehdidi ile Soğuk Savaşın baş göstermesi neticesinde, Batı dünyasında kendisine yer edinmeyi başarmıştır. Bu tarihten günümüze kadar taraflar arasında kimi zaman yaşanan sorunlara rağmen Batı, Türk Dış Politikasının temel referans noktalarından biri olarak kalmaya devam etmiştir. Dolayısıyla kuruluşundan itibaren Batı odaklı bir dış politika izlemekte olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, AB ile yollarının kesişmesi Türk Dış Politikasındaki bu genel eğilimin doğal bir sonucudur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkeleri arasında oluşturulan ekonomik bütünleşmeye de ilgisiz kalmamıştır. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET), 1959'da ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Ekonomik

kalkınma hedefini gerçekleştirme, mali yardım alma ve uluslararası siyasette rekabet halinde olunan Yunanistan'ın gerisinde kalmama gibi faktörler, Türkiye'nin üyelik başvurusunda rol oynamıştır. Ancak söz konusu başvurunun ardından 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk siyasi hayatında yaşanan ilk askeri darbe, AET ile kurulmaya çalışılan ortaklığı sekteye uğratmıştır. Darbe sonrasında ülkenin idaresini eline alan askeri yönetim, iç politikaya dair kaygıları dolayısıyla AET ile gerçekleştirilmesi gereken ortaklık görüşmelerini geciktirmiştir. Benzer şekilde bazı AET üyeleri özellikle de Fransa, Türkiye'deki askeri rejimi gerekçe göstererek ülkede demokrasi yeniden tesis edilene kadar ilişkilerin dondurulmasını talep etmiş ve 1961'de devrik Başbakan Adnan Menderes ve çalışma arkadaşlarının idamı sonucu ilişkiler fiilen dondurulmuştur (Erdem, 2015: 32-33). Ancak askeri yönetimin ülke idaresini sivil yönetime devretmesiyle AET ile Türkiye arasındaki ortaklık görüşmeleri yeniden canlanmış ve bunun sonucunda Türkiye ve AET arasında 1963'te ortaklık ilişkisini tesis eden Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Halen yürürlükte olan bu Anlaşma ile Türkiye-AET ilişkileri yasal bir zemine kavuşmuştur.

En nihayetinde Türkiye'nin, Topluluğa tam üyeliğini kolaylaştırmayı hedefleyen Ankara Anlaşmasıyla ortaklık ilişkisi; hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç devre olarak yapılandırılmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girişi ile başlayan ve AET üyesi ülkelerin Türkiye'ye tek taraflı ticareti kolaylaştırıcı tavizler vermesini öngören hazırlık dönemi, 1970'de imzalanan ve geçiş dönemine ilişkin koşulları belirleyen Katma Protokol ile son bulmuştur (Çakmak, 2007: 105). Ancak 12 Mart 1971 tarihinde sivil hükümete yönelik Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının imzasıyla verilen 12 Mart Muhtırası, Türkiye ve Topluluk ilişkilerinde geçiş döneminin sorunlarla başlamasına neden olmuştur. 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a gerçekleştiği müdahale de yalnızca Toplulukla değil, genel olarak Batı ile ilişkilere kriz ortamının hâkim olmasını beraberinde getirmiştir.

1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye'nin siyasi istikrarsızlığa savrulması ve siyasi cinayetlerin de işlendiği iç çatışma ortamının baş göstermesi ile Türk siyasal yaşamındaki üçüncü askeri müdahale 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşmiştir. Topluluğun 12 Eylül darbesine ilk tepkisi, ilişkileri hemen asıya almak yerine darbe sonrasındaki gelişmeleri izlemek

olmuştur (Uysal, 2001: 145). Türkiye'deki şiddet ortamını sona erdiren bu darbe, ilk etapta Batı'da olumlu karşılanmıştır. Ancak kısa süre sonra askeri yönetimin, siyasi partilerin faaliyetlerini durdurma, parti yöneticilerini tutuklatma, sivil toplum örgütü yöneticilerini idam cezası ile yargılama gibi demokrasi ile bağdaşmayan faaliyetlere imza atması, AET'nin Mart 1982'de Ankara Antlaşması hükümlerini askıya almasına ve Türkiye ile ilişkilerini dondurmasına neden olmuştur (Erdem, 2015: 41-44). Avrupa Parlamentosunda Türkiye'deki insan haklarına yönelik ihlaller dile getirilerek Topluluktan bu konuda harekete geçmesi istenmiştir. AB sistemi içinde gücünü arttırmak isteyen Avrupa Parlamentosunun bu yöndeki baskıları neticesinde Türkiye'ye yapılması planlanan yardımlar demokrasiye geri dönülmesi koşuluna bağlanmıştır. Böylece Türkiye-AET arasındaki ilişkilerde ilk defa insan hakları sorunu öncelikli bir gündem meselesi haline gelmiştir (Hale, 2003: 186).

Darbe sonrasında sivil yönetimin iktidarı devralması ile ilişkiler yeniden kurulmuş ve Türkiye, ilişkileri canlandırıcı bir şok etkisi yaratmak üzere 1987'de Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Avrupa Komisyonun Türkiye'nin üyelik başvurusuna ilişkin açıkladığı görüşü neticesinde ne Türkiye'nin ne de ortak pazar hazırlıkları neticesinde Toplulukların Türkiye'nin üyeliğine hazır olmadığı sonucuna varan Topluluk, öncelikli olarak ivedilikle Türkiye ile Topluluk arasında Ankara Anlaşması ile öngörülen geçiş dönemini sonlandıracak olan gümrük birliğinin hayata geçirilmesine karar vermiştir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, 1987 yılında yapılan üyelik başvurusunun en somut sonucu, Türkiye ile uzun zamandır işlemeyen ortaklık ilişkisinin canlandırılması olmuştur. Kurulacak olan gümrük birliği ilişkisine dair koşulları belirlemek üzere 1993'te başlayan müzakereler, 1996'da Türkiye ve AB arasında gümrük birliğinin kurulması ile son bulmuştur (Uysal, 2001: 146). Bununla birlikte Soğuk Savaş sırasında Avrupa'nın güvenliğini sağlamak noktasında önemli bir müttefik olarak görülen Türkiye'nin insan hakları karnesi, Birliğe üyeliğinin neden olacağı sorunlar, Avrupalılığı ve ekonomik gelişmişliği gibi özellikleri 1990'larla birlikte AB ve üye devletler tarafından sorun haline getirilmeye başlanmıştır (Hale, 2003: 248).

Gümrük birliği kararının ardından AB üyeliğinin yakın vadede gerçekleşebileceğine ilişkin beklenti içine giren yetkililer, 1997'de yapılan

Lüksemburg Zirvesinde AB'nin yakın vadede üyesi haline getirme taahhüdünde bulunduğu ülkeler arasında Türkiye'yi göremeyince büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Lüksemburg Zirvesinde özellikle *Gündem 2000* çerçevesinde Kıbrıs'ın tümünü temsilen Güney Kıbrıs'ın ve Türkiye'ye göre daha kötü demokratik koşullara sahip ülkelerin aday ülke olarak ilan edilmesi, Türk kamuoyu ve mevcut hükümet tarafından sert bir şekilde protesto edilmiştir. AB ile arasındaki siyasi ilişkileri dondurma kararı alan Türkiye, Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde AB üyeliğine aday ülke ilan edilmiştir. Üyelik taahhüdünde bulunmadan Türkiye'yi kendilerine bağlamak isteyen AB, bunun mümkün olmadığını anlayınca, Türkiye'ye aday ülke statüsü tanımak zorunda kalmıştır.

Aday ülke ilan edilmenin yarattığı motivasyonla önemli reformlara imza atan Türkiye'nin bu gayreti, AB tarafından 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik sürecinin bir sonraki aşaması olan müzakerelere başlanması ile ödüllendirilmiştir. Türkiye'nin, Müzakere Çerçeve Belgesinde (Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi 2005) katılım müzakerelerinin tamamlanmasının ardından, kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar ve tarım gibi alanlarda uzun geçiş süreleri, derogasyonlar ve özel düzenlemelerin söz konusu olabileceğinin belirtilmesi de, müzakerelerin Türkiye açısından sorunlu başlamasına neden olmuştur. Bu tür ihtimallerin söz konusu olması Türkiye açısından daha en başından itibaren tam üyelik seçeneğinin söz konusu olup olmayacağını akla getirmiştir.

Müzakere sürecinin başlamasına rağmen, Türkiye'nin üyeliğine ilişkin aşılması güç bir direnç söz konusu olmuştur. Bu ortamda Türkiye'nin üyeliğine karşı olan bazı AB kurumları ve üye ülkelerin engelleme çabaları hedefine ulaşmıştır. Müzakerelerin başlamasından kısa bir süre sonra Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olmadığını ve asla AB üyesi olamayacağını iddia eden Nicolas Sarkozy'nin Fransa Cumhurbaşkanı olmasıyla müzakereler durma noktasına gelmiştir. Bu dönemde Fransa'nın Türkiye'ye yönelik olumsuz bakış açısının AB'nin Türkiye'ye yönelik genel tavrında belirleyici olmasında, AB'nin diğer bir kilit ülkesi Almanya'da Türkiye aleyhtarı Merkel hükümetinin iş başında olması da etkili olmuştur. AB üyesi ülkelerden Güney Kıbrıs ve Fransa tarafından konulan blokajlarla birçok müzakere başlığının açılması ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Her bir müzakere başlığının tüm üye devletlerin oybirliği ile açılıp kapandığı bir politika olan

genişleme dâhilinde bu iki ülkenin çok sayıda fasıl için benimsedikleri bu engelleyici tutum, Türkiye açısından AB üyelik müzakerelerini tamamlamayı imkânsız hale getirmiştir. Birçok AB üyesi ülke iktidarlarında yer alan ve bu nedenle de, AB kurumlarında da önemli bir temsil gücüne sahip olan Hristiyan Demokratlar, Türk halkının kültürel gelenekleri ve dini inancının Avrupa değerleri ile bağdaşmadığını dile getirerek Türkiye karşıtı bir tutum sergilemiştir (Vardan, 2009: 52). Bu gruba ek olarak Avrupa’da son yıllarda güçlenen ve göçmen krizi ile gücüne güç katan aşırı sağ eğilimler de, Türkiye’nin AB üyeliğini zora sokan bir diğer etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu faktörlerin etkisiyle AB, Türkiye’nin katılım sürecini mümkün olan en uzun vadeye yaymaya çalışmaktadır. AB üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından geçen uzun yıllara rağmen kat edilen mesafe dikkate alındığında, hâlihazırda AB’nin bu politikasında oldukça başarılı olduğu ortadadır.

Türkiye’nin tüm AB üyesi ülkelere uygulamakla yükümlü olduğu gümrük birliği hükümlerini, 2004 yılında AB üyesi haline gelen Güney Kıbrıs’a uygulamaması neticesinde, 2006’dan beri Türkiye ile AB arasındaki üyelik müzakereleri resmi olarak olmasa bile fiilen durma noktasına gelmiştir. Türkiye gümrük birliği koşullarını tüm AB üyesi ülkelere ayırım yapmadan uygulayınca kadar, gümrük birliği ile ilgili fasılların açılmamasına ve açık olan hiçbir fasılın da kapanmamasına karar verilmiştir. Bu zamana kadar 16 fasılda üyelik müzakereleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu fasıllardan yalnızca biri geçici olarak kapanmıştır.

2010 yılı sonrası Ortadoğu’da ortaya çıkan çatışma ve güvensizlik ortamı, Türkiye ve AB ülkelerinde kanlı terör saldırıları, Türkiye’de mevcut iktidarla AB kurumları ve üyeleri arasında yaşanan gerginlikler, Gezi Parkı Protestoları sırasında bazı AB üyesi ülkelerin benimsedikleri tutum, iç savaştan kaçan Suriyelilerin Avrupa’da neden olduğu göçmen krizi, Avrupa’da yükselen ırkçılık ve İslam karşıtlığı ve Türkiye’nin DEAŞ’e destek verdiği-yönünde bazı AB üyesi ülkelerdeki asılsız iddialar, Türkiye-AB üyelik müzakerelerini etkilemiştir. Ayrıca Türkiye’nin AB müzakere sürecindeki motivasyonunu olumsuz etkileyecek gelişmeler de yaşanmıştır. Özellikle Mısır’da demokratik yollar ile iktidara gelen hükümetin, bir askeri darbe ile devrilmesi ve darbe hükümetinin ABD ve AB ülkeleri tarafından meşru kabul edilmesi, Türkiye’yi hedef alan terör örgütleri ve mensuplarının da, başta

Belçika ve Almanya olmak üzere birçok AB ülkesinde Türkiye aleyhine faaliyet göstermesine izin verilmesi, Türk Hükümeti'nin Batı'ya bakış açısını değiştirmiştir. Bu süreçte etkili olan bir diğer önemli unsur ise 2000'li yıllarla birlikte gelişen ve Suriye Krizi ile zirveye ulaşan Türkiye ve Rusya arasında sağlanan yakınlaşmadır. Tüm bu gelişmeler neticesinde, AB üyeliğine ilişkin verilen taahhütleri güvenilir bulmayan Türkiye'nin, AB üyeliği için çaba sarf etme ve reform yapma motivasyonu neredeyse tamamen yok olmuştur. Mevcut durumda AB-Türkiye ilişkilerine hâkim olan kriz ortamı, her iki tarafın da, ilişkinin en nihayetinde üyeliğin hedeflendiğini unutmamasına neden olmuş vaziyettedir (Baykal ve Arat, 2017: 399).

Suriye iç savaşından kaçan yüzbinlerce Suriyeli mülteci için ilk adresin Türkiye olmasına rağmen, birçok mülteci nihai olarak AB üyesi ülkelere ulaşmayı hedeflemiş ve bu göç akınında Türkiye geçiş ülkesi haline gelmiştir. Türkiye'yi geçerek AB üyesi ülkelerin kapılarına dayanan yüzbinlerce mülteci, AB'de şaşkınlığa, endişeye ve korkuya neden olan bir kriz ortamı oluşturmuştur. Göçmen akınının neden olduğu bu kriz, AB'nin harekete geçmesini ve tekrar Türkiye'yi hatırlamasını sağlamıştır. Neredeyse bir ay gibi kısa bir zaman diliminde AB Konsey Başkanı, AB Komisyonu Başkanı, Başkan Yardımcısı, Komisyonun göçle ilgili üyesi, genişlemeden sorumlu üyesi ve AB'nin önde gelen ülkesi Almanya lideri Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Özsöz, 2015: 2-3). Karşılıklı ziyaretler sonucu mülteci krizi konusunda, Türkiye'den AB üyesi ülkelere mülteci akınına durdurmayı taahhüt eden anlaşma imzalanmıştır. Mülteci akınının durdurulması karşılığında, Türkiye ile yürütülen katılım müzakerelerinin hızlandırılması, Türk vatandaşlarına vize serbestisi sağlanması ve mültecilerin ihtiyaçları için Türkiye'ye 6 milyar Avro yardım yapılması konularında anlaşılmıştır. Ancak gelinen süreçte Türkiye üzerinden AB üyesi ülkelere gerçekleşen mülteci akınının büyük ölçüde durdurulmasına karşın, öngörülen mali yardımın belirli bir kısmının yapılması dışında diğer konularda Türkiye'ye verilen taahhütler ile ilgili hiçbir somut ilerleme sağlanamamıştır. Sonuç olarak 15 Temmuz öncesinde göçmen krizinin de gösterdiği gibi, AB zor durumda kaldığında Türkiye'yi hatırlamış ancak bu durumda dahi Türkiye'ye verdiği taahhütleri yerine getirmemiştir.

15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye ve AB arasındaki ilişkileri son dönemde en çok etkileyen gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk demokrasi tarihindeki bu son askeri darbe girişimi, Türkiye ve AB ilişkilerinde sosyal, siyasi ve ekonomik bir travmaya neden olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi öncesinde de, zaten sorunlar barındıran bir ilişkiye sahip olan taraflar arasındaki kriz ortamı 15 Temmuz sonrasında daha da derin bir hâl almıştır.

Türkiye darbe girişimi sırasında ve sonrasında genel olarak Batılı müttefiklerinden özelde ise, AB üyesi ülkelere beklediği desteği görememekten şikâyet etmiştir (Usluer, 2016: 38). Batılıların darbe karşısındaki tutumları ilk etapta üç şekilde ortaya çıkmıştır: Batılı ülkelerin büyük bir çoğunluğu bekle-gör politikası izleyerek darbe girişiminin sonucu belli oluncaya kadar sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bir kısım Batılı ülke, açıktan darbecilere destek verir türde bir tutum içinde olmuştur. Bazıları da, darbe girişimini görmezden gelerek kayıtsız bir tavır içinde olmayı tercih etmiştir. Darbe girişiminin sonucu ve bu mücadelenin kazanımı belli olduktan sonra ise, Batılı ülkeler Türkiye'deki demokratik iktidarın destekçisi olarak hareket etmeyi tercih etmiştir (Ataman ve Shkurti, 2016: 61). AB makamları ve üye devletlerin, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında gösterdiği tutum ve Türk halkının demokrasi için verdiği mücadeleyi görmezden gelişi, hem Türk halkı hem de Türk hükümetinde AB ve üye ülkelere karşı bir tepkinin doğmasına neden olmuştur.

Darbe girişimi devam ederken sessiz kalmayı tercih eden AB makamlarının ilk açıklaması 16 Temmuz günü gelmiştir. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve Avrupa Komisyonunun Komşuluk ve Genişlemeden sorumlu Komiseri Johannes Hahn tarafından yapılan ortak açıklamada, darbe girişiminin kınanmasının ardından, Türkiye'ye hızlı bir şekilde anayasal düzene ve demokrasiye dönmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. AB makamlarından gelen bu ilk açıklamada bile, darbeden sorumlu olanlara karşı benimsenecek tedbirlerde ölçülü olunması gerektiği uyarısında bulunulmuştur. Türkiye'de olağanüstü hâl ilan edilmesinin ardından AB makamlarınca yapılan açıklamalarda, benzer bir tutum benimsenerek Türkiye'ye bundan sonraki süreçte, koşullar ne olursa

olsun demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince davranması ve olağanüstü halin ilan edilmesiyle yürütmeye verilen geniş yetkilerin ölçülü bir şekilde kullanılması gerektiği hatırlatılmıştır (Avrupa Dış İlişkiler Hizmet Birimi, 2016). Diğer taraftan darbenin birinci yıl dönümünde Mogherini ve Hahn ikilisi tarafından yapılan ortak açıklamada insan hakları, temel haklar ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına dair uyarılar bir kez daha yinelenmekle birlikte, Türk halkının demokrasiyi savunmak üzere gerçekleştirdiği mücadelenin övgüye layık olduğuna, demokratik iktidarın arkasında olduğuna ve Türkiye'nin darbenin sorumlularını cezalandırma hakkına sahip olduğuna yer verilmiştir (Avrupa Dış İlişkiler Hizmet Birimi, 2017). AB makamlarının söylemlerinde meydana gelen bu değişim zaman içinde Türkiye'nin şikâyetlerinin az da olsa dikkate alınır hale geldiğinin bir göstergesidir.

Genel olarak Türk halkının yaşadığı büyük travma ve demokratik iktidarı hedef alan saldırı ile ilgilenmeyen AB, daha çok darbe sonrasında yaşanılacaklara ve alınacak tedbirlere odaklanmayı tercih etmiştir. Batılıların darbe girişimi karşısındaki bu tutumu, hem iktidarın hem de Türk halkının uzun bir süredir sahip olduğu Avrupa karşıtı duyguların yükselişe geçmesini beraberinde getirmiştir. Türk halkı, AB'nin iktidarın yanında değil de, darbeciler yanında duruşunu ve Türk halkının canı pahasına vermiş olduğu demokrasi mücadelesini görmeyişini temel alarak AB makamları ve üye devletlerin demokrasiye bağlılıklarını ciddi şekilde sorgular hale gelmiştir. Müttefiklerinin bu tutumu Türkiye'nin yalnızlık hissiyatına kapılmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'de gerçekleşen büyük terör saldırılarının ardından olduğu gibi, 15 Temmuz sonrasında da ne AB yetkilileri ne de AB üyesi ülke liderleri, Türkiye'ye dayanışma veya geçmiş olsun ziyareti gerçekleştirmemişlerdir. Bu açıdan mülteci krizi sırasındaki yoğun göç akınına çözüm bulmak için, AB kurumlarının başkanları ve üye ülke liderinin peş peşe Türkiye'yi ziyaret ettiği hatırlandığında, 15 Temmuz darbesi karşısında AB'nin ikiyüzlü bir politika uyguladığı izlenimi oluşmaktadır.

Avrupalı devlet adamlarına ek olarak Batı medyası da, kendi halklarına ve uluslararası kamuoyuna Türkiye'de yaşananları servis ederken, darbecileri açıkça veya dolaylı bir şekilde savunan bir söylem kullanmış ve Türkiye'de işlerin yolunda gitmediğine dair olumsuz bir algının oluşmasına hizmet etmiştir. İlâveten AB üyesi ülkelerde ikamet etmekte olan FETÖ'cü

akademisyen veya gazeteciler ile bu ülkelerde faaliyet göstermekte olan FETÖ destekçisi sivil toplum kuruluşları, aktif şekilde Türkiye'deki iktidarı hedef alan lobi faaliyetleri yürüterek hem siyasi aktörlerin hem de halkın, Türkiye'deki gelişmelere bakış açısını kendi söylemlerine uygun şekilde değiştirmek üzere yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu kişilerin Avrupalı bir dil kullanmaktaki ustalıkları da hedeflerine kolayca ulaşmalarını sağlamıştır (İçener, 2016: 76).

15 Temmuz darbe girişiminin savuşturulmasının ardından Türkiye'de bu girişimin sorumlularıyla hesaplaşma süreci ivedilikle başlatılmıştır. Olağanüstü hâl ilan edilmesinin ardından kamu kurum ve kuruluşları, yargı, eğitim kurumları, medya ve sivil toplum örgütlerine sızmış olan FETÖ mensuplarının tespit edilmesini, gereken durumlarda tutuklanarak yargılanmalarını hedefleyen bir süreç işler hale gelmiştir. Bu süreçte binlerce kişi ya görevinden uzaklaştırılmış ya da ihraç edilmiş ve çok sayıda basın - yayın organı kapatılmıştır. Ancak Türkiye'de darbe sonrasında yaşanan tutuklamalar, yargılamalar ve işten atmalar genel olarak Avrupa'da eleştiri konusu haline gelmiştir. 21 Temmuz 2016 tarihinde ilk kez ilan edilerek halen yürürlükte olan ve darbecilerle mücadele etmede iktidara oldukça geniş yetkiler tanıyan olağanüstü hâl rejimi de, ilan edildiği ilk günden itibaren Avrupalı liderlerin eleştiri oklarını yönelttikleri konuların başında gelmektedir. AB yetkilileri ve üye ülke liderleri tarafından Türkiye'nin darbe girişimi karşındaki tepkisi ve FETÖ ile mücadelede, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri dikkate alınarak hukukun üstünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Darbe girişimi sonrası Türk hükümetinin aldığı önlemler, AB ülkelerinde Türkiye'de muhalefetin susturulmaya çalışıldığı ve iktidarın gücünü merkezileştirmek amacıyla darbe ile ilişkisi olmayan kişileri de hedef aldığına dair tartışmaları beraberinde getirmiştir (Nas, 2016: 3,4). Avrupa'nın önde gelen gazetelerinde, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı hedef alan haberlere yer verilip Türkiye'ye, sakinlik ve ılımlılık çağrısı yapılan yazılar kaleme alınmıştır (Anadolu Ajansı, 2016). Kısacası darbe sonrasındaki kriz ortamının iktidar tarafından muhalefeti yok etmek üzere araçsallaştırıldığı sıklıkla ifade edilmiştir.

Türkiye'nin, AB'nin uyarılarını dikkate almayarak FETÖ ile mücadelede daha sert bir çizgiye kayması, AB ve Türkiye arasındaki ilişkileri

giderek daha fazla çıkmaza sokmuştur. Darbeye karışan askerlerin idam ile cezalandırılması fikri toplumda karşılık bulmuş ve 2002 yılında AB ile üyelik müzakerelerine başlayabilmek için kaldırılan idam cezasının tekrar Türk hukuk sistemine eklenmesi gündeme gelmiştir. Bu gelişme üzerine AB yetkilileri idam cezasının tekrar gündeme gelmesi ve uygulanması ihtimalinin AB müktesebatı açısından uygun olmayacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. İdam cezasının tekrar benimsenmesi ihtimalinin gündeme gelmesini fırsata çevirerek Türkiye'nin üyeliğine karşı olan Avusturya gibi bazı üye ülkeler daha ileri giderek müzakere sürecinin sonlandırılması gerektiğini bile dile getirmiştir (Chadvick, 2016). AB genişleme politikasını üye devletler adına yürüten Avrupa Komisyonunun Başkanı Jean Claude Juncker de, idam cezasının geri gelmesi halinde Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin duracağı çıkışında bulunmuştur (Reuters, 2017a).

Başta Almanya ve Belçika olmak üzere Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden terörist gruplara karşı ılımlı tavrı, hatta desteği, 1980'lerden beri söz konusu olmuştur (İnat, 2016: 21). 1980 darbesinin ardından Avrupa ülkelerine iltica eden sözde Türk vatandaşlarının bu ülkelerde Türkiye aleyhinde gerçekleştirdikleri kötüleme kampanyaları da, Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye bakış açılarını şekillendirmekte oldukça etkili olmuştur. Bu kişilerle benzer araçları kullanan FETÖ de, Avrupa'da geniş bir kitle tarafından Fethullah Gülen'in kendi halinde siyasi konulara karışmayan, İslam dininin aşırı unsurları karşısında ılımlı İslam'ı savunarak dünyaya yaymaya çalışan bir din adamı olarak algılanmasını sağlamıştır. Ayrıca yurtdışında FETÖ'ye bağlı olarak faaliyet göstermekte olan okullar, geri kalmış ülkelerde gençlerin ilim irfan kazanmalarına yardımcı olan faydalı kurumlar olarak lanse edilmiştir. Başka bir deyişle Türkiye'de terörist bir grup olarak görülen FETÖ, Avrupa'da sıklıkla uluslararası düzeyde yürütülen barış ve diyalogu esas alan eğitim faaliyetleriyle tek amacı insanlığa hizmet eden bir yapı olarak kabul edilmektedir. Avrupa nezdinde uzun zamandır yürütülen bu propagandanın başarısı, Avrupalıların FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişiminin arkasında yer aldığına inanmalarını zorlaştırmıştır.

Nisan 2017'de bazı anayasal değişikliklerin yapılmasına ilişkin düzenlenen anayasa referandumu öncesinde önemli sayıda Türk vatandaşını barındıran Avrupa ülkelerinde, özellikle iktidarı temsil eden bakan ve milletvekillerinin programlar düzenlenmesine engel olunması da, Türkiye'de

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Avrupa'nın Türkiye'ye karşı devam eden olumsuz tutumunun bir kanıtı olarak görülmüştür. Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinin bu yöndeki tutumuna karşılık, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da, unutulmak istenen Almanya'nın Nazi geçmişini hatırlatan ve Avrupa'da halen Nazizmin hayat şansı bulduğunu iddia eden bir çıkışı olmuştur (Foreign Policy, 2017). Her ne kadar kamu güvenliğinin sağlanması gerekçesi resmi olarak ileri sürülse de, Avrupa ülkelerinin bu tutumunun arkasında genel olarak anayasa değişikliklerinden hoşnut olmamaları ve bu değişiklikleri Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasi gücünü arttırmaya yönelik çabası olarak görmeleri yer almıştır (Reuters, 2017b).

2019 yılından itibaren uygulanacak olan yeni anayasa değişikliklerine tepki olarak 6 Temmuz 2017'de Avrupa Parlamentosu, AB liderlerine ve makamlarına AB ile Türkiye arasındaki üyelik müzakerelerini durdurma çağrısında bulunmuştur. Avrupa Parlamentosunun zaten çok uzun zamandır Türkiye ile üyelik müzakerelerinin durdurulmasına ilişkin çıkışları ve beklentileri söz konusu olduğundan, bu çıkışı kurumun uzun zamandır söz konusu olan genel eğiliminin bir sonucudur. Parlamento 2019'da yürürlük kazanacak olan yeni anayasal sistemin kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olmayacağını ve bu yönüyle de, Türkiye'yi katılım için karşılması gereken siyasi kriterlerden uzaklaştıracağını ileri sürmüştür. Aynı zamanda alınan kararda idam cezasının yeniden gündeme gelmesi ve devam eden olağanüstü hal uygulamasına da değinilmiştir (Avrupa Parlamentosu, 2017).

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye ile bazı AB üyesi ülkeler arasında ilave sorunlar da yaşanmıştır. Bu dönemde sorun yaşanan AB üyesi ülkelerin başında AB içindeki lider ülke konumundaki Almanya gelmektedir. Türkiye'nin en büyük ticari ortağı olması ve üç milyona yakın Türk vatandaşına ev sahipliği yapıyor olması Almanya'nın Türkiye açısından diğer AB üyesi ülkelere farklı olmasını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte darbe sonrası dönemde Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkilerde sular bir türlü durulmamıştır. AB içindeki konumundan dolayı Türkiye'nin Almanya ile arasındaki sorunlar ister istemez AB ile ilişkilerini de etkilemiştir. Alman İstihbarat Ajansı'nın (BND) başında yer alan Bruno Kahl Mart 2017'de ünlü Alman dergisi Der Spiegel'e yaptığı bir açıklamada, Türkiye'deki darbe girişiminin arkasında Fethullah Gülen'in olduğuna Türkiye hâlihazırda bizi ikna edemedi çıkışında bulunmuştur. Türk

makamlarınca bu açıklama Almanya'nın Gülen'e destek olduğunun ve bu terörist örgüt mensuplarını korumakta olduğunun bir kanıtı olarak görülmüştür (Reuters, 2017c). Darbenin ardından geçen bir yılı aşkın süreye rağmen Almanya'nın ünlü gazetesi Der Spiegel'de yer alan haberlerde "bugün bile arkasında kimin yer aldığı belli olmayan darbe girişimi" ifadesi yer almaktadır (Der Spiegel Online, 2017).

Almanya ile Türkiye arasında bu dönemde krize neden olan konuların başında darbe girişimiyle ilişkilendirilerek tutuklanan Alman vatandaşları gelmektedir. Türkiye'deki tutuklamaları hedef alan eleştiriler bağımsız yargıya yönelik dış müdahale girişimleri olarak görülmektedir. Tutuklamaların sonlandırılmasına ilişkin beklentilerine Türkiye'den istediği karşılığı alamayan Almanya, Eylül 2017'de Türkiye'ye seyahat etmeyi planlayan vatandaşlarını nedensiz gözaltına alınma riskine karşı uyarılmıştır (Reuters, 2017d). Hiç şüphesiz ki, darbe sonrası dönemde zaten zor günler yaşayan Türk turizm sektörü ve Türk ekonomisi açısından bu uyarının olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması beklenebilir. Benzer şekilde Türkiye'deki Alman yatırımcılar da uyarılmıştır. Almanya ayrıca Türkiye'nin ithal etmek istediği bazı askeri malzemeleri Türkiye'de yaşanan gelişmeleri öne sürerek ihraç etmeyi reddetmiştir (Reuters, 2017e). Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik anlamda köşeye sıkıştırmak için attığı diğer bir adım ise, 1996 yılından beri AB ve Türkiye arasında geçerli olan gümrük birliğinin güncellenmesine ilişkin tutumunda gözlenmiştir. Almanya özellikle terör propagandası yapması nedeniyle Türkiye'de tutuklu bulunan Alman vatandaşı gazeteci Deniz Yücel'in serbest bırakılmayı ve darbe sonrası Türkiye'deki gelişmeleri gerekçe göstererek gümrük birliğinin güncellenmesine dair AB düzeyinde alınacak kararı veto etmiştir (The Telegraph, 2017).

Darbe girişiminin bastırılmasının ardından kaçarak bazı AB ülkelerine sığınan FETÖ mensuplarının iadesi, AB üyesi ülkelerle Türkiye arasında sorunlara neden olan bir diğer faktördür. Bilindiği üzere başarısız darbe girişimine katıldıklarına dair ciddi kanıtlar söz konusu olan sekiz asker, darbe gecesini Türk ordusuna ait olan bir helikopterle Yunanistan'a inerek bu ülkeden sığınma talebinde bulunmuştur. Bu durumun öğrenilmesinin ardından Türk makamları, darbeci askerlerin yargılanarak cezalarını çekmeleri için Türkiye'ye iade edilmelerini sağlamak üzere, Yunan makamları nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Geçen süreç içinde Yunanistan'da yargı süreci

işletilerek söz konusu askerlerinin Türkiye'ye iade edilmemesine karar verilmiştir. Yunan yargısının söz konusu askerlerin Türkiye'ye iadesinin reddedilmesine ilişkin kararında, Türkiye'deki yargı ve demokrasinin sorunlu olduğunu ve işleminde aksaklıklar olduğunu ileri sürmesi de Türkiye'nin beklentilerine aykırı olan bu karara daha güçlü bir tepki göstermesine neden olmuştur. Yunanistan'la yaşanan bu sorunun benzerleri FETÖ mensuplarının yoğun olarak sığınma talebinde buldukları Almanya ile de yaşanmaktadır. Almanya'da 25 Eylül 2017'de gerçekleşen seçimler öncesinde yürütülen propaganda faaliyetleri sırasında, Türkiye yarışan taraflar arasında önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Almanya'da başta Hıristiyan Demokratlar olmak üzere neredeyse tüm siyasi partiler, hatta bir dönem Türkiye'nin AB üyeliğinin yılmaz bir destekçisi olan Yeşiller bile, seçim sürecinde Türkiye karşıtı bir tutum takınarak Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin sonlandırılması gerektiğini dile getirmiştir. Ancak Almanya'nın bu tutumu karşısında Fransa, Litvanya ve Finlandiya gibi AB üyesi devletler, Türkiye'nin yanında yer alarak müzakerelerin durdurulması veya askıya alınması önerilerine karşı çıkmıştır (Reuters, 2017f).

Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerin sonlandırılması yönündeki girişimi diğer AB üyesi ülkelerden gelen dirençle karşılanan Almanya, sonrasında Türkiye'ye verilen mali yardımların gözden geçirilmesi konusunda yeni bir girişim başlatmıştır. Bunun sonucunda 19-20 Ekim 2017 tarihinde toplanan AB Zirvesinde, Türkiye'ye verilen mali yardımlarda kesintiye gidilmesi ve fonların yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın Türkiye tarafından insan hakları ihlallerine verilen bir tepki olarak algılanması gerektiğine işaret edilmiştir. Türkiye'ye AB tarafından verilen fonlarda yapılacak olan kesintiye dair detaylar konusunda görevlendirilen, Avrupa Komisyonunun tavsiye niteliğindeki önerilerinin AB Zirvesinde onaylanmasının ardından kesinlik kazanacaktır (Deutsche Welle, 2017a). Türkiye açısından miktarca önemsiz ve en başından beri diğer üyeliğe aday ülkelere sağlanan miktarlara kıyasla cüz'i bulunan bu yardımlar, Türkiye açısından sembolik bir önem taşımaktadır. Diğer taraftan AB liderleri arasındaki görüşmelerde Bulgaristan ve Litvanya gibi AB üyesi ülkelerin, Türkiye'nin kaybedilmemesi gerektiği uyarısında buldukları gözlenmiştir (Deutsche Welle, 2017b). Bunun yanı sıra daha önce ifade edildiği üzere Avusturya gibi, Türkiye ile üyelik müzakerelerine bir an evvel son verilmesi

gerektiğini savunan AB üyesi ülkeler de olmuştur (Reuters, 2017g). Darbe girişimi sonrasında taraflar arasında yaşanan gerilimli ortamda, bu tür olumsuz görüşler daha rahat bir şekilde ifade edilir hale gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'ye ilişkin bu kararın Türkiye'ye yaptırım uygulanması gerektiğini düşünen üye devletlerle, Türkiye'nin kaybedilmemesi gerektiğine inanan AB üyesi devletler arasında bir orta yol olduğu söylenebilir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası dönemde Suriye'de yaşanan iç savaşın da Türkiye-AB ilişkilerine yansımaları olmuştur. 2011 yılından itibaren iç savaş koşullarının yaşandığı Suriye'de ortaya çıkan güç boşluğundan faydalanarak ülkenin kuzeyini kontrol altına almaya çalışan Kürt gruplar¹, son yıllarda Türkiye açısından yaşamsal bir tehdit haline gelmiştir. Türkiye, 1980 sonrası dönemde ülkenin en önemli güvenlik sorunlarından biri haline gelen PKK ile bağlantılı bu gruplara karşı, Avrupalı devletlerce DAEŞ'le mücadeleye katkıları ileri sürülerek takınılan hoşgörülü tutum, 15 Temmuz sonrası dönemde Türkiye'yi bir kez daha Avrupalılarla olan ilişkilerini sorgulamaya sevk etmiştir. Karşı karşıya olunan tehdidi bertaraf etmek üzere 2016 yılında Fırat Kalkanı Operasyonu'nu gerçekleştiren Türkiye, 2018 yılının başında Zeytin Dalı Operasyonu'nu başlatmıştır. Söz konusu Operasyonlar karşısında AB ve üye devletlerin benimsediği eleştirel söylem Türkiye'yi bir kez daha hayal kırıklığına uğratmıştır. Avrupa Parlamentosu'na hitaben yaptığı konuşmada AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Zeytin Dalı Operasyonu'nu DEAEŞ ile yürütülen mücadeleyi zayıflatması ve Afrin'de yaşayan sivillerin yaşamını tehdit etmesi nedeniyle endişe verici bir gelişme olarak tanımlamıştır (Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hizmet Birimi, 2018). Avrupa Parlamentosu da Afrin Operasyonu'nu insan hakları konusunda Türkiye'ye yönelik son dönemde sıklıkla dile getirdiği eleştirilerin merkezine oturtmuştur (Avrupa Parlamentosu, 2018). AB kurumlarına ek olarak AB üyesi ülkeler de, özellikle Fransa, sıklıkla Afrin Operasyonu sırasında sivillerin hedef alındığı iddiaları temelinde Türkiye'yi eleştirmişlerdir (Reuters, 2018).

¹ Kuzey Suriye'de yaşayan Kürtlerin 2003 yılında oluşturduğu Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve bu oluşumun silahlı kanadı olan Halk Koruma Birlikleri (YPG) kast edilmektedir.

Darbe girişimi sonrası dönemde, AB makamları ve üye devletlerle yaşanan ve yukarıda tanımlanan sorunlar, Türkiye'nin Rusya ve İran gibi ülkelerle yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda Türkiye ile AB dış politikası arasındaki uyum bir hayli aşınmıştır. Bilindiği üzere AB üyesi haline gelmek isteyen ülkelerden, dış politika konularında AB Güvenlik ve Savunma Politikası ile uyumlu bir çizgide hareket ediyor olmaları beklenmektedir. Türkiye'nin dış politika tutumunda meydana gelen bu değişim de, AB ile ilişkilere ve üyelik hedefine eskisi kadar önem verilmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. AB eğer Türkiye'nin içsel dinamiklerini anlamamakta ısrar ederse, Türkiye üzerindeki tüm etkisini kaybetme riski ile karşı karşıya bulunmaktadır (İçener, 2016: 75). Ayrıca Türkiye'nin çok uzun zamandır AB'den talep etmekte ısrarcı olduğu ve AB ile mülteci akışının kontrol edilmesi noktasında işbirliğine girilmesinin temel noktasını oluşturan vize serbestliği konusunun, 15 Temmuz sonrasında AB tarafından hiçbir şekilde dillendirilmeyişi de, Türkiye'nin AB ile işbirliği konusunda isteksiz hale gelmesine yol açan faktörlerden biridir. Türkiye AB'yi kendisine verdiği hiçbir taahhüdü yerine getirmeyen bir aktör olarak görmektedir. Ancak Türkiye ilişkilerin geleceği açısından belirleyici kararların AB tarafından alınması gerektiğine inanmaktadır.

Sonuç

2005 yılında sorunlu bir şekilde başlayarak 2006 yılında resmi olarak olmasa da, fiili olarak durma noktasına gelen Türkiye-AB arasındaki uzun ilişkide, Türkiye açısından AB üyelik hedefi giderek ulaşılmaması imkânsız bir proje haline gelerek gerçekliğini yitirmiştir. 2000 sonrası dönemde büyüyen ekonomisi ve artan bölgesel gücünden kaynaklanan özgüveni ile Türkiye, birbiri ardına yaşanan krizlerle mücadele etmek zorunda kalan AB ile arasındaki hiyerarşik katılım ilişkisinden giderek daha az hoşnut hale gelmiştir. İlişkilerde kimi zaman iyimserliğin hâkim olduğu kısa dönemler olmakla birlikte, süreç içerisinde Türkiye ile AB kurumları ve üye ülkeler arasındaki ilişkiler zamanla daha fazla problem barındırır hale gelmiştir. 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de gerçekleşen başarısız darbe girişimi, ilişkileri son dönemde en fazla etkileyen gelişme olarak karşımıza çıkmıştır. 15 Temmuz sonrasında Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler henüz rayına oturmamışken Türkiye'nin Kuzey Suriye'de güvenliğini hedef alan tehditleri

ortadan kaldırmak üzere gerçekleştirdiği faaliyetler karşısında AB ve üye devletlerin takındığı eleştirel tutum, Türkiye'ye bir kez daha hayal kırıklığı yaşatmıştır. 2000'li yıllarda yaşanan diğer siyasi krizler sırasında etkilenmeden devam eden ekonomik işbirliğinin, son dönemdeki krizlerin olumsuz yansımalarının ardından artık karşılıklı ilişkilerin eskisi gibi olmayacağı öngörülmektedir.

AB ve Türkiye, mevcut durumda uzun yıllar boyunca gelişen karşılıklı çıkar ve bağımlılıklarından dolayı yaşanan tüm gerginliklere rağmen, ilişkilerde yeni bir mantığın kurulmasına imkân verecek olan radikal bir adım atmaktan uzak durmaktadır. Ancak Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlık konusunda kesin bir tutum içinde olan Avusturya gibi, AB üyesi ülkeler ilişkilere hâkim olan gergin ortamdan faydalanarak her fırsatta bu karşıtlıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte Avusturya'nın bu taleplerini kabul edilemez olarak gören AB üyelerinin varlığı oybirliği ile karar alınan bu politika alanında, Türkiye'nin aleyhine de lehine de bir kararın alınmasının önüne geçmektedir.

İlişkilerde mevcut dönemde yaşananlar, 1980 sonrası dönemde yaşananlara benzerlik arz etmektedir. Bu ortamda taraflar arasındaki ilişkide, 1987 yılında Özal tarafından yapılan tam üyelik başvurusu gibi, şok etkisi yaratacak bir itici güce ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'nin hâlihazırda gördüğü muamele karşısında, böyle bir şok etkisini ortaya çıkaracak bir eyleme imza atması bir hayli zor görünmektedir. Bu nedenle bu seferki şok etkisi yaratacak adımın, AB tarafından gelmesi gerekmektedir. Bu adım, mülteci anlaşması kapsamında Türkiye'ye taahhüt edilen vize serbestisi olabilir. AB Türk vatandaşlarına serbest dolaşım hakkı tanıyarak 15 Temmuz sonrası Türk halkının AB'ye olan olumsuz bakışını yumuşatabilir ve Türkiye ile ilişkilerde yeni bir sayfa açabilir. Buna karşın İslam ve Türkiye karşıtı söylemlerin prim yaptığı ve siyasi başarılar getirdiği bir ortamda, AB üyesi ülkelerdeki siyasetçilerin Türkiye konusunda yaklaşım değişikliğine gitmeleri bir hayli zor görünmektedir. Öte yandan İngiltere'nin, AB ile devam eden çıkış müzakereleri neticesinde, taraflar arasında kurulacak olan yeni işbirliği modeli, Türkiye açısından üyeliğe kıyasla daha cazip bir alternatif haline gelebilir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2016). "Western Media Criticized over Coup Coverage", 21 Temmuz. <https://aa.com.tr/en/europe/western-media-criticized-over-coup-coverage/612510> (12.03.2018).
- Ataman M. ve G. Shkurti. (2016). Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Etkisi. *Adam Akademi*, 6 (2), 51-73.
- Avrupa Dış İlişkiler Hizmet Birimi. (2016). https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/7283/statement-high-representativevice-president-federica-mogherini-and-commissioner-johannes-hahn_en (09.10.2017).
- Avrupa Dış İlişkiler Hizmet Birimi. (2017). https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29890/statement-federica-mogherini-and-johannes-hahn-year-after-coup-attempt-turkey_en (09.10.2017).
- Avrupa Dış İlişkiler Hizmet Birimi. (2018). https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/39509/speech-high-representativevice-president-federica-mogherini-european-parliament-plenary_en (13.03.2018).
- Avrupa Parlamentosu. (2017). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2017-0306+0+DOC+PDF+V0//EN> (09.10.2017).
- Avrupa Parlamentosu. (2018). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2F%2FEP%2F%2FTEXT%2BMOTION%2BP8-RC-2018-0082%2B0%2BDOC%2BXML%2BV0%2F%2FEN&language=EN> (13.03.2018).
- Baykal, S. ve T. Arat. (2017). AB'yle İlişkiler, Baskın Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt III (2001-2012)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 337-399.
- Chadvick, V. (2016). "Austrian Chancellor: Turkey's EU Accession Talks a 'Diplomatic Friction'", *Politico*, 8 Nisan. <https://www.politico.eu/article/austria-turkey-eu-talks-news-fiction-kern-christian-kern-europe-membership-erdogan-migration/> (12.03.2018).
- Çakmak, H. (2007). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara: Platin Yayınları.
- Çillier, Y. (2017). 15 July Coup Attempt in the Light of Civil-Military Relations Theory and Former Interventions in Turkey, *İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 2017, 1-17.
- Der Spiegel Online. (2017). <http://www.spiegel.de/international/world/turkey-coup-a-chronology-of-events-a-1155762.html> (21.10.2017).
- Deutsche Welle, (2017a). <http://www.dw.com/tr/be%C5%9F-soruda-abnint%C3%BCrkiye-mali-yard%C4%B1mlar%C4%B1/a-41050062> (23.10.2017).
- Deutsche Welle, (2017b). <http://www.dw.com/tr/ab-liderleri-t%C3%BCrkiye-yig%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BCyor/a-41042052> (23.10.2017).
- Erdem, G. (2015). 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14 (1), 29-64.
- Foreign Policy. (2017). <http://foreignpolicy.com/2017/03/13/turkish-president-erdogan-calls-dutch-nazi-remnants-geert-wilders-holland-turkey-referendum-netherlands-nazi-comparisons/> (21.10.2017).
- Hale, W. (2003). *Türkiye'nin Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Haliloğlu, N. (2017). Trauma, Historical Symbolism and the Return of the Repressed: the 15 July 2016 Coup Attempt in Turkey, *Asian Affairs*, XLVIII (1), 1-16.
- İçener, E. (2016). Turkey – EU Relations After the Failed July 15 Coup Attempt. *Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 79, 69-87.
- İnat, K. (2016). Economic Relations between Turkey and Germany, *Insight Turkey*, 18 (1), 21-34.

- Karabulut, B. (2016). 15 Temmuz ve Türk Ulusal Kimliğinin Uyanışı: Konstruktivist Teori Perspektifinden Bir Analiz. *Bilig*, 79, 1-22.
- Nas, Ç. (2016). Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri: Türkiye'nin AB'li Geleceği Açısından Çıkarımlar. *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, 188.
- Özsöz, M. (2015). Türkiye-AB Mülteci “Uzlaşısı” Yeni Bir Dönem Mi, Boya Badana Mı?. *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, 153.
- Reuters. (2017a). <https://www.reuters.com/article/us-eu-turkey-juncker-idUSKBN18R330> (17.10.2017).
- Reuters. (2017b). <https://www.reuters.com/article/us-turkey-referendum-germany/germany-s-new-president-says-erdogan-jeopardizing-turkish-success-idUSKBN16T1EL> (17.10.2017).
- Reuters. (2017c). <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-germany-erdogan/germany-supports-group-behind-turkish-coup-attempt-erdogan-spokesman-idUSKBN16Q08P> (17.10.2017).
- Reuters. (2017d). <https://www.reuters.com/article/us-germany-turkey-tourism/germany-warns-against-turkey-travel-after-spate-of-arrests-idUSKCN1BG2BW> (17.10.2017).
- Reuters. (2017e). <https://www.reuters.com/article/us-turkey-referendum-germany/germany-s-new-president-says-erdogan-jeopardizing-turkish-success-idUSKBN16T1EL> (17.10.2017).
- Reuters. (2017f). <https://www.reuters.com/article/us-eu-turkey-finland/merkel-call-to-stop-turkeys-eu-bid-draws-mixed-response-idUSKCN1B11AE> (17.10.2017).
- Reuters. (2017g). <http://www.reuters.com/article/us-eu-turkey-summit-austria/austria-election-victor-calls-for-end-to-turkeys-eu-entry-talks-idUSKBN1CO1Z6> (23.10.2017).
- Reuters. (2018). <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-france/france-says-turkey-iran-violating-international-law-in-syria-idUSKBN1FR0ZY> (13.03.2018).
- The Telegraph. (2017). <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/08/29/angela-merkel-demands-turkey-release-german-prisoners/> (21.10.2017).
- Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi. (2005). https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzaker_e_Cercevesi_2005.pdf (01.11.2017).
- Usluer, A. S. (2016) The July 15 Failed Coup Attempt and Its Implications for Turkish Foreign Policy. *Bilig*, 79, 23-44.
- Uysal, C. (2001). Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 140-153.
- Vardan, Ö. C. (2009). Turkey-EU Relations And Democracy in Turkey: Problems And Prospects, *Turkish Policy Quarterly*, 8 (1), 49-57.

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

Yazılar, PC uyumlu Microsoft Office Word 2003 veya sonrası sürümler ile yazılmış olmalıdır. Kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumunun en son çıkardığı İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

I. Başlık

14 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve konu hakkında bilgi verici olmalıdır.

II. Yazar(lar)ın Adı

Dergide yazar ad(lar)ı yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar(lar)ın akademik unvanı, çalıştığı kurum ve yazışma adresi dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır.

Yazarı tanıttıcı bilgi ilk sayfanın altında verilecek 9 yazı büyüklüğünde olmalıdır (Prof. Dr. M.S. Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü gibi).

Makalenin yazarı; adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını tam ve açık olarak belirtmeli kendisi ile doğrudan iletişim kurulabilecek telefon numarası, açık adresi ve elektronik posta adresini vermelidir.

III. Özet

Özet İngilizce ve Türkçe olmak üzere her iki dilde “Öz” ve “Abstract” başlığı altında yazılmalıdır. 10 yazı büyüklüğünde, tek satır aralığında, her iki yana yaslı ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler “Anahtar Sözcükler” ve

“Key Words” başlığı altında 3 ile 5 kelime arasında bulunmalıdır. Türkçe özetten sonra Türkçe “Anahtar Sözcükler”, İngilizce özetten sonra İngilizce “Key Words” kısmı yer almalıdır.

IV. Bölüm Başlıkları:

12 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve numara verilmeden birbirini izleyecek şekilde sıralanmalıdır.

V. Alt Bölüm Başlıkları:

11 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalıdır.

VI. Metin

Ana metin;

- a) A4 kağıt boyutuna 3 cm kenar boşlukları ile,
- b) 11 yazı büyüklüğünde Times New Roman yazı tipi ile,
- c) 1,5 satır aralığı ile,
- d) Her iki yana yaslı olacak şekilde,
- e) 6000 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.

VII. Kaynaklar:

Kaynaklar kısmı APA (American Psychological Association, 2001: 5. baskı) kurallarına uygun olacak şekilde yazılmalıdır. APA ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için aşağıdaki web adreslerinden yararlanılabilir.

owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/

www.english.uiuc.edu/cws/wworkshop/writer_resources/citation_style/s/apa/apa.htm

Yazı Metninde Kaynak Gösterme

Cümlede yazarların isimleri kaynak olarak belirtilmişse yazarların soy isimlerinin yanında parantez içinde kaynağın basım tarihi yazılır.

Örnek: Özçağlar (2008,).....

Yazarlar cümle içinde kaynak olarak gösterilmemiş ise cümle bitiminde parantez içinde yazar soy isimleri ve tarih birlikte yer alır.

Örnek:(Özçağlar, 2006).

Eğer birden fazla kaynak varsa kaynaklar “;” işareti ile ayrılır ve alfabetik sıraya göre ilk yazarın soy isim baş harfine göre yazılır.

Örnek; (Akçay, 2002; Bozkurt ve Koray, 1992; Kılıçoğlu ve Altun, 2002).

Kaynakta ikiden fazla (5 yazara kadar) yazar varsa ilk defa referans verirken bütün yazarlar soy isimleri ile sıraladıktan sonra daha sonraki referanslarda ilk yazarın soy isimi ile birlikte Türkçe makalelerde “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Örnek: (Başaran, Yılmaz, Ertegin ve Öztürk, 1985). Başaran ve diğer. (1985) göstermiştir ki...

Eğer kaynak, altı ya da daha fazla yazar içeriyorsa her zaman ilk yazarla birlikte Türkçe makaleler de “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Bir kaynaktan yararlanırken o kaynak başka bir kaynaktan yararlanmış ise;

Örnek: Ana kaynak "Doğan" olsun ve siz o kaynaktan yararlanmadınız bu kaynağı ("Demir") çalışmasından yararlandınız, bu durumda aşağıdaki gibi referans yazılmalı:

Doğan (aktaran Demir, 2001).....

VIII. Alıntılar

I. Direkt alıntılarda her zaman yazar, tarih ve sayfa numaraları referansta belirtilmelidir. Alıntı 40 kelimedenden az ise cümle çift tırnak içinde belirtilmez, Örnek 1. “.....”(Güneş, 2006, s. 2).

Örnek 2. Başar (2001) öğrenmeyi “.....” (s.46) olarak tanımlamaktadır.

II. Alıntı 40 ya da daha fazla kelimeyi içeriyor ise tırnak içinde değil normal makaledeki yazıdan ayırmak için, block format'ında, her satır soldan itibaren beş boşluk olacak şekilde yazılmalıdır.

IX. Kaynakça

Kitap

Piaget, J. (1929). *The Child's Conception of the World*. London: Routledge and Kegan Paul.

Fidan, N. ve Erden, M. (1994). *Eğitime Giriş*. Ankara: Meteksan Anonim Şirketi.

Editörlü Kitap

Güneş, T. (2006). Fen Bilgisi Laboratuvar Deneylemleri. Anı Yayıncılık (Ed.), *Fen Bilgisi Öğretiminde Laboratuvarın Yeri ve Önemi* (s. 3-4). Ankara.

Hakemli Dergideki Makale

Sheridan, J.M. (1968). Children's Awareness of Physical Geography. *The Journal of Geography*, 67, 82-86.

Eraslan, A., ve Aspinwall, L (2007). Quadratic Functions: Students' Graphic and Analytic Representations. *Mathematics Teacher*, 101 (3), 233-237.

Basılmamış Lisansüstü Tezler

Fakir, B. (2007). *Eğitimde Yeni Yönelim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ERIC Dokümanı

Huld, A., ve Belle, F. (2002). *The Psychology of Mathematical problem solving* (Report No. ABCDE-RR-99-2). East Lansing, MI: National Center for Research on Teacher Learning. (ERIC

No. ED123456)

Sempozyum /Konferans, Toplantı ve Proceedings

Barlow, D. H., Chorpita, B. F., ve Turovsky, J. (1996). The modeling perspective on world

problems. In R. Jacques (Ed.), *Atlanta Symposium on Activation: Vol. 22. Constructing Meaning for The Concept of Equation* (pp. 333-343). Lincoln: University of Atlanta Press.

Walter, J. K., ve Huston, H. N. (1995). Student understanding of topics in linear algebra.

Proceedings of the National Academy of Physics, USA, 25, 11111-12222

Web sitesi

www.abcdefg.org (24.08.2008)

X. Dipnot

Yazılarda dipnot verilmesi gerektiğinde, açıklamalar metin içinde numara verilerek sayfa sonunda belirtilmelidir. Dipnotlar 8 punto, Kaynakça kısmındaki referanslar 9 punto olmalıdır.

XI. Şekiller

Şekil yazısı şeklin altında 10 yazı büyüklüğünde koyu olarak yazılmalıdır. Eğer

metnin içinde birden fazla şekil yer alıyorsa numaralı olarak verilmelidir. Şeklin adı belirtildikten sonra, eğer şekil bir başka kaynaktan alınmış ise, alıntı yapılan kaynağa gönderme yapılır.

XII. Tablolar

Tablolar metin içinde, tablo yazısı tablonun üstünde ve numaralandırılarak verilmeli, içeriği tablo numarasının yanında başlık olarak açıklanmalıdır. Tablo başlıklarının sadece ilk harfleri büyük olarak düzenlenmelidir. Tabloların sağına ya da soluna herhangi bir yazı yazılmamalıdır. Tablo başlığı 10 yazı büyüklüğünde olarak, tablo içeriği de 9 veya 10 yazı büyüklüğünde olmalıdır.

Not:

APA'nın genel özellikleri bölümünde örnek olması amacıyla verilmiş olan referanslardan bir kısmının gerçek referanslarla ilgisi yoktur. Bu referanslardan bir kısmının bulunması gerçek olmadıklarından dolayı mümkün değildir.